

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

PRIVATINĖS TEISĖS DOKTRINA IR PRAKTIKA

Liber Amicorum Vytautui Pakalniškiui

Mokslinių straipsnių rinkinys

Juozas Žilys
Gediminas Sagatys
Kęstutis Laurinavičius
Ažuolas Čekanavičius
Agnė Tikniūtė
Virginijus Bitė
Arnas Petrikas
Vaidas Jurkevičius
Ramūnas Birštonas
Asta Dambrauskaitė
Tomas Chochrin
Paulius Zapolskis
Janina Stripeikienė
Laurynas Didžiulis
Jūratė Usonienė
Inga Žemkauskienė
Vytautas Nekrošius
Darius Bolzanas

Vilnius
2014

Mykolo Romerio universiteto
prof. dr. Vytautas Pakalniškis

Recenzavo:

prof. dr. Julija Kiršienė, Vytauto Didžiojo universitetas

prof. dr. Kazimieras Meilius, Mykolo Romerio universitetas

Autorių indėlis:

Juozas Žilys – p. 13–78 (4,3 autorinio lanko)

Gediminas Sagatys – p. 79–98 (1,3 autorinio lanko)

Kęstutis Laurinavičius – p. 99–118 (1,3 autorinio lanko)

Ąžuolas Čekanaavičius – p. 119–132 (0,8 autorinio lanko)

Agnė Tikniūtė – p. 133–149 (1 autorinis lankas)

Virginijus Bitė – p. 150–180 (2 autoriniai lankai)

Arnas Petrikas – p. 181–192 (0,7 autorinio lanko)

Vaidas Jurkevičius – p. 193–221 (1,8 autorinio lanko)

Ramūnas Birštonas – p. 222–242 (1,3 autorinio lanko)

Asta Dambrauskaitė – p. 243–264 (1,5 autorinio lanko)

Tomas Chochrin – p. 265–300 (2,3 autorinio lanko)

Paulius Zapolskis – p. 301–318 (1 autorinis lankas)

Janina Stripeikienė – p. 319–335 (0,5 autorinio lanko)

Laurynas Didžiulis – p. 319–335 (0,5 autorinio lanko)

Jūratė Usonienė – p. 336–351 (1 autorinis lankas)

Inga Žemkauskienė – p. 352–372 (1,3 autorinio lanko)

Vytautas Nekrošius – p. 373–388 (1 autorinis lankas)

Darius Bolzanas – p. 389–401 (0,7 autorinio lanko)

Atsakingasis redaktorius:

doc. dr. Ramūnas Birštonas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto 2014 m. vasario 20 d. posėdyje (protokolo Nr. 1 CJI-5) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto tarybos 2014 m. vasario 24 d. posėdyje (protokolo Nr. 1T-14) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslo programos „Teisingumas, saugumas ir žmogaus teisės“ 2014 m. vasario 27 d. posėdyje (protokolo Nr. MPK3-1) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių - mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. kovo 20 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-8) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Turinys

Pratarmė	7
Prof. dr. Vytauto Pakalniškio publikacijų sąrašas.....	8
Juozas Žilys	
Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai	13
Gediminas Sagatys	
Civilinio kodekso ir kitų įstatymų santykis Lietuvos civilinės teisės doktrinoje ir praktikoje	79
Kęstutis Laurinavičius	
Investicinės paslaugos: civilinės teisės požiūris	99
Ažuolas Čekanavičius	
Viešojo fizinio asmens sampratos problematika	119
Agnė Tikniūtė	
Akcininko atsakomybės už bendrovės prievoles probleminiai aspektai.....	133
Virginijus Bitė	
Uždarosios akcinės bendrovės teisinis reglamentavimas: sukūrimas, raida ir šių dienų tendencijos.....	150
Arnas Petrikas	
Įmonių bankroto reglamentavimo naujovės: tyčinis bankrotas.....	181
Vaidas Jurkevičius	
Neigalioto atstovo (<i>falsus procurator</i>) civilinės atsakomybės prigimtis ir taikymo ypatumai	193
Ramūnas Birštonas	
Dvi nuosavybės teisės istorijos: civilinio ir konstitucinio požiūrių susidūrimas	222
Asta Dambrauskaitė	
Prievolinės ir daiktinės teisės takoskyra sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo kontekste	243

Tomas Chochrin

Vienašališkas sutarties nutraukimas: papildomas terminas sutarčiai įvykdyti ir esminis sutarties pažeidimas..... 265

Paulius Zapolskis

Sutarties pakeitimas dėl nacionaliniu ir pasauliniu mastu vykusios ekonominės krizės aplinkybių 301

Janina Stripeikienė, Laurynas Didžiulis

Aktualūs finansinės nuomos (lizingo) instituto taikymo klausimai 319

Jūratė Usonienė

Kūrinių panaudojimo mokymo tikslams problemos Lietuvoje 336

Inga Žemkauskienė

Ypatingosios teisenos samprata 352

Vytautas Nekrošius

Sprendimas už akių Lietuvos civiliniame procese – keliai ir klystkeliai..... 373

Darius Bolzanas

Kai kurie fizinių asmenų bankroto (skolų restruktūrizavimo) proceso ypatumai 389

Pratarmė

Skaitytojui pristatomas mokslinių straipsnių rinkinys parengtas Mykolo Romerio universitetui svarbia – profesoriaus Vytauto Pakalniškio 70-ies metų sukakties – proga. V. Pakalniškio profesinė patirtis labai turtinga: ilgametis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dėstytojas, prodekanas, Ministro Pirmininko pavaduotojas, Seimo narys, daryk teisingumo ministras, kitos atsakingos pareigos privačiose ir valstybinėse struktūrose, o nuo 2001 m. – Lietuvos teisės universiteto (dabar – Mykolo Romerio universitetas) Senato pirmininkas. Lietuvoje prasidėjus Atgimimui, V. Pakalniškis atliko reikšmingą vaidmenį transformuojant tarybinio laikotarpio teisę į tinkančią nepriklausomai, rinkos sąlygomis funkcionuojančiai Lietuvos Respublikai. Vis dėlto į šį rinkinį įtrauktų straipsnių autoriai V. Pakalniškį pažįsta pirmiausia kaip mokslininką ir Mykolo Romerio universiteto Civilinės ir komercinės teisės katedros vedėją, kuris, net ir baigęs eiti šias pareigas, liko tas pats „Vedėjas“.

Dauguma į rinkinį įtrauktų straipsnių autorių yra Vedėjo mokiniai, turėję galimybę semtis iš jo patirties ir savo studijų, ir bendro darbo Civilinės ir komercinės teisės katedroje, vėliau – Civilinės justicijos institute metu. Straipsniai yra iš įvairių privatinės teisės (ir civilinės teisės, ir civilinio proceso teisės) sričių, įvairūs savo nagrinėjama problematika – kaip įvairūs yra autoriai, kuriuos Vedėjas išugdė. Šis leidinys – pagarbos ir nematerialios skolos, kurią autoriai jaučia profesoriui Vytautui Pakalniškiui, išraiška.

Doc. dr. Ramūnas Birštonas

Prof. dr. Vytauto Pakalniškio publikacijų sąrašas

1. Pakalniškis, V. Pirmasis Lietuvos civilinis kodeksas – modernios valstybės kūrimo priemonė. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
2. Pakalniškis, V.; Vaitkevičius, St. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
3. Pakalniškis, V.; Jurkevičius, V. Tariamasis atstovavimas pozityviojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Jurisprudencija*. 2011, 18 (4).
4. Pakalniškis V.; Tikiūnaitė A. Juridinio asmens instituto raidos bruožai šiuolaikinėje Lietuvos privatinėje teisėje. *Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui –20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Mokslo straipsnių rinkinys. Atsak. red. G. Mesonis. Mykolo Romerio universitetas, 2010.
5. Baranauskas, E.; Laurinavičius, K.; Pakalniškis, V.; Vasarienė, D. *Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
6. Pakalniškis, V.; Cirtautienė, S. Atidalijimo iš bendrosios dalinės nuosavybės įgyvendinimo problemos Lietuvos teismų praktikoje. *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116).
7. Pakalniškis, V. Civilinė teisė kaip teisės šaka. Baranauskas, E.; Karulaitytė-Kvainauskienė, I.; Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Papirtis, L. V.; Petrauskaitė, D.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007.
8. Puškorius St.; Pakalniškis, V. Practical Experience of Using New Management Paradigms in Lithuania. *Third Year within the European Union: Topical Problems in Management of Economics and Law*. Riga, 2007.
9. Pakalniškis, V.; Žilys, J. The Problem of the Institute of Property and Restitution of Property Rights in Constitutional Jurisprudence of Lithuania. Some Issues of Genesis. *Property, Encumbrances on Property: Problems, Solutions and Opportunities. Proceedings*. Riga, 2006.
10. Pakalniškis, V. Roman Doctrine of Possession in Contemporary Lithuanian Civil Law. *Orbis Iuris Romani. Journal of Ancient Law Studies*. Trnavy, 2005, 10.
11. Pakalniškis, V.; Baranauskas, E. Lithuanian Contract Law: Modernisation and Harmonisation. *First Year in the European Union: Current Legal Issues*. Riga, 2005.
12. Pakalniškis, V. Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63).

13. Pakalniškis, V. Bendrosios civilinės teisės nuostatos. Kiršienė, J.; Pakalniškis, V.; Ruškytė, R.; Vitkevičius, P. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Vadovėlis. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004.
14. Pakalniškis, V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2004, 54 (46).
15. Pakalniškis, V. The Doctrine of Property Law and the Civil Code of the Republic of Lithuania. *Jurisprudence*. 2004, 50 (42).
16. Pakalniškis, V.; Maksimaitis, M. Civilinis kodeksas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. IV. Vilnius, 2003.
17. Pakalniškis, V. Civilinė teisė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. IV. Vilnius, 2003.
18. Pakalniškis, V. Civilinė atsakomybė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. IV. Vilnius, 2003.
19. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).
20. Pakalniškis, V. Civilinės teisės raida. Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Pečkaitis, J. S.; Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2002.
21. Pakalniškis, V. Mortgage Register: to Secure Obligations. *Business and exhibitions*. Vilnius, 1999, February.
22. Pakalniškis, V. Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo. *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė*. Vilnius, 1998.
23. Clark, R.; Galvėnas, R.; Pakalniškis, V.; Ungulaitienė A.; Žilinskas, J. (rengėjai). *Paskolų ūkininkams finansinė analizė ir teisiniai aspektai*. Vilnius, 1997.
24. Pakalniškis, V. Finansinių reikalavimų apsaugos sistema: funkcijos, elementai, reikšmė. *Prievolių įvykdymo užtikrinimo problemos naujųjų ekonominių santykių aplinkoje*. Vilnius, 1996.
25. Pakalniškis, V. Finansinių reikalavimų apsaugos sistema: funkcijos, elementai, reikšmė. *Justitia*. 1996, 1.
26. Pakalniškis, V. Limits on Foreign Banks in New Banking Laws. *Financial Times: East European business law*. 1995, 5.
27. Pakalniškis, V. Court System Overhauled. *Financial Times: East European business law*. 1995, 1.
28. Pakalniškis, V. The Route to Bankruptcy. *Financial Times: East European business law*. 1994, 10.
29. Pakalniškis, V. New Corporations Law in Force. *Financial Times: East European business law*. 1994, 9.
30. Pakalniškis, V. Commercial Court to be Established. *Financial Times: East European business law*. 1994, 7.
31. Pakalniškis, V. Restrictions on Foreigners Stay. *Financial Times: East European business law*. 1994, 6.

32. Pakalniškis, V. Move on Monetary Policy. *Financial Times: East European business law*. 1994, 5.
33. Pakalniškis, V. New Patent Law. *Financial Times: East European business law*. 1994, 3.
34. Pakalniškis, V. Lease of Land Act. *Financial Times: East European business law*. 1994, 2.
35. Pakalniškis, V. Best Business Plan Tenders. *Financial Times: East European business law*. 1993, 12.
36. Pakalniškis, V. Major Legislative Changes. *Financial Times: East European business law*. 1993, 9.
37. Pakalniškis, V. Gyvenamųjų patalpų suteikimas valstybinio ir visuomeninio butų fondo namuose. Naudojimas gyvenamosiomis patalpomis valstybinio ir visuomeninio butų fondo namuose. Naudojimas tarnybinėmis patalpomis. Naudojimas bendrabučiais. *Butų kodekso komentaras*. Ats. red. prof. P. Vitkevičius. Vilnius, 1990.
38. Pakalniškis, V. Butų problema ir butų įstatymai. *Teisė ir persitvarkymas*. Vilnius: Mintis, 1989.
39. Pakalniškis, V. Orderio gyvenamajai patalpai užimti negaliojimo teorijos ir praktikos klausimai. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. 1989, 23.
40. Pakalniškis, V. Teisės naudotis gyvenamąja patalpa valstybinio ir visuomeninio butų fondo name pasibaigimas. Pakalniškis, V.; Vitkevičius, P. *Piliečių teisės naudotis gyvenamosiomis patalpomis pasibaigimas*. Vilnius, 1988.
41. Pakalniškis, V. Gyvenamosios patalpos nuomos sutartis. *Tarybinė civilinė teisė. 2 dalis*. Ats. red. teisės m. dr., prof. P. Vitkevičius. Vilnius, 1988.
42. Pakalniškis, V.; Rasimavičius, P.; Sinkevičius, J. *Teisė į gyvenamąjį plotą*. Vilnius: Mintis, 1986.
43. Pakalniškis, V. Piliečių konstitucinės teisės į butą įgyvendinimo teisinės garantijos. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XXI, 1986.
44. Pakalniškis, V. Civilinė teisė. Šeimos teisė. Dambrauskas, A.; Lapinskas; Pakalniškis, K.; Paviolis, V. *Tarybinė teisė*. Vilnius, 1986.
45. Pakalniškis, V.; Rasimavičius, P. *Butų teisė: piliečių aprūpinimo gyvenamosiomis patalpomis teisiniai santykiai*. Vilnius, 1985.
46. Pakalniškis, V. Konstitucinės teisės į gyvenamąją patalpą garantijų plėtojimas Lietuvos butų kodekse. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XIX, 1984.
47. Pakalniškis V.; Sinkevičius, J. Nuomininko iškeldinimas iš gyvenamosios patalpos ryšium su darbo santykių nutraukimu. *Socialistinė teisė*. 1984, 1.
48. Pakalniškis, V. Administracinių ir civilinių teisinių aktų sąveika gyvenamosios patalpos nuomos teisinių santykių atsiradimo procese. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XVII sąs. 2, 1983.

49. Pakalniškis, V. Lietuvos TSR butų kodeksas: esmė, struktūra, turinys. *Socialistinė teisė*. 1983, 1.
50. Pakalniškis, V. Gyvenamųjų patalpų kolūkių namuose nuomos teisiųjų santykių ypatumai. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XVI sąs. 2, 1982.
51. Pakalniškis, V. Naujas butų įstatymų tobulinimo etapas. *Socialistinė teisė*. 1981, 1.
52. Pakalniškis, V. Kolūkiams priklausančių gyvenamųjų patalpų suteikimo teisinio reglamentavimo klausimai. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XV sąs. 2, 1980.
53. Pakalniškis, V. Dėl juridinių faktų, nutraukiančių buto nuomos teisinius santykius. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XIV, 1978.
54. Pakalniškis, V. Naudojimosi kolūkių gyvenamosiomis patalpomis santykių teisinė prigimtis. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XIII, 1976.
55. Pakalniškis, V. Laikiniai išvykusių gyvenamosios patalpos nuomininkų teisės ir pareigos. *Socialistinė teisė*. 1975, 2.
56. Pakalniškis, V. Tarnybinių gyvenamųjų patalpų nuomos ypatumai. *Socialistinė teisė*. 1974, 4.
57. Pakalniškis, V. Naudojimosi vietinių Tarybų gyvenamosiomis patalpomis teisiniai pagrindai. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Teisė*. T. XII, 1973.
58. Pakalniškis, V. Orderio, išduoto gyvenamajai patalpai užimti, pripažinimas negaliojančiu. *Socialistinė teisė*. 1973, 3.
59. Пакальнішкіс, В. Теоретические вопросы взаимодействия публично-го и частного права. *Современные проблемы публичного права*. Воронеж, 2007.
60. Пакальнішкіс, В. Вопросы изменения правового режима индивидуального жилого фонда. *Вопросы совершенствования правоприменительной практики гражданского и трудового законодательству*. Тезисы докладов. Вильнюс, 1989.
61. Пакальнішкіс, В. О недействительности договора найма жилого помещения. *Актуальные вопросы укрепления социалистической законности в деятельности предприятий*. Тезисы докладов. Отв. ред. Я. Страутманис. Рига, 1988.
62. Пакальнішкіс, В. Об усилении индивидуально-договорного регулирования отношений найма жилого помещения. *Правовое обеспечение договорной и трудовой дисциплины*. Тезисы докладов республиканской научной конференции. Вильнюс, 1984.

63. Пакальнишкис, В. Особенности выселения нанимателей тз жилых помещений, принадлежащих колхозам. *Актуальные проблемы развития научных исследований молодых учёных Вильнюсского университета*. Вильнюс, 1980.
64. Пакальнишкис, В. Правовое регулирование отношений пользования жилыми помещениями, принадлежащих колхозам. *Вестник Московского государственного университета*. Право. 1977, 3.
65. Пакальнишкис, В. Вопросы судебной практики прекращения правоотношений жилищного найма в домах, принадлежащих колхозам. *Проблемы гарантий осуществления и защиты прав граждан. Материалы научно-практической конференции посвященной 175-летию возобновления Тартуского университета*. Тарту, 1977.
66. Пакальнишкис, В. Некоторые вопросы правового регулирования жилищных отношений в колхозах. *Развитие гражданского уголовного и процессуального законодательства в советских республиках Прибалтики (1940-1975)*. Гражданско-правовые науки. Тезисы докладов республиканской научной конференции (23-25 апреля 1975 г.). Рига, 1975.

VISAVERTĖS NUOSAVYBĖS TEISĖS IR ŪKIO SISTEMOS KONSTITUCINIŲ PAGRINDŲ GENEZĖ. TEISINIAI TEKSTAI IR KONTEKSTAI

Prof. dr. Juozas Žilys

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Konstitucinės ir administracinės

teisės instituto profesorius

Įvadas

Šiuolaikinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos, priimtos 1992 m. spalio 25 d. referendume, nuostatos dėl nuosavybės ir Lietuvos ūkio sistemos apibendrinta forma išreiškė idėjas, kurios buvo vyraujančios politikoje ir teisėje. Vėlesnė politinė raida lėmė konstitucinių apibrėžimų pokyčius, kurie suponavo naujas teises pozicijas ir jų raiškos formas.

Žvelgiant į dabartį kaip į socialinę tikrovę ir siekiant ją visapusiškai pažinti, visada prasminga atsigręžti į praeitį. Istorinių reiškinių ir faktų pažinimas įvairiu mastu sudaro prielaidas suprasti nūdienos teisinio reguliavimo istorines politines prielaidas, t. y. tą socialinę erdvę, kurioje bren-do ir buvo reiškiami žmonių politiniai teisiniai lūkesčiai. Šiuo atžvilgiu vertinant konstitucinę genetiką, konstitucinių normų ir nuostatų istorinę prigimtį, savaime grįžtama į lietuvių tautos Atgimimo laikotarpį, kai bren-do, vis kryptingiau ir valingiau buvo reiškiami siekiai atkurti nepriklausomybę, t. y. demokratinę teisinę Lietuvos valstybę. Pirmapradės politinės kovos dėl Respublikos savarankiškumo, o vėliau – suvereniteto tikslas buvo išsivaduoti iš politinės, ekonominės sanklodos, kurią jėga Lietuvai primetė SSRS, okupavusi ir aneksavusi mūsų šalį. Nepriklausomybės siekiai buvo besąlygiškai siejami su socialiniu teisingumu kaip vientisa idėja, kuria būtų grindžiama tautos gyvensena ir valstybės funkcionavimas. Nepriklausomybės ir socialinio teisingumo godos buvo susilydę reiškiniai, kurie ženklino viliojančios ateities vizijas. Tas laikmetis dažnai apibūdina-

mas kaip lietuvių tautos „kova dėl teisės turėti savo teisę“. 1988 m. birželio 3 d. susikūrus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui lietuvių tautos lūkesčiai reiškėsi per Sąjūdžio politines programas ir dokumentus. Juos vienijo fundamentalusis tikslas – laisvė savarankiškai nustatyti lietuvių tautos ir valstybės funkcionavimo politinius, teisinius pagrindus.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę ir priėmus laikinąją Konstituciją – Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą – atvertos politinės, teisinės veiklos laisvės erdvės, t. y. prielaidos suformuoti Tautos ir valstybės egzistavimo pamatus. Prasidėjo Lietuvos konstitucionalizmo raidos ir teisinės sistemos kūrimo naujas etapas, o tai reiškė, kad laikinojoje Konstitucijoje proklamuotas nuostatas, tarp jų – dėl ekonominės sistemos – reikės įgyvendinti konkrečiais teisiniais pavida-lais – įstatymais ir kitais teisės aktais.

Šiuo atžvilgiu grįžtant į praeitį reikėtų pabrėžti, kad Lietuvos teisi-ninkams, ekonomistams ir kitų sričių specialistams laikmetis diktavo naujas kūrybines priedermes. Teorines konstrukcijas, kurios daugumai tartum buvo žinomos, reikėjo įgyvendinti konkrečiuose teisiniuose teks-tuose. Formaliuose ir neformaliuose kolektyvuose brendo įvairių teisės aktų koncepcijos, modeliai, kuriuos reikėjo pritaikyti socialinių problemų sprendimų poreikiams.

Viena esminių aktualijų buvo nuosavybės teisės ir ja grindžiamų ci-vilinių santykių naujo turinio apibrėžimas. Vytautas Pakalniškis rašė: „(...) sovietinės okupacijos laikmetis buvo ypač nepalankus Lietuvos civi-linės teisės plėtotei. Pirmiausia buvo siaurinama civilinės teisės taikymo sritis perkelianč turtinių santykių reglamentavimą į viešosios teisės sritį. Todėl labiausiai nukentėjo du civilinės teisės institutai – daiktinė teisė, ku-rios pagrindas yra privatinės nuosavybės teisė, ir sutarčių teisė (...) Iš tei-sinės terminijos ir teisinio reglamentavimo įrankių sąrašo buvo išbraukti ne tik daiktinės teisės, bet ir privatinės nuosavybės teisės terminai. Buvo pripažinta tik pačios valstybės, socialistinių visuomeninių organizacijų ir kooperatyvų (kolūkių) nuosavybės teisė.“¹

Negalima nepasakyti, kad vienas iš aktyviausių ir iškiliausių teisi-ninkų, kuriems buvo lemta įvairiu mastu dalyvauti atkuriant visaver-tę nuosavybės teisę ir ją suformuluoti teisiniuose tekstuose, buvo prof.

¹ Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Ju-risprudencija*. 2002, 28 (20): 70, 71.

V. Pakalniškis. Štai ir jo pastangomis 1990 m. pradžioje, t. y. dar prieš atkuriant nepriklausomybę, buvo priimtas Nuosavybės pagrindų įstatymas, kurio rengimas tuo metu klimpo nesibaigiančioje diskusijoje dėl nuosavybės formų ir nuosavybės teisės apibūdinimo. Vėliau priimti kiti įstatymai, kuriais buvo klojami Lietuvos ūkio funkcionavimo teisiniai pamatai ir kuriuos rengiant neformaliai ir formaliai dalyvavo V. Pakalniškis. Nors visa tai jau tik retrospektyva, tačiau ji įtaigiai rodo konkrečių žmonių pastangas ne tik sukurti Lietuvos teisę, bet ir ją įgyvendinti pragmatiškose žmonių interesų, visuomeninių santykių sąveikose.

1. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa kaip lietuvių tautos kovos už laisvę raiškos dokumentas

Reikšmingiausias įvykis, lėmęs lietuvių tautos siekių atkurti Lietuvos nepriklausomybę įgyvendinimą, buvo 1988 m. birželio 3 d. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio įkūrimas ir tų pačių metų spalio 22, 23 d. įvykęs Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas. Reikėtų visada pabrėžti, kad Sąjūdis, savo veiksmais ir programomis formuodamas lietuvių tautos tikslus atgauti steigiamosios valdžios suverenias galias, o vėliau – atkurti nepriklausomą valstybingumą, telkė Lietuvos žmonių pastangas panaikinti okupacijos ir aneksijos padarinius, atspindėjo Atgimimo laikotarpio žmonių godas dėl socialinio teisingumo.²

Steigiamajame suvažiavime patvirtinta Sąjūdžio bendroji programa apibendrintai išreiškė politines, ekonomines, teisines idėjas, kurios turėjo būti kelrodžiu taikioje išsilaisvinimo kovoje³. Programos bendruose nuostatuose pabrėžta, kad Sąjūdis sieks pašalinti stalinizmo ir sąstingio padarinius, įgyvendinti viešumą ir demokratiją, socialinį teisingumą ir „konstitucines garantijas sutvarkyti ūkį“. Pagrindinis tikslas buvo valsty-

² Apie Sąjūdžio įkūrimo prielaidas ir veiklą plačiau žr.: Laurinavičius, Č.; Sirutavičius, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*. XII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008; *Sąjūdžio ištakų beišeikant. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Kolektyvinė monografija. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2011; Blažytė, D.; Ilgevičiūtė, V.; Kašauskienė, V. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – tautinės sąmonės atgaiva. Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Diemedis, 2000, p. 134–201.

³ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Bendroji programa. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamasis suvažiavimas*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 203–215.

binis, ekonominis, kultūrinis suverenitetas, teisinė valstybė. Pareikšta, kad Lietuvoje turi galioti tik jos įstatymai, grindžiami nauja konstitucija.

Formuluojant ekonominės raidos tikslus vadovautasi Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, kurią rengė Mokslų akademijos Ekonomikos institutas ir kuri buvo plačiai nagrinėjama Lietuvoje. Programoje deklaruota, kad Sąjūdis sieks pertvarkyti Lietuvos ūkį taip, kad jis tarnautų žmonėms, kurie turi tapti savo krašto turty šeiminkais, atgauti teisę savarankiškai tvarkyti gamybą ir pajamas, išbristi iš abejingumo, neveiklumo ir nesąžiningumo. Sąjūdis reikalavo Lietuvos ekonominio savarankiškumo kaip „būtiną sudedamosios suvereniteto dalies“ ir pabrėžė, kad Lietuvos ūkis turi būti vientisa, save išlaikanti sistema. Tai reiškė, kad šalis turi pati reguliuoti kainas, tarifus, mokesčius, darbo apmokėjimą, finansus, pinigų ir kredito sistemą. Sąjūdis palaikė savarankiškos pinigų sistemos ir jų emisijos įvedimą kaip būtiną priemonę ekonomikos stabilumui užtikrinti.

Pagal šią programą nuosavybės teisių transformacija turėjo būti grindžiama nuostatomis, kad „Lietuvos TSR ūkio sistema remiasi nuosavybės formų įvairove ir mišria nuosavybe. Šių formų derinimas, laiduojantis šeiminkišką turto naudojimą, daro žmogų tikru ūkio šeiminku. Asmeninės nuosavybės teisė išplečiama ir gamybos priemonėms. Nuosavybės, jos neliečiamumo ir paveldimumo teisė įtvirtinama konstitucijoje ir įstatymais“. Nors nuosavybės santykių raidoje ir nebuvo tiesiogiai įtvirtinta privati nuosavybė, tačiau akivaizdu, kad nuosavybės teisė į gamybos priemones, akcijų teisė reiškė ne ką kita kaip būdą atkurti visavertės nuosavybės teisę.

Sąjūdis palaikė kooperatinio ir individualaus ekonomikos sektoriaus plėtojimą visose ūkio šakose (išskyrus valstybės monopolizuotas šakas). Išsakyta nuomonė ir dėl tikslingumo reorganizuoti į kooperatyvus nedideles ir vidutines vartojimo reikmenų gamybos, paslaugų sferos įmones, taip pat nuostolingus kolūkius, tarybinius ūkius ir kitas organizacijas.

Programoje buvo siūloma grąžinti valstietijai žemės savininko teises, atkurti individualų ir kooperatinį ūkį. Yra prielaidų sakyti, kad nors ir nebuvo paminėtas žemės privatinės nuosavybės teisės institutas, tačiau raginimas grąžinti valstietijai žemės savininko teises lėmė ir visavertės nuosavybės teisės į žemę atkūrimą.

Sąjūdžio bendrosios programos tezės dėl Lietuvos ekonominio savarankiškumo patikslintos atskiroje Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijoje⁴. Panaudojus Bendrosios programos teiginius apie ekonominį savarankiškumą kaip būtina suverenumo sąlygą, pastebėta, kad, iškilus Lietuvos ekonominio savarankiškumo siekių įgyvendinimo grėsmei, reikėtų rengti referendumą. Suvažiavimas kvietė SSRS pavaldžių įmonių kolektyvus, taip pat atitinkamas valdymo institucijas apsispręsti ir išsakyti savo valią dėl jų perėjimo į Respublikos pavaldumą. Suformuluota pozicija ir dėl to, kad „tikslinga nedelsiant perimti Respublikos žinion užsienio ryšius, išplėsti komercinę veiklą užsienio valiutos įplaukoms didinti“.

Sakoma, kad Pabaltijo ūkinio savarankiškumo idėja turėjo politinį kodą, nes be politinio savarankiškumo utopiška buvo svajoti ir apie ekonominį⁵. Su tokiu vertinimu reikia ne tik sutikti, bet ir pasakyti, kad ūkinio, ekonominio savarankiškumo, arba, kaip dažnai buvo tariama, „ekonominio suvereniteto“, tikslai buvo organiškai susiję su politinės laisvės siekais. Lietuvos reikalavimas pripažinti nuosavybės formų įvairovę, Lietuvos nuosavybės objektų apibūdinimas atskiriant juos nuo SSRS įtakos zonų, savarankiškos finansinės sistemos sukūrimas, nacionalinės valiutos ir pinigų emisijos teisė buvo ir politinės kovos priemonės, ir politinio proceso orientyrai.

2. Ekonominės sistemos reformos koncepcijos esmė – Lietuvos ekonominis savarankiškumas

Praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje vis akivaizdžiau buvo matoma gilėjanti SSRS ekonominė krizė. Ekonominės, socialinės problemos neišvengiamai skverbėsi ir į politinius santykius. Šios aktualijos tiesiog diktavo pastangas gelbėti egzistavusią sanklodą. Paskelbus vadinamąją „pervarką“ (perestroiką) SSRS ėmėsi kai kurių politinių, ūkinių veiksmų keisti padėtį. Antai buvo sušvelninti kooperatinę veiklą reglamentuojantys įstatymai, kurta įmonių, regionų ūkiskaita. Paskelbus apie „viešumo“ principą visuomenėje, spaudoje, visur plačiai prabilta apie dra-

⁴ Sąjūdžio Steigiamojo Suvažiavimo rezoliucija „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo“, *ibid.*, p. 219–220.

⁵ Laurinavičius, Č.; Sirutavičius, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios*, *supra* note, 2, p. 142.

matišką socialinę būklę. Teisingai pabrėžiama, kad „glasnost“ (viešumas) reiškę akistatą su praeitimi, bet kur kas svarbiau buvo susitaikyti su dabartimi. O tai buvo neįmanoma padaryti sąžiningai neišnagrinėjus daugelio ekonomikos ir visuomeninio gyvenimo trūkumų.⁶

Lietuvoje, Estijoje ir Latvijoje suvokus, kad ekonominio savarankiškumo idėja gali būti raktas, atveriantis naujas politinio laisvėjimo galimybes, imta sparčiai rengti atitinkamus projektus, ekonominės pertvarkos modelius. Lietuvoje pradėjo veikti dvi grupės: Valstybinis plano komitetas sutelkė savo ir administracinių žinybų specialistų grupę, o Mokslų akademijos Ekonomikos institutas sudarė laikiną mokslinį kolektyvą ekonominio savarankiškumo problematikai nagrinėti. 1988 m. rugsėjį šis kolektyvas baigė rengti Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepciją, kuri tapo pagrindu plečiant diskusiją apie laisvos ekonominės raidos prielaidas.⁷ Kazimieras Antanavičius šio dokumento esmę apibūdino taip: „Koncepcijoje sprendžiami du fundamentalūs klausimai: 1) panaikinti į bankrotą vedantį supercentralizmą, suteikti ūkio valdymo iniciatyvą tikriesiems šeiminkams, darbo kolektyvams ir tarnautojams, atkurti suverenias respublikos ekonomines teises; 2) atsisakyti administracinių komandinių valdymo metodų, pakeisti juos ekonominiais santykiais, lygiateisiškumą ir laisvanoriškumą įteisinančiais ekvivalentiniais mainais (...) rinkose.“⁸

Koncepcijoje apibūdinant savarankiškos ekonominės sistemos esmę skelbta, kad kiekvienoje respublikoje egzistuoja specifiniai etniniai, istoriškai susiklostę ekonominiai ir nacionaliniai gamybinių išteklių naudojimo, tvarkymo ir valdymo ypatumai, o ekonomika yra vienas iš svarbiausių tautos veiklos barų ir jos egzistavimo sąlyga, todėl analizuoti ir kurti ekonominius santykius neatsižvelgiant į tautos būties ypatumus neprotinga. Pabrėžta, kad Respublika, būdama suvereni valstybė, privalo savarankiškai šeiminkauti, vykdyti savarankišką ekonominę politiką, tvarkytis taip, kad ne tik save išlaikytų, bet ir sėkmingai atliktų išplėstinę reprodukciją.

Nuosavybės santykiai apibrėžti akcentuojant, kad turi būti pripažįstamos visų nuosavybės formų (valstybinės, kooperatinės, asmeninės (pri-

⁶ Laquer, W. *Europa mūsų laikais. 1945-1992*. Vilnius: Amžius, 1995, p. 525.

⁷ Antanavičius, K.; Vagnorius, G. *Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija*. Vilnius: Žinija, 1988, p. 3.

⁸ K. Antanavičiaus pranešimas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo antrojoje sesijoje. *Sąjūdžio žinios*. 1988 m. gruodžio 7 d.

vačios) lygios teisės. *Respublikos valstybinei nuosavybei* buvo priskiriama: žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, jūros šelfas, miškai ir atmosfera, didelės įmonės, Respublikos valstybinis bankas, transporto, ryšių ir energetikos tinklas bei sistemos, valstybinės įstaigos ir infrastruktūros objektai, įvairios kilmės finansiniai ištekliai. *Kolektyvinės (kooperatinės) darbo kolektyvų nuosavybės* objektais galėjo būti kolūkių, kooperatyvų bei draugijų bendras turtas (gamybinės priemonės, finansinės lėšos, vertybiniai popieriai) ir kiti objektai. *Asmeninės nuosavybės* teisė apėmė atskirų asmenų ir jų šeimų turtą: gamybos priemones bei joms prilygstančias vertybes, pinigus, vertybinius popierius.

Koncepcijoje buvo numatyta, kad valstybinė, kooperatinė ir asmeninė nuosavybės gali sudaryti valstybinės, kooperatinės, akcinės, valstybinės-kooperacinės, valstybinės-akcinės, tarprespublikinės, tarptautinės bei individualios veiklos įmones, bendroves, susivienijimus ir kitas organizacijas. Nuosavybės formų įvairovė turėjo lemti ir ūkio subjektų įvairovę.

Pagrindžiant savarankiškos pinigų sistemos sukūrimą skelbta, kad tai būtina ekonominio savarankiškumo sąlyga, nes Respublika negalėtų įtvirtinti prekinį ir piniginių santykių ne tik savo teritorijoje, bet ir išorėje neveiktų rinkos mechanizmas.

Reikšmingas įvykis konsoliduojant Pabaltijo respublikų pastangas siekti savarankiškumo buvo 1988 m. rugsėjo 21–23 d. Rygoje vykęs Lietuvos, Estijos ir Latvijos atstovų pasitarimas, kuriame buvo suformuluoti Pabaltijo respublikų ekonominio savarankiškumo principai. Dokumentą pasirašė Lietuvos, Estijos, Latvijos ministrų tarybų pirmininkų pavaduotojai, valstybinių plano komitetų, mokslo kolektyvų vadovai. Netrukus Lietuvos iniciatyva buvo parengtas ir paskelbtas SSRS Ministrų Tarybos nutarimo projektas „Dėl Lietuvos TSR darbo, ūkiskaitos ir savimokos sąlygų“. Nors Maskvoje reaguojant į šias iniciatyvas ir buvo sudarytos darbo grupės, komisijos šiems pasiūlymams nagrinėti, kalbėta apie galimybes Pabaltijo respublikose ir Baltarusijoje atlikti savotišką ekonominio savarankiškumo eksperimentą, tačiau vis labiau aiškėjo, kad SSRS institucijos nepasiryžusios suteikti realios laisvės plėtoti ekonominius santykius. Lietuvos, Estijos ir Latvijos pasiūlymai buvo vertinami kaip politinis separatizmas, silpninantis SSRS galią, ardantis SSRS ekonomiką kaip „vieningą visumą“. Buvo laikomasi nekvestionuojamos politinės nuostatos, kad „visaliaudinės nuosavybės“ doktrina yra politikos ir teisės pagrindas, o bet kokia šių postulatų revizija griaua politinius, ekonominius pamatus.

Taigi vis labiau aiškėjo, kad SSRS institucijos, tartum pritarusios diskusijoms dėl ekonominių santykių pertvarkos, siekia ne visavertiško nuosavybės santykių, pagrįstų realiais ekonominiais dėsniais, sukūrimo, neformalaus respublikų savarankiškumo įtvirtinimo, o tik paviršutiniškų reformų, naujo politinio ir teisinio diktato būdo. Taip radosi dokumentas, kuris buvo pavadintas „Vadovavimo ekonomikai ir socialinei sferai sąjunginėse respublikose pertvarkymo, plėtojant jų suverenias teises, savivaldą ir finansavimąsi, bendrieji principai“. Šiuose Principuose buvo numatoma ir toliau vystyti valstybinę nuosavybę kaip „visos tarybinės liaudies turtą“, pažymima, kad turi būti stiprinamas centrinis vadovavimas pagrindinėms ūkio sritims, t. y. „vieningam liaudies ūkio kompleksui“. Buvo visiškai ignoruojami pasiūlymai dėl naujų nuosavybės formų įtvirtinimo, finansų ir biudžeto sistemos, kreditavimo, pinigų ir jų emisijos bei daugelio kitų klausimų, kuriuos aktualizavo Lietuva, Estija ir Latvija.

Savo nuomonę dėl Bendrųjų principų išsakė Sąjūdžio Seimas 1989 m. balandžio 1 d. rezoliucijoje. Atsižvelgdamas į galimas politines ir ekonomines pasekmes Sąjūdžio Seimas konstatavo, kad šiuo dokumentu numatomas tik „eilinis ekonomikos valdymo pertvarkymas, o ekonominių santykių reforma, be kurios neįmanoma pagyvinti rinkos ir išspręsti mūsų gyvenimo ekonominių ir socialinių problemų, atidedama neapibrėžtam laikui“. Bendrieji principai įvertinti kaip tolesnio ekonominio spaudimo plėtojimo įrankis. Pabrėžta, kad „neišsprendus nuosavybės teisinių klausimų, negalės veikti ūkiskaitinės, komercinės akcinės, šeimyninės įmonės ir ūkiai“. Pažymėta, kad netikslinga nuo 1990 m. eiti centro pasiūlytoju ekonominių pertvarkų keliu, reikia rengti ir priimti savus ekonominio savarankiškumo įstatymus. Kitų įstatymų ir dokumentų paketai turėjo būti parengti ir pateikti naujai išrinktai Respublikos Aukščiausiajai Tarybai. Kreiptasi į „Respublikos vadovybę“ su pasiūlymu suvienyti jėgas ekonominio savarankiškumo programai parengti.⁹

1988 m. lapkričio 8 d. Rygoje įvyko Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos, Estijos Liaudies Fronto valdybos bei Latvijos Liaudies Fronto valdybos posėdis. Tada buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Lietuvos, Estijos ir Latvijos vyriausybių konkretūs pasiūlymai SSRS Ministrų Tarybai dėl respublikų ekonominio savarankiškumo sąlygų ir garantijų ilgai ne-

⁹ Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 1 d. rezoliucija. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989, p. 51, 52.

nagrinėjami, o paskelbtuose SSRS konstitucijos pakeitimuose ir papildymuose nenumatomos konstitucinės priemonės šiems klausimams spręsti. Atsižvelgiant į tokias politinio proceso realijas prieita prie išvados, kad yra vienintelis kelias, t. y. atitinkamai pakeisti respublikų konstitucijas ir laikyti šias pataisas SSRS valstybinės santvarkos plėtojimo pagrindu. „Sajunginių respublikų“ ekonominio savarankiškumo teisinėmis garantijomis turėjo būti: 1) SSRS įstatymai įsigalioja tik tada, kai juos patvirtina respublikų aukščiausiosios tarybos; 2) respublikos turi teisę sudaryti ir pasirašyti tarptautines sutartis; 3) SSRS aukščiausioji atstovaujamoji institucija sudaroma vadovaujantis principu, kad joje lygiai atstovaujama visoms respublikoms; 4) pagrindiniai sprendimai SSRS parlamente gali būti priimti tik pritarus visų respublikų delegacijoms; 5) respublikų ginčai su SSRS institucijomis gali būti sprendžiami trečiųjų teisme, konstituciniame teisme, tarptautiniame teisme; 6) teismai, prokuratūra, vidaus reikalų, saugumo tarnybos priklauso respublikų jurisdikcijai; 7) liaudies frontai ir kitos visuomeninės politinės organizacijos politiniame gyvenime turi lygias teises su egzistuojančiomis politinėmis ir visuomeninėmis organizacijomis.¹⁰

Lietuvos, Estijos ir Latvijos tautų pozicijos ryžtingai reikalauti ne tik ekonominio, bet ir politinio savarankiškumo buvo suformuluotos ir 1989 m. gegužės 13, 14 d. vykusioje Baltijos Asamblėjoje¹¹. Tada priimtoje Baltijos tautų teisių deklaracijoje buvo skelbiama, kad tautos, be visų kitų teisių, turi teisę pasirinkti tokias ūkininkavimo formas, kurios užtikrintų socialinį ir kultūrinį vientisumą ir raidą, taip pat gamtos išteklių tausojimą ir aplinkos išsaugojimą¹².

Specialioje Deklaracijoje dėl Lietuvos, Estijos ir Latvijos ekonominio savarankiškumo buvo konstatuota, kad SSRS institucijose kuriamas ūkio mechanizmas yra neveiksmingas, negali įveikti ekonomikos krizės ir iš esmės neišplečia respublikų ekonominio savarankiškumo. Pabrėžta, kad

¹⁰ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos, Estijos Liaudies Fronto valdybos, Latvijos Liaudies Fronto valdybos 1998 m. lapkričio 8 d. dokumentas „Sajunginių respublikų ekonominio savarankiškumo pagrindinės teisinės garantijos“, *ibid.*, p. 80.

¹¹ Baltijos Asamblėja, kurios pirmieji posėdžiai vyko 1989 m. gegužės 13, 14 d. Taline, vieno Estijos Liaudies Fronto (*Eestimaa Rehvarinne*) Įgaliotinių Tarybą, Latvijos Liaudies Fronto (*Tautas Fronte*) Dūmą ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimą. Siekiant plėtoti bendradarbiavimą, keistis patyrimu ir informacija, koordinuoti veiklą buvo įsteigta Baltijos Taryba.

¹² Baltijos tautų teisių 1989 m. gegužės 14 d. deklaracija, *ibid.*, p. 89.

Bendrųjų principų ideologinis pagrindas yra „stipraus centro“ išsaugojimas suteikiant respublikoms tik neesmines ekonomines teises.

Atsižvelgdama į tai, kad SSRS organai iš esmės ignoruoja Baltijos respublikų pasiūlymus, mėgina daugiažodiškumu ir prieštariniais nuostatais pakeisti pribrendusią ekonomikos reformą, Baltijos Asamblėja suformulavo tokią artimiausių veiksmų programą: „1) nustatyti, kad suverenių Lietuvos, Estijos ir Latvijos valstybių tautos pačios pasirenka ekonominės ir socialinės raidos modelį ir ekonominių santykių sistemą; 2) pareikalauti, kad vadovaujantys Estijos, Latvijos ir Lietuvos organai tučtuojau priimtų respublikų ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymus sutinkamai su principais, išdėstytais respublikų ekonominio savarankiškumo (ūkiskaitos) koncepcijose; 3) iškelti SSRS aukščiausiosios valdžios ir vyriausybės organams klausimą dėl atitinkamų Estijos, Latvijos ir Lietuvos ekonominio savarankiškumo įstatymų priėmimo, kad nuo 1990 metų pradžios respublikos pereitų prie ekonominio savarankiškumo sutinkamai su respublikų aukščiausiųjų tarybų priimtais įstatymais; 4) pažymėti, kad yra neleistina atmesti Baltijos respublikų pasiūlytą ekonomikos esminės reformos „sąjunginėse respublikose“ koncepciją, taip pat negerbti sąjunginių respublikų suverenių teisių.“¹³

Apibendrinant galima sakyti, kad tuo metu egzistavo dvi viena kitą neigiančios politinės doktrinos. SSRS institucijos, siekdamos imtis kai kurių veiksmų gelbėti ekonomiką, formulavo vadinamosios regioninės ūkiskaitos koncepciją, kuri reikštų administracinių teritorinių darinių, tarp jų – kai kurias respublikų ekonominės veiklos laisves. Baltijos kraštai reikalavo platesnio masto reformų, t. y. ekonominio savarankiškumo, kuris buvo siejamas su politinio suvereniteto atgavimu. Vertindamas to meto aktualijas Gediminas Vagnorius sako, kad „dar 1988 metais rengiant Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepciją kilo (o galbūt buvo) primesta iš šalies vieša diskusija apie valstybingumo ir ekonomikos reformų santykį, ar pirmiau turime atsikovoti nepriklausomybę ir tik įgiję jėgos struktūras bei stiprius valdžios svertus pradėti ekonomikos reformas, ar sovietų komandinį ūkį į demokratinę rinkos ekonomiką pertvarkyti drauge su valstybingumo atkūrimo politiniais procesais“¹⁴.

¹³ Lietuvos, Estijos, Latvijos 1989 m. gegužės 14 d. ekonominio savarankiškumo deklaracija, *ibid.*, p. 91, 92.

¹⁴ Vagnorius, G. Nepriklausomybė ir ekonomikos reforma. *Valstybės atkūrimas. Lietuvos Parlamentas 1990-1992*. Sud. R. Ozolas, B. Valionytė. Vilnius: Standartų spaustuvė, 2013, p. 213.

3. Naujos konstitucijos idėja kaip politinės ir teisinės kovos priemonė

Naujos konstitucijos arba bent jau principinio pobūdžio jos peržiūros idėja radosi Mokslų akademijoje. Ji kilo iš vis labiau besiplečiančios diskusijos apie fundamentalių ekonominių reformų neišvengiamumą. Brendo įsitikinimas, kad be konstitucinės revizijos nėra politinių teisinių prielaidų įgyvendinti pertvarkos diktuojamų politinių, socialinių reformų.

Dar 1988 m. balandį tuometinio Mokslų akademijos prezidento Juro Požėlos nurodymu buvo sudaryta speciali komisija naujai konstitucijai rengti. Komisijos pirmininku buvo paskirtas Eduardas Vilkas, ją sudarė Juozas Bulavas, Antanas Buračas, Raimondas Rajeckas, Bronius Kuzmickas.¹⁵ Vėliau šios komisijos darbe dalyvavo ir kiti mokslininkai bei specialistai¹⁶. 1989 m. gegužę Mokslų akademijos prezidiumas sudarė septyniolikos asmenų komisiją, kuriai buvo pavesta parengti pasiūlymus dėl konstitucijos¹⁷.

Tuometinės valdžios ir partinės institucijos, nebegalėdamos ignoruoti žmonių, kūrybinių sąjungų, mokslininkų reiškiamų idėjų dėl konstitucijos, buvo tiesiog priverstos atsiliepti į viešojo gyvenimo slinktis, o tuometinės Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas sudarė darbo grupę, kurios paskirtis – nagrinėti pasiūlymus dėl konstitucijos¹⁸.

1988 m. liepos 14 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas gavo Mokslų akademijos prezidento J. Požėlos, Akademijos prezidiumo vyria-

¹⁵ Laurinavičius, Č.; Sirutavičius, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios, supra* note 2, p. 67.

¹⁶ Genzelis, B. Lietuvos Respublikos Konstitucijos parengimo ištakos ir peripetijos. *Lietuvos aidas*. 2002 m. spalio 22 d.

¹⁷ Lietuvos ateities, pažangos vardan. *Tiesa*. 1988 m. spalio 30 d.

¹⁸ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. birželio 22 d. nutarimas „Dėl pasiūlymų tobulinti konstitucinius įstatymus ir didinti Liaudies deputatų tarybų vaidmenį“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1988, Nr. 19-188. Nutarimu buvo sudaryta darbo grupė, kuri turėjo „apibendrinti ir parengti konkrečius sprendimus dėl respublikos darbo kolektyvų, visuomeninių organizacijų, mokslo, kultūros ir meno veikėjų, taip pat kitų piliečių pasiūlymų tobulinti konstitucinius įstatymus“. Beje, vėliau ši darbo grupė buvo padalyta į tris sekcijas, o konstitucijos tobulinimo klausimais dirbo: Pranas Kūris (pirmininkas), nariai: Juozas Bulavas, Jūratė Galinaitytė, Vitalijus Geržonas, Arvydas Juozaitis, Julius Juzeliūnas, Vytautas Landsbergis, Kęstutis Lapinskas, Kęstutis Lipeika, Justinas Marcinkevičius, Zenonas Namavičius, Mykolas Sluckis, Stasys Stačiokas, Vitas Tomkus, Stasys Vansevičius, Arūnas Žebriūnas, Juozas Žilys.

siojo mokslinio sekretoriaus E. Vilko laišką, kuriame buvo argumentuotai atskleidžiamas poreikis pradėti konstitucines reformas¹⁹. Vienas pagrindinių motyvų buvo tas, kad egzistuojanti Konstitucija, kurioje deklaruojamas Respublikos suverenitetas, neatitinka tikrovės, o SSRS Konstitucijos normos „ne tik paneigia sąjunginės respublikos suverenumą, bet ir jos menką ūkinį ir socialinį-kultūrinį savarankiškumą“. Istoriniais faktais buvo parodyta, kaip laipsniškai buvo ribojamas Lietuvos suverenitetas ir institucinė kompetencija. Konstatuota, kad „(...) tebeviešpatauja iš esmės unitarinė, stalininio režimo centralizuota tvarka, centrai pajungtas respublikos teisinis statusas“, o konstitucinė nuostata apie komunistų partijos „vadovaujantį“ vaidmenį politinėje sistemoje „nebeatitinka visuomeninių poreikių“ ir iš esmės prieštarauja kitoms konstitucinėms normoms.

Mokslų akademijos prezidentas pareiškė, kad reikia parengti naują konstituciją, kurioje turėtų būti vadovaujamosi „pačios Lietuvos TSR bei lietuvių tautos bendrais nacionaliniais interesais“.

Turint galvoje tai, kad Mokslų akademijos pasiūlymai dėl konstitucijos apibendrintai išreiškė to laikotarpio politinio gyvenimo aktualijas, juos vertėtų atskleisti visapusiškai. Pagrindiniai buvo šie: 1) nustatyti tikrą Respublikos ir liaudies suverenitetą, kuris būtų išreiškiamas per Aukščiausiąją Tarybą ir per referendumą. SSRS turi turėti tokią kompetenciją, kokią jai suteikė Lietuvos įstatymai, o ne atvirkiškiai; 2) įtvirtinti ekonominę santvarką su valstybine, kooperatine ir asmenine-privatine nuosavybe; 3) nustatyti respublikinį pavaldumą visoms Respublikoje esančioms ūkio šakoms, įstaigoms, įmonėms (išskyrus karines) ir jų veiklą grįsti ūkiskaitos ir savarankiškumo principais. Respublikos kompetencijai turi priklausyti kultūros, švietimo, mokslo sritys, vidaus ir užsienio prekyba, vidaus reikalai ir viešoji tvarka, teismų ir prokuratūros sistema; 4) savo biudžetą Respublika sudaro savarankiškai iš įmonių ir ūkio pelno, apyvartos ir kitokių mokesčių, taip pat iš pajamų už parduotas prekes vidaus rinkoje ir užsienyje.

1988 m. rugsėjo 26 d. E. Vilkas oficialiai pateikė vientisą Konstitucijos projektą Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Konstitucijos tekstas paskelbtas spaudoje²⁰. Tai buvo pagrindas, kuriuo vadovavosi minėta darbo

¹⁹ Laiško kopija yra straipsnio autoriaus asmeniniame archyve.

²⁰ Lietuvos TSR konstitucijos projektas. *Atgimimas*. 1988 m. spalio 10 d.

grupė, rengianti pasiūlymus dėl Konstitucijos²¹. Projekto dalies „Ekonominė santvarka“ pagrindinės nuostatos buvo šios: 1) akivaizdžiai teikiant prioritetą valstybinei nuosavybei pabrėžta, kad „Išimtinė Respublikos valstybinė nuosavybė yra žemė, jos gelmės, vandenys, jūros šelfas, miškas, atmosfera, gamtiniai išteklių“. Kartu skelbta, kad Respublikos nuosavybė taip pat yra energetikos tinklai ir įmonės, kitos pagrindinės gamybos priemonės pramonėje, kapitalinėje statyboje ir žemės ūkyje, transporto ir ryšių priemonės, bankai bei kiti objektai. Rašyta, kad žemės sklypus ir kitus gamtos turtais, transporto magistralės ir energetikos linijas Respublikos vyriausybė gali perduoti kitiems subjektams, tarp jų – privatiems kolektyvams bei asmenims už mokestį; 2) kolūkių ir kitų kooperatinių organizacijų ar jų susivienijimų nuosavybė yra gamybos priemonės ir kitoks turtas, žemė ir kiti gamtiniai išteklių suteikiama jiems naudotis mokant nustatytus mokesčius; 3) apibrėžiant tuo metu egzistavusią „asmeninės nuosavybės“ sąvoką randasi privatinės nuosavybės prielaidos: „Piliečių asmeninės ir privatinės nuosavybės“ pagrindą sudaro darbo bei teisėto verslo pajamos. Asmeninė ir privatinė nuosavybė yra piliečių gamybos priemonės, lėšos, gautos kaip atlyginimas už darbą jų profesinės veiklos sferoje, apyvokos, asmeninio vartojimo, patogumo, kultūriniai-buitiniai ir pagalbinio namų ūkio individuali jo dalis ir darbo santaupos.“

Konstitucijos projekto rengėjai tuo metu dar nebuvo pasiryžę konstitucinėmis normomis pripažinti žemės privatinės nuosavybės teisės. Apsiribota tuo, kad „piliečiai gali naudotis žemės sklypais, suteikiamais įstatymo nustatyta tvarka individualiam ar pagalbiniam ūkiui, taip pat individualinei gyvenamųjų namų ar verslo patalpų statybai (...). Esant ekonominiam būtinumui valstybė toleruoja ir ribotą samdomąjį darbą“.

Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudarytoje darbo grupėje buvo pritarta daugumai Mokslų akademijos pasiūlymų ir išskirtinai tiems, kurie susiję su Respublikos suvereniteto tikslais²². Iš esmės nebuvo pakeistos nuostatos dėl išimtinės Respublikos valstybinės nuosavybės. Išplėtos as-

²¹ Plačiau apie tai žr.: Žilys, J. Laikinasis Pagrindinis įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007, p. 28–44.

²² Darbo grupės 1988 m. lapkričio 11 d. baigiamojo posėdžio protokole, kurį pasirašė 13 narių, buvo pažymėta kad „darbo grupė, 1988 m. liepos 11 d. dalyvavusi sekcijos posėdyje, nuo 1988 m. rugsėjo 5 d. dirbo savarankiškai ir, pasirėmusi Lietuvos TSR Mokslų Akademijos parengtu projektu bei visuomenės pasiūlymais, 1988 m. lapkričio 11 d. baigė darbą, sudariusi Lietuvos TSR Konstitucijos naujos redakcijos projektą“.

meninės nuosavybės ribos ir numatyta daug naujų objektų, kurie galėjo priklausyti piliečiams. Tačiau galutiniame Konstitucijos projekto variante, kuris buvo paskelbtas spaudoje, nebeliko privatinės nuosavybės sąvokos. Šios nuosavybės teisės atkūrimo klausimo sprendimas atidėtas artimesnei arba tolimesnei ateičiai. Vadovautasi tuo, kad dėl privatinės nuosavybės atkūrimo turi būti visapusiškai diskutuota visuomenėje ir surastas socialinis konsensusas, kuriuo ir bus galima remtis politikoje ir ją atspindinčioje teisėkūroje.

Sąjūdžio Seimas pirmojoje sesijoje, vykusioje 1988 m. lapkričio 13 d., priėmė rezoliuciją Nr. 1, kurioje pažymėjo, kad absoliučia balsų dauguma remia naująją Konstitucijos redakciją, kurią parengė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo darbo grupė Konstitucijai tobulinti. Sąjūdžio Seimas kreipėsi į Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumą šiais klausimais: pirma, įtraukti į Aukščiausiosios Tarybos sesijos dienotvarkę naujos Konstitucijos redakcijos svarstymą; antra, priimti šioje sesijoje naujos redakcijos konstituciją.²³ Beje, Sąjūdžio iniciatyva projektas paskelbtas spaudoje²⁴, o išleistas leidinys paženklintas Vyčio ženklų. Aukščiausiosios Tarybos deputatams buvo įteikta projekto knygelė su LTSR herbu.

Konstitucijos projektas buvo pateiktas svarstyti Aukščiausiosios Tarybos dešimtojoje sesijoje, vykusioje 1988 m. lapkričio 17, 18 dienomis. Pranešimą apie projektą perskaitė teisingumo ministras P. Kūris²⁵. Tačiau tada buvo visiškai aišku, kad tuometinė Aukščiausioji Taryba nebuvo linkusi tokiam radikaliam politiniam žingsniui, juolab ir Sąjūdžio atstovai (Vytautas Landsbergis) linko į tai, kad Konstitucijos priėmimą galima atidėti ir „dar paleisti į parlamentinių procedūrų mašiną“²⁶. Aukščiausioji Taryba dėl naujo Konstitucijos teksto rengimo priėmė nutarimą, kuriame atsižvelgė į Prezidiumo darbo grupės atliktą darbą, parengtą konstitucijos projektą įvertino kaip pagrindą organizuojant Konstitucijos rengimą bei sudarė Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisiją²⁷.

²³ *Lietuvos kelias*, supra note, 9, p. 45.

²⁴ *Atgimimas*. 1988 m. lapkričio 15 d.

²⁵ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija*. 1988 m. lapkričio 18 d. posėdžių stenogramos, p. 145–149.

²⁶ *Ibid.*, p. 151.

²⁷ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1988 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos projekto“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1988, Nr. 33-360.

Konstitucijos projekto nagrinėjimą stelbė kitos politinės aktualijos. Sąjūdis pareikalavo, kad reikia Estijos pavyzdžiu priimti politinę Deklaraciją dėl Lietuvos suvereniteto, taip pat pakeisti konstitucijos straipsnius dėl Respublikos nuosavybės, pilietybės, nustatyti, kad SSRS įstatymai galioja Lietuvos teritorijoje tik tuo atveju, jei jie neprieštarauja Lietuvos Konstitucijai. Šiems dokumentams tuometinė Aukščiausioji Taryba nepritarė ir tai sukėlė aštrų politinį Sąjūdžio ir oficialiosios valdžios konfliktą. Sąjūdžio Seimo taryba paskelbė, kad toks elgesys yra politinė klaida, moralinis smūgis lietuvių tautos lūkesčiams, Pabaltijo tautų suverenumo siekiams, ir pareiškė, kad Sąjūdis savarankiškai tobulins konstitucijos projektą, pabrėždamas Respublikos suverenitetą.²⁸ Šiam darbui atlikti buvo sudaryta Sąjūdžio Seimo tarybos ir Kauno Sąjūdžio tarybos bendra konstitucinė komisija.

1989 m. sausį ši Komisija paskelbė galiojusios Konstitucijos pagrindinių 33 straipsnių naujas redakcijas ir būsimosios konstitucijos preambulę²⁹. Teksto įžangoje Komisija pranešė, kad Sąjūdžio Seimas, pritardamas Mokslų akademijos iniciatyva parengtam Konstitucijos projektui, kurį vėliau rengė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo darbo grupė, suprato, kad tai politinės padėties sudėtingumą atspindintis dokumentas, įkūnijantis neatidėliotinų politinių žingsnių svarbą. Tačiau tolesnėje konstitucinėje kūryboje buvo siūloma vadovautis tuo, kad teisinės valstybės pamatai gali būti sukurti tik remiantis suvereniteto samprata tarptautinėje teisėje, ir tuo, kad valstybės kūrimas Lietuvoje yra neatsiejamas nuo teisinės atminties, kurioje užfiksuotas suverenios valstybės egzistavimas 1918–1940 m. ir jos aneksija. Autoriai pabrėžė, kad suverenios valstybės konstitucijoje turi būti užfiksuota jos nevaržoma aukščiausioji galia palaikant santykius su kitomis valstybėmis ir tvarkant valstybės vidaus gyvenimo reikalus, o bręstančio ir plintančio tautinio atgimimo pagrindinis motyvas yra Lietuvos nacionalinio ir valstybinio suvereniteto siekis.

Konstitucijos straipsnių redakcijose atsisakyta bet kokių sąsajų su SSRS, o „Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika“ apibūdinta kaip suvereni valstybė, išreiškianti Lietuvos tautos bendrą valią bei interesus“. Apibrėžiant Lietuvos ekonominę sistemą deklaruota, kad jos pagrindas yra kolektyvinė pagrindinių gamybos priemonių nuosavybė, kurią sudaro valstybinė, kooperatinė, visuomeninių organizacijų ir mišri nuosavybė.

²⁸ Sąjūdžio Seimo Tarybos 1988 m. lapkričio 20 d. nutarimas. *Lietuvos kelias, supra* note, 9, p. 81.

²⁹ Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas). *Atgimimas*. 1989 m. sausio 27 d.

Tada, dar nesiryžtant konstatuoti privatinės nuosavybės teisės kategorijos, skelbta tik tiek, kad valstybė garantuoja piliečiams jų asmeninės nuosavybės teisinę apsaugą ir šios nuosavybės paveldėjimo teisę, o nuosavybės santykius turi reguliuoti įstatymas.

Postuluota, kad „Išimtinė Lietuvos Tautos nuosavybė yra žemė, jos vandenys, gelmės, jūros šelfas, miškai, atmosfera, gamtiniai išteklių“. Plačiau paaiškinta, kad Respublikos nuosavybė yra pagrindinės gamybos priemonės pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje, energetikos bei transporto tinklai ir sistemos, ryšių priemonės, bankai, valstybės įsteigtų prekybos, komunalinių ir kitokių įmonių turtas, komunalinis miestų butų fondas, kiti gamybiniai objektai, sukurti valstybės lėšomis, taip pat Respublikos teritorijoje esantys istorijos ir kultūros paminklai. Šių nuosavybės objektų valdymo funkcijas vykdo Respublikos Vyriausybė.

1989 m. vasarį Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas spaudoje paskelbė Konstitucijos projektą, kurį parengė prieš tai minėta Aukščiausiosios Tarybos deputatų komisija ir kuriai vadovavo Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmasis sekretorius Algirdas Brazauskas³⁰. Nors projekte ir buvo įtvirtintos nuostatos dėl Lietuvos politinio ir ekonominio savarankiškumo, tačiau apskritai jame buvo išreikšta oficialiosios valdžios politika „žingsnis po žingsnio“, t. y. permanentinis politinės raidos kelias, nesiimant valingų veiksmų, kad būtų pakeista tikrovė. Konstitucijos skirsnyje apie ekonominę sistemą buvo remiamasi socialistinės nuosavybės doktrina, tačiau kartu deklaruota, kad „Žemė, jos gelmės, vandenys, jūros šelfas, miškai, gamtiniai išteklių yra išimtinė Respublikos valstybinė nuosavybė ir yra visiškoje Lietuvos TSR dispozicijoje“. Projekte nurodyti ir kiti Respublikos nuosavybės objektai, išplėstas asmens nuosavybės teisės objektų sąrašas. Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad daugelis nuostatų buvo perimtos iš Mokslų akademijos inicijuoto konstitucijos projekto, apie kurį rašėme prieš tai.

Politinio proceso vyksmas, kurio esminis bruožas buvo suvereniteto siekis, diktavo vis aiškesnių politinių veiksmų raiškos poreikį. Apie tai buvo paskelbta Sąjūdžio 1989 m. vasario 16 d. Deklaracijoje. Joje prokla-

³⁰ *Tiesa*. 1989 m. vasario 28 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarime rašyta, kad „atsižvelgiant į tai, kad dalis Lietuvos TSR konstitucijos projekto straipsnių neatitinka TSRS konstitucijos, remiantis įstatymų leidybos iniciatyvos teise, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pateiks TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui pasiūlymus pakeisti atitinkamus TSRS konstitucijos straipsnius“.

muota, kad „(...) Sąjūdis žengs keliu į teisinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas daliniais pasiekimais“³¹.

Sąjūdžio Seimas ketvirtojoje sesijoje įvertinęs paskelbtą Konstitucijos projektą pareiškė, kad „Pateikto projekto negalima traktuoti kaip suverenos valstybės konstitucijos. Jis nagrinėtinas tik kaip dabartinės konstitucijos laikinas variantas, pritaikomas pereinamajam persitvarkymo etapui. Jame atsispindintis ekonominio, politinio, kultūrinio savarankiškumo siekimas reiškia dalinį padėties pagerinimą dabartinėje situacijoje, kelyje į suverenitetą. Tai svarbūs žingsniai, bet ne tikrasis suverenitetas.“ Atsižvelgdamas į esamą politinę padėtį, vadovaudamasis savo Programa ir Seimo 1989 m. vasario 16 d. deklaracija, Sąjūdis rėmė tokius žingsnius, bet pabrėžė, kad negali jais apsiriboti, o pateiktas Konstitucijos variantas negali būti skelbiamas tautos vardu kaip nauja konstitucija.³² Sąjūdžio Seimas formulavo konkrečius pasiūlymus dėl šio projekto, o vienas iš jų – be kitų nuosavybės formų, įteisinti ir privatinę nuosavybę. Taigi Sąjūdis tada pirmą kartą oficialiai išdėstė savo nuostatas dėl privatinės nuosavybės atkūrimo prielaidų įtvirtinimo konstitucijoje. Sąjūdžio Seimas siūlė Lietuvos gyventojams ir jų susirinkimams Konstitucijos projekto svarstymo metu sutelkti dėmesį į svarbiausius straipsnius, siųsti parengtas naujas redakcijas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, o kopijas – Sąjūdžio Seimo tarybai.

Reikia pasakyti, kad projektą labai aktyviai svarstė žmonės, buvo gauta tūkstančiai pasiūlymų³³. Projekto svarstymo terminai ne kartą buvo pratęsimi. Pagaliau 1989 m. liepos 28 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pareiškė, kad svarstant Konstituciją keliamos ne tik konkrečios, bet ir visuotinės konstitucinės raidos problemos, pritariama tam, kad Konstitucijos priėmimas būtų atidėtas. Prezidiumas, „atsižvelgdamas į vi-

³¹ Lietuvos kelias, *supra* note 9, p. 49.

³² 1989 m. balandžio 1 d. Sąjūdžio Seimo pareiškimas Lietuvos žmonėms dėl pateikto svarstymui Lietuvos TSR Konstitucijos projekto. Lietuvos kelias, *supra* note 9, p. 50, 51.

³³ Beje, SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sudaryta speciali darbo grupė, įvertinusi konstitucijos projektą, pateikė „nurodymus“ dėl jo nuostatų nesuderinamumo su SSRS Konstitucija ir kategoriškai pareikalavo laikytis „SSRS nubrėžto konstitucinės raidos kelio“. Taigi, nors konstitucijos projekte ir buvo aibė kompromisinių nuostatų dėl SSRS ir Lietuvos politinių ir teisinių sąveikų, tačiau tokios Lietuvos konstitucinės iniciatyvos kėlė tikrą sumaištį SSRS partinėse ir valstybinėse struktūrose, projektuojančiose tolesnę „sąjunginių respublikų“ integraciją ir pajungimą centralizuotoje politinėje, ekonominėje sistemoje.

suomenės pageidavimus, taip pat į tai, kad būtina suformuoti visapusišką Respublikos Konstitucijos sampratą“, pratęsė konstitucijos svarstymą iki 1990 m. sausio 1 d.³⁴ Šis sprendimas reiškė, kad tokio formato Konstitucijos priėmimas atidedamas iš esmės neribotam laikui, o galimybes nulems sparčiai kintančio politinio gyvenimo slinkty.

Tokia kryptis buvo priimtina ir Sąjūdžiui. Orientuotasi į tai, kad politinio ir teisinio pasipriešinimo efektyviomis priemonėmis gali būti ir dalinės konstitucijos pataisos, kuriomis bus sprendžiami svarbiausi Lietuvos laisvėjimo klausimai. Štai 1989 m. balandį Sąjūdžio Seimas savo sesijoje parengė pasiūlymus dėl Konstitucijos keturių straipsnių naujos redakcijos. Reikalauta apibrėžti Respublikos nacionalinio turto ir išimtinės nuosavybės sampratą, apibūdinti Lietuvos piliečių teises ir laisves pagal tarptautinės teisės principus bei nustatyti SSRS teisės aktų galiojimo sąlygas Lietuvoje.³⁵

4. Konstitucinės naujovės kaip Lietuvos ekonominių savarankiškumą pagrindžiantis politinis teisinis veiksnys

Kelią į Lietuvos suvereniteto atkūrimą ženklino 1989 m. gegužės 18 d. politiniai teisiniai dokumentai, kuriuos Sąjūdžio spaudžiama priėmė tuometinė Aukščiausioji Taryba. Galima konstatuoti, kad būtent šiais aktais oficialiai pradėti veiksmai priešinantys egzistavusiai politinei teisei sandarai. Tada priimtoje Deklaracijoje „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“ buvo pabrėžta, kad „Lietuvos valstybė buvo prievarta neteisėtai prijungta prie Tarybų Sąjungos ir prarado politinį, ekonominį bei kultūrinį savarankiškumą. TSRS vyriausybė ir šiandien ignoruoja net Respublikos ekonominio savarankiškumo siekius“. Deklaracijoje skelbta, kad nuo 1989 m. gegužės 18 d. „priėmus Lietuvos TSR Konstitucijos pataisą, Lietuvoje galioja tik jos Aukščiausiojoje Taryboje priimti arba patvirtinti įstatymai“. Paaiškinta, kad ateities santykiai su SSRS ir kitomis valstybėmis turi būti nustatomi tik tarpvalstybinėmis sutartimis.³⁶

³⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1989 m. liepos 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) projekto svarstymo Respublikoje“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 22-279.

³⁵ Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Lietuvos kelias, supra* note, 9, p. 52, 53.

³⁶ 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 15-167.

Deklaracijoje proklamuotos nuostatos susietos su tuo metu galiojusios Konstitucijos pakeitimais, kuriais apibrėžta Lietuvos pilietybės samprata, Lietuvos piliečių teisės ir laisvės, kurias skelbia Konstitucija bei Respublikos įstatymai ir visuotinai pripažinti tarptautiniai teisiniai aktai...³⁷ Konstitucijos 70 straipsnyje nustatyta, kad „Lietuvos TSR galioja tik jos Aukščiausiosios Tarybos arba referendumu priimti įstatymai. TSRS įstatymai ir TSRS valstybinės valdžios ir valdymo organų aktai Lietuvos TSR teritorijoje galioja tik Lietuvos TSR Aukščiausiajai Tarybai juos patvirtinus ir įregistravus nustatyta tvarka. Jų galiojimas gali būti apribotas ar sustabdytas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimu“³⁸.

Straipsnyje nagrinėjamos temos kontekste reikšminga tuo metu galiojusios Konstitucijos 11 straipsnio nauja redakcija. Joje išreikštos idėjos, dėl kurių iki tol nepaliaujamai diskutuota visuomenėje, mokslo kolektyvuose. Šis straipsnis suformuluotas taip: „Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos TSR nuosavybė. Gamybos priemonės pramonėje, statyboje ir žemės ūkyje, energetikos, transporto ir ryšių tinklai bei priemonės, bankų, įmonių, ūkių ir kitų Lietuvos TSR teritorijoje esančių juridinių asmenų bei piliečių nuosavybė, visos Lietuvos istorijos bei kultūros vertybės taip pat yra Respublikos nacionalinis turtas ir yra jos jurisdikcijoje. Lietuvos TSR priklauso išimtinės teisės oro erdvei virš Respublikos teritorijos, jos kontinentiniam šelfui ir ekonominei zonai Baltijos jūroje. Nuosavybės santykius, tuo pačiu ir fizinių asmenų nuosavybės, reguliuoja Lietuvos TSR įstatymai.“

Deputatas Kazimieras Motieka, pateikdamas įstatymo projektą dėl Konstitucijos pakeitimų, kalbėjo: „(...) ar turime realią galimybę esamomis sąlygomis nors kiek apginti mūsų Respublikos žmones nuo „stipraus centro“ ekspansijos, ar tokios galimybės nėra? Manau, kad mums, kurie

³⁷ 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame Įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 15-166.

³⁸ Beje, 1989 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 70 straipsnio taikymo tvarkos“, kuriuo buvo nustatyta teisinė tvarka, kaip registruojami arba atsisakoma registruoti TSRS teisės aktus. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-432. Vadovaujantis naujomis konstitucinėmis normomis pradėtos teisinės procedūros dėl minėtų teisės aktų galiojimo Respublikos teritorijoje. Tai buvo savotiškas teisės aktų, kuriuos priėmė ne Lietuvos institucijos, ratifikavimas.

esame pasiryžę artimiausiu metu pasiekti, kad mūsų Respublikos ekonominio savarankiškumo koncepcija veiktų, atsakymas yra aiškus ir viena-reikšmis: taip, tokia galimybė yra. Prieš stagnacinius imperinius įstatymus mes privalome pastatyti mūsų mažos, bet nenugalėtos Respublikos žmonių tikrą valią, kuri turėtų būti įkūnyta veikiančios Lietuvos TSR Konstitucijos 11, 31 37 ir 70 straipsnių naujose redakcijose.“³⁹

Deputatas Romualdas Ozolas taip įvertino naują teisinę sistemą priėmus įstatymą dėl Konstitucijos kai kurių straipsnių pakeitimų: „Šie konstitucijos straipsniai – tai glausta ir griežta juridine kalba apibrėžta mūsų laisvės erdvė. Pradinis mūsų civilizuotos laisvės potencialas, iš kurio turi iškilti visas naujas mūsų valstybinio gyvenimo turtingumas. Šie keturi nedideli straipsniai į kiekvienam žmonių bendrumui suprantamą aukščiausio būtinumo įstatymo lygį iškelia pačius svarbiausius kiekvienai tautai dalykus. Kad aplinka, kur tauta gyvena, yra jos nuosavybė, kad žmogus, kuris sutinka gyventi tautos bendrijoje, yra pilietis ir įgyja tam tikras pareigas ir teises (...) Lietuva dabar gali ramiai ir rimtai rengti savo pilną aukščiausią įstatymo rinkinį – Konstituciją.“⁴⁰

Nors iki nepriklausomos valstybės konstitucijos priėmimo dar reikėjo pereiti sunkų ir sudėtingą politinių ir teisinių kovų lauką, vis dėlto pradėta galiojusios Konstitucijos revizija buvo svarbus politinis išsilaisvinimo siekių veiksnys įgyvendinant lietuvių tautos lūkesčius dėl teisingesnės ir sąvairtesnės socialinės politinės sistemos, kurią teisiškai įtvirtintų ateities konstitucija. Konstitucinės pataisos ne tik bylojo ir apibendrintai išreiškė lietuvių tautos ryžtą sulaužyti svetimos jėgos primestą politinę ir teisinę tvarką, bet tapo ir nebepaneigiamu argumentu kovojant su sovietine imperija ir jos valstybinėmis bei komunistų partijos institucijomis.

Naujos konstitucinės nuostatos dėl Lietuvos įstatymų viršenybės santykių su egzistavusia teisine sistema srityje, Respublikos nacionalinio turto ir nuosavybės buvo tie atraminiai teisiniai poliai, kuriais buvo grindžiami ir Lietuvos ekonominio savarankiškumo siekiai.

³⁹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) vienuoliktoji sesija. 1989 m. gegužės 18 d. posėdžių stenogramos, p. 18.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 33.

Realus veiksmas įgyvendinant šiuos tikslus buvo įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ priėmimas⁴¹, kuriam ryžosi tuometinė Aukščiausioji Taryba. Svarstant įstatymo projektą SSRS liaudies deputatas K. Antanavičius kalbėjo: „Įstatymas, šiandien pateiktas jums, numato išvaduoti visus iš ekonominės priespaudos, visus padaryti šeiminkais, suteikti ekonomines laisves (...) atkuriami normalūs ekonominiai santykiai, atkuriamą demokratija. Mes šiandien turėjome gražią demokratijos pamoką – atkūrėme savo Konstitucijos svarbiausias nuostatas, kurios leidžia Respublikai gyventi taip, kaip turi gyventi suvereni valstybė. Todėl mes turime atkurti demokratiją ir ekonomikoje.“⁴²

Priimto įstatymo įgyvendinimo realumas buvo vertinamas įvairiai, tačiau visada pažymima, kad svarbiausias uždavinys buvo parengti tokius valstybinės nuosavybės teisinės sistemos reformos principus, kurie leistų Lietuvos ūkio sistemą atriboti nuo SSRS ūkio sistemos, padaryti ją autonomišką. Savo ruožtu Lietuvos ūkio sistemos subjektai taip pat turėjo tapti savarankiški. Nuo pat pirmųjų Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijos kūrimo dienų kaip viena iš svarbiausių tokio ekonominio Lietuvos savarankiškumo bei teisės sistemos grandžių buvo identifikuojama nuosavybės santykių reforma.⁴³

Reikėtų pabrėžti tai, kad pagrindinė gija, siejanti visas įstatymo normas, buvo nuostatos dėl nuosavybės apibrėžimo. Apibendrinant iki tol vykusias diskusijas dėl nuosavybės teisinių santykių pobūdžio ir jų socialinio turinio įstatymu įtvirtinta, kad yra šios nuosavybės formos: valstybinė, kolektyvinė (grupinė), fizinių asmenų. Numatyta, kad Lietuvos teritorijoje gali būti sąjunginė, kitų SSRS respublikų, užsienio šalių juridinių ir fizinių asmenų nuosavybė.

Įstatyme apibūdintos šios nuosavybės formos: 1) **valstybinei nuosavybei** buvo priskiriama: žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos ištekliai; už valstybės lėšas įgytos įmonės, negamybinės paskirties objektai, energetikos, transporto ir ryšių tinklai bei priemonės,

⁴¹ 1989 m. gegužės 18 d. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 15-168.

⁴² Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) vienuoliktoji sesija. *1989 m. gegužės 18 d. posėdžių stenogramos*, p. 53.

⁴³ Pakalniškis, V.; Vaitkevičius, S. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989-1992 m.* Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2013, p. 11.

kiti infrastruktūros objektai, intelektualinis produktas, valstybinių įstaigų ir organizacijų turtas, taip pat finansiniai ištekliai, valstybės investuoti į gamybinės ir negamybinės paskirties įmones, organizacijas ir objektus; valstybiniai bankai, už valstybės lėšas įgyti vertybiniai popieriai, kiti piniginiai ištekliai. Lietuvai turėjo priklausyti išimtinės teisės oro erdvei virš Respublikos teritorijos, kontinentiniam šelfui ir ekonominei zonai Baltijos jūroje; **2) kolektyvinei (grupinei) nuosavybei** galėjo priklausyti gamybos priemonės, infrastruktūros objektai, finansiniai ištekliai, vertybiniai popieriai ir kitas turtas, įsigytas visuomeninių organizacijų, kooperatyvų, kolūkių, akcinių bendrovių, įmonių, kolektyvų ir žmonių grupių ar jų skolintomis lėšomis; **3) fizinių asmenų ir jų šeimų nuosavybei** galėjo priklausyti gamybos priemonės, infrastruktūros objektai, finansiniai ištekliai, vertybiniai popieriai ir kitas turtas, įsigytas jų lėšomis įstatymų nustatyta tvarka, taip pat intelektualinio darbo produktas, esantis patentinės ir licencinės teisės objektu. Asmenims galėjo būti suteikiamas ūkiui reikalingas žemės sklypas neterminuotai (amžinai) naudoti su paveldėjimo teise, nemokamai.

Viena esminių įstatymo tezių buvo ta, kad visas nuosavybės formas saugo įstatymas, o savininkui garantuojama teisė turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti. Taigi, nors visiškai buvo priartėta prie privatinės nuosavybės teisės juridinės konstrukcijos apibrėžimo, principinė konstanta ir vėl palikta ateičiai.

Lietuvos ekonominio savarankiškumo samprata buvo grindžiama tuo, kad Lietuva turi būti suvereni valstybė, kuri savarankiškai įgyvendina socialinę ir ekonominę politiką, atitinkančią jos gyventojų interesus. Pabrėžiant tai, kad ūkio sistemos valdymas yra išimtinė Lietuvos jurisdikcinė funkcija, skelbta: „(...) ūkio juridiniai ir fiziniai asmenys, išskyrus autonomines valstybės įmones, turi visišką gamybinį-ūkinį, finansinį ir komercinį savarankiškumą (...) ūkio juridiniai ir fiziniai asmenys nėra tiesiogiai pavaldūs valstybiniams valdymo organams, o jų tarpusavio santykiai reglamentuojami sutartimis.“

Įstatyme suformuluoti ekonominių santykių principai: 1) nuosavybės formų įvairovė; 2) rinkos santykiai; 3) ūkinės veiklos laisvė; 4) ūkio valdymo decentralizavimas; 5) ekonomikos valstybinis reguliavimas. Apibūdinant rinkos santykius teigta, kad Lietuvoje veikia gamybos priemonių, vartojimo reikmenų ir paslaugų, inovacijų, darbo jėgos, kapitalo ir valiutos rinka, kuri palaikoma ir plėtojama ekonominėmis ir teisinėmis prie-

monėmis. Kartu buvo nustatyta, kad „Lietuvos aukščiausieji valstybinės valdžios ir valdymo organai Respublikos gyventojų interesais kontroliuoja kainas ir reguliuoja rinkos santykius“.

Įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ buvo tik pirmas, tačiau labai svarbus politinis teisinis žingsnis kelyje į Lietuvos ekonominį savarankiškumą. Įstatymo normų ir nuostatų įgyvendinimas aktualizavo kitų teisės aktų parengimo ir priėmimo poreikį. Taigi siekiant užtikrinti, kad įstatymo postulatai būtų ne deklaratyvus atitinkamų juridinių tezių rinkinys, reikėjo sukurti vientisą vadinamųjų ūkinių teisės aktų sistemą, kurios pagrindu galėtų būti formuojami naujo turinio nuosavybės santykiai ir jais pagrįstas Lietuvos ūkis.

Tuo metu Lietuvoje veikė daugiau kaip 20 atitinkamų darbo grupių, kurios rengė įstatymų projektus dėl nuosavybės, įmonių ir akcinių bendrovių, pinigų ir bankų, biudžeto, valstybės pajamų, vietos savivaldos, kainų politikos, mokesčių, socialinių teisių gynimo, bankroto, antimonopolijų, ūkio valstybinio reguliavimo. Rengiant šių teisės aktų projektus buvo sutelkti daugelio sričių Lietuvos mokslininkai, praktikai. Reikia pasakyti, kad tai buvo nelengvos užduotys, nes visiems reikėjo palengva suvokti iš esmės naujo reguliavimo pobūdį bei teisinės, ekonominės politikos dėsnius, kuriamos ekonominės sanklodos socialines prasmes ir tikslus. Teorines idėjas reikėjo išreikšti konkrečiomis teisinėmis konstrukcijomis, kurios būtų veiksmingos ir efektyvios kuriant rinkos dėsniais grindžiamą socialinę būseną.

Lietuvoje vis labiau buvo regimi politinės ir ekonominės laisvės maršrutai, kuriais reikia eiti atkuriant nepriklausomą valstybingumą ir Lietuvos teisę. Tačiau buvo akivaizdu ir tai, kad SSRS institucijos, komunistų partijos struktūros politinėmis, administracinėmis, teisinėmis priemonėmis sieks užkardyti šių tikslų įgyvendinimą. Šių priemonių arsenalas buvo labai gausus. Atviras, šiurkštus pasipriešinimas idėjoms dėl Lietuvos, Estijos, Latvijos ekonominio savarankiškumo buvo keičiamas klatingu laviravimu. Tartum ekonominiai argumentai dėl Pabaltijo respublikų ekonominio savarankiškumo siekių nepagrįstumo buvo keičiami agresyvia retorika arba atviru šantažu dėl gresiančių dramatiškų socialinių pasekmių.

Visa tai atsiskleidė tada, kai SSRS valstybinės ir komunistų partijos institucijos, nebegalėdamos išvengti plataus masto diskusijų dėl Lietuvos, Estijos ir Latvijos ekonominio savarankiškumo, organizavo atitinkamų

alternatyvių teisės aktų rengimą ir svarstymus SSRS Aukščiausiojoje Taryboje ir vyriausybėje.

SSRS vyriausybė, amortizuodama Lietuvos, Estijos ir Latvijos iniciatyvas dėl specialaus SSRS įstatymo, įtvirtinančio jų išskirtinio turinio ekonominį savarankiškumą, rengė SSRS įstatymo „Dėl sąjunginių respublikų ekonominės ir socialinės sferos valdymo bendrų pagrindų“ projektą. Šio įstatymo tikslas – pagal priimtus „Bendruosius pagrindus“ derinti Lietuvos, Estijos ir Latvijos ekonominio savarankiškumo įstatymą, kuris, spaudžiant Lietuvai, Estijai ir Latvijai, taip pat pradėtas kurti SSRS institucijose. Kartu su „Bendraisiais pagrindais“ kryptingai rengtas SSRS įstatymas dėl SSRS nuosavybės. Tokia politinio proceso kryptis buvo visiškai nepriimtina Lietuvai, Estijai ir Latvijai.⁴⁴

Atsižvelgiant į tai, kad SSRS Aukščiausiojoje Taryboje pradėtas svarstyti SSRS įstatymo projektas dėl Baltijos kraštų ekonominio savarankiškumo netenkino žmonių politinio ir ekonominio savarankiškumo tikslų, Lietuvoje buvo parengtas alternatyvus SSRS įstatymo „Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo“ projektas. Siekiant, kad šiam projektui būtų suteikta visapusiškesnė politinė galia, jis svarstytas tuometinėje Aukščiausiojoje Taryboje, jam pritarta ir nutarta pateikti SSRS Aukščiausiąjai Tarybai.⁴⁵

Pagrindinės nuostatos, kuriomis buvo grindžiama Lietuvos, Estijos ir Latvijos ekonominė jurisdikcinė laisvė, buvo šios: SSRS gali priimti tik tokius įstatymus, kurie užtikrina respublikų socialinės ekonominės sistemos pertvarką, teisę valdyti, naudoti ir tvarkyti respublikų valstybinę nuosavybę; išskirtinė respublikų nuosavybė yra žemė, jos gelmės, miškai, vandenys ir kiti gamtos ištekliai, kurie įeina į jos teritoriją pagal visuotinai pripažintus tarptautinės teisės principus ir kuriems respublikos taiko savo teisę; savarankiška pinigų bei kreditų ir finansų sistema; teisė kurti valstybinių pajamų ir savarankiškų vietinių biudžetų sistemą; vadovauti respublikų užsienio ekonominei veiklai; nustatyti darbo apmokėjimo, socialinio draudimo, pensijų, stipendijų, pašalpų ir kitų socialinio aprūpi-

⁴⁴ Plačiau apie tai žr.: Prunskienė, K. *Gintarinės ledi išpažintis*. Vilnius: Politika, 1991, p. 22–26; Brazauskas, A. *Lietuviškos skyrybos*. Vilnius: politika, 1992, p. 68, 69.

⁴⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. rugsėjo 22 d. nutarimas „Dėl TSRS įstatymo „Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo projekto“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 28-349.

nimo formų sudarymo pagrindų ir kainodaros tvarką; tvarkyti valstybinį gamtos išteklių fondą.

Įstatymo projekte pabrėžta, kad SSRS įstatymai ir kiti teisės aktai, reguliuojantys socialinius ūkinius santykius, galioja respublikų teritorijoje, jeigu jie neprieštaruoja jų ekonominiam savarankiškumui, ir kad ekonominius santykius Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje reglamentuoja jų konstitucijos, Lietuvos ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatymas, Latvijos ekonominio savarankiškumo įstatymas, Estijos ūkiskaitos pagrindų įstatymas.

1989 m. lapkričio 27 d. SSRS Aukščiausioji Taryba vis dėlto priėmė įstatymą, numatantį kai kurias išskirtines sąlygas Lietuvai, Estijai ir Latvijai įgyvendinant ekonomines reformas, tačiau buvo laikomasi prieš tai minėtų SSRS politikos principų. SSRS vyriausybė blokavo net šio įstatymo realų įgyvendinimą. Taigi šis teisės aktas jokio praktiškojo vaidmens nesuvaidino, o istorinėje atmintyje išliko tik kaip vienas iš reiškinų, bylojančių apie to laikotarpio Lietuvos ir kitų Baltijos respublikų pastangas laisvintis iš SSRS administracinio, politinio diktato.

5. Visavertės nuosavybės teisės į žemę atkūrimo kai kurios politinės ir teisinės prielaidos

Prieš tai ne kartą buvo minėta, kad žemės nuosavybės klausimas buvo viena esminių problemų, kurią objektyviai reikėjo spręsti projektuojant ir įgyvendinant reformas. Ši aktualija neišvengiamai kilo tada, kai pradėta aktyviai diskutuoti dėl Lietuvos kaimo ateities ir egzistavusios sistemos, kurios pagrindas buvo valstybinė žemės nuosavybė. Vis labiau populiarėjo idėjos, kad Lietuvos kaimo ateitis turi būti siejama su privačių ūkių kūrimu, asmens savarankiškumu ir iniciatyva, o šeimos ūkis turi būti laikomas pažangesne ūkininkavimo forma nei žemės ūkio įmonės, kuriose dirba samdomi darbuotojai.⁴⁶

Nors kurį laiką ir vyravo idėjos dėl žemės valstybinės nuosavybės teisės prioriteto, tačiau jas ilgainiui keitė samprata, pagrįsta visų nuosavybės formų įvairove ir jų lygiateisiškumu. Sprendžiant šį labai opų socialinių santykių klausimą formuluotos politinės, teisinės prielaidos, kurios įvai-

⁴⁶ Aleknavičius, P. *Žemės santykių pertvarkymas Lietuvos kaime 1989-2008 metais*. Monografija. Vilnius: Jandrija, 2008, p. 25.

riai atsispindėjo Sąjūdžio bendrojoje programoje, Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcijoje, naujos konstitucijos projekcijose ar egzistavusios Konstitucijos pataisose.

Atsikuriančios Lietuvos politinės partijos, žemdirbių organizacijos, Ūkininkų sąjunga buvo už visavertės nuosavybės teisės į žemę atkūrimą. Štai Lietuvos socialdemokratų partijos atkūrimo iniciatyvinės grupės pareiškime deklaruota, kad „(...) LSDP pasisakytų už žemės paveldėjimo teisės suteikimą valstiečiams. Akcinės nuosavybės formos, kooperuota žmonių veikla, LSDP požiūriu, atvertų platesnes galimybes darbštiems ir kūrybingiems žmonėms, užtikrintų didesnę visuomeninę naudą. Valstiečių ūkių atkūrimą LSDP remtų kaip pagrindinį ir greičiausią kelią žemės ūkio problemoms spręsti“⁴⁷.

Žemės santykių sanklodos reformos lūkesčiai buvo siejami su galimybe sukurti tokią ūkinę struktūrą, kuri galėtų realiai konkuruoti su neefektyviai funkcionuojančiais kolūkiais ir tarybiniais ūkiais. Radosi keli Valstiečio ūkio įstatymo variantai. Viena iš jų koncepciją rengė Vyriausybė, kitą – Lietuvos žemdirbių sąjūdžio taryba. Būtent šis veiksnys ir lėmė įstatymų projektų nuostatų principines sankirtas, o viena pagrindinių – žemės nuosavybės teisės apibūdinimas.

Pagal Vyriausybės modelį žemė turėjo likti valstybės nuosavybė ir atitinkamai pagrindais suteikiama steigiant valstiečio ūkį. Remtasi Konstitucijos 11-ojo straipsnio nauja redakcija, kurioje apibrėžta valstybinė žemės ūkio nuosavybės teisė. Beje, jau tada, 1989 m. gegužės 18 d. Aukščiausiojoje Taryboje pradėjus svarstyti valstiečio ūkio įstatymo projektą, prabilta apie poreikį įteisinti žemės privatinę nuosavybę ir taip pagrįsti šio ūkio funkcionavimą.

Lietuvos žemdirbių sąjūdžio tarybos parengtame Valstiečio ūkio įstatymo projekte, kurį rėmė ir Lietuvos ūkininkų sąjunga, numatyti radikalesni veiksmai reformuojant teisinius santykius žemės ūkyje. Projekto pagrindas – Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programa, kurioje skelbta, kad svarbiausias vidinis žemės ūkio pertvarkos tikslas yra atgaivinti ir ugdyti žemdirbio – žemės šeimininko psichologiją. Esminis tikslas buvo realiai užtikrinti žemdirbio teisę į žemę, gamybos priemones, savarankišką ūkininkavimą, prekinis ir piniginis santykius. Vienas pagrindinių refor-

⁴⁷ Atkurkime Lietuvos socialdemokratų partiją. *Sąjūdžio žinios*. 1989 m. gegužės 12 d.

mos tikslų buvo užtikrinti žemdirbio teisę laisvai pasirinkti nuosavybės ir ūkininkavimo formas bei galimybes pereiti iš vienos formos į kitą, sukurti „daugiasanklodinę ūkininkavimo sistemą, kurią sudarytų valstybiniai, kooperatiniai, akciniai, privatūs (individualūs), mišrūs ūkiai“ ir ją atitinkanti nuosavybės rūšis.⁴⁸

Principiniai Programos apbrėžimai sukonkretinti daugelyje kitų nuostatų, iš kurių svarbiausiais buvo: 1) žemė yra Lietuvos nacionalinis turtas, o žemės disponavimo teisė suteikiama tiems, kurie ją dirba: kolektyviniams ir individualiems ūkininkams. Visa tai turi būti įtvirtinta konstitucijoje; 2) žemė jų naudotojams skiriama amžinai, o individualiems ūkininkams – su paveldėjimo teise; 3) visiems ūkiniams vienetams garantuojamas savarankiškumas ir sudaromos vienodos teisinės ir ekonominės sąlygos; 4) kolūkiai ir valstybiniai ūkiai, jų darbuotojų pageidavimu, persitvarko į smulkesnius, ekonomiškai ir teisiškai savarankiškus vienetus, o žemdirbiai gali sukurti kooperatyvus, akcines bendroves ir privačius ūkius.

Vyriausybės parengtas valstiečio ūkio įstatymo projektas pradėtas svarstyti dar 1989 m. gegužės 18 d. Aukščiausiojoje Taryboje, tačiau, egzistuojant ir Lietuvos žemdirbių sąjūdžio alternatyvai, jų nagrinėjimas atidedamas ateičiai. Tiesą sakant, 1989 m. liepos 4 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose svarstant Valstiečio ūkio įstatymo projektą, jau visiems buvo aišku, kad atkurti visavertę žemės nuosavybės teisę yra artimiausios ateities aktualija, kurią neišvengiamai diktuoja politinio ir socialinio gyvenimo virsmas. Štai K. Antanavičius reikalavo patikslinti įstatymo projekto nuostatas taip, kad žmonės, tebegyvenantys buvusiose savo tėvų ar senelių žemėse arba arti jų, turėtų į tas žemes pirmumo teisę. Anot jo, valstiečiams – teisėtiems žemės paveldėtojams – turi būti gražinama žemė su visomis žemės naudojimo, valdymo ir tvarkymo teisėmis.⁴⁹

Nors tada ir nebuvo pasiekta visus tenkinančių susitarimų dėl valstiečio ūkio funkcionavimo teisinių pagrindų, tačiau įstatymas buvo priim-

⁴⁸ Programa priimta Lietuvos žemdirbių sąjūdžio suvažiavime, kuris vyko Vilniuje 1989 m. vasario 25, 26 dienomis. Programoje pažymėta, kad ji yra Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendrosios programos dalis ir grindžiama Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija. *Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai*. Vilnius–Kaunas: LŽŪA redakcinis-leidybinis skyrius, 1989, p. 4, 5.

⁴⁹ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dvyliktoji sesija. 1989 m. liepos 4 d. posėdžių stenogramos, p. 10.

tas⁵⁰. Kartu buvo papildytas Konstitucijos 13 straipsnis⁵¹ ir įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ 16 straipsnis⁵².

Pagal Valstiečio ūkio įstatymą šio ūkio pagrindas buvo nuosavybė, kurios objektais buvo žemė, pastatai, statiniai, įrenginiai, transporto priemonės, žemės ūkio technika, pasėliai, sodiniai ir želdiniai, gyvuliai, produkcija, prekės, lėšos ir kitas turtas. Nors ir buvo nustatyta, kad ūkininkas turtą valdo, juo naudojasi ir disponuoja savarankiškai, tačiau žemė negalėjo būti perkama, parduodama, išnuomojama, įkeičiama. Valstiečio ūkis ir jo turtas galėjo būti paveldimas pagal įstatymą ir testamentą.

Asmenims, norintiems steigti valstiečio ūkį, žemė buvo suteikiama iš valstybinio rezervo, valstybinio miškų fondo, tarybinių ūkių, kolūkių ir kitų įmonių bei organizacijų žemės, paimitos į šiems ūkiams skiriamą žemės fondą. Valstiečio ūkis negalėjo būti mažesnis negu 10 ha ir didesnis kaip 50 ha žemės naudmenų. Asmenims, steigiantiems valstiečio ūkį, buvo išduodamas valstybinis žemės nuosavybė aktas.

Valstiečio ūkio įstatymas ženklino tik pirmuosius teisinius, politinius veiksmus kelyje į visapusišką žemės santykių reformą. Nors daugelis nuostatų buvo abstraktaus pobūdžio, tačiau atvėrė naujas žemės nuosavybės santykių raidos perspektyvas, kurios savo ruožtu buvo materializuotos tik atkūrus nepriklausomybę ir įgyvendinant viską apimančią žemės ūkio rekonstrukciją.⁵³

⁵⁰ 1989 m. liepos 4 d. įstatymas „Dėl Lietuvos TSR valstiečio ūkio“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-242.

⁵¹ 1989 m. liepos 4 d. įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 13 straipsnio papildymo“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-244. Konstitucijos 13 straipsnio naujoje trečiojoje dalyje nustatyta, kad valstiečio ūkiui vesti žemės sklypas suteikiamas ūkininko nuosavybėn be teisės jį parduoti, išnuomoti, įkeisti.

⁵² 1989 m. liepos 4 d. įstatymas „Pakeisti Lietuvos TSR įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ 16 straipsnį“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-245. Šiame įstatymo straipsnyje taip pat įtvirtinta, kad valstiečių ūkiui žemės sklypas suteikiamas ūkininko nuosavybėn be teisės jį parduoti, išnuomoti ir įkeisti.

⁵³ Beje, 1992 m. sausio 1 d. žemės valstybinėje apskaitoje buvo 5 138 valstiečių ūkiai, kurie naudojo 86 403 ha žemės. Tai sudarė apie 2 proc. visos žemės ūkio paskirties žemės. Plačiau apie tai žr.: Aleknavičius, P. *Žemės santykių pertvarkymas Lietuvos kaime 1989-2008 metais*, supra note, 46, p. 30.

6. Nuosavybės pagrindų teisinio apibrėžimo poreikis politinių, teisinių procesų kontekstuose

Jau minėjome, kad Lietuvos nacionalinio turto, valstybinės ir kitų nuosavybės formų principinės nuostatos buvo apibūdintos Konstitucijos 11 straipsnio naujoje redakcijoje, Lietuvos ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatyme. Kartu reikia pasakyti ir tai, kad vis labiau aiškėjo poreikis visapusiškiau atskleisti šių nuostatų turinį konkrečiuose teisiniuose tekstuose.

Šie tikslai darėsi vis aktualesni, nes SSRS institucijose sparčiai rengtas SSRS nuosavybės įstatymas, kuriuo ir vėl siekta įtvirtinti žemės, jos gelmių, kitų gamtos išteklių „visaliaudinę“ nuosavybę. Įstatymo projekte buvo teigiama, kad „Žemė ir kiti gamtiniai resursai yra tarybinių piliečių turtas, priklauso tautoms, gyvenančioms toje teritorijoje ir tarybinei liaudžiai visumoje“, „Tarybinių tautų apsiungimo į Federaciją rezultate priklausančios joms žemės ir kiti gamtos objektai sudaro vieningą teritoriją, sudarančią SSRS suvereniteto pagrindą“, „SSRS valdo, naudojasi ir dalyvauja tvarkant žemę ir kitus gamtinius resursus, reikalingus aprūpinti sąjunginius ir respublikinius poreikius, šalies gynybą ir saugumą“. Tuo metu SSRS institucijose reikštos nuomonės, kad vadinamųjų „sąjunginių respublikų“ išstojimo iš SSRS atveju jos privalėtų žemę ir kitą turtą išpirkti.

Atsižvelgiant į tai, kad SSRS nuosavybės įstatymo projekte buvo visiškai ignoruojami Lietuvos, Estijos ir Latvijos pasiūlymai dėl šio teisės akto, buvo pasirinktas kitas politinės, teisinės kovos būdas – Respublikos ekonominės reformos komisijos parengtas alternatyvus SSRS nuosavybės įstatymo projektas. Jo pagrindinė idėja buvo ta, kad SSRS įstatyme turi būti reglamentuojami tik tie SSRS nuosavybės santykiai, kurie nesikerta su suverenių respublikų interesais ir jų įstatymuose suformuluota nuosavybės samprata.

Tuometinės Aukščiausiosios Tarybos sesijoje svarstant politines grėsmes, kurios kyla Lietuvai iš tokios SSRS nuosavybės koncepcijos, buvo pabrėžta, kad šis projektas „(...) nuo pradžios iki pabaigos grubiai pažeidžia Respublikos, kaip suverenios valstybės, teises, ignoruoja Respublikos prigimtines ir gyvybines tautos egzistavimo teises, todėl iš principo negali būti svarstomas“⁵⁴. Įvertinusi projektą Aukščiausioji Taryba pareiškė, kad

⁵⁴ Iš K. Antanavičiaus kalbos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio 7 d. posėdžių stenogramos, p. 91.

„TSRS įstatymo „Dėl nuosavybės TSR Sąjungoje (...) straipsniai dėl respublikų nuosavybės santykių su TSRS yra nepriimtini Lietuvai, (...) kelia pagrįstą Lietuvos žmonių susirūpinimą (...) Siekdama išvengti kraštutinių sprendimų, Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba siūlo (...) įtvirtinti respublikų nuosavybės teisę į žemę, kitus gamtos išteklius ir jų teritorijoje esantį valstybinį turtą“. Tada Aukščiausioji Taryba pritarė SSRS nuosavybės įstatymo alternatyvai, kurią buvo parengusi Respublikos ekonominės reformos komisija⁵⁵.

Reaguojant į tokias SSRS projekcijas Lietuvos nuosavybės pagrindų įstatymo projektas preliminariai nagrinėtas Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1989 m. lapkričio 4 d., tačiau diskusijoje buvo pareikšta daug kritinių pastabų ir pasiūlymų⁵⁶. Sudaryta deputatų komisija, kuri turėjo parengti naują Nuosavybės pagrindų įstatymo variantą⁵⁷. Nors komisijos nariu nebuvo paskirtas V. Pakalniškis (komisiją sudarė tik deputatai), tačiau jam kartu su J. Sapažinskaite, D. Vidickiene, V. Navicku teko pagrindinis vaidmuo kuriant ne tik įstatymo bendrąją koncepciją, bet ir konkrečių įstatymo nuostatų turinį, teisinę jų raiškos formą ir norminę kalbą.

Komisijoje svarstant ir modeliuojant Nuosavybės pagrindų įstatymą buvo prieita prie išvados, kad tie nuosavybės teisės apibrėžimai, kurie buvo suformuluoti Konstitucijoje ir Lietuvos ekonominio savarankiškumo pagrindų įstatyme, nebeatitinka socialinio gyvenimo poreikių jau vien todėl, kad tuose teisiniuose aktuose nesiryžta atskleisti visavertės privatinės nuosavybės turinio ir jos vaidmens kuriant Lietuvos ūkio ateitį. Apie tai plačiai kalbėta pateikiant įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos sesijoje.⁵⁸

1990 m. vasario 12 d. priimtas įstatymas, kuriuo dekonstruotas Konstitucijos skirsnis „Ekonominė sistema“, t. y. išbraukti visi straipsniai, kuriuose deklaruoti socializmo pagrindiniai ekonomikos principai, „socia-

⁵⁵ 1989 m. lapkričio 4 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-435.

⁵⁶ Plačiau apie tai žr.: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. *1989 m. lapkričio 4 d. posėdžių stenogramos*, p. 89–98.

⁵⁷ 1989 m. lapkričio 4 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos TSR nuosavybės santykių su TSRS“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-435. Deputatų komisijos nariais buvo: K. Prunskienė (pirmininkė), P. V. Ignotas, P. Kūris, R. Sikorskis, K. Antanavičius, K. Motieka, L. Sabutis.

⁵⁸ Apie tai žr.: Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. *1990 m. vasario 8 d. posėdžių stenogramos*, p. 118–129.

listinis lenktyniavimas“, „dinamiškas, planingas, proporcingas liaudies ūkis“, „vieningas liaudies ūkio kompleksas“, kurio sudėtine dalimi buvo ir Lietuvos ekonomika. Iš egzistavusių Konstitucijos skirsnio „Ekonominė sistema“ devynių straipsnių palikti tik trys straipsniai, t. y. tik tie, kurie apibūdino nuosavybės formas⁵⁹. Konstitucijoje paskelbta, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Visiems nuosavybės subjektams garantuotas savarankiškumas įgyvendinant nuosavybės teisę ir vienodas teisinės gynimo priemonės.

Nustatant, kad žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai, kita augmenija, gyvūnija bei kiti gamtos ištekliai yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos nuosavybė, kartu numatyta, kad žemės gelmės nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos valstybei. Visi kiti Lietuvos išimtinės nuosavybės objektai nuosavybės teise galėjo priklausyti ir piliečiams, jų grupėms (kolektyvams). Valstybinės nuosavybės teise Respublikai priklausantis turtas galėjo būti perduotas piliečiams, jų grupėms (kolektyvams) atlygintinai arba neatlygintinai. Išimtiniais atvejais, siekiant apsaugoti Respublikos interesus, piliečių, jų grupių (kolektyvų), taip pat kitų valstybių, jų piliečių ar grupių (kolektyvų) turtas galėjo būti atlygintinai nacionalizuotas specialiu įstatymu.

Konstitucinėmis normomis buvo paremtas Nuosavybės pagrindų įstatymas⁶⁰. Juo visapusiškiau atskleistas konstitucinių normų turinys, nustatyti konkretesni nuosavybės santykių teisinio reguliavimo pradmenys⁶¹. Pakartojus konstitucines normas dėl Respublikos nacionalinio turto ir išimtinės Lietuvos nuosavybės, pabrėžta, kad Lietuvoje leidžiamos visos įstatymais neuždraustos nuosavybės formos: individuali, šeimos, valstie-

⁵⁹ 1990 m. vasario 12 d. įstatymas „Padaryti pakeitimus ir papildymus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-165.

⁶⁰ 1990 m. vasario 12 d. Nuosavybės pagrindų įstatymas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-167.

⁶¹ Plačiau apie Nuosavybės pagrindų įstatymą žr.: Pakalniškis, V.; Žilys, J. The Problem of the Institute of Property and Restitution of Property Rights in Constitutional Jurisprudence of Lithuania. Some Issues of Genesis. *Property, Encumbrances on Property: Problems, Solutions and Opportunities. Proceedings*. Riga: School of Business Administration Turība, 2006, p. 43–52.

čio ūkio, kooperatyvo, akcinės bendrovės, ūkinės asociacijos, visuomeninės organizacijos, vietos savivaldybės, valstybės, Lietuvos ir kitų valstybių bendrų įmonių ir kitos.

Nuosavybės teisės subjektais galėjo būti bet kuris fizinis asmuo, fizinį asmenų kolektyvas, turintis juridinio asmens teises, taip pat valstybė. Nuosavybės teisės objektais galėjo būti: žemė, jos gelmės, vandenys, miškai, kita augmenija, gyvūnija ir kiti gamtos ištekliai, pastatai, statiniai, įrenginiai, ūkiniai ir ūkiniai kompleksai, pinigai, vertybiniai popieriai, asmeninio vartojimo reikmenys ir kitas turtas bei intelektualinės veiklos produktai.

Bendroji nuosavybė galėjo būti dalinė, kai yra nustatyta kiekvieno savininko nuosavybės teisės dalis, ir jungtinė, kai įstatymu ar nuosavybės sujungimo sutartimi savininko dalys nenustatytos.

Valstybinės nuosavybės teisės objektai buvo: 1) gamtiniai ištekliai, išskyrus tuos, kurie nuosavybės teise priklauso kitiems nuosavybės subjektams; 2) materialiniai ištekliai, skirti aukščiausiosios ar vietinės valdžios bei vykdomosioms tvarkomosioms funkcijoms įgyvendinti; 3) valstybinių bankų, įmonių ir organizacijų turtas; 4) finansiniai respublikinio bei vietinio biudžeto ištekliai.

Apibūdinant Nuosavybės pagrindų įstatymo socialinę reikšmę teigiama, kad „(...) šiame įstatyme pirmą kartą buvo nustatyta, jog nuosavybės teisės subjektu gali būti bet kuris fizinis asmuo ar fizinį asmenų kolektyvas, turintis juridinio asmens teises. Tai atvėrė kelią verslo plėtrai ir investiciniams procesams“⁶². Vertinant šio teisės akto vaidmenį platesnėje socialinio virsmo panoramoje galima būtų dar pasakyti, kad juo buvo išreikštos artimiausio laikotarpio nuosavybės santykių reformos politinės, teisinės gairės. Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai 1990 m. kovo 11 d. paskelbus apie nepriklausomos valstybės atkūrimą, šiuo atžvilgiu nebereikėjo iš esmės kurti nuosavybės santykių teisinio reguliavimo naujų pagrindų.

⁶² Pakalniškis, V.; Vaitkevičius, S. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989-1992 m.*, *supra* note, 41, p. 11.

7. Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas kaip fundamentalusis politinis teisinis veiksnyš atkuriant ir įtvirtinant visaverčius nuosavybės santykius ir kuriant Lietuvos ūkio sistemos teisinius pamatus

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama tautos valią, nutarė ir iškilmingai paskelbė, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suverenių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė. Aukščiausioji Taryba, kaip suverenių galių reiškėja, pradėjo įgyvendinti visą Valstybės suverenitetą.⁶³ Siekdama atkurti pažeistas tautos ir Lietuvos valstybės suverenias teises Aukščiausioji Taryba nutraukė 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) bei kitų SSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos teritorijoje⁶⁴. Patvirtinus Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą buvo nustatyta, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštaruja Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui⁶⁵. Ši nuostata reiškė, kad Nuosavybės pagrindų įstatymas bei kiti teisės aktai, kurie buvo priimti iki 1990 m. kovo 11-osios, galios tiek, kiek jie dera su konstitucinėmis normomis, ir tol, kol nebus atitinkamai pakoreguoti pagal socialinės raidos poreikius.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo skirsnyje „Ekonominė sistema“ deklaruota, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Lietuvos Respublika garantavo visiems nuosavybės subjektams galimybę

⁶³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos Valstybės atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-222.

⁶⁴ 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-223.

⁶⁵ 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

savarankiškai valdyti jiems nuosavybės teise priklausančius objektus, jais naudotis ir disponuoti, taip pat samdyti kitus asmenis.

Iš esmės pakartojant anksčiau subrandintas formuluotes dėl išimtinės nuosavybės buvo skelbiama, kad žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai, kita augmenija, gyvūnija bei kiti gamtos išteklių yra Lietuvos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos Respublikos nuosavybė. Išskirtinai buvo numatyta, kad žemės gelmės nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos valstybei. Kiti nuosavybės objektai nuosavybės teise galėjo priklausyti ir Lietuvos piliečiams, jų grupėms (kolektyvams). Išimtiniais atvejais, kai reikėjo apsaugoti Lietuvos interesus, piliečių, jų grupių (kolektyvų), taip pat kitų valstybių, jų piliečių ar grupių (kolektyvų) turtas galėjo būti atlygintinai nacionalizuotas pagal specialų įstatymą.

Pagrįstai teigiama, kad Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas nebuvo originalus konstitucinis aktas, nes daugelis nuostatų, atmetus bet kokias užuominas apie sąsajas su SSRS, kilo iš iki tol egzistavusios Konstitucijos⁶⁶. Tačiau kartu reikia pasakyti, kad ši laikinoji Konstitucija buvo fundamentalusis politinis, teisinis pamatas, kuriuo remiantis buvo organizuojama jau nepriklausoma valstybė, funkcionavo jos institucijos. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas vienokiu ar kitokiu mastu konstitucionalizavo Sąjūdžio politines idėjas ir programines nuostatas.

Štai Sąjūdžio rinkimų platformos projekte „Lietuvos žmogau!“ deklaruota, kad tik ideologinės, politinės ir ekonominės prievartos nekaustomas asmuo gali atsakyti už save ir priimti blaivius ir praktiškai veiksmingus sprendimus. Asmens laisvė, rizika ir atsakomybė yra visuomenės judėjimo variklis ir lemiamas bet kokios pažangos sąlyga. Paskelbta, kad „Privatinė nuosavybė – šventa ir neliečiama žmogaus prigimtinė teisė. Nuosavybė užtikrina asmens nelygstamą vertę ir jo teisę gyventi. Ši teisė yra laisvės pradžia ir pabaiga, todėl nuosavybė turi būti ginama kaip laisvės prielaida ir garantija“.⁶⁷

⁶⁶ Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Plečkaitis, J. S.; Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 501.

⁶⁷ *Atgimimas*. 1990 m. sausio 2 d., Nr. 4. Platformos projektą rengė: R. Bubelis, A. Degutis, A. Dobryninas, K. Černiauskaitė, E. Jansonas, K. Lapinskas, A. Leščinskas, Z. Namiavičius, E. Patašinskas, V. Radžvilas, A. Sakalas, A. Šliogeris, A. Šventickas, J. Tamulis, L. Vildžiūnas.

Pagal šią Platformą svarbiausias uždavinys ekonomikos srityje turėjo būti demontuoti administracinę komandinę sistemą ir kurti rinkos santykiais pagrįstą ekonomiką. Siekiant šio tikslo turėjo būti reformuojami nuosavybės santykiai, laipsniškai denacionalizuojama gamyba ir paslaugų teikimo sritis. Neišvengiamai reikėjo panaikinti visų įmonių, ūkių, ūkinių organizacijų tiesioginį pavaldumą valstybės administracijai: valstybė nesikiša į ūkinių subjektų vidaus veiklą, nereguliuoja darbo apmokėjimo vidaus santykių ir taisyklių, o pajamų lygybė nėra valstybės vykdomos ekonominės politikos tikslas.

Išplėtojant asmens laisvės fundamentalųjį principą skelbta: „(...) Rinkos ūkio pagrindas yra laisvė imtis iniciatyvos gaminant prekes ir teikiant paslaugas, laisvė pasirinkti nuosavybės formą ir ūkininkavimo būdą, laisvė pasirinkti profesiją ir darbo vietą, tarifinė autonomija, laisvė naudoti pajamas savo nuožiūra, vartojimo laisvė, laisvė sudaryti sutartis, laisvė jungtis į asociacijas ir pan. Konstatuota, kad gamybos ir paslaugų, valstybinio turto privatizavimas didina ūkininkavimo efektyvumą, kapitalo ir darbo jėgos mobilumą bei mažina biurokratinį aparatą.

Rinkimų platformos projektu vadovautasi rengiant Sąjūdžio rinkimų programą, kurią aprobavo Sąjūdžio Seimas⁶⁸. Programos dalies, apibrėžiančios ekonominės reformos kryptis, pagrindas buvo naujo turinio nuosavybės santykių įtvirtinimas. Skelbta, kad būtina įteisinti visas nuosavybės formas ir sudaryti joms vienodas sąlygas, sparčiai vykdyti denacionalizaciją ir reprivatizaciją ir pirmiausia žemės ūkyje, paslaugų teikimo srityje, prekyboje, vietinėje, maisto ir lengvojoje pramonėje. Valstybė turėjo sudaryti sąlygas veikti privačioms, privačioms akcinėms, valstybinėms akcinėms, mišrioms, kooperatinėms ir kitoms formoms bei bendrovėms. Nuosavybės santykių reforma turėjo būti grindžiama tuo, kad žemės ūkyje, paslaugų teikimo veikloje ir pramonėje turėjo būti iš esmės pakeista nuosavybės santykių sankloda, t. y. reikia ne tik parduoti akcijas ar smulkias socialinės infrastruktūros įmones, bet ir taikyti įvairias kitas formas, kurios leistų žmonėms tapti dalies kapitalo savininkais.

Aukščiausioji Taryba, vadovaudamasi 1990 m. kovo 11 d. priimtais aktais, tarp jų – Lietuvos Respublikos Laikiniuju Pagrindiniu Įstatymu,

⁶⁸ *Atgimimas*. 1990 m. vasario 2–9 d., Nr. 5. Galutinį programos variantą rengė K. Antanavičius, A. Butkus, V. Čepaitis, E. Klumbys, M. Laurinkus, A. Saudargas, Č. Stankevičius (pirmininkas), Z. Vaišvila, J. Veselka.

ėmėsi konkrečių veiksmų įgyvendinti atkurtos nepriklausomos valstybės suverenitetą. Vienas pirmųjų žingsnių buvo teisiškai apibrėžti Lietuvos valstybės, jos institucijų galias valdymo organizavimo srityse ir atriboti šias funkcijas nuo SSRS. Nedelsiant buvo nustatyta, kad visos buvusios sąjunginio-respublikinio pavaldumo ministerijos, valstybiniai komitetai ir žinybos pavaldžios tik Lietuvos Respublikai.⁶⁹ Lietuvos teritorijoje esančios sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybinės įmonės, įstaigos ir organizacijos perėjo Lietuvos Respublikos jurisdikcijai. Šių įmonių perėmimo klausimai turėjo būti išspręsti derybomis su SSRS.⁷⁰

Vėliau, t. y. 1990 m. rudenį, Aukščiausioji Taryba priėmė įstatymą, kuriuo perėmė Lietuvos Respublikos nuosavybėn SSRS bankų padalinius Lietuvoje su visais jų aktyvais ir pasyvais, o Lietuvos jurisdikcija išplėsta šioms bankinėms įstaigoms: SSRS pramonės ir statybos banko Lietuvos respublikiniam bankui ir jo skaičiavimo centrui, SSRS agropromoninio banko Lietuvos respublikiniam bankui, SSRS butų, komunalinio ūkio ir socialinio vystymo banko Lietuvos respublikiniam bankui, SSRS ekonominių ryšių su užsieniu banko Lietuvos respublikiniam bankui, taip pat šiems bankams pavaldžių bankų skyriams. Suinteresuotos užsienio valstybės ir jų bankai turtines pretenzijas, kylančias dėl šio sprendimo, galėjo pareikšti Lietuvos Respublikos Vyriausybei iki 1990 m. gruodžio 31 d.

⁶⁹ 1990 m. kovo 11 d. įstatymas „Dėl buvusių Lietuvos TSR sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybės valdymo organų statuso pakeitimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-225.

⁷⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-235. Beje, SSRS institucijos ne tik vengė derybomis spręsti šiuos klausimus, bet ir vienašališkai ėmėsi reglamentuoti šių įmonių ūkinį teisinį statusą. 1990 m. spalio 23 d. SSRS Ministrų Taryba paskelbė nutarimą „Dėl sąjunginių valstybinių įmonių, susivienijimų ir organizacijų, esančių Lietuvos TSR teritorijoje, reorganizavimo į akcines bendroves“, kuriuo vadinamosios SSRS pavaldumo įmonės Lietuvos teritorijoje verčiamos akcinėmis bendrovėmis, kartu steigiant „Lietuvos laisvųjų akcininkų asociaciją“. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pareiškė, kad toks nutarimas prieštarauja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymui, 1990 m. kovo 13 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimui ir neturi teisinės galios. Pabrėžta, kad už galimus akcininkų ar kitų asmenų bei organizacijų nuostolius, patirtus mėginant įgyvendinti šį nutarimą, atsako SSRS Ministrų Taryba. 1990 m. spalio 25 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-758.

Sprendimą dėl pretenzijų galėjo priimti tik Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.⁷¹

Nepriklausomos valstybės atkūrimas diktavo ne tik naujus politinius vidaus ir užsienio politikos uždavinius, susijusius su Lietuvos valstybės tarptautiniu pripažinimu. Reikėjo išspręsti aibę praktiškų klausimų dėl Lietuvos savarankiškos ūkio sistemos funkcionavimo materialinių ir teisinių pagrindų. Šiuo atžvilgiu derybos su SSRS institucijomis buvo viena iš priemonių, užtikrinančių Kovo 11-osios teisės aktų ir politinių sprendimų įgyvendinimą.

Jau 1990 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba kreipimėsi į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką „Jo Prakilnybę“ M. Gorbačiova, pranešdama apie įvykusį faktą – Lietuvos valstybės atstatymą, išreiškė tikėjimą, kad SSRS vadovybė supratingai ir geranoriškai traktuos šiuos sprendimus ir pripažins nepriklausomą Lietuvos Respubliką. Kreipimėsi rašyta: „Šį kreipimąsi į Jus prašome laikyti mūsų oficialiu pasiūlymu Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungai pradėti derybas dėl sureguliuavimo visų klausimų, susijusių su įvykusiu nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymu.“⁷² Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio laiške Ministrų Tarybos Pirmininkui N. Ryžkovui buvo siūloma, kad iki tol, kol Lietuvos Respublikos ir SSRS ekonominiai santykiai nebus nustatyti dvišalėmis sutartimis, toliau palaikyti esamus ekonominius ryšius ir vadovautis esamais įsipareigojimais⁷³.

Lietuvos Respublikos institucijos ir visų pirma Aukščiausioji Taryba, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Vyriausybė įvairiomis politinio pobūdžio priemonėmis ir veiksmais skatino derybas su SSRS, tačiau jų pradžia įvairiais pretekstais vis buvo atidėliojama. Aukščiausioji Taryba formavo derybines struktūras, rengė atitinkamų dokumentų projektus, tačiau SSRS valstybinės institucijos atvirai demonstravo vangumą sprendžiant dvišalių santykių aktualijas. Abiejų šalių atstovų susitikimai klimpo nesibaigiančiose diskusijose dėl procedūrų ir pan.

⁷¹ 1990 m. spalio 2 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 29-697.

⁷² Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 12 d. Pirmininko V. Landsbergio kreipimasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką Jo Prakilnybę M. Gorbačiova. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-227.

⁷³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. Pirmininko V. Landsbergio laiškas SSRS Ministrų Tarybos Pirmininkui N. Ryžkovui. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-228.

SSRS paskelbus Lietuvos Respublikos ekonominę blokadą, dėl kurios kilo agresyvūs politiniai ir karinio pobūdžio veiksmai, sutriko Lietuvos ūkio sistemos funkcionavimas, jos aprūpinimas būtiniaisiais žaliavų ir kitais ištekliais. Atsižvelgdama į tai Lietuvos valstybė buvo priversta imtis neordinarinių priemonių atitinkamu mastu stabilizuoti socialinę padėtį.⁷⁴ Sudėtingomis politinėmis aplinkybėmis Lietuvos valstybės institucijos turėjo ne tik užtikrinti būtiniausius žmonių socialinius poreikius, bet ir stiprinti atkurtą nepriklausomybę, kurti Lietuvos ūkio ateities teisinius pamatus, t. y. politiniams sprendimams suteikti konkrečias teises raiškas.

Nors 1990 m. pradžioje darbo grupių, rengusių ūkio teisės aktų projektus, veikla ir nutrūko, tačiau po Kovo 11-osios Aukščiausiosios Tarybos Ekonomikos komisijos pastangomis vėl buvo sutelkti ekonomistai, teisininkai tęsti pradėtus darbus. Egzistavo neformalus kolektyvas, kuriame brendo pagrindinių ekonominę reformą lemiančių teisės aktų projektai. Šiuose baruose dirbo V. Gudelis, E. Kabašinskas, S. Vaitkevičius, S. Vėlyvis, P. Skaisgiris, R. Zabaraušienė, K. Valašinas, J. Rudelevičius. Įstatymų ir kitų teisės aktų tekstus redagavo Aukščiausiosios Tarybos dokumentų skyriaus darbuotojas A. Prapiestis.

Šiuo atžvilgiu negalima nepasakyti, kad ūkinių įstatymų paketo vienas pagrindinių rengėjų buvo Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas pavaduotojas V. Pakalniškis. Jo darbo kabinete iki išnaktų buvo kuriamos įstatymų koncepcijos ir konkretūs tekstai.

V. Pakalniškio veikla neapsiribojo šių fundamentaliųjų teisės aktų, kloančių Lietuvos ūkio sistemos teisinius pamatus, rengimu. Jis buvo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sukurtos darbo grupės, turėjusios rengti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso projektą, narys.⁷⁵ Beje, Civilinio kodekso projekto rengimas užtruko dėl objektyvių priežasčių. Buvo akivaizdu, kad civilinės teisės normų, išreikštų naujuose teisės aktuose, sisteminimas ir kodifikavimas galės būti pradėtas tik tada, kai bus sukurti naujo turinio civilinių santykių bent jau preliminarūs teisiniai pagrindai. Todėl paliktos galioti Civilinio kodekso normos galėjo būti taikomos tik

⁷⁴ 1990 m. balandžio 25 d. įstatymas „Dėl laikinųjų priemonių TSRS vykdomos ekonominės blokados sąlygomis“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 13-380.

⁷⁵ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. liepos 18 d. nutarimas „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*, Nr.1, p. 508.

kaip teisinės technikos priemonė, bet ne kaip teisinės ideologijos raiškos šaltinis. Atmetus tas Civilinio kodekso normas, kurios tiesiogiai prieštaravo Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, kitos normos turėjo būti interpretuojamos pagal naujos formuojamos teisinės sistemos principus.⁷⁶

Sudarius ekspertų grupę, kuri turėjo rengti dokumentus, susijusius su politiniu, teisiniu ir diplomatinium pasirengimu deryboms su SSRS, V. Pakalniškis buvo Piliečių teisių ekspertų grupės narys.⁷⁷ Dirbo valstybinėje komisijoje, kuri nagrinėjo ir teikė išvadas dėl piliečių pareiškimų, susijusių su gyvenamųjų patalpų pirkimu ir pardavimu.⁷⁸ Prasidėjus Lietuvos Respublikos konstitucijos rengimo darbams buvo patvirtintas Konstitucijos projekto rengimo grupės nariu.⁷⁹

Nuo tada, kai buvo paskirtas Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko pavaduotoju⁸⁰, o vėliau – ir teisingumo ministru⁸¹, vienas pagrindinių jo veiklos barų buvo Lietuvos ūkio funkcionavimo teisinių pagrindų užtikrinimas ir teisės aktų įgyvendinimas kuriamoje ūkio sanklodoje. Pagrįsdamas šių pareigų suderinamumą Ministras Pirmininkas G. Vagnorius kalbėjo: „(...) V. Pakalniškis dabar kaip tik Vyriausybėje yra atsakingas už ekonominės ir teisinės reformos teisinę pusę. Visi norminiai aktai ir įstatymai, ir Vyriausybės nutarimai, kuriuos Vyriausybė nagrinėja ir rengia, pereina per jo rankas ir galvą. Ir tenka konstatuoti, kad dabar tai yra vienas žmogus, kuris kartu dirba ir už save, ir už visą ministeriją, bet tokią ministeriją, kurios

⁷⁶ Andriulis, V.; Maksimaitis, M.; Pakalniškis, V.; Plečkaitis, J. S.; Šenavičius, A. *Lietuvos teisės istorija*, *supra* note, 66, p. 514.

⁷⁷ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas „Dėl ekspertų grupių politiniam, teisiniu ir diplomatiniam pasirengimui deryboms su TSRS“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 1, p. 526.

⁷⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 26 d. nutarimo „Dėl Lietuvos ekonominės reformos“ 3 punkto taikymo tvarkos parduodant gyvenamąsias patalpas“, *ibid.*, p. 229–230.

⁷⁹ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo“, *ibid.*, p. 600–601.

⁸⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 4-112.

⁸¹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 9-246.

neturime, kurią reikėtų turėti (...) Aišku, mes galėtume pasiūlyti Vyriausybei įsteigti teisinį skyrių, kuriame dirbtų keletas dešimčių žmonių. Bet mes puikiai žinome, kiek Lietuvoje yra teisininkų. Jų yra labai nedaug, jie yra Teisingumo ministerijoje. Ten gana daug kvalifikuotų specialistų, dėl to, matyt, būtų labai neracionalu, jeigu, turėdami ten tokį teisinį aparatą, mes dar kurtume kažkokį kitokį aparatą. Taigi logiška išvada – kad gerbiamasis V. Pakalniškis taptų Teisingumo ministru, o kartu būtų ir Ministro Pirmininko pavaduotoju ir kaip tik tą darbą dirbtų, ir dirbtų ne vienas, o kartu su keliom dešimtim žmonių, kurie šiuo metu yra ministerijoje.⁸²

7.1. *Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas buvo tas Lietuvos ūkio sistemos teisinis pradmūo, kuris sąlygojo tolesnę teisinio reguliavimo raidą.*⁸³ G. Vagnorius Aukščiausiosios Tarybos Ekonomikos komisijos vardu pateikdamas įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos deputatų svarstymams kalbėjo: „(...) šis įstatymas dar nėra kokios nors įmonės rūšies – ar valstybinės įmonės, ar akcinės bendrovės, ar ūkinės draugijos – konkretus įstatymas. Tai nėra dar tas konkretus įstatymas, pagal kurį įmonės jau galėtų vadovautis kasdieniniame darbe. Šis įstatymas tik apibrėžia įmonių rūšis ir apibrėžia, kokiais būdais ir kaip tos įmonės yra steigiamos (...) parengti ir teisiškai redaguoti padėjo ir šių rūmų darbuotojas V. Pakalniškis.“⁸⁴

Pagal įstatymą Lietuvoje galėjo pradėti veikti šios įmonės: 1) individualios (personalinės); 2) tikrosios ūkinės bendrijos; 3) komanditinės (pasitikėjimo) ūkinės bendrijos; 4) akcinės ir uždarnosios akcinės bendrovės; 5) valstybinės (vietos savivaldybės) įmonės. Legalizuota įmonininko sąvoka – tai fizinis arba juridinis asmuo, taip pat į bendrovę (bendriją) susijungę keli fiziniai ar juridiniai asmenys, kurie nuosavybės teise valdo, naudoja įmonės turtą ir juo disponuoja, organizuoja įmonės ūkinę ir finansinę veiklą.

Visų rūšių įmonėms buvo pripažinta teisė užsiimti bet kokia komercine-ūkine ar kitokia veikla, nesuvaržyta Įmonių ar kitais įstatymais, jos steigimo sutartimi ar kitais įmonės steigimo dokumentais arba kitaip neuždrausta. Įmonių veiklos savarankiškumo garantijos buvo tai, kad joms

⁸² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos trečioji sesija. 1991 m. kovo 12 d. posėdžių stenogramos, p. 112–113.

⁸³ 1990 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. 1990 m. kovo 29 d. posėdžių stenogramos, p. 255.

buvo neprivalomos valstybinės valdžios ir valdymo institucijų užduotys. Šios institucijos neturėjo teisės tvarkyti įmonių reikalų ar administraciniais metodais reguliuoti jų ūkinę veiklą, išskyrus atvejus, kai įstatymų nustatyta tvarka įmonei už teisės pažeidimus taikomas specialus priežiūros režimas ar bankroto, ar kitais įstatymų nustatytais atvejais skiriamas įmonės likvidatorius. Įmonės veiklos kontrolės mechanizmas buvo grindžiamas tuo, kad įmonė privalomai veda apskaitą, pagal kurią valstybės institucijoms teikiama informacija apmokestinimo ir buhalterinės-finansinės apskaitos reikmėms.

Įstatymas įsigaliojo 1990 m. liepos 1 d., išskyrus straipsnius, reglamentuojančius individualių (personalinių) įmonių steigimą ir veiklą. Perregistruojant kooperatyvus jiems turėjo būti suteikiamas tikrosios ūkinės bendrijos statusas, o fiziniams asmenims, užsiimantiems individualia darbine veikla, – individualios (personalinės) įmonės statusas.⁸⁵

Netrukus buvo priimtas Įmonių rejestro įstatymas. Rejestras buvo steigiamas įmonėms, įmonių filialams ir įmonių atstovybėms, taip pat asociacijoms ir kitiems įmonių susivienijimams, neužsiimantiems komercine-ūkine veikla (nesudarantiems komercinių-ūkinių sandorių), registruoti ir informacijai apie juos kaupti. Rejestro steigėjas ir vyriausiasis tvarkytojas buvo Ekonomikos ministerija. Rejestrą taip pat tvarkė ir aukštesniosios pakopos vietos savivaldybių valdymo institucijos.⁸⁶

Atsižvelgiant į Vietos savivaldos pagrindų, taip pat Nuosavybės pagrindų įstatymus buvo nustatyta tvarka, kuria remiantis valstybės nuosavybės objektai bus perduodami aukštesniosios pakopos savivaldybėms. Taip buvo pradėta įgyvendinti vietos savivaldybių nuosavybės koncepcija.⁸⁷

⁸⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 14-396. Vėliau šis nutarimas buvo iš dalies pakeistas ir papildytas. Žr.: Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 17 d. nutarimas „Dėl kai kurių klausimų, susijusių su Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo įsigaliojimu“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 21-528.

⁸⁶ 1990 m. liepos 31 d. Lietuvos Respublikos įmonių rejestro įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-599. Pateikiant įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose pranešėju buvo S. Vaitkevičius.

⁸⁷ Vyriausybės 1990 m. liepos 19 d. nutarimas „Dėl valstybinės nuosavybės objektų perdavimo savivaldybių nuosavybėn tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 22-552.

Vėliau buvo priimtas Mažųjų įmonių įstatymas⁸⁸, kuriuo nustatyti mažųjų įmonių veiklos skatinimo pagrindai. Šios įmonės vadovavosi višais įmonių veiklą reglamentuojančiais teisės aktais, išskyrus kai kuriuos ypatumus. Įstatymas nebuvo taikomas valstybinėms ir valstybinėms akcinėms įmonėms bei neskatintinai veiklai, nurodytai Vyriausybės patvirtintame sąraše.

Mažosioms įmonėms buvo priskirtos įmonės, kurių bendras darbuotojų skaičius neviršijo 100 žmonių. Juridinio ar fizinio asmens statuso pagrindu veikiančioms mažosioms įmonėms pirmuoju veiklos laikotarpiu buvo smarkiai sumažinamas pelno mokesčio ar pajamų mokesčio tarifas, jeigu tose įmonėse bendras darbuotojų skaičius neviršijo 50 žmonių ir įplaukos iš gamybinės veiklos sudarė ne mažiau kaip du trečdalius visų įplaukų už parduotą produkciją, darbus ar paslaugas. Įstatyme buvo numatytos ir kitos mažųjų įmonių veiklos lengvatos. Štai visų nuosavybės formų įmonėms ir bankams, lengvatinėmis sąlygomis suteikusiems kreditus mažosioms įmonėms, pelno (pajamų) mokesčio tarifas galėjo būti mažinamas 30 procentų to pelno (pajamų) daliai, kuri atitiko suteiktojo kredito dydį.

7.2. *Vienas pirmųjų žingsnių konkretinant Įmonių įstatymo nuostatas buvo Akcinių bendrovių įstatymo priėmimas*⁸⁹. Pateikiant įstatymo projektą Aukščiausioji Tarybai svarstyti buvo pažymėta, kad baigiamajame etape pagrindiniai jo rengėjai buvo E. Kabašinskas, V. Pakalniškis, S. Vaitkevičius, S. Vėlyvis, V. Gudelis.⁹⁰ Pagrindinis tikslas, kurio buvo siekiama priimant šį įstatymą, buvo reglamentuoti akcinių bendrovių ir uždarytųjų akcinių bendrovių steigimą, reorganizavimą ir likvidavimą, valdymą ir veiklą, akcininkų teises ir pareigas. Bendrovė apibūdinta kaip įmonė, kurios įstatinis kapitalas padalytas į dalis. Ji galėjo būti įsteigta bet kokiai įstatymų nedraudžiamai komercinei-ūkinei veiklai, turėjo teisinį ir finansinį savarankiškumą ir veikė ribotos turtinės atsakomybės pagrindu. Akcijos apibūdintos kaip investicijų vertybiniai popieriai, pažymintys jų savininkų – akcininkų dalyvavimą bendrovės kapitale ir suteikiantys jiems turtines ir asmenines neturtines teises.

⁸⁸ 1991 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos mažųjų įmonių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 8-20.

⁸⁹ 1990 m. liepos 30 d. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-594.

⁹⁰ G. Vagnoriaus pranešimas apie Akcinių bendrovių įstatymo projektą. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. 1990 m. liepos 12 d. posėdžių stenogramos, p. 4 3.

Bendrovės steigėjais galėjo būti fiziniai ir juridiniai asmenys, notarine forma sudarę bendrovės steigimo sutartį. Šioje sutartyje turėjo būti nustatomos jų teisės ir pareigos bei atsakomybė už išsipareigojimų nevykdymą. Uždarosios akcinės bendrovės steigėjai galėjo nesudaryti bendrovės steigimo sutarties, o savo teises ir pareigas numatyti bendrovės įstatuose. Bendrovės steigėjais negalėjo būti komerciniai bankai, išskyrus atvejus, kai steigiami akciniai bankai. Uždarosios akcinės bendrovės steigėjais negalėjo būti valstybinės valdžios ir valdymo institucijos.

Apibrėžiant bendrovės valdymo struktūrą buvo suformuluotos akcininkų visuotinio susirinkimo, stebėtojų tarybos, valdybos funkcijos ir jų įgyvendinimo teisiniai parametrai, atsakomybė.

Pagal įstatymą bendrovės kapitalu galėjo būti nuosavas ir skolintas kapitalas. Nuosavą kapitalą sudarė įstatinis kapitalas, kapitalo rezervo fondas, pelno rezervo fondas, pelnas. Apibūdinta vardinių, pareikštinių, paprastųjų ir privilegijuotųjų akcijų, obligacijų, bendrovės išleistų vertybinių popierių forma ir teisinis turinys, nustatyti bendrovės finansinių išteklių naudojimo ir pelno paskirstymo pagrindai.

Akcinių bendrovių įstatymas įsigaliojo 1990 m. rugpjūčio 1 d.⁹¹ Buvo numatyta, kad kol įsigalios Privatizavimo įstatymas, akcinės bendrovės ar uždarosios akcinės bendrovės steigėju ar akcininku negali būti valstybinės ir valstybinės-kooperatinės įmonės, įstaigos ir organizacijos, kolūkiai, tarybiniai ūkiai bei kitokios valstybinio pobūdžio visuomeninės ar kooperuotos organizacijos. Iki 1990 m. lapkričio 1 d. turėjo būti parengtas vertybinių popierių įstatymo projektas, išleisti tipiniai akcijų blankai ir sudarytos sąlygos akcinėms bendrovėms juos įsigyti.

7.3. Valstybinių įmonių įstatymas⁹². Šio įstatymo, kaip ir kitų, modelis brendė dar nuo 1989 m., o baigtas rengti Aukščiausiosios Tarybos Ekonomikos komisijoje pasitelkiant ekonomistus bei teisininkus. Šiuose darbuose įvairiu mastu dalyvavo G. Vagnorius, V. Gudelis, S. Vaitkevičius, o baigiamojoje stadijoje – V. Pakalniškis.

Įstatymu buvo nustatyti iš valstybės (vietos savivaldybės) lėšų įsteigtų (įgytų) valstybinių įmonių ir valstybinių akcinių įmonių steigimo, reorga-

⁹¹ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-595.

⁹² 1990 m. rugsėjo 25 d. Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 30-709.

nizavimo ir likvidavimo, valdymo, jų finansinės ir kitos komercinės-ūkinės veiklos pagrindai. Įstatymas nebuvo taikomas toms specifinės paskirties valstybinėms įmonėms, kurios veikė tik pagal savo, t. y. pagal atskiros valstybinės įmonės, įstatus. Įmonės kapitalą sudarė valstybinis, akcinis, taip pat skolintas kapitalas, o valdymo organai buvo direktorių valdyba, stebėtojų taryba, darbuotojų ir akcininkų susirinkimai.

Atskirai apibūdinta valstybinio kapitalo ir akcinio kapitalo prigimtis ir šaltiniai. Valstybinį kapitalą sudarė valstybės finansinės (piniginės) investicijos, palūkanos už valstybės kapitalo naudojimą, taip pat amortizacinių atskaitymų dalis, kuri buvo proporcinga valstybinio kapitalo daliai įmonės kapitale, neįskaitant skolinto kapitalo. Šis kapitalas nuosavybės teise priklausė Lietuvos Respublikai. Akcinio kapitalo sudėtinės dalys buvo: nominalus akcinis kapitalas, kurio dydis turėjo būti lygus išleistų akcijų nominaliai vertei; nominalaus akcinio kapitalo rezervinis fondas; pelno rezervo fondas.

Valstybinių įmonių įstatymas įsigaliojo 1990 m. spalio 1 d., išskyrus straipsnius, reglamentavusius bendrus mokesčius, palūkanas ir draudimo mokėjimus už valstybinio kapitalo naudojimą bei valstybinės įmonės valdymo organų sudarymą⁹³. Įgyvendindama įstatymą Vyriausybė privalėjo imtis konkrečių teisinių, organizacinių veiksmų, tarp jų – parengti ir pateikti Aukščiausiajai Tarybai denacionalizacijos programos projektą.

Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į valstybinių įmonių darbuotojų pageidavimus investuoti lėšas, ribojant jų dydį, taip pat į tai, kad, nepradėjus vykdyti privatizavimo programos, kai kuriose valstybinėse įmonėse iš darbuotojų pradėta rinkti lėšas, kuriomis padidinami prekėmis ir žaliavomis nepadengtų įmonių gamybos plėtojimo fondų laisvųjų (nepanaudotų) pinigų likučiai, ėmėsi veiksmų užkirsti kelią neteisėtiems veiksams pasisavinant valstybės turtą. Įstatymu buvo nustatyta darbuotojų privataus kapitalo kaupimo teisinė tvarka.⁹⁴ Taigi dar neparengus ir nepradėjus įgyvendinti vientisos valstybinio turto privatizavimo programos leista valstybinėms akcinėms ir kooperatinėms įmonėms, kurios buvo preregistruotos

⁹³ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 30-710.

⁹⁴ 1990 m. gruodžio 4 d. įstatymas „Dėl darbuotojų privataus kapitalo kaupimo valstybinėse įmonėse“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 35-848.

pagal Įmonių ir kitus įstatymus, suderinus su steigėju, iš darbuotojų įnašų formuoti akcinį kapitalą, privatizuojant iki 10 proc. įmonėje sukaupto valstybinio pagrindinio kapitalo (fondų) pagal jo likutinę vertę.

7.4. Lietuvos ūkio sistemos organišką grandis buvo ūkinės bendrijos, kurių veiklą reglamentavo atskiras įstatymas⁹⁵. Įstatymo normos aprėpė tikrųjų ūkinių bendrijų ir komanditinių ūkinių bendrijų steigimo, reorganizavimo, likvidavimo tvarką, valdymo ir veiklos pagrindus, narių teisių ir pareigų turinį, kapitalo formavimą ir jo paskirstymą. Bendrija buvo apibūdinta kaip kelių fizinių ar juridinių asmenų, taip pat fizinių ir juridinių asmenų bendrosios jungtinės veiklos sutartimi įsteigta įmonė komercinei, ūkinei ir kitokiai įstatymų nedraudžiamai veiklai vykdyti bendru firmos vardu, sujungus jų turtą į bendrąją dalinę nuosavybę.

Tikroji ūkinė bendrija buvo apibrėžta kaip visiškos turtinės atsakomybės įmonė, kurios turtas neatskirtas nuo jos narių turto. Pagal prievoles jos nariai atsakė solidariai visu savo turtu. Tikroji ūkinė bendrija neatsakė pagal narių prievoles, nesusijusias su bendrijos veikla. Komanditinę (pasitikėjimo) ūkinę bendriją sudarė bendros firmos vardu veikiantys tikrieji nariai ir nariai komanditoriai. Pagal šios bendrijos prievoles jos tikrieji nariai solidariai atsakė visu savo turtu, o nariai komanditoriai – tik tuo savo turtu, kurį perdavė ar turėjo perduoti bendrijai, bet jo neperdavė sutartyje numatytais terminais.

Bendrijos pagrindinės teisės buvo: 1) užsiimti savo firmos vardu bendrosios jungtinės veiklos sutartyje numatyta komercine-ūkine veikla; 2) turėti sąskaitą bankuose, antspaūdą; 3) turėti savo padalinius, filialus ir atstovybes; 4) pirkti ar kitais būdais įsigyti turtą, jį parduoti, išnuomoti, įkeisti ar kitaip juo disponuoti; 5) sudaryti sutartis, prisiimti įsipareigojimus, skolinti ir skolintis piniginių lėšų už palūkanas; 6) nustatyti savo produkcijos, teikiamų paslaugų ir kitų išteklių kainas, įkainius ir tarifus.

Ūkinių bendrijų įstatymas įsigaliojo 1990 m. spalio 22 d.⁹⁶ Visos kooperatinės ir privačios įmonės, išskyrus žemės ūkio įmones, turėjo iki 1991 m. sausio 1 d. pertvarkyti savo veiklą pagal naujuosius ūkinės veiklos įstatymus.

⁹⁵ 1990 m. spalio 16 d. Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-747.

⁹⁶ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymo įsigaliojimo ir kitų rūšių įmonių perregistravimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-748.

7.5. *Mokesčių teisinio reglamentavimo pagrindai.* Pradėjus įgyvendinti ekonominę reformą buvo akivaizdu, kad egzistuojanti mokesčių sistema, jos struktūra visiškai neatitinka ekonominių santykių raidos poreikių. Atsižvelgiant į tai imtasi sparčiai rengti atitinkamus teisės aktus. Pirmasis žingsnis buvo Juridinių asmenų mokesčio įstatymo priėmimas.⁹⁷

Įstatyme buvo nustatyta, kad šį mokestį moka juridinio asmens teisė turinčios įmonės, kurių veiklą reglamentuoja Įmonių įstatymas, taip pat juridiniai asmenys, užsiimantys nekomercine veikla, bet gaunantys pajamų iš komercinės-ūkinės veiklos. Įstatymas įsigaliojo pradėdamas 1991 m. pelno apmokestinimu. Vyriausybei buvo pavesta imtis atitinkamų veiksmų įgyvendinant įstatymą ir pateikti Aukščiausiajai Tarybai pasiūlymus klausimais, kurie kyla iš šio įstatymo įgyvendinimo.⁹⁸

Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinajame įstatyme⁹⁹ numatyta, kad šį mokestį moka: 1) asmenys, gaunantys pajamas, susijusias su darbo santykiais; 2) asmenys, gaunantys pajamas iš gyventojų, taip pat su darbo santykiais nesusijusias pajamas iš įmonių, įstaigų ar organizacijų; 3) fizinio asmens teisės turinčios individualios (personalinės) įmonės ir ūkinės bendrijos, gaunančios pajamas iš nustatyta tvarka įregistruotos komercinės-ūkinės veiklos. Laikinis įstatymas įsigaliojo nuo pajamų, gautų po 1991 m. sausio 1 d., apmokestinimo ir galiojo iki 1992 m. gruodžio 31 dienos.¹⁰⁰

Netrukus buvo priimtas ir Žemės mokesčio įstatymas¹⁰¹. Mokesčio objektai buvo žemės ūkio paskirties ir ne žemės ūkio paskirties žemė. Mokečiojais buvo žemės savininkai ir žemės naudotojai (fiziniai ir juridiniai asmenys), naudojantys jiems valstybės institucijų suteiktą arba nuosavybės teise turimą žemę.

⁹⁷ 1990 m. liepos 31 d. Lietuvos Respublikos juridinių asmenų mokesčio įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-601.

⁹⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-602.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos 1990 m. spalio 5 d. fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-742.

¹⁰⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-743.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos 1990 m. spalio 25 d. žemės mokesčio įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 32-764.

Žemės mokesčiu nebuvo apmokestinama: 1) valstybinio rezervo žemė; 2) valstybinio miško fondo žemė; 3) kapinės ir šventoriai; 4) gamtosaugos paskirties, mokymo ir mokslo tikslams skirta žemė; 5) archeologijos, architektūros ir istorijos paminklų teritorija; 6) valstybinių geležinkelių ir valstybinių automobilių transporto žemė; 7) valstybinio vandėnų fondo žemė; 8) miesto ir miesto tipo gyvenviečių bendro naudojimo žemė; 9) labdaros organizacijoms ir iš valstybės bei savivaldybių biudžeto finansuojamoms įstaigoms skirta (įgyta) žemė; 10) miškų užimta miesto ir miesto tipo gyvenviečių žemė. Žemės mokesčio įstatymas įsigaliojo nuo 1991 m. sausio 1 dienos.¹⁰²

Vėliau buvo priimti kiti mokesčių teisės aktai, pavyzdžiui, Mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymas¹⁰³.

8. Privatizavimas kaip visavertės nuosavybės teisės atkūrimo prielaida

Nors Aukščiausioji Taryba sparčiai rengė Lietuvos ūkio sistemos įstatymus, tačiau oficialios bendros ekonominės reformos koncepcijos nebuvo. Pagrindinis klausimas buvo tas, koks bus artėjančio privatizavimo politikos pagrindinis tikslas ir privatizacijos mastai, kaip bus siekiama išvengti neigiamų socialinių pasekmių, kurios gali iškilti įgyvendinant privatizavimą. Aukščiausiojoje Taryboje, Vyriausybėje, kitose valstybinėse institucijose polemizuota, ar privatizacijos procesas turi vykti laipsniškai, etapais, ar turi būti imtasi ryžtingų veiksmų nedelsiant. Viena opiausių aktualijų buvo atkurti nuosavybės teises į turtą, kuris buvo brutaliais administraciniais aktais konfiskuotas, nacionalizuotas ar kitais būdais atimtas iš Lietuvos žmonių dėl SSRS okupacijos. Pripažįstant, kad „iš neteisės teisė neatsiranda“, reikėjo apibrėžti, kokia apimtimi ir sąlygomis bus įgyvendinama restitucija, t. y. atkuriamas istorinis teisingumas. Egzistuojant įvairiems požiūriams ir koncepcijoms šių klausimų svarstymas Aukščiausio-

¹⁰² 1990 m. spalio 31 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 32-769.

¹⁰³ 1991 m. kovo 21 d. Lietuvos Respublikos mokesčių už valstybinius gamtos išteklius įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 11-274.

joje Taryboje vyko nervingai, o surasti bendrų susitarimų prielaidas darėsi vis sunkiau. Neretai buvo siūloma šiuos klausimus spręsti referendumu, nes Aukščiausiosios Tarybos deputatai nesuras politinių kompromisų.

Šių aplinkybių kontekste svarstant Vyriausybės programos dalį, kurioje formuluotos ekonominės reformos gairės, polemika plėtėsi apimdama ir Vyriausybės veiklos efektyvumą apskritai. Taip radosi Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, skatinantis Vyriausybę ryžtingiau spręsti ekonominės reformos klausimus, sparčiau rengti ir pateikti Aukščiausiajai Tarybai atitinkamų teisės aktų projektus.

Atsižvelgdama į Lietuvos ekonomikos reformos principų bei metmenų projektus, deputatų bei piliečių pateiktas pastabas, Aukščiausioji Taryba pavedė Vyriausybei iki 1990 m. spalio 1 d. parengti ir pateikti ekonomikos reformos programą bei jos principų santrauką, taip pat su ekonomikos reforma susijusių konkrečių įstatymų projektus bei valstybinio turto ir gyventojų socialinės apsaugos programą reformos laikotarpiu. Buvo uždrausta dalyti valstybinių įmonių, kolūkių bei tarybinių ūkių turtą naudojant akcijas. Vyriausybei pavesta imtis priemonių, kad būtų nutrauktas valstybinių įmonių, kolūkių, tarybinių ūkių, valstybinių kooperatinių ir kitokio pobūdžio įmonių turto pasidalijimas, pardavimas bei kitoks perdavimas¹⁰⁴. Šia politine direktyva reaguota į stichiškai kilusias neteisėtas iniciatyvas užvaldyti valstybinių įmonių ir kitų organizacijų turtą.

Vyriausybei įvykdžius Aukščiausiosios Tarybos pavedimus ir pateiktus Vyriausybės veiklos programą, taip pat programos dalį apie ekonominę reformą vėl diskutuota dėl reformų vangumo ir Vyriausybės vaidmens¹⁰⁵. Tada Aukščiausioji Taryba sudarė komisiją, kuri turėjo parengti Ekonomikos reformos programos projekto alternatyvas¹⁰⁶.

Vyriausybės veiklos programa ir jos dalis dėl veiksmų, susijusių su ekonomikos reforma, analizuota Aukščiausiosios Tarybos Ekonomikos, Biudžeto, Agrarinės, Savivaldybės reikalų, Sveikatos apsaugos ir socialinių

¹⁰⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos ekonominės reformos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 22-544.

¹⁰⁵ Apie tai plačiau žr.: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. 1990, lapkričio 8 d. posėdžių stenogramos, p. 143–191.

¹⁰⁶ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ekonomikos reformos programos projekto alternatyvų rengimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 2, p. 210–211.

reikalų nuolatinėse komisijose, vertinta Aukščiausiosios Tarybos plenariuose posėdžiuose. Dėl šių svarstymų Aukščiausioji Taryba pripažino, kad ekonomikos reformos programa, pateikta bendrojoje Lietuvos Vyriausybės programoje, yra pernelyg abstrakti: nenurodyta, kaip konkrečiai spręsti privatizavimo, bankų, kainų ir mokesčių, kredito ir pinigų bei rinkos mechanizmo taikymo problemas; programa neterminuota laiko požiūriu, nesuderintos atskiros reformos dalys. Aukščiausioji Taryba nepritarė Vyriausybės programos ekonominės reformos daliai ir grąžino ją Vyriausybei pataisyti.¹⁰⁷

8.1. Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas ekonominės reformos teisinio reguliavimo konstrukcijoje¹⁰⁸. Šiam įstatymui teiktas prioritetas ūkio sistemą ženklinančių teisės aktų hierarchijoje, nes priėmus jį buvo atvertos galimybės visa apimtimi įgyvendinti Įmonių, Valstybinių įmonių įstatymų bei kitų teisės aktų normas. Tai buvo politinis, teisinis startas einant socialinių reformų keliu.

Valstybinio turto privatizavimo įstatymo pirminis projektas buvo pradėtas rengti Aukščiausiosios Tarybos Ekonomikos nuolatinės komisijos pirmininko K. Antanavičiaus iniciatyva. Jam talkino prieš tai veikusios Vyriausybės sudaryta darbo grupė. Tačiau tuo pat metu pradėtas rengti alternatyvus modelis, kurio koncepciją ir normų turinį brandino G. Vagnorius, V. Gudelis, S. Vaitkevičius, V. Pakalniškis. Nors projektus ir galima vertinti kaip konkuruojančius, tačiau įstatymo rengimo, deputatų svarstymų rezultatas buvo įstatymo variantas, kuris apskritai buvo priimtinas įstatymo leidėjams.

Galima pasakyti ir tai, kad tiesiog po kelių minučių, kai V. Pakalniškis naujoje Vyriausybėje buvo paskirtas Ministro Pirmininko pavaduotoju¹⁰⁹, jam teko vėl eiti į tribūną ir pristatyti Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo projektą. Kodėl įstatyme buvo pabrėžta, kad tai yra „pirminis privatizavimas“? Paaiškindamas šį aspektą V. Pakalniškis kalbėjo: „Šiuo įstatymu ribojama privatizacija. Ji ribojama pirminiu privatizavimu, o tas pirminis privatizavimas dar skirstomas į du etapus: pirmas etapas, kol bus įvesti pinigai, ir antras etapas, kai jau tie pinigai bus įvesti. Pirm-

¹⁰⁷ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ekonominės reformos programos projekto“, *ibid.*, p. 244, 243.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos 1991 m. vasario 28 d. valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 10-261.

¹⁰⁹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Ministro Pirmininko pavaduotojo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 4-112.

jame etape yra ribojamas žmonių dalyvavimas su savo pinigais, antrajame etape pinigų kiekis jau neribojamas (...) Dabar kitas klausimas. Uždarėjo ir viešojo aukciono problema. Mus labai sujaudino ankstesniame privatizavimo projekte, kurį yra pateikusi Vyriausybė, uždarytųjų aukcionų buvimas. Uždarųjų aukcionų buvimas ir ekspertinis objektų įvertinimas, man atrodo, neišvengiamai skatina piktnaudžiavimą.¹¹⁰

Valstybės turto pirminio privatizavimo įstatymu buvo reglamentuojama teisinė tvarka, kuria remiantis bus išvalstybinamas pramonės, statybos, transporto, energetikos, prekybos, buitinio gyventojų aptarnavimo, visuomeninio maitinimo įmonių, taip pat komercinių kultūros, švietimo, farmacijos, gydymo ir reabilitacijos įstaigų ir kitas valstybinis turtas. Laidantis pagrindinio principo, kad valstybinio turto privatizavimas bus įgyvendinamas keliais etapais, įstatyme buvo nuoroda: „Įmonės pagal Lietuvos valstybinių įmonių įstatymą gali būti privatizuojamos tik už Lietuvos pinigus (litus) ar laisvai konvertuojamą valiutą pagal nustatytą valiutos keitimo kursą, jei ko kita Lietuvos Respublikos įstatymuose nenumatyta.“ Įgyvendinant šią normą buvo sudaromos įvairios privatizavimo programos, o įstatyme buvo nustatyta, kas negali būti privatizavimo objektu.

Privatizavimo objektus (akcijas) galėjo įsigyti Lietuvos Respublikos piliečiai, taip pat asmenys, kurie turėjo teisę gauti Lietuvos Respublikos pilietybę pagal Pilietybės įstatymą. Lietuvos ir kitų valstybių fiziniai ir juridiniai asmenys turėjo teisę už laisvai konvertuojamą valiutą įsigyti privatizavimo objektus (akcijas), kurie buvo įtraukti į atskirą Aukščiausiosios Tarybos patvirtintą sąrašą.

Privatizavimo objektų (akcijų) negalėjo įsigyti valstybinės valdžios ir valdymo įstaigos, valstybinės ir valstybinės akcinės įmonės iš Lietuvos Respublikos valstybės, biudžeto ir vietos savivaldybių biudžetų finansuojamos įmonės, įstaigos ir organizacijos. Juridiniai asmenys negalėjo už rublius įsigyti privatizavimo objektų (akcijų).

Privatizavimo objektai galėjo būti parduodami ir perduodami už valstybės skirtas vienkartinės išmokas (investicinius čekius), Lietuvos Respublikoje galiojančius pinigus ar laisvai konvertuojamą valiutą, taip pat tikslines kompensacijas, papildomai išmokamas pagal įstatymus. Valstybinis turtas buvo privatizuojamas parduodant privatizavimo objektus aukcione, taip pat skelbiant viešą akcijų pasirašymą.

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. 1991 m. sausio 23 d. posėdžių stenogramos, p. 495.

Privatizavimą įgyvendino Centrinė privatizavimo komisija bei jai pavaldžios miestų ir rajonų komisijos, kurių kompetencijos parametrai buvo apibrėžti Valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatyme, o vėliau sukonkretinti Vyriausybės nutarime.¹¹¹

Nors Aukščiausiosios Tarybos nutarime nebuvo įtvirtinta konkreti įstatymo įsigaliojimo data, tačiau buvo nustatytos valstybinio turto pirminio privatizavimo kai kurios konkrečios sąlygos ir kitos aplinkybės, į kurias turi būti atsižvelgiama įgyvendinant įstatymą¹¹². Vėliau buvo priimta aibė įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, kuriais reglamentuotas privatizavimo procesas.

Įgyvendinant privatizavimo programas išskirtinai reikšmingą vaidmenį atliko Centrinė privatizavimo komisija, kurią patvirtino Aukščiausioji Taryba Ministro Pirmininko teikimu. G. Vagnorius, pristatydamas komisijos sudėtį Aukščiausiojoje Taryboje, kalbėjo: „(...) mes pasistengėme, kad ši komisija atstovautų kiek įmanoma platesniems visuomenės sluoksniams, t. y. kairėms ir dešinėms, ir vienai sąjungai, ir kitai sąjungai (...) Kad jie ten patys išspręstų ir būtų kiek įmanoma mažiau tokių nesutarimų, kuriuos paskui reikėtų spręsti arba Vyriausybėje, arba Aukščiausiojoje Taryboje.“¹¹³ Nors deputatai teikė kai kuriuos pasiūlymus dėl Komisijos, tačiau be didesnių problemų jos sudėtis buvo patvirtinta¹¹⁴. Komisijos

¹¹¹ Vyriausybės 1991 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl valstybinio turto pirminio privatizavimo dokumentų tvirtinimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 14-378.

¹¹² Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 10-263.

¹¹³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos trečioji sesija. 1991 m. balandžio 9 d. posėdžių stenogramas, p. 416, 417.

¹¹⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. balandžio 9 d. nutarimas „Dėl Centrinės privatizavimo komisijos skyrimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 12-315. Komisijos nariai buvo Ričardas Adomaitis (Mažeikių darbininkų sąjungos pirmininkas), Kęstutis Glaveckas (Aukščiausiosios Tarybos deputatas), Tautvydas Lideikis (Mokslų akademijos Puslaidininkų fizikos instituto laboratorijos vadovas), Algimantas Matulevičius („Neringos“ gamybinės-komercinės firmos generalinis direktorius, Lietuvos pramoninkų asociacijos prezidentas), Antanas Juozas Merčaitis (Ekonomikos ministro pavaduotojas), Antanas Sviderskis (Žemės ūkio ministro pavaduotojas), Albertas Šimėnas (Aukščiausiosios Tarybos deputatas), Stasys Vaitkevičius (Vyriausybės aparato skyriaus vedėjo pavaduotojas), Marijonas Visakavičius (Lietuvos laisvųjų profesinių sąjungų konfederacijos pirmininkas).

pirmininku paskirtas Ministro Pirmininko pavaduotojas, teisingumo ministras V. Pakalniškis. Nuo tada jam įvairiu mastu teko ne tik toliau tęsti darbus rengiant ekonomikos reformą pagrindžiančius teisės aktus, bet ir organizuoti jų įgyvendinimą.¹¹⁵

8.2 Įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos atstatymo tvarkos ir sąlygų“¹¹⁶. Nors valstybinio turto privatizavimas buvo vienas iš maršrutų einant visavertės nuosavybės teisinio įtvirtinimo keliu, tačiau Aukščiausioji Taryba turėjo neišvengiamai spręsti, kokių mastu atkurti tas nuosavybės teises, kurios brutaliai buvo pažeistos nacionalizuojant, konfiskuojant ar kitaip nusavinant žmonių privatų turtą. Šio uždavinio sprendimas buvo Aukščiausiosios Tarybos istorinė misija ir priedermė. Būta įvairių, prieštaringų politinių pozicijų šiais klausimais. Vis dėlto šio klausimo sprendimo teisiniai vardikliai buvo surasti.

Įstatymo fundamentalioji paskirtis buvo reglamentuoti tvarką ir sąlygas, pagal kurias atkuriamos piliečių nuosavybės teisės į nacionalizuotą ar kitaip neteisėtai suvisuomenintą nekilnojamąjį turtą, kuris buvo valstybinių, visuomeninių, kooperatinių organizacijų (įmonių) ar kolūkių žinioje.

Nuosavybės teisės atkūrimo formos buvo šios: 1) grąžinant nusavintą turtą natūra arba jam ekvivalentine natūra; 2) suteikiant vienkartinės valstybės išmokas, įgalinančias perimti atitinkamą dalį privatizuojamojo valstybinio (visuomeninio) turto, jeigu neįmanoma grąžinti nusavinto turto natūra arba ekvivalentine natūra, arba asmenims nepageidaujant natūrinio grąžinimo.

Nuosavybės teisė buvo atkuriamą šiems asmenims: 1) buvusiam turto savininkui, jeigu jis yra Lietuvos Respublikos pilietis ir nuolat gyvena Lietuvoje; 2) mirus buvusiam savininkui – jo vaikams (įvaikiams), tėvams (įtėviams) ar sutuoktiniui, jeigu jie yra Lietuvos Respublikos piliečiai bei nuolat gyvena Lietuvoje.

Nuosavybės teisė galėjo būti atkuriamą į žemę, miškus, ūkinės-komercinės paskirties pastatus su priklausiniais, gyvenamuosius namus su priklausiniais.

¹¹⁵ Apie Centrinės privatizavimo komisijos veiklą žr.: Pakalniškis, V.; Vaitkevičius, S. Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m., *supra* note, 43, p. 40–67.

¹¹⁶ 1991 m. birželio 18 d. įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. 21-545.

Prašymai dėl išlikusio nekilnojamojo turto sugražinimo ar kompensacijos už jį sumokėjimo (išpirkimo) turėjo būti pateikiami iki 1991 m. gruodžio 31 d. Piliečiai, praleidę šį terminą, neteko teisės į turto sugražinimą, išskyrus asmenis, neturinčius Lietuvoje gyvenamosios vietos dėl ištrėmimo ar įkalinimo už pasipriešinimą okupaciniams režimams.

Jeigu žemė, miškai, gyvenamieji namai, ūkinės-komercinės paskirties pastatai buvo naudojami valstybės reikmėms, jie galėjo būti išperkami iš asmenų, kuriems atkuriamos nuosavybės teisės į šiuos objektus.

Nors Aukščiausioji Taryba, priimdama įstatymą, siekė atkurti istorinę teisingumą nuosavybės teisių atžvilgiu, tačiau visiškai atkurti 1940 m. buvusius nuosavybės santykius objektyviai buvo neįmanoma. Įstatymas, nors ir atkuriantis nuosavybės teises, turėjo veikti kitoje socialinių santykių tikrovėje, t. y. negalima buvo nepaisyti okupacijos laikotarpiu įvykusių permainų. Šis veiksnys buvo pagrindinis įstatymo leidėjo motyvas nustatant ne visišką, o ribotą restituciją. Aiškindamas šią įstatymo leidėjo poziciją Konstitucinis Teismas ne kartą teigė, kad būtent masinis prievartinis nuosavybės teisių pažeidimo pobūdis lėmė tai, jog buvusių savininkų neteisėtai nutrauktų teisių nebuvo galima ginti remiantis tuo metu galiojusiomis civilinės teisės normomis.¹¹⁷

Įstatymas įsigaliojo 1991 m. rugpjūčio 1 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarime dėl šio įstatymo taikymo tvarkos visapusiškai atskleisti valdžios ir valdymo institucijų veiksmai įgyvendinant šį teisės aktą, ginčų nagrinėjimo procedūros.¹¹⁸

8.3. Butų privatizavimo įstatymo pagrindinis tikslas buvo nustatyti tvarką, pagal kurią nuomininkams galėjo būti suteikiama valstybinio ir visuomeninio butų fondo pirkimo–pardavimo teisė¹¹⁹.

Ir šiuo atveju reikėtų pažymėti, kad vienas pagrindinių šio įstatymo projektų rengėjų buvo V. Pakalniškis. Deputatas A. Šimėnas kalbėjo: „(...) Tų pagrindų likimas pakol kas labai geras, kadangi jais remiantis jau

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas.

¹¹⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įsigaliojimo ir taikymo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 21-549.

¹¹⁹ 1991 m. gegužės 28 d. Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 17-452.

parengtas įstatymo projektas, kuris įteisina tuos pagrindus. Yra teisininkų grupė, labai kvalifikuota, vadovaujama V. Pakalniškio, tikrai žinomo specialisto. Kai darbas tokių žmonių rankose, reikia manyti, kad jis gali pavirsti kuo nors teigiamu.¹²⁰ Butų nuosavybės teisės objektas buvo valstybinio ir visuomeninio butų fondo gyvenamieji namai, butai daugiabučiuose namuose ir bendrabučiuose.

Neprivatizuojamų gyvenamųjų namų, butų kategorijai priklausė: 1) butai, kurie pagal atskiras nuomos sutartis nuomojami keliems nuomininkams, jeigu bent vienas iš jų nesutinka pirkti; 2) kambariai bendrabučiuose; 3) tarnybiniai butai; 4) gyvenamieji namai, butai, kurie iš piliečių, turinčių teisę į nuosavybės atkūrimą, buvo paimti, konfiskuoti arba nacionalizuoti.

Pagal įstatymą pirkti gyvenamąjį namą, butą turėjo teisę asmenys, kurie iki 1989 m. lapkričio 3 d. nuolat gyveno Lietuvos Respublikos teritorijoje ir buvo perkamo gyvenamojo namo, buto nuomininkai arba jų šeimų nariai, arba kuriems po butų privatizavimo įstatymo įsigaliojimo buvo suteikta gyvenamoji patalpa.

Už perkamą gyvenamąjį namą, butą turėjo būti atsiskaitoma Lietuvoje galiojančiais pinigais, konvertuojama valiuta, valstybės išmokomis (investiciniais čekiais) bei tikslinėmis kompensacijomis. Gyvenamojo namo, buto pirkimo–pardavimo sutartis turėjo būti notariškai patvirtinta.

Butų privatizavimo įstatymas įsigaliojo 1991 m. birželio 30 d. ir turėjo galioti iki 1992 m. rugsėjo 30 d. Vyriausybei buvo pavesta nustatyti šio įstatymo įgyvendinimo tvarką.¹²¹

8.4. Žemės reformos teisinės gairės buvo nubrėžtos Žemės reformos įstatyme¹²². Jos pagrindinis tikslas buvo įgyvendinti Lietuvos piliečių teisę į žemės nuosavybę įstatymų nustatyta tvarka ir sąlygomis grąžinant nusavintą žemę ir perkant ją, sudaryti teisinės, organizacinės ir ekonominės prielaidas plėtoti žemės ūkio gamybą laisvai pasirenkant ūkininkavimo formas. Reformos objektas buvo Lietuvos žemės fondas. Įgyvendinant

¹²⁰ Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. 1991 m. sausio 10 d. posėdžių stenogramos, p. 419.

¹²¹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gegužės 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo įsigaliojimo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. 17-452.

¹²² 1991 m. liepos 25 d. Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1991, Nr. 24-635.

reformą turėjo būti suformuojamos privatinės ir valstybinės nuosavybės žemėnaudos.

Teisę į privatinę žemę galėjo įgyti tik tie asmenys, kurie buvo Lietuvos Respublikos piliečiai ir nuolat gyveno Lietuvoje. Nuosavybės įsigijimo būdai buvo nuosavybės teisės atkūrimas (grąžinimas) ir pirkimas. Žemė privatinės nuosavybės teise galėjo būti įsigyjama privačiam ūkiui steigti, kitai žemės ūkio veiklai, individualiosioms (personalinėms) įmonėms, privačių namų valdoms, sodininkų bendrijų narių sodo sklypeliams bei kitai neuždraustai veiklai.

Žemės ūkio veiklai įsigyta žemė (miškas) penkerius metus nuo jos įsigijimo negalėjo būti parduodama ir mainoma. Taip pat buvo nustatyta, kad žemės ūkio veiklai privatizuota žemė, ilgiau kaip vienerius metus nenaudojama pagal tikslinę paskirtį, turėjo būti paimama į valstybės žemės fondą, kompensuojant savininkui žemės išpirkimo įmokas ir išlaidas žemės vertei padidinti.

Įstatymas įsigaliojo 1991 m. rugsėjo 1 d. ir nuo tada buvo sustabdomas žemės skyrimas pagal Valstiečio ūkio įstatymą. Žemės privatizavimas galėjo būti pradedamas Aukščiausiojoje Taryboje išklausius Vyriausybės pranešimą apie pasirengimą žemės reformai, bet ne vėliau kaip iki 1991 m. lapkričio 1 dienos. Lietuvos Respublikos žemės ir Civilinio kodeksų normos žemės nuosavybės santykiams reguliuoti galiojo ir galėjo būti taikomos tiek, kiek jos neprieštaravo Žemės reformos įstatymui.¹²³

8.5. Žemės reformos įstatymas neišvengiamai diktavo kitų teisės aktų, tarp jų – žemės ūkio įmonių turto privatizavimo teisinio reguliavimo pobūdį. Šiuo klausimu priimtame įstatyme¹²⁴ buvo numatyta, kad privatizavimo objektas yra žemės ūkio įmonių turtas, išskyrus grąžinamą savininkams ir kitiems įstatyme „Dėl piliečių nuosavybės teisės į išlikusių nekilnojamą turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ numatytiems asmenims. Valstybės lėšomis sukurti socialinės ir gamybinės infrastruktūros, melioracijos, taip pat kiti aukštesniosios pakopos vietos savivaldybės arba Vyriausybės nustatyti

¹²³ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-636.

¹²⁴ 1991 m. liepos 30 d. Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-637.

specifinės paskirties objektai galėjo būti privatizuojami tik rajono valdybos sprendimu.

Privatizuojamą turtą galėjo įsigyti: įmonės darbuotojai (nariai); asmenys, iš įmonės išėję į pensiją; atitinkamų kategorijų invalidai; valstiečių ūkio nariai, prieš tai dirbę šioje įmonėje; darbuotojai, gyvenantys žemės ūkio įmonės teritorijoje (medicinos, švietimo, kultūros, ryšių ir kitos sriitys) ir aptarnavę šios įmonės darbuotojus, jų šeimos narius. Privatizacijoje galėjo dalyvauti ir kiti asmenys, kurie buvo nurodyti įstatyme.

Žemės ūkio įmonių turtas galėjo būti parduodamas perkant natūra uždaruose aukcionuose, taip pat įskaitant pajus vertine išraiška, įsigyjant akcijų. Neprivatizuotas turtas galėjo būti parduodamas visiems įstatyme nurodytiems asmenims, o likusį turtą turėjo galimybę įsigyti visi pageidaujantieji.

Žemės ūkio įmonių ir valstybiniam turtui įsigyti galėjo būti naudojamos valstybinės vienkartinės išmokos, tikslinės kompensacijos, tikslinės žemės ūkio kompensacijos, žemės ūkio įmonės įmokos, pinigai. Ginčus dėl žemės ūkio įmonių turto privatizavimo nagrinėjo atitinkamų rajonų valdymo struktūros, privatizavimo komisijos, o turtinius ginčus – teismas. Privatizavus įmonę ji galėjo būti likviduojama arba reorganizuojama pagal kitus įstatymus.

Žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas įsigaliojo 1991 m. spalio 1 d., o Vyriausybei buvo pavesta išspręsti visus teisinio reguliavimo klausimus, kurie kilo iš įstatymo normų įgyvendinimo¹²⁵.

Vietoje išvadų ir apibendrinimų

Lyginamosios konstitucinės teisės teorijoje nuolatos aktualizuojama problema dėl to, koku mastu ir kokiais teisinės raiškos būdais konstitucijose įtvirtinti ne tik politinės valdžios sistemą, institucines galias ir sąveikas, bet ir politinės valdžios kontrolės priemones. Kartu diskutuojama ir dėl to, ar konstitucijos turėtų nustatyti tai, ką turi nustatyti paprastieji įstatymai, ir teigiama, kad „juo daugiau kuriame viską reguliuojančias ir viską žadančias konstitucijas, tuo labiau skatiname jas pažeidinėti ir da-

¹²⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-638.

ryti jovalą šalyje¹²⁶. Šiuo atveju, nekvestionuojant ir tokių samprotavimų pagrįstumo, vis dėlto negalima nepasakyti, kad XX a. ir ypač po Antrojo pasaulinio karo konstitucijų kūrėjai ir leidėjai nuėjo kitu keliu. To laikotarpio konstitucijose vis platesniu mastu aprėpiamas ne tik politinės valdžios funkcionavimo mechanizmas, bet ir žmonių politinių teisių bei laisvių, tarp jų – socialinių teisių, konstitucinis reguliavimas. Be to, daugelio valstybių konstitucijose siekiama plačiai apibūdinti nuosavybės reikšmes ir socialines priedermes, savininko atsakomybę naudojant įgytą turtą.

Kitas klausimas yra tas, ar konstitucijos normos tik absorbuoja ir išreiškia įvykusias socialinių santykių slinktis? O gal jos brėžia tolesnės pažangos kontūrus ir taip skatina demokratijos raidą apskritai? Tokiame kontekste galima būtų tarti, kad konstitucijos yra vienas svarbiausių politinių, teisinių veiksnių, inspiruojančių kryptingai valingus veiksmus įgyvendinant žmonių politinius socialinius lūkesčius.

Rengiant 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstituciją¹²⁷ vyko plataus masto diskusija, koku būdu ir apimtimi suformuluoti konstitucines normas dėl nuosavybės ir Lietuvos ūkio funkcionavimo pagrindų¹²⁸. Tada nagrinėti lyginamosios konstitucinės teisės reiškiniai, orientuotasi į 1918–1990 m. Lietuvos Respublikos konstitucinį paveldą¹²⁹. Savaiame aišku, kad 1990–1992 m. teisės kūryba ir kaip jos rezultatas gimstanti Lietuvos teisinė sistema suponavo atitinkamus konstitucinius postulatus. Šiuo atveju plačiau nenagrinėjant konstitucinių normų dėl nuosavybės ir ūkio sistemos prigimties reikėtų tik pasakyti, kad siekta pačia bendriausia forma apibrėžti šių socialinių santykių teisinio reguliavimo parametrus tiek, kad jie konstituciškai nevaržytų raidos. Konstitucijos skirsnyje „Žmogus ir valstybė“ yra vienas straipsnis dėl nuosavybės apsaugos konstitucinių garantijų, o Konstitucijos skirsnyje „Tautos ūkis ir dar-

¹²⁶ Sartori, G. (Giovani Sartori). *Lyginamoji konstitucinė inžinerija*, struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, p. 192.

¹²⁷ 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

¹²⁸ Apie Konstitucijos rengimą žr.: Žilys, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai. Nepriklausomybės šašiuviniai. *Istorijos ir kultūros žurnalas*. 2012, Nr. 2, p. 6–25.

¹²⁹ Apie tai visapusiškiau žr.: Žilys, J. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos konstitucinio paveldo politiniuose teisiniuose kontekstuose. *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 272–343.

bas“ – vienas straipsnis dėl Lietuvos ūkio veikimo principinių nuostatų, kitas – dėl nuosavybės formų.

Konstitucijos 23 straipsnyje paskelbta, kad „Nuosavybė neliečiama. Nuosavybės teises saugo įstatymai. Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“. Nėra prasmės plačiau aiškintis šių nuostatų politinės teisinės prigimties, nes tai visapusiškai buvo atskleista apžvelgiant nuosavybės teisės koncepcijos formavimąsi ir jos įtvirtinimą teisiniuose tekstuose 1990–1992 metais.

Konstitucijos 46 straipsnyje akivaizdžiai teikiant prioritetą privatinei nuosavybei pabrėžta, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“. Tartum sušvelninant liberaliosios ekonomikos principų absoliutų veikimą toliau pasakyta, kad „Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Valstybė gina vartotojo interesus“.

Konstitucijos 47 straipsnio pirminėje redakcijoje buvo nustatyta:

„Žemė, vidaus vandenys, miškai, parkai nuosavybės teise gali priklausyti tik Lietuvos Respublikos piliečiams ir valstybei.

Žemės sklypai nuosavybės teise įstatymų nustatyta tvarka ir sąlygomis gali priklausyti užsienio valstybei – jos diplomatinėms ir konsulinėms įstaigoms įkurti.

Lietuvos Respublikai išimtinė nuosavybės teise priklauso: žemės gėmės, taip pat valstybinės reikšmės vidaus vandenys, miškai, parkai, keliai, istorijos, archeologijos ir kultūros objektai.

Lietuvos Respublikai priklauso išimtinės teisės į oro erdvę virš jos teritorijos, jos kontinentinį šelfą bei ekonominę zoną Baltijos jūroje.“

1995 m. birželio 23 d. Lietuva, pasirašydama Europos (asociacijos) sutartį, patvirtino siekį tapti šios politinės struktūros nare, o 1995 m. gruodžio 7 d. priimdamas pareiškimą „Dėl Lietuvos Respublikos paraiškos tapti Europos sąjungos nare“ Seimas oficialiai patvirtino pasiryžimą kaip galima greičiau pasiręgti narystei ir pradėti derybas. Rengdamasi ratifikuoti Europos (asociacijos) sutartį, Lietuva negalėjo neatsižvelgti į tai, kad viena iš sąlygų – suderinti Lietuvos įstatymus su Sutarties nuostatomis dėl žemės pardavimo užsieniečiams. 1996 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos Sei-

mas papildė Konstitucijos 47 straipsnį antrąja dalimi nustatydamas, kad savivaldybėms, kitiems nacionaliniams subjektams, taip pat tiems ūkinę veiklą Lietuvoje vykdančioms užsienio subjektams, kurie nustatyti Konstitucinio įstatymo pagal Lietuvos Respublikos pasirinktus europinės ir transatlantinės integracijos kriterijus, gali būti leidžiama įsigyti nuosavybėn ne žemės ūkio paskirties žemės sklypus, reikalingus jų tiesioginei veiklai skirtiems pastatams statyti ir eksploatuoti. Tokio sklypo įsigijimo nuosavybėn tvarką, sąlygas ir apribojimus nustatė Konstitucinis įstatymas.¹³⁰

2003 m. Lietuvos Respublikos Seimas vėl grįžo prie Konstitucijos 47 straipsnio redakcijos surasdamas tikslesnį atitinkamų konstitucinių normų raiškos būdą. Taip buvo pašalintos kai kurių nuostatų prieštaros, o lakoniškesnės normos tiksliau išreiškė konstitucines prasmes, kurios galėjo iškilti įgyvendinant Konstitucijos imperatyvus. Principinis klausimas dėl tvarkos ir sąlygų, kuriomis remiantis užsienio subjektai galėjo įsigyti nuosavybėn žemę, vidaus vandenį ir miškus, buvo išspręstas nurodant, kad visi šie santykiai reguliuojami prieš tai minėtu konstituciniu įstatymu.¹³¹

LITERATŪRA

1. Aleknavičius, P. *Žemės santykių pertvarkymas Lietuvos kaime 1989-2008 metais*. Monografija. Vilnius: Jandrija, 2008.
2. Andriulis, V. et al. *Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
3. Antanavičius, K. Pasisakymas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio 7 d. posėdžių stenogramos.
4. Antanavičius, K. Pranešimas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo antroje sesijoje. *Sąjūdžio žinios*. 1988 m. gruodžio 7 d.
5. Antanavičius, K.; Vagnorius, G. *Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija*. Vilnius: Žiniija, 1988.
6. Atkurkime Lietuvos socialdemokratų partiją. *Sąjūdžio žinios*. 1989 m. gegužės 12 d.
7. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio kreipimasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos Pirmininką Jo Prakilnybę M. Gorbačiovą. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-227.
8. Baltijos tautų teisių 1989 m. gegužės 14 d. deklaracija. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.

¹³⁰ 1996 m. birželio 20 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 64-1501.

¹³¹ 2003 m. sausio 23 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr.14-540.

9. Blažytė, D.; Ilgevičiūtė, V.; Kašauskienė, V. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – tautinės sąmonės atgaiva. *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Diemedis, 2000.
10. Brazauskas, A. *Lietuviškos skyrybos*. Vilnius: Politika, 1992.
11. Genzelis, B. Lietuvos Respublikos Konstitucijos parengimo ištakos ir peripetijos. *Lietuvos aidas*. 2002 m. spalio 22 d.
12. Laurinavičius, Č.; Sirutavičius, V. *Lietuvos istorija. Sąjūdis nuo „Persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. XII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
13. Laquer, W. *Europa mūsų laikais*. 1945–1992. Vilnius: Amžius, 1995.
14. Lietuvai reikia tikros konstitucijos (projektas). *Atgimimas*. 1989 m. sausio 27 d.
15. Lietuvos ateities, pažangos vardan. *Tiesa*. 1988 m. spalio 30 d.
16. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-235.
17. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 14-396.
18. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 17 d. nutarimas „Dėl kai kurių klausimų, susijusių su Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo įsigaliojimu“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 21-528.
19. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos ekonominės reformos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 22-544.
20. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-595.
21. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-602.
22. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 30-710.
23. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinojo įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-743.
24. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymo įsigaliojimo ir kitų rūšių įmo-

- nių perregistravimo tvarkos.“ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-748.
25. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 25 d. pareiškimas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-758.
  26. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ekonomikos reformos programos projekto alternatyvų rengimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 2. Vilnius, 1991.
  27. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. liepos 26 d. nutarimo „Dėl Lietuvos ekonominės reformos“ 3 punkto taikymo tvarkos parduodant gyvenamąsias patalpas“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 1. Vilnius, 1990.
  28. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 10-263.
  29. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. balandžio 9 d. nutarimas „Dėl Centrinės privatizavimo komisijos skyrimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 12-315.
  30. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gegužės 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo įsigaliojimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 17-452.
  31. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įsigaliojimo ir tvarkymo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 21-549.
  32. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-636.
  33. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. liepos 30 d. nutarimas „Dėl Žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymo įsigaliojimo tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-638.
  34. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. liepos 18 d. nutarimas „Dėl darbo grupių įstatymų projektams rengti sudarymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 1, Vilnius, 1990.
  35. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. rugpjūčio 8 d. nutarimas „Dėl ekspertų grupių politiniam, teisiniam ir diplomatiniam pasirengimui deryboms su TSRS“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 1, Vilnius, 1990.

36. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) keturioliktoji sesija. 1989 m. lapkričio 4 d. posėdžių stenogramos.
37. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija. 1990 m. vasario 8 d. posėdžių stenogramos.
38. Lietuvos, Estijos, Latvijos 1989 m. gegužės 14 d. ekonominio savarankiškumo deklaracija. *Lietuvos kelias*.1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
39. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: nuo „persitvarkymo“ iki kovo 11-osios*. XII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
40. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – tautinės sąmonės atgaiva. *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988-1991 metais*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Die medis, 2000.
41. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamasis suvažiavimas*. Vilnius: Mintis, 1990.
42. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos, Estijos Liaudies Fronto valdybos, Latvijos Liaudies Fronto valdybos 1998 m. lapkričio 8 d. dokumentas „Sąjunginių respublikų ekonominio savarankiškumo pagrindinės teisinės garantijos“. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
43. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-594.
44. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. lapkričio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ekonominės reformos programos projekto“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 1, Vilnius, 1990.
45. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Ministrų Tarybos Pirmininko pavaduotojo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 4-112.
46. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisingumo ministro“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 9-246.
47. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos Valstybės atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-222.
48. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. 1990 m. lapkričio 8 d. posėdžių stenogramos.
49. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos antroji sesija. 1991 m. sausio 23 d. posėdžių stenogramos.
50. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio 1990 m. kovo 13 d. laiškas SSRS Ministrų Tarybos Pirmininkui N. Ryžkovui. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-228.

51. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija*. 1990 m. kovo 29 d. posėdžių stenogramos.
52. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*. Nr. 2. Vilnius, 1991.
53. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos trečioji sesija. *1991 m. balandžio 9 d. posėdžių stenogramos*.
54. Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 17-452.
55. Lietuvos Respublikos fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinasis įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-742.
56. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.
57. Lietuvos Respublikos įmonių rejestro įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-599.
58. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9-223.
59. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl buvusių Lietuvos TSR sąjunginio-respublikinio pavaldumo valstybės valdymo organų statuso pakeitimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-225.
60. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl darbuotojų privataus kapitalo kaupimo valstybinėse įmonėse“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 35-848.
61. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl laikinųjų priemonių TSRS vykdomos ekonominės blokados sąlygomis“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 13-380.
62. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikoje veikiančių TSRS bankų įstaigų nuosavybės“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 29-697.
63. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.
64. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 21-545.
65. Lietuvos Respublikos juridinių asmenų mokesčio įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 24-601.
66. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

67. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 14-540.
68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas.
69. Lietuvos Respublikos nuosavybės pagrindų įstatymas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-167.
70. Lietuvos Respublikos ūkinių bendrijų įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 31-747.
71. Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 10-261.
72. Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 30-709.
73. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. liepos 19 d. nutarimas „Dėl valstybinės nuosavybės objektų perdavimo savivaldybių nuosavybėn tvarkos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 22-552.
74. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl valstybinio turto pirminio privatizavimo dokumentų tvirtinimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr.14-378.
75. Lietuvos Respublikos žemės mokesčio įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 32-764.
76. Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-635.
77. Lietuvos Respublikos žemės ūkio įmonių turto privatizavimo įstatymas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 24-637.
78. Lietuvos TSR 1989 m. gegužės 18 d. įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame Įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 15-166.
79. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gegužės 18 d. Deklaracija „Apie Lietuvos valstybinį suverenitetą“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 15-167.
80. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. rugsėjo 22 d. nutarimas „Dėl TSRS įstatymo „Dėl Lietuvos TSR, Latvijos TSR ir Estijos TSR ekonominio savarankiškumo projekto“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 28-349.
81. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 70 straipsnio taikymo tvarkos“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-432.
82. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR nuosavybės santykių su TSRS“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-435.

83. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. lapkričio 4 d. pareiškimas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32-435.
84. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1988 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos projekto“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1988, Nr. 33-360.
85. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. birželio 22 d. nutarimas „Dėl pasiūlymų tobulinti konstitucinius įstatymus ir didinti Liaudies deputatų tarybų vaidmenį“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1988, Nr. 19-188.
86. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1989 m. liepos 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) projekto svarstymo Respublikoje“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 22-279.
87. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dešimtoji sesija. 1988 m. lapkričio 18 d. posėdžių stenogramos.
88. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) dvyliktoji sesija. 1989 m. liepos 4 d. posėdžių stenogramos.
89. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) vienuoliktoji sesija. 1989 m. gegužės 18 d. posėdžių stenogramos.
90. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 13 straipsnio papildymo. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-244.
91. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR valstiečio ūkio“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-242.
92. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus ir papildymus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 7-165.
93. Lietuvos TSR įstatymas „Pakeisti Lietuvos TSR įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ 16 straipsnį. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 20-245.
94. Lietuvos TSR konstitucijos projektas. *Atgimimas*. 1988 m. spalio 10 d.
95. Lietuvos žemdirbių sąjūdžio suvažiavime, kuris vyko Vilniuje 1989 m. vasario 25, 26 dienomis, priimta programa. *Lietuvos žemdirbių sąjūdžio programiniai dokumentai*. Vilnius–Kaunas: LŽŪA redakcinis-leidybinis skyrius, 1989.
96. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 69–79.
97. Pakalniškis, V.; Vaitkevičius, S. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989-1992 m.* Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2013.
98. Pakalniškis, V.; Žilys, J. The Problem of the Institute of Property and Restitution of Property Rights in Constitutional Jurisprudence of Lithuania.

- Some Issues of Genesis. *Property, Encumbrances on Property: Problems, Solutions and Opportunities. Proceedings*. Riga: School of Business Administration Turiba, 2006.
99. Prunskienė, K. *Gintarinės ledi išpažintis*. Vilnius: Politika, 1991, p. 22–26.
  100. Sartori, G. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija, struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Iš anglų kalbos vertė Egidijus Kūris. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001.
  101. *Sąjūdžio ištakų beiėskant. Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Kolektyvinė monografija. Mokslinės redaktorės Jūratė Kavaliauskaitė ir Ainė Ramonaitė. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
  102. Sąjūdžio rinkiminės platformos projektas „Lietuvos žmogau!“ *Atgimimas*. 1990 m. sausio 2 d., Nr. 4.
  103. Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 1 d. pareiėskimas Lietuvos žmonėms dėl pateikto svarstymui Lietuvos TSR Konstitucijos projekto. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
  104. Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 1 d. rezoliucija. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
  105. Sąjūdžio Seimo 1989 m. balandžio 23 d. nutarimas. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
  106. Sąjūdžio Seimo rinkiminė programa. *Atgimimas*. 1990 m. vasario 2–9 d., Nr. 5.
  107. Sąjūdžio Steigiamojo Suvažiavimo rezoliucija „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiėškumo“. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Steigiamasis suvaėzavimas*. Vilnius: Mintis, 1990.
  108. Sąjūdžio Seimo tarybos 1988 m. lapkričio 20 d. nutarimas. *Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, 1989.
  109. Vagnorius, G. Praneėimas apie Akcinių bendrovių įstatymo projektą. Lietuvos Respublikos Aukėėčiausiosios Tarybos pirmoji sesija. *1990 m. liepos 12 d. posėdėzių stenogramos*.
  110. Vilkas, E. Laiėskas. *Asmeninis straipsnio autoriaus archyvas*.
  111. Žily, J. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija Lietuvos konstitucinio paveldo politiniuose teisiniuose kontekstuose. *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva. Liber Amicorum Mindaugui Maksimaiėčiui*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
  112. Žily, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai. *Nepriklausomybės šėsiuviniai. Istorijos ir kultūros žurnalas*. 2012, 2: 6–25.
  113. Žily, J. Laikinasis Pagrindinis įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje. *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2007.

CIVILINIO KODEKSO IR KITŲ ĮSTATYMŲ SANTYKIS LIETUVOS CIVILINĖS TEISĖS DOKTRINOJE IR PRAKTIKOJE

Dr. Gediminas Sagatys

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto docentas

Įvadas

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso¹ (toliau – CK) 1.3 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta, kad civilinės teisės šaltiniai yra Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis kodeksas, kiti įstatymai, Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Antroji straipsnio dalis skelbia, kad jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms. Ši norma, subordinuojanti kitus įstatymus² CK atžvilgiu, iki šiol nesulaukė didelio Lietuvos teisės doktrinos dėmesio. Kyla klausimas: gal čia viskas taip aišku, kad nėra apie ką diskutuoti? Vargu. Tai patvirtina atliktas, nors ir nedidelis, tyrimas.

1. CK 1.3 straipsnio 2 dalis: priesakas teisės taikytojams ar įstatymų leidėjui?

CK, kaip civilinės teisės šaltinio, prioritetą kitų civilinius santykius reglamentuojančių įstatymų atžvilgiu įtvirtinusią CK 1.3 straipsnio 2 dalies normą galima laikyti viena iš 2000 m. priimto CK novelų. Iki tol ga-

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

² Žodis „įstatymas“ turi dvi reikšmes: pirma, jis gali būti vartojamas kaip „teisės akto“ sinonimas, antra, formalioju požiūriu jis reiškia Seimo priimtą teisės aktą – įstatymą. Pasak kodekso rengėjų, CK šis žodis vartojamas abiem reikšmėmis (žr.: Mikelėnas, V.; Taminskas, A.; Vileita, A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 70).

liojusiam, dar sovietinės okupacijos laikotarpiu priimtame, 1964 m. CK panašus reguliavimas nebuvo įtvirtintas³.

Jau CK projekto svarstymo etape buvo bandoma inicijuoti diskusiją dėl aptariamų normų turinio. 2000 m. sausio 19 d. Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadoje dėl CK pirmosios knygos projekto buvo nurodoma, kad „*formuluojant šios dalies nuostatas reikėtų vengti sąvokos „pirmenybė“, kuri, aptariant teisės normų taikymą, Lietuvos Respublikos įstatymų nuostatose nenaudojama*“⁴. Nors ši pastaba buvo nukreipta į tą CK 1.3 straipsnio 2 dalies normos dalį, kuria kodeksui suteikiama galimybė nustatyti kitų įstatymų „pirmenybę“ jo paties atžvilgiu, galima pagrįstai manyti, kad išvadoje keliamas klausimas gerokai platesnis – t. y. ar gali vienas įstatymas turėti „pirmenybę“ prieš kitus įstatymus? Jei taip – ar ši pirmenybė taikytina tik normų konkurencijos, ar ir kolizijos atvejais? Kadangi į šią Teisės departamento pastabą nebuvo atsizvelgta ir galutinėje CK redakcijoje 1.3 straipsnio 2 dalis liko nepakitusi, klausimas dėl jos turinio liko atviras.

CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos turinio aiškinimas yra glaudžiai susijęs su klausimu, kas yra šios normos adresatas, t. y. kam ji skirta. CK projektą rengusios darbo grupės pirmininko, prof. habil. dr. Valentino Mikelėno nuomone, „*ši norma įtvirtina bendrąjį principą, kad CK ir konkrečių įstatymų prieštaravimus būtina spręsti CK naudai, t. y. taikant CK, o ne konkrečių įstatymų normas*“. Pasak jo, „*tokia įstatymų leidėjo pozicija grindžiama tuo, kad kodeksas teisės sistemoje, grindžiamoje kodifikuotais teisės aktais, turi didesnę teisinę galią nei kiti įstatymai. Toks kodekso pirmumas aiškinamas jo sisteminiu nuoseklumu, reglamentuojamų santykių apimtimi ir teisinio reglamentavimo pobūdžiu*“⁵.

³ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Civilinio kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

⁴ Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento 2000 m. sausio 19 d. išvada Nr. P-1877 (2). *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=94508&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%E1statym%F8%20prie%F0taravim%F8%20C%20taikomos%20F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.

⁵ Mikelėnas, V.; Taminskas, A.; Vileita, A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 71.

Taigi ir CK 1.3 straipsnio 2 dalies normos retorika, CK bei kitų įstatymų normų prieštaravimo atveju orientuojanti į kodekso normų *taikymą*, ir CK rengėjų pateiktas šios normos aiškinimas yra pagrindas manyti, kad ji skirta teisės taikytojams. „Teisės taikytojais“ šia prasme laikytini ne tik civilinius ginčus nagrinėjančios institucijos, bet apskritai visi teisės subjektai, modeliuojantys savo elgesį pagal Lietuvoje galiojančią teisę.

Kita vertus, CK 1.3 straipsnio 2 dalį galima suprasti ne tik kaip įtvirtinančią reguliacinę taisyklę, skirtą teisės taikytojui, sprendžiančiam CK ir kito įstatymo kolizijos klausimą, bet ir kaip programinę normą, orientuojančią įstatymų leidėją atitinkamai subordinuoti kitus įstatymus tiek, kiek jie reglamentuoja civilinius teisinius santykius. Tokią aptariamąsios normos paskirtį galima pagrįsti, *inter alia*, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo (toliau – CKPĮĮĮ) aiškinamojo rašto⁶ teiginiu, kad „šis įstatymas (...) *palengvins visos privačios teisės suderinimo procesą su naujuoju Civiliniu kodeksu*“.

Teisės doktrinoje CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos paskirtis taip pat suvokiama nevienareikšmiškai.

Pavyzdžiui, civilinės teisės bendrosios dalies vadovylyje, parengtame autorių kolektyvo, kurio pagrindą sudarė Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto (toliau – MRU TF) Civilinės ir komercinės teisės katedros (dabar – Civilinės justicijos institutas) mokslininkai, kalbant apie CK 1.3 straipsnio 2 dalį pabrėžiama šios normos programinė paskirtis. Teigiama, kad „CK *prioritetinė padėtis sumažina chaosą teisėkūroje, suteikia stabilumo verslo ir kitiems turtiniams santykiams*“⁷. Pasak prof. dr. Vytauto Pakalniškio, CK 1.3 straipsnio 2 dalis „yra *perteklinis tekstas, kuris geriausiu atveju gali būti traktuojamas tik kaip Seimo įsipareigojimas laikytis tam tikros priimamų aktų sisteminimo tvarkos, bet nieko daugiau*“.

Tuo tarpu Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros mokslininkų parengtame civilinės teisės bendrosios dalies vadovylyje apie programinę CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos pobūdį

⁶ Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo projekto 2000 m. birželio 6 d. aiškinamasis raštas Nr. P-2612. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=102377>.

⁷ Baranauskas, E. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 111.

apskritai neužsimenama. Čia aptariamoji norma aiškina kaip kolizinė, nustatanti CK viršenybę prieš kitus, konkrečius įstatymus. Teigiama, kad „galimi atvejai, kai CK ir konkretus įstatymas neatitinka ar net prieštarauja vienas kitam. Būtinasis mechanizmas, kuris padėtų pašalinti tokią koliziją. Minėta CK 1.3 straipsnio 2 dalis, skelbiant CK pirmumą prieš kitus įstatymus, ir nustato šį mechanizmą“⁸. Analogiškai CK 1.3 straipsnio 2 dalį supranta ir MRU TF Verslo teisės katedros docentas dr. Virginijus Bitė.

Yra mokslininkų, manančių, kad CK 1.3 straipsnio 2 dalis skirta ir teisėkūrai, ir teisės taikymui. Pavyzdžiui, MRU TF Verslo teisės katedros docentės dr. Olgos Petroševičienės nuomone, aptariamoji norma „viena-reikšmiškai turėtų drausminti ir teisėkūrą, ir teisės taikytoją“. Šiai nuostatai pritaria ir MRU TF Civilinės justicijos instituto docentas dr. Darius Bolzanas.

Atliekant tyrimą, kurio metu buvo raštu apklausiami civilinės teisės doktrinos atstovai, išaiškėjo ir ketvirtoji „srovė“, kuri CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą normą laiko ne tiesioginio taikymo (kolizinė) ir ne programine, o greičiau organizacine – mandagumo norma, tačiau abejoja jos realiu praktiniu veiksmingumu ir vieniems, ir kitiems. Pavyzdžiui, Vytauto Didžiojo universiteto Teisės fakulteto Privatinių teisės katedros doc. dr. Agnės Tikniūtės nuomone, „abiem atvejais tai daugiau mandagumo norma (...). Kodekso pirmumas tik tiek pagrįstas, kiek jis sistemaiškai atspindi civilinės teisės principus, bet nebūtinai taip yra.“ Pasak MRU TF Civilinės justicijos instituto doc. dr. Ramūno Birštono, „negalima sakyti, jog ši norma skirta kuriai nors konkrečiai vartotojų grupei. Šios normos prielaida yra požiūris į civilinę teisę (ir teisę apskritai), kaip į užbaigtą („objektyvią“) sistemą, kuri pajėgi apimti ir atsakyti visus į jos sritį patenkančius klausimus (be to, įmanomai mažesnėmis sąnaudomis, iš ko kyla kodifikuoto teisės akto išskirtinė vieta). Iš to išvedamos organizacinės taisyklės, viena iš jų – CK 1.3 straipsnio normos, kurios reikalingos sistemos stabilumui palaikyti. Taigi, norma yra skirta sistemai sutvirtinti ir skirta visiems, kas šia sistema norės/turės naudotis“.

⁸ Mizaras, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 54.

2. Ar CK 1.3 straipsnio 2 dalies normos adresatas suprato jam skirtą „žinutę“?

Atsakyti, kuria iš anksčiau aptartų mokslinės doktrinos kryptių nuėjo Lietuvos teisės praktika, galima ištyrus pastarojo dešimtmečio įstatymų leidybos procedūras ir teismų praktiką.

2.1. Įstatymų leidyba

Ištyrus teisės aktų projektų, įregistruotų Seime įsigaliojus CK, svarstymo procedūras, matyti, kad klausimas dėl CK 1.3 straipsnio 2 dalies reikšmės ir taikymo įstatymų leidyboje iki šiol buvo kilęs mažiausiai 39 kartus. Būtent tiek kartų Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadose buvo keliamas klausimas dėl įregistruotų įstatymų projektų galimo prieštaravimo CK normoms ar dėl kitų CK 1.3 straipsnio 2 dalies taikymo aspektų⁹.

Atkreiptinas dėmesys, kad teisėkūroje, susijusioje su ES teisės perkėlimu į nacionalinę teisę, CK 1.3 straipsnio 2 dalis neveikia kaip nacionalinės teisės sistemos vientisumo ir stabilumo saugiklis. Bendrąja taisykle priimant įstatymus, kuriais į nacionalinę teisę perkeliamos ES direktyvos, tapo atvirkštinis subordinavimas, t. y. atitinkamų teisinių santykių reguliavimas CK normomis tik tiek, kiek specialūs (atitinkamą ES teisės aktą įtvirtinantis įstatymas) nenustato kitaip. Pavyzdžiui, 2004 m. vasario 2 d. Seime įregistruoto Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymo projekto 3 straipsnio 5 dalyje buvo siūloma numatyti, kad „finansinio užtikrinimo susitarimams be nuosavybės teisės perdavimo Civilinio kodekso ketvirtosios knygos XII skyriaus nuostatos taikomos tiek, kiek šis Įstatymas nenustato kitaip“¹⁰. Teisės departamentui pareiškus pastabą, grindžiamą CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, galutiniame įstatymo variante liko

⁹ Paieškos rezultatai. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.rezult_l?p_nr=&p_nuo=&p_iki=&p_org=&p_drus=4&p_kalb_id=1&p_title=&p_text=1.3%20STRAIPSNIO%202&p_pub=&p_met=&p_lnr=&p_denr=&p_es=0&p_tkid=&p_tid=&p_t=0&p_tr1=2&p_tr2=1&p_gal=&p_rus=1&p_sess=17B3F1C2E29D4A6A8CC15DDC222DBDCD&p_no=2>.

¹⁰ Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymo projektas, parengtas 2004 m. vasario 2 d., Nr. IXP-3229. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226404>.

iš esmės analogiško turinio, tik į gražesnę teisinį rūbą įvilktą norma: „*Finansinio užtikrinimo susitarimams be nuosavybės teisės perdavimo mutatis mutandis taikomos Civilinio kodekso ketvirtosios knygos XII skyriaus nuostatos.*“ Iš esmės analogiški CK ir specialiųjų įstatymų derinimo būdai pasirenkami priimant visus eurointegracinius įstatymus. Tai grindžiama ES teisės viršenybe prieš nacionalinius įstatymus, kurią įgyvendinant 2004 m. balandžio 27 d. priimtu įstatymu¹¹ CK 1.3 straipsnis buvo papildytas nauja 3 dalimi, nustatančia, kad „*įgyvendinant Europos Sąjungos teisės aktus, kituose įstatymuose gali būti nustatytos kitokios, negu nustato šis kodeksas, civilinius teisinius santykius reglamentuojančios normos. Tokiu atveju šis kodeksas taikomas tiek, kiek kiti įstatymai nenustato kitaip.*“

Jeigu įregistruotas įstatymo projektas nesusijęs su ES teisės įgyvendinimu ar perkėlimu į nacionalinę teisę, į Teisės departamento pastabas dėl įregistruoto įstatymo projekto prieštaravimo CK nuostatoms, remiantis CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, dažniausiai atsižvelgiama ir prieštaravimai panaikinami. Pavyzdžiui, 2010 m. birželio 21 d. departamento išvadoje dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto, be kita ko, nurodyta, kad „*projekto 47 straipsnio 2 dalies 9 punkte siūloma nustatyti, kad tėvai (globėjai, rūpintojai) privalo „teisės aktų nustatyta tvarka atlyginti už vaiko padarytą tyčinę materialinę žalą.“ (...) Atkreiptinas dėmesys, jog tokia nuostata tiesiogiai prieštarauja Civilinio kodekso nuostatoms. Civilinio kodekso 1.3 straipsnio 2 dalis nustato, jog „Jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms“. Pagal Civilinio kodekso 6.275 ir 6.276 straipsnių nuostatas nepilnamečių asmenų padarytą žalą atlygina tėvai, globėjai ar rūpintojai tik tuo atveju, jei neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jų kaltės. O siūloma nuostata įtvirtintų taisyklę, jog nepilnamečių asmenų padarytą žalą atlygintų tėvai, globėjai ar rūpintojai net ir nesant jų kaltės. Be to, ypatingai pažymėtina, jog Civilinio kodekso 6.275 straipsnio 2 dalis nustato, kad „Jeigu nepilnamečiai iki keturiolikos metų padaro žalą tuo metu, kai jis yra mokymo, auklėjimo, sveikatos priežiūros ar globos (rūpybos) institucijos prižiūrimas, už tą žalą atsako ši institucija, jeigu neįrodo, kad žala atsirado ne dėl jos*

¹¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 2.55, 2.61, 2.72, 2.79, 2.112, 2.152, 2.160, 2.167, 4.176, 6.292, 6.298, 6.299, 6.747, 6.748, 6.751, 6.753 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2495.

kaltės“. Taigi siūloma nuostata prieštarautų Civilinio kodekso nuostatoms ir realiai negalėtų būti taikoma. Siūlytina atsisakyti nuostatos kaip nedėrančios su Civilinio kodekso nuostatomis¹². Apsvarščius minėtą įstatymo projektą Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komitete, priimtajame įstatyme kritikuotosios nuostatos neliko¹³.

Teisės departamento pastabos, grindžiamos CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, padėjo užkirsti kelią dekodifikacijos pavojams ir priimant kitus specialiuosius įstatymus. Pavyzdžiui, 2010 m. birželio 21 d. Teisės departamentas pateikė išvadą dėl Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto, kurioje kritikuotas siūlymas papildyti įstatymo 6 straipsnio 5 dalį nauju 5 punktu nustatant, kad „sodiniams įsiterpiant į kaimyninio sklypo teritoriją, šio sklypo savininkas ar naudotojas turi teisę pareikalauti sodinių savininko pašalinti įsiterpusias sodinių dalis, arba jas pats pašalinti“. Šio siūlymo nepriimtumą teisės suderinamumo požiūriu departamentas motyvuoja tuo, kad „šioje normoje aptariamus teisinius santykius reguliuoja Civilinis kodeksas, be to, tokia normos konstrukcija neatitinka Civilinio kodekso 4.42 straipsnio nustatyto išsamesnio reguliavimo“¹⁴. Priimant galutinį įstatymo variantą šios su CK konkuruojančios projekto nuostatos neliko¹⁵.

Įdomu pažymėti, kad net ir įstatymų, kuriais nėra įgyvendinami ES teisės aktai, projektų rengėjai kartais bando įtvirtinti siūlomo įstatymo

¹² Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2010 m. birželio 21 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-1814 (3). *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376062&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%Elstatym%F8%20prie%F0taravim%F8%2C%20taikomos%20F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.

¹³ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2010 m. birželio 21 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-2195. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376052&p_query=%84%F0ioje%20normoje%20aptariamus%20teisinius%20santykius%20reguliuoja%20Civilinis%20kodeksas%2C%20be%20to%20tokia%20normos%20konstrukcija%20neatitinka%20Civilinio%20kodekso%204.42%20straipsnio%20nustatyto%20i%F0samesnio%20reguliavimo.%93&p_tr2=2>.

¹⁵ Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 84-4405.

viršenybę prieš CK. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pakeitimo įstatymo projekto rengėjai siūlė jame įtvirtinti nuostatą, kad „*Civilinio kodekso normos šio įstatymo reglamentuojamiems santykiams taikomos tiek, kiek šių santykių nereglamentuoja šis specialus įstatymas*“. Vis dėlto, Teisės departamentui pareiškus pastabą dėl šios nuostatos¹⁶, galutiniame įstatymo tekste jos buvo atsisakyta¹⁷.

Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 78, 79, 80, 81, 83 straipsnių pakeitimo įstatymo projekte buvo siūloma įtvirtinti tokią nuostatą: „*Jeigu šiame įstatyme numatytos kitokios normos negu Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse ar Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso, taikomos šio Įstatymo nuostatos*“¹⁸. Teisės departamentui pareiškus pastabą, grindžiamą CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, projektą apsvarstęs Seimo Ekonomikos komitetas nusprendė jai pritarti, tačiau ne pašalinti minėtą nuostatą iš projekto, o CK papildyti nuostata, kad kiti įstatymai gali numatyti specialias hipotekas ar įkeitimo nustatymo arba išieškojimo taisykles¹⁹. Taigi CK 4.171 straipsnis buvo papildytas nustatant, kad „*Prekybinės laivybos įstatyme gali būti numatytos kitos taisyklės negu nustatyta šiame kodekse*“ (CK 4.171 straipsnio 10 dalis)²⁰. Nors tai žingsnis dekodifikacijos link, tačiau taip bent jau buvo įgyvendinta CK 1.3 straipsnio 2 dalies sąlyga.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2002 m. kovo 18 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-1459. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=162421&p_query=1.3%20STRAIPSNI0%20&p_tr2=1>.

¹⁷ Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 57-2296.

¹⁸ Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 78, 79, 80, 81, 83 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, parengtas 2009 m. birželio 9 d., Nr. XIP-725. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345592>.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Seimo Ekonomikos komiteto 2009 m. spalio 14 d. Papildomo komiteto išvados Nr. 108-p-36 „Dėl Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 78, 79, 80, 81, 83 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto (XIP-725)“. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=354838>.

²⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.127, 4.170, 4.171, 4.172, 4.173, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.182, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.187, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.193, 4.195, 4.196, 4.197, 4.198, 4.199, 4.200, 4.201, 4.202, 4.204, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.213, 4.214, 4.216, 4.219, 4.220, 4.221, 4.223, 4.224, 4.225, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 4.192¹, 4.194¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-178.

Vis dėlto pasitaiko atvejų, kai į Teisės departamento pastabas dėl įregistruoto įstatymo projekto prieštaravimo CK nuostatomis, remiantis CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, nėra atsižvelgiama. Pavyzdžiui, 2005 m. rugpjūčio 18 d. išvadoje dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto buvo keliamas klausimas, ar projekto 44 straipsnio 3 dalyje numatyta išlyga, pagal kurią visuomenės informavimo priemonės, kurių periodiškumas retesnis nei dvi savaitės, gali žeminančių asmens garbę ir orumą teiginių paneigimą paskelbti vėliau nei per dvi savaites nuo paneigimo gavimo dienos, yra pagrįsta. Departamente išvadoje buvo teigiama, kad tokia projekto nuostata prieštarauja CK 2.24 straipsnio 2 dalyje numatytai imperatyviai nuostatai, reikalaujančiai paneigti tikrovės neatitinkančius duomenis per dvi savaites, neatsižvelgiant į tokių duomenų paskleidimo šaltinį. Išvadoje, be kita ko, atkreiptas dėmesys, kad pagal CK 1.3 straipsnio 2 dalį, „jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms“, o „CK nenumato jokių išlygų ir galimybių asmens garbės ir orumo gynimo ypatumus reglamentuoti specialiuose įstatymuose“²¹. Vis dėlto 2006 m. liepos 11 d. priimtame Visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatyme nuostata, įtvirtinanti CK 2.24 straipsnio 2 dalies išlygą, išliko²². Laimei, toks dekodifikavimo atvejis, kai į Teisės departamento pastabą dėl įstatymo projekto prieštaravimo CK neatsižvelgiama vadovaujantis ne ES teisės viršenybe, o išimtinai tikslingumo ir ekonominiais motyvais, yra išimtis, o ne taisyklė.

Apibendrinant šią dalį galima teigti, kad CK 1.3 straipsnio 2 dalis yra naudojama kaip priemonė užkertant kelią su CK nustatytu teisiniu reguliavimu prasilenkiančioms teisėkūros iniciatyvoms, išskyrus teisės aktus, kuriais siekiama suderinti nacionalinius įstatymus su ES *acquis*. Tiesa, CK 1.3 straipsnio 2 dalies normos atliekama dekodifikacijos prevencijos funkcija iš esmės priklauso nuo to, ar teisėkūros procese dalyvaujančios institucijos (pirmiausia – Seimo kanceliarijos Teisės departamentas) laiku nustato galimus prieštaravimus.

²¹ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2005 m. rugpjūčio 18 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP- 658. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260769&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%E1statym%F8%20oprie%F0taravim%F8%2C%20taikomos%20%F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.

²² Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.

2.2. Teismų praktika

Išsiaiškinus, kad CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas teisinis reguliavimas turi įtakos įstatymų leidybai, reikia išsiaiškinti jo poveikį teisės taikymui. Kokius imperatyvus CK 1.3 straipsnio 2 dalis formuluoja teisės taikytojui apsisprendžiant, kuriuo teisės aktu – CK ar specialiuoju įstatymu – vadovautis tais atvejais, kai jų normos prieštarauja viena kitai?

Jau minėtame civilinės teisės bendrosios dalies vadovėlyje, palaikantčiame idėją, kad CK 1.3 straipsnio 2 dalis pirmiausia yra skirta spręsti CK ir kitų įstatymų kolizijoms, teigiama, kad „CK viršenybės prieš kitus įstatymus taisykle vadovaujamosi ir teismų praktikoje“²³. Šis teiginys grindžiamas 2004 m. lapkričio 23 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) nutartimi civilinėje byloje Nr. 3K-7-454/2004.

Šioje byloje buvo sprendžiamas ieškovų – buto, esančio daugiabučiame name, savininkų – ir atsakovo – akcinės bendrovės „Kauno energija“ – ginčas. Ieškovai prašė teismo įpareigoti atsakovą išduoti ieškovams šilumos įrenginių atjungimo technines sąlygas. Byloje nustatyta, kad ieškovų buto įsigijimo metu šilumos įrenginiai nuo centralizuoto šilumos tiekimo sistemos jau buvo atjungti, ieškovai atsakovo paslaugomis nesinaudoja, butas šildomas autonomiškai. Norėdami įteisinti tiekimo ir vartojimo įrenginių atjungimą nuo šilumos tinklų, jie kreipėsi į atsakovą su prašymu išduoti šilumos įrenginių atjungimo technines sąlygas, pateikė namo bendraturčių notariškai patvirtintus sutikimus, tačiau atsakovas neišdavė ieškovams šilumos įrenginių atjungimo techninių sąlygų. Ieškovų nuomone, atjungti jų buto šilumos įrenginius nuo centralizuoto šilumos tiekimo sistemų nėra jokių techninių kliūčių, butas jau kelerius metus šildomas autonomiškai dujomis nepažeidžiant kitų namo gyventojų interesų. Atsakovas, neišduodamas šilumos įrenginių atjungimo techninių sąlygų, nepagrįstai varžo ieškovų teisę pasirinkti būdą ir energijos rūšį butui šildyti. Draudžiant pasirinkti kitą šilumos šaltinį monopolizuojama rinka, pažeidžiama Lietuvos Respublikos Konstitucija, Konkurencijos įstatymas, Vartotojų teisių gynimo įstatymas. Šio įstatymo 19 straipsnyje draudžiama be vartotojo sutikimo teikti paslaugas vartotojui.

Atsakovas akcinė bendrovė „Kauno energija“ nurodė, kad ankstesnio buto savininko veiksmai atjungiant buto šilumos įrenginius nuo centrali-

²³ Mizaras, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 54.

zuoto šilumos tiekimo sistemų buvo savavališki ir neteisėti. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2000 m. sausio 12 d. įsakymu Nr. 20 patvirtintomis Šilumos tiekimo ir vartojimo taisyklėmis Kauno miesto mero potvarkiu sudaryta tarpžinybinė nuolatinė komisija svarstė ieškovų prašymą ir nutarė rekomenduoti akcinės bendrovės „Kauno energija“ Techninei komisijai neišduoti ieškovams šilumos įrenginių atjungimo techninių sąlygų, nes ieškovų pasirinktas šilumos įrenginys ar energijos rūšis neatitinka miesto detaliojo plano.

Taigi nagrinėjant bylą teismui iškilo klausimas, kam atiduoti pirmenybę – Lietuvos Respublikos ūkio ministro įsakymu patvirtintoms Šilumos tiekimo ir vartojimo taisyklėms, pagal kurias, nesant atitinkamo tarpžinybinės nuolatinės komisijos pritarimo, ieškovams negalėjo būti išduodamos šilumos įrenginių atjungimo techninės sąlygos (vadinasi, negalimas ir pats atsijungimas), ar jau minėtam Konkurencijos įstatymui, Vartotojų teisių gynimo įstatymui ir CK.

LAT konstatavo, kad ginčas patenka į CK taikymo sritį, nes ieškovai yra vartotojai, o remiantis CK 6.390 straipsnio 1 dalimi fizinis asmuo, naudojantis energiją buitiniams reikmėms daugiabučiame name, turi teisę nutraukti sutartį vienašališkai apie tai pranešdamas energijos tiekimo įmonei, jeigu yra visiškai sumokėjęs už sunaudotą energiją ir jeigu toks sutarties nutraukimas nepadarys žalos kitų to namo butų gyventojams. Remdamasis šia norma, LAT nutarė, kad „*pirmosios instancijos teismas, nustatęs nurodytas aplinkybes ir pripažinęs, kad ieškovų, kaip vartotojų, teisės turi būti ginamos, turėjo pagrindą sprendime konstatuoti, kad šalis siejusi sutartis dėl šilumos energijos tiekimo į ieškovų butą yra pasibaigusi. Teismo sprendimu pripažinus šį faktą, šalių sutartiniai santykiai pasibaigtų ne tik faktiškai, bet ir teisiškai. Teisėjų kolegijos vertinimu, susidariusioje situacijoje būtent toks ieškovų teisių gynimo būdas atitiktų pareikšto reikalavimo esmę, ieškovų siekiamą tikslą. Tuo tarpu atsakovo įpareigojimas išduoti atjungimo nuo centralizuoto šilumos tiekimo sistemų technines sąlygas suponuoja kitas procedūras, kurios pagal šios bylos faktines aplinkybes (ratio decidendi), sutartiniais santykiais faktiškai jau nutrūkus, turėtų tik formalų pobūdį*“²⁴.

Taigi nagrinėjamoje byloje teismas, iš esmės išspręsdamas ginčą ieškovų naudai, taikė CK, o ne ūkio ministro įsakymu patvirtintose Šilumos

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-454/2004.

tiekimu ir vartojimo taisyklėse nustatytą teisinį reguliavimą. Kita vertus, atsižvelgiant į ginčo pobūdį ir teismo parinktą ieškovų teisių gynimo būdą, matyti, kad aptariamojoje LAT nutartyje nebuvo tiesiogiai konstatuotas CK ir Šilumos tiekimo bei vartojimo taisyklių tarpusavio prieštaravimas, nes, teismo vertinimu, sutartiniams santykiams faktiškai nutrūkus, taisyklėse nustatytos procedūros ieškovams apskritai neturėtų būti taikomos. Atsižvelgiant į tai, per drąsu būtų vienareikšmiškai teigti, kad LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-454/2004 tiesiogiai iliustruoja CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą CK prioritetą prieš kitus įstatymus.

Bandant įsitikinti CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos realia įtaka teisės taikymui, buvo atlikta teismų procesinių sprendimų, kuriuose ši norma minima, paieška naudojantis INFOLEX duomenų baze (*www.teismupraktika.lt*). Iš viso buvo rasti 8 teismų procesiniai sprendimai, kuriuose aptariamoji norma minima tiesiogiai. Atlikta jų analizė leidžia teigti, kad CK 1.3 straipsnio 2 dalis teismų praktikoje iš esmės suprantama taip, kaip ją suprato kodekso rengėjai, t. y. ji lemia CK taikymą tais atvejais, kai tą patį ginčo santykį skirtingai reguliuoja CK bei kiti įstatymai ir teismui tenka pasirinkti, kurią – CK ar kitame įstatyme įtvirtintą – normą taikyti.

Iš teismų praktikos pavyzdžių, kai CK 1.3 straipsnio 2 dalies taikymas pateisino CK rengėjų lūkesčius, paminėtinas 2008 m. rugpjūčio 14 d. LAT nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008. Šioje byloje, be kita ko, iškilo klausimas, ar asmuo, praleidęs Visuomenės informavimo įstatymo 45 straipsnio 2 dalyje (2004 m. balandžio 27 d. įstatymo Nr. IX-2176 redakcija) nustatytą dviejų mėnesių terminą pateikti viešosios informacijos rengėjui ar platintojui reikalavimą paneigti paskleistą informaciją, praranda teisę ginti pažeistas teises pagal CK 2.24 straipsnį, kuris nenumato jokio termino paneigimui pateikti. Atsakydamas į kasatoriaus teiginį, neva ieškovai praleido šį terminą, nepasinaudojo ikiteismine ginčo nagrinėjimo tvarka nustatytu laiku, todėl byla turi būti nutraukta, LAT pažymėjo: *„Nagrinėjamoje situacijoje būtina atkreipti dėmesį į tai, kad ieškovų ginčijami duomenys paskleisti galiojant 2000 m. Civiliniam kodeksui. Įsigaliojus 2000 m. CK, negali būti taikomos Visuomenės informavimo įstatymo normos, neatitinkančios CK 2.24 straipsnio (CK 1.3 straipsnio 2 dalis). Šio kodekso 2.24 straipsnyje nenustatytas terminas, per kurį suinteresuotas asmuo turi kreiptis į visuomenės informavimo priemonę dėl paskleistų duomenų paneigimo. Toks teisinis reglamentavimas paaiškina-*

mas tuo, kad pagal CK 1.134 straipsnio 1 punktą ieškinio senatis netaikoma reikalavimams, kylantiems iš asmeninių neturtinių teisių pažeidimų. CK 2.24 straipsnyje taip pat nenurodyta, kad specialūs įstatymai galėtų nustatyti kitokią garbės ir orumo gynimo tvarką. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2004 m. rugsėjo 27 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje V. U. v. UAB „Baltijos televizija“ ir kt.; bylos Nr. 3K-3-423/2004, remdamasis CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, nurodė, kad Visuomenės informavimo įstatymo 45 straipsnio 2 dalyje nustatytas dviejų mėnesių terminas, įsigaliojus CK, netaikomas. Tokios pačios nuostatos laikytasi ir kitose Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartyse (pvz., 2006 m. kovo 6 d. nutartis civilinėje byloje J. K. v I. S. Ž. ir kt.; bylos Nr. 3K-3-94/2006). CK 2.24 straipsnyje įtvirtintas reglamentavimas reiškia, kad asmuo įgyja teisę kreiptis į teismą su ieškiniu dėl garbės ir orumo gynimo, jei prieš tai kreipėsi į visuomenės informavimo priemonę dėl paneigimo paskelbimo, o visuomenės informavimo priemonė atsisakė tokį paneigimą paskelbti arba šito nepadarė per dvi savaites. Ieškovai laikėsi nurodytos ikiteisminės ginčo nagrinėjimo tvarkos²⁵.

Taigi šioje byloje teismas, susidūręs su CK ir Visuomenės informavimo įstatymo normų neatitikimu (kurį galima įvertinti kaip prieštaravimą, nes CK ir įstatymo normos reglamentavo tapatų teisinį santykį), remdamasis CK 1.3 straipsniu, taikė CK, o ne specialiajame įstatyme įtvirtintą teisinį reguliavimą.

CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, sprendžiant ginčą, buvo remiamasi ir 2012 m. vasario 13 d. LAT nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 3K-3-13/2012. Šioje byloje teismui teko išdėstyti savo nuomonę dėl CK 6.270 straipsnio, įtvirtinančio didesnio pavojaus šaltinio valdytojo griežtą civilinę atsakomybę, ir specialaus – Potencialiai pavojingų įrenginių priežiūros įstatymo (toliau – PPIPI) konkurencijos. Byloje ieškovė prašė priteisti iš atsakovo – vandens pramogų parko valdytojo – UAB „Druskininkų vandentiekis“ ir jo atsakomybės draudiko turtinės ir neturtinės žalos, patirtos dėl sveikatos sužalojimo atsakovo vandens pramogų parke, nusileidžiant kalneliu, atlyginimą. Byloje nustatyta, kad UAB „Druskininkų vandentiekis“ tinkamai eksploatavo saugią, lankytojams nepavojingą, tinkamą ir tvarkingą įrangą, apdairiai ir rūpestingai atliko jos priežiūrą, nepažeisdamas saugaus jos eksploatavimo reikalavimų. Todėl remdamasis PPIPI, nu-

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

stanciu prievolę įrenginių savininkui atlyginti padarytą žalą *tu atveju, jei įrenginiai buvo eksploatuojami nesaugiai* (įstatymo 11 str. 1 d. 1 p.), atsakovas teigė, kad civilinė atsakomybė jam neturėtų būti taikoma.

Vis dėlto, spręsdamas dėl atsakovo civilinės atsakomybės, LAT rėmėsi ne specialiuoju PPIPI, o CK 6.270 straipsniu, nustatančiu atsakovo, kaip didesnio pavojaus šaltinio valdytojo, griežtą civilinę atsakomybę. LAT konstatavo, kad „*potencialiai pavojingų įrenginių priežiūros įstatymo paskirtis – nustatyti bendruosius naudojamų potencialiai pavojingų įrenginių, kurių grupės nurodytos šio įstatymo 3 straipsnyje, priežiūros ir jos atlikimo kontrolės principus, siekiant užtikrinti saugų įrenginių darbą bei žmonių gyvybės, sveikatos ir aplinkos apsaugą nuo galimo įrenginių žalingo poveikio (Potencialiai pavojingų įrenginių priežiūros įstatymo 1 straipsnio 1 dalis), o asmenų turciniams ir su šiais santykiams susijusiems asmeniniams neturciniams santykiams reglamentuoti yra skirtas Civilinis kodeksas (CK 1.1 straipsnio 1 dalis), kurio 1.3 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms. Šios bylos kontekste konstatuotina, kad Potencialiai pavojingų įrenginių priežiūros įstatymas ir CK reguliuoja netapačius santykius, CK normos nesuteikia pirmenybės Potencialiai pavojingų įrenginių priežiūros įstatymo 11 straipsniui, atitinkamai reglamentuojančiam įrenginių savininkų ir fizinių asmenų atsakomybę, CK 6.270 straipsnio aspektu. Teisėjų kolegija, atsižvelgusi į atsakovo UAB „Druskininkų vandentiekis“ vykdomos veiklos pobūdį, pirmiau aptartus didesnio pavojaus šaltinį apibūdinančius kriterijus, aktualių teisės aktų nuostatas, teismų praktiką, sprendžia, kad apeliacinės instancijos teismas atsakovo vykdomą vandens pramogų parko organizavimo bei administravimo veiklą, kurioje naudojamas vandens nusileidimo kalnelis „Bermudai“, tinkamai įvertino kaip susijusią su didesnio pavojaus šaltinio eksploatacija ir pagrįstai sprendė, jog šis atsakovas, kaip didesnio pavojaus šaltinio valdytojas, yra atsakingas už ieškovo sveikatai padarytą žalą pagal CK 6.270 straipsnio taisyklę“²⁶.*

Taigi šioje nutartyje suformuota taisyklė, pagal kurią CK 6.270 straipsnyje įtvirtinta didesnio pavojaus šaltinio savininko (valdytojo) griežtos civilinės atsakomybės taisyklė apima ir potencialiai pavojin-

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-13/2012.

gų įrenginių savininko (valdytojo) civilinę atsakomybę, neatsižvelgiant į PPIPI 11 straipsnį, *expressis verbis* numatantį potencialiai pavojingų įrenginių savininko (valdytojo) pareigą atlyginti žalą, *padarytą dėl nesaugaus įrenginių naudojimo*. Tiesa, aptartojoje nutartyje teismo padaryta išvada, kad PPIPI ir CK reguliuoja netapačius santykius, sudaro pagrindą teigti, kad šioje byloje CK ir specialaus įstatymo *prieštaravimo* apskritai nebuvo. Taigi vargu ar ši nutartis laikytina pavyzdžiu, tinkamai reprezentuojančiu CK 1.3 straipsnio 2 dalies praktinį įprasminimą.

Teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai CK 1.3 straipsnio 2 daliai išskyla pavojus dėl joje įtvirtintos normos santykio su teisėje galiojančiu principu, pagal kurį, esant bendrosios ir specialiosios normos konkurencijai, taikoma specialioji norma, juolab kad šis principas yra tapęs konstitucinės jurisprudencijos dalimi²⁷.

Pavyzdžiui, Klaipėdos apygardos teismas 2010 m. birželio 22 d. nutartyje, priimtoje civilinėje byloje Nr. 2-1733-370/2010, sprendė klausimą dėl valstybinės žemės nuomos sutarties nutraukimo pagrindo. Šioje byloje ieškovai, kuriems buvo atkurtos nuosavybės teisės į žemės sklypą pagal Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymą, prašė teismo nutraukti šio žemės sklypo nuomos sutartį tarp Palangos miesto valdybos ir UAB „Karolinos turas“, kuri buvo sudaryta anksčiau, kai šis žemės sklypas dar priklausė valstybei. Ieškovai rėmėsi Žemės įstatymo (redakcijos, galiojusios nuo 2007 m. liepos 19 d. iki 2008 m. lapkričio 24 d.) 9 straipsnio 11 dalimi, kurioje nustatyta, kad neužstatyta žemė, gražintina pagal įstatymus, iki bus sugrąžinta privačion nuosavybėn, gali būti išnuomojama be aukciono piliečiams, kuriems į šią žemę turi būti atkurtos nuosavybės teisės, o jiems atsisakius – kitiems asmenims CK ir šio įstatymo nustatyta tvarka; jeigu valstybinės žemės nuomos sutartyje tokia sąlyga nenustatyta, apskrities viršininkui priėmus sprendimą atkurti nuosavybės teises, valstybinės žemės nuomos sutartis nutraukiama prieš terminą nuomotojo reikalavimu. Atsakovas UAB „Karolinos turas“, be kita ko, teigė, kad ieškovai nepagrįstai remiasi Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalimi, nes pagal CK 6.559 straipsnį, kai žemės savininkui mirus arba kitu teisiniu pagrindu žemės nuosavybės teisė pereina kitam savininkui, taip pat kai pasikeičia valstybinės žemės nuomotojas, žemės nuomos sutartis galioja naujam žemės savininkui arba valstybinės žemės nuomo-

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas.

tojui, jeigu sutartis buvo įstatymų nustatyta tvarka įregistruota viešame registre. Atitinkamai atsakovas, be kita ko, rėmėsi ir CK 1.3 straipsnio 2 dalimi, numatančia, kad jeigu yra šio kodekso ir kitų įstatymų prieštaravimų, taikomos šio kodekso normos, išskyrus atvejus, kai šis kodeksas pirmenybę suteikia kitų įstatymų normoms.

Klaipėdos apygardos teismas, sutikdamas su ieškovo argumentu, kad žemės nuomos sutartis atkuriant nuosavybes teises turėjo būti nutraukta remiantis Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalimi, be kita ko, argumentavo tokį sprendimą tuo, kad „ši teises norma yra specialioji CK 6.559 straipsnio, reglamentuojančio valstybinės žemės nuomos sutarties galiojimą, pasikeitus žemės savininkui arba nuomotojui, atžvilgiu“²⁸. LAT, išnagrinėjęs atsakovo kasacinį skundą, Klaipėdos apygardos teismo nutartį šioje dalyje paliko nepanaikintą²⁹. LAT konstatavo, kad sudarius valstybinės žemės nuomos sutartį pagal Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalį, šios žemės nuomos sutarties tolesnis galiojimo naujesiems savininkams klausimas taip pat turėjo būti sprendžiamas remiantis Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalimi. Manytina, kad šiuo atveju CK 1.3 straipsnio 2 dalis nebuvo pažeista: atkreiptinas dėmesys, kad CK 6.654 straipsnio 1 dalies 3 punktas numato, jog „žemės nuomos sutartis prieš terminą nuomotojo reikalavimu gali būti nutraukta kitais (...) įstatymų nustatytais atvejais“. Akivaizdu, kad „kitu įstatymų nustatytu atveju“ laikytinas ir Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalyje nustatytas atvejis, kai apskrities viršininkui priėmus sprendimą atkurti nuosavybes teises valstybinės žemės nuomos sutartis nutraukiama prieš terminą nuomotojo reikalavimu. Sąvoka „gali“ šiuo atveju neturėtų klaidinti: kadangi ginčo atveju viena iš sutarties šalių – nuomotojas – buvo valstybės institucija, CK 6.645 straipsnio 1 dalies 3 punktas ir Žemės įstatymo 9 straipsnio 11 dalis turėtų būti aiškinami kaip nustatantys jos *pareigą*, o ne *teisę* nutraukti valstybinės žemės nuomos sutartį³⁰.

²⁸ Klaipėdos apygardos teismo 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1733-370/2010.

²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231/2012.

³⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „valstybės pareigūnų (...) įgaliojimai teisės aktuose negali būti apibūdinami kaip jų subjektinė teisė, kurią jie gali įgyvendinti savo nuožiūra, t. y. tokia teisė, kuria jie gali pasinaudoti arba nepasinaudoti; tokie įgaliojimai – tai ir pareigos, kurias valstybės pareigūnai ne tik gali, bet ir privalo įgyvendinti, jeigu yra įstatymuose nustatytos sąlygos“ (žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas).

Įdomu pažymėti, kad Lietuvos teismams iki šiol nebuvo kilęs klausimas dėl CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, konkrečiai – konstituciniam teisinės valstybės principui ir iš jo išplaukiančiai atitinkamai teisės aktų hierarchijai. Įvertinant tai, kad CK yra patvirtintas įstatymu, gali kilti klausimas – ar gali toje pačioje teisės sistemoje galiojantis įstatymas turėti viršenybę prieš kitus įstatymus? Jei gali – kokių pagrindų? Ar vien tai, kad priimdamas įstatymą Seimas jame *expressis verbis* nurodo, jog jis turi prioritetą prieš kitus įstatymus, gali būti laikoma legitimiu pagrindu subordinuoti kitus įstatymus jo atžvilgiu? O gal atsakymo esmė ta, kad Lietuva yra priskiriama kontinentinės teisės tradicijos šalims, todėl teisės sistemoje, grindžiamoje kodifikuotais teisės aktais, kodeksas *savaimė* turi didesnę teisinę galią nei kiti įstatymai?³¹

Atsakant į šiuos klausimus apklaustųjų civilinės teisės doktrinos atstovų nuomonės išsiskyrė. Apibendrinant pateiktus atsakymus matyti, kad atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, koks turinys bus suteiktas CK 1.3 straipsnio 2 dalies normai. Kaip minėta, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje laikomasi nuomonės, kad „*esant bendrosios ir specialiosios normos konkurencijai, taikoma specialioji norma*“³². Kyla klausimas: ar CK 1.3 straipsnio 2 dalis įtvirtina bendrosios ir specialiosios normos kolizijos, ar konkurencijos sprendimo būdą. Iš čia kyla kitas, ne mažiau svarbus klausimas: ar visos CK normos yra bendrosios kituose įstatymuose **įtvirtintų civilinius santykius** reglamentuojančių normų atžvilgiu? Šie klausimai neabejotinai reikalauja išsamaus tyrimo. Norėtusi tikėti, kad ši publikacija tokius tyrimus paskatins.

Išvados

1. Civilinės teisės doktrinoje CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtintos normos paskirtis suvokiama nevienareikšmiškai. Santykinai galima išskirti keturis skirtingus teisės požiūrius į aptariamąją normą: 1) pabrėžiama šios normos programinė paskirtis – riboti įstatymų leidybos iniciatyvą, prasilenkiančią su CK įtvirtintu teisiniu

³¹ Mikelėnas, V.; Taminskas, A.; Vileita, A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001, p. 71.

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas.

- reguliuojama; 2) akcentuojama šios normos taikomoji prigimtis, aiškinant ją pirmiausia kaip kolizinę, nustatančią CK viršenybę prieš kitus įstatymus teisės taikymo lygmeniu; 3) laikoma, kad norma skirta ir teisei taikyti, ir įstatymų leidėjui; 4) norma laikoma organizacine – mandagumo, adresuota ir teisėkūros, ir teisės taikymo lygmenimis veikiantiems subjektams, tačiau neturinčia realaus praktinio veiksmingumo nei vieniems, nei kitiems.
2. CK 1.3 straipsnio 2 dalis teisėkūroje yra naudojama kaip priemonė užkertant kelią su CK nustatytu teisiniu reguliavimu prasilenkiančioms teisėkūros iniciatyvoms, išskyrus teisės aktus, kuriais siekiama suderinti nacionalinius įstatymus su ES *acquis*. Tiesa, jos atliekama dekodifikacijos prevencijos funkcija iš esmės priklauso nuo to, ar teisėkūros procese dalyvaujančios institucijos laiku nustato galimus prieštaravimus.
  3. CK 1.3 straipsnio 2 dalis teismų praktikoje iš esmės suprantama taip, kaip ją suprato kodekso rengėjai – t. y. ji lemia CK taikymą tais atvejais, kai tą patį ginčo santykį skirtingai reguliuoja CK ir kiti įstatymai, ir teismui tenka pasirinkti, kurią normą taikyti.
  4. Tarp teisės doktrinos atstovų nėra bendro sutarimo, ar CK 1.3 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta norma savaime laikytina legitimu pagrindu subordinuoti kitus įstatymus CK atžvilgiu. Šis klausimas išlieka aktualus, o siekiant į jį atsakyti reikia atlikti papildomus tyrimus.

LITERATŪRA

1. Baranauskas, E. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
2. Civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo projekto 2000 m. birželio 6 d. aiškinamasis raštas Nr. P-2612. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=102377>.
3. Klaipėdos apygardos teismas 2010 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1733-370/2010.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-454/2004.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. rugpjūčio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-390/2008.

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-13/2012.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-231/2012.
8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262
9. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.3, 2.55, 2.61, 2.72, 2.79, 2.112, 2.152, 2.160, 2.167, 4.176, 6.292, 6.298, 6.299, 6.747, 6.748, 6.751, 6.753 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 72-2495.
10. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.127, 4.170, 4.171, 4.172, 4.173, 4.174, 4.175, 4.176, 4.177, 4.178, 4.179, 4.180, 4.181, 4.182, 4.183, 4.184, 4.185, 4.186, 4.187, 4.188, 4.189, 4.190, 4.191, 4.192, 4.193, 4.195, 4.196, 4.197, 4.198, 4.199, 4.200, 4.201, 4.202, 4.204, 4.206, 4.207, 4.209, 4.210, 4.211, 4.212, 4.213, 4.214, 4.216, 4.219, 4.220, 4.221, 4.223, 4.224, 4.225, 4.226, 4.256 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 4.192¹, 4.194¹ straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-178.
11. Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų įstatymo projektas, parengtas 2004 m. vasario 2 d., Nr. IXP-3229. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2004 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=226404>.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas.
14. Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 57-2296.
15. Lietuvos Respublikos Seimo Ekonomikos komiteto 2009 m. spalio 14 d. Papildomo komiteto išvados Nr. 108-p-36 „Dėl Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 78, 79, 80, 81, 83 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto (XIP-725)“. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta, 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=354838>.
16. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2002 m. kovo 18 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-1459. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=162421&p_query=1.3%20STRAIPSNIO%20&p_tr2=1>.
17. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2005 m. rugpjūčio 18 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP- 658. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2005 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=260769&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%Elstatym%F8%20prie%F0taravim%F8%2C%20taikomos%20%F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.

18. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2010 m. birželio 21 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-2195. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376052&p_query=%84%F0ioje%20normoje%20aptariamus%20teisinius%20santykius%20reguliuoja%20Civilinis%20kodeksas%2C%20be%20to%2C%20tokia%20normos%20konstrukcija%20neatitinka%20Civilinio%20kodekso%204.42%20straipsnio%20nustatyto%20i%F0samesnio%20reguliavimo.%93&p_tr2=2>.
19. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento 2010 m. birželio 21 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto“, Nr. XIP-1814(3). *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2010 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=376062&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%E1statym%F8%20prie%F0taravim%F8%2C%20taikomos%20%F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.
20. Lietuvos Respublikos Seimo Teisės departamento 2000 m. sausio 19 d. išvada Nr. P-1877 (2). *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2000 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=94508&p_query=kodekso%20ir%20kit%F8%20%E1statym%F8%20prie%F0taravim%F8%2C%20taikomos%20%F0io%20kodekso%20normos&p_tr2=1>.
21. Lietuvos Respublikos sodininkų bendrijų įstatymo 6 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 84-4405.
22. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 38-1804.
23. Lietuvos Respublikos prekybinės laivybos įstatymo 78, 79, 80, 81, 83 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, parengtas 2009 m. birželio 9 d., Nr. XIP-725. *Lrs.lt* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014-02-10]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=345592>.
24. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.
25. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo“. *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19–138.
26. Mikelėnas, V.; Taminskas, A.; Vileita, A. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos*. Vilnius: Justitia, 2001.
27. Mizaras, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009.

INVESTICINĖS PASLAUGOS: CIVILINĖS TEISĖS POŽIŪRIS

Dr. Kęstutis Laurinavičius

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorius¹

Įvadas

Tam, kad investuotojai galėtų įsigyti įvairių finansinių priemonių, kuriomis prekiaujama finansų rinkose, jie naudojami finansų tarpininkų paslaugomis. Teikdami šias paslaugas, pavyzdžiui, teikdami investavimo rekomendacijas, ar valdydami klientų finansinių priemonių portfelius, tarpininkai suteikia galimybę asmenims dalyvauti finansų rinkose. Tinkamas šių finansų tarpininkų veiklos reglamentavimas užtikrina, kad paslaugos yra teikiamos profesionaliai. Taip didinamas investuotojų pasitikėjimas rinka. Kaip yra pabrėžęs Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, finansų rinkos vaidina svarbų vaidmenį verslo struktūroms finansuojant savo veiklą. Pasitikėjimas finansų rinka ypač priklauso nuo teisinio reglamentavimo. Juo siekiama užtikrinti finansų tarpininkų, kurių paslaugomis naudojami investuotojai, kompetenciją ir patikimumą². Vis labiau vystantis finansų rinkoms ir plečiantis investuotojams teikiamų paslaugų ratui, šių paslaugų teikimą reglamentuoja vis išsamesni teisės aktai, nustatantys finansų tarpininkų priežiūros standartus ir tvarką bei jų teikiamų paslaugų reikalavimus.

Kadangi teikiant investicines paslaugas tarp tarpininkų ir investuotojų susiklosto sutartiniai santykiai, praktikoje kyla klausimų, kokią įtaką finansų rinkas ir investicines paslaugas reglamentuojančių teisės aktų nuostatos turi civiliniams teisiniams tarpininkų ir investuotojų santykiams. Šiame straipsnyje nagrinėjamas investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančių teisės aktų ir civilinės teisės normų santykis, galima finansų tarpininko civilinė atsakomybė dėl teisės aktų pažeidimo.

¹ Straipsnyje pateikiama autoriaus asmeninė nuomonė.

² Byla C-384/93 *Alpine Investments BV prieš Minister van Financiën*. Rink. 1995, p. I-01141, 42 paragr.

1. Investicinių paslaugų reglamentavimo Europos Sąjungoje apžvalga

Atskiroms ES šalims išsamiai reglamentuojant investicines paslaugas iškilo rizika, kad toks skirtingas reglamentavimas neleis veiksmingai funkcionuoti bendrajai ES rinkai. Siekiant išvengti šių kliūčių, ES teisės aktuose buvo nustatyti reikalavimai tarpininkams ir jų teikiamoms paslaugoms. Vienas pagrindinių teisės aktų šioje srityje buvo 1993 m. Direktyva dėl investicinių paslaugų vertybinių popierių srityje³. Šioje Direktyvoje išdėstyti reikalavimai, kurių privalo laikytis įmonės, pradėdamos teikti investicines paslaugas klientams, taip pat organizaciniai reikalavimai šioms įmonėms. Direktyvos 11 straipsnyje buvo nustatyta, kad ES valstybės narės turi parengti elgesio taisykles, kurių investicinės įmonės privalo laikytis, taip pat nurodyti principai, kuriais vadovaujantis šios elgesio taisyklės turi būti parengtos. Nurodyta, kad investicinės įmonės turi veikti sąžiningai ir teisingai bei gauti iš klientų informaciją apie jų finansinę būklę, investavimo patirtį ir pageidaujamų paslaugų tikslus. Investicinės įmonės privalo įvertinti investuotojo, teikiančio pavedimus, profesionalumą. Vis dėlto Direktyva nustatė tik pagrindinius reikalavimus, o valstybėms narėms buvo suteikta galimybė išsamias taisykles numatyti nacionaliniuose teisės aktuose. Įmonės, kurioms jų buveinės valstybėse buvo suteiktas leidimas užsiimti veikla, buvo sudarytos sąlygos teikti paslaugas ir steigti filialus kitose valstybėse narėse.

Toliau plėtojantis finansų rinkoms bei investuotojams vis aktyviau naudojantis investicinėmis paslaugomis, taip pat siekiant paskatinti rinkos integraciją, pasiūlyta iš esmės peržiūrėti investicinių paslaugų reglamentavimą. 2004 m. priimta direktyva dėl finansinių priemonių rinkų⁴. Ji panaikino Direktyvą 93/22/EEB ir nustatė naują ir išsamią investicinių

³ Tarybos 1993 m. gegužės 10 d. direktyva 93/22/EEB dėl investicinių paslaugų vertybinių popierių srityje. Specialusis leidimas lietuvių kalba: skyrius 06, tomas 02, p. 43–62.

⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyva 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų, iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/611/EEB, 93/6/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2000/12/EB bei panaikinanti Tarybos direktyvą 93/22/EEB. Specialusis leidimas lietuvių kalba: skyrius 06, tomas 07, p. 263–306. Šią Direktyvą ketinama pakeisti ir išdėstyti nauja redakcija. Žr. Europos Komisijos pasiūlymą dėl direktyvos pakeitimo (KOM/2011/0656 galutinis – 2011/0298(COD)). < <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0656:FIN:LT:PDF>>.

paslaugų bei vertybinių popierių rinkų veiklos tvarką. Atsižvelgiant į tai, kad investuotojai vis labiau naudojami asmeninėmis rekomendacijomis dėl investicijų, šios paslaugos pripažintos investicinėmis paslaugomis, taip pat papildytas finansinių priemonių, dėl kurių gali būti teikiamos investicinės paslaugos, sąrašas⁵.

Direktyva 2004/39/EB išsamiau reglamentuoja investicinių paslaugų teikimo tvarką. Taip siekiama išvengti situacijų, kai atskiros ES valstybės narės nustato papildomus reikalavimus teikiant investicines paslaugas⁶. Direktyvoje 2004/39/EB detalizuoti reikalavimai, susiję su klientų apsauga, numatomos skirtingos klientų kategorijos. Taip pat sustiprinti rinkos skaidrumo reikalavimai, susiję su informacija, pateikiama rinkai prieš sudarant sandorius dėl finansinių priemonių ir juos sudarius. Šia Direktyva siekiama suteikti investuotojams aukšto lygio apsaugą ir užtikrinti sklandų vertybinių popierių rinkos veikimą⁷. Direktyvą papildė ją įgyvendinantys teisės aktai – Direktyva 2006/73/EB⁸, kurioje numatyti organizaciniai ir kiti reikalavimai teikiant investicines paslaugas, ir Reglamentas 1287/2006⁹, kuriuo detalizuotos kai kurios tarpininkų pareigos, numatoma tvarka, pagal kurią finansinės priemonės įtraukiamos į prekybos sąrašus.

⁵ Numatomos šios licencijuojamos paslaugos ir veikla: 1) pavedimų dėl finansinių priemonių priėmimas ir perdavimas; 2) pavedimų vykdymas klientų naudai; 3) sandorių vykdymas savo sąskaita; 4) portfelio valdymas; 5) patarimai dėl investicijų; 6) įsipareigojimas pirkti ar parduoti finansines priemones ir (ar) finansinių priemonių išplatrinimas tvirtai įsipareigojus pirkti; 7) finansinių priemonių išplatrinimas be tvirto įsipareigojimo pirkti; 8) daugiašalės prekybos sistemos administravimas. Žr. Direktyvos 2004/39/EB I priedo A skirsnį.

⁶ Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Upgrading the Investment Services Directive (93/22/EEC). Provisional version. Brussels, 16 November 2000, p. 8. < http://ec.europa.eu/internal_market/securities/docs/isd/2000/com-provision_en.pdf>.

⁷ Žr. direktyvos preambulės 2, 31 ir 44 punktus.

⁸ Komisijos 2006 m. rugpjūčio 10 d. direktyva 2006/73/EB, kuria įgyvendinama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/39/EB dėl investicinių įmonių organizacinių reikalavimų ir veiklos sąlygų bei toje Direktyvoje apibrėžti terminai. OL 241, 2006 m. rugsėjo 2 d., p. 26–58.

⁹ Komisijos 2006 m. rugpjūčio 10 d. reglamentas (EB) Nr. 1287/2006, įgyvendinantis Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/39/EB dėl investicinėms įmonėms taikomų apskaitos dokumentų tvarkymo reikalavimų, informacijos apie sandorius pateikimo, rinkos skaidrumo, leidimų prekiauti finansinėmis priemonėmis ir toje Direktyvoje apibrėžtų sąlygų. OL 241, 2006 m. rugsėjo 2 d., p. 1–25.

Direktyva 2004/39/EB ir jos įgyvendinamieji teisės aktai priimti vadovaujantis *Lamfalussy* teisėkūros principais, kurie nustatyti siekiant paspartinti vertybinių popierių rinkų reglamentavimo reformas¹⁰. Vadovaujantis šiais principais skiriami keturi priemonių lygiai. Aukščiausiu, pirmuoju, lygiu nustatomos tik esminės taisyklės, susijusios su vertybinių popierių rinka – Europos Parlamentas ir Taryba priima direktyvas ir reglamentus. Antruoju lygiu suteikiama teisė Europos Komisijai priimti įgyvendinamuosius teisės aktus, į kuriuos įtraukiami išsamūs reikalavimai. Siekiant užtikrinti vienodą reikalavimų aiškinimą ir bendrų rinkos standartų plėtojimą trečiuoju lygiu skatinamas valstybių vertybinių popierių rinkų priežiūros institucijų bendradarbiavimas, numatoma priimti rekomendacijas, gaires ir bendrus standartus. Ketvirtuoju lygiu vertinama, ar valstybės narės laikosi numatytų reikalavimų¹¹.

Reglamentuojant investicinių paslaugų teikimą siekiama iš esmės dviejų pagrindinių tikslų. Pirmą, siekiama užtikrinti investuotojų teisių apsaugą. Nustatomos investuotojų apsaugos taisyklės, Reikalaujama, kad teikdami investicines paslaugas tarpininkai laikytųsi šių standartų. Antra, siekiama finansų stabilumo, pasitikėjimo rinka. Reglamentuojant investicines paslaugas gali būti atsižvelgiama į jų pobūdį, taip pat į klientų savybes. Įmonėms, teikiančioms vien rekomendacijas dėl investicijų, gali būti nustatomos tik kai kurios pareigos, nes šios paslaugos turi mažiau reikšmės finansų stabilumui. Tuo tarpu įmonių, kurios valdo klientų finansinių priemonių portfelius arba savo sąskaita ir vardu veikia finansinių priemonių rinkose, veikla gali turėti didelę sistemine įtaką, todėl jų veiklai keliami didesni reikalavimai¹². Kitaip nei reglamentuojant kai kurias kitas

¹⁰ Su vertybinių popierių rinka susijusios reformos pradėtos įgyvendinti siekiant užtikrinti didesnę finansinių paslaugų sektoriaus integraciją ES. Siekdama šių tikslų Europos Komisija 1999 m. paskelbė veiksmų planą finansinių paslaugų srityje. Žr.: Communication of the Commission. Financial Services: Implementing the framework for financial markets: Action Plan (COM (1999) 232, 11.05.99). <http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/actionplan/index/action_en.pdf>.

¹¹ Žr. daugiau: Final Report of the Committee of Wise Men on the Regulation of European Securities Markets. Brussels, 15 February 2001. <http://ec.europa.eu/internal_market/securities/docs/lamfalussy/wisemen/final-report-wise-men_en.pdf>. Taip pat žr.: Avgouleas, E. An Overview of the MiFID Regime for the Regulation of Financial Services and Markets. *The Regulation of Investment Services in Europe under MiFID: Implementation and Practice*. Ed. E. Avgouleas. Tottel Publishing, 2008, p. 2–3.

¹² Moloney, N. *EU Securities Regulation*. Second edition. Oxford University Press, 2008, p. 341–342.

paslaugas, dėmesys skiriamas ne vien tik tarpininko ir kliento santykiui (civilinės teisės aspektas), bet ir bendram poveikiui finansų rinkoms. Toliau bus pažymėta, kad siekiama užtikrinti vienodą investicinių paslaugų reglamentavimą ES valstybėse narėse.

Viena pagrindinių reglamentavimo priemonių – reikalavimas atskleisti informaciją klientams. Finansinės priemonės ir su jomis susijusios investicinės paslaugos pasižymi tuo, kad nėra apčiuopiamų materialių daiktų, kurių savybes būtų galima įvertinti juos apžiūrėjus. Finansinėms priemonėms būdingos savybės bei rizikos atskleidžiamos tik įvertinus jų rūšį, išleidimo dokumentus ar kitą svarbią informaciją. Visa ši informacija turi būti suteikiama investuotojams taip, kad jie galėtų priimti tinkamus sprendimus dėl investicijų. Vadinasi, informacijos turi būti nei per mažai, nei per daug. Kita vertus, vien pats informacijos suteikimas neužtikrina, kad investuotojų teisės bus apsaugotos, nes investuotojų kompetencija ir gebėjimas įvertinti su finansinėmis priemonėmis susijusias rizikas ar gebėjimas planuoti savo finansus yra nevienodas. Taip pat pažymėtina ir tai, kad išsamus tarpininkų veiklos reglamentavimas gali sudaryti neprofesionaliems investuotojams įspūdį, jog investuotojų interesai yra visiškai apsaugoti. Taip investuotojai gali net ir visiškai pasikliauti jiems teikiama patarimais dėl investicijų ir nekreipti dėmesio į su investavimu susijusias rizikas¹³. Numatant itin išsamius reikalavimus tarpininkams siekiama suteikti aiškumo, kokių pareigų jie privalo laikytis teikdami investicines paslaugas ir kokie veiksmai gali būti laikomi atitinkančiais verslo etikos taisykles¹⁴. Reglamentuojant investicines paslaugas, dėmesys skiriamas ir pačių tarpininkų veiklos sąlygų reglamentavimui. Nustatoma, kokia tvarka jie gali steigti veiklą ir gauti leidimą teikti investicines paslaugas.

Apibendrinant galima pažymėti, kad viena iš svarbesnių su informacijos pateikimu susijusio reglamentavimo problemų yra ta, kaip įvertinti, ar informacija pateikta tinkamai atsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Reglamentavimu neįmanoma numatyti visų situacijų, kuriose informacijos atskleidimas bus laikomas tinkamu. Kadangi tarpininkams leidžiama pateikti informaciją standartizuota forma, neišvengiamai kyla klausimas, kaip ši forma turi būti parenkama, atsižvelgiant į tai, kad klientai ją suvoks nevienodai. Todėl, autoriaus manymu, itin svarbus vidutinio asmens standartas, t. y. kaip informaciją suvokia vidutinių sugebėjimų asmuo.

¹³ Moloney, N. *EU Securities Regulation*. Second edition. Oxford University Press, 2008, p. 343.

¹⁴ Žr. Direktyvos 2004/39/EB preambulės 41 punktą.

2. Kai kurios tarpininkų pareigos ir jų reglamentavimas Lietuvos teisės aktuose

Įgyvendinant Direktyvos 2004/39/EB nuostatas pakeisti Lietuvos teisės aktai ir vietoje Vertybinių popierių rinkos įstatymo¹⁵ priimti du įstatymai: Vertybinių popierių įstatymas¹⁶, reglamentuojantis pirminės vertybinių popierių apyvartos klausimus, ir Finansinių priemonių rinkų įstatymas¹⁷, kuriuo reglamentuojamos investicinės paslaugos ir antrinė finansinių priemonių (neapsiribojant vien vertybiniais popieriais) apyvarta. Pastaruoju įstatymu taip pat nustatomi investicinių įmonių ir reguliuojamų rinkų veiklos reikalavimai bei draudimai piktnaudžiauti finansinių priemonių rinka¹⁸.

Reglamentuojant investicines paslaugas, pagrindinės tarpininkų pareigos ir jų taikymo mastas nustatomas pasitelkus keletą pagrindinių sąvokų. Pirmiausia apibrėžiama, kas yra laikoma investicine įmone (tarpininku). Direktyvos 2004/39/EB 4 straipsnio 1 dalies 1 papunktyje nurodoma, kad tai yra bet kuris juridinis asmuo, kurio nuolatinis darbas ar veikla yra profesionalus vienos ar daugiau investicinių paslaugų teikimas trečiosioms šalims ir (ar) vienos ar daugiau investicinių veiklų atlikimas. Reikalavimas gauti licenciją teikti investicines paslaugas nurodytas Finansinių priemonių rinkų įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje. Įmonės, pageidaujantčios tapti licencijuotais tarpininkais, privalo atitikti reikalavimus, susijusius su kapitalu, įmonės vadovybe ir akcininkais. Taip pat jos privalo atitikti organizacinius reikalavimus, įskaitant priemones, kuriomis siekiama užkirsti kelią interesų prieštaravimams¹⁹.

Tarpininkams nustatytos pareigos taikomos, kai jie teikia investicines paslaugas. Vadinas, sprendžiant, kokių konkrečių reikalavimų tarpininkams

¹⁵ Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymas (pirminis pavadinimas – Lietuvos Respublikos vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymas). *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 16-412.

¹⁶ Lietuvos Respublikos vertybinių popierių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-626.

¹⁷ Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-627.

¹⁸ Taip pat žr. Aiškinamąjį raštą dėl Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymo projekto. XP-1928.< http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=288837>.

¹⁹ Direktyvos 2004/39/EB 5–13 str. Reikalavimai taip pat detalizuoti Direktyvoje 2006/73/EB.

kai privalo laikytis, turi būti atsižvelgiama į tai, ar yra teikiamos investicinės paslaugos. Šių paslaugų sąvoka pateikta Finansinių priemonių rinkų įstatymo 3 straipsnio 13 dalyje. Čia nurodoma, kad investicinėmis paslaugomis ir investicine veikla laikomos išvardytos paslaugų ir veiklos rūšys, susijusios su finansinėmis priemonėmis. Vienos pagrindinių investicinių paslaugų – pavedimų priėmimas ir perdavimas bei jų vykdymas klientų sąskaita, finansinių priemonių portfelio valdymas, investavimo rekomendacijų teikimas. Investicine veikla laikomas sandorių dėl finansinių priemonių sudarymas savo sąskaita. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad finansinės priemonės apibrėžiamos įstatymo 3 straipsnio 4 dalyje. Apibrėžimas itin išsamus, apimantis įvairius vertybinius popierius, kuriais prekiaujama rinkose, ir išvestines finansines priemones (kurių kaina yra siejama su įvairiais indeksais, palūkanų normomis, kitų finansinių priemonių kaina ir pan.). Indėliai banke ar paskolos sutartys nėra įtrauktos į finansinių priemonių apibrėžimą²⁰. Pažymėtina, kad įstatymo 31 straipsnio 1 dalyje nurodoma, jog tarpininkai privalo veikti sąžiningai, teisingai, profesionaliai ir taip, kad jų veikla sudarytų sąlygas užtikrinti finansinių priemonių rinkų vientisumą. Šis reikalavimas galėtų būti suprantamas kaip taikomas apskritai tarpininkų veiklai ir ne tik tada, kai jie teikia investicines paslaugas, susijusias su finansinėmis priemonėmis.

Direktyvos 2004/39/EB 19 straipsnio 1 dalyje numatomas bendras reikalavimas – investicinės įmonės privalo veikti garbingai, sąžiningai ir profesionaliai, laikydamosi šiame straipsnyje nustatytų principų. Direktyvoje 2006/73/EB taip pat išdėstyti išsamūs reikalavimai, taikomi atskleidžiant klientams informaciją, vykdant kitas Direktyvos 2004/39/EB 19 straipsnyje nustatytas pareigas²¹. Šios nuostatos įgyvendintos Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnyje. Išsamesni reikalavimai taip pat išdėstyti Lietuvos banko patvirtintose Investicinių paslaugų teikimo

²⁰ Keičiant Direktyvą 2004/39/EB į jos taikymo apimtį numatoma įtraukti kai kuriuos struktūrizuotus indėlius. Žr. naujos redakcijos Direktyvos projekto 1 straipsnio 3 dalį (Europos Komisijos pasiūlymas dėl Direktyvos pakeitimo (KOM/2011/0656 galutinis – 2011/0298(COD)). < <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0656:FIN:LT:PDF>>.

²¹ Plg., pavyzdžiui, išsamius reikalavimus dėl sąlygų, kurias privalo atitikti informacija, kad būtų teisinga, aiški ir neklaidinanti (Direktyvos 2006/73/EB 27 str.), kai ji pateikiama neprofesionaliems klientams ar potencialiems neprofesionaliems klientams.

ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklėse²². Pažymėtina, kad dauguma pareigų taikomos teikiant paslaugas neprofesionaliems investuotojams. Profesionaliems investuotojams bei tinkamoms sandorio šalims kai kurios pareigos gali būti netaikomos²³.

Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnyje reikalaujama, kad tarpininkas, teikdamas investicines paslaugas, elgtųsi sąžiningai, teisingai ir profesionaliai ir veiktų geriausiomis klientui sąlygomis ir jo interesais. Reikalaujama, kad informacija apie tarpininką ir siūlomas paslaugas būtų teisinga, aiški ir neklaidinanti. Investicinių paslaugų teikimo ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklių 10–17 punktuose išdėstytos sąlygos, kurių turi būti laikomasi, kad teikiama informacija būtų teisinga, aiški ir neklaidinanti. Šie išsamūs reikalavimai taikomi teikiant informaciją neprofesionaliesiems klientams. Pavyzdžiui, pateikiama informacija turi būti tiksli, neleidžiama pabrėžti galimos naudos, jeigu tuo pačiu būdu nėra pateikiamas teisingas ir akivaizdus įspėjimas dėl kiekvienos reikšmingos rizikos. Taip pat reikalaujama, kad informacija turi būti pakankama ir pateikiama taip, kad ją galėtų suprasti vidutinių sugebėjimų asmuo iš asmenų grupės, kuriai informacija skirta, arba kuri, tikėtina, gaus šią informaciją.

Teikiant informaciją apie investicines paslaugas ir finansines priemones, reikalaujama apibūdinti šias paslaugas ir finansines priemones, siūlomą investavimo strategiją, įskaitant įspėjimą apie riziką, kuri būdinga tam tikroms investavimo strategijoms arba investicijoms ir tam tikras finansines priemones. Informacija turi būti pateikiama, kad ja remdamiesi investuotojai galėtų suprasti siūlomų paslaugų ir finansinių priemonių esmę bei joms būdingą riziką ir galėtų priimti pagrįstus investicinius sprendimus.

Teikdamas investicines paslaugas tarpininkas privalo vertinti šių paslaugų ir siūlomų finansinių priemonių tinkamumą ir priimtinumą klientui:

- (i) *tinkamumo vertinimas*: tai griežčiausias reikalavimas, taikomas teikiant investavimo rekomendacijas ar paslaugas, susijusias su finansinių priemonių portfelio valdymu; tarpininkai privalo surinkti informaciją apie klientą (kliento žinias ir patirtį, susijusią su konkrečiomis paslaugomis ar finansinėmis priemonėmis,

²² Lietuvos banko 2012 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 03-157 „Dėl Investicinių paslaugų teikimo ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 86-4520.

²³ Finansinių priemonių rinkų įstatymo 27–29 straipsniai.

kliento finansinę padėtį) ir kliento tikslus, kurių jis siekia naudodamasis investicinėmis paslaugomis; remdamasis šia informacija, tarpininkas turi rekomenduoti konkrečias paslaugas ir finansines priemones, kurios geriausiai atitiktų kliento interesus²⁴; jeigu ši informacija nesurenkama, paslauga neteikiama ir finansinės priemonės nerekomenduojamos²⁵;

- (ii) *priimtimumo vertinimas*: prieš teikdami kitas investicines paslaugas (išskyrus pavedimų vykdymą, jeigu tenkinamos įstatymo 22 str. 10 d. nurodytos sąlygos), tarpininkai privalo pasiūlyti klientui ar potencialiam klientui pateikti informaciją apie jo žinias ir patirtį investavimo srityje, susijusias su konkrečiomis investicinėmis paslaugomis ar finansinėmis priemonėmis, kurias siūlo tarpininkas ar dėl kurių kreipiasi pats klientas ar potencialus klientas; atsižvelgdamas į šią informaciją tarpininkas turi įvertinti, ar konkrečios investicinės paslaugos ir finansinės priemonės yra tinkamos klientui; jeigu šios investicinės paslaugos ar finansinės priemonės nėra tinkamos, klientas apie tai turi būti išpėtas²⁶.

Jeigu tik vykdomi klientų pavedimai (*execution only*), nėra reikalaujama surinkti informacijos apie kliento žinias ir patirtį investavimo srityje ir vertinti, ar konkrečios investicinės paslaugos ar finansinės priemonės yra tinkamos klientui, jeigu tenkinamos tam tikros sąlygos²⁷.

3. Investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančių normų pobūdis ir santykis su civilinės teisės normomis

Teisės aktai, reglamentuojantys investicinių paslaugų teikimą, paprastai priskiriami viešosios teisės normoms, nors patys tarpininkų veiklos reglamentavimo standartai kildinami iš privatinės teisės normų ir civilinių bylų, įskaitant reikalavimą teikti rekomendacijas atsižvelgiant į kliento pa-

²⁴ Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnio 5 ir 6 dalys.

²⁵ Investicinių paslaugų teikimo ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklių 53 punktas.

²⁶ Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 str. aipsnio 7 ir 8 dalys.

²⁷ Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnio 10 dalis. Pavyzdžiui, pavedimai turi būti teikiami dėl tam tikrų finansinių priemonių, kurios laikomos nesudėtingomis. Taip pat žr. Investicinių paslaugų teikimo ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklių 58 punktą.

dėtį, investavimo tikslus bei kitas individualias aplinkybes ir reikalavimą suteikti informaciją apie finansines priemones bei siūlomą investavimo strategiją²⁸. Taigi nustatant bendrus veiklos standartus tam tikra apimtimi vadovautasi privatinės teisės principais. Šių naujai nustatytų standartų laikymosi priežiūra perduota valstybės institucijoms, kurios įgaliotos taikyti administracines sankcijas nustačius teisės aktų pažeidimus. Kita vertus, sprendžiant tarpininko ir kliento ginčus dėl susiklosčiusių civilinių teisi- nių santykių gali būti taikomos ir viešosios, ir civilinės teisės normos. Šios teisės normos yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, viena kitą papildo ir jų taikymą ne visada gali pavykti tiksliai atskirti.

Sprendžiant ginčus, susijusius su tarpininkų ir investuotojų tarpusavio santykiais, svarbu tinkamai šiuos santykius kvalifikuoti. Kadangi dažniausiai yra sudaroma sutartis arba kelios sutartys, gali būti taikomos bendros sutarčių teisės nuostatos. Pavyzdžiui, gali būti taikomos normos, numatančios pareigą elgtis sąžiningai, pareigą vykdyti sutartis tinkamai ir sąžiningai, taip pat gali būti taikomi reikalavimai, keliami standartinėms sutarčių sąlygoms²⁹. Kai kurie iš šių bendrųjų reikalavimų yra imperatyvaus pobūdžio ir šalys negali susitarti jų pakeisti. Reikalavimas elgtis sąžiningai apima reikalavimą laikytis bendrųjų elgesio standartų, taip pat specifinių elgesio standartų, susiklosčiusių tam tikroje verslo srityje. Nuo šių reikalavimų nukrypti neleidžiama, tačiau doktrinoje teigiama, kad šalys gali sutartyje numatyti griežtesnius, nei reikalauja sąžiningumas ir sąžiningai dalykinė praktika, tarpusavio elgesio standartus³⁰. CK taip pat nurodoma, kad jeigu vienai iš šalių prievolės vykdymas yra ir profesinė veikla, prievolė turi būti vykdoma pagal tai veiklai taikomus reikalavimus³¹. Manytina, kad tai apima reikalavimus, kuriuos nustato viešosios teisės normos. Tie viešosios teisės reikalavimai, numatantys konkrečias pareigas sutartinių tarpininko ir kliento santykių dalyviams, turi būti taikomi sprendžiant tarp šių šalių kylančius ginčus.

²⁸ Civilinės bylos, kurios buvo nagrinėjamos Vokietijoje ir Anglijoje 1993 m. ir 1978 m. Žr. daugiau: Cherednychenko, O. European Securities Regulation, Private Law and the Investment Firm-Client Relationship. *European Review of Private Law*. 5-2009, p. 930–932.

²⁹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262) 6.158, 6.185, 6.193, 6.200 ir kiti straipsniai.

³⁰ *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga: prievolių teisė*. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 197–198.

³¹ CK 6.38 straipsnio 2 dalis.

Taip pat investicinėms paslaugoms gali būti taikomos atskirų sutarčių nuostatos. Aiškinantis, kokią sutartį sudarė investicinė įmonė ir klientas, svarbu atkreipti dėmesį į tai, dėl kurių paslaugų yra tariamasi, kokios numatomos sutarčių sąlygos. Pavyzdžiui, teikiant investicines paslaugas susiformuoja tam tikri atstovavimo santykiai, kai pagal sudarytą kliento aptarnavimo sutartį tarpininkui patikima kliento vardu sudaryti sandorius rinkoje. Taip pat galima pripažinti, kad susiklosto paslaugų teikimo santykiai, kai teikiamos rekomendacijos dėl investicijų ar vykdomi kliento pavedimai. Kai valdomas investuotojo finansinių priemonių portfelis, užsienio valstybėse įprasta taikyti pavedimo sutarties arba paslaugų teikimo sutarties taisyklės arba šioms sutartims artimas taisyklės³².

Jeigu vykdomi kliento pavedimai dėl konkrečių finansinių priemonių įsigijimo ar pardavimo, galima taikyti pavedimo sutarčių taisyklės, nes pagal CK 6.759 straipsnio 1 dalį nurodymai dėl pavedimo turi būti konkretūs. Teikiant investavimo rekomendacijas turėtų būti taikomos paslaugų sutarties taisyklės. Pavedimo sutarties atveju įgaliojimas privalo veikti sąžiningai ir rūpestingai, kad pavedimo įvykdymas geriausiai atitiktų kliento interesus, bei vengtų interesų konflikto (CK 6.760 str. 1 d.). Jeigu sudaryta paslaugų sutartis, paslaugų teikėjas privalo veikti laikydamasis nusistovėjusios praktikos ir atitinkamos profesijos standartų bei teikti paslaugas pagal sutarties sąlygas ir kliento nurodymus (CK 6.718 str. 1 ir 2 d.). Nėra reikalaujama, kad būtų pasiektas tam tikras rezultatas, bet reikėtų laikytis nuomonės, kad sutartyje ar kliento nurodymuose gali būti pateikiami itin konkretūs ketinimai ir lūkesčiai dėl veiklos rezultatų. CK taip pat numato, kad jeigu paslaugų sutartis numato pareigą pasiekti tam tikrą rezultatą, paslaugų teikėjas gali būti atleidžiamas nuo atsakomybės už šios pareigos neįvykdymą tik tuo atveju, jeigu įrodoma, kad pareiga negalėjo būti įvykdyta dėl nenugalimos jėgos (CK 6.718 str. 5 d.). Investicinių paslaugų atveju, ypač kai valdomas finansinių priemonių portfelis pagal iš anksto sutartą investavimo strategiją, mažai tikėtina, kad tarpininkai būtų pasirengę garantuoti klientams tam tikrą rezultatą (pvz., pasiekti tam tikrą pelningumą),

³² Žr., pavyzdžiui, A. Couret, P. Goutay, B. Zabala 'Chapter 3 – France' (taikomos pavedimo sutarčių taisyklės), M. Casper, C. Altgen 'Chapter 4 – Germany' (taikomos paslaugų sutarčių taisyklės), P. Giudici, M. Bet 'Chapter 5 – Italy' (gali būti taikomos pavedimo sutarčių taisyklės, tačiau iš esmės investicijų valdymas laikomas naujo tipo finansinių paslaugų sutartimi). Busch, D.; DeMott, D. (ed.) *Liability of asset managers*. Oxford University Press, 2012.

nes paprastai investuojant į įvairias finansines priemones toks rezultatas negali būti užtikrinamas. CK reikalauja, kad prieš sudarydamas paslaugų sutartį paslaugų teikėjas suteiktų klientui išsamią informaciją, susijusią su teikiamų paslaugų prigimtimi, jų teikimo sąlygomis, paslaugų kaina, paslaugų teikimo terminais, galimomis pasekmėmis, bei kitokią informaciją, turinčią įtakos kliento apsisprendimui sudaryti sutartį (6.719 str. 1 d.).

Jeigu teikiamos kelios investicinės paslaugos ir sudaryta, pavyzdžiui, kliento aptarnavimo sutartis, kurioje numatyta teikti šias paslaugas, susiklostę santykiai gali būti traktuojami kaip *sui generis* sutartis, turinti keleto sutarčių elementų. Perduodamas valdyti savo finansinių priemonių portfelį, klientas su tarpininku gali sudaryti ir turto patikėjimo sutartį (CK 6.953 str.). Pagal CK 6.954 straipsnio 2 dalį sutartis gali numatyti patikėtinio teisių turtą valdyti, naudoti ar juo disponuoti apribojimus, tačiau pažymėtina, kad tam tikrais atvejais patikėtojas gali pageidauti pateikti konkrečių nurodymų dėl turto investavimo, todėl neaišku, ar tokios sutarties sudarymas visais atvejais atitiks šalių lūkesčius dėl finansinių priemonių portfelio valdymo. Be to, jeigu klientas pageidauja spekuliatyvaus investavimo, patikėtinis privalėtų itin aktyviai investuoti rinkoje, pirkdamas ir parduodamas tas pačias finansines priemones, aktyviai peržiūrėdamas portfelio sudėtį ir pan. Tokie įsipareigojimai ir lūkesčiai turėtų būti itin rūpestingai aptariami sutartyje, taip įterpiant elementų, kurie būdingi ne tik turto patikėjimo, bet ir kitoms sutartims.

Direktyva 2004/39/EB ir jos įgyvendinamieji teisės aktai, įskaitant Finansinių priemonių rinkų įstatymą, turi būti aiškinami ir minėtų civilinės teisės normų kontekste, taip pat atsižvelgiant į tai, kad Direktyva siekiama suteikti aiškumo rinkos dalyviams ir išvengti situacijų, kai teismai privalo taikyti tik bendro pobūdžio reikalavimą konkrečioje byloje, taip pat kad Direktyva siekiama užtikrinti atitinkamo laipsnio suderinamumą tarp ES valstybių narių³³. Jeigu būtų visiškai neatsižvelgta į reikalavimus, nustatytus investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančiuose teisės aktuose, investuotojų interesai nebūtų ginami, be to, būtų užkirstas kelias derinti šių paslaugų reglamentavimą ES valstybėse narėse ir dėl to neįgyvendinti Di-

³³ Žr. Direktyvos preambulės 2 punktą. Taip pat žr. Direktyvos 2006/73/EB 4 straipsnio 1 dalį, kurioje reikalaujama, kad papildomi šioje Direktyvoje nenumatyti reikalavimai leidžiami tik išimtiniais atvejais ir laikantis šiame straipsnyje nurodytų sąlygų.

rektyvoje 2004/39/EB numatytų tikslai³⁴. Atsižvelgiant į tai, kad kai kurios pareigos, numatytos Finansinių priemonių rinkų įstatyme ir CK, yra glaudžiai susijusios ir papildo viena kitą, reikėtų vengti šias pareigas aiškinti skirtingai. Pavyzdžiui, vargu ar tikslinga skirtingai aiškinti tarpininko pareigą elgtis sąžiningai, teisingai bei profesionaliai ir veikti geriausiomis klientui sąlygomis bei jo interesais (Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 str. 1 d.), pareigą elgtis sąžiningai pagal CK 6.158 str. ir pareigą veikti sąžiningai bei rūpestingai, kad pavedimo įvykdymas geriausiai atitiktų kliento interesus ir pareigą vengti interesų konflikto pagal CK 6.760 straipsnio 1 dalį. Kitaip tariant, sunkiai įsivaizduojama, kad tarpininkas būtų laikomas pažeidusiu CK nuostatas, kai nebuvo konstatuotas Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnis ar kitų susijusių reikalavimų pažeidimas. Galų gale pažymėtina ir tai, kad Direktyvos 2004/39/EB reikalavimai gali būti aiškunami remiantis valstybių priežiūros institucijų gairėmis. Tokia praktika leidžia koreguoti rinkos dalyvių lūkesčius dėl priimtinių veiklos standartų, ypač atsižvelgiant į pokyčius rinkoje, naujų finansinių priemonių paplitimą bei technologijų pasikeitimus. Tačiau svarbu atsižvelgti ir į tai, kad šalys sutartyse gali numatyti įvairias papildomas nuostatas, į kurias neatsižvelgti sprendžiant šalių ginčus būtų taip pat netikslinga.

4. Civilinė atsakomybė dėl investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančių normų pažeidimo

Finansinių priemonių rinkų įstatyme nėra aiškiai nurodyta, ar dėl šio įstatymo ar jo įgyvendinamųjų teisės aktų pažeidimo investuotojai gali kelti klausimą dėl tarpininko civilinės atsakomybės³⁵. Įstatymo 93 straipsnio

³⁴ Ferrarini, G. Contract Standards and the Markets in Financial Instruments Directive (MiFID): An Assessment of the Lamfalussy Regulatory Architecture. Institute for Law and Finance. *Working Paper Series*. No. 39, 02/2005, p. 3.

³⁵ Europos Komisijos konsultaciniame dokumente dėl Direktyvos 2004/39/EB pakeitimo paminėta, kad reikėtų nustatyti civilinę atsakomybę dėl kai kurių pareigų pažeidimo, pavyzdžiui, dėl informacijos nepateikimo. Žr. European Commission. Public consultation: Review of the Markets in Financial Instruments Directive (MIFID). < http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/mifid/consultation_paper_en.pdf>. Tačiau vėliau pateiktame naujos redakcijos direktyvos projekte nuostatų dėl civilinės atsakomybės nebuvo įtraukta, greičiausiai dėl skirtingų valstybių narių pozicijų. Žr.: Didžiulis, L. Finansinių priemonių rinkų direktyva (MiFID) kaip civilinės atsakomybės šaltinis. *Teisė*. 2012, 83: 163.

3 dalyje nurodoma, kad šiame straipsnyje nurodytų sankcijų (piniginių baudų) taikymas juridiniams asmenims neatleidžia jų vadovų ar darbuotojų nuo įstatymų nustatytos civilinės, administracinės ar baudžiamosios atsakomybės. Taip pat nenurodoma, ar dėl šių teisės aktų pažeidimo tarpininko ir investuotojo sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais. Kita vertus, įstatymas nedraudžia sprendžiant civilinės atsakomybės ar sandorių negaliojimo klausimus atsižvelgti į veiklos standartus ir pareigas, numatytas viešosios teisės normomis. Taip pat pažymėtina, kad net ir nesant konkrečios nuorodos įstatyme, ES teisės normų veiksmingumo bei lygiavertiškumo principai reikalauja, kad valstybės narės įgyvendintų ES teisės reikalavimus ir numatytą vidaus teisės sistemoje pareigų pažeidimo sutartinius padarinius³⁶. Nesuteikiant galimybės klientams kelti civilinės atsakomybės klausimo ir reikalauti atlyginti nuostolius būtų smarkiai apribotas ES teisės normų veikimas.

Užsienio valstybėse šis klausimas sprendžiamas nevienodai. Kai kuriose valstybėse investuotojai turi teisę tiesiogiai reikalauti atlyginti nuostolius dėl investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančių normų pažeidimo, nes taip nurodyta tiesiogiai įstatyme, arba dėl to, kad šios normos pripažįstamos esančios dvejopos prigimties (kartu yra ir viešosios, ir privatinės teisės reikalavimai)³⁷. Kitose valstybėse laikoma, kad nors tai yra viešosios teisės reikalavimai, civilinė atsakomybė dėl jų pažeidimo gali kilti³⁸. Bet kuriuo atveju dažnai galima teigti, kad viešosios teisės reikalavimai gali turėti netiesioginės įtakos sutartinėms pareigoms – jais remiantis paaiškinamos sutartinės pareigos. Teigiama, kad pagal Liuksemburgo teisę aiškinant sutarčių šalių pareigas į viešosios teisės normas neatsižvelgiama³⁹.

³⁶ Byla C-604/11 *Genil 48 SL ir Comercial Hosteleria de Grandes Vinos SL prieš Bankinter SA ir Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*. (dar neskelbta), 57 paragr.

³⁷ Teigiama, kad tiesiogiai reikalauti atlyginti nuostolius galima pagal Anglijos, Škotijos ir Prancūzijos įstatymus. Italijoje reikalavimai, susiję su investicinėmis paslaugomis, laikomi esančiais dvejopos prigimties. Žr.: Busch, D. Why MiFID matters to private law—the example of MiFID’s impact on an asset manager’s civil liability. *Capital Markets Law Journal*. 7 (4): 390.

³⁸ Olandijoje, Belgijoje, Vokietijoje ir Airijoje pripažįstama, kad investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančių normų pažeidimas yra kartu ir privatinės teisės reikalavimų pažeidimas, tačiau kai kuriais atvejais reikalaujama, kad šia norma buvo siekiama apsaugoti klientų turitinius interesus. Žr. *ibid.*, p. 390–392.

³⁹ *Ibid.*, p. 393.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad šalys sutartyse gali aiškiai nurodyti, jog tarpininkai privalo laikytis investicines paslaugas reglamentuojančių teisės aktų. Pavyzdžiui, gali būti nurodoma, kad šalių santykius, atsirandančius kliento aptarnavimo sutarties pagrindu, reglamentuoja CK, Finansinių priemonių rinkų įstatymas, įstatymų įgyvendinamieji teisės aktai, atitinkamos reguliuojamos rinkos prekybos taisyklės. Taip pat gali būti numatoma, kad teikdamas investicines paslaugas klientui tarpininkas vadovaujasi finansinėms priemonėms taikomais teisės aktais, atitinkamos rinkos papročiais ir praktika.

Lietuvos teismų praktikoje į Finansinių priemonių rinkų įstatymo reikalavimus atsižvelgiama. Sprendžiant ginčus cituojamos įstatymo normos, vertinama, ar tarpininkai įvykdė įstatyme ir jo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose nurodytus reikalavimus, kartu dažnai remiamasi ir CK nuostatomis. Pažymėtina, kad kai kuriose bylose nurodoma, jog sutartys dėl investicinių paslaugų teikimo vertintinos kaip fiduciarinės, t. y. tokios, kurios grindžiamos tarpusavio pasitikėjimu ir kurių pagrindu kyla šalių pareiga bendradarbiauti ir padėti viena kitai vykdyti savo pareigas. Taip pat gali būti pabrėžiama tarpininko pareiga veikti išskirtinai kliento interesais ir geriausiomis klientui sąlygomis⁴⁰, taip pat bendroji didesnio rūpestingumo ir atidumo pareiga, taikoma atitinkamos srities profesionalui, kaip nurodyta CK 6.38 straipsnio 2 dalyje ir 6.256 straipsnio 3 dalyje⁴¹.

Teismų praktikoje ypač rūpinamasi, kad informacija klientams būtų atskleista tinkamai. Pabrėžiama pareiga atskleisti ir išaiškinti klientams esminius sutarčių punktus. Tačiau jeigu klientai sutartis dėl investicinių paslaugų teikimo sudaro neįsigilinę į galimas rizikas ir sutarčių sąlygas, būdami nepakankamai atidūs ir rūpestingi, jie turi prisiimti kilusias teises pasekmes. Vertinant reikalavimus pripažinti sandorius negaliojančiais atsižvelgiama, ar įstatymuose nurodytos pareigos atskleisti informaciją klientams buvo įvykdytos tinkamai. Jeigu tarpininkas įvykdo įstatymuose nurodytas pareigas, reikalavimai pripažinti sandorius negaliojančiais gali būti atmetami⁴². Kita vertus, jeigu įstatyme numatyti reikalavimai neįvykdyti, pavyzdžiui, neatskleista su konkrečiomis finansinėms priemonėms susijusi rizi-

⁴⁰ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-480/2013; Šiaulių apygardos teismo 2012 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-14-154/2012.

⁴¹ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-247/2013.

⁴² Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1012/2013.

ka, sandoriai gali būti pripažinti negaliojančiais, nes kliento suklydimas dėl sudaromos sutarties gali būti laikomas esminiu⁴³. Kai kuriose bylose pabrėžiama, kad atskleidžiant informaciją klientams svarbus galutinis rezultatas, t. y. ar remdamasis suteikta informacija asmuo, kuris nėra profesionalus klientas, galėjo priimti sprendimą, suvokdamas galimų padarinių riziką⁴⁴. Vis dėlto vertinant suklydimą dėl sudaryto sandorio reikia atsižvelgti ir į tai, kad paprastai sandoriai ginčijami praėjus tam tikram laiko tarpui po jų sudarymo ir kai investicijos pasirodo esančios nuostolingos. Pripažįstant sandorį negaliojančiu dėl suklydimo atsižvelgiama į tai, ar suklysta sandorio sudarymo metu (CK 1.90 str. 2 d.), o ne tik kai kyla abejonų dėl galimo nuostolio ar pelno, todėl privaloma įrodyti, kad sandorio sudarymo metu nebuvo atskleistos ar suvoktos esminės aplinkybės. Taip pat galima būtų vertinti, kad jeigu klientas mano, jog jam suteikta klaidinga informacija apie sandorio sąlygas ar rizikas, susijusias su konkrečiomis finansinėmis priemonėmis, ir nesiima jokių veiksmų (pvz., parduoti šias finansines priemones) per protingą laiko tarpą, jis prisiima kylančias teises pasekmes ir vėliau neturėtų galimybės ginčyti sandorių galiojimo ar reikalauti atlyginti nuostolius dėl vertės pokyčių, atsiradusių po to, kai jis turėjo galimybę finansines priemones parduoti. Neprofesionaliam klientui greičiausiai turėtų būti taikomas šiek tiek ilgesnis laiko tarpas nei profesionaliam klientui.

Kaip minėta, CK nuostatos numato dažniausiai bendro pobūdžio pareigas. Finansinių priemonių rinkų įstatyme daugelis reikalavimų yra konkretesni. Tad gali kilti klausimas, kokių mastu sutartyse gali būti nurodyti griežtesni ar mažiau griežti reikalavimai, lyginant su Finansinių priemonių rinkų įstatyme ar jo įgyvendinamuosiuose teisės aktuose nurodytais reikalavimais, arba nekonstatavus įstatymo pažeidimų civilinė atsakomybė gali kilti dėl bendrų sutarčių teisės pažeidimų. Kai kuriose bylose teismai vertino, ar pažeisti bendri reikalavimai vykdyti sutartis tinkamai ir sąžiningai, bendradarbiauti ir kooperuotis bei vykdyti sutartis kuo ekonomiškiau kitai šaliai būdu, net jeigu ir nebuvo konstatuotas Finansinių priemonių rinkų įstatymo 22 straipsnio 1 dalies, kurioje nurodyta, kad teikdami investicines paslaugas tarpininkai privalo sąžiningai, teisingai ir profesionaliai veikti geriausiomis klientui sąlygomis ir jo interesais, pažeidimas⁴⁵.

⁴³ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-145/2013.

⁴⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-381/2013.

⁴⁵ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1015/2013.

Kai valdomas finansinių priemonių portfelis, klientai turi galimybę pateikti tarpininkui nurodymus dėl valdomo portfelio. Pats investicijų valdymo rezultatas (jeigu jis neigiamas) dar nereiškia, kad tarpininkas pažeidė įstatymuose ar sutartyje nurodytas pareigas, nes investicijų vertės smukimui įtakos gali turėti ir pasaulinė krizė, tačiau portfolio valdytojas privalo atsižvelgti į sutartyje nustatytas investavimo gaires⁴⁶ ir aktualias faktines aplinkybes ir jeigu susidaro ypatingos aplinkybės, gali kilti papildoma pareiga informuoti klientą apie tokias aplinkybes ir išsakyti nuomonę dėl būtinumo keisti investavimo gaires⁴⁷. Jeigu klientui, kurio finansinių priemonių portfelis yra valdomas, nepateikiama informacija apie investicijų riziką, taip pat gali būti vertinama, ar pats klientas veikė pakankamai rūpestingai, ir atitinkamai mažinamas nuostolių, kuriuos privalo atlyginti tarpininkas, dydis⁴⁸.

Vertinant klausimus dėl nuostolių atlyginimo galima taip pat tirti, ar atlygintini tie nuostoliai, kurių nebūtų atsiradę, jeigu klientas nebūtų sudaręs sutarties su tarpininku. Vis dėlto pareiga įrodyti, kad jeigu tarpininkas būtų įvykdęs savo pareigas, klientas nebūtų sudaręs sutarties, tenka klientui.

Išvados

Investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančiuose įstatymuose ir jų įgyvendinamuosiuose teisės aktuose numatomos išsamios sutarčių šalių teisės ir pareigos. Nors Finansinių priemonių rinkų įstatyme tiesiogiai nenurodyta, sprendžiant sutarčių šalių ginčus į šiuos reikalavimus turi būti atsižvelgiama. Pirmiausia, pagal CK jeigu vienai iš šalių prievolės vykdymas yra ir profesinė veikla, prievolė turi būti vykdoma pagal tai veiklai taikomus reikalavimus. Taip pat reikia atsižvelgti į tai, kad pareigos, numatytos investicinių paslaugų teikimą reglamentuojančiuose teisės aktuose, yra dažnai panašios į CK nurodytas pareigas ir gali būti išsamiau reglamentuotos nei CK.

⁴⁶ Vilniaus apygardos teismo 2011 m. spalio 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2082-178/2011; Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-694/2013.

⁴⁷ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-306/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-10/2014.

⁴⁸ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-344/2013.

Kita vertus, tiesioginis ar netiesioginis šių reikalavimų taikymas civilinių teisinių santykių srityje kelia du pagrindinius klausimus. Pirma, Direktyva 2004/39/EB siekiama suvienodinti reglamentavimą ES valstybėse narėse. Papildomas CK normų taikymas smarkiai nukrypstant nuo Finansinių priemonių rinkų įstatymo reikalavimų gali prieštarauti šiam tikslui. Vadinasi, siekiant įgyvendinti ES teisės reikalavimus nacionalinės teisės normos turi būti taikomos pagal šiuos reikalavimus ir kiek įmanoma nenukrypstant nuo jų. Antra, kai kuriais atvejais kyla klausimas, ar informacija konkrečiam klientui suteikta tinkamai ir ar jis galėjo priimti investicinį sprendimą suvokdamas galimų padarinių riziką. Tai suponuoja, kad kiekvienoje situacijoje įstatymo norma gali būti taikoma skirtingai – atsižvelgiant į individualias aplinkybes (kliento finansinį išprusimą, galimybę suvokti kylančias rizikas ir t. t.). Pernelyg skirtingai aiškinti normą nėra tikslinga, todėl turi būti vertinama ir tai, ar konkrečioje situacijoje vidutinių sugebėjimų asmuo turėjo galimybę suvokti jam pateiktą informaciją.

Kadangi Direktyvoje 2004/39/EB numatyti gana dideli investuotojų apsaugos reikalavimai, papildomų pareigų taikymas pagal nacionalinės teisės normas turi būti ribojamas. Siekiant ES valstybėse narėse Direktyvą taikyti vienodai taip pat tikslinga nustatyti, kad dėl Direktyvos ir su ja susijusiuose teisės aktuose nustatytų reikalavimų pažeidimo gali kilti civilinė atsakomybė.

LITERATŪRA

1. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymo projekto. XP-1928. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=288837>.
2. Avgouleas, E. An Overview of the MiFID Regime for the Regulation of Financial Services and Markets. *The Regulation of Investment Services in Europe under MiFID: Implementation and Practice*. Ed. E. Avgouleas. Tottel Publishing, 2008.
3. Byla C-384/93 *Alpine Investments BV prieš Minister van Financiën*. Rink. 1995, p. I-01141.
4. Byla C-604/11 *Genil 48 SL ir Comercial Hostalera de Grandes Vinos SL prieš Bankinter SA ir Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA*. (dar neskelbta).
5. Busch D., DeMott D. (ed.) *Liability of asset managers*. Oxford University Press, 2012.
6. Busch, D. Why MiFID matters to private law – the example of MiFID's impact on an asset manager's civil liability. *Capital Markets Law Journal*. 7 (4).

7. Cherednychenko, O. European Securities Regulation, Private Law and the Investment Firm-Client Relationship. *European Review of Private Law*. 5-2009.
8. Commission of the European Communities. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Upgrading the Investment Services Directive (93/22/EEC). Provisional version. Brussels, 16 November 2000. <http://ec.europa.eu/internal_market/securities/docs/isd/2000/com-provision_en.pdf>.
9. Communication of the Commission. Financial Services: Implementing the framework for financial markets: Action Plan (COM(1999)232, 11.05.99). <http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/actionplan/index/action_en.pdf>.
10. Didžiulis, L. Finansinių priemonių rinkų direktyva (MiFID) kaip civilinės atsakomybės šaltinis. *Teisė*. 2012, 83.
11. European Commission. Public consultation: Review of the Markets in Financial Instruments Directive (MIFID). <http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/mifid/consultation_paper_en.pdf>.
12. Europos Komisijos pasiūlymas dėl Direktyvos 2004/39/EB pakeitimo – KOM/2011/0656 galutinis – 2011/0298(COD). <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0656:FIN:LT:PDF>>.
13. Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 21 d. direktyva 2004/39/EB dėl finansinių priemonių rinkų, iš dalies keičianti Tarybos direktyvas 85/611/EEB, 93/6/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2000/12/EB bei panaikinanti Tarybos direktyvą 93/22/EEB. Specialusis leidimas lietuvių kalba: skyrius 06, tomas 07, p. 263–306.
14. Ferrarini, G. Contract Standards and the Markets in Financial Instruments Directive (MiFID): An Assessment of the Lamfalussy Regulatory Architecture. Institute for Law and Finance. *Working Paper Series*. No. 39, 02/2005.
15. Final Report of the Committee of Wise Men on the Regulation of European Securities Markets. Brussels, 15 February 2001. <http://ec.europa.eu/internal_market/securities/docs/lamfalussy/wisemen/final-report-wise-men_en.pdf>.
16. Komisijos 2006 m. rugpjūčio 10 d. direktyva 2006/73/EB, kuria įgyvendinama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/39/EB dėl investicinių įmonių organizacinių reikalavimų ir veiklos sąlygų bei toje direktyvoje apibrėžti terminai. OL 241, 2006 m. rugsėjo 2 d., p. 26–58.
17. Komisijos 2006 m. rugpjūčio 10 d. reglamentas (EB) Nr. 1287/2006, įgyvendinantis Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2004/39/EB dėl investicinėms įmonėms taikomų apskaitos dokumentų tvarkymo reikalavimų, informacijos apie sandorius pateikimo, rinkos skaidrumo, leidimų prekiauti finansinėmis priemonėmis ir toje direktyvoje apibrėžtų sąlygų. OL 241, 2006 m. rugsėjo 2 d., p. 1–25.

18. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-145/2013.
19. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1012/2013.
20. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-247/2013.
21. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gegužės 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-306/2013.
22. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. birželio 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-480/2013.
23. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. rugpjūčio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-694/2013.
24. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1015/2013.
25. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-344/2013.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-381/2013.
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. vasario 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-10/2014.
28. Lietuvos banko 2012 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 03-157 „Dėl Investicinių paslaugų teikimo ir klientų pavedimų priėmimo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 86-4520.
29. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga: prievolių teisė*. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
30. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
31. Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-627.
32. Lietuvos Respublikos vertybinių popierių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 17-626.
33. Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymas (pirminis pavadinimas – Vertybinių popierių viešosios apyvartos įstatymas). *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 16-412.
34. Moloney, N. *EU Securities Regulation*. Second edition. Oxford University Press, 2008.
35. Šiaulių apygardos teismo 2012 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-14-154/2012.
36. Tarybos 1993 m. gegužės 10 d. direktyva 93/22/EEB dėl investicinių paslaugų vertybinių popierių srityje. Specialusis leidimas lietuvių kalba: skyrius 06, tomas 02, p. 43–62.
37. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. spalio 7 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2082-178/2011.

VIEŠOJO FIZINIO ASMENS SAMPRATOS PROBLEMATIKA

Dr. Ažuolas Čekanavičius

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorius

Įvadas

Teisė į privatų gyvenimą ir jo slaptumą, asmens garbė ir orumas, saviraiškos laisvė yra vertybės, kurių apsaugą įtvirtina Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija¹, Lietuvos Respublikos Konstitucija², o jų gynimo tvarką detalizuoja Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas³, Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas⁴, kiti nacionaliniai teisės aktai. Visos minėtos teisės ir saugomos vertybės nėra absoliučios ir dažnai konkuruoja tarpusavyje. Iškilus tokiai konkurencijai kiekvienu atveju būtina ieškoti protingos ir sąžiningos šių teisės saugomų vertybių pusiausvyros. Doktrinoje ir teismų praktikoje visuotinai pripažįstama, jog, nustatant teisingą pusiausvyrą tarp saviraiškos laisvės (kurios sudėtinė dalis yra visuomenės teisė būti informuoti apie visuomeninę reikšmę turinčius dalykus) ir asmenų privataus gyvenimo, garbės ir orumo apsaugos demokratinėje teisinėje visuomenėje, ypač svarbi aplinkybė yra fizinio asmens teisinis statusas: asmuo yra viešasis ar privatusis asmuo? Tik tinkamai nustačius asmens statusą, galima sąžiningai ir protingai įvertinti jo neturtinių vertybių apsaugos ribas.

Šiuo metu Lietuvoje linkstama visuomenės informavimo priemonėse plačiai nušviesti ne tik apie politikus ar viešojo administravimo funkcijas įgyvendinančius asmenis, bet ir apie kitus visuomenei daugiau ar mažiau ži-

¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁴ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 71-1706; 2006, Nr. 82-3254.

nomus veikėjus: atlikėjus, sportininkus, verslininkus ir pan. Būtent dėl pastarosios grupės asmenų teisinio statuso bendros nuomonės Lietuvos nacionalinių teismų praktikoje nėra. Šių asmenų pripažinimas arba nepripažinimas viešaisiais asmenimis tiesiogiai lemia jų neturtinių teisių apsaugos ribas ir savo ruožtu kitų asmenų leistino elgesio ribas. Todėl viešojo asmens sampratos problematika – svarbi tema teoriniu ir praktiniu požiūriu. Teorinę temą aktualumą taip pat lemia tai, jog Lietuvos teisės moksle nevienoda viešojo asmens sampratos aiškinimo problematika iš esmės nagrinėta nebuvo.

Šiuo straipsniu siekiama apžvelgti viešojo fizinio asmens sampratą (apibrėžimą), atskleistą doktrinoje, teisės aktuose, Lietuvos teismų praktikoje, nustatyti pasitaikančius sampratos ir aiškinimo skirtumus bei suformuluoti rekomendacijas šiuo nagrinėjamoju klausimu, t. y. kokia viešojo fizinio asmens samprata turėtų būti vadovaujama Lietuvos teisėje.

1. Viešųjų asmenų teisės į privatų gyvenimą bei garbę ir orumą įgyvendinimo ir gynimo specifika

Galiojančioje teisinio reguliavimo srityje viešųjų asmenų neturtinių teisių į privatų gyvenimą, garbę ir orumą apsaugos ribos, pažeistų teisių gynimas pasižymi tam tikra specifika, palyginti su kitų (privatųjų) asmenų teisėmis.

Visų pirma, viešųjų asmenų privataus gyvenimo ribos saugomos skirtinga apimtimi negu privatųjų asmenų, t. y. viešųjų asmenų privataus gyvenimo apsaugos ribos yra siauresnės.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 2.23 straipsnio 3 dalyje nustatyta, jog „draudžiama skleisti surinktą informaciją apie asmens privatų gyvenimą, nebent, atsižvelgiant į asmens einamas pareigas ar padėtį visuomenėje, tokios informacijos sklaidymas atitinka teisėtą ir pagrįstą visuomenės interesą tokią informaciją žinoti“. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „informacija apie viešojo asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo, jeigu ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias privataus šio asmens gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes“.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) savo jurisprudencijoje nuosekliai laikosi nuomonės, jog: „<...> informacijos apie viešojo asmens

privatų gyvenimą skleidimas yra viena iš draudimo skleisti informaciją apie privatų asmens gyvenimą be šio sutikimo išimčių. Atsižvelgiant į tai, kad viešasis asmuo savo padėtį visuomenėje išsikovoja iš dalies būtent dėl visuomenės dėmesio jam, taip pat į tai, kad viešojo asmens elgesys daro įtakos kitų visuomenės narių gyvenimui, jis negali pretenduoti į tokį pat privataus gyvenimo gynimą kaip ir privatus asmuo. Kita vertus, viešasis asmuo taip pat turi teisę į privatų gyvenimą. Informacijos apie viešąjį asmenį negalima rinkti ir skelbti bet koku būdu ar skelbti bet kokią informaciją. Informaciją apie viešo asmens gyvenimą būtina rinkti teisėtais būdais, o surinktos ar turimos informacijos apie tokio asmens privatų gyvenimą paskelbimas turi turėti teisėtą tikslą, t. y. skelbiant tą informaciją, turi būti siekiama informuoti visuomenę, patenkinti teisėtą ir pagrįstą interesą žinoti tam tikrus viešojo asmens privataus gyvenimo faktus, o ne vien patenkinti visuomenės smalsumą.⁵

Antra, viešasis asmuo nesinaudoja tokiu pačiu garbės ir orumo gynimu kaip privatusis asmuo.

CK 2.24 straipsnio 6 dalis nustato, jog „paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis asmuo atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės, jeigu tie duomenys yra paskelbti apie viešą asmenį bei jo valstybinę ar visuomeninę veiklą, o juos paskelbęs asmuo įrodo, kad jis veikė sąžiningai siekdamas supažindinti visuomenę su tuo asmeniu ir jo veikla“.

LAT jurisprudencijoje pabrėžiama, kad „viešieji asmenys pagal įtvirtintą įstatymo nuostatą ir Lietuvos teismų praktiką nesinaudoja vienoda teisine pažeistų teisių gynyba (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. vasario 24 d. nutartis V. Ž. v. UAB „Lietuvos rytas“ byloje Nr. 3K-7-130/2000; 2001 m. gegužės 14 d. nutartis S. Č. v. Tauragės rajono meras ir kt. byloje Nr. 3K-3-529/2001; 2006 m. vasario 22 d. nutartis A. S., M. V. ir kt. v. A. J., S. K. ir kt. byloje Nr. 3K-3-142/2006; kt.). <...> Tarpusavio santykiuose viešieji asmenys turėtų vadovautis didesnės tarpusavio pagarbos etiketo standartu, ypač tai taikytina politikams, kuriems keliami didesni moraliniai elgesio reikalavimai. Tačiau vienam viešam asmeniui santykiuose su kitu viešu asmeniu, atsižvelgiant į visuomenės interesą gauti visapusišką ir išsamią informaciją apie viešų asmenų veiklą, nėra pripažįstama tokios pat apimties pažeistų teisių gynyba, kaip ir viešo asmens su žiniasklaida ar kitais privačiais asmenimis atvejais“⁶.

⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.

Atleidimas nuo civilinės atsakomybės aptariamo CK 2.24 straipsnio 6 dalies pagrindu LAT teisės aiškinimo ir taikymo praktikoje siejamas su nevisiškai tikslios informacijos ar net agresyvios kritikos paskleidimu, kuri, kitaip nei privataus asmens atveju, viešo asmens atžvilgiu turi būti toleruojama⁷. Be to, aptariamus duomenis paskleidęs asmuo turi veikti sąžiningai – siekti informuoti visuomenę apie viešą asmenį ir jo veiklą tokiomis klausimais, kuriais visuomenė turi pagrįstą ir teisėtą interesą žinoti.

Trečia, viešųjų asmenų pažeistų aptariamų neturtinių teisių gynimo būdų taikymas taip pat pasižymi sava specifika. LAT yra ne kartą pažymėjęs, kad „*svarbiausiu viešo asmens garbės ir orumo gynimo būdu laikytinas garbė ir orumą žeminančių, tikrovės neatitinkančių žinių paneigimas, o neturtinės žalos dydis negali turėti dominuojančio vaidmens; priteisiama neturtinė žala gali būti minimali ar artima minimaliai, net ir tuo atveju, kai pažeidimai gana skaudūs; akcentuojama, kad viešas asmuo, būdamas labiau pastebimas, turi galimybę pasisakyti viešai, gali pats ir per visuomenės informavimo priemones paneigti paskelbtas žinias*“⁸.

Taigi atsižvelgiant į tai, jog viešųjų asmenų privataus gyvenimo ribos saugomos skirtinga apimtimi negu privačiųjų asmenų, ir viešasis asmuo nesinaudoja tokiu pačiu garbės ir orumo gynimu kaip privatusis asmuo, viešojo asmens samprata ir sąvokos turinys yra labai svarbūs aspektai ir teoriškai, ir praktiškai.

2. Viešųjų fizinių asmenų apibrėžimas

Lietuvos teisės doktrina istoriškai skiria dvi viešųjų asmenų rūšis: viešieji asmenys *ex officio* ir trumpalaikiai viešieji asmenys⁹. *Ex officio* viešieji

⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-51/2009.

⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2000; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-747/2001; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.

⁹ Mikelėnas, V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 56; Mizaras, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 197.

asmenys – „*dėl savo einamų pareigų, veiklos ar visuomeninės padėties nuolat sulaukiantys visuomenės dėmesio ir pagrįstai ją dominantys (politikai, kiti valstybės ir savivaldybių pareigūnai, žymūs menininkai, aktoriai, verslininkai, sportininkai ir pan.)*“¹⁰. Trumpalaikiai viešieji asmenys – „*kurie susilaukia visuomenės dėmesio dėl tam tikro įvykio ar poelgio, tačiau tik trumpai. Po kurio laiko visuomenė juos (pvz., asmenį, išgelbėjusį skęstantį vaiką, gaisrininką, išnešusį iš degančio namo žmogų, lėktuvo pilotą, sėkmingai nutupdžiusį sugedusį orlaivį ir pan.) pamiršta ir neturi pagrįsto intereso jais domėtis*“¹¹.

Minėta doktrinoje išdėstyta nuomonė sulaukė ir teismų praktikos palai-kymo. LAT praktikoje yra net cituotas minėtas doktrinos aiškinimas, pripažįs-tant mokytoją viešuoju asmeniu, atsižvelgiant į susiklosčiusias faktines aplin-kybes: „*Apeliacinės instancijos teismas nepagrįstai susiaurino viešojo asmens sampratą. Tiek teisės doktrina, tiek teismų praktika skiria dvi viešųjų asmenų rūšis – ex officio viešuosius asmenis ir trumpalaikius viešuosius asmenis (Lietu-vos Respublikos civilinio kodekso Antrosios knygos komentaras. Vilnius, Justi-tia, 2002, p. 56). Nagrinėjamos bylos atveju, atsižvelgiant į ieškovo pareigas ir dėl jo elgesio kilusią konfliktinę situaciją, jis neabejotinai buvo viešas asmuo.*“¹²

Šiame kontekste pažymėtina, jog valstybės politikai, pareigūnai, sa- vivaldybių pareigūnai, kiti viešojo administravimo funkcijas vykdančys asmenys nuosekliai laikyti ir laikytini viešaisiais asmenimis *ex officio*¹³. Be šių asmenų, žymūs menininkai, aktoriai, verslininkai ir kitų profesijų atstovai taip pat buvo teismų praktikoje įvertinti kaip priskirtini viešųjų asmenų *ex officio* kategorijai: „*Viešaisiais asmenimis taip pat laikytini ži- nomi asmenys, įtakojantys visuomeninį gyvenimą, – žinomi menininkai, sportininkai, žurnalistai, kitų profesijų atstovai. Pažymėtina, kad teisiniai aktai konkrečiai neapibrėžia viešųjų asmenų rato, todėl klausimą priskirti*

¹⁰ Mikelėnas, V. et al. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. As- menys. Vilnius: Justitia, 2002, p. 56.

¹¹ *Ibid.*

¹² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373.

¹³ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respu- blikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“. *Teismų praktika*. 9; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3k-3-42; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2006.

*asmenį šiai kategorijai, ar ne, teismas turi spręsti individualiai. Išanalizavęs bylos medžiagą pirmosios instancijos teismas padarė pagrįstą išvadą, kad ieškovas, būdamas garsiu verslininku, populiarių didelę klausytojų auditoriją turinčių radijo stočių savininku, yra visuomenėje žinomas asmuo, todėl priskirtinas viešųjų asmenų kategorijai.*¹⁴

Trumpalaikių viešųjų asmenų kategorija taip pat buvo pripažinta LAT praktikoje: *„Kartu išplėstinė teisėjų kolegija pažymi, kad asmens padėtis visuomenėje suprantama ne vien tik kaip asmens veikla ar pareigos. Tiek teisės teorijoje, tiek praktikoje pripažįstama, kad gali būti pateisinamas stiprus trumpalaikis susidomėjimas konkrečiu asmeniu dėl jo veiklos ar su juo susijusio įvykio.*“¹⁵

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad visuomenės interesus apie viešuosius asmenis žinoti daugiau negu apie kitus yra konstituciškai pagrįstas, visuomeninėje ir politinėje veikloje dalyvaujantis asmuo negali nesitikėti didesnio visuomenės ir žiniasklaidos dėmesio¹⁶. Svarbu pažymėti, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat nurodė: *„Konstitucijoje viešojo asmens sąvokos nėra. Įstatymuose įtvirtindamas viešojo asmens institutą įstatymų leidėjas turi apibrėžti kriterijus, pagal kuriuos tam tikrus asmenis galima priskirti viešiesiems asmenims. Pažymėtina, kad asmens pareigos ar dalyvavimas visuomeninėje veikloje savaime nėra laikytini būtinais ar pakankamais kriterijais, pagal kuriuos asmuo gali būti priskiriamas viešiesiems asmenims. Įstatymų leidėjas, įstatymu nustatydamas kriterijus, pagal kuriuos asmuo gali būti priskiriamas viešiesiems asmenims, turi paisyti Konstitucijos 22 straipsnyje įtvirtintos žmogaus teisės į privatumą ir Konstitucijos garantuojamo bei saugomo visuomenės intereso būti informuotam apie visus veiksnius, galinčius daryti įtaką viešiesiems reikalams, pusiausvyros.*“¹⁷

Lietuvos nacionaliniuose įstatymuose kurią laiką viešojo asmens apibrėžimą (apibūdinimą) buvo galima rasti Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalyje, kuri nustatė, kad *„<...> informacija apie viešojo asmens (valstybės politikų, valstybės tarnautojų, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovų bei kitų visuomeninėje ir politinėje veikloje dalyvaujančių asmenų) privatų gyvenimą gali būti skelbiama*

¹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-660.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas.

¹⁷ *Ibid.*

be jo sutikimo, jeigu ši informacija atskleidžia visuomeninę reikšmę turinčias privataus šio asmens gyvenimo aplinkybes ar asmenines savybes¹⁸.

Lietuvos nacionaliniuose įstatymuose tiesioginis viešojo asmens apibrėžimas, kaip vienas iš įstatyme vartojamų sąvokų apibrėžimų, atsirado 2006 m. rugsėjo 1 d., kai įsigaliojo nauja Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo redakcija¹⁹. Aptariamo įstatymo minėtos redakcijos 2 straipsnio 60 dalis nustato, kad „60. **Viešasis asmuo** – valstybės politikas, teisėjas, valstybės ar savivaldybės pareigūnas, politinės partijos ir (ar) asociacijos vadovas, kuris dėl einamų pareigų arba savo darbo pobūdžio nuolat dalyvauja valstybinėje ar visuomeninėje veikloje, arba kitas asmuo, jeigu jis turi viešojo administravimo įgaliojimus ar administruoja viešųjų paslaugų teikimą arba jeigu jo nuolatinė veikla turi reikšmės viešiesiems reikalams“ (dabartinėje įstatymo redakcijoje – 2 str. 73 d.).

Į šio apibrėžimo įvedimą sureagavo specializuoti teismai, savo praktikoje minėto apibrėžimo pagrindu iš viešųjų asmenų rato eliminuodami žinomus menininkus, sportininkus, žurnalistus ir kitų profesijų atstovus. Lietuvos vyriausias administracinis teismas (toliau – LVAT) vienoje nutarčių tiesiogiai pakomentavo šią situaciją:

„Taip pat teisėjų kolegija sprendžia, kad A. K., kaip įmonės vadovo ar dalyvio, veikla, susijusi su Šiauliuose transliuojančia televizijos stotimi „S plus“ ir savaitraščiu „Šiauliai plus“, savo pobūdžiu nelaiikytina veikla, turinti reikšmės viešiesiems reikalams, ir sudaranti pagrindą pripažinti jį viešuoju asmeniu. Pareiškėjo paminėta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika (2002 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-660/2002) dėl visuomenės veikėjų, žinomų menininkų, sportininkų, žurnalistų ir kt. pripažinimo viešaisiais asmenimis nagrinėjamu atveju netaikytina, nes suformuota taikant ankstesnės redakcijos, galiojusios iki 2006 m. rugsėjo 1 d., t. y. kol buvo priimta 2006 m. liepos 11 d. įstatymo redakcija Nr. X-752, VII teisės normas, pagal kurias viešaisiais asmenimis buvo laikomi valstybės politikai,

¹⁸ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 71-1706 (aktuali redakcija iki 2006 m. rugsėjo 1 d.).

¹⁹ 2006 m. liepos 11 d. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. X-752. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.

valstybės tarnautojai, politinių partijų ir visuomeninių organizacijų vadovai, taip pat asmenys, dalyvaujantys visuomeninėje ir politinėje veikloje.²⁰

Šia nuostata sekta ir vėlesnėje LVAT praktikoje:

„Visuomenės informavimo įstatymo 2 straipsnio 73 dalis apibrėžia, kad viešasis asmuo – valstybės politikas, teisėjas, valstybės ar savivaldybės pareigūnas, politinės partijos ir (ar) asociacijos vadovas, kuris dėl einamų pareigų arba savo darbo pobūdžio nuolat dalyvauja valstybinėje ar visuomeninėje veikloje, arba kitas fizinis asmuo, jeigu jis turi viešojo administravimo įgaliojimus ar administruoja viešųjų paslaugų teikimą arba jeigu jo nuolatinė veikla turi reikšmės viešiesiems reikalams. Pagal minėtoje įstatymo normoje viešajam asmeniui keliamas reikalavimus yra akivaizdu, kad tai, jog asmuo yra žinomas atitinkamai visuomenės daliai dėl savo kokios nors veiklos, kuri nėra susijusi nei su viešojo administravimo įgaliojimų įgyvendinimu, nei su viešųjų paslaugų teikimo administravimu, nei su kitais viešaisiais reikalais, Visuomenės informavimo įstatymo taikymo prasme nesuteikia pagrindo laikyti tokį asmenį viešuoju. Pirmosios instancijos teismas teisingai taikydamas įstatymą pagrįstai nusprendė, kad pareiškėjo nurodytos aplinkybės apie trečiojo suinteresuoto asmens veiklą ir užsiėmimų pobūdį (dalyvavo realybės šou „Kelias į žvaigždes 2“ ir pateko į finalą; jo atliekamos dainos žinomos didžiajai visuomenės daliai; dalyvauja televizijos laidose) nėra pagrindas pripažinti jį viešuoju asmeniu Visuomenės informavimo įstatymo 2 straipsnio 73 dalies prasme. Šis aiškinimas atitinka teismų suformuotą praktiką dėl Visuomenės informavimo įstatyme pateiktos viešojo asmens sąvokos aiškinimo.“²¹

Cituoti specializuotų teismų praktikoje pateikti išaiškinimai sudarė prielaidas manyti, jog iki tol nuosekliai doktrinos ir LAT palaikytas viešojo asmens apibrėžimo turinio aiškinimas iš esmės pasikeitė, kai į visuomenės informavimo įstatymą nuo 2006 m. rugsėjo 1 d. buvo įtrauktas tiesioginis viešojo asmens apibrėžimas. Vis dėlto LAT 2012 m. lapkričio 15 d. priėmė nutartį, kurioje atsižvelgdamas į naujausią Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudenciją, žymius sportininkus, aktorius, menininkus ir kitus veikėjus pripažino viešaisiais asmenimis ir pagal ga-

²⁰ Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2011 m. balandžio mėn. 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-62-787-11.

²¹ Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2012 m. gegužės 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-146-1198-12.

liojančių teisinį reguliavimą²². LAT atkreipė dėmesį, jog „Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rezoliucijos Nr. 1165 (1998) dėl teisės į privatumą 7 punkte įtvirtinta, kad viešieji asmenys yra asmenys, užimantys pareigas valstybės tarnyboje ir (ar) naudojantys viešuosius išteklius, ir, apskritai, visi tie, kurie atlieka reikšmingą vaidmenį visuomeniniame gyvenime (politikos, ekonomikos, meno, socialinė, sporto ar bet kurioje kitoje srityje)“.

Aptariamose nutartyje LAT atskleidė ir svarbiausius EŽTT išaiškinimus viešųjų asmenų klausimu:

„2012 m. vasario 7 d. EŽTT priėmė du svarbius sprendimus (žr., *mutatis mutandis*, *Axel Springer AG v. Germany* (GC), no. 39954/08, 7 February 2012; *Von Hannover v. Germany* (No. 2) (GC), nos. 40660/08 ir 60641/08), išaiškinančius EŽTT poziciją dėl įžymybių teisės į privataus gyvenimo gerbimą (Konvencijos 8 straipsnis, aprėpiantis įvairius aspektus, įskaitant privataus, šeimos gyvenimo, asmens garbės ir orumo gynimą bei pan.) ir žiniasklaidos saviraiškos laisvės (Konvencijos 10 straipsnis) pusiausvyros. Šiuose sprendimuose EŽTT pabrėžė tai, kad iš esmės nacionaliniai teismai gali geriausiai įvertinti, kaip gerai žinomas yra asmuo, ypač kai jis daugiausia žinomas nacionaliniu lygiu (pvz., byloje *Axel Springer AG* EŽTT nurodė, kad asmuo (TV serialų žvaigždė), apie kurio sulaikymą su narkotikais alaus festivalyje parašė įmonė pareiškėja, buvo pakankamai žinomas visuomenėje, kad galėtų būti laikomas visuomenės veikėju (viešuoju asmeniu) (žr. cituoto sprendimo par. 98). EŽTT, analizuodamas bendrojo intereso žinoti skleidžiamą informaciją klausimą (itin svarbus kriterijus, nustatant kuriai iš susidūrusių teisinių vertybių suteikti prioritetinę apsaugą), yra nurodęs, kad visuomenė yra suinteresuota gauti informaciją ne tik apie politikos ar kriminalinius klausimus, bet ir apie sportą ar scenos atlikėjus ir pan. (*Von Hannover v. Germany* (No. 2), par. 109).“²³

Šio teisės aiškinimo kontekste LAT priėjo prie išvados, kad Lietuvos es-trados atlikėjas R. C. yra viešasis asmuo: „Nagrinėjamoje byloje, atsižvelgiant į ieškovo koncertinę veiklą, žinomumą Lietuvoje, bylos aplinkybes, akivaizdu, kad ieškovas gali būti priskiriamas prie visuomenės veikėjų kategorijos. Pagal

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2012.

²³ *Ibid.*

*Visuomenės informavimo įstatymo 14 straipsnio 3 dalį informacija apie viešojo asmens privatų gyvenimą gali būti skelbiama be jo sutikimo.*²⁴

Taigi Lietuvos teisinėje sistemoje susiklostė padėtis, kai bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų praktikoje viešojo asmens samprata atskleista akivaizdžiai skirtingai (skirtinga apimtimi). Tokia padėtis suponuoja problemą, susijusią su viešojo asmens samprata. Kyla pagrįstas klausimas, kuri viešojo asmens samprata (platesnė ar siauresnė) yra įtvirtinta Lietuvos nacionalinėje teisėje? Praktiniu požiūriu svarbu atsakyti, kuria samprata turi vadovautis atitinkamai bendrosios kompetencijos ir specializuoti teismai nagrinėdami ginčus? Manytina, jog ir bendrosios kompetencijos, ir specializuoti teismai turi vadovautis bendra samprata ne tik dėl vienodo teisės normų aiškinimo užtikrinimo valstybėje, bet ir dėl nuoseklaus konkrečios bylos (konkretaus ginčo, situacijos) išsprendimo. Administracinių teismų sprendimuose konstatuotos aplinkybės turi ir gali turėti prejudicinę galią nagrinėjant iš dalies to paties turinio ginčą jau bendrosios kompetencijos teisme. Štai ir šiame straipsnyje cituotoje Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gegužės 7 d. nutartyje administracinėje byloje Nr. A-146-1198-12 nustatytos aplinkybės buvo pripažintos prejudiciniais faktais civilinėje byloje asmeniui ginant savo pažeistas teises civiliniais gynimo būdais (reikalaujant pažeidimo pripažinimo ir neturtinės žalos atlyginimo už teisės į atvaizdą ir privatų gyvenimą pažeidimus)²⁵. Tai, jog Lietuvoje egzistuoja keli santykinai savarankiški neturtinių teisių gynimo būdai (t. y. asmens garbė ir orumas, privatus gyvenimas gali būti ginami bendrosios kompetencijos teisme civiliniais teisių gynimo būdais arba Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo nustatyta administracine procedūra²⁶) nereiškia, jog tos pačios įstatymų nuostatos gali būti interpretuojamos skirtingai civiliniame ir administraciniame procese.

Mūsų įsitikinimu, ir bendrosios kompetencijos, ir specializuoti teismai privalo vadovautis „klasikiniu“ Lietuvos doktrinoje įtvirtintu viešųjų asme-

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio mėn. 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2012.

²⁵ Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2012 m. birželio 8 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2795-866/2012; Vilniaus apygardos teismo 2013 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-726-823/2013.

²⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-662-3299-11.

nų apibrėžimu, kuriame viešaisiais asmenimis *ex officio* pripažįstami ir žymūs menininkai, aktoriai, verslininkai, sportininkai ir panašūs visuomenės veikėjai. Tokia išvada darytina remiantis toliau išdėstytais motyvais.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – Konvencija) yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis ir taikoma tiesiogiai kartu su nacionaliniais įstatymais, reguliuojančiais atitinkamą teisinį santykį. EŽTT jurisdikcija apima visus Konvencijos aiškinimo bei taikymo klausimus, o teismas, taikydamas teisės aktus, turi vadovautis EŽTT priimtais sprendimais, kuriais aiškinamos Konvencijos nuostatos bei jų taikymo klausimai. Papildomai pažymėtina, jog teismų praktika, susiklosčiusi per CK galiojimo dešimtmetį, patvirtino doktrinoje įtvirtintą nuostatą, jog specifines fizinių asmenų teises CK ne *reglamentuoja*, o *saugo*, t. y. reglamentuoja gynybą, kai teisės pažeidžiamos²⁷. CK ir kiti įstatymai tik detalizuoja pagrindinių žmogaus teisių, kurias įtvirtina Konvencija, Lietuvos Respublikos Konstitucija, apsaugą bei gynybą. Dėl šios priežasties teismų praktikoje nuosekliai laikytasi pozicijos, jog CK normos negali būti taikomos formaliai, izoliuotai, tačiau privalo būti aiškinamos Konvencijos ir kitų tarptautinės teisės aktų dvasia²⁸. Taigi, identifikuojant būtent tokį Konvencijos, jos aiškinimo EŽTT jurisprudencijoje santykį su nacionaliniais teisės aktais, darytina išvada, kad nacionaliniais įstatymais negali būti paneigtos ar nepagrįstai siauriamos Konvencijoje garantuotos žmogaus teisės. EŽTT išaiškinus, jog Konvencijos prasme visuomenė turi pagrįstą interesą (teisę) gauti informaciją, *inter alia*, apie sportą, scenos atlikėjus ir kitus žinomus visuomenės veikėjus²⁹, taip pat konstatavus, kad Konvencijos prasme šie asmenys dėl savo žinomumo gali būti viešaisiais asmenimis³⁰, manytina, jog nacionaliniu įstatymu ar jo interpretacija to paneigti negalima.

Maža to, siaurinti viešojo asmens sampratos ribas nėra ir teorinio pagrindo. Kaip minėta, doktrina nuosekliai palaikė platesnį viešojo asmens

²⁷ Mizaras, V. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 195.

²⁸ Čekanavičius, A. Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas. Sagatys, G. *et al. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 392.

²⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Case of Von Hannover v. Germany* (No. 2), pareiškimų Nr. 40660/08 ir 60641/08, para. 109.

³⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Case of Axel Springer AG v. Germany*, pareiškimo Nr. 39954/08, paras 97-100.

apibrėžimą, apimantį ir visuomenėje žinomus menininkus, aktorius, verslininkus, sportininkus ir pan. Šiame straipsnyje jau buvo cituoti teismų praktikos aiškinimai, kokios priežastys lemia viešųjų asmenų garbės ir orumo, teisės į privatų gyvenimą teisinės apsaugos ir gynybos ypatybes: viešasis asmuo savo padėtį visuomenėje išsikovoja iš dalies būtent dėl visuomenės dėmesio jam, viešojo asmens elgesys daro įtakos kitų visuomenės narių gyvenimui, viešasis asmuo, būdamas labiau pastebimas, turi galimybę kalbėti viešai, gali pats ir per visuomenės informavimo priemones paneigti paskelbtas žinias. Manytina, jog šios savybės akivaizdžiai yra būdingos žymiesiems menininkams, aktoriams, sportininkams ir kitiems panašioms visuomenės veikėjams. Pažymėtina, jog daugeliui šios kategorijos asmenų yra net būdingiau padėtį išsikovoti būtent dėl visuomenės dėmesio, įtakos darymo visuomenės narių elgesiui, galimybės lengvai patekti į žiniasklaidą, lyginant su teisėjais, atitinkamo rango valstybės ar savivaldybės tarnautojais ar asmenimis, administruojančiais viešųjų paslaugų teikimą.

Išvados

1. Lietuvos teisinėje sistemoje susiklostė padėtis, kai bendrosios kompetencijos ir specializuotų teismų praktikoje viešojo asmens samprata atskleidžiama skirtingai (skirtingu mastu). Remiantis LVAT išaiškinimais, galiojantis teisinis reguliavimas eliminuoja iš viešųjų asmenų rato atlikėjus, menininkus, sportininkus ir kitus panašius visuomenės veikėjus.
2. Ir bendrosios kompetencijos teismai, ir specializuoti teismai turi bendrai vadovautis Lietuvos teisės doktrinoje įtvirtintu viešųjų asmenų apibrėžimu, kuriame viešaisiais asmenimis *ex officio* pripažįstami ir žymūs menininkai, aktoriai, verslininkai, sportininkai, kiti visuomenės veikėjai. Teismų praktika, siaurinti šį apibrėžimą, laikytina prieštaraujanti Konvencijos nuostatomis ir be pakankamo pagrindo ribojanti Konvencijos garantuotas žmogaus teises.
3. Siekiant išvengti neaiškumų, tikslintinas Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatyme pateiktas viešojo asmens api-

brėžimas, į jį *expressis verbis* įtraukiant asmenis, kurie dėl savo veiklos ar visuomeninės padėties nuolat sulaukia visuomenės dėmesio ir pagrįstai ją domina (žymūs menininkai, aktoriai, verslininkai, sportininkai ir pan.).

LITERATŪRA

1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 71-1706; 2006, Nr. 82-3254.
5. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 82-3254.
6. Čekanavičius, A. Specifinės fizinių asmenų civilinės teisės ir jų įgyvendinimas. Sagatys, G. et al. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
7. Mikelėnas, V. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Antroji knyga. Asmenys*. Vilnius: Justitia, 2002.
8. Mizaras, V. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Justitia, 2009.
9. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Case of Von Hannover v. Germany (No. 2)*, pareiškimų Nr. 40660/08 ir 60641/08.
10. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2012 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Case of Axel Springer AG v. Germany*, pareiškimo Nr. 39954/08.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2000 m. vasario 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-130/2000.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-747/2001.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-660.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. lapkričio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1373. *Teismų praktika*. 2002, 19.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. balandžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-280/2005.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. sausio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3k-3-42.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. sausio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-65/2006.

18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-142/2006.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. sausio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2008. *Teismų praktika*. 2008, 29.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. balandžio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-193/2009.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. vasario 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-51/2009.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. kovo 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-97/2011.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-481/2012.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 1998 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. 1. „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7, 71 straipsnių ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo taikymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas“. *Teismų praktika*. 9.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. spalio 23 d. nutarimas.
26. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2011 m. balandžio 28 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-62-787-11.
27. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2011 m. lapkričio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-662-3299-11.
28. Lietuvos Vyriausiojo Administracinio Teismo 2012 m. gegužės 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-146-1198-12.
29. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-726-823/2013.
30. Vilniaus miesto 1 apylinkės teismo 2012 m. birželio 8 d. sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-2795-866/2012.

AKCININKO ATSAKOMYBĖS UŽ BENDROVĖS PRIEVOLES PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Dr. Agnė Tikniūtė

Vytauto Didžiojo universiteto

Privatinės teisės katedros docentė

Įvadas

Iki naujojo Civilinio kodekso¹ (toliau – CK) įsigaliojimo Lietuvos teismų praktikoje nebuvo bandymų pripažinti dalyvius atsakingais už juridinio asmens prievoles. Viena iš priežasčių – konkrečios įstatymo normos, suteikiančios teisę tai daryti, trūkumas. Tačiau teigti, kad nebuvo kito tokio pobūdžio atsakomybės pagrindo, būtų per drąsu – teoriškai egzistavo galimybė pasinaudoti piktnaudžiavimo teise institutu ir siekti dalyvio tiesioginės deliktinės atsakomybės. Todėl 2001 m. CK novatoriškas reglamentavimas atliko dvi svarbias funkcijas – ne tik inicijavo pirmuosius bandymus panaikinti ribotos atsakomybės apsaugą per įgalinančios teisės normos įtvirtinimą, bet ir paskatino Lietuvos teisinę sąmonę nebetraktuoti ribotos atsakomybės kaip absoliučios taisyklės.

CK 2.50 straipsnio 3 dalies nuostata „kai juridinis asmuo negali įvykdyti prievolės dėl juridinio asmens dalyvio nesąžiningų veiksmų, juridinio asmens dalyvis atsako pagal juridinio asmens prievolę savo turto subsidiariai“ taikoma labai plačiam subjektų ratui. Ji apima visų rūšių juridinių asmenų dalyvių atsakomybę už nesąžiningus veiksmus. Tačiau šiame straipsnyje aptariami tik bendrovės akcininko atsakomybės aspektai.

Kaip teigia I. Levickaitė savo straipsnyje „Ar Lietuvos įstatymai leidžia pakelti akcinės bendrovės atsakomybės šydą?“, sisteminė CK ir Akcinių bendrovių įstatymo² analizė implikuoja tris galimas bendros ribotos atsakomy-

¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262

² Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914; 2003, Nr. 123-5574.

bės taisyklės išimtis: 1) kai ribotos atsakomybės taisyklės susitarta netaikyti sutartyje arba ši išlyga numatyta įstatyme; 2) kai tokia išimtis numatyta bendrovės įstatuose; 3) kai akcininko veiksmų nesąžiningumas panaikina juridinio asmens galimybę įvykdyti savo prievolę kreditoriams³. Trečioji išimtis Lietuvoje taikoma jau 12 metų, todėl šiai praktikai aptarti bei akcininko ribotos atsakomybės netaikymo teorinei analizei ir bus skirtas šis straipsnis.

Ribotos akcininko atsakomybės netaikymo problema nagrinėjama dviejose disertacijose – įmonių grupių problematika gvildinama V. Papijanc disertacijoje „Patruojančios įmonės atsakomybė prieš dukterinės įmonės kreditorius“ (2009) ir šio straipsnio autorės disertacijoje „Juridinio asmens ribotos atsakomybės problema: teisiniai aspektai“ (2006). 2006 m. teismų iniciatyva pripažinti akcininkų bei direktorių atsakomybę bendrovės kreditoriams galėjo būti vertinama tik teigiamai, nes iki 2006 m. pradžios buvo tik viena šio straipsnio autorei žinoma Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – ir LAT) byla, kurioje akcininkas pripažintas atsakingu už bendrovės prievoles. Nuo 2006 m. padėtis keitėsi iš esmės – akcininkų ir direktorių deliktinė atsakomybė kreditoriams tapo teisine taisykle, o ne išimtimi, išplėtos galimybės siekti tiesioginės akcininko atsakomybės remiantis tyčinio bankroto institutu naujos redakcijos Bankroto įstatyme. Todėl tikslinga plačiau panagrinėti ribotos atsakomybės panaikinimo technikų pranašumus ir trūkumus.

1. Akcininko atsakomybė už bendrovės prievoles Lietuvoje

Jau precedentinėje „*Göllner spedition*“ v. *S. Beinorius, J. Beinorienė* byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad atsakomybės pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalį sąlygos yra tapačios bendrosioms deliktinės atsakomybės sąlygoms. *Šiuolaikinė teismų praktika taip pat nuosekliai laikosi taisyklės, kad akcininko atsakomybė 2.50 straipsnio 3 dalies pagrindu yra deliktinė*⁴. Taigi akcininkas gali būti pripažintas atsakingu už bendrovės prievoles, tik jeigu jo kalti neteisėti veiksmai sukėlė bendrovės nemokumą.

³ Levickaitė, I. Ar Lietuvos įstatymai leidžia pakelti akcinės bendrovės atsakomybės šydą? *International Journal of Baltic Law*. 2004 Dec., 1 (4): 19.

⁴ Štai 2009 m. byloje LAT pažymi, kad „sprendžiant (akcininko – aut.) civilinės atsakomybės iš delikto taikymą reikia nustatyti faktines aplinkybes, patvirtinančias arba paneigiančias visas būtinas civilinės atsakomybės sąlygas (CK 6.246-6.249 str.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009.

Iš bendrovės valdymo schemas pagal Akcinių bendrovių įstatymą aiškiai matyti, kad ne bet kokio akcininko veiksmai gali sukelti bendrovės nemokumą⁵. Visų pirma todėl, kad būtent bendrovės valdymo organas, o ne akcininkas turi nedeleguotina pareigą priimti verslo sprendimus. Antra, strateginiai sprendimai, kurie yra akcininko kompetencija, priimami kolegialiai ir dar balsų dauguma. Akcininkas *de facto* veikia dviem būdais – individualiai⁶ kaip dalyvis ir kolegialiai⁷ kaip juridinio asmens organas (vienanarėje bendrovėje) arba jo narys. Individualių akcininko pareigų nevykdymas, nors ir gali būti kvalifikuojamas kaip neteisėta veika, teoriškai neturėtų sukelti atsakomybės už bendrovės prievoles (išskyrus steigėjo sutartinę atsakomybę arba vienanarės bendrovės akcininko atsakomybę, kai sutampa individualus ir kolegialus veikimas). Juk CK 2.50 straipsnio 3 dalis lemia, kad dalyvis gali būti pripažintas atsakingu už juridinio asmens prievoles tik tuo atveju, jeigu jo veikla padarė žalą, dėl kurios bendrovė negalėjo įvykdyti prievolės kreditoriui. O tam, kad atsirastų atsakomybei būtinas priežastinis ryšys, atrodytų, dalyvis ne tik turi turėti kontrolės įgyvendinimo galimybę, bet ir ja naudotis, pažeisdamas pareigą elgtis sąžiningai.

Sisteminė Akcinių bendrovių įstatymo analizė rodo, kad terminas „akcininkas“ yra kompleksiškas. Vien akcininkas kaip fizinis asmuo gali vykdyti tris skirtingas funkcijas: dalyvauti valdant įmonę kaip pasyvus investuotojas; būti tinkamai paskirtu bendrovės direktoriumi arba kontroliuoti bendrovės valdymo organų kasdienius verslo sprendimus – veikti kaip šešėlinis direktorius. Akcininko kaip juridinio asmens elgesio modelių amplitudė siauresnė – jis negali turėti valdybos nario ir / ar administracijos vadovo įgaliojimų ir veikti kaip *sui generis* valdymo organas,

⁵ Terminą „nemoki bendrovė“ vartojame kaip negalėjimo įvykdyti prievolės sinonimą, atsiiribodami nuo Įmonių bankroto įstatyme apibrėžtos prasmės.

⁶ Individualiai akcininkas veikia kaip bendrovės steigėjas (nes Lietuvoje galioja privalomas reikalavimas steigėjui įsigyti bendrovės akcijų), kaip akcijas apmokantis asmuo ir taip užtikrina bendrovės teisinę egzistenciją. Jis taip pat turi individualias turtines teises – gauti bendrovės pelno dalį, likviduojamos bendrovės turto dalį ir pan., bei tam tikras neturtines teises: dalyvauti akcininkų susirinkimuose, gauti informaciją, reikalauti žalos atlyginimo iš valdymo organų, samdyti audito įmonę bendrovės veiklai iširti bei kitas įstatymų ir įstatų numatytas teises etc. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 14–16 str.

⁷ Kolegialiai akcininkai atlieka visuotiniam akcininkų susirinkimui priskirtas funkcijas – keičia ir pildo bendrovės įstatus, renka valdymo organus ir audito įmonę, tvirtina metinę finansinę atskaitomybę, priima nutarimus didinti ar mažinti įstatinį kapitalą, perleisti ilgalaikį turtą, žodžiu, faktiškai įgyvendina valdymo organų kontrolės funkcijas.

tačiau jam lieka galimybė faktiškai valdyti bendrovę. Taigi atsakomybė dalyviui turėtų kilti tuo atveju, jei jis vykdo valdymo funkciją ir tai daro netinkamai. Kadangi valdymo funkciją bendrovėje gali įgyvendinti tik kontroliuojantis (tiesiogiai ar netiesiogiai) akcininkas, tai tik toks akcininkas turi būti atsakomybės subjektas.⁸

Vis dėlto praktika tolsta nuo šios taisyklės, išplėsdama CK 2.50 straipsnio 3 dalies taikymą ir smulkiesiems akcininkams. Štai, pavyzdžiui, civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009 LAT pripažino akcininką, turintį 11 proc. civilinės atsakomybės, subjektu pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalį. Teismas akcininko teisę inicijuoti akcininkų susirinkimą prilygino pareigai sušaukti akcininkų susirinkimą⁹.

Jei akcininkas yra kartu ir bendrovės valdymo organas ne tik *de facto*, bet ir *de jure*, atsakomybės kilimo pagrindas turėtų būti jo, kaip valdymo organo, veiksmai. Ypač kai CK 2.87 straipsnio 7 dalis numato, kad juridinio asmens valdymo organo narys, nevykdantis arba netinkamai vykdančis pareigas, privalo padarytą žalą atlyginti juridiniam asmeniui visiškai, jei įstatymai, steigimo dokumentai ar sutartis nenumato kitaip.¹⁰ Bendrovių teisės doktrina vienareikšmiškai pabrėžia valdymo organo nedeleguotą pareigą bendrovei. Todėl, jei akcininkas tuo pačiu metu yra ir administracijos vadovas, jo atsakomybės mastą turėtų apibrėžti jo, kaip valdymo organo, statusas. Šios nuomonės nuosekliai laikosi ir LAT praktika, kuri atskiria vadovo ir akcininko atsakomybės pagrindus. LAT pabrėžia, kad „esminis dalyvio ir vadovo teisinės padėties skirtumas yra susijęs su jų atliekamomis funkcijomis (...) Atsižvelgiant į tai, vadovu laikytinas valdymo ar priežiūros organo narys, kurio veikla susijusi su kasdienės juri-

⁸ Pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalį.

⁹ Sistemiškai taikant Akcinių bendrovių įstatymo 23 straipsnio 1–3 dalis, nebelikus bendrovės vadovo, pareiga inicijuoti visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimą tenka bet kuriam akcininkui, kurio turimų akcijų kiekis yra ne mažiau kaip 10 proc. Mirus bendrovės vadovui, šią įstatyme nustatytą pozityvią pareigą turėjo vykdyti bet kuris iš bendrovės akcininkų, valdžiusių ne mažesnę kaip 10 proc. bendrovės akcijų paketą. Tuo tarpu visuotinio akcininkų susirinkimo, o ne atskirų akcininkų kompetencija buvo pavesti eiti pareigas paskirtam bendrovės vadovui. Taigi aptariamo teisinio reglamentavimo kontekste atsakovai turėjo teisinę pareigą inicijuoti bendrovės visuotinio akcininkų susirinkimo sušaukimą, kuriame būtų sprendžiama dėl įstatyme nurodytų privalomų spresti klausimų (tarp jų – dėl bendrovės vadovo skyrimo, finansinės atskaitomybės tvirtinimo ir kt.). Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009.

¹⁰ LR CK 2.87 straipsnio 7 dalis.

dinio asmens veiklos organizavimu ir tokios veiklos priežiūra. Dalyvis yra įmonės kapitalo teikėjas ir bendrovės organo – dalyvių susirinkimo narys. (...) Atsižvelgiant į šių funkcijų skirtingumą, civilinės atsakomybės byloje kiekvienu konkrečiu atveju sprendžiamas, ar byloje atsakovu nurodytas asmuo atliko vadovui ar dalyviui būdingas funkcijas.¹¹

Jei akcininkas yra tik *de facto* bendrovės valdymo organas, sistemiškai vertinant jo atsakomybę bendrovei turėtų kilti, jei jis pažeistų valdymo organo pareigas, būdingas vadovui. Šis požiūris atitinka ir LAT formuojamą praktiką. Pavyzdžiui, LAT civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012 išaiškinta: „Jei dalyvis atlieka veiksmus, kurie pagal įstatymus ir steigimo dokumentus nepriskirtini jo, kaip dalyvio, kompetencijai, bet būdingi vadovui, laikytina, kad jis *veikia kaip faktinis vadovas ir atsakomybę turi prisiimti kaip vadovas*. Kai tas pats asmuo yra ir vadovas, ir dalyvis arba tik dalyvis ir atlieka dalyviui būdingus, bet neteisėtus kaltus žalos sukėlusius veiksmus, jo atsakomybę turi būti nustatoma kaip dalyvio civilinė atsakomybė.¹²

Sudėtingiausia doktrininė ir praktinė problema akcininko atsakomybės kontekste yra apibrėžti akcininko veiksmų neteisėtumą. Jau precedentinėje „*Göllner expedition*“ v. *S. Beinorius, J. Beinorienė* byloje buvo pripažinta, kad akcininkų veiksmai buvo nesąžiningi 2.50 straipsnio 3 dalies prasme, tačiau nebuvo suformuluoti nesąžiningo elgesio kriterijai – teismas tiesiog rėmėsi bendraisiais CK 2.50 straipsnio 3 dalies tikslais – išvengti piktnaudžiavimo ribota atsakomybe, tačiau konkrečiai nenurodė, koks testas turėtų būti taikomas siekiant įvertinti akcininko veiksmus. LAT tiesiog pripažino, kad nesąžiningumas pasireiškė tam tikrų atsakovo veiksmų visuma.¹³ Tai, kad sąžiningus akcininko veiksmus nuo nesąžiningų atiboti sunku, lemia ta aplinkybė, jog pati ribota

¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012.

¹² Ibid.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004. Atsakovas S. Beinorius įsteigė naują juridinį asmenį „Transbaninis“, buvo šios bendrovės vienintelis dalyvis ir vadovas. Tokiems S. Beinoriaus veiksams neprieštaravo ir kitas juridinio asmens dalyvis – jo sutuoktinė J. Beinorienė. Atsakovas S. Beinorius vienu metu kontroliavo UAB „Baninis“ ir UAB „Transbaninis“ veiklą, jų atsiskaitymą su kreditoriais, dėl to nebuvo išmokėta ieškovui priteista pinigų suma pagal įsiteisėjusį teismo sprendimą, nes buvo perleistas UAB „Baninis“ veiklai reikalingas turtas, o veikla perkelta į naujai įsteigtą juridinį asmenį, pinigines lėšas, gautas iš UAB „Baninis“ komercinės veiklos, pagal sukurtą finansinių operacijų schemą atitekdavo UAB „Transbaninis“.

atsakomybė yra moraliai „nesąžininga“, tačiau teisėta, nes pati bendrovės forma „įteisina“ akcininkų iniciatyvą steigti juridinį asmenį rizikingoms veikloms vykdyti. Atsižvelgus į tai, kad didesnė rizika lemia didesnio pelno galimybę, o rizikos laipsnis lieka stabilus, tikėtina, kad akcininkai rinksis riziką, kurios nesirinktų neribotai atsakingas juridinio asmens dalyvis arba kreditoriai. Todėl teisinio reguliavimo ir teismų uždavinys yra atriboti teisėtą ir sąžiningą riziką nuo nesąžiningos ir neteisėtos, tačiau reikia pripažinti, kad šis uždavinys sunkiai pasiekiamas, atsižvelgiant į verslo santykių įvairovę ir sudėtingumą.

2. Ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinų kritika

Nors tikslai, kurių siekia teismai, panaikindami akcininko atsakomybę, aiškūs ir teisėti – ginti kreditorius nuo akcininkų piktnaudžiavimo, tačiau šiems tikslams pasiekti naudojamos teisinės technikos kelia nemažai klausimų dėl savo apibrėžtumo. Ši kritika taikytina ir JAV korporatyvinio šydo panaikinimo doktrinai (*piercing corporate veil*), ir kitoms Europos valstybių ribotos atsakomybės panaikinimo technikoms. Šveicarų mokslininkas K. Hofstetteris, nagrinėjantis JAV teismų praktiką, teigia, kad korporacinio šydo panaikinimo doktrinos „neaiškus ir metaforiškas pavadinimas atsispindi ir ją taikant: JAV teismai vartoja šį terminą labai skirtingais atvejais, todėl sunku nustatyti, kokio pobūdžio teoriją šis terminas ženkliną“¹⁴. Europoje padėtis dar sudėtingesnė: „Jungtinės Karalystės ir Vokietijos teismų sprendimai [...] pateikia mažiau kriterijų nei jų kolegos JAV, kokie konkretūs veiksniai gali turėti įtakos ribotos atsakomybės netaikymui.“¹⁵ Todėl teisėjo Cardozo kritika, kad korporacinio šydo panaikinimo doktrina apgaubta metaforos rūko, išlieka vis tokia pat aktuali. Ir šiandien ji, kaip ir vos tik atsiradusi, sunkiai gali būti konstruktyviai analizuojama. Šios doktrinos taikymo praktika daugiau primena *ex post* taisyklių kūrimą nei normatyvinį reguliavimą, jos tikslas – pasiekti rezultatą konkrečioje byloje. Stebėtina, kad ir anglosaksų „*veil piercing*“, ir vokiečių *Durchgriffshaftung* (2001 m. šią doktriną pakeitė *existenzvernich-*

¹⁴ Hofstetter, K. *The Ecological Liability of Corporate Groups: Comparing US and European Trends*, 1993 [žiūrėta 2005-09-02]. <http://www.hottopos.com/harvard1/ecological_liability_of_corpotat.htm>

¹⁵ *Ibid.*

tender Eingriff), nors ir buvo taikomos skirtingose teisinėse sistemose, susidurdavo iš esmės su identiška kritika – jog yra per plačiai suformuluotos ir nepateikia tikslaus atsakymo į klausimą, kada naudojimas bendrovės teikiama ribotos atsakomybės apsauga jau turėtų būti neteisėtas.¹⁶ Tiesa, Vokietijos teisės doktrinai ir teismų praktikai turinio požiūriu 2001 m. pavyko siauriau apibrėžti akcininko atsakomybės sąlygas, formuluojant bendrovės egzistencijos sunaikinimo doktriną, pagal kurią bendrovės direktoriai ir akcininkai atsako tik už žalą, atsiradusią dėl jų veikimo prieš teisinę bendrovės egzistenciją, jei šis veikimas lėmė bendrovės nemokumą (turi būti nustatytos tokios aplinkybės kaip pagrindinės turto dalies išėmimas iš įmonės pažeidžiant kreditorių interesus).

Išsiskiriamos trys pagrindinės gausios dabartinės teismų praktikos akcininko atsakomybės požiūriu kritikos¹⁷ argumentų grupės: pirmoji kvestionuoja galimybę prognozuoti, esant kokioms sąlygoms ribotos atsakomybės apsauga bus panaikinta, antroji – jos taikymo efektyvumą, o trečioji – atitiktį šiuolaikinei juridinio asmens koncepcijai.

Pirmoji kritikų grupė teigia, kad *ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos neužtikrina teisinio tikrumo*. Tikrieji bet kokios teisinės doktrinos tikslai turėtų būti įgyvendinti teisingumą laikantis teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principų. Mokslininkai sutaria, kad ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos akivaizdžiai nepasiekia šių tikslų.¹⁸ Neapibrėžti standartai, tokie kaip „apgaulingi ar nesąžiningi akcininko veiksmai“, teisėjams nesuteikia aiškių orientacinių kriterijų, kur nubrėžti ribą tarp teisėto ir neteisėto naudojimosi įstatymo suteikta ribota atsakomybe, o tik pavojingai plačią diskreciją, pažeidžiančią rinkos dalyvių teisinio tikru-

¹⁶ Singhof, B. *Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law*, *ibid.*, p. 155.

¹⁷ Šią doktriną kritikuoja daug šiuolaikinių mokslininkų. Žr.: Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing*. *Journal of Corporation Law*, 2001 (26); Glynn, T. P. *Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers*. *Vanderbilt Law Review*. 2004 March, 57 (2): 329; Hansmann, H.; Kraakman, R. *Toward Unlimited Shareholder Liability for Corporate Torts*. *Yale Law Journal*. 1991, 100; Hofstetter, K. *The Ecological Liability of Corporate Groups: Comparing US and European Trends*. 1993 [žiūrėta 2005-09-02]. <http://www.hottopos.com/harvard1/ecological_liability_of_corpotat.htm>. Singhof, B. *Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law*. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 1999–2000, 22 (2).

¹⁸ Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing*, 26. *Journal of Corporation Law*. 2001, p. 514.

mo lūkesčius. Be to, kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, JAV, dėl procesinių taisyklių specifikos šios diskrecijos rezultatai retai gali būti peržiūrėti aukštesnės instancijos teismo. Pavyzdžiui, *Cheatle v. Rudd's Swimming Pool Supply Co., Inc.* byloje pirmos instancijos teismo sprendimas šiuo klausimu buvo preziumuojamas kaip teisingas, todėl apeliaciniame procese negalėjo būti panaikintas, nebent būtų įrodyta jo *akivaizdus* klaidingumas¹⁹. Kaip teigia vienas uoliausių šios doktrinos kritikų S. Bainbridge'as, taikdami korporacinio šydo panaikinimo doktriną „teisėjai, atrodo labiau rūpinasi teisingumo įgyvendinimu konkrečiu atveju nei principais, pagal kuriuos turėtų būti nustatoma asmeninė akcininko atsakomybė visos visuomenės kontekste“²⁰. Dabartinė ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos taikymo praktika leidžia teisėjams įgyvendinti tik „jų asmeninį šiuurkštų teisingumą, per daug nesirūpinant nei kuriamais precedentais, nei apeliaciniu procesu“²¹. Teisėjai stengiasi pasiekti rezultatą, atitinkantį jų neapibrėžtą nuojautą apie teisingumą konkrečiu atveju, tačiau artikuliuotai nesuformuluoja šio rezultato motyvų. Vietoj tikslios analizės teismai naudojami abstrakcijomis, tokiomis kaip „*alter ego*“, „teisinis instrumentas“ ar panašiomis.²²

Antroji kritikų grupė teigia, kad atskiri ribotos atsakomybės panaikinimo atvejai apskritai nėra veiksminga priemonė kovoti su piktnaudžiavimu. Pavieniai atsakomybės atvejai iš principo negali būti laikomi veiksminga teisinio reguliavimo priemone kovoti su akcininkų piktnaudžiavimu, nes ja siekiama tik sumažinti atskirus neigiamus ribotos atsakomybės padarinius, o ne prevencinių tikslų – jos taikymas neskatina investuotojų tinkamai internalizuoti įmonės rizikos. Be to, ji tinkamai negali atlikti ir kompensuojamosios civilinės atsakomybės funkcijos, nes jos veikimas neprognozuojamas – „ji – kaip žaibas, retas, žiaurus ir nenusipėjamas“²³.

Trečioji kritikų grupė atkreipia dėmesį į dažnai pasitaikantį išorinį akcininko atsakomybės pobūdį. Panaikinant akcininko ribotą atsakomybę ignoruojamas juridinio asmens teisinis subjektiškumas bei ribotos

¹⁹ *Cheatle v. Rudd's Swimming Pool Supply Co., Inc.*, 360 S.E.2d 828, 831 (Va. 1987).

²⁰ Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Journal of Corporation Law*. 2001, 26: 515.

²¹ *Ibid.*

²² Gevurtz, F. A. Piercing Piercing: An Attempt to Lift the Veil of Confusion Surrounding the Doctrine of Piercing the Corporate Veil. *Oregon Law Review*. 1997 (76): 853, 855.

²³ Easterbrook, F. H.; Fischel, D. R. Limited Liability and the Corporation. *University of Chicago Law Review*. 1985, 52: 89.

atsakomybės instituto turinys. Taip pat neatsižvelgiama į bendrovių teisėje įtvirtintą netiesioginės kreditorių teisių apsaugos principą²⁴. Todėl išorinė akcininkų atsakomybė kreditoriams ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos pagrindu sunkiai suderinama su šiuolaikine bendrovių teisės doktrina²⁵. Išorinis atsakomybės pobūdis nederina nei su juridinio asmens kaip teisių ir pareigų subjekto, nei su ribotos atsakomybės samprata, nes akcininko neteisėti (arba koncerno atveju teisėti) veiksmai pažeidžia visų pirma juridinio asmens interesus ir tik išvestine prasme – kreditorių ir bendraakcininkų.

3. Vokietijos patirtis – nuo *Konzernrecht* atgal prie teismų praktikos suformuluotos taisyklės

Akcininkų atsakomybės požiūriu labai įdomi Vokietijos patirtis, nes ši valstybė teisinio reguliavimo priemonėmis ėmėsi spręsti ribotos bendrovių atsakomybės keliamus neigiamus aspektus, įstatymiškai įtvirtindama neribotą patronuojančios bendrovės atsakomybę už antrinės bendrovės prievoles. Tiesa, ši reforma susijusi tik su atviro tipo bendrovių (*Aktiengesellschaft*) grupėmis. Tačiau beveik 50 metų skaičiuojanti šio reguliavimo istorija pačių vokiečių vertintina kaip pateisinusi viltis tik iš dalies, dėl toliau išvardytų priežasčių.

Jau 1965 m. Vokietija reglamentavo įmonių grupės atsakomybę padarydama Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimus (*Aktiengesetz 1965*)²⁶. Taip buvo įgyvendinta Freiburgo mokyklos iniciatyva, kuria buvo siekiama visiškai atsisakyti ribotos atsakomybės įmonių grupės viduje, kitaip tariant, siūloma atsisakyti dvigubos ar net daugkartinės ribotos atsakomybės. Esminė šios iniciatyvos idėja buvo ta, kad teisinis reguliavi-

²⁴ Pavyzdžiui, pagal bendrą Vokietijos teisės taisyklę „akcininko atsakomybės pobūdis – vidinis. Vokietijoje tiesioginė akcininko atsakomybė įstatymo pagrindu formaliai galima tik vienu atveju – tai atsakomybė už tyčinę žalą, padarytą visuomenės tvarkai priešingais veiksmais.

²⁵ Singhof, B. *Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law, ibid.*, p. 169.

²⁶ Bicker, E. T. *Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006)*. Available at SSRN, p. 3. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.

mas turi veiksmingai suderinti atsakomybę ir kontrolę²⁷. Turiniu požiūriu *Konzernrecht* iš esmės atskiria sutartines ir faktines įmonių grupes, ir šio teisinio reguliavimo tikslas yra paskatinti grupę pasirinkti būtent sutartinį santykį²⁸. Sutartiniais santykiais susijusi patronuojanti bendrovė gali vadovauti bendrovei siekdama visos grupės tikslų, net jei tokie sprendimai žalingi pačiai bendrovei, tačiau *quid pro quo ji privalo kompensuoti nuostolius, kurie atsirado dėl tokių nurodymų*²⁹.

De facto grupėje patronuojanti bendrovė negali daryti įtakos antrinei bendrovei sudaryti ekonomiškai nepalankių sandorių, nebent kompensuotų jai skirtumą tais pačiais finansiniais metais³⁰. Jei patronuojanti bendrovė nekompensuoja savanoriškai, antrinė bendrovė gali reikalauti nuostolių atlyginimo³¹.

Tačiau patys vokiečių autoriai pripažįsta, kad nors teoriškai principas aiškus ir atsakomybės sąlygos tinkamai sureguliuotos, praktika susiduria su didžiuliais sunkumais taikydama atsakomybę patronuojančiai bendrovei. Pagrindinė problema – nustatyti konkretų sandorį, dėl kurio atsirado žala. Teismai ilgą laiką sprendė šią problemą taikydami kvalifikuotos faktinės grupės koncepciją (*qualifiziert faktischer Konzern*), pagal kurią atsakomybė patronuojančiai bendrovei buvo taikoma ir nesilaikant įstatyme apibrėžto reikalavimo *dėl konkretaus žalingo sandorio nustatymo*.³²

Tačiau 2001 m. *Bundesgerichtshof* atsisakė kvalifikuotos faktinės grupės koncepcijos iš esmės dėl to, kad daugiau kaip dešimtmetį negalėjo tinkamai apibrėžti atsakomybės pagrindų ir sukūrė naują *existenzvernichtender Eingriff* doktriną, iki tol taikytą tik *uždaro tipo įmonių grupėms (GmbH grupėms)* ir standartinėms vienos bendrovės bei akcininko situ-

²⁷ Eucken, W. *Grundsätze der Wirtschaftspolitik* (Tübingen, Mohr Siebeck 1952), p. 279. Cituota: Bicker, E. T. Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006). Available at SSRN, p. 3. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.

²⁸ Bicker, E. T. Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006). Available at SSRN, p. 3. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.

²⁹ S. 302 (1) AktG.

³⁰ S. 311 (1) and (2) AktG.

³¹ S. 317 (1) Akt, G.

³² s. 302 AktG, *vide* BGHZ 95, 330 at 339 and 345 ff. (“Autokran”) = NJW 1986, 188; BGHZ 107, 7 at 16 (“Tiefbau”) = NJW 1989, 1800. Bicker, E. T. Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006). Available at SSRN, p. 4. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.

acijoms. Kaip jau minėta, ši doktrina pripažįsta akcininką atsakingu už bendrovės prievoles, jei jo veikla sukelia pavojų teisinei bendrovės egzistencijai³³. Kadangi *GmbH* įmonių grupės atsakomybė nebuvo iš anksto įstatymiškai sureguliuota, todėl *GmbH* dalyvio atsakomybės pagrindai buvo formuluojami teismų praktikos būdu, teismų praktika suformulavo platesnę, nei minėtame *Konzernrecht*, dominuojančio akcininko pareigą atsižvelgti į bendrovės interesus.

Taigi Vokietijos patirtis rodo, kad teisinio reguliavimo priemonėmis sunku apibrėžti akcininko elgesį, už kurį jis turėtų prarasti ribotos atsakomybės apsaugą. Ekonominė tikrovė leidžia akcininkams pasirinkti priemones, kurios kiekviena atskirai yra teisėtos, bet bendras jų poveikis yra pražūtingas bendrovės išlikimui, todėl efektyvi teisinė taisyklė turi atspindėti šią problemą. Kaip rodo Vokietijos patirtis, teismams pavyko tai padaryti geriau nei įstatymų leidėjams.

4. Teismų sukurtų akcininko atsakomybės taisyklių alternatyvos

Kaip teigia I. Levickaitė, geresnė Lietuvos teisinio reguliavimo alternatyva už pasirinktąją yra tolesnis atsakomybės sąlygų sunorminimas. 2004 m. ji siūlė CK numatytus nesąžiningumo kriterijus apibrėžti Akcinių bendrovių įstatyme, remiantis geriausiais Vakarų valstybių teismų praktikos pavyzdžiais. Kai kurie mokslininkai siūlo pasirinkti šį modelį net bendrosios teisės kraštams – R. Hussas ne bendros atsakomybės sąlygų praktikos problemą JAV siūlo spręsti įstatymu reglamentuojant geriausius jos aspektus. Šios įstatymų galios nuostatos suteiktų gaires teismams, lemtų vienodą doktrinos taikymą bei padidintų teisinį tikrumą visuomenėje.³⁴

Lietuvos įstatymų leidėjai jau žengia šia kryptimi – 2013 m. įsigaliojo nauja Įmonių bankroto įstatymo (toliau – ir ĮBĮ) redakcija³⁵, kuria ir

³³ Ulmer, P. Existenzvernichtungshaftung als Durchgriffshaftung. *Juristen Zeitung (JZ)*. 2002, 1049 at 1051. Cituota: Bicker, E. T. Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006). Available at SSRN, p. 4. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.

³⁴ Huss, J. R. Revamping Veil Piercing for All Limited Liability Entities: Forcing the Common Law Doctrine into Statutory Age. *University of Cincinnati Law Review*. 2001, 70: 2.

³⁵ Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010.

buvo siekiama sukonkretinti, kokie akcininkų ir valdymo organų veiksmai lems bendrovės bankroto pripažinimą tyčiniu. Šio straipsnio apimtis ir tikslas neleidžia plačiai nagrinėti ĮBĮ 20 straipsnio naujovių ir jų tinkamai įvertinti, tik pasakytina, kad naujoji tyčinio bankroto samprata labai plati, o pagrindai aiškiai apibrėžti ir pakartoja dažniausiai sutinkamus akcininkų atsakomybės pagal CK 2.50 straipsnio 3 dalį bylose: teismas pripažįsta bankrotą tyčiniu, jeigu nustato, kad įmonės valdymo organas netinkamai vykdė pareigas, buvo sudaryti nuostolingi ar ekonomiškai ne-naudingi įmonei sandoriai ir priimti analogiški sprendimai, turtas buvo perleistas mažesnėmis negu rinkos kainomis arba neatlygintinai susijusiems asmenims; įmonės veikla buvo organizuojama taip, kad kreditorių galimybės nukreipti išieškojimą į įmonės skolininkės turtą buvo apribotos arba panaikintos, buhalterinė apskaita buvo tvarkoma apgaulingai etc. Taip pat įtvirtintos dvi tyčinio bankroto prezumpcijos – pirma, veikla ir turtas buvo perkelti į kitą įmonę, kuri perėmė bankrutuojančios įmonės nebaigtas vykdyti sutartis, ir į šią įmonę perėjo dirbti darbuotojai ir (arba) vadovai, bei, antra – atsiskaitymai iki bankroto bylos iškėlimo buvo vykdomi pažeidžiant CK 6.930¹ straipsnyje nustatytą atsiskaitymų grynaisiais ir negrynaisiais pinigais eiliškumą ir nebuvo vykdomas reikalavimas dėl privalomo įmonės bankroto bylos inicijavimo. Atsiribojant nuo pagrindų pagrįstumo vertinimo, pasakytina tik tiek, kad šie ĮBĮ pakeitimai palengvins kreditorių teisių gynimą per tyčinio bankroto institutą.

Kita siūloma priemonė, kaip išvengti ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos neigiamų pasekmių – tiesiog atsisakyti ją taikyti³⁶. Akcininkų atsakomybės pagrindas tada būtų tik asmeninė tiesioginė deliktinė atsakomybė. Pavyzdžiui, JAV atlikus teismų praktikos analizę, pastebėta, kad daugeliu formaliai korporacinio šydo panaikinimo doktrinos taikymo atvejų akcininko veiksmai atitiko bendrąsias deliktinės atsakomybės sąlygas ir ieškovas tiesiog galėjo pateikti ieškinį asmeniškai akcininkui dėl padarytos žalos.

Kitos valstybės diferencijuoja tiesioginę deliktinę akcininko atsakomybę bei akcininko atsakomybę panaikinus ribotos atsakomybės apsaugą. Pavyzdžiui, Vokietijos civilinio kodekso 826 straipsnis numato, kad asmuo, kuris sąmoningai padaro žalą neteisėtais veiksmais, turi at-

³⁶ Siūlo atsisakyti jos taikymo akcininkams – fiziniams asmenims. Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing*, *ibid.*, p. 515.

lyginti nukentėjusio asmens patirtus nuostolius³⁷. Šiuo pagrindu ir akcininkai atsako už tyčiais veiksmais padarytą žalą³⁸. Ši atsakomybė negali būti suprantama kaip korporacinės apsaugos panaikinimas, nes skiriasi prievolių atsiradimo pagrindai – dalyvio prievolė atsiranda kitu pagrindu nei bendrovės³⁹. Šiuo pagrindu teismai *GmbH* akcininką, kuris valdo daugiau nei pusę akcijų, pripažįsta asmeniškai atsakingu už žalą, atsiradusią kreditoriams dėl sąmoningos nepakankamos kapitalizacijos⁴⁰. Vokietijos aukščiausiasis teismas išaiškino: tam, kad būtų įrodytas dalyvio sąmoningumas, užtenka įrodyti, jog tuo metu žalos galimybė dalyviui buvo visiškai akivaizdi⁴¹. Kadangi bendrovės valdymo organų nariai turi pareigą pranešti akcininkams, kada kyla skubus papildomo kapitalo poreikis, tad šis momentas yra nesunkiai nustatomas. Vokiečių teisininkai pripažįsta, kad pagrindinis asmeninės akcininko atsakomybės ir *Durchgriffshaftung* (nuo 2001 – *existenzvernichtender Eingriff*) doktrinos skirtumas yra tas, jog pastarųjų pagrindu nereikia įrodinėti tokio aukšto kaltės standarto kaip tiesioginės deliktinės atsakomybės atveju.⁴²

JAV didžiąją dalį korporacinio šydo panaikinimo bylų taip pat sudaro atvejai, kai atsakovas pasakė ar padarė ką nors tokio, kas suklaidino kreditorius⁴³. Kita tipinių atvejų grupė yra bylos, kuriose akcininkas tiesiog galėjo būti patrauktas bendraatsakovu kaip padaręs žalą kartu su bendrove⁴⁴. Šie pavyzdžiai apima atvejus, kai ribota atsakomybė sukelia daugiausia problemų – nesąžiningumas susijęs su sutartiniais santykiais arba aptinkamas sąmoningas neprotingos rizikos eksternalizavimas žalos padarymo bylose. Ypač daug problemų dėl nepakankamos kapitalizacijos kyla, kai bendrovės turi pakankamai turto sutarties sudarymo metu, todėl

³⁷ Žr. Vokietijos CK [BGB] 826 straipsnį.

³⁸ Singhof, B. *Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law*, *ibid.*, p. 156.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ *Ibid.*, p. 159 cit. BGH, *Neue Juristische Wochenschrift* {NJW}, 32 (1979), 2104 (2105). Iš pradžių bandymai pripažinti akcininką atsakingu šiuo pagrindu buvo reti, bet dabar tai tampa įprasta praktika.

⁴¹ BGH, *Neue Juristische Wochenschrift* {NJW}, 32 (1979), 2105.

⁴² Singhof, B. *Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law*, *ibid.*, p. 162.

⁴³ Gevurtz, F. A. *Piercing Piercing: An Attempt to Lift the Veil of Confusion Surrounding the Doctrine of Piercing the Corporate Veil*. *Oregon Law Revue*. 1997, 76: 870.

⁴⁴ *Ibid.*

kreditoriai nereikalauja papildomų asmeninių garantijų iš akcininkų, bet vėliau dėl dividendų, didelių atlyginimų, paskolų įmonės turto ima trūkti prisiimtoms prievolėms įvykdyti. Tačiau ribotos atsakomybės panaikinimo doktrinos neanalizuoja, ar žala kreditoriui atsirado tiesiogiai dėl akcininko veiksmų.⁴⁵ Todėl, S. Bainbridge'o teigimu, tiesioginė deliktinė atsakomybė būtų daug tinkamesnė priemonė nei korporacinio šydo doktrina, jau vien todėl, kad minėtos doktrinos disfunkcija seniai akivaizdi⁴⁶. Jei atsakomybės kriterijumi bus pasirinktas asmeninis dalyvio elgesys, bus tinkamai nubrėžta riba tarp akcinių bendrovių ir uždarytųjų akcinių bendrovių. Kadangi pirmosiose akcininkai dažniausiai yra pasyvūs investuotojai, tai atvejai, kai jie taps civilinės atsakomybės subjektais, bus ypač reti. Dažniausiai bus bylinėjamosi tuomet, kai žalą padarys uždaro tipo bendrovės kontroliuojantis akcininkas, ypač susijęs su kasdiene įmonės veikla.

Esant asmeninei deliktinei akcininko atsakomybei būtų tinkamai atriboti atvejai, kai sutartiniai bendrovės kreditoriai gali reikalauti akcininko atsakomybės. Kadangi kreditoriai pagal sutartį yra privilegijuoti, nes gali naudotis sutarčių teisės teikiamomis kreditorių teisių apsaugos priemonėmis, todėl, nesugebėjus jomis pasinaudoti, būtų neteisinga jiems suteikti antrą galimybę taikant ribotos atsakomybės panaikinimo doktriną.⁴⁷ Tačiau empiriniai duomenys pagrindžia, kad teismai dažnai taiko korporacinio šydo doktriną esant sutartiniams santykiams⁴⁸. S. Bainbridge'o manymu, yra tik dviejų tipų bylos, kuriose galėtų būti taikoma asmeninė atsakomybė delikto pagrindu sutartinių kreditorių atžvilgiu⁴⁹: (1) kai kreditorius buvo suklaidintas akcininko ir dėl to nepasinaudojo asmeninėmis prievolių įvykdymo užtikrinimo priemonėmis arba (2) akcininkas naudojo bendrovės lėšas asmeniniams tikslams ir ji *ex post*⁵⁰ tapo nemoki.

⁴⁵ Tabb Ch., J. *The Law of Bankruptcy*. 4th ed. Westbury, N.Y.: Foundation Press, 1997, p. 420–22. Tekste Bainbridge S. M. *Abolishing Veil Piercing. Corporate Practice Commentator*, 2001, 43: 522.

⁴⁶ Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing, ibid.*, p. 516.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 517.

⁴⁸ Dooley, M. P. *Fundamentals Of Corporation Law*. Westbury, N.Y.: Foundation Press, 1995, p. 65.

⁴⁹ Analogiška Vokietijos praktika – *Culpa in contrahendo* ir nepakankama kapitalizacija.

⁵⁰ *Ex post* nepakankama kapitalizacija skiriasi nuo *ex ante* – nepakankamas bendrovės turto sutarties sudarymo momentu negali būti atsakomybės pagrindu be nesąžiningų akcininko veiksmų. Bainbridge, S. M. *Abolishing Veil Piercing, ibid.*, p. 521.

Išvados

- Ribota bendrovės atsakomybė yra socialiai vertinga, nes demokratizuoja turto įgijimo procesą: per pigų ir pasyvų investavimą ji užtikrina plataus subjektų rato dalyvavimą valdant kapitalą. Tačiau neigiama šio režimo pasekmė – dalyvių iniciatyva versiti juridinių asmenų rinktis ypač rizikingas veiklas. Atsižvelgiant į tai, kad didesnė rizika lemia didesnio pelno galimybę, o rizikos laipsnis lieka stabilus, stiprėja dalyvių iniciatyva rinktis riziką, kurios nesirinktų neribotai atsakingas juridinio asmens dalyvis arba kreditoriai. Ši iniciatyva yra socialiai nepageidautina ir turėtų būti mažinama teisinio reguliavimo priemonėmis.
- Tačiau bendrovės ribotos atsakomybės neigiamų pasekmių šalinimas teismų praktikos sukurtomis doktrinomis, tokiomis kaip JAV „veil piercing“, Vokietijos „Durchgriffshaftung“, „existenzvernichtender Eingriff“ ar Lietuvos „subsidiari dalyvio atsakomybė už nesąžiningus veiksmus“ (nors pagrindas ir numatytas LR CK, bet savo turiniu – teismų praktikos kūrinys), įmonių teisės mokslininkų požiūriu, nėra labai veiksminga priemonė ir turėtų būti taikoma tik išimtiniais atvejais. Ši priemonė nepasiekia savo prevencinių tikslų, nes ją taikant juridinio asmens dalyviai neskatunami internalizuoti įmonės rizikos. Be to, ji negali veiksmingai atlikti ir kompensuojamosios civilinės atsakomybės funkcijos, nes jos veikimas sunkiai prognozuojamas, todėl ji pažeidžia teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principus.
- Alternatyvos – sunorminti įstatymu atsakomybės pagrindus nustatant pozityvias pareigas bei draudimus. Tai iš dalies ir pradėta daryti ABĮ bei ĮBĮ (pvz., pareiga laiku kreiptis dėl bankroto bylos iškelimo, akcininko pareiga grąžinti neteisėtai gautą dividendą ir pan., ĮBĮ numatytos konkrečios veikos, lemiančios bankroto pripažinimą tyčiniu, ir pan.).
- Taigi apibendrinant galima teigti, kad alternatyva subsidariai akcininko atsakomybei už bendrovės prievolės, kurios esminis trūkumas – ribos tarp sąžiningų rizikingų ir nesąžiningų rizikingų veiksmų neapibrėžtumas, kai ribą *ex post* konkrečioje byloje nubrėžia teismas, yra konkrečių įstatymo numatytų pareigų

įtvirtinimas akcininkams ir bendrovės vadovams įstatymuose, taip pat akcininkų kaip *de facto* direktorių instituto įtvirtinimas, kuris leistų numatyti pačių akcininkų teisėto elgesio ribas ir palengvintų įrodinėjimo našą kreditoriams.

LITERATŪRA

1. Bainbridge, S. M. Abolishing Veil Piercing. *Journal of Corporation Law*, 2001, Nr. 26.
2. Bicker, E. T. Creditor Protection in the Corporate Group (July 2006). Available at SSRN. <<http://ssrn.com/abstract=920472> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.920472>>.
3. *Cheatle v. Rudd's Swimming Pool Supply Co., Inc.*, 360 S.E.2d 828, 831 (Va. 1987).
4. Dooley, M. P. *Fundamentals Of Corporation Law*. Westbury, N.Y.: Foundation Press, 1995.
5. Easterbrook, F. H.; Fischel, D. R. Limited Liability and the Corporation. *University of Chicago Law Review*. 1985, 52.
6. Eucken, W. *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*. Tübingen, Mohr Siebeck, 1952.
7. Gevurtz, F. A. Piercing Piercing: An Attempt to Lift the Veil of Confusion Surrounding the Doctrine of Piercing the Corporate Veil. *Oregon Law Review*. 1997, 76.
8. Glynn, T. P. Beyond 'Unlimiting' Shareholder Liability: Vicarious Tort Liability for Corporate Officers. *Vanderbilt Law Review*. 2004 March, 57 (2).
9. Hansmann, H.; Kraakman, R. Toward Unlimited Shareholder Liability for Corporate Torts. *Yale Law Journal*. 1991, 100.
10. Hofstetter, K. *The Ecological Liability of Corporate Groups: Comparing US and European Trends*. 1993 [žiūrėta 2009-09-02]. <http://www.hottopos.com/harvard1/ecological_liability_of_corpotat.htm>
11. Huss, J. R. Revamping Veil Piercing for All Limited Liability Entities: Forcing the Common Law Doctrine into Statutory Age. *University of Cincinnati Law Review*. 2001, 70: 2.
12. Levickaitė, I. Ar Lietuvos įstatymai leidžia pakelti akcinės bendrovės atsakomybės šydą? *International Journal of Baltic Law*. 2004, 1 (4).
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-329/2009.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. vasario 1 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-19/2012.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. vasario 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-124/2004.
16. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914; 2003, Nr. 123-5574.

17. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
18. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1010.
19. Singhof, B. Equity Holders, Liability for Limited Liability Companies' Unrecoverable Debts – Reflections on Piercing the Corporate Veil Under German Law. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 1999–2000, 22 (2).
20. Tabb, Ch. J. *The Law of Bankruptcy*. 4th ed. Westbury, N.Y.: Foundation Press, 1997.
21. Ulmer, P. Existenzvernichtungshaftung als Durchgriffshaftung. *Juristen Zeitung (JZ)*. 2002.

UŽDAROSIOS AKCINĖS BENDROVĖS TEISINIS REGLAMENTAVIMAS: SUKŪRIMAS, RAIDA IR ŠIŲ DIENŲ TENDENCIJOS

Dr. Virginijus Bitė

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Verslo teisės katedros direktorius, docentas

Įvadas

Uždaroji akcinė bendrovė (toliau – UAB) yra pati populiariausia verslo organizavimo teisinė forma Lietuvoje. UAB populiarumą lemia šios teisinės formos suponuojamas lankstumas, aiškus reglamentavimas įstatymuose, ribota dalyvių civilinė atsakomybė, mažas minimalaus įstatinio kapitalo dydis, gana paprasta akcijų perleidimo tvarka, aiški įmonės struktūra ir galimybė rinktis įvairių valdymo struktūrą bei kita.¹ Tačiau Lietuvos UAB teisinis reglamentavimas neturi senų tradicijų. Privačių bendrovių teisinės formos buvo reglamentuotos tik kiek daugiau negu prieš dvidešimtmetį, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1990 m. Iki tol bendrovių forma, kaip ir apskritai privačiosios nuosavybės juridiniai asmenys, nebuvo leidžiama. Per tuos du dešimtmečius UAB teisinis reglamentavimas buvo keletą kartų reformuotas, atsižvelgiant ir į vidaus verslo aplinką, ir į Europos bendrovių teisės tendencijas. Tačiau iki šiol nebuvo sistemškai įvertintos šios UAB teisinio reglamentavimo reformos.

Pagrindinis šio straipsnio tikslas – nuosekliai apžvelgti UAB teisinio reglamentavimo raidą, siekiant nustatyti UAB bruožų kaitą ir šiandienines kryptis. Tyrimo objektas – UAB teisinis reglamentavimas. Atliekant tyrimą taikyti įvairūs moksliniai metodai: *istorinė, lingvistinė, dokumentų (šaltinio turinio), loginė, sisteminė, lyginamoji, kritinė analizė*.

---

¹ Vileita, A. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2009, p. 295.

1. Uždarujų bendrovių teisinio reglamentavimo sukūrimas (1990 m. ABĮ)

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas – skubėjo kuo greičiau priimti svarbiausius įvairius teisinius santykius reguliuojančius teisės aktus, sukurti pirmuosius savarankiškos Lietuvos Respublikos teisinio reglamentavimo pagrindus. Tuo metu Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai dirbo jausdami didžiulę įtampą, esant realiai grėsmei ir neaiškumui dėl atkurto trapaus Lietuvos valstybingumo. Todėl pirmieji teisės aktai buvo priimami labai paskubomis, nagrinėjant kitų valstybių patirtį, bandant pritaikyti kitose valstybėse jau taikomus modelius, neretai į vieną teisės aktą sudedant skirtingų teisės tradicijų valstybių įstatymų normas, neturint laiko pakankamai išsiginčioti jų suderinamumą, ir, be abejonės, pasitaikydavo netobulų normų ir sukurto teisinio reglamentavimo nevientisumo bei nenuoseklumo.

Dar vienas svarbus aspektas yra tas, kad dėl tuo laikotarpiu buvusios įtampos, skubotumo ir neturint sukurtos veiksmingos archyvavimo sistemos beveik nėra išlikusios pirmųjų teisės aktų rengimo rašytinės medžiagos (aiškinamųjų raštų, analizių, išvadų, projektų ir pan.), todėl bene vienintelis pirmųjų Lietuvos bendrovių teisės aktų priėmimo aplinkybių tyrimo šaltinis yra tuos aktus kūrusių darbo grupių narių atsiminimai. Atliekant tyrimą labai naudingos informacijos suteikė aktyvūs tokių darbo grupių nariai – dr. Stasys Vaitkevičius ir dr. Vytautas Pakalniškis.

1990 m. gegužės 8 d. buvo priimtas Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas², kuris galiojo iki pat 2004 m. sausio 1 d.³ Pirmajame Lietuvos Respublikos įmonių įstatyme buvo išvardytos šešios Lietuvos Respublikoje galinčios veikti įmonių rūšys: individualios (personalinės) įmonės, tikrosios ūkinės bendrijos, komanditinės (pasitikėjimo) ūkinės bendrijos, akcinės bendrovės, UAB ir valstybinės (vietos savivaldybės) įmonės (įstatymo 6 str.). Taigi iš ribotos atsakomybės bendrovių 1990 m. priimtame Lietuvos Respublikos įmonių įstatyme buvo nurodytos atvirojo tipo akcinės bendrovės (AB) ir uždarojo (privataus) tipo UAB.

² Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.

³ Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo, jį keitusių bei su juo susijusių įstatymų pripažinimo netekusiais galios įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 123-5576.

Paminėtina, kad dėl uždaryjū bendrovių, kurių dalys (akcijos) nėra laisvai perleidžiamos ir jomis negalima prekiauti viešai, Europos valstybės pasirinko skirtingą kelią. Vienos perėmė pirminį uždarnosios bendrovės variantą, t. y. vokišką ribotos atsakomybės bendrovės modelį. Kitos valstybių grupės uždarnosiose bendrovėse liko kapitalo požymių, t. y. kapitalas dalijamas į akcijas kaip vertybinius popierius. Antruju atveju iš esmės uždarnosios bendrovės yra labai panašios į atvirąsias akcines bendroves, tačiau joms nustatyti lankstesni reikalavimai (nuo kelių iki keliolikos kartų mažesnis minimalaus įstatinio kapitalo dydis, netaikomi reikalavimai pateikti informaciją ir pan.), bet draudžiama akcijomis prekiauti viešai, ribojamas didžiausias akcininkų skaičius bei nustatomi akcijų perleidimo apribojimai.⁴

Priimant Lietuvos Respublikos įmonių įstatymą reikėjo apsispręsti, kurią iš minėtų uždaryjū bendrovių reglamentavimo kryptį pasirinkti: ar vokiškąjį ribotos atsakomybės bendrovės modelį, ar supaprastintą (uždaryją) akcinę bendrovę. Vis dėlto buvo pasirinktas antrasis variantas. Anot dr. Vytauto Pakalniškio, Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo kūrėjai kaip pavyzdį paėmė jau priimtą Estijos Respublikos įmonių įstatymą, kuriame tarp įmonių buvo įrašytos akcinės bendrovės ir uždarnosios akcinės bendrovės. Todėl vėliau, kuriant Akcinių bendrovių įstatymą, darbo grupė jau nenorėjo keisti pirminio modelio. Be to, anot dr. Stasio Vaitkevičiaus, Akcinių bendrovių įstatymo rengimo darbo grupę ne kartą konsultavo ir dalyvavo diskusijose Vokietijos teisingumo ministerijos akcinių bendrovių ekspertai, kurie kritiškai vertino pačios Vokietijos patirtį.

Priėmus Lietuvos Respublikos įmonių įstatymą toliau aktyviai vyko Akcinių bendrovių įstatymo, skirto akcinėms bendrovėms ir UAB reglamentuoti, rengimo darbai. Darbo grupei vadovavo Aukščiausios Tarybos narys Gediminas Vagnorius, aktyviausi nariai buvo Vytautas Gudelis, Stasys Vaitkevičius, vėliau išitraukė ir Vytautas Pakalniškis. Projektas buvo rengiamas remiantis tuometinės Vakarų Vokietijos, Prancūzijos, Anglijos, Vengrijos, Kanados Ontarijo provincijos, JAV Delavero valstijos ir kitų

⁴ Plačiau apie skirtingus uždaryjū bendrovių teisinio reglamentavimo modelius žr.: Bitė V. Uždarnosios bendrovės samprata ir požymiai. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (1): 213–229.

valstybių bendrovių įstatymais⁵. Įstatymo rengėjų nuomone⁶, UAB dėl jos dalyviams numatytų teisių laisvai įstoti ir išstoti iš įmonės turėjo būti pagrindinė forma, pagal kurią dirbs tuometiniai kooperatyvai.

Pirmasis Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas⁷ (toliau – 1990 m. ABĮ) buvo priimtas 1990 m. liepos 30 d. ir įsigaliojo 1990 m. rugpjūčio 1 d. Toliau apžvelgsime 1990 m. ABĮ nustatytus UAB reglamentavimo bruožus.

Visoje Europoje uždarosios bendrovės paprastai negali platinti akcijų viešai arba dėl to, kad tai aiškiai uždrausta įstatymu, arba dėl to, kad neįmanoma to padaryti, pavyzdžiui, dėl numatytos pareigos akcijų perleidimo sutartį tvirtinti notariškai, pirmumo teisių, kurios negali būti netaikomos, arba dėl to, kad tokios formos bendrovės akcijos negali būti įtrauktos į prekybą biržoje⁸. Atitinkamai ir Lietuvoje įstatymu buvo įtvirtintas draudimas UAB akcijas pirkti ir parduoti biržoje, viešai platinti (2 str. 4 d.).

Skirtingų valstybių įstatymų leidėjų skirtingas požiūris dėl uždarytųjų bendrovių uždaro (privataus) pobūdžio reguliavimo. Kai kuriose teisinėse sistemose (pvz., Prancūzijoje, Ispanijoje, ir vienu metu – Belgijoje) teisės aktai nustato didžiausią akcininkų skaičių (dažniausiai 50), kuris pabrėžia bendrovės uždaro pobūdį. Esant daugiau akcininkų, bendrovė turi būti pertvarkoma į atvirąją bendrovę. Kiti įstatymų leidėjai (pvz., Olandija, Prancūzija) įveda *intuitu personae* požymį, kai privalomai apribojama galimybė perleisti akcijas⁹. Panašu, kad 1990 m. ABĮ kūrėjai pritaikė abu minėtus modelius. Visų pirma, 1990 m. ABĮ buvo imperatyviai ribojamas UAB akcininkų skaičius – ne mažiau kaip 2 ir ne daugiau kaip 50 akcininkų, tiesa, skaičiuojant didžiausią skaičių, įstatymas leido neįskaičiuoti nuolat dirbančių bendrovėje asmenų (2 str. 4 d., 4 str. 1 d.). Ši nuostata, manytume, buvo numatyta suteikiant bendrovėms galimybę skatinti savo darbuotojus bendrovės akcijomis.

⁵ Seimo šimto aštuonioliktojo posėdžio stenograma Nr. 118. *Stenogramos*. 1991-02-24, Nr. 13; Stanislovaitis, R. *Komercinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 63.

⁶ Seimo šimto dešimtojo posėdžio stenograma Nr. 110, 1990-07-19. *Stenogramos*. 1992-01-10, Nr. 12.

⁷ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 24-594.

⁸ Ed. K. Van Hulle, H. Gesell. *European Corporate Law*. Baden-Baden: Nomos, 2006, p. 33.

⁹ Ed. H.-J. De Kluiver, W. Van Gerven. *The European Private Company?* Apeldoorn: Maklu; [Zürich]: Schulthess [etc.], cop., 1995, p. 222.

Dėl uždarujų bendrovių specifikos (*intuitu personae* požymio) beveik visose valstybėse taikomi tam tikri uždarujų bendrovių akcijų perleidimo apribojimai. Vienose valstybėse konkretūs uždarnosios bendrovės akcijų perleidimo apribojimai įtvirtinti tiesiogiai įstatymuose. Kitose valstybėse įstatymas nustato, kad bendrovės įstatuose privalo būti nuostata, suvaržanti teisę perleisti akcijas, o konkrečių apribojimų pasirinkimo teisė palikta bendrovei. Dar kitose valstybėse įstatymai numato konkrečius akcijų perleidimo apribojimus, bet nustato, kad jie gali būti panaikinti įstatais. Kitoje valstybių grupėje įstatymai akcijų perleidimo apribojimų nereglamentuoja, bet leidžia juos nustatyti bendrovės įstatuose.¹⁰ Būtent pastarasis variantas buvo pasirinktas 1990 m. ABĮ, numatant, kad bendrovės įstatuose gali būti nustatomas valdybos sutikimo būtinumas perleidžiant vardines akcijas (34 str. 2 d.). T. y. steigėjai galėjo pasirinkti vieną iš dažniausiai naudojamų uždarnosios bendrovės akcijų perleidimo apribojimų sistemų¹¹ – vadinamąją „sutikimo sistemą (sąlygą)“ (angl. *consent clause*).

UAB steigėjai galėjo būti visi fiziniai ir juridiniai asmenys, išskyrus valstybinius valdžios ir valdymo organus (3 str. 1–2 d.). Nors UAB įstatinio kapitalo minimalus dydis nebuvo nustatytas (2 str. 4 d.), tačiau įstatyme vis dėlto buvo tam tikrų steigimo suvaržymų. Buvo numatyta notarinė steigimo sutartis ir įstatų forma (3 str. 1 d., 7 str. 1 d.). Tiesa, UAB steigėjai gali nesudaryti bendrovės steigimo sutarties, o savo teises ir pareigas nustatyti bendrovės įstatuose (3 str. 1 d.). Buvo numatyta išankstinė įstatų registracija prieš bendrovės registraciją, tiesa, UAB ir jos įstatai galėjo būti įregistruojami kartu, jeigu ši bendrovė buvo steigiama uždaru būdu (7 str. 1 d., 8 str. 1 d.). Įstatuose turėjo būti nurodoma bendrovės komercinė-ūkinė veikla (rūšys) (6 str. 2 d. 3 p.). Nebuvo ribojimų dėl skolinimo ir skolinimosi (12 str. 2 d. 6 p.), tačiau buvo įtvirtintas draudimas UAB išleisti obligacijas (37 str. 5 d.).

Bendrovės valdymo organais įvardyti: visuotinis akcininkų susirinkimas, stebėtojų taryba ir valdyba (17 str. 1 d.). Šiek tiek neaiškiai buvo reglamentuoti bendrovės administracijos vadovo klausimai. Viename iš

¹⁰ Plačiau apie įvairiose valstybėse taikomus uždarujų bendrovių akcijų perleidimo ribojimo modelius žr.: Bitė, V. Uždarnosios bendrovės samprata ir požymiai. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (1): 213–229.

¹¹ Kita sistema yra vadinamoji pasiūlymo sistema (sąlyga) (angl. *proposal clause*) arba pirmumo sąlyga (angl. *pre-emption clause*) (plačiau žr.: Maitland-Walker, J. *Guide to European Company Laws*. 3rd ed. London: Sweet & Maxwell, 2008, p. 669).

straipsnių nurodoma, kad kiekvienoje bendrovėje turi būti administracijos vadovas (29 str. 4 d.), tačiau kitame (17 str. 1 d.) – kad administracijos ir administracijos vadovo (prezidento generalinio direktoriaus, direktoriaus) samdymas yra bendrovės teisė. Be to, kaip minėta, administracijos vadovas neminimas tarp bendrovės valdymo organų. Kita vertus, atsižvelgdami į 1990 m. ABĮ 17 straipsnio 3 dalies nuostatą, kad UAB valdyba gali būti nesudaroma nutarus visuotiniam susirinkimui ir jos funkcijas perduodant administracijos vadovui bei visuotiniam susirinkimui (tokios galimybės nebuvo akcinės bendrovės atveju), manytume, kad administracijos vadovas buvo laikomas valdymo organu, nors tai nebuvo aiškiai įvardyta įstatyme. Neaiškumų dėl bendrovės organų kompetencijos atribojimo buvo ir dėl to, kad įstatymas numatė galimybę stebėtojų tarybai ir valdybai atstovauti bendrovei teisme (24 str. 1 d. 6 p., 26 str. 1 d.).

1990 m. ABĮ buvo suteikta teisė UAB visuotiniam akcininkų susirinkimui kai kuriuos savo kompetencijos klausimus (tokius kaip metinio balanso tvirtinimas, pelno paskirstymas, įstatinio kapitalo padidinimas arba sumažinimas, nepiniginių (turtinių) įnašų įvertinimų tvirtinimas ir kiti visuotinio susirinkimo kompetencijai priskirti klausimai, nenurodyti įstatyme) pavesti spręsti valdybai (ABĮ 18 str. 2 d.). Stebėtojų taryba UAB galėjo būti nesudaroma, jei bendrovėje dirba ne daugiau kaip 200 darbuotojų (ABĮ 17 str. 2 d.). Be to, UAB sudarant stebėtojų tarybą netaikoma darbuotojų dalyvavimo taisyklė (23 str. 2 d.), o akcinėje bendrovėje trečdalis stebėtojų tarybos narių turėjo būti renkama bendrovės darbuotojų susirinkime. Todėl UAB, ypač mažose, dažniausiai valdymo struktūrą sudarydavo visuotinis akcininkų susirinkimas ir administracijos vadovas. Lankstesnis UAB reguliavimas pasireiškė ir tuo, kad, kitaip nei akcinėse bendrovėse, buvo neprivaloma turėti revizorių (ABĮ 28 str. 1 d.).

Įstatyme buvo įtvirtintos bendrovės valdymo organo narių nekonkuravimo pareigos: valdybos nariai neturėjo teisės steigti analogišką savo bendrovei įmonę, būti kitos įmonės, užsiimančios analogiška komercinė-ūkine veikla, valdybos nariu ar administracijos vadovu (27 str. 2 d.). Asmuo galėjo būti tik vienos Lietuvos Respublikoje įregistruotos bendrovės (įmonės) administracijos vadovu (29 str. 4 d.).

UAB gali akcininkams neišduoti akcijų arba vietoj jų išduoti sertifikatus, kurie nėra vertybiniai popieriai (32 str. 1 d.). UAB akcijos (sertifikatai) galėjo būti tik vardinės (32 str. 6 d.). Kiekvienos akcijos (sertifikato) nominali vertė turėjo būti 100 rublių arba kitoks dydis, dalus iš šimto (32 str. 2 d.).

Pirmajame 1990 m. ABĮ buvo ir kai kurių netipiškų nuostatų, susijusių su dividendų išmokėjimu, kurios vėlesniais metais buvo taisomos. Visų pirma, UAB įstatuose galėjo būti numatyta taisyklė, jog dividendas nustatomas pagal susitarimą (48 str. 1 d.). Be to, jeigu akcininkas neprieštaravo, dividendas ir UAB, ir akcinėje bendrovėje galėjo būti išmokėtas ne tik pinigais, bet ir medžiaginėmis vertybėmis, bendrovės akcijomis ar kitais vertybiniais popieriais (48 str. 5 d.).

Apibendrinant pasakytina, kad pirmajame 1990 m. įstatyme UAB reglamentavimas buvo gana eklektiškas, į įstatymą buvo sudėtos įvairios nuostatos iš įvairių valstybių analogiškų įstatymų, o tai suponavo kai kurių reglamentavimo netikslumų, kurie buvo taisomi vėlesniais įstatymo pakeitimais ir reformomis, atsiradimą.

2. Uždarųjų bendrovių teisinio reglamentavimo vėlesnė raida (1990–2013 m.)

2.1. 1994 m. ABĮ reforma

1994 m. liepos 5 d. buvo priimtas ir nuo 1990 m. liepos 21 d. įsigaliojo naujasis Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas¹² (toliau – 1994 m. ABĮ).

Visų pirma, naujajame 1994 m. ABĮ buvo įtvirtinta keletas palyginti smulkių pakeitimų. Buvo įtvirtinta draudimo viešai platinti UAB akcijas išimtis – kai valstybinio turto (akcijų) pardavimą reglamentuojančiuose įstatymuose numatyta kitaip (2 str. 4 d.). Nors didžiausias UAB akcininkų skaičius ir toliau buvo ribojamas (ne daugiau kaip 50 akcininkų), bet panaikinta išlyga, kad į šį skaičių neįtraukiami nuolat dirbantys bendrovėje asmenys (2 str. 4 d.). Šiek tiek sušvelninti steigimo dokumentų formos reikalavimai – notarinė steigimo sutartis privaloma tik tuomet, kai bent vienas steigėjas yra fizinis asmuo (3 str. 3 d.), o įstatuose notariškai tvirtinami tik fizinių asmenų parašai (7 str. 4 d.). Patobulinta bendrovių registravimo tvarka – atsisakyta UAB įstatų išankstinio registravimo. Panaikintas reikalavimas akcijų nominaliai vertei dalintis iš šimto (32 str. 2 d.). Taip pat panaikinta išlyga, suteikianti UAB teisę nustatyti dividendus pagal susi-

¹² Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1046.

tarimą – dividendai nustatomi tik proporcingai turimų akcijų vertei. Šis pakeitimas buvo argumentuojamas tuo, kad atkuriami viena iš svarbiausių dividendų nustatymo sąlygų, o darbuotojams už jų indėlį į bendrovės veiklos rezultatus skatinti yra kitos apmokėjimo formos¹³.

Tam tikri pakeitimai buvo padaryti ir reglamentuojant UAB valdymo struktūrą. Prie valdymo organų minima ir administracija (18 str. 1 d.). Tiesa, visuotinis akcininkų susirinkimas ir stebėtojų taryba vis dar vadinami valdymo organais. UAB visuotinio susirinkimo nutarimu gali būti nesudaroma ne tik valdyba (kaip buvo 1990 m. ABĮ), bet ir stebėtojų taryba, neatšizvelgiant į darbuotojų skaičių (18 str. 3 d.). Kita vertus, pareiga privalomai turėti bent vieną revizorių atsirado ne tik AB, bet ir UAB (28 str. 1 d.).

Taip pat įstatyme buvo reglamentuota bendrovių atmaina – specialios paskirties bendrovės (5 str.). Tai bendrovės, kurių kontrolinis akcijų paketas priklauso valstybės ar savivaldybės institucijoms ir kurios vykdo valstybei gyvybiškai būtinas funkcijas arba kurių veiklai yra būtinas specialus režimas. Tačiau kadangi šio specifinio statuso bendrovės susijusios su valstybės veikla, o ne įprastiniu verslu, išsamiau jų nenagrinėsime.

Vis dėlto esminiai 1994 m. reformos pakeitimai buvo susiję su mažiausio bendrovės akcininkų skaičiaus ribojimų panaikinimu, mažiausio įstatinio kapitalo reikalavimo UAB įvedimu ir pradinių įnašų sumos reikalavimų nustatymu.

Mažiausio bendrovės steigėjų (akcininkų) skaičiaus ribojimas buvo panaikintas (2 str. 4 d., 4 str. 3 d.) reaguojant į Dvyliktąją direktyvą¹⁴. Tiesa, Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus specialistai suabejojo tokia nuostata¹⁵. Anot jų, galimybė steigti bendrovę vienam asmeniui prieštarauja akcinės bendrovės paskirčiai, nes bendrovė yra priemonė sukaupti daugelio asmenų kapitalą tam tikram ūkiniam tikslui pasiekti. Antra, suteikiant teisę vienam asmeniui steigti akcinę bendrovę būtų sudaryta galimybė dirbtinai sumažinti vieno steigėjo atsakomybę už įsteigtos bendrovės prievoles, o tai sudarytų sąlygas įvairiems sukčiavimams,

¹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 31 d. įdraštis Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo projekto“. Nr. 2-1181, p. 12.

¹⁴ Twelfth Council Company Law Directive 89/667/EEC of 21/12/1989. *Official Journal L 395, 30/12/1989, p. 0040-0042.*

¹⁵ Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus 1994 m. kovo 17 d. išvada dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo, įmonių įstatymo pakeitimo ir komercinių (akcinių) bankų įstatymo papildymo projektu, Nr. 70, 771, 772. 2.5 p.

kombinacijoms. Galiausiai, remiantis Juridinio skyriaus turima informacija, nebuvo žinoma, kad atskirų valstybių akcinių bendrovių įstatymai suteiktų teisę vienam asmeniui steigti akcinę bendrovę. Tuo tarpu įstatymo rengėjai tokią nuostatą argumentavo tuo, kad praktika patvirtina, jog tuometinis ribojimas lengvai apeinamas formaliai parduodant vieną ar kelias akcijas antram asmeniui, kad panaikinus tokį ribojimą neliktų keblumų reorganizuojant kitų rūšių įmones į akcines bendroves, be to, Europos Bendrijos direktyvos numato vieno steigėjo (akcininko) bendrovės¹⁶. Kaip vienas iš argumentų buvo išsakytas ir minėto ribojimo prieštaravimas valstybės galimybei būti vienintele bendrovės akcininke¹⁷.

Seime balsuojant dėl mažiausio bendrovės steigėjų (akcininkų) skaičiaus ribojimo panaikinimo taip pat vyko aktyvios diskusijos. Iš kai kurių Seimo narių net pasigirdo pasiūlymų numatyti atskirą vieno asmens ribotos atsakomybės įmonės rūšį¹⁸. Vis dėlto už siūlymą išbraukti nuostatą dėl galimybės vienam asmeniui steigti bendrovę balsavo tik 10 Seimo narių, prieš – 46, susilaikė – 13, tad ši nuostata projekte išliko ir buvo priimta¹⁹.

Kita svarbi naujovė buvo minimalaus įstatinio kapitalo įvedimas UAB (2 str. 4 d.). Šios nuostatos įvedimą Lietuvos Respublikos Vyriausybė argumentavo praktikoje išaiškintų įstatymų spragų, leidžiančių steigti fiktyvias akcines bendroves, panaikinimu²⁰. Įdomu tai, kad pradiniam Vyriausybės apbruotame variante buvo numatyta 1 000 litų riba, o vėlesniame – 10 000 litų. Tam pritarė Seimo ekonomikos komitetas²¹. Nors Seime balsuojant dėl šios nuostatos Seimo narių nuomonės išsiskyrė (vieni palaikė 1 000 litų ribą, o kiti 10 000 litų), 37 balsais prieš 30 buvo nubalsuota už 10 000 litų ribą²². Atitinkamai 1994 m. ABĮ atsirado pradinių įnašų sumos reikalavimai. Nustatyta, kad surinktų pradinių įnašų suma

¹⁶ Lietuvos Respublikos Seimo Ekonomikos komiteto 1994 m. gegužės 30 d. paaiškinimai dėl Seimo Juridinio skyriaus išvados. 1994-05-30, Nr. 108-18/08-119.

¹⁷ Seimo šeštojo posėdžio stenograma Nr. 6, 1994-03-17. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 120.

¹⁸ Seimo keturiasdešimt septintojo posėdžio stenograma Nr. 47, 1994-06-16. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 142.

¹⁹ Seimo penkiasdešimt aštuntojo posėdžio stenograma Nr. 58, 1994-07-04. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 148.

²⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 31 d. hydraštis Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo projekto“. Nr. 2-1181.

²¹ Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo projekto priedas. 1994-06-28.

²² Seimo penkiasdešimt aštuntojo posėdžio stenograma Nr. 58, 1994-07-04. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 148.

turi būti ne mažesnė už įstatymo nustatytą minimalų įstatinį kapitalą, tarp jų pinigais – ne mažesnė kaip 1/4 šio dydžio dalis (1994 m. ABĮ 8 str. 4 d.).

2.2. 1998 m. ABĮ pakeitimai

Nuo 1998 m. balandžio 17 d. įsigaliojo ABĮ 1998 m. kovo 19 d. pakeitimai²³ (toliau – 1998 m. ABĮ), tarp kurių buvo ir tam tikrų UAB teisinio reglamentavimo naujovių.

Bendrovės steigėjai dažnai teigėdavo, kad būtinybė įstatuose nurodyti ūkinės veiklos rūšis yra nereikalingas formalumas, nes paprastai įstatuose būdavo perrašomas beveik visas Ekonominės veiklos rūšių klasifikatorius, ir tikėjosi, kad ateityje šis formalumas bus panaikintas²⁴. Tačiau po 1998 m. įstatymo pakeitimų padėtis ne tik nepasikeitė, bet steigėjams atsirado nauja pareiga – įstatuose nurodyti ne tik veiklos rūšis, bet ir veiklos tikslus (7 str. 2 d. 3 p.). Pastarasis reikalavimas atsirado todėl, kad iki tol padėtis buvo paini: CK buvo straipsnis, kuriame numatyta galimybė sandorį pripažinti negaliojančiu, jeigu jis prieštarauja juridinio asmens tikslams, tačiau iš bendrovių nebuvo reikalaujama kur nors tuos tikslus deklaruoti²⁵.

Pakeitimais buvo nustatyti gana griežti apribojimai dėl bendrovės skolinimosi ir skolinimo (13 str. 2 d. 6 p.). Kadangi UAB neturi galimybių pritraukti lėšų viešojoje vertybinių popierių rinkoje, taip pat negali leisti obligacijų, skolinimosi teisės reglamentavimas joms yra itin aktualus. Bendrovė laisvai galėjo skolinti ir skolintis tik pagal paskolų sutartis su bankais. Tačiau skolinimasis iš kitų ūkio subjektų, išskyrus akcininkus ir minėtus bankus, UAB pasidarė neįmanomas, nes buvo nustatyta, kad toks skolinimasis galimas tik išleidžiant kredito vertybinius popierius, o draudimas UAB išleisti obligacijas nebuvo panaikintas. UAB galėjo skolintis iš akcininkų, bet tam tikromis sąlygomis: a) bendrovė negali įkeisti akcininkams savo turto; b) metinė palūkanų norma negali būti didesnė už vidutinę praėjusio ketvirčio Vyriausybės vertybinių popierių palūkanų normą; c) bendra iš akcininkų ar kitų ūkio subjektų gautų paskolų ir kitiems ūkio

²³ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 36-961.

²⁴ Brazauskienė, R.; Brazauskas, S. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros Lietuvoje teisinės sąlygos. Vilnius: Eugrimas, 1999. p. 43.

²⁵ *Ibid.*

subjektams paskolintų lėšų suma bendrovėje tuo pačiu metu negali viršyti jos nuosavo kapitalo; d) akcininkų teisė skolinti pinigus bendrovei turi būti nustatyta tos bendrovės įstatuose. Pastarasis reikalavimas reiškė tai, kad bendrovės, norinčios pasinaudoti teise skolintis iš akcininkų, turėjo keisti įstatus. Pagal naujas nuostatas bendrovė turėjo teisę skolinti pinigus ir kitiems ūkio subjektams išgydama jų kredito vertybinius popierius, jei tam paprasta balsų dauguma pritarė visuotinis akcininkų susirinkimas. Tačiau bendrovė neturėjo teisės skolinti pinigų kitiems asmenims, jeigu ji pati buvo jų pasiskolinusi iš akcininkų ar kitų ūkio subjektų.

Keletas reikšmingų pakeitimų buvo atlikta ir bendrovės valdymo srityje. Visų pirma, tarp nurodomų bendrovės valdymo organų neliko administracijos – tik administracijos vadovas kaip valdymo organas (18 str. 1 d.). Tačiau nurodyta, kad administracija organizuoja ir vykdo bendrovės veiklą (29 str. 1 d.), nors administracijos kompetencija įstatymu nebuvo reglamentuota. Anot kai kurių autorių²⁶, tokių nuostatų atsiradimą nulėmė bendrovės ir įmonės (bendrovei priklausančių gamyklų, fabrikų, elektrinių ir kitų gamybinių ūkio vienetų) koncepcijų painiojimas, nes įmonė neatskiriama nuo bendrovės. Atskyrus savininką – bendrovę – nuo jos turto – įmonės, viskas grįžtų į savo vietas: bendrovės valdymo viršūnėje būtų valdyba, o pačią įmonę valdytų valdybos paskirta ir jai atskaitinga administracija.

Kita naujovė buvo ta, kad administracijos vadovu galėjo būti ne tik fizinis asmuo, bet ir personalinė įmonė, kurios pajamos iš tokios veiklos sudarytų ne mažiau kaip 60 proc. visų tos įmonės pajamų per metus, o su administracijos vadovu galėjo būti sudaroma darbo arba civilinė vadovavimo sutartis (29 str. 4 d.). Tiesa, tokios Lietuvos teisinei sistemai sunkiai suprantamos nuostatos galiojo tik dvejus metus (iki 2000 m. reformos) ir neturime duomenų, ar nors vienos bendrovės administracijos vadovu buvo paskirta personalinė įmonė.

Pakeitimais buvo numatyta, kad nuo 2001 m. gegužės 1 d. kvalifikuota balsų dauguma įstatyme nurodytiems visuotinio akcininko susirinkimo sprendimams priimti padidinama nuo esamos 2/3 iki 3/4 (20 str. 4 d. 2 p.). Tačiau ši nuostata taip ir neįsigaliojo, nes po 2000 m. įstatymo reformos vėl buvo grįžta prie 2/3 daugumos.

²⁶ Stanislovaitis, R. *Komerčinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 73.

1998 m. buvo įtvirtinta svarbi ir inovatyvi nuostata – atsirado galimybė UAB turėti ne tik materialias, bet ir nematerialias akcijas (32 str. 1 d.). Iki tol tokią galimybę turėjo tik akcinės bendrovės. Be to, buvo patikslinta sutikimo dėl UAB akcijų perleidimo sistema: jei UAB valdyba nesudaryta, pagal UAB įstatus sutikimo perleisti akcijas išdavimo funkcija gali būti priskirta visuotinio akcininkų susirinkimo kompetencijai (34 str. 7 d.).

Paminėtina ir tai, kad įsigaliojus anksčiau minėtiems pakeitimams akcininkų teisės tapo labiau apsaugomos: smulkiau reglamentuojama akcininko teisė apskųsti bendrovės valdymo organų sprendimus, teisė gauti su bendrovės veikla susijusius dokumentus, įteisinta galimybė sudaryti akcininkų sutartį, numatant išipareigojimus dėl balsavimo tam tikrais visuotinio akcininkų susirinkimo klausimais, taip pat dėl neturtinių teisių įgyvendinimo²⁷.

2.3. 2000 m. ABĮ reforma

2000 m. liepos 13 d. buvo priimtas naujas Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas²⁸ (toliau – 2000 m. ABĮ), kuris įsigaliojo nuo 2001 m. liepos 1 d. ir galioja iki šiol. Naujasis įstatymas buvo pradėtas rengti dar 1998 m. pabaigoje, įgyvendinant Lietuvos pasirengimo narysčiai ES programos priemones (Nacionalinė *acquis* priėmimo programa), siekiant tobulinti ir modernizuoti Lietuvos įmonių teisę, kartu siekiant ją visiškai suderinti su Europos Bendrijų įmonių teise bei išspręsti kai kurias įstatymo taikymo problemas²⁹.

Vienas svarbiausių pakeitimų buvo didžiausio UAB steigėjų (akcininkų) skaičiaus padidinimas iki 100 (2 str. 5 d.). Pagrindiniu tokio pakeitimo motyvu buvo nurodoma sudaryta galimybė nedaug akcininkų turinčioms akcinėms bendrovėms (daugeliu atvejų susikūrusioms po privatizavimo), kurių akcijos paprastai yra nelikvidžios, reorganizuotis į UAB, taip išvengiant pareigos laikytis brangiai kainuojančių informacijos atskleidimo reikalavimų, būtinų atviroms bendrovėms³⁰.

²⁷ Brazauskienė, R.; Brazauskas, S. *Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros Lietuvoje teisinės sąlygos*. Vilnius: Eugrimas, 1999, p. 40–41.

²⁸ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914.

²⁹ Akcinių bendrovių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2000-01-13, Nr. P-2300.

³⁰ *Ibid.*

2000 m. ABĮ buvo atsisakyta specialiosios paskirties bendrovių reglamentavimo, įtvirtinto 1994 m. ABĮ. Neliko reikalavimo įstatuose nurodyti visas galimos ūkinės veiklos rūšis, užteko nurodyti tik ūkinės veiklos pobūdį (5 str. 2 d. 3 p.). Tad patys akcininkai galėjo spręsti dėl bendrovės ūkinės veiklos apibrėžimo įstatuose detalumo.

Kaip minėta, 1998 m. pakeitimais buvo nustatyti apribojimai dėl bendrovės skolinimosi ir skolinimo. 2000 m. ABĮ jie buvo dar šiek tiek pakeisti (16 str. 2–3 d.). Bendrovė galėjo skolinti kitiems asmenims, tačiau tai negalėjo tapti jos sisteminga veikla, nes įstatyme buvo nurodyta, kad bendrovė negali verstis kredito įstaigos veikla. Be to, bendrovės paskolintų lėšų suma negalėjo viršyti jos nuosavo kapitalo. Kitų teisės skolinti apribojimų neliko. Neliko ir ribojimo iš kitų ūkio subjektų skolintis tik išleidžiant kredito vertybinius popierius. Galiausiai bendrovė galėjo skolintis iš savo akcininkų, nesvarbu, ar tokia teisė reglamentuota įstatuose, nors išliko draudimas įkeisti akcininkams bendrovės turtą ir palūkanų dydžio ribojimas.

2000 m. ABĮ buvo atsisakyta galimybės bendrovių steigimo metu pradinius įnašus už pasirašytas akcijas apmokėti turtu (10 str. 5 d.). Toks pakeitimas buvo grindžiamas praktikoje kilusiomis problemomis: iki bendrovės įregistravimo nebūdavo asmens, kuriam investuotojas galėtų perduoti už akcijas perduodamą turtą; užsienio investuotojai pagal muitinės taisyklės iki bendrovės įregistravimo negalėjo šio turto įvežti į Lietuvos Respublikos muitų teritoriją (nes nebuvo juridinio asmens, kuriam šis turtas perduodamas) ir pan.³¹

Išsamiai išnagrinėjus ES šalių patirtį buvo grįžta prie 2/3 kvalifikuotos balsų daugumos įstatyme nustatytiems visuotinio akcininkų susirinkimo sprendimams priimti (29 str. 5 d. 2 p.), t. y. 1998 m. pakeitimais numatyta 3/4 kvalifikuota dauguma taip ir neįsigaliojo.

Kaip ir ankstesnių reformų metu, taip ir 2000 m. buvo vėl koreguojamas bendrovių valdymo reglamentavimas. Privalomais UAB valdymo organais buvo nurodyti visuotinis akcininkų susirinkimas ir administracijos vadovas (22 str. 3 d.), o stebėtojų taryba ir valdyba galėjo būti nesudaromos (akcinėje bendrovėje turėjo būti sudaromos ir ne mažiau kaip vienas kolegialus valdymo organas) (22 str. 2 d.). Atsižvelgiant į ES teisės

³¹ Akcinių bendrovių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2000-01-13, Nr. P-2300.

direktyvose nustatytą principą, kad bendrovė negali remtis prieš trečiuosius asmenis bendrovės organų įgaliojimų apribojimais, kylančiais iš įstatų ar kitų valdymo organų sprendimų³², 2000 m. ABĮ buvo panaikinta galimybė valdybai atstovauti teisme, arbitraže. Tiesa, jau minėta stebėtojų tarybos teisė atstovauti bendrovei teisme nagrinėjant bendrovės ir jos valdybos nario, administracijos vadovo arba jo pavaduotojo ginčus dar buvo palikta (33 str. 1 d. 4 p.).

Svarbūs pakeitimai buvo atlikti reglamentuojant bendrovės administracijos vadovo klausimus. Neliko 1998 m. pakeitimais numatytos galimybės vadovu būti personalinei įmonei, taip pat sudaryti civilinę vadovavimo sutartį (38 str. 9 d.). Taip pat buvo panaikinti nuo pat 1990 m. ABĮ galioję administracijos vadovo konkuravimo apribojimai – neliko ribojimo būti tik vienos bendrovės administracijos vadovu (38 str. 9 d.).

Atsisakyta reikalavimo kiekvienai bendrovei turėti išrinktą revizorių, bet palikta galimybė numatyti tokį bendrovės kontrolės organą jos įstatuose (37 str. 1 d.). Revizorius galėjo vykdyti tik vidaus kontrolės funkcijas, todėl 2000 m. ABĮ rengėjai ir pasiūlė leisti pačioms bendrovėms (akcininkams) spręsti, ar reikia tokio ar panašaus organo, taip pat jo kompetencijos bendrovėje ribų klausimą³³.

Atsisakyta galimybės UAB vietoje akcijų išleisti sertifikatus (41 str. 1 d.), nes, anot 2000 m. ABĮ rengėjų, pagal galiojančias Lietuvos teisės nuostatas sertifikatas nebuvo apibrėžiamas kaip vertybinis popierius, taigi neturėjo tokios galios, kad pakeistų akcijas³⁴.

Labai svarbus pakeitimas buvo padarytas reglamentuojant UAB akcijų perleidimo ribojimus. Be vadinamosios sutikimo sistemos (sąlygos) (angl. *consent clause*), įvesta vadinamoji pasiūlymo sistema (sąlyga) (angl. *proposal clause*) arba pirmumo sąlyga (angl. *pre-emption clause*). UAB akcijų pardavimo atveju įtvirtinta kitų akcininkų pirmumo teisė įsigyti parduodamas akcijas, o kitokio perleidimo atveju, išskyrus akcijų perleidimą kitam tos bendrovės akcininkui, apie kurį pranešti nereikėjo, paliktas vadovo sutikimo reikalavimas (49 str. 9–12 d.). Tiesa, vadovo sutikimo reikalavimas buvo labiau formalus, nes sutikimas negalėjo būti duoda-

³² Seimo pirmojo (428) posėdžio stenograma Nr. 1 (428), 2000-02-08. *Stenogramos*. 2000-02-17, Nr. 229.

³³ Akcinių bendrovių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2000-01-13, Nr. P-2300.

³⁴ *Ibid.*

mas, tik jei dėl akcijų perleidimo akcininkų skaičius bendrovėje viršytų įstatymo leidžiamą didžiausią skaičių (49 str. 10 d.). Be kita ko, įstatymas uždraudė UAB varžyti akcijų savininkų teisę perleisti akcijas kito asmens nuosavybėn daugiau, negu nustatyta įstatyme.

Nemažiau svarbus pakeitimas buvo privalomo kasmetinio audito nustatymas didelėse UAB (60 str. 2 d.). Toks pakeitimas atsirado atsižvelgiant į Ketvirtosios Tarybos direktyvos 78/660/EEC nuostatas³⁵. Kasmetinis auditas buvo privalomas UAB, kai šios tenkino ne mažiau kaip dvi iš trijų sąlygų: a) pardavimo pajamos viršijo 5 000 000 litų per ataskaitinius finansinius metus; b) vidutinis sąrašinis darbuotojų skaičius per ataskaitinius finansinius metus buvo ne mažesnis kaip 50; c) balanse pateikta turto suma viršijo 2 500 000 litų.

2.4. 2003 m. ABĮ reforma

2003 m. gruodžio 11 d. buvo priimta nauja Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo redakcija³⁶ (toliau – 2003 m. ABĮ), kuri įsigaliojo nuo 2004 m. sausio 1 d. Šiais pakeitimais buvo sušvelninta nemažai su UAB susijusių reikalavimų.

Dar kartą buvo padidintas didžiausias leidžiamas UAB akcininkų (steigėjų) skaičius – šį kartą iki 249 (2 str. 4 d.). Paminėtina, kad 2002 m. spalio 3 d. buvo bandyta padidinti UAB akcininkų skaičiaus ribą iki 150³⁷, argumentuojant, kad tai leistų nemažai daliai akcinių bendrovių persitvarkyti į UAB, išvengti nemažų papildomų išlaidų ir skirti daugiau lėšų darbuotojams materialiai skatinti, bendrovei plėtoti³⁸. Tačiau tada toks įstatymo projektas Seimo nebuvo priimtas. Taip pat įdomu, kad iš pradžių 2003 m. ABĮ projekte buvo siūloma iš viso atsisakyti susieti UAB teisinę formą su akcininkų skaičiumi, nes, projekto autorių teigimu, tokios praktikos, kad padidėjus akcininkų skaičiui daugiau nei 100 galima tik akcinės

³⁵ Akcinių bendrovių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2000-01-13, Nr. P-2300.

³⁶ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 123-5574.

³⁷ Akcinių bendrovių įstatymo 2, 3 ir 60 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. 2002-10-03, Nr. IXP-1924.

³⁸ Akcinių bendrovių įstatymo 2, 3 ir 60 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2002-10-03, Nr. IXP-1924.

bendrovės teisinė forma, nebuvo ir ES valstybėse³⁹. Tačiau Seimas panaikino akcininkų skaičiaus ribojimo, o tik padidino ribą, numatydamas, kad UAB turi būti mažiau kaip 250 akcininkų. Tiesa, tokios didelės ribos nustatymas leidžia daryti išvadą, kad Lietuvos teisės aktuose nebėliko vieno iš uždarosios bendrovės pobūdį atspindinčio elemento – siauro akcininkų rato apibrėžimo. Taip pat paminėtina, kad ir po šio pakeitimo Lietuvoje retai pasitaikydavo UAB, turinčių didelį akcininkų skaičių, ir paprastai tai būdavo įmanoma tuomet, kai akcijos būdavo išplatintos bendrovės darbuotojams taip įgyvendinant vieną iš darbuotojų skatinimo formų⁴⁰.

2003 m. buvo panaikintas reikalavimas, kad fizinio asmens parašo tikrumas steigimo sutartyje (akte) ir įstatuose turi būti paliudytas notaro (4 str. 9 d.). Tačiau Registro tvarkytojui teikiamų duomenų tikrumą ir dokumentų atitiktį įstatymų reikalavimams vis tiek turėjo patikrinti notaras⁴¹.

2003 m. ABĮ buvo gana smarkiai liberalizuotos bendrovės skolinimo ir skolinimosi teisės. Neliko imperatyvaus ribojimo, kad bendrovės paskolintų lėšų suma negali viršyti jos nuosavo kapitalo. Be to, UAB įgijo papildomą finansavimo alternatyvą – buvo atsisakyta draudimo UAB išleisti obligacijas (55 str.). Paskutinis nepavykęs bandymas panaikinti minėtą draudimą leisti obligacijas buvo 1998 m. gruodžio 14 d.⁴², argumentuojant platesnių galimybių vertybinių popierių rinkos dalyviams atvėrimu⁴³, tačiau Seimas tokiems pakeitimams tuomet nepritarė. Įstatyme nebuvo sugriežtinti reikalavimai dėl skolinimosi iš akcininkų. Išliko draudimas bendrovei įkeisti akcininkams savo turtą, o palūkanos negalėjo viršyti komercinių bankų vidutinės palūkanų normos (15 str. 5 p.).

³⁹ Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2003-09-26, Nr. IXP-2878.

⁴⁰ Lauraitytė, E.; Miliuskas, P. *Sustainable Companies under the Lithuanian Company Law*. University of Oslo Faculty of Law Research Paper No. 2013-10. 2013, p. 3.

⁴¹ Juridinių asmenų registro nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. 1407. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 107-4810, p. 35–36

⁴² Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 13, 15, 16, 18, 20, 30, 35, 36, 38, 42, 43, 48 straipsnių pakeitimo ir 37 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projektas. 1998-12-14, Nr. P-1498.

⁴³ Akcinių bendrovių įstatymo 13, 15, 16, 18, 20, 30, 35, 36, 38, 42, 43, 48 straipsnių pakeitimo ir 37 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 1998-12-14, Nr. P-1498.

Iš dalies pakeistos nuostatos, susijusios su bendrovės valdymu. CK prasme visuotinis akcininkų susirinkimas bei stebėtojų taryba nėra valdymo organai, todėl valdymo organais 2003 m. įvardyti tik bendrovės valdyba ir vadovas (19 str. 1–2 d.). Privalomi organai išliko visuotinis akcininkų susirinkimas ir vienasmenis valdymo organas – bendrovės vadovas. Panaikinta iki tol galiojusi gana kontraversiška galimybė stebėtojų tarybai atstovauti teisme. Įstatyme neliko nuostatų dėl bendrovės revizoriaus, taip pat dėl bendrovės administracijos.

2003 m. ABĮ buvo vėl sugrąžinta galimybė UAB įstatuose nustatyti, kad vietoj materialių akcijų akcininkams išduodami akcijų sertifikatai (40 str. 12 d.). Tai buvo padaryta atsižvelgiant į CK nuostatas ir į tai, kad praktikoje UAB vietoje materialijų akcijų yra išleidusios akcijų sertifikatus⁴⁴. Taip pat atsisakyta draudimo UAB supirkti savas akcijas (55 str.).

Įstatyme buvo galutinai atsisakyta reikalavimo dėl formalaus vadovo sutikimo perleisti UAB akcijas, o tik akcijų pardavimo atveju palikta kitų akcininkų pirmumo teisė (47 str.). Tačiau neliko išimties, kad minėta pirmumo teisė netaikoma perleidžiant akcijas kitam akcininkui. Taip pat numatyta akcijų pardavėjo teisė pareikalauti iš pirmumo teisę įgyvendinančių akcininkų užtikrinti kainos sumokėjimą.

Galiausiai buvo pakeisti privalomo audito reikalavimai UAB – turto sumos ir pardavimų pajamų ribos padidintos dvigubai (58 str. 4 d.). T. y. auditas privalomas tik tose UAB, kuriose tenkinami ne mažiau kaip du iš nurodytų kriterijų: 1) pardavimo grynosios pajamos viršija 10 mln. litų per ataskaitinius finansinius metus; 2) balanse nurodyto turto vertė viršija 5 mln. litų; 3) vidutinis metų sąrašinis darbuotojų skaičius per ataskaitinius finansinius metus viršija 50.

2.5. Pastarųjų metų uždaryjū bendrovių teisinio reglamentavimo iniciatyvos

Nuo 2003 m. ABĮ reformos praėjo dešimt metų. Per tą laikotarpį buvo priimta keletas ABĮ pakeitimų, siekiant supaprastinti UAB teisinį reglamentavimą.

⁴⁴ Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2003-09-26, Nr. IXP-2878.

Visų pirma, siekiant sumažinti su UAB steigimu ir registravimu susijusią administracinę naštą⁴⁵, buvo įgyvendinta idėja steigti UAB elektroniniu būdu. 2009 m. rugsėjo 31 d. įsigaliojo 2009 m. spalio 17 d. priimti ABĮ pakeitimai⁴⁶, kuriais, be kita ko, įstatymas buvo papildytas nuostatomis, kad UAB pavyzdines steigimo akto ir steigimo sutarties formas, taip pat pavyzdinius įstatus tvirtina Vyriausybė arba jos įgaliota institucija (4 str. 4 d., 7 str. 8 d.). Tai buvo pirmasis būtinas žingsnis sudarant galimybę atsisakyti privalomo UAB steigimo dokumentų ir kitų Juridinių asmenų registru pateikiamų dokumentų notarinio tvirtinimo, jeigu šie dokumentai atitiktų patvirtintus UAB pavyzdinius steigimo dokumentus. Pavyzdinę UAB steigimo akto formą ir pavyzdinių įstatų formą Ūkio ministerija patvirtino 2009 m. lapkričio 18 d.⁴⁷. Tačiau realiai galimybė UAB steigimo dokumentus teikti elektroniniu būdu atsirado tik Juridinių asmenų registro tvarkytojui 2010 m. lapkričio 3 d. įdiegus informacinę sistemą⁴⁸. Iš pradžių elektroniniu būdu buvo galima steigti tik vieno steigėjo UAB, vėliau, Ūkio ministerijai 2010 m. gruodžio 16 d. patvirtinus pavyzdinę UAB steigimo sutarties formą⁴⁹, tokia galimybė buvo sudaryta ir keliems steigėjams.

⁴⁵ Akcinių bendrovių įstatymo 1, 4, 7, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 51, 52, 58, 59, 63, 64, 65, 74, 76, 78 straipsnių, septintojo skirsnio pavadinimo, priedo pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 16 (1), 26 (1), 26 (2), 30 (1), 30 (2), 30 (3) straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-05-07, Nr. XIP-604.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 1, 4, 7, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 51, 52, 58, 59, 63, 64, 65, 74, 76, 78 straipsnių, septintojo skirsnio pavadinimo, priedo pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 16 (1), 26 (1), 26 (2), 30 (1), 30 (2), 30 (3) straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 91-3914.

⁴⁷ Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2009 m. lapkričio 18 d. įsakymas Nr. 4-589 „Dėl pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo akto formos, pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų ir pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo akto formos ir pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 138-6083.

⁴⁸ VĮ Registrų centras. 2010 m. lapkričio 3 d. pranešimas.

⁴⁹ Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2010 m. gruodžio 16 d. įsakymas Nr. 4-917 „Dėl Pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo sutarties formos, Pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų ir Pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo sutarties formos ir pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 151-7735.

Be to, UAB steigimo procedūra buvo dar šiek tiek supaprastinta 2009 m. gruodžio 15 d. priimtais kitais ABĮ pakeitimais⁵⁰, kuriais, be kita ko, buvo nustatyta, kad UAB steigiamasis susirinkimas gali būti nešaukiamas, jeigu steigimo sutartyje (akte) yra nurodyti pagal įstatus visuotinio akcininkų susirinkimo renkamo bendrovės organo nariai (10 str. 5 d.). Taip buvo supaprastintos ir paspartintos steigimo procedūros, išvengta papildomų išlaidų steigiamajam susirinkimui sušaukti.

Kitos įgyvendintos ABĮ keitimo iniciatyvos buvo susijusios su siekiu užtikrinti verslo skaidrumą, atsižvelgiant į valstybės institucijų ir verslo atstovų poreikį gauti informaciją apie bendrovių akcininkus. Minėtais 2009 m. gruodžio 15 d. ABĮ pakeitimais UAB buvo numatyta pareiga sudaryti ir registruoti bendrovės akcininkų sąrašą, kaskart jį atnaujinant pasikeitus akcininkų sudėčiai (41¹ str.). Tai buvo pirmasis žingsnis įgyvendinant Vyriausybės 2008–2012 m. programos įgyvendinimo priemonių plano nuostatą dėl privačiųjų juridinių asmenų savininkų registro sukūrimo⁵¹. Be abejo, tokie pakeitimai padidino administracinę naštą UAB, ypač toms, kuriose yra labai daug akcininkų ar yra didelė akcininkų kaita, tačiau šiuo atveju buvo suteiktas prioritetas verslo skaidrumo principui.

Antrasis žingsnis buvo žengtas 2013 m. lapkričio 14 d. priėmus kitus ABĮ pakeitimus⁵², įsigaliojusius 2014 m. sausio 1 d. Įstatyme buvo įteisintos nuostatos, kad UAB akcininkai būtų registruojami, duomenys apie akcininkus ir jų turimas akcijas kaupiami vienoje vietoje – Juridinių asmenų dalyvių apskaitos informacinėje sistemoje. Taip pat patikslinta, kad akcininkų sąrašas nesudaromas ir duomenys minėtai informacinei sistemai neteikiami, kai UAB akcininkas yra vienas asmuo (41¹ str. 1 ir 8 d.). Minėtoje sistemoje kaupiamą informaciją už atlyginimą turi teisę gauti visi fiziniai ir juridiniai asmenys. Neatlygintinai tvarkomus duomenis apie save kartą per kalendorinius metus turi teisę gauti patys bendrovės akcininkai.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26(1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Įstatymo papildymo 41(1) straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 154-6945.

⁵¹ Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26(1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41(1) straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.

⁵² Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 11, 12, 41(1), 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 120-6058.

Taip pat neatlygintinai informacija perduodama susijusiems registrams, valstybės informacinėms sistemoms, mokesčių administravimo, teisėtvarkos institucijoms ir teismams teisės aktuose nustatyto funkcijoms atlikti (41¹ str. 12 d.).

Kitos minėtais 2009 m. pakeitimais įgyvendintos iniciatyvos buvo susijusios su akcininkų teisių įgyvendinimu. 2009 m. liepos 17 d. pakeitimais įtvirtinta galimybė akcininkams visuotiniame akcininkų susirinkime tiesiogiai dalyvauti ir balsuoti elektroninių ryšių priemonėmis (21 str.), taip pat akcininkų teisės buvo papildytos dar viena teise, t. y. teise iš anksto pateikti bendrovei klausimus, susijusius su visuotinio akcininkų susirinkimo darbotvarkės klausimais, o bendrovei įtvirtinti pareigą iki visuotinio akcininkų susirinkimo dienos į juos atsakyti (16¹ str.). 2009 m. gruodžio 15 d. pakeitimais buvo patikslinta, kad akcijų siūlymas tos UAB akcininkams, darbuotojams ir kreditoriams nėra laikomas vertybinių popierių viešu siūlymu (2 str. 4 d.). 2009 m. gruodžio 15 d. pakeitimais taip pat buvo reglamentuoti tam tikri akcininkų pirmumo teisės įsigyti parduodamas UAB akcijas pokyčiai (47 str.): a) sutrumpinti šios teisės įgyvendinimo terminai; b) numatyta galimybė netaikyti pirmumo teisės, jeigu UAB yra du akcininkai ir vienas iš jų visas ar dalį akcijų parduoda kitam tos bendrovės akcininkui; c) UAB įstatuose gali būti nustatyta kitokia akcijų pardavimo tvarka, įskaitant ir pirmumo teisės įgyvendinimą, nei nustatytoji ABĮ. Tokie pakeitimai rodo tendenciją suteikti UAB akcininkams daugiau laisvės savo nuožiūra reguliuojant tarpusavio santykius.

Kita vertus, per minėtą dešimties metų laikotarpį keletas Ūkio ministerijos iniciatyvų, susijusių su UAB teisiniu reglamentavimu, nesulaukė palaikymo Seime.

Visų pirma, minėtu laikotarpiu keletą kartų vėl buvo pabandyta atsakyti susieti UAB teisinę formą su akcininkų skaičiumi. Tokius pakeitimus numatantys ABĮ projektai buvo teikiami 2006 m. lapkričio 16 d.⁵³ ir 2009 m. lapkričio 2 d.⁵⁴. Kaip ir anksčiau, didžiausio UAB akcininkų skai-

⁵³ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 15, 45, 52, 53, 58, 59, 60 straipsnių pakeitimo ir 78 straipsnio 1 dalies pripažinimo netekusia galios įstatymo projektas. 2006-11-16, Nr. XP-1839.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.

čiaus ribojimo panaikinimas buvo argumentuojamas tuo, kad akcinių skaičius nėra UAB ir akcinės bendrovės skiriamasis požymis, be to, praktikoje kyla sunkumų į UAB pertvarkomoms akcinėms bendrovėms, kai jose akcinių skaičius viršija nustatytą didžiausią akcinių skaičių⁵⁵. Tačiau siūlomoms pakeitimams Seime vėl nebuvo pritarta.

Kita tendencija – bandymai sumažinti įstatymo reikalaujamą mažiausią UAB įstatinio kapitalo dydį. Tokie siūlymai buvo teikiami su jau minėtu Ūkio ministerijos pateiktu 2009 m. lapkričio 2 d. ABĮ pakeitimo projektu⁵⁶. Buvo siūloma sumažinti UAB minimalaus įstatinio kapitalo dydį iki 1 000 litų. Atitinkamas ABĮ pataisas teikianti Ūkio ministerija tai argumentavo siekiu palengvinti verslo sąlygas, skatinti steigti UAB ir UAB padaryti patrauklesne smulkiam ir vidutiniam verslui vykdyti teisine forma⁵⁷. Be to, tuometinis ūkio ministras Dainius Kreivys atskleidė, kad, atsižvelgdamas į Europos Komisijos siūlymą numatomai Europos privačiajai bendrovei nustatyti 1 euro minimalaus kapitalo reikalavimą ir mažiausio kapitalo reikalavimus UAB laikydamas papildomu sunkinimu darant įmonių elektroninį registravimą, jis būtų linkęs UAB kapitalo reikalavimą dar labiau sumažinti – iki simbolinio 1 lito⁵⁸. Tačiau tokia Ūkio ministerijos iniciatyva nesulaukė palaikymo Seime. Pasiūlymą kritikavę Seimo nariai argumentavo⁵⁹ galimu UAB nemokumu jau pirmąjį mėnesį, nes 1 000 Lt įstatinio kapitalo vos užtektų steigimo išlaidoms kompensuo-

⁵⁵ Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41(1) straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.

⁵⁷ Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.

⁵⁸ Seimo vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 138 stenograma. 2009-11-10. *Stenogramos*. 2009-11-24, Nr. 78.

⁵⁹ Seimo nario Jurgio Razmos pasiūlymas Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektui. 2009-11-18.

ti, taip pat grėsme, kad UAB bus steigiamos „vienkartiniams projektams“ arba neturint verslo plano ir konkrečių idėjų. Galiausiai buvo nurodoma, kad vienos UAB likvidavimas valstybei kainuotų apie 2 300 litų. Svarstant projektą Seimo Biudžeto ir finansų komitetas pasiūlė kompromisinį sprendimą – 5 000 litų ribą⁶⁰, tačiau Seimo Audito komitetas savo išvadoje pritarė tam, kad būtų palikta 10 000 litų riba⁶¹.

Dar vienas bandymas sumažinti UAB įstatinio kapitalo ribą iki 1 000 litų buvo 2012 m. gegužės 24 d.⁶². Be jau anksčiau išsakytų verslo steigimosi skatinimo argumentų, įstatymo projekto autoriai pabrėžė Europoje besiformuojančias tam tikros verslo subjektų „dekaptalizacijos“ idėjos tendencijas (pvz., įstatinio kapitalo reikalavimo privataus tipo akcinėms bendrovėms panaikinimas Prancūzijoje 2003 m., 1 euro dydžio nustatymas mini GmbH tipo įmonėms Vokietijoje nuo 2008 m.), ES pripažįstamą steigimosi laisvę bei tai, kad šiandien įstatinis kapitalas uždarojo tipo bendrovėse iš esmės nebeatlieka kreditorių apsaugos ir informavimo apie bendrovės mokumą funkcijų⁶³. Tačiau ir vėl šie argumentai Seimo neįtikino. Seimo Teisės departamentas savo išvadoje išsakė nuomonę, kad įmonės kapitalas yra svarbi kreditorių teisių užtikrinimo garantija bei vienas svarbesnių įmonės finansinio pajėgumo rodiklių, todėl įstatinio kapitalo reikalavimas neturėtų būti keičiamas. Be to, Teisės departamentas atkreipė dėmesį, kad tuo metu Seimui buvo pateiktas Mažųjų bendrijų įstatymo projektas, numatantis paprastą ir patogią verslo formą be įstatinio kapitalo reikalavimo, todėl UAB taikomo teisinio reguliavimo nėra būtinybės keisti⁶⁴. Kita vertus, šios ir Lietuvos, ir kitų valstybių, ir ES

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto išvada Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektui. 2009-11-25.

⁶¹ Lietuvos Respublikos Seimo Audito komiteto išvada Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektui. 2009-11-25.

⁶² Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. 2012-05-24, Nr. XIP-4483.

⁶³ Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2012-05-24.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvada dėl Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto. 2012-06-06.

teisėkūros tendencijos leidžia spėti, kad prie UAB įstatinio kapitalo mažinimo ar net panaikinimo klausimo artimiausiu metu dar bus grįžta. O Lietuvos teisės doktrinoje išsakomi siūlymai įstatinio kapitalo reikalavimo uždarojo tipo bendrovėms visiškai atsakyti laipsniškai, t. y. iš pradžių sumažinant iki simbolinio 1 000 litų, o vėliau – ir visiškai atsakyti⁶⁵.

Pažymėtina ir tai, kad minėtu 2009 m. lapkričio 2 d. ABĮ pakeitimų projektu Ūkio ministerija, vadovaudamasi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo suformuota praktika, kad bendrovės vadovo teisinė padėtis iš esmės atitinka ne darbo, o civilinius santykius, siūlė sudaryti galimybę su bendrovės vadovu sudaryti civilinę sutartį kaip alternatyvą šiuo metu sudaromai darbo sutarčiai. Tačiau ir šiam pasiūlymui Seimas nepritarė.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tarp pastaraisiais metais teikiamų ABĮ pakeitimų pasiūlymų buvo ne tik UAB teisinį reglamentavimą liberalizuojantys, bet ir griežtinantys siūlymai. 2013 m. vasario 5 d. Lietuvos Respublikos Prezidentė pateikė įstatymo projektą, kuriuo siekiama nustatyti notarinės formos reikalavimą UAB akcijų pirkimo–pardavimo sutarčiai, kai akcijų pardavimo kaina didesnė kaip 50 000 litų⁶⁶. Vyriausybė siūlė nustatyti, kad akcijų pirkimo–pardavimo sutartis turi būti notarinės formos, kai parduodama 25 proc. ar daugiau bendrovės akcijų⁶⁷. Tačiau panašu, kad siūlymu nustatyti notarinę formą siekiamų tikslų – apriboti galimybę fiktyviai sudarinėti akcijų pardavimo sandorius nusikalstamai veiklai paslėpti – buvo nuspręsta pasiekti kitu būdu – minėtais 2013 m. lapkričio 14 d. ABĮ pakeitimais įtvirtinant nuostatas dėl bendrovių akcininkų sąrašų teikimo Juridinių asmenų dalyvių informacinei sistemai, taip sudarant prielaidas teisėsaugos institucijoms operatyviai gauti duomenis apie bendrovių akcininkus ar duomenų apie juos pasikeitimą.

⁶⁵ Petroševičienė, O. Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Mokslo studija. Moksl. red. G. Sagatys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 288.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. 2013-02-05, Nr. XIIP-249.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 598 Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-248, Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-249 ir Lietuvos Respublikos įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-250. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 72-3591, p. 1.

3. Mažosios bendrijos formos pristatymas (2012 m.)

Atskirai norėtume pristatyti 2012 m. įgyvendintą mažosios bendrijos reformą. Tai ne bendrovė, o tam tikra bendrijos forma, tačiau jos įtraukimas į Lietuvos įmonių teisinę sistemą buvo reikšmingas sprendžiant kai kurias UAB reglamentavimo problemas, svarbias smulkiam ir vidutiniam verslui, ir pateikiant verslui lanksčią verslo organizavimo formą.

Kaip nurodyta Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje mažosios bendrijos teisinio reglamentavimo koncepcijoje⁶⁸, ši ribotos atsakomybės privataus juridinio asmens forma buvo pateikta reaguojant į vi-soje Europoje vykstantį prisitaikymą prie kintančių ekonomikos sąlygų ir konkurencingumo didinimą skatinant smulkųjį ir vidutinį verslą. Užsienio valstybių praktikoje šis prisitaikymas vyko dviem kryptimis. Vienose valstybėse buvo supaprastinami reikalavimai esamoms ribotos atsakomybės bendrovėms (pvz., ribotos atsakomybės bendrovė Vokietijoje (GmbH) arba sukuriami visiškai nauji juridiniai asmenys (pvz., Prancūzijoje įtvirtinta nauja teisinės veiklos forma – supaprastinta bendrovė, kurios kapitalas padalytas į akcijas (SAS); Ispanijoje – nauja ribotos atsakomybės bendrovė (S.L.N.E.); Vokietijoje įtvirtintas ribotos atsakomybės bendrovės (GmbH) porūšis – verslininko bendrovė (UG), kurią steigiant numatytas simbolinis vieno euro minimalus įstatinis kapitalas)⁶⁹. Be to, buvo tikimasi, kad mažoji bendrija užpildys tarp individualios įmonės ir UAB reguliavimo esančių nišų bei sudarys papildomas galimybes steigti smulkias įmones, pasirenkant mažosios bendrijos formą vietoje neribotos atsakomybės individualios įmonės, individualios veiklos pagal pažymą arba verslo liudijimą⁷⁰.

Lietuvos Respublikos mažųjų bendrijų įstatymas⁷¹ (toliau – MBĮ) buvo priimtas 2012 m. birželio 29 d., o įsigaliojo 2012 m. rugsėjo 1 d. Taip Lietuvos teisinėje sistemoje pirmą kartą atsirado ribotos civilinės atsakomybės bendrijos forma. Palyginti su UAB, naujoji forma turėjo nemažai pranašumų, pasižymėjo lankstesniu reguliavimu. Tiesa, įstatyme buvo

⁶⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas Nr. 1042 „Dėl numatomo mažųjų bendrijų teisinio reguliavimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 111-5226.

⁶⁹ *Ibid.*, 5 p.

⁷⁰ Seimo vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 412 stenograma. 2012-03-15. *Stenogramos*. 2012-03-26, Nr. 228.

⁷¹ Lietuvos Respublikos mažųjų bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 83-4333.

įtvirtinti tam tikri ribojimai dėl narių skaičiaus ir statuso (nariais galėjo būti tik ne daugiau kaip 10 fizinių asmenų), be to, nauji mažosios bendrijos nariai priimami mažosios bendrijos narių susirinkimo sprendimu. Taip siekiama užtikrinti uždarą šios formos pobūdį (*intuitu personae* principą).

Visų pirma, mažosios bendrijos forma pašalina vieną iš dažniausiai minimų UAB trūkumų smulkaus ir vidutinio verslo kontekste – mažajai bendrijai nebuvo nustatyta minimalaus įstatinio kapitalo reikalavimo. Svarbu ir tai, kad mažoji bendrija, kaip ir UAB, gali būti steigama elektroniniu būdu, panaudojant patvirtintas pavyzdines steigimo dokumentų formas⁷². Atitinkamai tai suponuoja mažesnes mažosios bendrijos steigimo išlaidas. Be to, įnašu į mažosios bendrijos kapitalą gali būti ne tik pinigai, bet ir kitoks turtas (daiktai, vertybiniai popieriai, turtinės teisės ir t. t.), išskyrus darbus ir paslaugas (MBĮ 8 str.).

Kitas svarbus mažosios bendrijos bruožas, lyginant su UAB, – lankstesnė ir paprastesnė valdymo struktūra. Mažosios bendrijos nuostatuose pagal konkrečius poreikius galima pasirinkti vieną iš dviejų galimų valdymo struktūrų (MBĮ 12 str.): arba turėti tik mažosios bendrijos narių susirinkimą, kartu esantį ir valdymo organu, arba turėti narių susirinkimą ir vienasmenį valdymo organą – mažosios bendrijos vadovą. Pirmuoju atveju, jeigu mažojoje bendrijoje yra du ar daugiau narių, Juridinių asmenų registre turi būti nurodomas mažosios bendrijos atstovas, kuris, nors ir nėra mažosios bendrijos organas, atstovauja mažajai bendrijai santykiuose su kitais asmenimis, sudaro sandorius ir atlieka kitas MBĮ numatytas funkcijas (MBĮ 21 str.). Mažosios bendrijos vadovu turi būti fizinis asmuo, kuris gali būti ir mažosios bendrijos narys. Kitaip nei UAB, su kurios vadovu privalomai turi būti sudaroma darbo sutartis, su mažosios bendrijos vadovu sudaroma civilinė (paslaugų) sutartis (MBĮ 22 str. 2 d.). Tai rodo vis labiau švelnėjantį įstatymų leidėjo požiūrį į santykių su juridinio asmens vienasmeniu valdymo organu įforminimą.

Pažangų įstatymo leidėjo požiūrį atsispindi ir tai, kad daug klausimų paliekama mažosios bendrijos narių savireguliacijai (pvz., dėl narių susirinkimo sušaukimo tvarkos, naujų mažosios bendrijos narių priėmimo tvarkos ir kt.).

⁷² Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2012 m. rugpjūčio 31 d. įsakymas Nr. 4-878 „Dėl mažosios bendrijos pavyzdinių steigimo aktų ir steigimo sutarčių formų, mažosios bendrijos pavyzdinių nuostatų ir jų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 104-5292.

Taigi 2012 m. pristatyta mažosios bendrijos forma sudarė galimybes smulkiesiems verslininkams, siekiantiems vykdyti verslą ribotos civilinės atsakomybės juridinio asmens forma, pasirinkti įprastą UAB arba paprastesnę bei lankstesnę mažąją bendriją. Naujos formos patrauklumą bei konkurencingumą rodo ir gana sparčiai didėjantis naujai įregistruojamų mažųjų bendrijų skaičius bei pastebimai pradėjęs mažėti naujų UAB skaičius⁷³.

Išvados

1. Tyrimas atskleidė, kad pirmasis 1990 m. ABĮ buvo priimtas labai paskubomis ir buvo gana eklektiškas. Pirmajame įstatyme UAB pasižymėjo gana griežtu uždaru pobūdžiu: UAB galėjo būti ne daugiau kaip 50 akcininkų, be to, „steigėjai galėjo pasirinkti „sutikimo sistemą“ apriboti UAB akcijų perleidimą.“ Nors UAB įstatinio kapitalo mažiausias dydis nebuvo nustatytas, tačiau vienas iš UAB steigimo išlaidas didinančių reikalavimų buvo privaloma notarinė steigimo dokumentų forma. Buvo įtvirtintos bendrovės valdymo organo narių nekonkuravimo pareigos, kurios galiojo iki pat 2000 m. ABĮ reformos.
2. Esminiai 1994 m. ABĮ reformos pakeitimai buvo susiję su mažiausio UAB akcininkų skaičiaus ribojimų panaikinimu ir 10 000 litų mažiausio įstatinio kapitalo reikalavimo įvedimu.
3. 1998 m. ABĮ pakeitimais buvo numatyta galimybė bendrovės administracijos vadovu būti ne tik fiziniam asmeniui, bet ir personalinei įmonei. Tiesa, tokios Lietuvos teisei sistemai sunkiai supranta mos nuostatos galiojo tik dvejus metus (iki 2000 m. reformos).
4. 2000 m. ABĮ reformos metu didžiausias UAB steigėjų (akcininkų) skaičius buvo padidintas iki 100, o 2003 m. – iki 249. Taip pat 2000 m. reglamentuojant UAB akcijų perleidimo ribojimus, be „su-

⁷³ Juridinių asmenų registro duomenimis (<<http://www.registrucentras.lt/jar/stat/for.php?for=960>>), mažųjų bendrijų 2012 m. IV ketvirtį buvo įregistruota 124, 2013 m. I ketvirtį – 1 220, II ketvirtį – 2 043, III ketvirtį – 2 837, IV ketvirtį – 3 529. Lietuvos statistikos departamento duomenimis (<<http://www.stat.gov.lt/>>), naujai įregistruojamų UAB skaičius per metus nuolat didėjo ir didžiausias buvo 2012 m. – 10 902 naujų UAB per metus, tačiau per 2013 m. (t. y. atsiradus mažajai bendrijos formai) šis skaičius sumažėjo daugiau kaip ketvirtadaliu – iki 7 977.

tikimo sistemos (sąlygos)“, buvo įvesta vadinamoji pasiūlymo sistema (sąlyga) arba pirmumo sąlyga, kuri galutinai pakeitė pirmąją sistemą, įgyvendinus 2003 m. ABĮ reformą.

5. Pastaraisiais metais daugiausia dėmesio buvo skirta UAB steigimui ir registravimui supaprastinti – įgyvendinta idėja steigti UAB elektroniniu būdu. Prioritetas taip pat suteiktas verslo skaidrumo užtikrinimui: numatyta pareiga sudaryti ir registruoti UAB akcininkų sąrašą bei sukurta Juridinių asmenų dalyvių apskaitos informacinė sistema. Kita vertus, pastebimos iniciatyvos atsisakyti susieti UAB teisinę formą su akcininkų skaičiumi, sumažinti mažiausią UAB įstatinio kapitalo dydį, sudaryti galimybę su bendrovės vadovu sudaryti civilinę sutartį. Tačiau šie pasiūlymai kol kas nesulaukia palaikymo Seime.
6. Smulkiam ir vidutiniam verslui 2012 m. buvo pateikta nauja ribotos atsakomybės privataus juridinio asmens forma – mažoji bendrija. Ši reforma buvo reikšminga sprendžiant kai kurias UAB reglamentavimo problemas, visų pirma, susijusias su mažiausio įstatinio kapitalo reikalavimu.

LITERATŪRA

1. Akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2003-09-26, Nr. IXP-2878.
2. Akcinių bendrovių įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2000-01-13, Nr. P-2300.
3. Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2012-05-24.
4. Akcinių bendrovių įstatymo 2, 3 ir 60 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. 2002-10-03, Nr. IXP-1924.
5. Akcinių bendrovių įstatymo 1, 4, 7, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 51, 52, 58, 59, 63, 64, 65, 74, 76, 78 straipsnių, septintojo skirsnio pavadinimo, priedo pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 16 (1), 26 (1), 26 (2), 30 (1), 30 (2), 30 (3) straipsniais įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-05-07, Nr. XIP-604.
6. Akcinių bendrovių įstatymo 2, 3 ir 60 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2002-10-03, Nr. IXP-1924.
7. Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių

- pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 2009-11-02, Nr. XIP-1340.
8. Akcinių bendrovių įstatymo 13, 15, 16, 18, 20, 30, 35, 36, 38, 42, 43, 48 straipsnių pakeitimo ir 37 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projekto aiškinamasis raštas. 1998-12-14, Nr. P-1498.
  9. Bitė, V. Uždarosios bendrovės samprata ir požymiai. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (1): 213–229.
  10. Brazauskienė, R.; Brazauskas, S. *Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros Lietuvoje teisinės sąlygos*. Vilnius: Eugrimas, 1999.
  11. Ed. K. Van Hulle, H. Gesell. *European Corporate Law*. Baden-Baden: Nomos, 2006.
  12. Juridinių asmenų registro nuostatai. Patvirtinti Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. 1407. *Valstybės žinios*. 2003-11-13, Nr. 107-4810.
  13. Lauraitytė, E.; Miliauskas, P. Sustainable Companies under the Lithuanian Company Law. *University of Oslo Faculty of Law Research Paper*. No. 2013-10, 2013.
  14. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 24-594.
  15. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 55-1046.
  16. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 64-1914.
  17. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 36-961.
  18. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 123-5574.
  19. Lietuvos Respublikos Akcinių bendrovių įstatymo projekto priedas. 1994-06-28.
  20. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 1, 4, 7, 14, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 51, 52, 58, 59, 63, 64, 65, 74, 76, 78 straipsnių, septintojo skirsnio pavadinimo, priedo pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 16 (1), 26 (1), 26 (2), 30 (1), 30 (2), 30 (3) straipsniais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 91-3914.
  21. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas. 2012-05-24, Nr. XIP-4483.
  22. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymas. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 154-6945.

23. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projektas. 2009-11-02, Nr. XIIP-1340.
24. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 2, 15, 45, 52, 53, 58, 59, 60 straipsnių pakeitimo ir 78 straipsnio 1 dalies pripažinimo netekusia galios įstatymo projektas. 2006-11-16, Nr. XP-1839.
25. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 11, 12, 41 (1), 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013-11-23, Nr. 120-6058.
26. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 13, 15, 16, 18, 20, 30, 35, 36, 38, 42, 43, 48 straipsnių pakeitimo ir 37 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymo projektas. 1998-12-14, Nr. P-1498.
27. Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas. 2013-02-05, Nr. XIIP-249.
28. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 14-395.
29. Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo, jį keitusių bei su juo susijusių įstatymų pripažinimo netekusiais galios įstatymas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 123-5576.
30. Lietuvos Respublikos mažųjų bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 83-4333.
31. Lietuvos Respublikos Seimo Audito komiteto išvada dėl Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projekto. 2009-11-25.
32. Lietuvos Respublikos Seimo Biudžeto ir finansų komiteto išvada dėl Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projekto. 2009-11-25.
33. Lietuvos Respublikos Seimo Ekonomikos komiteto 1994 m. gegužės 30 d. paaiškinimai dėl Seimo Juridinio skyriaus išvados. 1994-05-30. Nr. 108-18/08-119.
34. Lietuvos Respublikos Seimo Juridinio skyriaus 1994 m. kovo 17 d. išvada dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo, įmonių įstatymo pakeitimo ir komercinių (akcinių) bankų įstatymo papildymo projektų. Nr. 70, 771, 772.
35. Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvada dėl Akcinių bendrovių įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto. 2012-06-06.
36. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2009 m. lapkričio 18 d. įsakymas Nr. 4-589 „Dėl pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo akto formos, pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų ir pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo akto formos ir pavyzdinių uždarnosios

akcinės bendrovės įstatų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 138-6083.

37. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2010 m. gruodžio 16 d. įsakymas Nr. 4-917 „Dėl Pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo sutarties formos, Pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų ir Pavyzdinės uždarnosios akcinės bendrovės steigimo sutarties formos ir pavyzdinių uždarnosios akcinės bendrovės įstatų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 151-7735.
38. Lietuvos Respublikos ūkio ministro 2012 m. rugpjūčio 31 d. įsakymas Nr. 4-878 „Dėl Mažosios bendrijos pavyzdinių steigimo aktų ir steigimo sutarčių formų, mažosios bendrijos pavyzdinių nuostatų ir jų pildymo rekomendacijų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 104-5292.
39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 598 „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.105 ir 6.871 straipsnių papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-248, Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 44 ir 47 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-249 ir Lietuvos Respublikos įsakomųjų ir paprastųjų vekselių įstatymo 3, 15, 27, 59, 77 ir 80 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto Nr. XIIP-250“. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 72-3591.
40. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 31 d. lydraštis Lietuvos Respublikos Seimui „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo projekto“. Nr. 2-1181.
41. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. rugpjūčio 31 d. nutarimas Nr. 1042 „Dėl Numatomo mažųjų bendrijų teisinio reguliavimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 111-5226.
42. Maitland-Walker, J. *Guide to European Company Laws*. 3rd ed. London: Sweet & Maxwell, 2008.
43. Petroševičienė, O. Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Mokslo studija. Moksl. red. G. Sagatys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
44. Seimo keturiasdešimt septintojo posėdžio stenograma Nr. 47, 1994-06-16. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 142.
45. Seimo nario Jurgio Razmos pasiūlymas dėl Akcinių bendrovių įstatymo 2, 4, 7, 10, 11, 12, 14, 17, 18, 26, 26 (1), 32, 34, 35, 37, 41, 45, 47, 48, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 72, 73, 74, 75, 77, 78 straipsnių pakeitimo ir papildymo bei Įstatymo papildymo 41 (1) straipsniu įstatymo projekto. 2009-11-18.
46. Seimo penkiasdešimt aštuntojo posėdžio stenograma Nr. 58, 1994-07-04. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 148.
47. Seimo pirmojo (428) posėdžio stenograma Nr. 1 (428), 2000-02-08. *Stenogramos*. 2000-02-17, Nr. 229.

48. Seimo šeštojo posėdžio stenograma Nr. 6, 1994-03-17. *Stenogramos*. 1994-01-01, Nr. 120.
49. Seimo šimto aštuonioliktojo posėdžio stenograma 118. *Stenogramos*. 1991-02-24, Nr. 13.
50. Seimo šimto dešimtojo posėdžio stenograma Nr. 110, 1990-07-19. *Stenogramos*. 1992-01-10, Nr. 12.
51. Seimo vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 138 stenograma. 2009-11-10. *Stenogramos*. 2009-11-24, Nr. 78.
52. Seimo vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 412 stenograma. 2012-03-15. *Stenogramos*. 2012-03-26, Nr. 228.
53. Stanislovaitis, R. *Komercinė teisė*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
54. Ed. H.-J. De Kluiver, W. Van Gerven. *The European Private Company?* Apeldoorn: Maklu; [Zürich]: Schulthess [etc.], cop., 1995.
55. Twelfth Council Company Law Directive 89/667/EEC of 21/12/1989. *Official Journal L 395*, 30/12/1989, p. 0040–0042.
56. VĮ Registrų centras. 2010 m. lapkričio 3 d. pranešimas.

ĮMONIŲ BANKROTO REGLAMENTAVIMO NAUJOVĖS: TYČINIS BANKROTAS

Arnas Petrikas

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorius

Įvadas

2013 m. Lietuvos Respublikos nemokumo procesų teisiniam reglamentavimui skirta itin daug dėmesio: visų pirma kovo 1 d. įsigaliojo ilgai lauktas Fizinųjų asmenų bankroto įstatymas¹, vėliau – nuo spalio – imta taikyti naujosios redakcijos Įmonių bankroto įstatymą², numatantį tam tikrus įmonių bankroto proceso pakitimus. Šiame straipsnyje bus apžvelgiamas ir nagrinėjamas vienas reikšmingiausių įmonių bankroto reglamentavimo pokyčių: naujoji tyčinio bankroto koncepcija. Straipsniu siekiama pristatyti naująjį reglamentavimą, atkreipti dėmesį į jo originalumą, tačiau pažymėti ir potencialias reglamentavimo problemas, išvelgti galimas to pasekmes. Tema aktuali ir teisės mokslui, ir teisės bei verslo praktikai. Straipsnyje taikomi istorinis, lyginamasis, dokumentų analizės ir teleologinis tyrimo metodai, atsiskleidžiantys: tyčinio bankroto retrospektyva Lietuvos Respublikoje; tyčinio bankroto reguliavimų palyginimu su kitomis teisės sistemomis; esamo Lietuvos Respublikos reglamentavimo analize bei jį lėmusių veiksnių tyrimu.

---

¹ Lietuvos Respublikos fizinųjų asmenų bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 57-2823.

² Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 2, 10, 11, 13(1), 20, 21, 28, 29, 30, 33, 35, 36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 46-2244.

1. Tyčinio bankroto reglamentavimo restrospektyva Lietuvoje

Žvelgiant į praeitį, atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, pirmą kartą tyčinio bankroto sąvoka mūsų teisės sistemoje įtvirtinta pirmoje, t. y. 1992 m., Įmonių bankroto įstatymo redakcijoje³. Anuomet tyčinis bankrotas buvo suprantamas kaip „įmonės veika, kuria siekiama išvengti visiško ar dalinio atsiskaitymo su kreditoriais“ (tuometinio įstatymo⁴ 5 str. 1 d.). Įstatymo leidėjas tyčinį bankrotą sutapatino su pačios įmonės *per se* veikta, nedarydamas nuorodų į valdymo organų ar asmenų, veikiančių tos įmonės vardu, veiksmus ir (ar) neveikimą. Paminėtina, jog šis teisės aktas (5 str. 6 d.) nereglementavo atsakomybės dėl tyčinio bankroto klausimų, bet darė nuorodą į kitus (tiesa, anuomet dar neegzistavusius) teisės aktus. Taip buvo todėl, kad Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo⁵ kriminalizavo pastarąsias veikas tik 1994 m. (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, toliau – BK, 315 str.), o Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK)⁶ nuostatos (CK 2.50 str.), numatančios subsidiarią nesąžiningų juridinio asmens dalyvių atsakomybę už juridinio asmens prievoles, įsigaliojo tik 2001 m.

Pirminė tyčinio bankroto koncepcija Įmonių bankroto įstatyme nekito iki 1997 m., kai buvo priimta nauja Įmonių bankroto įstatymo redakcija⁷. Pastarojoje, lyginant su pirmtake, tyčinio bankroto reglamentavimas buvo šiek tiek susiaurintas – šioje redakcijoje įstatymo leidėjas, apibrėždamas tyčinio bankroto sąvoką, numatė „žalą“ kaip tyčinio bankroto būtinąjį požymį. Papildomai įstatymas nustatė bankroto administratoriaus pareigą patikrinti įmonės sudarytus sandorius per ne mažesnę kaip trejų metų laikotarpį ir, esant pagrindui, juos ginčyti. Reglamentavimas smarkiai nepakito ir po penkerių metų: 2001 m. įsigaliojusi „trečioji“ įstatymo

³ Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 29-843.

⁴ *Ibid.*

⁵ Įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 60-1182.

⁶ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁷ Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 64-1500.

redakcija numatė nebe trejų, o penkerių metų nemokios įmonės sudarytų sandorių revizijos terminą.

Vangus tyčinio bankroto reglamentavimas galėtų būti paaiškinamas tuo, kad pirmasis bankrotas Lietuvoje pripažintas tyčiniu tik 1998 m., o iki 2008 m. tyčiniai paskelbti tik 24 įmonių bankrotai⁸. Iš to sektų, kad anuo- met nebuvo didesnio poreikio išsamiai reglamentuoti tyčinius bankrotus. Be minėto, tyčinio bankroto aiškinimas buvo patikėtas teismų praktikai bei teisės mokslui⁹. Manytina, kad vėlesnį (šiuo metu aktualų) tyčinių bankro- tų reglamentavimą lėmė makroekonominiai veiksniai, kurie turėjo įtakos dideliame įmonių nemokumo mastui. Lietuvos statistikos departamento duomenimis¹⁰, ekonominio sunkmečio metais bendras įmonių bankro- tų skaičius labai padidėjo: 2008 m. pradėti 957 procesai, o 2009 m. – net 1 844, t. y. vidutiniškai kiekvieną darbo dieną būdavo pradedami daugiau nei 7 bankroto procesai. Natūralu, kad dėl didelės bankrotų bangos žlugo verslai, didelių nuostolių patyrė kreditoriai. Visi neigiami įmonių bankro- to padariniai lėmė poreikį griežčiau diferencijuoti situacijas: (i) kai įmo- nė tampa nemoki dėl nenusisėkusio verslo nesant tyčios ir (ii) kai įmonė privedama prie nemokumo sąmoningai – tyčia. Anksčiau aprašytas reg- lamentavimas bei statistikos duomenys apie retai pasitaikančius tyčinio bankroto atvejus sudarė nesąžiningiems asmenims galimybes piktnau- džiauti: (i) prisiimti nepagrįstai didelę riziką įmonės veikloje; (ii) iššvaistyti įmonės aktyvus ir (ar) juos pasisavinti; (iii) perkelti įmonės aktyvus į kitas susijusias įmones, atskiriant skolas ir turtą; (iv) klaidinti kreditorius, ne- vykdyti prisiimtų įsipareigojimų; (v) pradėjus bankroto procesą – įsteigti kitą, analogiška veikla užsiimančią įmonę („Fenikso sindromas“¹¹); (vi) ki- taip piktnaudžiauti. Visa tai įstatymo leidėją paskatino modifikuoti tyčinio bankroto sąvoką bei taikymo pagrindus Įmonių bankroto įstatymo aktua- liausioje redakcijoje¹². Apie tai – kitoje šio straipsnio dalyje.

⁸ Bankrutuojančių bei bankrutavusių įmonių sąrašas, kuriose bankrotas pripažintas tyčiniu. *Įmonių bankroto valdymo departamento prie Ūkio ministerijos duomenys* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014-02-08]. <http://www.bankrotodep.lt/Doc/Tyc_2013-11-30.pdf>.

⁹ Kavalnė, S.; Norkus, R. *Bankroto teisė. Antroji knyga*. Vilnius: Justitia, 2011, p. 268–269.

¹⁰ *Lietuvos statistikos departamento duomenys* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-02-08]. <<http://www.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?id=2292&status=A>>.

¹¹ *Insolvency Journal by Kavanagh Fennell* [Interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2014-02-08]. <http://insolvencyjournal.ie/news_more_details/11-10-20/Phoenix_Syndrome.aspx>.

¹² Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 2, 10, 11, 13 (1), 20, 21, 28, 29, 30, 33, 35, 36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 46-2244.

2. Tyčinio bankroto dabartis Lietuvoje

Dabartinė Įmonių bankroto įstatymo redakcija numato plačiausią tyčinio bankroto reglamentavimo koncepciją per visą Įmonių bankroto įstatymo istoriją Lietuvos Respublikoje. Kaip matyti, tyčiniam bankrotui suteikiama nauja sąvoka (2 str., 12 d.), apibūdinanti jį kaip *įmonės privedimą prie bankroto sąmoningai blogai valdant įmonę (veikimu, neveikimu) ir (arba) sudarant sandorius, kai buvo žinoma ar turėjo būti žinoma, kad jų sudarymas pažeidžia kreditorių teises ir (arba) teisėtus interesus*. Taigi tyčinio bankroto sąvoka tapo itin plati. Iš jos išeina, kad dabar pripažinti bankrotą tyčiniu galima ne tik dėl blogo (neūkiško) įmonės valdymo, bet ir dėl sudarytų sandorių, kai buvo žinoma ar turėjo būti žinoma, kad sudaryti sandoriai **pažeidžia** kreditorių teises ir (arba) teisėtus interesus. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į įstatymo leidėjo pasirinktą žodį „pažeidžia“, t. y. esamąjį, o ne būtąjį ar būsimąjį jo vartojimo laiką (t. y. ne „pažeidė“, ir ne „pažeis“). Iš to išeina, kad kvalifikuojant įmonės bankrotą kaip tyčinį turimi omenyje sandoriai, kurie jų sudarymo metu pažeidžia kreditorių teises ir (arba) teisėtus interesus. Tačiau čia reikėtų atkreipti dėmesį, kad galimos teisinės situacijos, kai sudaryti sandoriai *per se* nepažeis įmonės ar jos kreditorių teisių ir (arba) teisėtų interesų vien tuo, kad jie yra sudaryti, ir tol, kol jais sukurtas teisinis santykis nėra panaudojamas prieš įmonės ir (ar) jos kreditorių teises (arba) teisėtus interesus. Pavyzdžiui, įmonės sudaryta sutartis, likus 4 metams iki įmonės bankroto proceso pradžios, numatanti labai dideles netesybas, pati savaime nesukuria įmonės kreditorių teisių ir (arba) teisėtų interesų pažeidimo tol, kol galimai nesąžiningas kreditorius nepabando išieškoti minėtų netesybų iš skolininko (nemokios įmonės), taip galimai pažeisdamas kitų įmonės kreditorių teises ir (arba) teisėtus interesus.

Tęsiant šiandieninės Įmonių bankroto įstatymo redakcijos analizę, kreiptinas dėmesys į įstatymo 20 straipsnio 2, 3 dalis, iš kurių matyti, kad įstatymo leidėjas pasirinko inovatyvų juridinės technikos kelią, nustatydamas konkrečius požymius ir netgi prezumpcijas, kurioms esant bankroto bylą nagrinėjantis teismas bankrotą pripažįsta tyčiniu. Įstatymo leidėjo pasirinkimas, be jokio abejonės, sveikintinas ir sudarantis pagrindą ma-

nyti, kad jis yra unikalus ir galimai beprecedentis¹³. Tačiau ėjimas nauju ir nepramintu taku gali lemti įvairius padarinius: galima atrasti puikų kelią, bet galima ir pasiklysti.

Sistemiškai aiškinant nagrinėjamo teisės akto 20 straipsnio 2 dalį, matyti, kad įstatymo leidėjas tyčinio bankroto požymius grupuoja į: (i) valdymo organo (organų) veiksmus ir (arba) neveikimą (20 str. 2 d. 1, 4, 5 p.); (ii) prieštaringus sandorius (20 str. 2 d. 2 p.); (iii) ydingus veiksmus su turtu (20 str. 2 d. 3p.).

Pirmajai grupei priskiriami valdymo organo (organų) veiksmai ir (arba) neveikimas. Įstatymo 20 straipsnio 2 dalies 1 punkte nurodoma, kad nustaćius, jog *įmonės valdymo organas (organai) nevykdė arba netinkamai vykdė įstatymuose, įmonės steigimo dokumentuose jiems nustatytas pareigas, susijusias su įmonės valdymu*, galima teigti, kad tai – tyčinio bankroto požymis. Reglamentavimas labai platus ir abstraktus, be to, jame nenurodomi padariniai, kuriuos turi lemti pareigų nevykdymas arba netinkamas vykdymas. Problema gali būti ta, kad taikant šį punktą formaliai galima būtų teigti, jog visais atvejais, kai įmonės bankroto procesas pradedamas įmonės kreditorių, o ne įmonės valdymo organo (organų) iniciatyva, yra jau tyčinio bankroto požymis¹⁴. Manytina, kad įstatyme, ypač reglamentuojančiame tyčinį bankrotą, neturėtų būti abstrakcijų. Kitas požymis (20 str. 2 d. 4 p.), sudarantis pagrindą bankrotą laikyti tyčiniu, – konkretiems kreditoriams suteikiamas prioritetas tenkinant jų reikalavimą, taip pažeidžiant kreditorių lygiateisiškumo ir ki-

¹³ Lyginant Lietuvos Respublikos pasirinktą reglamentavimą su tokių valstybių kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, Rusijos Federacija, matyti, kad Lietuvos Respublikos pasirinkta koncepcija plataus taikomumo ir *per se* inovatyvi, nes dauguma valstybių, reglamentuodamos tyčinį bankrotą, susitelkia viso labo į tyčinius veiksmus ir (ar) neveikimą, kurie sukėlė žalą įmonei ir (ar) jos kreditoriams. Antra vertus, pasaulyje galima rasti tokių pavyzdžių kaip Kanados bankroto ir nemokumo įstatymas, kuris kaip universalus teisės aktas gana išsamiai reglamentuoja tyčinio bankroto požymius, pateikdamas konkrečias veiksmų (veikų), faktų ir aplinkybių sudėtis, nusakančias, kada bankrotas yra galimai tyčinis ir kokia atsakomybė gali būti taikoma atsakingiems asmenims. Pastarasis aktas vienija (kodifikuoja) visas aktualias teisės šakas, reglamentuojančias bankroto ir nemokumo procesus, tokius kaip civilinė, baudžiamoji, teismo procesas (Bankruptcy and Insolvency Act of Canada R.S.C., 1985, c. B-3. Consolidation [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-02-08]. <<http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/B-3.pdf>>).

¹⁴ Kadangi pagal Įmonių bankroto įstatymo 8 straipsnio 1, 4 dalis įmonės vadovas arba kitas kompetentingas asmuo turi pareigą kreiptis į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo įmonei, esant to pagrindu.

tus bankroto teisės principus¹⁵. Kiti požymiai (20 str. 2 d. 5 p.) – iš esmės susiję su nusikalstamomis veikomis, kaip antai apgaulingas apskaitos tvarkymas (BK 222 str.), aplaidus apskaitos tvarkymas (BK 223 str.), veikos, susijusios su mokestinėmis prievolėmis.

Antrajai grupei priskiriami įmonės sudaromi ydingi sandoriai (20 str. 2 d. 2 p.). Negalima būtų nesutikti su įstatymo leidėjo nuostata, kad nuostolingi ir (ar) ekonomiškai nenaudingi įmonei sandoriai yra yda, kuri daro įtaką įmonės nemokumui. Tačiau būtina pažymėti, kad šio požymio negalima būtų suabsoliutinti, taip pat reikia įvertinti faktą, kad privataus juridinio asmens veikla siekiant pelno visada reiškia tam tikrus rizikos veiksnius, o kontrahentai, sudarantys sandorius, turi tai žinoti bei įvertinti. Be to, esant tyčinio bankroto požymiams, remdamasis įstatymo 20 straipsnio 5 dalimi, administratorius privalo patikrinti įmonės sandorius, sudarytus per 5 metų laikotarpį iki bankroto bylos iškelimo. Manytina, kad šis terminas yra būtinas, tačiau yra labai ilgas¹⁶. Jis sudaro labai realią tikimybę tikėti, kad per tokį ilgą laikotarpį įmonė galėjo sudaryti galimai nuostolingus ar nepasiteisinusius sandorius. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į aktualią teismų praktiką¹⁷: „<...> apeliacinės instancijos teismas konstatuoja, kad sprendžiant, ar įmonės bankrotas konkrečiu atveju buvo tyčinis, kai įmonės kreditoriaus, reiškančio tokį reikalavimą byloje, teigimu, tyčinį bankrotą lėmė konkreti įmonės vadovo veikla, būtina kruopščiai įvertinti įmonės vadovo veiksmus, tikslus, įmonės bankroto priežastis. Tai yra svarbu tam, kad teismų praktikoje nebūtų pasiektas priešingas siekiamam rezultatas, t. y. siekiant apsaugoti įmonių kreditorių teises ir interesus, nebūtų slopinama bendrovių vadovų protinga rizika, kuri yra būtina verslui plėtoti“, iš kurios matyti, kad nevalia slopinti bendrovių vadovų protingos rizikos, kuri gali lemti ne visada sėkmingą verslą, pelningus sandorius.

¹⁵ Kavalnė, S.; Norkus, R. et al. *Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 125–133.

¹⁶ Vienas ilgiausių terminų prieštarangiems sandoriams bankroto procese nustatyti sutinkamas Austrijoje, čia terminas gali trukti iki 10 metų.

¹⁷ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2777/2013.

3. Tyčinio bankroto prezumpcijos problemos

Kaip minėta, analizuojama Įmonių bankroto įstatymo redakcija¹⁸, jos 20 straipsnio 3 dalis, numato pagrindus, kai preziumuojama, kad bankrotas yra tyčinis. Iš to gali kilti tam tikrų problemų.

Pirma. Nors įstatymo 20 straipsnio 3 dalies 1 punktą pateikia „Fenikso sindromo“¹⁹ prevenciją, tačiau šis reglamentavimas gali riboti sąžiningą civilinę apyvartą ir atgrasyti sąžiningus verslo subjektus nuo sandorių, kuriais siekiama teisėtu būdu įgyti verslą ar prisijungti atskirtą juridinio asmens dalį reorganizavimo būdu. Problema gali kilti, nors sąžininga sandorio šalis teisingai, t. y. atitinkdama rinkos realijas, atsiskaitys su verslo pardavėju ir (ar) įvykdys kitas būtinausias finansines sandorio sąlygas. Įgijėjas net penkerius metus po baigto sandorio negalės būti tikras, ar įmonė, perleidusi aktyvus ir tapusi nemoki, įgijėjui nereikš pretenzijų, susijusių su neva nukentėjusios įmonės tyčiniu bankrotu. Nors esamas reglamentavimas sveikintinas dėl tyčinio bankroto prevencijos, tačiau jis gali sukurti netikrumo jausmą sąžiningai sandorio šaliai. Oponuojant galima būtų teigti, kad jeigu atlygis buvo teisingas – nėra pagrindo nuogastavimams dėl tyčinio bankroto ar kitų neigiamų pasekmių, tačiau pats faktas, kad dėl esamos prezumpcijos sandoris gali būti kvestionuojamas bei įvertinus ginčo metu galimas laikinąsias apsaugos priemonės bei neturtinius ginčo aspektus, pavyzdžiui, pablogėjusią reputaciją, kyla klausimas, ar potenciali (sąžininga) sandorio šalis nepasirinks kitos jurisdikcijos galimai investicijai (sandoriui) atlikti.

Antra. Analizuojamo įstatymo 20 straipsnio 3 dalies 2 punktą numato atskirus pagrindus, kurie tarsi instrukcija turi drausminti įmonę, jos valdymo organą (organus), priimdama turtinius sprendimus. Šiame kontekste svarbu, kad minėtos teisės normos pažeidimai neturėtų būti suabsoliutinami ir pervertinami. Pavyzdžiui, labai tikėtina, kad nemoki įmonė, siekianti atkurti mokumą ir bandanti inicijuoti restruktūrizavimo procesą Įmonių restruktūrizavimo įstatymo nustatyta tvarka²⁰, laikotarpį iki re-

¹⁸ Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 2, 10, 11, 13 (1), 20, 21, 28, 29, 30, 33, 35, 36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 46-2244.

¹⁹ Žr. 11 išnašą.

²⁰ Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 86-4529.

struktūrizavimo bylos iškėlimo arba atsisakymo ją kelti neišmokės įmonės darbuotojams darbo užmokesčio, kaip yra reglamentuota 20 straipsnio 3 dalies 2 punkte, taip prisiimdama riziką, kad, nepasisėkus iškelti restruktūrizavimo bylos ir perėjus į bankroto procesą, bankrotas bus preziuruojamas tyčiniu. Ar tokio masto rizika yra adekvati? Neilgai trukus į šį klausimą turėtų atsakyti teismų praktika.

4. Atsakomybė už tyčinį bankrotą

Analizuojant aktualiąją Įmonių bankroto įstatymo redakciją (20 str. 7 d.), matyti, kad įstatymo leidėjas nustatė tam tikrą žalos atlyginimo mechanizmą, jeigu bankrotas pripažįstamas tyčiniu. Atlygintinos žalos dydis neturėtų viršyti (i) dėl tyčinės veikos susidariusių ir (ii) bankroto proceso metu nepatenkintų reikalavimų sumos, jis priteisiamas Civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Iki šiol nukentėję kreditoriai nuo nesąžiningų įmonės organų veiksmų galėjo kelti jų civilinės atsakomybės klausimą CK 2.50 straipsnio 3 dalyje nustatytu pagrindu. Dabar Įmonių bankroto įstatymas suteikia teisę reikalauti žalos atlyginimo iš tiesiogiai už tyčinį bankrotą atsakingų asmenų, tiesa, laikantis anksčiau nurodytos procedūros.

Keliant atsakingų asmenų teisinės atsakomybės klausimą, būtina nustatyti jų ratą. Iš įstatymo formuluotės matyti, kad atsakomybės subjektai yra asmenys, dėl kurių veikimo ar neveikimo kilo tyčinis bankrotas. Iš pirmo žvilgsnio – formuluotė konkreti ir aiški, tačiau pradėjus gilintis kyla klausimas, kaip turėtų būti nustatyti tiesiogiai už tyčinį bankrotą atsakingi subjektai? Žinoma, kad įstatymas įpareigoja administratorių patikrinti įmonės sudarytus sandorius per pastaruosius penkerius metus, tačiau tai gali suponuoti situaciją, jog asmenys – prieštarų sandorių šalys – yra potencialiai atsakingi už tyčinį bankrotą. Manytina, kad tokios situacijos nebūtų teisingos, nes toks aiškinimas privestų prie neapibrėžtai plataus asmenų, galimai atsakingų už tyčinį bankrotą, rato. Be to, jeigu potencialių atsakomybės subjektų yra daugiau nei vienas, kokiais metodais būtų nustatoma, kuris iš potencialių kaltininkų yra labiau atsakingas, kuris mažiau? Manytina, kad aiškumo šiam reglamentavimui suteiks atsiradusi teismų praktika. Autoriaus nuomone, ji turėtų vertinti tuos tyčinius veiksmus, kurie iš esmės turėjo įtakos įmonės nemokumui. Tai yra būtina dėl

sąžiningų sandorio šalių teisių ir (ar) teisėtų interesų apsaugos, kad šiems nekiltų *de facto* atsakomybė už tyčinį bankrotą vien esant prieštaringo sandorio šalimi.

Kaip jau minėta, pagal nagrinėjamos teisės normos formuluotę galima kelti ne tik asmenų, veikusių prie tyčinio bankroto privestos įmonės vardu, bet ir kitų asmenų, buvusių prieštarigai įvertintų sandorių šalimis. Šiame kontekste svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad tokia plačia formuluote įstatymo leidėjas sudaro galimybes kelti ne tik tiesiogiai sandorį sudariusių (patvirtinusių) subjektų teisinės atsakomybės klausimą, bet ir „šešėlinių“ vadovų, duodančių nurodymus statytiniams (nominaliems) vadovams. Ši teisinė galimybė žinoma ir kitos jurisdikcijos šalyse, pavyzdžiui, Kaimanų salose²¹.

Svarbu pažymėti, kad iniciatyvos teisę kreiptis į teismą dėl įmonės bankroto pripažinimo tyčiniu įstatymo leidėjas suteikė administratoriui ir kreditoriams (20 str. 1 d.). Nors tai visiškai suprantama ir pateisinama, tačiau kritiškai vertinant šį reglamentavimą, pažymėtina, jog šia iniciatyvos teise turėtų būti naudojamosi protingai, kad ji netaptų priemone piktnaudžiauti ir siekti asmeninės bei galimai neteisėtos naudos. Manytina, kad teismai, gavę nepagrįstus prašymus įmonių bankrotus pripažinti tyčiniais, turėtų reaguoti ir vertinti, ar minėtais prašymais nėra piktnaudžiaujama ir (ar) manipuluojama. Taikant analizuojamą Įmonių bankroto įstatymo redakciją, ypatingą reikšmę įgis bankroto administratorių profesinė etika bei profesionalumas.

Pabaigoje pažymėtina, kad naujasis reglamentavimas niekaip nepaneigia, o priešingai – papildo baudžiamosios atsakomybės galimybes nesąžiningiems asmenims, kurių tyčiniais veiksmais buvo nulemtas įmonės bankrotas. Primintina, kad šiandien Lietuvos Respublikos BK²² 209 straipsnis reglamentuoja nusikalstamą bankrotą, kuris suprantamas kaip *sąmoningas ir blogas įmonės valdymas, nulėmęs jos bankrotą ir sąlygojęs didelę turtinę žalą kreditoriams*. Svarbu paminėti, kad atsakingos Lietuvos Respublikos institucijos dirba stengdamosi suvienodinti tyčinio ir nusi-

²¹ Leonard, B. *Restructuring & Insolvency in 52 jurisdictions worldwide*. London: Law Business Research Ltd, 2012, p. 80.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

kalstamo bankroto sąvokas²³. Manytina, kad ilgainiui tyčinis ir nusikalstamas bankrotas taps unikaliu civilinės ir baudžiamosios bei atitinkamai civilinio ir baudžiamojo proceso teisės šakų sąlyčio tašku. To prielaidas galima išvelgti jau dabar – Įmonių bankroto įstatymo 20 straipsnio 6 dalis numato, kad pripažinus bankrotą tyčiniu apie tai informuojamas prokuroras dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo. Taigi įmonių bankroto įstatymas numato pagrindą pradėti ikiteisminį tyrimą Baudžiamojo proceso kodekso²⁴ (toliau – BPK) nustatyta tvarka. Iš pirmo žvilgsnio tai yra sveikintina, kad įstatymo leidėjas aiškiai nustato, jog tyčinis bankrotas įmonės bankroto byloje preziūmuoja ikiteisminį tyrimą BPK nustatyta tvarka bei sudaro galimos baudžiamosios atsakomybės prielaidas. Kita vertus, vargu ar galima tikėti, jog visi pradėti ikiteisminiai tyrimai pasibaigs baudžiamosios bylos perdavimu teisminiam nagrinėjimui, taigi asmenys, dėl kurių veiksmų bankrotai bus pripažinti tyčiniais civiline teisine prasme, turės visais atvejais pereiti papildomą „filtrą“ – ikiteisminį tyrimą, kad būtų nustatyta, ar jų veiksmuose nėra nusikalstamos veikos požymių. Ar šis reglamentavimas nesukurs betikslių ir nepagrįstų ikiteisminių tyrimų srauto – atsakys greita praktika.

Išvados

1. Dabartinis tyčinio bankroto reglamentavimas Lietuvos Respublikoje laikytinas originaliu, tačiau eksperimentiniu.
2. Naujoji tyčinio bankroto koncepcija nustato plataus turinio prezumpcijas, kurios gali suponuoti dažną tyčinių bankrotų nustatymą Lietuvos Respublikoje.
3. Tyčinio bankroto nustatymas neturėtų tapti taisykle, o jo nustatymo iniciatyvos teisės įgyvendinimas turėtų būti griežtai kontroliuojamas bankroto bylą nagrinėjančio teismo, kad šia teise nebūtų piktnaudžiaujama, priešingu atveju tyčinis bankrotas galėtų

²³ Priemonių, įgalinančių geriau nustatyti su įmonių bankrotu susijusias nusikalstamas veikas, planas. *Įmonių bankroto valdymo departamento prie Ūkio ministerijos duomenys* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014-02-08]. <http://www.bankrotodep.lt/Doc/priemoniu_planas.pdf>.

²⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, 37-1341.

tapti priemone neteisėtai paveikti sąžiningus, bet su įmonės bankrotu susijusius asmenis.

4. Tyčinio bankroto reglamentavimas gali suponuoti dvejopo pobūdžio rezultatą: (i) viena vertus, tai gali užtikrinti nesąžiningų ir (ar) nusikalstamų veiksmų, prisidengiant įmone, prevenciją, (ii) antra vertus, esamas reglamentavimas ir formalus jo taikymas gali mažinti įsisteigimo patrauklumą Lietuvos Respublikoje.
5. Tyčinio bankroto nustatymas neturėtų tapti įprastine nusikalstamo bankroto *per se* priežastimi.

LITERATŪRA

1. *Bankruptcy and Insolvency Act of Canada R.S.C. 1985, c. B-3. Consolidation* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-02-08]. <<http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/B-3.pdf>>
2. Bankrutuojančių bei bankrutavusių įmonių sąrašas, kuriose bankrotas pripažintas tyčiniu. *Įmonių bankroto valdymo departamento prie Ūkio ministerijos duomenys* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014-02-08]. <http://www.bankrotodep.lt/Doc/Tyc_2013-11-30.pdf>.
3. *Insolvency Journal by Kavanagh Fennell* [interaktyvus]. 2011 [žiūrėta 2014-02-08]. <http://insolvencyjournal.ie/news_more_details/11-10-20/Phoenix_Syndrome.aspx>.
4. Įstatymas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 60-1182.
5. Kavalnė, S.; Norkus, R. *et al. Bankroto teisė. Pirmoji knyga*. Vilnius: Justitia, 2009.
6. Kavalnė, S.; Norkus, R. *Bankroto teisė. Antroji knyga*. Vilnius: Justitia, 2011.
7. Leonard, B. *Restructuring & Insolvency in 52 jurisdictions worldwide*. London: Law Business Research Ltd, 2012.
8. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2777/2013.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
10. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, 37-1341.
11. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

12. Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 57-2823.
13. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 29-843.
14. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 64-1500.
15. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 2, 10, 11, 13 (1), 20, 21, 28, 29, 30, 33, 35, 36 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2013, Nr. 46-2244.
16. Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 86-4529.
17. *Lietuvos statistikos departamento duomenys* [interaktyvus]. 2014 [žiūrėta 2014-02-08]. <<http://www.stat.gov.lt/web/guest/statistiniu-rodikliu-analize?id=2292&status=A>>.
18. Priemonių, įgalinančių geriau nustatyti su įmonių bankrotu susijusias nusikalstamas veikas, planas. *Įmonių bankroto valdymo departamento prie Ūkio ministerijos duomenys* [interaktyvus]. 2013 [žiūrėta 2014-02-08] <http://www.bankrotodep.lt/Doc/priemoniu_planas.pdf>.

NEĮGALIOTO ATSTOVO (*FALSUS PROCURATOR*) CIVILINĖS ATSAKOMYBĖS PRIGIMTIS IR TAIKYMO YPATUMAI

Dr. Vaidas Jurkevičius

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto

Civilinės justicijos instituto lektorius

Įvadas

Tais neįgalioto atstovavimo atvejais, kai faktinės aplinkybės nesudaro pagrindo remtis tariamo atstovavimo doktrina arba atstovaujamasis nepatvirtina neįgalioto atstovo veiksmų, trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti pareikšdamas reikalavimą *falsus procurator*. Visuotinai pripažįstama, kad neįgaliotas atstovas turi atsakyti trečiajam asmeniui, jeigu šis, pasikliaudamas atstovo paaiškinimais ir kitomis su juo susijusiomis aplinkybėmis, sąžiningai ir pagrįstai mano, kad derasi su reikiamus įgaliojimus turinčiu asmeniu. Nors *falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymo prielaidos ir teisinis pagrindas daugelyje jurisdikcijų sutampa, tačiau matyti, kad atskirose teisinėse sistemose iš esmės skiriasi šios atsakomybės prigimties aiškinimas ir atskirų taikymo sąlygų turinys. Todėl šiame darbe visų pirma siekiama nustatyti, kokios rūšies yra *falsus procurator* civilinė atsakomybė – sutartinė, deliktinė ar *sui generis*. Be to, yra nagrinėjamos bendrosios ir specialiosios jos taikymo sąlygos, ypač atkreipiant dėmesį į tai, ar ši atsakomybė yra grįsta kalte, ar be kaltės ir kokius nuostolius – pozityvius ar negatyvius – gali reikalauti atlyginti nukentėjęs trečiasis asmuo. Straipsnis baigiamas atskleidžiant, koks yra *falsus procurator* civilinės atsakomybės santykis su kitais trečiųjų asmenų pažeistų teisių gynimo būdais, taikomais neįgalioto atstovavimo atvejais – tariamu atstovavimu ir neįgalioto atstovo veiksmų patvirtinimu.

Šio tyrimo **objektas** – neįgalioto atstovo civilinė atsakomybė.

Straipsnio **tikslas** – remiantis teisės aktais ir moksline doktrina, atskleisti neįgalioto atstovo civilinės atsakomybės prigimtį ir taikymo ypatumus.

Atliekant tyrimą duomenys rinkti *dokumentų analizės metodu*, o surinktų duomenų analizei taikytas *kokybinės turinio analizės metodas* kartu su *sisteminu, teleologiniu ir lyginamuoju teisės metodais*.

1. *Falsus procurator* civilinės atsakomybės bendrieji bruožai

1.1. Neįgalioto atstovo atsakomybės samprata ir teisinis reguliavimas

Pažymėtina, kad neįgalioto atstovo atsakomybės samprata yra numatyta daugelio valstybių pozityviojoje teisėje. Štai Italijos civilinis kodeksas¹ nustato, kad tas, kuris veikė kaip atstovas, neturėdamas tam teisės arba viršydamas suteiktus įgaliojimus, yra atsakingas už nuostolius, kuriuos trečiasis asmuo patyrė, sąžiningai manydamas, kad sudaroma sutartis bus galiojanti (1398 str.). Šveicarijos civilinio kodekso² 39 straipsnio 1 dalis irgi numato, kad, nesant aiškaus arba numanomo ratifikavimo, asmeniui, kuris veikė kaip atstovas, gali būti pareiškiamas reikalavimas atlyginti žalą, atsiradusią dėl nesudarytos sutarties, nebent jis įrodo, jog kitas asmuo žinojo ar turėjo žinoti, kad reikiamų įgaliojimų nėra. Panašiai neįgalioto atstovo atsakomybė yra reglamentuojama ir Latvijoje bei Kanados Kvebeko provincijoje. Latvijos civilinio įstatymo³ 1518 straipsnyje įtvirtinta, kad jeigu atstovas viršija jam suteiktus įgaliojimus arba jis niekada nebuvo įgaliotas veikti kaip atstovas, tai kita šalis gali pareikšti reikalavimą tik atstovui, išskyrus atvejus, kai vėliau atstovaujамasis patvirtina sudarytą sutartį. O štai Kvebeko civilinio kodekso⁴ 2158 straipsnis numato, kad jeigu įga-

¹ *The Italian civil code and complementary legislation*. Beltramo, S. Ferry N.Y.: Oceana, 1978.

² *The Swiss Civil Code* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.admin.ch/ch/e/rs/2/220.en.pdf>>.

³ *The Civil Law of Latvia* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://unpan1.un.org/inttradoc/groups/public/documents/untc/unpan018388.pdf>>.

⁴ *The Civil Code of Québec* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html>.

liotinis viršija savo teises, jis yra asmeniškai atsakingas trečiajam asmeniui, su kuriuo sudaro sutartį, išskyrus atvejus, kai trečiasis asmuo žinojo apie pavedimo turinį arba įgaliotojas patvirtino įgaliotinio atliktus veiksmus.

Prancūzijos civiliniame kodekse⁵ su *falsus procurator* atsakomybe yra siejamas 1997 straipsnis, numatantis, kad atstovas, kuris nurodė trečiajam asmeniui realų savo įgaliojimų turinį, nėra laikomas atsakingu pagal sutartį, sudarytą viršijant suteiktas teises, nebent atstovas asmeniškai užtikrina jos galiojimą. Kitaip tariant, Prancūzijoje neįgaliotam atstovui jokie reikalavimai negali būti pareiškiami, jeigu trečiasis asmuo, nepaisydamas to, kad atstovas neturi reikiamų įgaliojimų, sudaro sutartį, kurios atstovaujамasis vėliau nepatvirtina. Šis principas atsispindi ir daugelio kitų valstybių teisės aktuose, tačiau, kitaip nei Prancūzijoje, jis dažniausiai yra išreiškiamas pasitelkiant trečiojo asmens nesąžiningumo taisyklę, t. y. nurodoma, kad *falsus procurator* neatsako trečiajam asmeniui, jeigu šis žinojo arba turėjo žinoti, kad atstovas neturi teisių ar jas viršija. Prancūzijoje yra numatytos ir dvi išimtys, kai trečiojo asmens žinojimas neatleidžia *falsus procurator* nuo atsakomybės. Neįgaliotas atstovas turi atsakyti tais atvejais, kai jis garantuoja trečiajam asmeniui, kad atstovaujамasis vėliau patvirtins atitinkamą sandorį, arba kai jis veikia ne tik kaip kito asmens atstovas, bet ir kaip savarankiška sutarties šalis, t. y. įsipareigoja, kad sutartį įvykdys solidariai su atstovaujамuoju⁶. Jeigu esant šioms aplinkybėms atstovaujамasis atsisako patvirtinti atitinkamą neįgaliotą sandorį, trečiasis asmuo turi teisę reikalauti, kad atstovas ne tik atlygintų nuostolius, kaip yra įprasta taikant *falsus procurator* atsakomybę, tačiau ir įvykdytų prievolę natūra. Manytina, kad nustatant *falsus procurator* atsakomybės taikymo ribas turėtų būti atsižvelgiama ir į tai, jog atitinkamos aplinkybės buvo žinomos ir trečiajam asmeniui, kuris irgi turėjo suvokti galimą riziką, susijusią su tuo, kad atstovaujамasis gali atsisakyti ratifikuoti neįgaliotą sandorį.

Su atstovo pareigos atskleisti trečiajam asmeniui suteiktų teisių ribas nevykdymu *falsus procurator* atsakomybė yra siejama ir Nyderlanduose

⁵ *The Civil Code of France* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-01]. <http://files.libertyfund.org/files/2353/CivilCode_1566_Bk.pdf>.

⁶ Sainter, S. Unauthorised Agency in French Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 51–52.

bei Vokietijoje. Nyderlandų civilinio kodekso⁷ 3:70 straipsnis nustato, kad asmuo, kuris veikia kaip kažkieno kito atstovas, atsako kitai šaliai už savo įgaliojimų ir jų turinio tikrumą, nebent trečiasis asmuo žinojo ar turėjo suprasti, kad reikiamų įgaliojimų nėra arba kad atstovas iš esmės atskleidė kitai šaliai savo įgaliojimų ribas. Nyderlanduose tiesioginė *falsus procurator* atsakomybė trečiajam asmeniui atsiranda ir kai jis tyčia nurodo klaidingą savo įgaliojimų turinį, ir kai pats dėl jo klysta⁸. Panašiai kaip Prancūzijoje, *falsus procurator* nėra laikomas atsakingu, jeigu, jam atskleidus apie savo neįgaliotą veikimą, trečiasis asmuo sudaro sandorį, kurio atstovaujamasis vėliau nepatvirtina. Tuo tarpu Vokietijos civilinio kodekso⁹ 179 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad jeigu atstovaujamasis atsisako patvirtinti sutartį, asmuo, kuris veikdamas kaip atstovas neatskleidžia savo įgaliojimų turinio, kitos šalies pasirinkimu yra įpareigotas arba įvykdyti sutartį, arba atlyginti nuostolius. Vokietija yra viena iš nedaugelio valstybių, kuriose trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti ne tik per nuostolių atlyginimo institutą, bet ir pareikšdamas reikalavimą atstovui įvykdyti prievolę natūra¹⁰.

Panašu, kad tokią galimybę numato ir Rusijos Federacijos civilinis kodeksas¹¹. Jo 183 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad jeigu vienas asmuo, veikdamas kito asmens vardu, sudaro sandorį neturėdamas reikiamų įgaliojimų arba juos viršydamas, laikoma, kad toks sandoris yra sudarytas jį sudariusio asmens vardu ir dėl jo interesų, nebent kitas asmuo (atstovaujamasis) vėliau tiesiogiai patvirtina šį sandorį. Remiantis šia teisės norma, galima daryti prielaidą, kad sandoris, kurį sudarė neįgaliotas atstovas, nesukelia teisinių pasekmių atstovaujajam, tačiau jo pagrindu atsiranda atstovo ir trečiojo asmens tarpusavio teisės ir pareigos.

⁷ *The Civil Code of the Netherlands* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook033.htm>>.

⁸ Busch, D. Unauthorised Agency in Dutch Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 170.

⁹ *German Civil Code (BGB)* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/>.

¹⁰ Schmidt-Kessel, M.; Baide, A. Unauthorised Agency in German Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 133.

¹¹ *The Civil Code of the Russian Federation* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.russian-civil-code.com/PartI/SectionI/Subsection4/Chapter10.html>>.

Neįgalioto atstovo atsakomybę reglamentuoja ir tarptautiniai teisės aktai. 1983 m. Ženevos konvencijos dėl atstovavimo sudarant tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutarties¹² (toliau – Ženevos konvencija) 16 straipsnio 1 dalis numato, kad kai atstovaujamas neatlieka ratifikavimo, atstovas, veikęs be įgaliojimų ar juos viršydamas, turi trečiajam asmeniui atlyginti nuostolius, kurie leistų jam atsidurti tokioje padėtyje, kokioje jis būtų buvęs, jeigu atstovas būtų turėjęs įgaliojimus ir veikęs pagal juos. Beveik analogiška *falsus procurator* atsakomybės samprata yra įtvirtinta ir privatinės teisės derinimo šaltiniuose: UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principų¹³ (toliau – UNIDROIT Principai) 2.2.6 straipsnio 1 dalyje, Europos sutarčių teisės principų¹⁴ (toliau – PECL) 3:204 straipsnio 2 dalyje ir Bendros principų sistemos metmenų¹⁵ (toliau – DCFR) II.-6:107 straipsnio 2 dalyje. Kiek kitaip neįgalioto atstovo atsakomybė yra apibūdinama Europos sutarčių kodekse¹⁶. Jo 64 straipsnio 1 dalis numato, kad tas, kuris veikė kaip atstovas, neturėdamas tokios teisės arba viršydamas jam suteiktus įgaliojimus, yra atsakingas už bet kokius trečiojo asmens nuostolius, atsiradusius dėl to, kad trečiasis asmuo sąžiningai manė, jog sudaro teisinę galią turinčią sutartį, išskyrus, kai trečiasis asmuo siekia pasinaudoti galimybe įrodyti, kad sutartį sudarė su atstovu. Manytina, kad tokia formuluo­ tė leidžia daryti prielaidą, jog trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti dvejopai: kaip ir visose kitose teisinėse sistemose pareikšdamas reikalavimą dėl nuostolių atlyginimo arba laikydamas, kad atstovas yra sudarytos sutarties šalis, reikalauti, kad šis ją įvykdytų natūra. Kaip minėta, šie alternatyvūs gynimo būdai taip pat yra numatyti Vokietijoje ir, tikėtina, Rusijoje.

¹² *Convention on Agency in the International Sale of Goods* (concluded on 17 February 1983, not entered into legal force) [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/conventions/1983agency/1983agency-e.htm>>.

¹³ *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>>.

¹⁴ *Principles of European Contract Law. Parts I and II (Combined and Revised)*. Lando, O. et al. The Hague: Kluwer Law International, 2000.

¹⁵ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Volume I. Von Bar, C.; Clive, E. (eds.). München: Sellier European Law Publishers, 2009.

¹⁶ *European Contract Code*. In *Fundamental Texts on European Private Law*. Radley-Gardner, O. (ed.). Oxford; Portland (Or.): Hart Publishing, 2003.

Lietuvoje neįgalio tostovo atsakomybė gana lakoniškai reglamentuojama Lietuvos Respublikos civilinio kodekso¹⁷ (toliau – LR CK) 2.133 straipsnio 8 dalyje, numatančioje, kad pagal sandorį, sudarytą neturint įgaliojimo, kitai sandorio šaliai atsako jį sudaręs asmuo, išskyrus atvejus, kai kita sandorio šalis žinojo ar turėjo žinoti, kad šis neturi teisės sudaryti sandorio, ir 2.136 straipsnio 3 dalyje, kurioje nustatyta, kad atstovas, sudaręs sandorį šio straipsnio 1 dalyje nurodytomis aplinkybėmis, kai atstovaujамasis nepritaria šiam sandoriui, privalo atlyginti trečiojo asmens patirtus nuostolius, jeigu trečiasis asmuo apie tas aplinkybes nežinojo ir neturėjo žinoti. Pažymėtina, kad nors šios dvi teisės normos dubliuoja viena kitą, tačiau, lingvistiškai aiškinant 2.133 straipsnio 8 dalį, ji taikytina tik tais atvejais, kai atstovas veikia neturėdamas jokių įgaliojimų, o 2.136 straipsnio 3 dalis *falsus procurator* civilinę atsakomybę sieja ir su situacijomis, kai atstovas veikia kito asmens vardu neturėdamas tam teisės ir kai jas viršija. Atsižvelgiant į užsienio valstybių praktiką¹⁸, nekvestionuotina, kad *falsus procurator* atsakomybė turėtų atsirasti ir dalinio, ir visiško neįgalio tostovavimo atvejais. Neįgalio tostovo atsakomybė yra įtvirtinta ir Ženevos konvencijos pagrindu parengtame LR CK XXII skyriaus antrajame skirsnyje „Komerčinio atstovavimo ypatumai sudarant ir vykdant tarptautinio prekių pirkimo–pardavimo sutartis“. Jo 2.174 straipsnio 1 dalis numato, kad jeigu asmuo veikė neturėdamas šios teisės ar turimas teises viršydamas ir atstovaujамasis atsisakė jo veiksmus patvirtinti, tai asmuo privalo atlyginti trečiajam asmeniui tuos nuostolius, kurie leistų trečiajam asmeniui grįžti į tą padėtį, kurioje jis būtų buvęs, jeigu atstovas būtų turėjęs teisę ar būtų veikęs neviršydamas savo teisių. Tiesa, kaip bus paaiškinta toliau, LR CK rengėjams perkeliant Ženevos konvencijoje įtvirtintą *falsus procurator* atsakomybės sampratą nepavyko išvengti tam tikrų netikslumų.

Apžvelgus *falsus procurator* atsakomybės reguliavimo ypatumus atskirose teisinėse sistemose, galima konstatuoti, kad šio trečiųjų asmenų pažeistų teisių gynybos būdo turinį paprastai sudaro atstovo pareiga atlyginti nuostolius, kuriuos trečiasis asmuo patyrė dėl to, kad atstovas veikė neturėdamas įgaliojimų arba juos viršydamas. Be to, kai kuriose jurisdikcijose pripažįstama, kad trečiasis asmuo gali reikalauti, jog atstovas įvykdytų

¹⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74–2262.

¹⁸ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, *supra* note 15, p. 432.

prievole natūra. Svarbu paminėti, kad *falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymas iš esmės yra *ultima ratio* ginant pažeistas trečiojo asmens teises. Nesant galimybės remtis tariamo atstovavimo doktrina ar atstovaujajam nepatvirtinus neįgalioto atstovo veiksmų, trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti tik prašydamas taikyti civilinę atsakomybę *falsus procurator* atžvilgiu.

Atkreiptinas dėmesys, kad *falsus procurator* civilinės atsakomybės taisyklės gali būti taikomos ir esant sutartiniais atstovavimo santykiams, ir kai jie atsiranda remiantis įstatymu, administraciniu aktu ar teismo sprendimu¹⁹. Neįgalioto atstovo atsakomybė dažniausiai atsiranda tiesioginio atstovavimo atvejais, tačiau jos taikymas yra galimas ir tuomet, kai atstovas neatskleidžia, jog veikia atstovaujamojo vardu²⁰. Ši atsakomybės rūšis gali būti taikoma ir kai asmuo atskleidžia, jog jis veikia kito asmens vardu, tačiau nenurodo konkrečios atstovaujamojo tapatybės²¹.

1.2. *Falsus procurator* atsakomybės kvalifikavimo problema

Nors atskirose teisinėse sistemose *falsus procurator* atsakomybės turinys yra gana panašus, jos kvalifikavimas iš esmės skiriasi. Pažymėtina, kad egzistuoja ne tik atskirų jurisdikcijų skirtumai, tačiau ir vienos valstybės teisės aktai tam tikrais atvejais gali numatyti keletą neįgalioto atstovo atsakomybės atsiradimo pagrindų. Vis dėlto atsižvelgiant į tai, su kuo ši atsakomybė yra labiausiai siejama, visas teisinės sistemas galima suskirstyti į tris grupes. Pirmajai grupei priskirtinos tos jurisdikcijos, kuriose ši atsakomybė kyla iš delikto. Antrąją grupę sudaro valstybės, kuriose neįgalio atstovas yra laikomas atsakingu remiantis sutartinės atsakomybės taisyklėmis. Galiausiai trečioje grupėje atsidurtų tos teisinės sistemos, kurios *falsus procurator* atsakomybę kvalifikuoja nei kaip sutartinę ar deliktinę, o ją sieja su specifiniu atsiradimo pagrindu (žr. 1 lentelę).

¹⁹ Busch, D.; Macgregor, L. J. Comparative Law Evaluation. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 424–425.

²⁰ Sainter, S., *supra* note 6, p. 52.

²¹ Tan, Ch-H. Unauthorised Agency in English Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 216.

I lentelė. Neįgaliojo atstovo civilinės atsakomybės bendra charakteristika

Atsakomybės atsiradimo pagrindas	Kaltė kaip atsakomybės taikymo sąlyga	Trečiojo asmens pažeistų teisių gynimo būdai taikant <i>falsus procurator</i> atsakomybę	Trečiajam asmeniui atlygintinų nuostolių rūšis	<i>Falsus procurator</i> atsakomybės ir tariamo atstovavimo santykis
Deliktas – Prancūzija, Belgija, Lietuva (?)	Neįgaliojo atstovas atsakotik nustačius jo kaltę (tyčią arba neatsargumą) – Prancūzija, Belgija	Galimybė trečiajam asmeniui reikalauti įvykdyti prievolę natūra arba atlyginti nuostolius – Vokietija, tam tikrais atvejais Prancūzija ir Belgija	Pozityvieji nuostoliai – Nyderlandai, Italija, bendrosios teisės tradicijos valstybės, Ženevos konvencija, PECL, UNIDROIT Principai, DCFR	<i>Falsus procurator</i> civilinė atsakomybė ir tariamas atstovavimas kaip alternatyvūs pažeistų teisių gynimo būdai – Prancūzija
Sutartis – bendrosios teisės tradicijos valstybės, Rusija, Ženevos konvencija, PECL, UNIDROIT Principai, DCFR	Griežta atsakomybė (be kaltės) – Nyderlandai, Italija, bendrosios teisės tradicijos valstybės, PECL, UNIDROIT Principai, DCFR	Galimybė reikalauti atlyginti nuostolius (nuostoliai gali būti atlyginami ir natūra, ir sumokant pinigus) – Prancūzija, Belgija, Nyderlandai, Italija, bendrosios teisės tradicijos valstybės, Ženevos konvencija, PECL, UNIDROIT Principai, DCFR	Negatyvieji nuostoliai – Italija	Tariamo atstovavimo prioritetasis prieš neįgaliojo atstovo atsakomybę – Nyderlandai, Italija, Vokietija, bendrosios teisės tradicijos valstybės, Ženevos konvencija, PECL, UNIDROIT Principai, DCFR
Specialus atsakomybės atsiradimo pagrindas – Vokietija, Nyderlandai		Laikoma, kad neįgaliojo atstovas yra sudarytos sutarties šalis – Rusija, Europos sutarčių kodeksas	Pozityvieji nuostoliai, jeigu nustatoma atstovo kaltė (tyčia arba neatsargumas) ir negatyvieji nuostoliai, nesant jo kaltės – Vokietija, Šveicarija	

Tai, kad pagal bendrą taisyklę *falsus procurator* atsakomybė yra deliktinio pobūdžio, pripažįstama Prancūzijoje. Be to, šioje valstybėje *falsus procurator* gali būti laikomas atsakingu ir pagal sutartinės atsakomybės taisyklės, jeigu jis klaidingai garantuoja trečiajam asmeniui, kad atstovaujamasis vėliau patvirtins atitinkamą neįgaliojo sandorį²². Belgija, sekdamas

²² Sainter, S., *supra* note 6, p. 51–52.

Prancūzijos teisine tradicija, neįgalioto atstovo atsakomybę irgi vertina kaip deliktinę. Tiesa, šioje valstybėje, aiškinant *falsus procurator* atsakomybės teisinę prigimtį, dar yra remiamasi numanomos garantijos teorija, reiškiančia, kad atstovą ir trečiąjį asmenį sieja netiesioginis teisinis santykis²³. Be to, Belgijoje, kaip ir Prancūzijoje, sutartinė atstovo atsakomybė atsiranda, jeigu jam garantavus dėl ratifikavimo atstovaujамasis atitinkamo sandorio nepatvirtina. Tokios situacijos kontekste toks atstovas yra apibūdinamas *porte fort* terminu²⁴.

Bendrosios teisės tradicijos valstybėse *falsus procurator* atsakomybė yra aiškinama kaip sutartinės prigimties. Šios atsakomybės atsiradimą lemia tai, jog atstovas netinkamai įvykdo pareigą, susijusią su savo įgaliojimų atskleidimu trečiajam asmeniui²⁵. Nors laikoma, kad dėl šios pareigos pažeidimo kyla sutartinė atstovo atsakomybė, pabrėžiama, kad tokiu atveju papildomai galėtų būti remiamasi ir deliktų teisės nuostatomis²⁶. Sutartinę atstovo atsakomybę numato ir tarptautiniai teisės aktai – Ženevos konvencija, PECL, DCFR, UNIDROIT Principai²⁷.

Kitose teisinėse sistemose *falsus procurator* atsakomybė yra siejama su atstovo valia ir kitais specialiais jos atsiradimo pagrindais. Štai Nyderlanduose yra teigiama, kad neįgalioto atstovo atsakomybės pagrindas – šalutinis sandoris (angl. *collateral contract*), kuris suprantamas kaip vienašalis atstovo valios išraiškos aktas trečiajam asmeniui²⁸. Tiesa, Nyderlandų teisės doktrinoje galimos nuomonės, kad *falsus procurator* atsakomybę reiktų apibrėžti tik kaip kylančią iš įstatymo, nesiejant jos su kuria nors konkrečia atsakomybės rūšimi²⁹. Vokietijoje *falsus procurator* atsakomybė irgi nėra priskirtina nei sutartinei, nei deliktinei, o jos atsiradimas tiesiog

²³ Samoy, I. Unauthorised Agency in Belgian Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 86–87.

²⁴ *Ibid.*, p. 95.

²⁵ Bennett, H. Agency in the Principles of European Contract Law and the Unidroit Principles of International Commercial Contracts. *Uniform Law Review*. 2006, 11, p. 786.

²⁶ Watts, P.; Reynolds, F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 375.

²⁷ Busch, D.; Macgregor, L. J. Comparative Law Evaluation, *supra* note 19: 421–422.

²⁸ *Principles of European Contract Law and Dutch Law*. Busch, D. (ed.). The Hague: Kluwer Law International, 2002, p. 155.

²⁹ Verhagen, H. L. E. *Agency in Private International Law: the Hague Convention on the Law Applicable to Agency*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1995, p. 30.

siejamas su atitinkamomis teisės normomis (angl. *operation of law*), įtvirtinančiomis neigalioto atstovo atsakomybės taisyklės³⁰. Italijoje neigalioto atstovo atsakomybė yra aiškinaama remiantis *culpa in contrahendo* doktrina, kuri *falsus procurator* atsakomybės kontekste yra siejama su atstovo pareigos atskleisti tretiesiems asmenims savo įgaliojimų turinį pažeidimu³¹. Be to, atskirų valstybių praktikoje galimi atvejai, kai neigaliotas atstovas pripažįstamas atsakingu pagal nepagrįsto praturtėjimo institutą³².

Kyla klausimas, kaip *falsus procurator* civilinė atsakomybė turėtų būti kvalifikuojama Lietuvos civilinėje teisėje. Teisės doktrinoje dėl *falsus procurator* atsakomybės teisinės prigimties kol kas nebuvo diskutuota, o analizuojant teismų praktiką nerasta nė vienos bylos, kurioje būtų sprendžiamas klausimas dėl *falsus procurator* atsakomybės taikymo. Tiesa, vienoje Lietuvos apeliacinio teismo nagrinėtoje civilinėje byloje³³, kurios ginčo dalyku nors ir nebuvo asmens, kuris sudarė ieškiniu ginčijamus sandorius neturėdamas įgaliojimo, civilinės atsakomybės klausimas, buvo pabrėžta, kad tokiais atvejais padarytos žalos atlyginimą reglamentuoja LR CK 6.263 straipsnis. Ši teisės norma yra trečiajame skirsnyje „Deliktinė atsakomybė“, todėl galima daryti prielaidą, kad teismų praktikoje *falsus procurator* atsakomybė yra suprantama kaip deliktinės prigimties. Tai, kaip minėta, atitinka kai kurių užsienio valstybių teisinio reguliavimo ir teismų praktikos tendencijas. Pažymėtina, kad minėtoje nutartyje nevisiškai tiksliai buvo atribotas LR CK 2.133 ir 6.263 straipsnių taikymas, nurodant, kad 2.133 straipsnis reglamentuoja per atstovą sudaryto sandorio pasekmes, o 6.263 straipsnis – padarytos žalos atlyginimą. Kaip minėta, 2.133 straipsnyje, be kitų nuostatų, yra įtvirtinta ir neigalioto atstovo atsakomybės taisyklė, todėl, manytina, kad LR CK 6.263 straipsnio, pagrįsto generalinio delikto taisykle, taikymas, esant specialiam *falsus procurator* civilinės atsakomybės reguliavimui atstovavimo teisės normomis, yra perteklinis. Tai, koks bus neigalioto atstovo atsakomybės pagrindas, svarbu ir praktiniu požiūriu. Taikant generalinio delikto principą, trečiųjų asmenų teisinė apsauga būtų siauresnė, palyginti su ta, kurią paprastai numato at-

³⁰ Busch, D.; Macgregor, L. J. Comparative Law Evaluation, *supra* note 19, p. 421.

³¹ Bonell, M. J. The 1983 Geneva Convention on Agency in the International Sale of Goods. *The American Journal of Comparative Law*. 1984, 32 (4): 744.

³² Verhagen, H. L. E. The Liability of the Falsus Procurator. *European Review of Private Law*. 2009, 17 (6): 1005–1007.

³³ Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-154/2006.

stovavimo instituto nuostatos. Taip yra dėl to, kad, atsižvelgiant į deliktų teisės saugomą interesą, nukentėjęs asmuo gali reikalauti tik negatyviųjų nuostolių, t. y. paprastai jam nėra atlyginami netiesioginiai nuostoliai. Be to, remiantis LR CK 6.263 straipsniu, kaltė yra būtina atsakomybės atsiradimo sąlyga, o daugelyje užsienio valstybių pripažįstama, kad *falsus procurator* turi atsakyti be kaltės (plačiau tai nagrinėjama 2.1. poskyryje). Čia vertėtų aptarti ir tai, ar *falsus procurator* atsakomybės kontekste gali būti taikoma kita deliktų teisės norma – LR CK 6.265 straipsnio 2 dalis. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, kad ši teisės norma įtvirtina solidariąją atstovaujamojo ir atstovo atsakomybę. Tai reiškia, jog tam, kad atsirastų ši atsakomybės rūšis, turi būti nustatyta, jog abu šie subjektai dalyvavo sukeliant žalą tretiesiems asmenims. Tokios LR CK 6.265 straipsnio 2 dalies taikymo prielaidos neatitinka *falsus procurator* atsakomybės turinio, nes už žalą, atsiradusią iš neįgalioto atstovavimo teisinių santykių, turi atsakyti tik atstovas, o atstovaujамasis nėra niekaip saistomas sandorių ar kitų teisinių veiksmų, kuriuos atstovas atliko, neturėdamas tam teisinio pagrindo. Be to, svarbu paminėti, kad LR CK 6.265 straipsnio 2 dalis yra taikoma, kai žala padaroma vykdant pavedimą, t. y. kai atstovas atlieka veiksmus, nepažeisdamas jam suteiktų teisių. Manytina, kad tik išimtiniais atvejais ši teisės norma galėtų būti taikoma nustačius neįgalioto atstovo veikimą, o būtent tuomet, kai trečiajam asmeniui pavyktų įrodyti, kad žalos atsiradimas yra nulemtas su atstovaujamoju susijusių aplinkybių. Priešingu atveju būtų galima teigti, kad visada, kai tik trečiasis asmuo patiria žalą, atstovaujамasis turi pareigą ją atlyginti, nors jis su tuo gali būti niekaip nesusijęs. Todėl, neįrodžius šios aplinkybės, turėtų būti taikomos įprastinės neįgalioto atstovavimo teisinės pasekmės, reiškiančios, kad atstovaujамasis nėra laikomas atsakingu už *falsus procurator* veikimą. Be to, manytina, kad LR CK 6.265 straipsnio 2 dalis reglamentuoja tokias situacijas, kai žala, nors ir kyla vykdant pavedimą, tačiau ji nėra susijusi su trečiųjų asmenų turiniais praradimais, atsiradusiais dėl to, kad pagedaujamos atstovavimo teisinės pasekmės nekyla. Pavyzdžiui, jeigu atstovas, vykdydamas atstovaujamojo pavedimą, pažeidžia konfidencialumo pareigą, nukentėjęs trečiasis asmuo pagal šio specialaus delikto nuostatas galėtų reikalauti nuostolių atlyginimo ir iš atstovaujamojo, ir iš atstovo. O štai *falsus procurator* atsakomybės taikymas reiškia tai, kad yra atlyginami trečiojo asmens nuostoliai, atsiradę dėl to, kad atstovaujамasis nevykdo

sutarties arba nepripažįsta kitų teisinio pobūdžio veiksmų, kuriuos atliko neįgaliotas atstovas. Galiausiai LR CK 6.265 straipsnio 2 dalis gali būti taikoma ne tik tada, kai žala padaroma tretiesiems asmenims atstovavimo teisinių santykių prasme, bet ir visiems kitiems subjektams, kurie vienaip ar kitaip buvo susiję su atstovo vykdomu pavedimu, t. y. vadinamiesiems ketvirtiesiems asmenims. Tuo tarpu *falsus procurator* atsakomybės taikymu yra siekiama apginti tik sąžiningų trečiųjų asmenų pažeistas teises.

Įvertinus skirtingus *falsus procurator* atsakomybės teisinius pagrindus, iš pirmo žvilgsnio atrodo būtų pagrįsta šią atsakomybę kvalifikuoti kaip deliktinę, nes neįgalio atstovo ir trečiojo asmens jokie sutartiniai santykiai išties nesieja. Tačiau šią prielaidą tuoj pat paneigia aplinkybė, kad neįgaliotas atstovas turi pareigą atlyginti pozityviuosius nuostolius, kurie priskiriami sutartinės atsakomybės interesų apsaugai (plačiau tai aptariama 2.2. poskyryje). Kita vertus, sutartinės atsakomybės taikymas irgi atrodo neįprastai, nes atstovas trečiajam asmeniui neturi jokių iš sutarties kylančių pareigų³⁴. Kritikuotinos ir tos *falsus procurator* atsakomybę aiškinančios teorijos, kurios paremtos atstovo valia kaip atsakomybės pagrindu. Tuomet, kai atstovas iš tiesų garantuoja trečiajam asmeniui, kad jo įgaliojimai yra tikri ir jų pagrindu sudarytas sandoris bus įvykdytas (kaip kad tai numatyta Prancūzijoje), galima laikyti, jog jis suvokia tokio pareiškimo padarinius ir dėl to vėliau gali būti saistomas savo pažadų. Tuo tarpu daug dažniau atstovas jokių garantijų trečiajam asmeniui nepateikia, todėl tai, kad vėliau atstovas turi atsakyti pagal vienašalį sandorį (kad ir netiesioginį ar numanomą), viso labo yra tik teisinė fikcija³⁵.

Siūlytina, kad, atsižvelgiant į neįgalio atstovo atsakomybės specifiškumą ir jos ypatingą ryšį su atstovavimo institutu, tikslinga ją išskirti kaip savarankišką atsakomybės rūšį, kuriai negali būti taikomos nei deliktinės, nei sutartinės civilinės atsakomybės taisyklės. Pažymėtina, kad tariamo atstovaujamojo atsakomybė iš pradžių irgi buvo aiškinama kaip deliktinės prigimties ir tik vėliau laipsniškai pripažinta, kad tariamo atsto-

³⁴ Išimtimi gali būti laikomi tie atvejai, kai teisės aktai konkrečiai numato, kad *falsus procurator* yra sutarties, kurią jis sudarė neturėdamas tam teisės ar viršydamas suteiktus įgaliojimus, šalimi. Kaip minėta, tokie įstatymo pagrindu atsirandantys sutartiniai santykiai yra numatyti tik Rusijos civiliniame kodekse ir Europos sutarčių kodekse.

³⁵ Macgregor, L. J. Unauthorised Agency in Scots Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 293.

vavimo doktrinos kontekste nėra tikslinga remtis deliktų teisės normomis. Šis išskirtinumas turėtų būti suvoktas ir *falsus procurator* atsakomybės atveju. Galima sutikti su naujausioje privatinės teisės doktrinoje išsakoma nuomone, kad, atsižvelgiant į šiuolaikinės ekonominės apyvartos poreikius, neturėtų būti apsiribojama vien tik tradiciniais prievolių atsiradimo pagrindais, tokiais kaip sutartis, deliktas ar nepagrįstas praturtėjimas. Pažymima, kad kaip savarankiškas pagrindas galėtų būti išskiriamas ir pasitikėjimas (angl. *reliance*), kuris leidžia tinkamai atskleisti ir *falsus procurator* atsakomybės ypatumus³⁶. *Reliance* doktrinos esmė ta, kad jeigu vienas asmuo sukelia kitam asmeniui tikėjimą dėl tam tikrų aplinkybių, o vėliau savo nuomonę pakeičia, tai turėtų lemti jo atsakomybės atsiradimą³⁷. Tad jeigu atstovas lemia trečiojo asmens įsitikinimą, kad jis yra tinkamai įgaliotas, o vėliau paaiškėja, kad buvo veikiamas neturint reikiamų teisių, *falsus procurator* turėtų atlyginti trečiojo asmens nuostolius.

2. *Falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymo sąlygos

2.1. Ar *falsus procurator* atsakomybė yra griežta?

Kone daugiausia diskusijų aptariant *falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymo sąlygas kyla dėl to, ar neįgalio atstovo atsakomybė turi būti grindžiama kalte, ar ji gali atsirasti ir nenustačius jo tyčios arba neatsargumo. Daugelyje teisinių sistemų, ypač tose, kur atstovas laikomas atsakingu remiantis sutartimi, šalutiniu sandoriu ir panašiomis koncepcijomis, vyrauja požiūris, kad *falsus procurator* civilinė atsakomybė yra griežta (be kaltės)³⁸. Prancūzijoje ir Belgijoje, kur, kaip minėta, neįgalio atstovo atsakomybė paprastai kyla iš delikto, yra laikomasi nuostatos, kad *falsus procurator* atsakomybė kyla tik nustačius jo kaltę³⁹. Teigiama, kad jeigu atstovas sudaro sandorius ar atlieka kitokio pobūdžio teisinius veiksmus, sąžiningai manydamas turįs tam teisę, toks jo veikimas neturėtų būti vertinamas kaip pagrindžiantis kaltės sąlygą⁴⁰. Vis dėlto nagrinėjant šių

³⁶ Verhagen, H. L. E. *The Liability of the Falsus Procurator*, *supra* note 32, p. 1007.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*, p. 1007–1008.

³⁹ Busch, D.; Macgregor, L. J. *Comparative Law Evaluation*, *supra* note 19, p. 423.

⁴⁰ *Principles of European Contract Law and Dutch Law*, *supra* note 28, p. 144.

valstybių teismų praktiką matyti, kad neįgaliotas atstovas pripažįstamas kaltu vien dėl to, kad neatskleidžia trečiajam asmeniui savo įgaliojimų turinio⁴¹. Tai reiškia, jog kaltė tik formaliai yra viena iš *falsus procurator* atsakomybės sąlygų, kuriai nustatyti realiai užtenka konstatuoti vien tik neįgalio atstovavimo faktą.

Manytina, kad neįgalio atstovo atsakomybė tretiesiems asmenims turėtų būti kvalifikuojama kaip griežta, t. y. taikoma be kaltės. Reikia atsižvelgti į tai, kad trečiasis asmuo yra tarsi „pašalietis“ atstovaujамąjį ir atstovą siejančių susitarimų atžvilgiu ir dažnai turi tik ribotas galimybes patikrinti atstovo įgaliojimus⁴². Tuo tarpu atstovas dažnai gali kur kas paprasčiau pasitikslinti dėl teisių, kurias jam suteikė atstovaujамasis, turinio. Abejodamas, ar yra įgaliotas atlikti konkretų teisinį veiksmą, atstovas turėtų susilaikyti nuo jo ir kreiptis į atstovaujамąjį tam, kad šis patvirtintų suteiktų teisių apimtį. To nepadarius, jam turėtų ir tekti neigiamų pasekmių atsiradimo rizika.

Be to, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad teismui atsisakius taikyti *falsus procurator* atsakomybę dėl to, kad nenustatyta atstovo kaltė, trečiajam asmeniui daugeliu atvejų nepavyks remtis jokiais kitais gynybos būdais⁴³. Tuo tarpu neįgaliotas atstovas, atlyginęs trečiojo asmens nuostolius, savo pažeistas teises vėliau turėtų galimybę ginti pareikšdamas atgręžtinį reikalavimą atstovaujамajam. Šios regresinės atsakomybės pagrindas – atstovaujamojo pareigų pažeidimas esant vidiniams atstovavimo santykiams, o būtent tai, kad atstovaujамasis netinkamai suformavo arba atskleidė pavedimą, kurį turi įvykdyti atstovas. Tačiau atstovaujамasis gali sukelti ne tik trečiojo asmens, bet ir atstovo pagrįstą įsitikinimą, kad atstovui yra suteikti reikiami įgaliojimai. Todėl tikrumo arba pasiklovimo principas (angl. *reliance*) turėtų būti taikomas ir vertinant, ar atstovas gali pareikšti reikalavimą atstovaujамajam. Neabejotina, kad atstovaujamojo atsakomybė atstovui turėtų atsirasti tuomet, kai atstovas, atsižvelgiant į konkrečias faktines aplinkybes, nežinojo ir negalėjo žinoti, kad neturi reikiamų

⁴¹ Verhagen, H. L. E. *The Liability of the Falsus Procurator*, supra note 32, p. 1004.

⁴² Busch, D.; Macgregor, L. J. *Introduction*, supra note 6, p. 2.

⁴³ Kai kuriose valstybėse, pavyzdžiui, Nyderlanduose, trečiasis asmuo gali pareikšti reikalavimą atstovaujамajam remiantis deliktinės atsakomybės taisyklėmis. Tiesa, nurodoma, kad neįgalio atstovavimo atvejais atstovaujamojo atsakomybė trečiajam asmeniui turėti atsirasti tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, konstatavus tariamą atstovavimą. Žr.: Verhagen, H. L. E. *The Liability of the Falsus Procurator*, supra note 32, p. 1008.

įgaliojimų, t. y. kai jis veikė gera valia. Tokiais atvejais su neįgalioto atstovavimo teisinėmis pasekmėmis susijusią riziką turėtų prisiimti atstovaujамasis, kuris tinkamai nepaaiškino atstovui jam suteiktų teisių turinio.

Atsižvelgiant į tai, jog LR CK nėra įtvirtintos konkrečios *falsus procurator* civilinės atsakomybės sąlygos, siūlytina, jog ši atsakomybės rūšis Lietuvos teisinėje sistemoje irgi turėtų būti laikoma griežta. Tais atvejais, kai atstovas nežinojo ar neturėjo žinoti, kad veikė kaip *falsus procurator*, jo teisės, atlyginus nuostolius trečiajam asmeniui, galėtų būti ginamos remiantis LR CK 6.761 straipsnio 5 dalimi, kuri nustato, kad įgaliotojas turi atlyginti įgaliotiniui šio patirtą vykdant pavedimą žalą, jeigu paties įgaliotinio veiksmuose nėra kaltės ir žalos neprivalo atlyginti kiti už ją atsakingi asmenys.

2.2. Atlygintinių nuostolių nustatymo ypatumai

Tarp kitų su *falsus procurator* atsakomybe susijusių klausimų daug dėmesio skiriama ir klausimams, kokius nuostolius – pozityviusius ar negatyviusius – atstovaujамasis turi atlyginti trečiajam asmeniui. Daugelyje jurisdikcijų atsakovo atsakomybė nėra ribojama pasitikėjimo – negatyviaisiais – nuostoliais. Paprastai atstovaujамasis turi atlyginti tuos nuostolius, kurie leistų trečiajam asmeniui grįžti į tą padėtį, kurioje jis būtų buvęs, jeigu atstovas būtų veikęs, nepažeisdamas jam suteiktų įgaliojimų ribų. Kitaip tariant, atstovas yra įpareigojamas atlyginti pozityviusius nuostolius. Tokia nuostolių samprata *falsus procurator* atsakomybės taikymo kontekste yra įtvirtinta Ženevos konvencijoje, PECL, DCFR, UNIDROIT Principuose, Europos sutarčių kodekse, ja remiamasi ir Nyderlanduose, ir bendrosios teisės tradicijos valstybėse. Neaišku, kokių nuostolių nukentėjęs trečiasis asmuo gali reikalauti Prancūzijoje ir Belgijoje. Atsižvelgiant į tai, kad šiose valstybėse *falsus procurator* atsakomybė kyla iš delikto, manytina, kad taikant šią atsakomybę turi būti ginamas pasitikėjimo interesas. Tačiau šių valstybių teisės doktrinoje ir teismų praktikoje pabrėžiama galimybė, atsižvelgiant į visiško nuostolių atlyginimo principą ir trečiųjų asmenų teisėtus lūkesčius, reikalauti ir pozityviųjų nuostolių atlyginimo⁴⁴. Tuo tarpu Italijoje neįgaliotas atstovas gali būti įpareigojamas atlyginti tik negatyviusius nuostolius. Juos apima visos išlaidos, kurias

⁴⁴ Sainter, S., *supra* note 6, p. 52; Samoy, I, *supra* note 23, p. 87–88.

trečiasis asmuo patyrė dėl pasitikėjimo derybomis, įskaitant kompensaciją už prarastą galimybę sudaryti panašaus pobūdžio sutartį su kitu asmeniu palankesnėmis sąlygomis⁴⁵. Vokietijoje pripažįstama, kad *falsus procurator* atsakomybė turėtų būti išplečiama iki pareigos atlyginti pozityviuosius nuostolius tada, kai atstovas žinojo ar turėjo žinoti, kad atlieka neįgalotus veiksmus, o tais atvejais, kai jis veikė gera valia, jo atsakomybė turėtų apsiriboti tik negatyviųjų nuostolių atlyginimu⁴⁶. Gana panašiai nuostolių atlyginimo klausimas yra sprendžiamas ir Šveicarijos civiliniame kodekse. Jo 39 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad atstovas turi atlyginti bet kokią žalą, atsiradusią dėl nesudarytos sutarties, o 2 dalis nurodo, kad konstatavęs atstovo kaltę teismas gali jį įpareigoti atlyginti ir visus kitus nuostolius, jeigu tai neprieštarauja teisingumo principui. Atsižvelgiant į šias nuostatas, doktrinoje pažymima, kad Šveicarijoje pagal bendrą taisyklę *falsus procurator* turės atlyginti negatyviuosius nuostolius, tačiau jo atsakomybė gali apimti ir lūkesčių intereso užtikrinimą⁴⁷.

Manytina, kad tose teisinėse sistemose, kuriose apsiribojama tik negatyviųjų nuostolių atlyginimu taikant *falsus procurator* civilinę atsakomybę, yra nepagrįstai suvaržomi sąžiningai veikusių trečiųjų asmenų interesai. Kaip minėta, tais atvejais, kai trečiųjų asmenų nuostoliai nėra atlyginami remiantis *falsus procurator* atsakomybės taisyklėmis, jokie kiti pažeistų teisių gynimo būdai paprastai nebegali būti taikomi. Atstovas pagal *falsus procurator* atsakomybės taisykles atlyginęs trečiojo asmens nuostolius, vėliau gali pareikšti atgręžtinį reikalavimą atstovaujamaam. Nustačius, kad atstovo veiksmuose nėra kaltės (nei tyčios, nei neatsargumo), atstovaujamas turėtų atlyginti visus atstovo nuostolius, atsiradusius dėl neįgaloto atstovavimo situacijos, tarp jų – kompensuoti ir tuos turinius praradimus, kurie susiję su trečiųjų asmenų reikalavimų patenkinimu. Teisės doktrinoje pabrėžiama, kad atsižvelgiant į praktinius verslo poreikius (ypač kai yra sudaromos sutartys dėl didelės vertės prekių ar paslaugų įsigijimo), trečiojo asmens, kuris nežino, kad derasi su neįgaliotu

⁴⁵ *Principles of European Contract Law and Italian Law*. Antonioli, L.; Veneziano, A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2005, p. 165.

⁴⁶ Schmidt-Kessel, M.; Baide, A. *supra* note 10, p. 126–127.

⁴⁷ Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 377.

atstovu, apsauga nėra adekvati, jeigu jis gali reikalauti atlyginti tik pozityviusius nuostolius⁴⁸.

Lietuvoje nei iš LR CK 2.133 straipsnio 8 dalies, nei ir iš 2.136 straipsnio 3 dalies formuluočių nėra aišku, kokių nuostolių trečiasis asmuo gali reikalauti iš *falsus procurator*. Tačiau sistemiškai aiškinant LR CK turėtų būti atsižvelgiama į LR CK XXII skyriaus antrajame skirsnyje „Komerčinio atstovavimo ypatumai sudarant ir vykdant tarptautinio prekių pirkimo – pardavimo sutartis“ įtvirtintas nuostatas. LR CK 2.174 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad *falsus procurator* turi atlyginti tuos nuostolius, kurie leistų trečiajam asmeniui *grįžti į tokią padėtį, kurioje jis būtų buvęs*. Manytina, ši nuostata suponuoja tai, kad sąžiningam trečiajam asmeniui gali būti kompensuojama tik tai, ką jis prarado dėl neįgalio atstovo veikimo, kitaip tariant, yra ginamas pasitikėjimo, arba negatyvusis, interesas. Tuo tarpu Ženevos konvencijos 16 straipsnio 1 dalyje, kuria ir buvo remtasi rengiant minėtą LR CK nuostatą, įtvirtinta, kad nukentėjusiam trečiajam asmeniui turi būti atlyginami nuostoliai, kurie *leistų jam atsidurti tokioje padėtyje, kokioje jis būtų buvęs, jeigu atstovas būtų veikęs kaip tinkamai įgaliotas asmuo*. Ženevos konvencija saugo lūkesčių, arba pozityvųjų, interesą – dėl to trečiasis asmuo įgyja teisę reikalauti atlyginti ne tik tiesioginius nuostolius, bet ir negautas pajamas. Todėl toks trečiųjų asmenų teisinės apsaugos susiaurinimas LR CK 2.174 straipsnio 1 dalyje neatitinka ne tik Ženevos konvencijoje, bet ir daugelyje nacionalinių jurisdikcijų įtvirtintų *falsus procurator* atsakomybės taisyklių. Atsižvelgiant į tai, siūlytina, kad Lietuvoje trečiajam asmeniui pareiškus reikalavimą neįgalio atstovui turėtų būti ginamas trečiojo asmens lūkesčių interesas, t. y. atlyginami pozityvieji nuostoliai.

Aptariant nuostolių atlyginimą, kaip *falsus procurator* atsakomybės teisinę pasekmę, vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad kai kuriose atskirose jurisdikcijose trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti ir pareikšdamas reikalavimą įvykdyti prievolę natūra. Galimybę pasirinkti, ko reikalauti iš neįgalio atstovo – nuostolių atlyginimo ar prievolės įvykdymo natūra, trečiasis asmuo turi Vokietijoje, nors šioje valstybėje ir nėra laikoma, jog tarp atstovo ir trečiojo asmens atsiranda sutartiniai santykiai. Tai, kad atstovą ir trečiąjį asmenį sieja sutartinės teisės ir pareigos, išplaukia iš Rusijos civilinio kodekso ir Europos sutarčių kodekso nuostatų. Vis dėlto

⁴⁸ Bonell, M. J. Agency. In *Towards a European Civil Code*. Fourth Revised and Expanded Edition. Hartkamp, A. et al. (eds.). Nijmegen: Kluwer Law International, 2011, p. 529.

tokios teisinės pasekmės negali atsirasti, jeigu sutartis, kurią trečiasis asmuo siekė sudaryti su atstovaujamoju, yra išimtinai asmeninio pobūdžio arba jos objektas yra nuosavybės ar kitų daiktinių teisių perleidimas. Trečiojo asmens pasirinkimo alternatyva galima ir tais atvejais, kai atstovas pats buvo sandorio šalis kartu su atstovaujamoju, t. y. atstovas veikė ir savo, ir atstovaujamojo vardu bei interesais⁴⁹. Tokios situacijos, kaip minėta, yra reglamentuotos Prancūzijoje ir Belgijoje. Doktrinoje pabrėžiama, kad net ir tose valstybėse, kuriose taikant *falsus procurator* atsakomybę yra laikoma, jog pažeistos trečiųjų asmenų teisės gali būti ginamos tik per nuostolių atlyginimo institutą, pripažįstama, kad žala gali būti atlyginama ir natūra⁵⁰. Visais atvejais pasirinkimo teisę, kaip ginti savo pažeistas teises, turi trečiasis asmuo. Atstovas, suinteresuotas kitokio nei kad atstovo nurodyto gynybos būdo taikymu, negali reikalauti, kad teismas juos pakeistų. Pavyzdžiui, Belgijos teismuose buvo nagrinėjamas ginčas dėl to, kad neįgalio atstovas (*porte fort*) sudarė nuomos sutartį, kurią vėliau atstovaujамasis atsisakė patvirtinti. Susiklosčius šiai padėčiai, atstovas pats siekė įgyti nuomininko teises pagal sudarytą sutartį, tačiau su tuo nesutiko trečiasis asmuo. Teismas nurodė, jog susiklosčius atstovavimo santykiams trečiasis asmuo, kaip kreditorius, negali būti įpareigojamas pripažinti, kad jo skolininkas yra ne tas asmuo, su kuriuo jis siekė, kad atsirastų atitinkamas teisinis santykis (atstovaujамasis), o kitas subjektas (atstovas)⁵¹.

Atsižvelgiant į LR CK įtvirtintą *falsus procurator* civilinės atsakomybės reguliavimą, manytina, kad trečiasis asmuo gali reikalauti tik nuostolių atlyginimo iš neįgalio atstovo, tačiau, atsižvelgiant į bendrąsias civilinės atsakomybės taisykles, *falsus procurator* gali būti įpareigojamas atlyginti žalą ir natūra, ir kompensuojant ją pinigais.

2.3. Kitos neįgalio atstovo atsakomybės sąlygos

Kita *falsus procurator* civilinės atsakomybės sąlyga – atstovo veiksmų neteisėtumas – nėra taip plačiai analizuojama kaip kaltė ar žala, o dažnai doktrinoje apskritai nėra įvardijama, jog ši sąlyga turi būti nustatyta

⁴⁹ Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J., *supra* note 47, p. 377.

⁵⁰ Busch, D.; Macgregor, L. J. *Comparative Law Evaluation*, *supra* note 19, p. 426.

⁵¹ Samoy, I. *supra* note 23, p. 99.

tam, kad kiltų neįgalio atstovo atsakomybė. Manytina, kad taikyti *falsus procurator* atsakomybę įmanoma tik tada, kai konstatuojama, jog vienas asmuo, veikdamas kito vardu, tai daro be įgaliojimų ar juos viršydamas. Priešingu atveju – neįrodžius, kad atstovas pažeidžia esant vidiniams atstovavimo santykiams nustatytas pareigas (dalinio neįgalio atstovavimo atveju) arba nepaiso bendro pobūdžio pareigos elgtis atidžiai ir rūpestingai (visiškai neįgalio atstovavimo atveju), *falsus procurator* atsakomybė trečiajam asmeniui neturėtų kilti. Svarbu pažymėti, kad neteisėti veiksmai, kaip *falsus procurator* atsakomybės sąlyga, neturėtų būti preziumuojami, todėl trečiasis asmuo, suinteresuotas šios atsakomybės taikymu, turėtų įvardyti aplinkybes, iš kurių būtų matyti, kad atstovas viršijo jam suteiktas teises arba veikė be jų. Atstovo veiksmų neteisėtumas gali būti nustatytas ir atskiro ginčo tarp atstovo ir trečiojo asmens metu, ir gali būti preziumuojamas remiantis ankstesnėse bylose nustatytomis aplinkybėmis. Pavyzdžiui, jeigu trečiasis asmuo buvo pareiškęs atstovaujajam reikalavimą vadovaudamasis tariamo atstovavimo taisyklėmis, o teismas, nors ir nustatęs, kad nėra pagrindo remtis šia doktrina, konstatavo, kad atstovo veikimas gali būti kvalifikuojamas kaip neįgaliotas, ši aplinkybė neturėtų būti iš naujo nustatoma. Tačiau tokiu atveju atstovas prieš trečiąjį asmenį galėtų gintis įrodinėdamas, kad nėra kitų jo atsakomybės sąlygų.

Priežastinis neįgalio atstovo veikimo ir trečiojo asmens nuostolių ryšys dažniausiai irgi nėra išskiriamas kaip atskira *falsus procurator* atsakomybės sąlyga. Savaimė suprantama, kad atstovas turi pareigą atlyginti tik tuos nuostolius, kurie yra neįgalio atstovavimo rezultatas. Pažymima, kad priežastinį ryšį paprastai nutraukia trečiojo asmens nesąžiningumas⁵².

Kaip minėta, kol kas Lietuvos teismų praktikoje nebuvo nagrinėjamas ginčas dėl *falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymo, todėl sunku spręsti, kokias aplinkybes teismai nagrinėtų, siekdami pagrįsti neįgalio atstovo civilinės atsakomybę. Tiesa, galima pažymėti, kad sprendžiant ginčus, kylančius iš neįgalio atstovavimo teisiųjų santykių, atstovaujamas kaip savo atskirtimų pagrindą kartais nurodo aplinkybę, jog jis yra netinkamas atsakovas civilinėje byloje, t. y. pabrėžiama, kad neįgalio atstovavimo atveju trečiasis asmuo turi reikšti reikalavimą ne jam, o atstovui dėl žalos atlyginimo. Štai LAT nagrinėtoje civilinėje byloje Nr. 3K-

⁵² Samoy, I. *supra* note 23, p. 88.

3-175/2008⁵³ atsakovas nurodė, kad, atstovui viršijus suteiktus įgaliojimus, ieškovas jam ir turėtų reikšti ieškinį dėl žalos atlyginimo.

2.4. Neįgalio to atstovo atleidimas nuo atsakomybės

Iš esmės visose teisinėse sistemose yra pripažįstama, kad *falsus procurator* civilinė atsakomybė netaikoma, jeigu trečiasis asmuo, sudarydamas neįgalio to sandorį, buvo nesąžiningas: t. y. žinojo arba turėjo žinoti, kad atstovas veikia neturėdamas reikiamų įgaliojimų. Šis neįgalio to atstovo atleidimo nuo atsakomybės pagrindas įtvirtintas ir LR CK (ir 2.133 straipsnio 8 dalyje, ir 2.136 straipsnio 3 dalyje). Pažymėtina, kad atsižvelgiant į tai, jog civilinėje teisėje asmens sąžiningumas paprastai yra preziumuojamas, atstovui tenka pareiga nurodyti konkrečias faktines aplinkybes, kurios pagrįstų, jog trečiasis asmuo buvo nesąžiningas. Kaip ir tariamo atstovavimo atveju, trečiojo asmens objektyvus nesąžiningumas gali būti nustatomas, jeigu jis neprašė nei atstovo, nei atstovaujamojo patikslinti įgaliojimų turinio, kai faktinės aplinkybės buvo tokios, jog bet kuriam kitam protingam asmeniui būtų kilę abejonų dėl atstovavimo santykių egzistavimo.

Pritartina užsienio valstybių teismų praktikoje suformuotai taisyklei, kad atstovo atsakomybė gali būti ribojama arba jis nuo jos apskritai atleidžiamas, jeigu atstovo ir trečiojo asmens ginčo metu paaiškėja, kad atstovaujamas yra nemokus ir trečiasis asmuo negalėtų įgyvendinti savo teisių atstovaujamojo atžvilgiu net jeigu ginčijamą sandorį atstovas būtų sudaręs nepažeisdamas jam suteiktų įgaliojimų. Kitaip tariant, jeigu, atstovui veikus kaip tinkamai įgaliojamam asmeniui, sandoris, kurį jis sudarė atstovaujamojo vardu, negalėtų būti įvykdytas dėl atstovaujamojo nemokumo, ši aplinkybė reiškia, kad ir trečiojo asmens reikalavimas atstovaujajam negali būti tenkinamas visa apimtimi. Paprastai tokiais atvejais atstovo atsakomybė yra ribojama iki negatyviųjų nuostolių arba jis visiškai atleidžiamas nuo pareigos atlyginti nuostolius. Ši pagrįsta taisyklė yra taikoma Nyderlanduose⁵⁴ ir bendrosios teisės tradicijos valstybėse⁵⁵. Be to, Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas yra suformavęs precedentą, kad at-

⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-175/2008.

⁵⁴ Busch, D. *Unauthorised Agency in Dutch Law*, supra note 8, p. 172.

⁵⁵ Tan, Ch-H. *Unauthorised Agency in English Law*, supra note 21, p. 213.

stovas gali įrodinėti ne tik atstovaujamojo nemokumą, bet ir kitas aplinkybes, kurios pagrįstų, jog atstovaujamojo ir trečiojo asmens sandoris realiai nebūtų buvęs įvykdytas⁵⁶.

3. Tariamo atstovavimo ir *falsus procurator* atsakomybės santykis

Atvejai, kai asmuo sudaro sandorius arba atlieka kitus teisinę reikšmę turinčius veiksmus, neturėdamas teisės to daryti arba viršydamas suteiktas teises, vadinami ne tik neįgaliotu atstovavimu. Jie apibūdinami ir netikro atstovavimo (angl. *false agency*) terminu tam, kad būtų galima šiuos santykius atriboti nuo tariamo atstovavimo⁵⁷. Netikras atstovavimas, kurio pasekmė – *falsus procurator* atsakomybės taikymas, yra labai panašus į tariamą atstovavimą, nes jo atveju irgi yra susiduriama su situacijomis, kai atstovas neturi arba viršija jam suteiktus įgaliojimus. Ir netikro, ir tariamo atstovavimo atvejais trečiasis asmuo mano, kad atstovas yra tinkamai įgaliotas ir dėl to jo atliktų veiksmų teisinės pasekmės tenka asmeniui, kurio vardu buvo veikiamas. Esminis skirtumas yra tas, kad tariamo atstovavimo atveju įspūdi, jog šalis sieja atstovavimo santykius, sukuria atstovaujamasis, o netikro atstovavimo – atstovas. Kitaip tariant, jeigu aplinkybės, susijusios su sąžiningu trečiojo asmens įsitikinimu susiklosčius atstovavimo santykiams, yra priskirtinos atstovaujamajam, tuomet galima remtis tariamo atstovavimo doktrina, o jeigu trečiasis asmuo pasitikėjo išimtinai atstovo pareiškimais ar elgesiu – taikomos *falsus procurator* atsakomybės taisyklės. Dažnai tokį įsitikinimą gali lemti abiejų šalių veiksmai ar netgi aplinkybės, kurių nekontroliuoja nė viena iš jų, todėl praktikoje kyla nemažai problemų, siekiant nustatyti, kam trečiasis asmuo gali pareikšti reikalavimą.

Netikro atstovavimo, kurio taikymu paprastai yra suinteresuotas atstovaujamasis, ir tariamo atstovavimo, kuris dažniausiai palankesnis trečiajam asmeniui, atribojimas reikšmingas ir praktiniu požiūriu. Nustačius tariamą atstovavimą, atsiranda atstovaujamojo ir trečiojo asmens teisinis santykis, t. y. dažniausiai kyla įprastinės atstovavimo teisinės pasekmės. Netikro atstovavimo atveju pagal sandorį, sudarytą be atitinkamų įgalio-

⁵⁶ Busch, D. *Unauthorised Agency in Dutch Law*, *supra* note 8, p. 175.

⁵⁷ Bonell, M. J. *Agency*, *supra* note 48, p. 528.

jimų, atstovaujamasis neįgyja jokių teisių ir pareigų – teisinio santykio šalimis laikomi atstovas ir trečiasis asmuo. Trečiasis asmuo savo pažeistas teises gali ginti tik pareikšdamas reikalavimą *falsus procurator*.

Atkreiptinas dėmesys, jog tariamo atstovavimo ir netikro atstovavimo panašumas yra tas, kad jeigu trečiasis asmuo buvo nesąžiningas, t. y. žinojo arba pagal aplinkybes turėjo žinoti, kad veiksmus atlieka neįgaliotas atstovas, atstovaujamasis tariamo, o atstovas netikro atstovavimo atvejais nebus laikomi atsakingais trečiajam asmeniui.

Neaišku, kaip turėtų būti vertinamos tos situacijos, kai atstovas atlieka teisinius veiksmus, jo įgaliojimams pasibaigus. Paprastai yra laikoma, kad atstovo atsakomybė nekyla, jeigu jo įgaliojimų pabaigą lemia aplinkybės, už kurias atsakingu yra laikomas atstovaujamasis (pvz., jo mirtis, neveiknumas, bankrotas, taip pat kai atstovaujamasis atšaukia įgaliojimus ir kt.). Tokios situacijos yra tiesiogiai įtvirtintos daugelio valstybių teisės aktuose (išimtis – bendrosios teisės tradicijos šalys) ir apibūdinamos kaip įstatyme įtvirtinti tariamo atstovavimo pavyzdžiai. Juos nustatius trečiojo asmens interesai yra ginami ne remiantis *falsus procurator* civilinės atsakomybės taisyklėmis, o pareiškiant atitinkamus reikalavimus atstovaujajam (dėl nuostolių atlyginimo ar prievolės įvykdymo natūra). Tačiau kai kurios aplinkybės, su kuriomis teisės aktai sieja atstovo įgaliojimų pabaigą, gali būti priskirtinos ir atstovui, todėl tariamo atstovavimo taisyklių taikymas tokiais atvejais būtų negalimas. Pavyzdžiui, tos situacijos, kai atstovas atstovaujamojo vardu atlieka teisinio pobūdžio veiksmus, nors prieš tai buvo atsisakęs jam suteiktų įgaliojimų, arba kai jis yra pripažįstamas neveiksniumi ar bankrutuoja, turėtų būtų kvalifikuojamos kaip netikras atstovavimas. Vis dėlto šios aplinkybės tam tikrais atvejais gali būti priskiriamos ir atstovaujamojo rizikos sričiai, todėl kiekvienu atveju turėtų būti individualiai sprendžiama, koku pažeistų teisių gynybos būdu trečiasis asmuo gali remtis. Manytina, kad įmanomos ir situacijos, kai trečiasis asmuo galės pasirinkti, ką taikyti – tariamo atstovavimo doktriną ar *falsus procurator* atsakomybės taisykles. Atsižvelgiant į tai, teigiamai vertintina, kad kai kuriose *soft law* instrumentuose, kitaip nei atskirų valstybių teisės aktuose, nėra pateikiamas baigtinis sąrašas aplinkybių, su kuriomis yra siejama atstovo įgaliojimų pabaiga, o teisinės pasekmės, atsirandančios, kai įgaliojimai yra laikomi pasibaigusiais, apibrėžiamos lakoniškai. Pavyzdžiui, UNIDROIT Principų 2.2.10. straipsnio 1 dalis numato, kad atstovo įgalio-

jimų pabaiga neturi įtakos tretiesiems asmenims, išskyrus atvejus, kai jie žinojo arba turėjo apie tai žinoti. Ši nuostata lemia, kad, nepriklausomai nuo aplinkybių, kurios yra atstovo įgaliojimų pasibaigimo pagrindas, kyla įprastinės atstovavimo teisinės pasekmės ir trečiasis asmuo įgyja teises bei pareigas atstovaujamojo atžvilgiu. Manytina, kad sprendimas, jog atstovo teisių pasibaigimo atvejais atstovaujamas yra laikomas atsakingu trečiajam asmeniui, yra išties optimalus. Tačiau tai nereiškia, kad vėliau atstovaujamas negalės pareikšti atgręžtinio reikalavimo atstovui⁵⁸. Savaimė suprantama, kad susiklosčius padėčiai, kai su įgaliojimų pabaiga labiau yra susijęs atstovas, kils jo atsakomybė atstovaujajam vidiniuose atstovavimo santykiuose.

LR CK 2.147 straipsnio 1 dalyje yra išskiriami septyni atvejai, su kuriais siejama įgaliojimo pabaiga. To paties straipsnio 3 dalyje yra įtvirtinta, kad atstovavimo pasibaigimas negali būti panaudotas prieš sąžiningus trečiuosius asmenis, išskyrus atvejus, kai atstovavimo pasibaigimo faktą šie asmenys žinojo ar turėjo sužinoti, bet nesužinojo dėl savo pačių neatidumo. Teigiamai vertintina ši nuostata kaip labiausiai atitinkanti trečiojo asmens teisėtus lūkesčius, bet kartu ir nepažeidžianti atstovaujamojo teisėtų interesų. Tačiau taikant šią teisės normą reikia atsižvelgti ir į 2.148 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą taisyklę, numatančią, kad įgaliojimo ir jo teisių perėmėjų teisės ir pareigos, atsiradusios kaip įgaliojimo veiksmų rezultatas iki to laiko, kai įgaliojimas sužinojo ar turėjo sužinoti apie įgaliojimo pabaigą, lieka galioti tretiesiems asmenims. Manytina, kad šią nuostatą galima aiškinti taip: jeigu atstovas žinojo arba turėjo žinoti apie įgaliojimų pabaigą, trečiasis asmuo savo pažeistas teises galėtų ginti tik reikalavdamas taikyti *falsus procurator* atsakomybę, nors jis gali būti suinteresuotas sandorio su atstovaujamoju galiojimu. Be to, trečiojo asmens išpūdis, kad jis derasi su reikiama teise turinčiu asmeniu, gali būti nulemtas būtent atstovaujamojo – tai sudaro prielaidas remtis tariamo atstovavimo doktrina. Dėl šios priežasties manytina, kad pasibaigus įgaliojimams tikslinga remtis LR CK 2.147 straipsnio 3 dalyje suformuluota taisykle.

Pažymėtina, jog daugelyje teisinių sistemų yra pripažįstama, kad jeigu faktinės aplinkybės leidžia remtis tariamo atstovavimo taisyklėmis, *falsus*

⁵⁸ Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J., *supra* note 47, p. 378.

procurator civilinė atsakomybė neturėtų atsirasti⁵⁹. Ši tariamo atstovavimo pirmenybę prieš neįgalio atstovo atsakomybę įtvirtinanti taisyklė vyrauja tose valstybėse, kuriose iš tariamo atstovavimo kylančios teisinės pasekmės nieko nesiskiria arba yra labai panašios į tas, kurios atsiranda, kai atstovas veikia turėdamas realius (aiškiai išreikštus ar numanomus) įgaliojimus. Manytina, kad *falsus procurator* civilinės atsakomybės taikymo negalimumas yra pagrįstas, jeigu nustačius tariamą atstovavimą atstovo sudaryta sutartis yra galiojanti ir remdamasis ja trečiasis asmuo gali pareikšti atstovaujajam atitinkamus reikalavimus. Atsižvelgiant į tai, turėtų būti laikoma, kad trečiojo asmens interesai nėra pažeisti, todėl nėra teisinio pagrindo reikalauti taikyti *falsus procurator* atsakomybę. Tokia nuostata atsispindi Nyderlandų teismų praktikoje⁶⁰.

Kitose teisinėse sistemose (pvz., Prancūzijoje) trečiasis asmuo turi galimybę ir pareikšti reikalavimą atstovaujajam, remdamasis tariamo atstovavimo doktrina, ir reikalauti *falsus procurator* atsakomybės⁶¹. Teigiama, kad tai yra alternatyvūs trečiojo asmens pažeistų teisių gynimo būdai: pareikalavus taikyti vieną iš jų, kitu remtis nebegalima. Manytina, kad konstatavus tariamą atstovavimą trečiasis asmuo savo pažeistas teises visų pirma turėtų ginti remdamasis būtent šia doktrina ir tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, atstovaujamojo nemokumo, ar esant kitoms ypatingoms aplinkybėms trečiajam asmeniui turėtų būti leidžiama reikalauti taikyti *falsus procurator* atsakomybę net ir nustačius tariamą atstovavimą. Žinoma, tokiu atveju trečiajam asmeniui tenka pareiga įrodyti visas *falsus procurator* atsakomybės sąlygas.

Neatsižvelgiant į tai, koks *falsus procurator* atsakomybės ir tariamo atstovavimo taikymo santykis vyrauja konkrečioje teisinėje sistemoje, iš esmės visur yra pripažįstama, kad trečiasis asmuo, jeigu jis realiai apgina savo pažeistas teises remdamasis tariamo atstovavimo taisyklėmis, nebegali reikšti atitinkamo reikalavimo neįgalio atstovui. Vis dėlto doktrinoje teigiama, kad net ir tada, kai trečiajam asmeniui pavyksta sėkmingai remtis tariamo atstovavimo doktrina, jis turi galimybę reikalauti iš neįgalio atstovo tų nuostolių, kuriuos jis patyrė iki tol, kol atstovaujamas

⁵⁹ Kotz, H.; Flessner, A. *European Contract Law. Vol. 1: Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 238.

⁶⁰ Busch, D. *Unauthorised Agency in Dutch Law, supra* note 8, p. 173–174.

⁶¹ Sainter, S., *supra* note 6, p. 53.

pripažįstamas atsakingu pagal tariamo atstovavimo taisyklės (pvz., atlyginti teisinės pagalbos išlaidas)⁶². Siūloma, kad panašus principas turėtų būti taikomas ir atlyginant trečiojo asmens nuostolius, atsiradusius iki tol, kol atstovaujамasis ratifikuoja neįgalio atstovo veiksmus⁶³.

4. Neįgalio atstovo veiksmų patvirtinimo ir *falsus procurator* atsakomybės ryšys

Atstovo atsakomybė nei vidinių, nei išorinių atstovavimo santykių atveju nekyla, jeigu atstovaujамasis patvirtina neįgaliotus atstovo veiksmus⁶⁴. Šis patvirtinimas reiškia įprastinių, iš atstovavimo kylančių teisinių padarinių atsiradimą: susiklosto atitinkami teisiniai atstovaujamojo ir trečiojo asmens santykiai, o atstovas savo ruožtu nėra atsakingas nei trečiajam asmeniui, nei atstovaujамajam. Todėl neįgalio atstovo veiksmų patvirtinimas, kaip ir trečiojo asmens nesąžiningumas, šalina *falsus procurator* civilinę atsakomybę.

Tai, kad trečiasis asmuo negali reikalauti taikyti *falsus procurator*, kai atstovaujамasis patvirtina neįgalio atstovo veiksmus, išplaukia ir iš LR CK 2.136 straipsnio 3 dalies. Joje numatyta, kad atstovas privalo atlyginti trečiojo asmens patirtus nuostolius tik tada, kai atstovaujамasis nepritaria sandoriui, kurį atstovas sudarė kito asmens vardu neturėdamas teisės to daryti arba viršydamas suteiktas teises. Vadinas, jeigu atstovaujамasis patvirtina neįgalio atstovo veiksmus (nesvarbu, ar savo iniciatyva, ar kai jį kreipėsi trečiasis asmuo), laikoma, kad trečiojo asmens reikalavimas atstovaujамajam neturi teisinio pagrindo. Atsižvelgiant į užsienio valstybių praktiką, manytina, jog tam, kad trečiasis asmuo galėtų pareikšti reikalavimą *falsus procurator*, jis neprivalo prieš tai kreiptis į atstovaujамąjį ir prašyti, kad jis patvirtintų neįgalio atstovo veiksmus⁶⁵. Trečiasis asmuo gali pasirinkti, kokį pažeistų teisių gynimą būdą jam yra naudingiau taikyti.

Kaip minėta, Prancūzijoje ir Belgijoje atstovas gali garantuoti trečiajam asmeniui, kad vėliau atstovaujамasis patvirtins sandorį, kurio kol

⁶² Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J., *supra* note 47, p. 378.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Sainter, S., *supra* note 6, p. 53.

⁶⁵ *Principles of European Contract Law and Italian Law*, *supra* note 45, p. 164.

kas atstovas neturi teisės sudaryti. Jeigu tai neįvyksta, tuomet neįgaliotas atstovas turi atlyginti trečiajam asmeniui jo patirtus nuostolius, nes dar sudarydamas sandorį deklaravo, jog neturi reikiamų įgaliojimų.

Tose teisinėse sistemose, kuriose yra pripažįstama trečiojo asmens teisė atšaukti neįgalio atstovo sudarytą sandorį, kol jo neratifikavo atstovaujамasis, laikoma, kad trečiasis asmuo, pasinaudojęs šia galimybe, išlaiko teisę reikalauti *falsus procurator* atsakomybės⁶⁶. Ta aplinkybė, jog trečiasis asmuo atsisako sandorio, kurį sudarant buvo tinkamai išreikšta jo valia, dažnai rodo galimą piktnaudžiavimą savo teisėmis, todėl, manytina, tokiais atvejais jam neturėtų būti suteikiama teisė reikšti reikalavimą *falsus procurator*. Italijos teisės doktrinoje iš dalies sutinkama su tokia nuostata, atkreipiant dėmesį tai, kad trečiajam asmeniui neturėtų būti suteikiama teisė vienašaliu valios išraiškos aktu atšaukti neįgalio atstovo sudarytą sandorį tol, kol nesibaigė laikas, per kurį atstovaujамasis gali patvirtinti atitinkamą sandorį. Priešingu atveju tokie trečiojo asmens veiksmai gali būti vertinami kaip pažeidžiantys sąžiningumo principą ir jam neturėtų būti atlyginami nuostoliai remiantis *falsus procurator* atsakomybės taisykle⁶⁷.

Be to, svarstyтина, ar atstovas turi atlyginti trečiojo asmens nuostolius, jeigu atstovaujамasis tik iš dalies ar numatydamas tam tikras sąlygas patvirtino neįgalio atstovo veiksmus. Siūloma, kad tokiais atvejais atstovas vis tiek lieka atsakingas trečiajam asmeniui, jeigu įrodomos visos *falsus procurator* atsakomybės taikymo sąlygos⁶⁸. Pritartina šiai nuomonei, nes trečiasis asmuo neturėtų nukentėti nuo to, kad atstovaujамasis atliko tik dalinį ar sąlyginį ratifikavimą.

Neįgalio atstovo veiksmų patvirtinimo ir *falsus procurator* atsakomybės kontekste vertėtų atkreipti dėmesį ir į tai, kad jeigu trečiasis asmuo pareiškė neįgaliotam atstovui reikalavimą atlyginti nuostolius, atstovas kaip savo atsikirtimų pagrindą gali nurodyti aplinkybę, kad atstovaujамasis yra ratifikavęs jo veiksmus. Tokiu atveju trečiasis asmuo, siekdamas taikyti *falsus procurator* atsakomybės taisykles, turi pagrįsti, jog atstovaujамasis nepatvirtino atitinkamo neįgalio atstovo veikimo⁶⁹.

⁶⁶ Busch, D.; Macgregor, L. J. *Comparative Law Evaluation*, supra note 19, p. 421.

⁶⁷ *Principles of European Contract Law and Italian Law*, supra note 45, p. 164.

⁶⁸ *Principles of European Contract Law and Dutch Law*, supra note 28, p. 144.

⁶⁹ Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J., supra note 47, p. 379.

Išvados

1. *Falsus procurator* civilinė atsakomybė – tai trečiųjų asmenų pažeistų teisių gynbos būdas esant neįgalioto atstovavimo teisiniams santykiams. Jo esmė – atstovo pareiga atlyginti tuos nuostolius, kurie leistų trečiajam asmeniui atsidurti tokioje padėtyje, kurioje jis būtų buvęs, jeigu atstovas veiktų nepažeisdamas jam suteiktų įgaliojimų ribų.
2. Neįgalioto atstovo atsakomybė vienoje jurisdikcijoje yra priskiriama deliktinei atsakomybei, kitose – laikoma, kad atstovas turi atsakyti pagal sutartinės atsakomybės taisykles, o dar trečiose yra pasitelkiamos tam tikros teisinės fikcijos, pagrindžiančios šio gynbos būdo taikymą. Manytina, kad dėl *falsus procurator* atsakomybės specifiškumo ir ypatingo ryšio su atstovavimo institutu, ji turėtų būti laikoma savarankiška atsakomybės rūšimi, kurią aiškinant gali būti pasitelkiama pasitikėjimo (angl. *reliance*), kaip prievolinių teisinių santykių atsiradimo pagrindo, koncepcija.
3. Nesvarbu, kokia yra *falsus procurator* atsakomybės prigimtis, tam, kad ji būtų taikoma, dažniausiai užtenka įrodyti neįgalioto atstovo veikimo ir žalos faktus.
4. Atsižvelgiant į teisėtus trečiojo asmens lūkesčius, neįgalioto atstovo atsakomybė turėtų būti kvalifikuojama kaip griežta. Neįgaliotas atstovas, kurio veiksmuose nenustatyta kaltė (nei tyčia, nei neatsargumas), atlyginęs trečiojo asmens nuostolius, savo pažeistas teises gali ginti pareikšdamas atgręžtinį reikalavimą atstovaujajamam.
5. *Falsus procurator* civilinė atsakomybė turėtų būti ribojama, jei atstovaujamojo ir trečiojo asmens sandoris realiai nebūtų buvęs įvykdytas dėl atstovaujamojo nemokumo ar kitų aplinkybių.
6. Jeigu faktinės aplinkybės leidžia remtis tariamo atstovavimo doktrina, *falsus procurator* civilinė atsakomybė neturėtų atsirasti. Ji netaikytina ir tais atvejais, kai atstovaujamasis patvirtina neįgalio to atstovo veiksmus.

LITERATŪRA

1. Bennett, H. Agency in the Principles of European Contract Law and the Unidroit Principles of International Commercial Contracts. *Uniform Law Review*. 2006, 11.
2. Bonell, M. J. Agency. In *Towards a European Civil Code*. Fourth Revised and Expanded Edition. Hartkamp, A. et al. (eds.). Nijmegen: Kluwer Law International, 2011.
3. Bonell, M. J. The 1983 Geneva Convention on Agency in the International Sale of Goods. *The American Journal of Comparative Law*. 1984, 32 (4).
4. Busch, D. Unauthorised Agency in Dutch Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
5. Busch, D.; Macgregor, L. J. Comparative Law Evaluation. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
6. *Convention on Agency in the International Sale of Goods* (concluded on 17 February 1983, not entered into legal force) [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/conventions/1983agency/1983agency-e.htm>>.
7. *European Contract Code*. In *Fundamental Texts on European Private Law*. Radley-Gardner, O. (ed.). Oxford; Portland (Or.): Hart Publishing, 2003.
8. *German Civil Code (BGB)* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/>.
9. Kotz, H.; Flessner, A., *European Contract Law. Vol. 1: Formation, Validity, and Content of Contracts; Contract and Third Parties*. Oxford: Clarendon Press, Oxford, 1997.
10. Lietuvos apeliacinio teismo 2006 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-154/2006.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-175/2008.
12. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74–2262.
13. Macgregor, L. J. Unauthorised Agency in Scots Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 293.
14. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Volume I. Von Bar, C.; Clive, E. (eds.). München: Sellier European Law Publishers, 2009.
15. *Principles of European Contract Law and Dutch Law*. Busch, D. (ed.). The Hague: Kluwer Law International, 2002.
16. *Principles of European Contract Law and Italian Law*. Antoniolli, L.; Veneziano, A. (eds.). The Hague: Kluwer Law International, 2005.

17. *Principles of European Contract Law. Parts I and II (Combined and Revised)*. Lando, O. et al. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
18. Sainter, S. Unauthorised Agency in French Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
19. Samoy, I. Unauthorised Agency in Belgian Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
20. Schmidt-Kessel, M.; Baide, A. Unauthorised Agency in German Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
21. Tan, Ch-H. Unauthorised Agency in English Law. In *The Unauthorised Agent: Perspectives from European and Comparative Law*. Busch, D.; Macgregor, L. J. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
22. *The Italian civil code and complementary legislation*. Beltramo, S. Ferry N.Y.: Oceana, 1978.
23. *The Swiss Civil Code* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.admin.ch/ch/e/rs/2/220.en.pdf>>.
24. *The Civil Code of France* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-01]. <http://files.libertyfund.org/files/2353/CivilCode_1566_Bk.pdf>.
25. *The Civil Code of the Netherlands* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook033.htm>>.
26. *The Civil Code of Québec* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ_1991/CCQ1991_A.html>.
27. *The Civil Code of the Russian Federation* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.russian-civil-code.com/PartI/SectionI/Subsection4/Chapter10.html>>.
28. *The Civil Law of Latvia* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018388.pdf>>.
29. *UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>>.
30. Verhagen, H. L. E. *Agency in Private International Law: the Hague Convention on the Law Applicable to Agency*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1995.
31. Verhagen, H. L. E. The Liability of the Falsus Procurator. *European Review of Private Law*. 2009, 17 (6).
32. Vogenauer, S.; Kleinheisterkamp, J. *Commentary on the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts (PICC)*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
33. Watts, P.; Reynolds, F. M. B. *Bowstead and Reynolds on Agency*. London: Sweet & Maxwell Ltd, 2010, p. 375.

DVI NUOSAVYBĖS TEISĖS ISTORIJOS: CIVILINIO IR KONSTITUCINIO POŽIŪRIŲ SUSIDŪRIMAS

Dr. Ramūnas Birštonas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Civilinės justicijos instituto direktorius, docentas

Įvadas

Nuosavybė¹ yra viena svarbiausių teisinės sistemos kategorijų, tačiau įdėmi analizė rodo, kad tik iš pažiūros vientisos šios teisinės sąvokos turinys susideda iš skirtingų reikšminių sluoksnių. Nuosavybės kategorijos daugiareikšmiškumas ir atskleidžiamas šiame straipsnyje, kurio pagrindas – dviejų persipinančių, tačiau netapačių nuosavybės sampratų civilinėje ir konstitucinėje teisėje analizė. Bet tai nėra įprastas požiūris Lietuvos teisminėje praktikoje. Kaip bus parodyta toliau, ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas; KT), ir bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencijoje linkstama sutapatinti civilinę ir konstitucinę nuosavybės sampratą arba aiškinti civilinį nuosavybės teisės institutą tarsi konstitucinės normos konkrečią išraišką civiliniuose santykiuose. Lietuvos teisės doktrinoje dažniausiai taip pat šis skirtumas neminimas, sudarant įspūdį tarsi civiliniai įstatymai tik nuosekliai išplėtoja Lietuvos Respublikos Konstitucijoje² (toliau – Konstitucija) įtvirtintą nuosavybės neliečiamumo principą³. Tiesa, tokie Lietu-

¹ Civilinės teisės doktrinoje yra skiriamos nuosavybės ir nuosavybės teisės sąvokos, iš kurių pirmoji reiškia subjektinės teisės objektą, o antroji – pačią subjektinę teisę arba civilinės teisės institutą (nuosavybės teisė objektyviaja prasme). Žr.: Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 57. Tačiau šiame straipsnyje neapsiribojama tik civilinės teisės doktrina, todėl dažniausiai sąmoningai vartojama abstraktesnė nuosavybės sąvoka.

² Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

³ Jovaišas, K. Konstitucijos 23 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*. 1999, 1-2: 73. Mikėlnas, V. Lietuvos Respublikos Konstitucija bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. *Justitia*. 2005, 5-6.

vos autoriai kaip V. Pakalniškis⁴, T. Staugaitienė⁵, E. Švilpaitė⁶, R. Ruškytė⁷ yra atkreipę dėmesį į skirtingai suvokiamą nuosavybę Konstitucijoje ir civiliniuose įstatymuose, visų pirma, objektų požiūriu. Beje, tokia skirtis yra būdinga ne tik Lietuvai, bet ir kitoms kontinentinės teisės sistemoms⁸. Tačiau tolesnės šių skirtingų nuosavybės sampratų veikimo priežastys ir pasekmės Lietuvoje nebuvo nagrinėjamos. Todėl šiame straipsnyje siekiama atskleisti priežastis, dėl kurių civilinė ir konstitucinė sampratos šiuo metu negali būti tapatinamos (tam skirtas 1 straipsnio skyrius), bei parodyti prieštaras ir nenuoseklumus, į kuriuos įsivelia teisminė praktika, neskirdama šių sampratų (2 skyrius).

Tyrimas yra apribotas Lietuvos teisine sistema. Viena vertus, tokios ribos gali pasirodyti dirbtinės ir nereikalingos. Ir iš tiesų, autoriaus nuomone, straipsnyje išdėstyti argumentai yra bent iš dalies teisingi kiekvienos civilinės teisės tradicijai priklausančios teisinės sistemos atžvilgiu. Kita vertus, atskiros teisinės sistemos pasižymi sava specifika, pavyzdžiui, į klausimą, kas gali būti nuosavybės teisės objektu, įvairiose Europos valstybėse atsakoma skirtingai. Be to, atliekamam tyrimui labai svarbi semantinė sąvokų, kurios išreikštos lietuvių kalba, analizė, ir ji nebūtų tinkama kalbant apie kitas teises sistemas.

⁴ „...būtų galima pastebėti tik vieną skirtumą tarp konstitucinių ir kitų įstatymų – tai, kad konstitucinė nuosavybės teisės kategorija yra plačiausio turinio, o paprastuose įstatymuose galimas nuosavybės santykių teisinio reglamentavimo diferencijavimas pagal objektą (pvz., nuosavybės teisės į daiktus, kapitalą, lėšas ir pinigus) arba pagal subjektus ir pan.“ Pakalniškis V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 79.

⁵ „Atskirose teisės šakose (konstitucinėje, civilinėje, ūkinėje) nuosavybė suprantama skirtingai.“ Staugaitienė, T. Nuosavybė Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga*. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 69.

⁶ „Konstitucinė nuosavybės apsaugos norma negali būti sutapatinta su atskiros teisės šakos, pavyzdžiui, civilinės teisės, vykdoma apsauga...“ Švilpaitė, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 216.

⁷ „Taigi, konstitucinė nuosavybės samprata yra daug platesnė nei pateiktoji Civiliniame kodekse. Tai nelaikytina novela konstitucinių teismų praktikoje – jau gerokai anksčiau, 1979 m., tai yra konstatavęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas.“ Ruškytė, R. Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2009, 2 (14): 272.

⁸ Žr.: Van Banning T. R. G. *The Human Right to Property*. Intersentia: Antwerpen-Oxford-New York, 2002, p. 11

1. Civilinė ir konstitucinė nuosavybės konteksto bei turinio požiūriu

Nėra priežasčių, kurios reikalautų, jog tos pačios teisinės sąvokos turinys būtų vienodas visose teisės šakose. Lingvistinis teisės aiškinimo metodas reikalauja tik to, kad tame pačiame teisės akte vartojamai sąvokai nebūtų suteikiama skirtinga prasmė⁹. Ir iš tiesų, galima rasti daug teisinių sąvokų, kurios įgyja skirtingas reikšmes skirtinguose teisės aktuose ar juo labiau skirtingų teisės šakų aktuose (užtenka palyginti „kaltės“ sąvoką civilinėje ir baudžiamojoje teisėje). Tas pats galioja ir sąvokai „nuosavybė“. Tad koks gi yra civilinės ir konstitucinės nuosavybių sampratų santykis? Į tai pirmiausia turi atsakyti istorinė patirtis.

Civilinė nuosavybės samprata yra nulemta civilinės teisės tradicijos ir yra viena svarbiausių šios tradicijos sąvokų. Civilinės teisės tradicija įprastai laikoma prasidėjusi senovės Romoje¹⁰ (patogus atskaitos taškas yra V a. prieš mūsų erą paskelbti XII lentelių įstatymai), išsamiai užfiksuota VI a. Bizantijos teisininkų, recepuota Viduramžiais, patyrusi daugybę intelektinių įtakų bei transformacijų naujaisiais laikais ir tebeveikianti šiandien. Vienas svarbiausių civilinės teisės tradicijos tapatybės ramsčių yra jos pakankamai apibrėžtas suvokimas Europos (ir ne tik Europos) teisininkų bendruomenėje. Tokį apibrėžtą suvokimą liudija jau pats lyginamojoje teisėje įprastas civilinės teisės tradicijos terminas, vartojamas norint rasti kontinentinės Europos valstybių teisinių sistemų bendrumą ir priešinant ją bendrosios teisės tradicijai¹¹. Žinoma, civilinės teisės tradicija nėra

⁹ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000, p. 289.

¹⁰ Civilinės teisės tradicijos pradžios susiejimas su romėnų teise yra konvencionalus, nes apie daugiau ar mažiau tolygią jos raidą galima kalbėti tik nuo recepcijos Europoje pradžios XI a. Tačiau Lietuvoje yra įprasta romėnų teisę laikyti privatinės teisės ištakomis, tai atsispindi ir studijų programose – Mykolo Romerio, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose romėnų teisės kursas dėstomas pirmaisiais teisės studijų metais ir yra laikomas bendruoju įvadu į privatinės teisės studijas. Ši tendencija pastebima ir akademinuose veikaluose – erudiciją siekiantis parodyti autorius privatinės teisės klausimų istorinį nagrinėjimą paprastai pradeda nuo romėnų teisės.

¹¹ Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicijos*. Pradai: Vilnius, 1993, p. 18–52.

vienalytė ir šio tyrimo tikslais ypač svarbus tolesnis išskyrimas į romanų ir vokiškąją subtradicijas¹².

Lietuvos civilinė teisė neabejotinai priklauso kontinentinei civilinės teisės tradicijai¹³ ir ši aplinkybė pasireiškia apibrėžtu būdu – pirmiausia Lietuvos teisinės sistemos suvokimui ir funkcionavimui pamatine privatinės / viešosios teisės perskyra bei civilinės teisės išskyrimu į savarankišką teisės šaką¹⁴. Reikia pabrėžti, kad civilinės teisės tradicija anaip tol nebuvo paneigta tarybiniu Lietuvos laikotarpiu. Nors prioritetas buvo teikiamas viešajai teisei, tarybiniu laikotarpiu civilinė teisė išlaikė savarankiškos teisės šakos statusą (jį tik sustiprino Lietuvos TSR civilinis kodeksas (toliau – LTSR CK), įsigaliojęs 1965 m.¹⁵), kartu išlaikydama ir pagrindinį, kontinentinei civilinei teisei būdingą sąvokinių ir sisteminių aparatą, pavyzdžiui, prievolinių teisių ir nuosavybės teisės skyrimą¹⁶. Šį skirstymą atliepė ir šiandien atliepia teisininkų parengimas ir praktika – universitetuose už civilinės teisės dėstymą ir mokslinius tyrimus atsakingi specialūs padaliniai; civilinė teisė dėstoma savarankišku kursu; leidžiami civilinės teisės vadovėliai ir kita būtent šiai šakai skirta metodinė bei mokslinė literatūra, be kita ko, turinti ir savo universaliosios dešimtainės klasifikacijos (UDK) poskyrį (347); studentai anksčiau ar vėliau renkasi specializaciją – ir civilinė teisė yra viena pagrindinių alternatyvų; bendrosios kompetencijos apygardų teismuose, Lietuvos apeliaciniame ir Lietuvos Aukščiausiąjame Teisme darbas organizuojamas dviejuose skyriuose, vienas iš kurių – Ci-

¹² *Ibid.*, p. 36. Zweigert, K.; Kotz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 76–160.

¹³ Kiršienė, J. *et al. Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Lietuvos teisės universitetas: Vilnius, 2004, p. 23–24. Informatyvią kontinentinės civilinės teisės įtakos Lietuvos civilinei teisei apžvalgą nuo XVI a. žr.: Selionytė-Drukeitinienė, S.; Jurkevičius, V.; Kadner, Graziano Th. The Impact of the Comparative Method on Lithuanian Private Law. *European Review of Private Law*. 2013, 4.

¹⁴ Vaišvila, A., *supra* note 9, p. 267. Vansevicius, S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 152–153, 160–162; Kiršienė, J. *et al.*, *supra* note 12. p. 72–80.

¹⁵ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

¹⁶ Pirmiausia tokią perskyrą įtvirtino pati 1964 metų Lietuvos TSR civilinio kodekso struktūra: antrasis kodekso skyrius buvo skirtas nuosavybės teisei, trečiasis skyrius – prievolinei teisei. Taip pat ši skirtis buvo išlaikyta ir to meto teisės doktrinoje. Žr.: *Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1976, p. 121.

vilinių bylų skyrius¹⁷; kaip sąlyginai savarankiška pozityviosios teisės dalis skiriami civiliniai įstatymai¹⁸, kurių svarbiausias, žinoma, yra Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas¹⁹ (toliau – CK); galiausiai kiekvieną ginčą stengiamasi kvalifikuoti arba kaip civilinį (privatinį), arba kaip nepriklausantį tokiems²⁰. Šioje idėjinėje ir institucinėje aplinkoje kaip vienas kertinių civilinės teisės institutų egzistuoja nuosavybės teisė, objektyvuota ir vis iš naujo objektyvuojama įstatymuose, teismų sprendimuose, mokslininkų ir studentų tekstuose ir kt.

Konstitucinė nuosavybės samprata grindžiama visai kita – žmogaus teisių apsaugos – tradicija. Nors žmogaus teisių ideologinės pradžios dažniausiai ieškoma senovės Graikijoje (paprastai susiejant su Stojos mokyklos prigimtinės teisės mokymu) ir tam tikras idėjinis perdavimas vyksta visą Vakarų civilizacijos laikotarpį²¹, tačiau reali žmogaus teisių, kaip teisinio instituto, įtaka Europoje atsiranda tik po Antrojo pasaulinio karo²². Pažymėtina, kad nuosavybės apsauga gana sunkiai skynėsi kelią į žmogaus teisės statusą: ir anksčiau, ir dabar atkreipiamas dėmesys, kad ši teisė turi savo ypatybių, neleidžiančių ją prilyginti kitoms žmogaus teisėms²³. Todėl dabartinės konstitucinės nuosavybės sampratos istoriją Lietuvoje tenka pradėti nuo nepriklausomybės atgavimo 1990 m. bei formalaus jos įtvirtinimo 1992 m. priėmus Konstituciją, o realiai – nuo 1993 m., pradėjus veikti Konstituciniam Teismui.

Dėl nurodytų aplinkybių aišku, jog žmogaus teisių diskursas (o kartu ir konstitucinė nuosavybės samprata) egzistuoja savarankiškai – jį plėtoja jau kiti studijų ir mokslo padaliniai, atsakingi už konstitucinės ir tarptautinės

¹⁷ Lietuvos Respublikos teismų įstatymo (*Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649) 18, 20, 22 straipsniai.

¹⁸ Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1 knygos 1 dalies pavadinimą „Civiliniai įstatymai ir jų taikymas“. Taip pat žr.: Baublys, L. *et al. Teisės teorijos įvadas*. Leidykla MES: Vilnius, 2010, p. 265.

¹⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

²⁰ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (*Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340) 1 straipsnio 1 dalis.

²¹ Išsamią žmogaus teisių priešistorę žr.: Douzinas, C. *The end of human rights: critical legal thought at the turn of the century*. Oxford: Hart Publishing, 2000.

²² *Fundamental rights and private law in the European Union*. Vol II. Ed. Brüggemeier, G.; Colombi Ciacchi, A.; Comandé, G. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 5.

²³ van Banning, T. R. G. *The Human Right to Property*. Intersentia: Antwerpen–Oxford–New York, 2002, p. 3–5.

teisės studijas, jis dėstomas specialiai jam skirtuose dėstymo dalykuose, egzistuoja speciali žmogaus teisėms skirta literatūra (UDK – 341.231.14). Galiausiai pagrindinis šio diskurso plėtotojas Lietuvoje yra specialios žmogaus teisių apsaugos institucijos, pirmiausia, Konstitucinis Teismas.

Iš nurodytos skirtingos genezės ir skirtingoje idėjinėje institucinėje aplinkoje plėtojamoms doktrinoms ir praktikoms išplaukia civilinės ir konstitucinės nuosavybės sampratų skirtumai.

Pirma, civilinėje teisėje nuosavybės teisė yra suvokiama kaip viena iš subjektinių civilinių teisių, konkrečiai – kaip viena iš subjektinių daiktinių teisių (CK 4.37 str. 1 d., 4.20 str.)²⁴. Čia reikia pabrėžti, kad Lietuvai dėl vokiškosios civilinės teisės subtradicijos veikimo būdinga griežta (doktrinoje, žinoma) daiktinės ir prievolinių teisės perskyra²⁵. Ši pamatinė sisteminė prielaida savaime lemia nuosavybės teisės ir nedaiktinio pobūdžio teisių, pirmiausia – prievolinių, priešpriešą, taip pat skirtį nuo kitų daiktinių teisių. Be to, tai reiškia, kad nuosavybės teisei yra būdingi visi rūšiniai daiktinių teisių požymiai (absoliuti; įgyvendinama paties teisės turėtojo veiksmais, nesikreipiant į kitą asmenį; turi sekimo savybę ir prioritetą prieš prievolines teises; būdingas viešumas; ginama daiktiniais gynimo būdais; etc.), taip pat specifiniai požymiai, išskiriantys ją nuo kitų daiktinių teisių: tai pagrindinė, plačiausios apimties, neterminuota ir perleidžiama daiktinė teisė²⁶. Nuosavybės teisės objektas turi pasižymėti apibrėžtumo ir specialumo požymiais – priešingu atveju ši daiktinė teisė netektų savo skiriamųjų požymių. Nurodyta nuosavybės teisės instituto vieta civilinės teisės sistemoje ir jai priskiriami požymiai lemia civilinės nuosavybės teisės konservatyvumą ir statiškumą – ir, reikia pabrėžti, šis konservatyvumas ir statiškumas yra būtinas esamai civilinės teisės sistemai palaikyti.

Nuosavybė Konstitucijos 23 straipsnyje, žinoma, negali būti apibūdinta kaip subjektinė civilinė teisė, tai viena iš žmogaus teisių. Bendro požiūrio į žmogaus teisių prigimtį nėra, tačiau aišku, kad žmogaus teisės

²⁴ Plačiau apie dabartinę civilinę nuosavybės teisės sampratą žr.: Birštonas, R. Valdymas. Nuosavybės teisė. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 542–546.

²⁵ Daiktinių ir prievolinių teisių atskyrimo poziciją Lietuvos teisės doktrinoje žr.: Mikelėnas, V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 40–44.

²⁶ Daiktinių teisių bendrųjų ir nuosavybės teisės specifinių požymių aptarimą plačiau žr.: Baranauskas, E. *et al.*, *supra* note 1, p. 11–17, 27–29, 58–62. Mikelėnas, V. *et al.* *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vijusta, 1998, p. 234–236.

Konstitucijoje negali būti sutapatinamos su įprastomis civilinėmis subjektinėmis teisėmis²⁷. Tą patį galima pasakyti apie Konstitucijos 23 straipsnio turinį – Lietuvos mokslininkai, nagrinėję šį straipsnį, yra atkreipę dėmesį į tai, kad Konstitucijos 23 straipsnis įtvirtina garantijas, ne subjekcinę teisę²⁸. Todėl konstituciniame diskurse nuosavybei nėra būdingi (ir nereikalingi) požymiai, kuriuos nurodėme kaip skiriamuosius nuosavybės teisės požymius civilinėje tradicijoje; o toks požymis kaip nuosavybės teisės perleidžiamumas yra apskritai nesuderinamas su žmogaus teisės esme. Konstitucijoje svarbūs kiti nuosavybės kaip žmogaus teisės požymiai: tai su asmens orumu susijusi, prigimtinė²⁹ teisė, kuriai būdingas visuotinumumas, universalumas, nedalumas³⁰ ir kuri sisteminais ryšiais yra susijusi su kitomis žmogaus teisėmis ir kitais konstituciniais institutais.

Antra, nurodyti skirtumai lemia ir skirtingą požiūrį į tai, kokius turtinius interesus apima civilinės ir konstitucinės nuosavybės sąvoka. Klausimas, kas laikytina civilinės nuosavybės teisės objektu, yra, manytina, pati didžiausia dabartinės Lietuvos civilinės teisės doktrinos problema. Šis teiginys gali būti nesuprantamas, ypač atsižvelgiant į tai, kad būtent šiam klausimui spręsti yra skirtas specialus CK 4.38 straipsnis, pagal kurį nuosavybės teisės objektu gali būti daiktai ir kitas turtas. Tačiau reikia pripažinti, kad iš pateikto apibrėžimo maža naudosis. Tai, kad daiktai yra nuosavybės teisės objektas, aišku ir be legalaus apibrėžimo. O pagrindinis klausimas – kas dar, be daiktų, gali būti nuosavybės teisės objektu, lieka neatsakytas, nes turto sąvoka Lietuvos civilinėje teisėje nėra apibrėžta ir vartojama keliomis skirtingomis prasmėmis³¹. Nuosavybės teisės objekto problemą galima pristatyti kaip dviejų nuomonių priešpriešą: viena nuomonė, kad nuosavybės teisės objektu gali būti tik daiktas, kuris suvokiamas siaurai – kaip materialus pasaulio dalykas (CK 4.1 str.). Kita – kad nuosavybės objektu gali būti ne tik daiktai, bet ir kitos civilinės teisės žinomos vertybės (pinigai, vertybiniai popieriai, turtinės

²⁷ Birmontienė, T. *et. al. Lietuvos konstitucinė teisė..* Vadovėlis: liber amicorum Juozui Žiliui. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 350.

²⁸ Staugaitienė, T., *supra* note 5, p. 69. Šviplaitė, E., *supra* note 6, p. 193.

²⁹ Jarašiūnas, E. *et al. Žmogaus teisių apsaugos institucijos.* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009, p. 216

³⁰ Birmontienė, T. *et. al. Lietuvos konstitucinė teisė.* Vadovėlis: liber amicorum Juozui Žiliui. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 348.

³¹ Sąvokos „turtas“ neapibrėžtumo iliustravimą teismų praktikoje žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-242/2010.

teisės, intelektinės veiklos rezultatai). Nors Lietuvos civilinėje mokslinėje literatūroje vienareikšmiškai vyrauja antrasis požiūris, tačiau dažnai lieka nepakankamai įvertinta aplinkybė, kad siaura nuosavybės objekto (materialaus daikto) samprata neišvengiamai išplaukia iš vienos pagrindinių pandektinės sistemos (kurią Lietuva yra perėmusi) daiktų bei veiksmų priešpriešos ir dabartinė Lietuvos civilinės teisės struktūra (pirmiausia tai matyti iš CK 4 knygos „Daiktinė teisė“ ir 6 knygos „Prievolių teisė“ opozicijos) bei sąvokų sistema daugiausia yra jos nulemta. Trumpai apibendrinant, panaikinti daikto ir veiksmo (prievolės) priešpriešą įmanoma tik iš esmės keičiant dabartinę civilinės teisės sistematiką. Lietuvos teismų praktika iki šio laiko tik fragmentiškai galynėjosi su nurodyta problema ir jokių konkrečių išvadų padaryti negalima³².

Tuo tarpu konstitucinė nuosavybės samprata nėra varžoma pandektinės sistemos. Tai matyti ir iš KT jurisprudencijos, kurioje nuosavybė apima ne tik daiktus, kitus apibrėžtus turtinius objektus (pvz., vertybinius popierius), bet ir reikalavimo teises³³, intelektinę nuosavybę³⁴, teisę palikti nuosavybę kaip palikimą³⁵, taip pat – iš viešosios teisės kylančias teises reikalauti, kad būtų įvykdyti turtinio pobūdžio įsipareigojimai asmeniui, kaip yra pagal įstatymą paskirtos ir mokamos pensijos³⁶ ar atlyginimo³⁷ atveju. Vertinant pastaruosius objektus pažymėtina, kad net labai liberalus civilinės teisės normų aiškinimas šiandien neleistų teisės gauti pensiją ar atlyginimą priskirti prie civilinės nuosavybės teisės objektų (visų pirma, nėra tenkinami apibrėžtumo ir specialumo reikalavimai, o pati teisė nepasižymi nei rūšiniais daiktiniais, nei specifiniais nuosavybės teisės požymiais – nėra absoliuti, negali būti įgyvendinama paties teisės turėtojo veiksmais, nega-

³² Geras pavyzdys yra Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2334/2012, kurioje teismas pripažino negrynuosius pinigus „kitu turtu“ ir tarsi nuosavybės teisės objektu, tačiau kartu buvo priverstas konstatuoti, kad šio turto atžvilgiu daiktiniai gynimo būdai negali būti taikomi.

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. birželio 26 d. nutarimas.

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas.

³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 4 d. nutarimas.

³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.

³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.

li būti apginta taikant daiktinius gynimo būdus, ir t. t.). Šį aspektą KT yra *expressis verbis* patvirtinęs viename pastarųjų metų nutarimų³⁸.

Trečia, civilinė teisė (įskaitant civilinės teisės nuosavybės teisės institutą) reguliuoja vienas kitam nepavaldžių asmenų santykius (CK 1.1 str. 1,2 d.). Kaip minėta, tai išplaukia ir iš pamatinės Lietuvos teisei sistemos privatinės/viešosios teisės opozicijos. Taigi tiesioginiai civilinės teisės, konkrečiai – nuosavybės teisės, normų adresatai yra vadinamaisiais horizontaliaisiais santykiais susiję asmenys.

Konstitucinės nuosavybės apsaugos norma istoriškai ir instituciškai yra nukreipta prieš kitą adresatą – valstybę, kaip viešosios galios įgyvendintoją, *jure imperii*. Taigi civilinė nuosavybės apsauga istoriškai buvo skirta reguliuoti horizontaliesiems teisiniams santykiams, o konstitucinė nuosavybės apsauga – vertikaliesiems.

Tiesa, nors istoriškai teisinga, tokia perskyra šiandien nebėra visiškai tiksli. Pastaruoju metu privatinės teisės konstitucionalizacijos tendencija, arba žmogaus teisių poveikio privatinei teisei tema, yra sulaukusi daug dėmesio ir tyrinėtojų požiūriai šiuo klausimu iš esmės skiriasi, Vieni, pabrėždami būtent vertikalųjį konstitucinio reguliavimo pobūdį, neigia žmogaus teisių įtaką privatinei teisei, motyvuodami, kad žmogaus teisių pusiausvyra buvo įtraukta į privatinės teisės normas nuo pat pradžių, todėl papildoma nuoroda į pamatinės teises yra tik nereikalinga retorika³⁹. Vis dėlto vyrauja požiūris, pagal kurį žmogaus teisės turi ir horizontalųjį poveikį, nors taip pat yra diskutuojama, ar šis poveikis turėtų būti tiesioginis, ar tik netiesioginis⁴⁰. Horizontaliojo žmogaus teisių poveikio šalininkai savo naudai gali panaudoti Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, kurioje pripažinta, kad Konvencija apima ir klasikinius privatinės teisės institutus⁴¹. Taip pat ir KT yra ne kartą sprendęs klausimą dėl Konstitucijos 23 straipsnio taikymo esant horizontaliesiems civiliniams santykiams: dėl

³⁸ „...konstitucinė teisė į pensiją, kaip tam tikro dydžio periodinę piniginę išmoką, samprata negali būti tapatinama su nuosavybės teisės samprata ordinarinėje teisėje, *inter alia*, civilinėje teisėje.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas, birželio 29 d. nutarimas.

³⁹ De Vos, B. J. Testamentary Freedom, Despotism and Fundamental Rights: A Critical Case Study on Drittwirkung. *European Review of Private Law*. 2008, 5.

⁴⁰ Apie įvairius žmogaus teisių ir privatinės teisės sąveikos modelius žr.: Barak, A. Constitutional Human Rights and Private Law. *Human Rights in Private Law*. Ed. Friedmann, D.; Barak-Erez, D. Oxford; Portland: Hart Publishing, 2003.

⁴¹ Žr. Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą byloje *JA Pye (Oxford) v United Kingdom*, No. 44302/02.

galimybės asmenims laisvai susitarti dėl atlyginimo (procentų) paskolos sutartyse⁴², dėl *actio Pauliana* taikymo sąžiningo trečiojo asmens atžvilgiu⁴³, dėl teisės išreikalauti savo daiktą iš svetimo neteisėto valdymo⁴⁴ ir kt. Autorius pritaria nuomonei, kad žmogaus teisės daro ir turi daryti poveikį civilinių santykių, įskatinat nuosavybės santykius, reguliavimui jau vien dėl to, kad civilinės teisės normomis, kaip ir bet kuriomis kitomis, gali pradėti manipuliuoti ir valstybė, ir įtakingi ūkio subjektai. Taigi konstitucinė nuosavybės apsaugos garantija turi veikti esant ir vertikaliesiems, ir horizontaliesiems santykiams. Šiuo požiūriu jos taikymo sritis platesnė nei civilinės nuosavybės teisės. Tai dar kartą patvirtina teiginį, kad konstitucinė nuosavybės samprata turi būti aiškinama atskirai nuo civilinės teisės.

2. Nuosavybės sampratos tendencijos Konstitucinio Teismo ir bendrosios kompetencijos teismų jurisprudencijoje

Nagrinėjant teisinius dokumentus, pirmiausia, teismų sprendimus, galima pastebėti, kad nuosavybės sampratas konstitucinėje ir civilinėje teisėje linkstama sulieti, neatsižvelgiant į ankstesniame skyriuje išdėstytas aplinkybes. Priežastys, manytina, labai įvairios – nuo natūralaus (bet ne visada pagrįsto) polinkio tai pačiai sąvokai suteikti tą pačią reikšmę, neatsižvelgiant į kontekstą, iki požiūrio į teisę kaip į baigtinę ir griežtai hierarchiškai organizuotą sistemą, kurios viršūnėje yra Konstitucija ir ją plėtojantys Konstitucinio Teismo nutarimai. Toliau aptarsime šią tendenciją Konstitucinio Teismo ir bendrosios kompetencijos teismų praktikoje.

2.1. Civilinės nuosavybės teisės sampratos poveikis Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Pirmiausia Konstitucinis Teismas nuo pat pirmosios bylos, kurioje buvo vertinama įstatymuose įtvirtinto reguliavimo atitiktis Konstitucijos 23 straipsniui⁴⁵, šiame straipsnyje vartojamą nuosavybės sąvoką aiškino taip:

⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 31 d. nutarimas.

⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutarimas.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas.

„Nuosavybės neliečiamumas reiškia savininko, kaip subjektinių teisių į turtą turėtojo, teisę reikalauti, kad kiti asmenys nepažeistų jo teisių, taip pat valstybės pareigą ginti ir saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsینimosi į ją.

Konstitucijos 23 straipsnio antroje dalyje yra įtvirtinta, kad nuosavybės teisės saugo įstatymai. Tuo tikslu yra sukurta išsėta civilinės ir kitų teisės šakų normų sistema... subjektinės teisės, tai yra savininko teisės valdyti turtą, juo naudotis ir disponuoti, gali būti įstatymais ribojamos dėl turimo turto pobūdžio...“

Akivaizdu, kad KT argumentacija yra persmelkta civilinės teisės nuosavybės sampratos: iš civilinės teisės terminijos pasiskolinama savininko sąvoka⁴⁶ (t. y. civilinės nuosavybės teisės turėtojas), kalbama apie subjektines teises į turtą (tai vėlgi yra tradicinis nuosavybės teisės apibūdinimas civilinės teisės doktrinoje, būdingas ir tarybiniam laikotarpiui⁴⁷), galiausiai nurodoma formulė „savininko teisės valdyti turtą, juo naudotis ir disponuoti“ yra tik nutarimo priėmimo metu galiojusio 1964 m. CK 96 str. pakartojimas⁴⁸. Nesunku suprasti, jog Konstitucinis Teismas tuo metu ir nemanė, jog nuosavybė Konstitucijos 23 straipsnyje turėtų turėti kokią nors kitą reikšmę, nei ši sąvoka vartojama tuometiniuose civiliniuose įstatymuose ir civilinės teisės doktrinoje⁴⁹; juolab nagrinėtos konstitucinės justicijos bylos pagrindu kilęs klausimas iš tiesų buvo susijęs tik su savininku Civilinio kodekso prasme.

Išdėstytas Konstitucijos 23 straipsnio aiškinimas vėliau buvo daugybę kartų kartojamas vėlesniuose nutarimuose (iki 2006 m. buvo priimta bent 15 tokių Konstitucinio Teismo nutarimų), kartais pridedant papildomų civilistikos elementų – pavyzdžiui, „subjektinė nuosavybės teisė yra elementas absoliutais teisinio santykio, kuriame savininkui priešpriešinami

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucijoje sąvoka „savininkas“ nėra vartojama.

⁴⁷ Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras. Vilnius: Mintis, 1976, p. 72.

⁴⁸ „Savininkui priklauso teisės turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti įstatymo nustatytoje ribose.“ Tik nedaug modifikuota nuosavybės teisės sąvoka pateikiama ir dabartinio CK 4.37 straipsnyje.

⁴⁹ Į tai yra atkreipusi dėmesį ir R. Ruškytė, *supra* note 7, p. 271. Toks KT atliktas nuosavybės sampratos „importas“ iš civilinės tradicijos yra nesunkiai paaiškinamas – KT doktrina pradėjo formuotis tik 1993 m., jai teko užduotis pradėti taikyti Konstitucijos terminiją *tabula rasa* sąlygomis, todėl visiškai suprantama, kad aiškinant nuosavybės sąvoką buvo pasiremta jau egzistuojančiomis ir išplėtomis civiliniais modeliais.

visi asmenys, privalantys susilaikyti nuo šios teisės pažeidimų⁵⁰. Sutapatimo tendenciją dar labiau skatino labai gausi konstitucinės justicijos bylų dėl nuosavybės teisių į nekilnojamąjį turtą atkūrimo grupė, kurios pagrindinė sąvoka vėlgi yra nuosavybė; o nuosavybės grąžinimas yra suvokiamas kaip civilinės subjektinės nuosavybės teisės suteikimas. Tiesa, būta ir kitokių bandymų apibūdinti nuosavybę, pavyzdžiui, „nuosavybė yra teisė į turtą“⁵¹, „Konstitucijoje įtvirtintas privačios nuosavybės gynimas iš esmės yra tolygus tarptautinės teisės nuosavybės gynimo sampratai“⁵², „dėl diferencijuoto nuosavybės santykių reguliavimo ... atsiranda vis mažiau klasiškinių civilinės teisės bruožų turinčios nuosavybės teisės rūšys: pramoninė, komercinė, finansinė“⁵³. Tačiau šie išaiškinimai buvo pateikiami kartu su tradiciniu civiliniu („triadinio“) nuosavybės apibūdinimu, sukuriant tapatumo įspūdį.

Po 2006 m. KT jurisprudencijoje pastebimas posūkis – nustojama vartoti nuosavybės apibrėžimą per valdymo, naudojimo ir disponavimo triadą: „Pagal Konstituciją savininkas turi teisę su jam priklausančiu turtu atlikti bet kokius veiksmus, išskyrus uždraustus įstatymu, naudoti savo turtą ir lemti jo likimą bet koku būdu, kuriuo nepažeidžiamos kitų asmenų teisės ir laisvės.“⁵⁴ Greičiausia ši posūkis buvo susijęs su prof. V. Pakalniškio išsakytu triados kritika⁵⁵. Tačiau ir ši „moderni“ konstitucinė nuosavybės samprata skiriasi tik kosmetiškai, bet toliau lieka susijusi su civilistikos kategorijomis: pirmiausia, savininko sąvoka, nuosavybės apsaugos aiškinimu per subjektinę teisę ir šios subjektinės teisės turinio apibūdinimas kaip „atlikti bet kokius veiksmus, lemti likimą bet koku būdu“, o tai yra CK 4.37 straipsnio formuluotės „savo nuožiūra“ atspindys.

Tai, kad KT skolinasi (sąmoningai arba nelabai) sąvokas iš civilinės teisės, savaime nėra neigiamas reiškinys. Neigiama yra tai, kad, autoriaus nuomone, civilistinė nuosavybės samprata taip, kaip ji dabar taikoma KT,

⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.

⁵¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas.

⁵² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. Taip pat žr. vėlesnius 2008 m. gegužės 20 d., 2008 m. spalio 30 d., 2011 m. sausio 31 d., 2012 m. kovo 29 d., 2013 m. spalio 9 d., 2013 m. gruodžio 20 d. nutarimus.

⁵⁵ Pakalniškis, V., *supra* note 4.

stabdo konstitucinės nuosavybės sampratos plėtrą. Šį teiginį pagrįsime trijų KT nagrinėtų atvejų analize.

Pirma, vienoje 2000 m. išnagrinėtoje konstitucinės justicijos byloje kilo klausimas dėl Administracinių teisės pažeidimų kodekso 214 (10) straipsnyje numatyto neteisėtų kopijų konfiskavimo įvertinimo Konstitucijos 23 straipsnio požiūriu⁵⁶. Nors ši byla, formaliai vertinant, nesprendė horizontalaus pobūdžio privatinų santykių subjektų ginčo, tačiau iš tiesų nutarime buvo sprendžiamas materialios nuosavybės savininko ir galimai pažeistų intelektualinės nuosavybės teisių turėtojo interesų derinimo klausimas. Konkrečiai KT pareiškė, kad:

„Konstitucijos 23 straipsnio normomis laiduojama nuosavybės teisių apsauga. Šiame straipsnyje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumas įpareigoja kitus asmenis nepažeisti savininko teisių, o valstybę – saugoti ir ginti nuosavybės teises. Pagal Konstitucijos 23 straipsnį saugoma ir intelektualinė nuosavybė.

Neteisėtai įgytas turtas netampa jį įsigijusio asmens nuosavybe. Taigi toks asmuo neįgyja nuosavybės teisių, kurios saugomos pagal Konstituciją. Autoriaus teisių ir interesų gynyba nuo pažeidimų yra viešas interesas, todėl priklausomai nuo pažeidimo pobūdžio įstatymų leidėjas gali numatyti civilinę, administracinę ar baudžiamąją atsakomybę už autoriaus teisių ar interesų pažeidimus.

ATPK 26 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad daiktas, kuris buvo administracinio teisės pažeidimo padarymo įrankis arba tiesioginis objektas, konfiskuojamas. Konstitucinis Teismas 1997 m. balandžio 8 d. nutarime konstatavo, kad atsižvelgiant į saugomų visuomeninių santykių reikšmę administracinio teisės pažeidimo padarymo įrankio ar tiesioginio objekto konfiskavimas administracinių teisės pažeidimų bylose neprieštaruja Konstitucijai.“

Nutarimo motyvacija, atrodytų, logiška ir aiški, tačiau, nagrinėjant išsamiau, neišlaiko kritikos. Pirma, Konstitucijos 23 straipsnyje numatytos apsaugos šioje byloje prašė ne autorių teisių subjektai (jų teisių byloje niekas ir nekvestionavo), o materialių laikmenų, į kurias įrašyti galimai neteisėti kūriniai, savininkas. Antra, kertinis visos motyvacinės dalies KT teiginys *„neteisėtai įgytas turtas netampa jį įsigijusio asmens nuosavybe. Taigi*

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas.

toks asmuo neįgyja nuosavybės teisių, kurios saugomos pagal Konstituciją“ šauna pro šalį. Reikalas tas, jog KT supainiojo du skirtingus nuosavybės teisės objektus: pirma, nematerialius intelektinės nuosavybės objektus ir, antra, materialias laikmenas, į kurias šie objektai įrašyti. Nagrinėjamoje byloje teisių į intelektinės nuosavybės objektą priklausomybės klausimas apskritai nebuvo iškilęs, t. y. laikmenų turėtojas ir neteigė, kad yra intelektinės nuosavybės teisių turėtojas. Pakeisdamas materialios nuosavybės savininką intelektinės nuosavybės savininku, KT išvengė pagrindinio jam užduoto klausimo – kodėl asmuo teisėtai įgytas nuosavybės laikmenas (kaip daiktus) turi neatlygintinai prarasti. Kartu dviejų savininkų (intelektinės ir materialios nuosavybės) interesų konfliktas buvo pakeistas neva vienintelio „tikro“ savininko teisių apsauga.

Kitoje byloje KT nagrinėjo Lietuvos Respublikos vertybinių popierių rinkos įstatymo nuostatą, įpareigojančią privalomą vertybinių popierių perleidimą⁵⁷. Ir vėl pirmiausia reikėtų įvertinti, koks subjektas bandė remtis Konstitucijos 23 straipsniu – šioje byloje buvo klausama, ar nėra pažeidžiamos teisės asmens, įgijusio daugiau kaip 40 proc. balsų. Šioje byloje jau susiduriame su grynai horizontaliaisiais teisiniais asmens (akcininko), įgijusio daugiau kaip 40 proc. balsų, ir likusių (vadinamųjų smulkiųjų) akcininkų santykiais. Ir, kaip ir ankstesnėje byloje, teismas atliko sukeitimo veiksmą – užuot nagrinėjęs asmens, kurio teisės yra ribojamos, interesą, jis nagrinėjo vien tik smulkiųjų akcininkų interesą:

„Sprendžiant, ar Konstitucijai neprieštaravo Įstatymo 19 straipsnio 1 dalis ... būtina išsiaiškinti privalomo vertybinių popierių perleidimo instituto bei oficialaus pasiūlymo supirkti likusius vertybinius popierius pateikimo instituto paskirtį ir esmę.

Akcinėje bendrovėje gali susidaryti tokia situacija, kai kuris nors akcininkas, veikdamas vienas ar kartu su kitais asmenimis, įgyja tiek įmonės akcijų, kad gali kontroliuoti įmonės veiklą, lemti priimamus sprendimus. Dėl to atitinkamai sumažėja kitų akcininkų, ypač smulkiųjų, galimybės daryti įtaką įmonės veiklai, jų turimų akcijų vertė gali kristi. Tokių akcininkų teisių apsauga – viešasis interesas.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 17 d. nutarimas.

Įstatymų leidėjas, įgyvendindamas inter alia Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalies nuostatą, kad nuosavybės teises saugo įstatymai, turi įgaliojimus nustatyti ir tokių kitų akcininkų turtinių teisių apsaugos priemonę kaip privalomas vertybinių popierių perleidimas, kai kuris nors akcininkas (vienas ar kartu su kitais asmenimis) įgyja akcijų, suteikiančių atskaitingo emitento akcininkų susirinkime balsų daugiau nei įstatyme nustatyta pagrista, protinga riba.

Privalomo oficialaus pasiūlymo supirkti likusius vertybinius popierius pateikimo institutas taip pat yra skirtas kitų akcininkų, ypač smulkiųjų, turtinėms teisėms apsaugoti.... Taigi privalomo oficialaus pasiūlymo supirkti likusius vertybinius popierius pateikimo institutas savaime ne prieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui, o priešingai – turi padėti apsaugoti šiame Konstitucijos straipsnyje įtvirtintą vertybę.“

Vėl matyti, kad KT visą dėmesį sutelkė į savininkų, kurių teises norma saugo (smulkiųjų akcininkų), interesus, kartu ignoruodamas kitą santykio subjektą. Nors iš nutarimo visumos galima suprasti, kad pastarojo teisės suvaržytos pagrįstai, tačiau jo nuosavybės teisė ir jos apribojimo sąlygos KT nėra aptariami.

Trečia, nagrinėjamoju klausimu itin svarbus yra 2008 m. spalio 30 d. Konstitucinio Teismo nutarimas⁵⁸. Šioje konstitucinės justicijos byloje Teismui reikėjo įvertinti, ar atitinka Konstitucijos 23 straipsnį sąžiningo įgijėjo teisių apsaugos institutas, o tiksliau – CK 4.96 straipsnio 2 dalis ta apimtimi, kuria leidžiama iš sąžiningo įgijėjo susigrąžinti dėl padaryto nusikaltimo prarastą nekilnojamąjį turtą⁵⁹. CK 4.96 straipsnis skirtas suregu-

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas.

⁵⁹ Įdomu pažymėti, kad sąžiningo įgijėjo interesų gynimo atitikimą Konstitucijos 23 straipsniui dešimtmečiu anksčiau įvertino bendrosios kompetencijos teismai: 1998 m. priimtoje nutartyje kasacinis teismas konstatavo, kad „įstatymas, garantuodamas savininko teisių gynimą (Konstitucijos 23 straipsnis, Civilinio kodekso 142 straipsnis) ir nustatydamas nuosavybės teisės gynimo būdus, tuo pačiu atsižvelgia ir į teisėtus kitų asmenų interesus. Tokia įstatymo nuostata grindžiama konstituciniu asmenų lygiateisiškumo principu (Konstitucijos 29 straipsnis), kuris neleidžia absoliutizuoti vienų asmenų teisių ir interesų, pažeidžiant kitų asmenų teises ir interesus... Privatinėje teisėje šis principas reikalauja atsižvelgti į abiejų bet kokio teisinio ginčo šalių teises ir teisėtus interesus... Šalių teisių ir teisėtų interesų pusiausvyros principas atsispindi ir Lietuvos civilinio kodekso 143 straipsnio nuostatose, ginančiose sąžiningo įgijėjo teises ir nustatančiose vindikacijos apribojimus.“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-122/98). Šie išaiškinimai buvo ne kartą pakartoti vėliau išnagrinėtose civilinėse bylose.

liuoti klasikiniam horizontaliajam pradinio daikto savininko ir sąžiningo įgijėjo – abu jie turi (teisėtą) interesą į tą patį daiktą – ginčui. Šioje byloje Konstitucinis Teismas konstatavo, kad:

„Kai turtas perleidžiamas kitam asmeniui be turto savininko valios išreiškimo (sutikimo), toks turto perleidimas laikomas neteisėtu, o perleistas turtas – neteisėtai kito asmens įgytu turtu, nebent turto perleidimas kito asmens (kitų asmenų) nuosavybėn be šio turto savininko valios išreiškimo (sutikimo) būtų konstituciškai pateisinamas. Neteisėtai įgytas turtas netampa jį įsigijusio asmens nuosavybe; taigi toks asmuo neįgyja nuosavybės teisių, saugomų pagal Konstituciją (Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas).“

Kaip matyti, KT rėmėsi anksčiau aptartu 2000 m. nutarimu. Ir vėl – remtis Konstitucijos 23 straipsniu bandė asmuo, įgijęs turtą, tačiau teismas jo interesams įvertinti apskritai neskyrė jokio dėmesio, o dviejų lygiaverčius interesus turinčių asmenų ginčą redukavo į vieną „tikrą“ savininką, kurio interesams neva ir skirtas Konstitucijos 23 straipsnis.

2.2. Konstitucinės nuosavybės sampratos įtaka bendrosios kompetencijos teismų praktikai

Bendrosios kompetencijos teismų teisėjai labai noriai remiasi ir Konstitucija, ir KT nutarimuose pateikiamais teiginiais⁶⁰. Kaip buvo minėta, teismų sprendimuose arba atvirai⁶¹, arba (dažniausiai) tylomis yra laikomasi nuomonės, jog civilinė nuosavybės teisė yra ta pati nuosavybė Konstitucijos 23 straipsnio prasme. Kita vertus, rėmimasis Konstitucija paprastai vyksta netiesiogiai, aiškinant, kaip konkrečioje situacijoje reikėtų taikyti civilinės teisės normas. Tokio netiesioginio Konstitucijos veiki-

⁶⁰ Vien kasacinio teismo nutarčių, kurių motyvuojamoje dalyje remtasi Konstitucijos 23 straipsniu, yra per 140 (teismų sprendimų paieškos Infolex. Praktika duomenys).

⁶¹ „Daikto savininko nuosavybės teisė visų pirma yra konstitucinė teisė (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnis)...“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-194/2010, 2012 m. rugpjūčio 2 d. nutartis byloje Nr. 3K-3-389/2012.

mo pavyzdys galėtų būti byla, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl praleisto termino įregistruoti nuosavybės teisės sandorį atnaujinimo⁶².

Dar dažniau Konstitucijos paminėjimas atlieka daugiau argumentacijos sustiprinimo arba apskirtai nereikšmingą vaidmenį, nes sprendimas vis tiek argumentuojamas atitinkamomis civilinės teisės normomis. Bet galimi ir priešingi pavyzdžiai, kai KT išaiškinimais bendrosios kompetencijos teismai pradeda remtis tiesiogiai. Štai anksčiau aptarto KT 2008 m. spalio 30 d. nutarimo ydingo taikymo pavyzdys yra viena Vilniaus apygardos teismo nutartis⁶³ byloje, kurioje fizinis asmuo ginčijo potvarkį dėl nuosavybės teisių į žemę atkūrimo. Nors padėtis buvo panaši į faktines aplinkybes bylų, dėl kurių buvo kreiptasi į KT, tačiau yra ir svarbių skirtumų: pirma, ieškovas, ginčijantis potvarkį ir vėlesnius aktus bei sandorius, buvo nebe prokuroras, ginantis viešąjį interesą, o fizinis asmuo; antra – ir svarbiausia – šioje byloje nebuvo nustatyta, kad priimti aktai bei sandoriai būtų nusikalstamos veikos padarinys. Vis dėlto apygardos teismas savo sprendimą motyvavo 2008 m. KT nutarimu ir jį „patobulino“, nurodydamas, kad „*asmuo, nors ir sąžiningai įgijęs turtą, kurį savininkas prarado dėl kitų asmenų neteisėtų (išskirta autoriaus) veiksmų, nėra prilyginamas to daikto savininkui*“.

Čia reikia atkreipti dėmesį, kad KT nutarime yra kalbama apie padėtį, kai savininkas daiktą prarado ne dėl bet kokių neteisėtų veiksmų, o dėl nusikaltimo. Šis skirtumas yra esmingai svarbus – beveik visais atvejais, kai daiktas perleidžiamas trečiajam asmeniui be savininko valios, yra neteisėti veiksmai; vis dėlto CK 4.96 straipsnis skiria situacijas, kai tam tikrais atvejais vindikacija yra galima (kilnojamojo daikto atveju – kai

⁶² „Spręsdamas sandorio privalomos teisinės registracijos termino atnaujinimo klausimą... teismas turi užtikrinti, kad nebūtų pažeistas Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas, veikiantis greta su pagrindiniais sutarčių teisės principais: sutarčių laisvės bei šalių autonomijos. Teisinėje situacijoje, kai įstatymų leidėjas, įgyvendindamas valstybei tenkančią pareigą užtikrinti nuosavybės teisių gynimą ir apsaugą, keitė teisinį reglamentavimą taip, kad nuosavybės teisė nekiliojamuosius daiktus (turtą) atsiranda nuo turto perdavimo įgijėjui momento (išskyrus atvejus, kai ką kita nustato sutartis ar įstatymas), o ne nuo sandorio įregistravimo viešame registre momento, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 8 straipsnio 3 dalies nuostatos aiškintinos vertinant jų tikslus.“ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2010.

⁶³ Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-404-302/2011.

daiktas buvo pamestas, pavogtas ar kitaip be savininko valios nustojo būti valdomas, nekilnojamojo – kai prarastas dėl nusikaltimo), ir visus kitus atvejus, kuriais vindikacija negalima, o sąžiningas (nors ir neteisėtas) įgijėjas tampa nauju daikto savininku. KT 2008 m. nutarimas, nepaisant anksčiau išsakytos kritikos, nepasakė nieko daugiau, nei yra pasakyta CK 4.96 straipsnio 2 dalyje – KT tik pritarė dabartinės ribotos vindikacijos *status quo*, o kitų daikto įgijimo be savininko valios situacijų nenagrinėjo, be kita ko, palikdamas sau atviras duris – nurodydamas, kad įmanomos situacijos kai „*turto perleidimas kito asmens (kitų asmenų) nuosavybėn be šio turto savininko valios išreiškimo (sutikimo) būtų konstituciškai pateisinamas*“⁶⁴.

Tuo tarpu apygardos teismo atlikta KT nutarimo interpretacija kalba apie **visus** neteisėto įgijimo atvejus, jų nebediferencijuodama. Tokios interpretacijos įsitvirtinimas reikštų dabartinio ribotos vindikacijos instituto (beje, pripažįstamo absoliučioje daugumoje Europos valstybių) sunaikinimą.

Pratęsiant ne visai sėkmingą KT argumentaciją galima nueiti ir gerokai toliau. Pavyzdžiui, situacijas, kai atstovas, viršydamas jam suteiktus įgaliojimus, perleidžia turtą trečiajam asmeniui, bet kartu galima konstatuoti, jog būtent atstovaujамasis savo elgesiu davė rimtą pagrindą manyti, kad atstovas turėjo reikiamas teises, civilinė teisė kvalifikuoja kaip tariamą atstovavimą (CK 2.133 str. 2 d., 9 d.) ir turto perleidimą laiko teisėtu. Tačiau pažodžiui skaitant KT argumentaciją, jog „*kai turtas perleidžiamas kitam asmeniui be turto savininko valios išreiškimo (sutikimo), toks turto perleidimas laikomas neteisėtu, o perleistas turtas – neteisėtai kito asmens įgytu turtu*“, galima būtų padaryti išvadą, jog tariamo atstovavimo institutas prieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui, todėl neturėtų būti taikomas. Apskritai sąžiningo įgijėjo interesų apsauga (ir prioritetas prieš pirminį savininką) yra viena pamatinių dabartinės civilinės teisės nuostatų, įtvirtinta daugelyje praktiniu požiūriu „centrinių“ CK normų: 1.80 str. 4 d., 1.82 str. 1 d., 2.32 str. 3 d., 2.83 str. 1 d., 2.135 str. 1 d., 3.96 str. 1 d., 6.66 str. 5 d., 6.153 str. ir kt. Todėl nuoseklus savininko teisių suabsoliutinimas ir sąžiningų įgijėjų interesų nuvertinimas reikštų civilinės teisės, kaip mes ją dabar suprantame, pabaigą.

⁶⁴ Galima gana tvirtai prognozuoti, kad jei kurioje būsimoje konstitucinės justicijos byloje kiltų klausimas būtent dėl vindikacijos ribojimo, KT jį pripažintų konstituciškai pateisinamu atveju.

Išvados

Skirtinga civilinės ir konstitucinės teisių genezė ir ganėtinai autonomiškas institucinis veikimas lemia, jog šiuo metu Lietuvos konstitucinėje teisėje nuosavybė yra dažniausiai suvokiama per žmogaus teisių prizmę, o civilinėje teisėje nuosavybės teisė kvalifikuojama naudojant griežtas prievolinių ir daiktinių teisinių santykių bei atskirų daiktinių teisių skirtis ir laikant ją subjektine daiktine teise. Tai neleidžia šių dviejų sampratų sutapatinti ir lemia jų taikymo ypatumus: civilinės teisės tradicijos ribos lemia, jog nuosavybės teisės samprata yra konservatyvi ir statiška, o konstitucinė – ekspansyvi ir dinamiška.

Kartu galima pasakyti, kad teismų praktikoje skirtingos prielaidos, slypinčios už civilinės ir konstitucinės nuosavybės sampratos, nėra įsisąmoninamos ir yra pastebimas polinkis šias dvi sampratas sutapatinti. Konkrečiais atvejais tai gali turėti nepageidautinų pasekmių. Viena vertus, žmogaus teisės į nuosavybės neliečiamumą aiškinimas tik per civilinės subjektinės nuosavybės teisės prizmę labai susiaurina galimą Konstitucijos 23 straipsnio taikymą, kartu trukdydamas plėtoti veiksmingą žmogaus teisių apsaugą. Bendrosios kompetencijos teismai, savo ruožtu į civilinių ginčų sprendimą mechaniškai perkeldami konstitucinę nuosavybės sampratą, griaua esamą civilinės teisės sistemą.

LITERATŪRA

1. Baranauskas, E. *et al. Daiktinė teisė*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010.
2. Baublys, L. *et al. Teisės teorijos įvadas*. Leidykla MES: Vilnius, 2010.
3. Birmontienė, T. *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlis: liber amicorum Juozui Žiliui. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.
4. Birštonas, R. Valdymas. Nuosavybės teisė. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
5. De Vos, B. J. Testamentary Freedom, Despotism and Fundamental Rights: A Critical Case Study on Drittwirkung. *European Review of Private Law*. 2008, 5
6. Douzinas, C. *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Turn of The Century*. Oxford: Hart Publishing, 2000.
7. *Fundamental rights and private law in the European Union*. Vol. II. edited by Brüggemeier, G.; Colombi Ciacchi, A.; Comandé, G. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

8. Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicijos*. Vilnius: Pradai, 1993.
9. Jarašiūnas, E. et al. *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009.
10. *JA Pye (Oxford) v United Kingdom* [DK], No. 44302/02, EŽTT.
11. Jovaišas, K. Konstitucijos 23 straipsnio komentaras. *Teisės problemos*. 1999, 1-2.
12. *Human Rights in Private Law*. Ed. Friedmann, D.; Barak-Erez, D. Hart Publishing, 2003.
13. Kiršienė, J. et al. *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. I tomas. Lietuvos teisės universitetas: Vilnius, 2004.
14. Lietuvos apeliacinio teismo 2012 m. gruodžio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-2334/2012.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1998 m. rugsėjo 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-122/98.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-194/2010.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-242/2010.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. liepos 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-332/2010.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. rugpjūčio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-389/2012.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas.
22. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 31 d. nutarimas.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. birželio 26 d. nutarimas.
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 5 d. nutarimas.
27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 4 d. nutarimas.
28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas.
29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. balandžio 9 d. nutarimas.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas.
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 17 d. nutarimas.

32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas.
34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas.
35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 29 d. nutarimas.
36. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
37. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.
38. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
39. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 46-851; 2002, Nr. 17-649.
40. *Lietuvos TSR civilinio kodekso komentaras*. Vilnius: Mintis, 1976.
41. Mikelėnas, V. Lietuvos Respublikos Konstitucija bendrosios kompetencijos teismų praktikoje. *Justitia*. 2005, t. 5-6.
42. Mikelėnas, V. *Prievolių teisė*. Vilnius: Justitia, 2002.
43. Mikelėnas, V. et al. *Civilinė teisė*. Vadovėlis. Kaunas: Vajusta, 1998.
44. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20).
45. Ruškytė, R. Nuosavybė ir nuosavybės apsauga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2 (14).
46. Selelionytė-Drukteinienė, S.; Jurkevičius, V.; Kadner, Graziano Th. The Impact of the Comparative Method on Lithuanian Private Law. *European Review of Private Law*. 2013, 4.
47. Staugaitienė, T. Nuosavybė Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: konferencijos medžiaga*. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
48. Švilpaitė, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
49. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vadovėlis. Vilnius: Justitia, 2000.
50. Van Banning, T. R. G. *The Human Right to Property*. Intersentia: Antwerpen-Oxford-New York, 2002.
51. Vanevičius, S. *Valstybės ir teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.
52. Vilniaus apygardos teismo 2011 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-404-302/2011.
53. Zweigert, K.; Kotz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001.

PRIEVOLINĖS IR DAIKTINĖS TEISĖS TAKOSKYRA SĄŽININGO NUOSAVYBĖS TEISĖS ĮGIJIMO KONTEKSTE

Dr. Asta Dambrauskaitė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto

Civilinės justicijos instituto profesorė

Įvadas

Priėmus Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą, buvo galima tikėtis, kad Lietuvos teisės moksle daugiausia dėmesio sulauks tie civilinės teisės institutai ar pošakiai, kurie 1964 m. Civilinio kodekso galiojimo metu buvo arba visai išnykę, arba kurių reikšmė buvo kardinaliai sumenkinta. Tačiau atsitiko priešingai. Fundamentalūs darbai, skirti daiktinei teisei ir, visų pirma, nuosavybės teisei, buvo veikiau retenybė¹. Profesorius Vytautas Pakalniškis – vienas iš nedaugelio mokslininkų, šiuo laikotarpiu analizavusių nuosavybės teisės ir valdymo problematiką², be kita ko, išreiškusių nuomonę ir dėl

¹ Pavyzdžiui, Civilinio kodekso ketvirtosios knygos „Daiktinė teisė“ komentaras buvo (ir vis dar yra) rengiamas dalimis. 2004 m. buvo išleistas minėtos knygos XI ir XII skyrių, skirtų dviems daiktinėms teisėms (hipotekai ir įkeitimui) komentaras (Petrauskaitė, D. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Ketvirtoji knyga. Daiktinė teisė. *Justitia*. 2004, 1 (49): 35–45; 2 (50): 10–25; 3 (51): 12–21; 4 (52): 10–20; 5 (53): 10–20. 2013 m. pasirodė naujas XI skyriaus „Hipoteka“ komentaras (Smaliukas A. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso* komentaras. Ketvirtoji knyga. Daiktinė teisė. XI skyrius Hipoteka. Vilnius: Justitia, 2013).

² Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 69–79; Pakalniškis, V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2004, 54 (46): 29–40; Pakalniškis, V. The doctrine of property law and the Civil Code of the Republic of Lithuania. *Jurisprudence*. 2004, 50 (42): 55–65; Pakalniškis, V. Roman Doctrine of Possession in Contemporary Lithuanian Civil Law. *Orbis Ivris Romani. Journal of Ancient Law Studies*. Trnavy, 2005, 10: 167–182; Pakalniškis, V. Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 76–85; Pakalniškis, V.; Žilys, J. The problem of the Institute of Property and the restitution of property rights in constitutional jurisprudence of Lithuania. Some issues of genesis. *Įpašums, tã apgrūtinãjumi: problãmas, risinãjumi, iespãjas: rakstu krãjums*. Riga: Biznesa augstskola Turība, 2006, p. 43–52; Pakalniškis, V.; Cirtautienė, S. Atidalijimo iš bendrosios dalinės nuosavybės įgyvendinimo problemos Lietuvos teismų praktikoje. *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116): 277–294.

sąžiningo įgijimo kaip nuosavybės teisės įgijimo būdo³. Iš Lietuvos mokslininkų, nagrinėjusių nuosavybės teisės ir valdymo sritis, paminėtini šie autoriai: V. Nekrošius, tyręs valdymą⁴, V. Mikelėnas, skyręs dėmesio daiktiniam teisiniui savininko teisių gynimo būdai – vindikaciniam ieškiniui⁵, R. Birštonas, nagrinėjęs valdymą ir nuosavybės teisę⁶, K. Laurinavičius, analizavęs nuosavybės teisės įgijimo ir pradžios pagrindus⁷, S. Cirtautienė, D. Vasarienė, P. Žukauskas, nagrinėjęs privačios ir viešosios nuosavybės problematiką⁸, taip pat kiti autoriai (pvz., E. Baranauskas, A. Smaliukas, J. Sakavičius), analizavę kitas daiktines teises⁹. Daiktinės ir prievolinės teisės santykio, tarpusavio sąveikos ir šios sąveikos padarinių problemas yra nagrinėjęs J. Saka-

³ V. Pakalniškio nuomone, „tam tikrais atvejais savininkas negali visapusiškai apginti savo nuosavybės teisės, t.y. atgauti prarasto daikto. Tokiu atveju jam tektų išieškoti tik nuostolių atlyginimą iš to asmens, kuris pažeidė jo nuosavybės teisę, t.y. taikyti prievolinius nuosavybės gynimo būdus. Siekdamas didinti pasitikėjimą apyvarta ir ją skatinti, įstatymų leidėjas nusizengia principui, kad „iš ne teisės negali kilti teisė“, numato atvejus, kai sąžiningas daikto įgijėjas tampa neteisėtai įgyto daikto savininku <...>“ (Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės gynimas. In Baranauskas, E. et al. *Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010, p. 189).

⁴ Nekrošius, V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54): 12–17.

⁵ Mikelėnas, V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 2–13.

⁶ Birštonas, R. Valdymas ir nuosavybės teisė. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: MRU, 2013, p. 529–556.

⁷ Laurinavičius, K. Nuosavybės teisės įgijimas ir pradimas. In Baranauskas E. et al. *Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010, p. 95–130.

⁸ Cirtautienė, S.; Vasarienė, D. Social Purpose of Private Property. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 105–122; Vasarienė, D.; Cirtautienė, S. Prigimtinės teisės į privačią nuosavybę apsauga Lietuvoje. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 457–471; Vasarienė, D.; Žukauskas, P. Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: MRU, 2013, p. 579–613; Vasarienė, D. Viešoji nuosavybė: valstybės biudžeto lėšų formavimas ir paskirstymas. *Viešosios teisės raida: de jure ir de facto problematika*. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 426–443.

⁹ Pavyzdžiui: Baranauskas, E. Kai kurios įkeitimo teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 1999, 14 (6): 23–34; Baranauskas, E. Įkeitimo teisinė prigimtis. *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16): 127–132; Baranauskas, E. Įmonės įkeitimas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20); p. 124–127; Smaliukas, A. Istorinė kilnojamojo turto įkeitimo teisės analizė – klasikinis ir tradicinis modeliai. *Teisė*. 2002, 45: 124–138; Smaliukas, A. Lyginamoji įkeitimo teisės reformos analizė: modernaus įkeitimo sampratos problemos. *Teisė*. 2003, 46: 117–138; Smaliukas, A. Universalus įkeitimas: lyginamoji analizė. *Teisė*. 2003, 47: 164–186; Sakavičius, J. Turto patikėjimo teisė ir jos ypatumai Lietuvos civilinėje teisėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (3): 1095–1110 ir kt.

vičius¹⁰, taip pat šio straipsnio autorė¹¹. Ir nors sąžiningo nuosavybės įgijimo klausimas Lietuvoje plačiai gvildintas nebuvo, galima sakyti, kad naujausioje Lietuvos civilinės teisės doktrinoje ši diskusija jau yra prasidėjusi ir tam tikrus aspektus yra aptarę šie mokslininkai: V. Pakalniškis, K. Laurinavičius, R. Birštonas, A. Dambrauskaitė.

Europos teisės moksle sąžiningo įgijimo tema pastaraisiais metais sulaukė itin daug dėmesio. Tokius suaktyvėjusius mokslinius tyrimus iš dalies galima paaikškinti Bendrosios pagrindų sistemos projekto (*Draft Common Frame of Reference*, toliau – DCFR) rengimo darbai. Europos sutarčių teisės principai (*Principles of European Contract Law* – PECL) nesprenė problemų, susijusių su nuosavybės teisės klausimu sandorių negaliojimo atveju¹², šiame dokumente taip pat nebuvo reglamentuojamas sąžiningas įgijimas ne iš savininko (*a non domino*). Tai nestebina, nes PECL buvo orientuoti tik į sutartinių teisinių santykių reguliavimą. Padėtis pasikeitė paskelbus ambicingą ir savo apimtimi, ir turiniu bei tikslais dokumentą – DCFR, peržengiantį sutarčių teisės ribas ir apimantį tam tikras daiktinės teisės sritis, įskaitant ir sąžiningo įgijimo problematiką. 2009 m. buvo paskelbta DCFR VIII knyga, skirta kilnojamųjų daiktų nuosavybės teisės įgijimo ir praradimo klausimams¹³, 2011 m. pasirodė ir išsamesnė studija, apimanti svarbiausius kilnojamųjų daiktų nuosavybės teisės aspektus, kaip antai nuosavybės teisės perleidimą, grindžiamą perleidžiančio asmens teise, taip pat sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo atvejus. Šioje studijoje, lyginant su DCFR, buvo pateikti išsamesni DCFR taisyklių (*black-letter rules*) komentarai ir platesnė nacionalinių sistemų

¹⁰ Sakavičius, J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107); 42–49.

¹¹ Dambrauskaitė, A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2008, 4 (70): 36 – 44.

¹² Plačiau apie tai žr.: Dambrauskaitė, A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009, p. 232.

¹³ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Outline Edition. Prepared by Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009; *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods. Prepared by Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Ch. Von Bar and E. Clive. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011.

apžvalga¹⁴. Šiuo laikotarpiu buvo publikuoti moksliniai tyrimai, skirti DCFR tekstui rengti (28 teisinių sistemų išsami apžvalga)¹⁵. Nacionalinę ataskaitą, atspindinčią Lietuvos teisės poziciją kilnojamųjų daiktų perleidimo ir įgijimo klausimais, šiam projektui parengė V. Mikelėnas¹⁶. Doktrinoje pastaraisiais metais buvo nagrinėjami DCFR siūlomi sprendimai, paminėtini, pavyzdžiui, L. van Liet darbai, kuriuose jis, be kita ko, aptaria sąžiningą įgijimą¹⁷, A. F. Salomonso atlikti moksliniai tyrimai¹⁸. Lyginamasis požiūris į sutarties ir nuosavybės teisės perleidimo santykių Europos privatinėje teisėje pateiktas T. Kadner Graziano studijoje¹⁹.

Tačiau, be jokios abejonės, sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo tema nėra nauja. Ji analizuojama ir ankstesnių laikotarpių teisės doktrinoje. Iš specifinius temos aspektus nagrinėjusių autorių galima paminėti, pavyzdžiui, Ch. Altgeną, tyrusį ribotos atsakomybės bendrovių akcijų sąžiningą įgijimą Vokietijos teisėje²⁰, J. H. Merrymaną, nagrinėjusį vogtų meno kūrinių sąžiningą įgijimą (tokio įgijimo negalimumą)²¹, G. Gilmore'ą,

¹⁴ Principles of European Private Law. Study Group on a European Civil Code. Acquisition and Loss of Ownership of Goods (PEL Acq). Prepared by B. Lurger and W. Faber. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011.

¹⁵ National Reports on the Transfer of Movables in Europe. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers. 2011, Vol. 1: Austria, Estonia, Italy, Slovenia; Vol. 2: England and Wales, Ireland, Scotland, Cyprus; Vol. 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary; Vol. 4: France, Belgium, Bulgaria, Poland, Portugal; Vol. 5: Sweden, Norway and Denmark, Finland, Spain; Vol. 6: The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia.

¹⁶ Mikelėnas, V. National Report on the Transfer of Movables in Lithuania. In *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Vol. 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011, p. 333–407.

¹⁷ Van Liet, L. *Acquisition and Loss of Ownership of Goods – Book VIII of the Draft Common Frame of Reference*. Maastricht European Private Law Institute. Working Paper No. 2011/25. June 2011. <<http://www.ssrn.com>>. <<http://ssrn.com/abstract=1856004>>.

¹⁸ Salomons, A. F. *The Purpose and Coherence of the rules on Good Faith Acquisition and Acquisitive Prescription in the European Draft Common Frame of Reference. A tale of two gatekeepers*. Centre for the Study of European Contract Law Working Paper Series No. 2011/01. <<http://ssrn.com/abstract=1749484>>; Salomons, A. F. *How to Draft New Rules on the Bona Fide Acquisition of Movables for Europe? Some Remarks on Method and Content*. Centre for the Study of European Contract Law Working Paper Series No. 2007/02. <<http://ssrn.com/abstract=979458>>.

¹⁹ Kadner Graziano, T. *Comparative Contract Law. Cases, Materials and Exercises*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2009, p. 372–404.

²⁰ Altgen, Ch. The Acquisition of GmgH Shares in Good Faith. *German Law Journal*. 2008, 09 (09): 1141–1154.

²¹ Merryman, J. H. *The Good Faith Acquisition of Stolen Art*. Stanford Law School. Research Paper No. 1025515. <<http://ssrn.com/abstract=1025515>>.

analizavusį sąžiningo įgijimo komercinius teisinius aspektus²² ir kt. Galima prisiminti ir bandymus tarptautiniu mastu unifikuoti teisę šioje srityje – UNIDROIT privatinės teisės unifikavimo institutas vykdė keturiolika metų trukusį tyrimą (1961–1975), kurio metu buvo parengtas Konvencijos dėl materialių kilnojamyjū daiktų sąžiningo įgijimo projekto tekstas²³, nors pati konvencija ir nebuvo priimta.

Apibrėžiant šio straipsnio tyrimo objektą paminėtina, kad viena iš situacijų, kai kalbama apie sąžiningą įgijimą, yra situacija, susiklostanti negaliojančio sandorio pagrindu. Tokiame kontekste apie prievolinės ir daiktinės teisės santykį galima kalbėti keletu požiūrių. Pirma, žvelgiant iš pradinių pozicijų (t. y. iš pradinio sandorio ar pradinio perleidėjo perspektyvos), reikia atsakyti į klausimą, ar nuosavybės teisė gali būti perleidiama negaliojančio sandorio pagrindu. Šioje pirmoje klausimų grupėje galima išskirti tokius klausimus: a) ar Lietuvos teisinėje sistemoje yra tarp niekinių ir nuginčijamų sandorių skirtumas tuo požiūriu, ar jų pagrindu gali būti perleidiama nuosavybės teisė (perleidžiamas ir įgyjamas titulas („title“), b) ar, pripažinus negaliojančia prievolinę sutartį, buvusią nuosavybės teisės perleidimo pagrindu, nuosavybės teisė automatiškai grįžta pradiniam savininkui (t. y. sandorio šaliai, perleidusiai individualiais požymiais apibūdintą daiktą), c) ar individualiais požymiais apibūdintą daiktą siekiantis susigrąžinti asmuo turi tik prievolinį teisinį reikalavimą restitucijos skolininko atžvilgiu, ar vis dėlto jis gali remtis savo, kaip savininko, teise ir, pavyzdžiui, restitucijos skolininko nemokumo atveju reikšti jam vindikacinį reikalavimą arba tiesiog vykdymo procese pateikti teismo sprendimą, kuriuo pripažintas negaliojančiu sandoris ir kuriuo nuspręsta taikyti restituciją (t. y. kuriuo viena šalis įpareigota grąžinti daiktą, o kita šalis – grąžinti gautus pinigus). Antra, žvelgiant iš įgijėjo pozicijų, reikia atsakyti į klausimą, ar įgijėjas, įgijęs daiktą iš asmens, kurio įgijimo pagrindas pripažintas negaliojančiu, įgyja nuosavybės teisę ir ar tokia nauja daiktinės teisės būseną sukuriama taikant sutarčių teisės normas (t. y. ar nuosavybės teisė laikytina įgyta sutarties pagrindu), ar vis dėlto tai yra ki-

²² Gilmore, G. The Commercial Doctrine of Good Faith Acquisition. *The Yale Law Journal*. June 1954, 63 (8): 1057–1122 <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2679>.

²³ UNIDROIT 1975 – Etude XLV – Doc. 58. *Projet de convention portant loi uniforme sur l'acquisition de bonne foi d'objets mobiliers corporels*. Publié dans la *Revue de droit uniforme*, 1975, I <<http://www.unidroit.org/french/documents/1975/etude45/s-45-58-f.pdf>>.

tokio pobūdžio įgijimas (sąžiningas nuosavybės teisės įgijimas kaip savarankiškas įgijimo pagrindas).

Šiame straipsnyje į Lietuvos teisėje įtvirtintas taisykles bus žvelgiama ir per DCFR suformuluotų taisyklių prizmę. Kadangi DCFR VIII knyga apima tik kilnojamųjų daiktų įgijimo atvejus, tai ir šiame straipsnyje bus aptariama tik situacija, susijusi su individualiais požymiais apibūdintais kilnojamaisiais daiktais.

1. Prievolinio teisinio pagrindo, kuriuo perleidžiama nuosavybės teisė, negaliojimas

Kaip minėta, viena iš sąžiningo įgijimo taisyklių taikymo sričių yra padėtis, susiklostanti, kai pradinis sandoris dėl nuosavybės teisės į daiktą perleidimo yra negaliojantis, o tokio sandorio dalyku buvęs daiktas jau yra perleistas trečiajam asmeniui. PECL nesprenė klausimo, kokios teisinės pasekmės kyla tuo atveju, kai sutartis, kurios pagrindu buvo perleidžiama nuosavybės teisė, yra niekinė *ab initio* arba pripažįstama negaliojančia (nuginčijama) retroaktyviai. Tuo tarpu DCFR jau yra suformuluota speciali taisyklė, pagal kurią laikoma, jog nuosavybės teisė nėra perėjusi, jeigu sandoris pripažintas negaliojančiu retroaktyviai ar negalioja nuo pat pradžių.

DCFR VIII. – 2:202 straipsnyje²⁴ reguliuojamos sutarties ar kito sandorio (*juridical act*) pradinio negaliojimo, vėlesnio nuginčijimo, atsisaky-

²⁴ DCFR VIII. – 2:202: Effect of initial invalidity, subsequent avoidance, withdrawal, termination and revocation

- (1) Where the underlying contract or other juridical act is invalid from the beginning, a transfer of ownership does not take place.
- (2) Where, after ownership has been transferred, the underlying contract or other juridical act is avoided under Book II, Chapter 7, ownership is treated as never having passed to the transferee (retroactive proprietary effect).
- (3) Where ownership must be re-transferred as a consequence of withdrawal in the sense of Book II, Chapter 5, or termination in the sense of Book III, Chapter 3, or revocation of a donation in the sense of Book IV.H, there is no retroactive proprietary effect nor is ownership re-transferred immediately. VIII. – 2:201 (Effects of the transfer of ownership) paragraph (4) remains unaffected.
- (4) This Article does not affect any right to recover the goods based on other provisions of these model rules.

(*Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*). Outline Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009).

mo, nutraukimo ir atšaukimo pasekmės. Mūsų tyrimo tikslu svarbiausios šio straipsnio pirmosios dvi dalys. Pirmojoje dalyje įtvirtinta taisyklė, pagal kurią tais atvejais, kai sutartis ar kitas sandoris (teisinis aktas) negalioja nuo pat pradžių, nuosavybės teisės perleidimas neįvyksta. Antrojoje dalyje numatyta, kad tais atvejais, kai sutartis arba kitas sandoris yra nugincijamas pagal DCFR II knygos 7 skirsnį²⁵ jau po to, kai nuosavybės teisė buvo perleista, laikoma, kad nuosavybės teisė niekada nebuvo perėjusi įgijėjui (tai įvardijama kaip retroaktyvus daiktinis poveikis)²⁶. DCFR VIII. – 2:202 straipsnio 1 ir 2 dalyse akivaizdžiai matomas „kauzalus“ nuosavybės teisės perleidimo modelis, įtvirtintas DCFR VIII. – 2:101 straipsnio 1 dalies d punkte ir šio straipsnio 2 dalyje²⁷.

DCFR VIII. – 2:202 straipsnio komentare situacija, kai prievolinis pagrindas, kuriuo ketinta perleisti nuosavybės teisę, yra negaliojantis, aiškinama pasitelkiant retroaktyvaus daiktinio poveikio sąvoką (*retroactive proprietary effect*). Tais atvejais, kai sutartis (sandoris) yra nugincijama (*avoided*), laikoma, kad nuosavybės teisė niekada nebuvo perėjusi įgijėjui²⁸. Šio principo veikimą DCFR komentaro autoriai aiškina dvejopomis pasekmėmis. Pirma, jeigu įgijėjas (*transferee*) tampa nemokus, perleidėjas (*transferor*) gali atskirti daiktus iš įgijėjo turto masės. Antra, kadangi teisė disponuoti daiktu taip pat laikoma niekada neperėjusia įgijėjui, trečiasis asmuo, „įgijęs“ daiktą iš įgijėjo (pvz., antrasis pirkėjas arba asmuo, kuriam buvo ketinama suteikti daiktinę prievolių užtikrinimo teisę), negali įgyti šių teisių išvestiniu būdu (*derivatively*), tačiau galimas sąžiningas įgijimas (*good faith acquisition*), jeigu išpildomos atitinkamos sąlygos²⁹.

²⁵ Šiame skirsnyje įtvirtintas DCFR II. – 7:201 straipsnis reglamentuoja sutarties nugincijimą dėl suklydimo (*mistake*), II. – 7:205 straipsnis – dėl apgaulės (*fraud*), II. – 7:206 straipsnis – dėl prievartos ar grasinimų (*coercion or threats*), II. – 7:207 straipsnis skirtas nepagrįsto išnaudojimo situacijoms (*unfair exploitation*).

²⁶ Tiesa, reikia pasakyti, kad kitais sutartinių santykių pasibaigimo atvejais, t. y. sutarties atsisakymo, sutarties nutraukimo bei dovanojimo atšaukimo atveju, DCFR laikosi kitokios pozicijos, t. y. šie išvardyti atvejai neturi retroaktyvaus daiktinio poveikio (skirtingai nei tai yra pripažįstama kai kuriose teisinėse sistemose) (*Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*). Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods, *supra* note 13, p. 4657).

²⁷ *Ibid.*, p. 4657.

²⁸ Taigi galėtume teigti, kad retroaktyvumas siaurąja prasme būdingas tik nugincijimo atvejais (*avoidance*).

²⁹ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods. Prepared by Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), *op. cit.*, p. 4658.

Kokia Lietuvos teisės pozicija šioje srityje? K. Laurinavičius kelia fundamentalų klausimą, ar pagal Lietuvos CK pripažinus, kad sandoris negalioja *ab initio*, nuosavybės teisė savaime grįžta pradiniam savininkui? Šis autorius nurodo, kad, pareiškus prievolinį teisinį reikalavimą (t. y. reikalavimą taikyti restituciją), reikia išspręsti šio reikalavimo patenkinimo daiktines teises pasekmes – šios pasekmės bus itin svarbios, jeigu daiktą nusipirkęs asmuo tampa nemokus arba jam yra iškeliami bankroto byla³⁰. Lietuvos teismų praktikoje šis klausimas paprastai neaptariamas, tačiau linkstama atkurti nuosavybės teisę, t. y. pripažįstama, kad nuosavybės teisė savaime grįžta pradiniam savininkui. Tokią išvadą K. Laurinavičius daro iš nuorodos, kad sandoriui negaliojant *ab initio* atkuriamą šalių buvusi padėtis – taigi taip, anot K. Laurinavičiaus, netiesiogiai pripažįstama, kad nuosavybės teisė priklauso pradiniam savininkui. Tačiau šis autorius atskleidžia ir tam tikrą prieštaravimą – CK nuosavybės teisės savaiminio sugrąžinimo pradiniam savininkui klausimas nėra išspręstas, o teismų praktikoje³¹ naudojamas vienas kitam prieštaraujančiais argumentais: vadovaujantis CK 1.95 straipsniu teigiama, kad šalys grąžinamos į buvusią padėtį (nuosavybės teisė grąžinama pradiniam savininkui), bet taip pat teigiama, kad taikoma tik restitucija (prievolinis teisinis reikalavimas), o ne vindikacija (kai savininkas išreikalauja daiktą iš kito asmens)³². Iš tiesų šis klausimas vertas diskusijos.

Kaip nurodo R. Birštonas, Lietuvos civilinės teisės doktrina ir teismų praktika linksta pripažinti kauzalinį nuosavybės teisės perleidimo modelį, pagal kurį sandorio, buvusio nuosavybės teisės perleidimo pagrindu, pripažinimas negaliojančiu (dėl jo retroaktyvios galios) panaikina ir nuosavybės teisės perleidimą, nuosavybės teisė grįžta pradiniam savininkui, daiktą turintis asmuo tampa neteisėtu jo valdytoju, pradinio savininko teisė susigrąžinti daiktą iš trečiųjų asmenų ribojama sąžiningo įgijėjo ap-

³⁰ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 125.

³¹ Savo ruožtu galime pasakyti, kad tokia nuomonė formuluojama ne tik teismų praktikoje – tai įstatyme įtvirtinta nuostata, tad galime teigti, kad tokią teismų praktiką tiesiogiai lemia teisinis reguliavimas (CK 1.80 str. 2 d., 6.145 str. 1 d.). Pavyzdžiui, LAT nurodo, kad: „Viena iš sandorio pripažinimo negaliojančiu teisinių pasekmių yra restitucija. Ji apibūdinama kaip šalių grąžinimas į padėtį, buvusią iki sandorio sudarymo, ir yra pažeistų civilinių teisių gynimo būdas. Bendrąsias restitucijos taisykles reglamentuoja CK Šeštosios knygos I dalies X skyriaus normos“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-227/2007).

³² Laurinavičius, K., *op. cit.*, p. 125.

saugos principu³³. Tačiau, šio autoriaus teigimu, „šią aiškią konstrukciją griaua CK 1.80 straipsnio 2 dalis, kuri aiškiai įtvirtina, jog pripažinus sandorį negaliojančiu tarp šalių taikoma restitucija (o ne vindikacija), t. y. ne daiktiniai, o prievoliniai teisiniai santykiai“³⁴. R. Birštonas taip pat konstatuoja, kad „tenka pripažinti Lietuvoje egzistuojant teisinę konstrukciją, pagal kurią tarp negaliojančio sandorio šalių pripažįstami prievoliniai teisiniai santykiai, o tarp pradinio turto savininko ir trečiųjų asmenų, šį turtą įgijusių, – daiktiniai teisiniai santykiai. Toks pradinio savininko teisinės padėties dvilypumas aiškiai prasilenkia su unitarine³⁵ nuosavybės teisės samprata“³⁶.

K. Laurinavičius formuluoja ir abejonę, ar pagrįsta negaliojančio sandorio šalies, kuri turi grąžinti daiktą, teises ginti skirtingai nei sąžiningo asmens (kuris ginamas vadovaujantis CK 4.96 str.) net ir tuomet, kai ir negaliojančio sandorio šalis, ir trečiasis asmuo vienodai rūpestingai išnagrinėjo turto įgijimo aplinkybes ir kelia klausimą, ar nereikėtų ginti sandorio šalies kaip sąžiningo įgijėjo³⁷. Nemanytume, jog autorius turėjo omenyje, kad daiktas neturėtų būti išreikalaujamas iš sandorio šalies, kaip jis tam tikrais atvejais nėra išreikalaujamas iš trečiojo sąžiningo įgijėjo. Gal čia veikiau turėta omenyje, kad sandorio šalies, turinčios grąžinti daiktą, nemokumo atveju daiktą perleidęs asmuo (atgavęs retroaktyviai nuosavybės teisę) galėtų reikalauti atskirti jam priklausančius daiktus iš nemokaus asmens turto? K. Laurinavičiaus nuomone, „net ir pripažinus sandorį negaliojančiu reikia tinkamai įvertinti, kokios turėtų būti daiktinės teisinės pasekmės sandorio šalims“³⁸. Šiame kontekste reikėtų išskirti du aspektus: pirma, negaliojančio sandorio šalies, kuriai tenka pareiga grąžinti daiktą, apsaugos garantijos (atsakant į klausimą, kodėl negaliojančio sandorio šalis ginama kitaip nei trečiasis asmuo), antra, negaliojančio sandorio šalies,

³³ Birštonas, R., *supra* note 6, p. 550.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Anot R. Birštono, „Lietuvos civilistikoje pripažįstama unitarinė nuosavybės teisės samprata, reiškianti, kad vienam asmeniui – savininkui (ar keliems apibrėžtiems asmenims – bendraturčiams) yra suteikiama išimtinė teisė į jo nuosavybės teisės objektą ir ši teisė apima visas įmanomas galias nuosavybės teisės objekto atžvilgiu, kiek to neriboja įstatymų nustatytos ribos“ (*Ibid.*, p. 542).

³⁶ *Ibid.*, p. 550.

³⁷ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 127.

³⁸ *Ibid.*

turinčios teisę reikalauti grąžinti daiktą, – ir jos teisių apsaugos garantijos, ir konkrečiai daiktą privalančio grąžinti asmens nemokumo atvejis.

K. Laurinavičiaus teigimu, CK nuostatomis dėl turto grąžinimo restitucijos, nepagrįsto praturtėjimo ir kitais atvejais trūksta aiškumo, nurodoma, kad turtas yra „grąžinamas“ arba kad asmuo turi teisę „išsireikalauti turtą“. Šio autoriaus manymu, „atkuriant šalių buvusią padėtį nuosavybės teisė turėtų būti sugrąžinta pradiniam savininkui, tačiau išskirtiniais atvejais būtina atsižvelgti į šalių padėtį ir jų teisėtus lūkesčius, o sąžiningai besielgiančios šalies interesai turėtų būti ginami“³⁹.

Sutiktume su tuo, kad į sąžiningos sandorio šalies, privalančios grąžinti daiktą restitucijos tvarka, interesus būtina atsižvelgti, tačiau į juos bus atsižvelgiama taikant prievolinės teisės normas, o ne kaip į sąžiningo įgijėjo (trečiojo asmens) interesus vindikacinio ieškinio prasme. Kadangi, pripažinus sandorį negaliojančiu tarp šalių taikomos prievolinės teisės normos, pasakytina, kad, mūsų manymu, kitaip vertinti šios padėties nėra galimybės atsižvelgiant į CK įtvirtintą reglamentavimą – čia yra aiškiai nurodyta, kad sandoriui negaliojant taikoma restitucija pagal šeštosios knygos normas. Galėtume tik diskutuoti, ar buvo tikslinga kodekse įtvirtinti atskiras restitucijos taisykles, ar būtų užtekę nuorodos, kad negaliojančių sandorių teisinės pasekmės išsprendžiamos taikant normas, reglamentuojančias kvazisutartines prievoles, kaip yra kai kuriose užsienio valstybėse, pavyzdžiui, Olandijoje ar Kanados Kvebeko provincijoje.

Dėl vindikacijos kodeksas irgi yra gana kategoriškas ir aiškus – savininkas vindikuoja daiktą iš svetimo neteisėto valdymo (kuris gali būti sąžiningas arba nesąžiningas). Jeigu vindikuojama iš trečiojo asmens, kuris šį daiktą įsigijo ne tiesiogiai iš savininko, taikomos CK 4.96 straipsnyje įtvirtintos taisyklės. Tad vėlgi – nėra įstatymo nustatytų prielaidų negaliojančio sandorio šaliai taikyti tas garantijas, kurios numatytos trečiajam asmeniui, nesusijusiam prievoliniais teisiniais santykiais su pradiniu savininku. Be to, jeigu laikytumės tos nuomonės, kad negaliojančio sandorio šalis galėtų gintis savo sąžiningumu, kaip aplinkybe, užkertančia kelią restitucijai (vindikacijai), iš esmės paneigtume sandorių negaliojimo, kaip pažeistų teisių gynimo būdo, prasmę ir paskirtį – atkurti teisinę padėtį, buvusią iki sudarant negaliojančiu pripažintą sandorį. Jeigu sandorio šalis galėtų teigti, kad daiktą ji įgijo sąžiningai ir dėl šios priežasties ji nepri-

³⁹ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 127–128.

valanti grąžinti jo kitai sandorio šaliai, nebegalėtume pritaikyti sandorių negaliojimo normų, jos tiesiog taptų beprasmės.

Esant dabartiniam teisiniam reglamentavimui negaliojančio sandorio šalies sąžiningumas gali būti ta aplinkybė, į kurią teismas atsižvelgs sprenddamas klausimą dėl restitucijos taikymo, dėl jos būdo parinkimo, dėl restitucijos apimties arba – dėl restitucijos netaikymo pagal CK 6.145 straipsnio 2 dalį. Ir tai yra pripažįstama dabartinėje teismų praktikoje⁴⁰, kartu pabrėžiant, kad aplinkybės, kurioms esant teismas nuspręstų netaikyti restitucijos, turi būti išimtinės. Kitais žodžiais tariant, restitucijos netaikymas negali tapti taisykle. Tad manytume, kad sandorio šalies sąžiningumas tam tikrais išimtiniais, teismo išsamiai motyvuotais atvejais iš tiesų galėtų lemti, kad restitucija bus netaikoma jam, kaip sąžiningam asmeniui, tačiau toks rezultatas bus pasiekiamas ne daiktinės teisės normomis, reglamentuojančiomis vindikaciją, o prievolinės teisės normomis, reguliuojančiomis restituciją.

2. Sąžiningas nuosavybės teisės įgijimas – sutartinis (išvestinis) ar pirminis įgijimo būdas?

CK 4.47 straipsnyje pateikiamas nebaigtinis nuosavybės teisės įgijimo pagrindų sąrašas – be šiame straipsnyje išvardytų, nuosavybės teisė gali būti įgyjama ir kitais įstatymuose numatytais pagrindais. Doktrinoje teigiama, kad CK 4.47 straipsnyje atskirai kaip nuosavybės teisės įgijimo būdas neminimas daikto įgijimas, kai pradinis daikto savininkas neturi

⁴⁰ Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-583/2008. Šioje nutartyje LAT nurodė: „Įstatyme tiesiogiai nurodoma, kad, konstatavus niekinio sandorio faktą, taikomos restitucijos taisyklės, nustatytos CK šeštosios knygos normose (CK 1.80 straipsnio 3 dalis). Taikant restituciją įprastai šalys grąžinamos į padėtį, buvusią iki sutarties sudarymo, tačiau bendrosios restitucijos taisyklės numato teismui teisę išimtiniais atvejais keisti restitucijos būdą ir netgi iš viso jos netaikyti, jeigu pagal susiklosčiusią teisinę situaciją niekinio sandorio konstatavimo metu šalių grąžinimas į ankstesnę padėtį prieštarautų viešajam interesui, sąžiningumo, protingumo ir teisingumo principams (CK 6.145, 6.146 straipsniai). Dėl to, teismas, sprenddamas niekinio sandorio padarinius, turi tirti sutarties vykdymo eigą, jos vykdymo specifiką, įvykdymo laipsnį, galimus nuostolius dėl restitucijos taikymo, kitas reikšmingas aplinkybes ir parinkti restitucijos būdą arba, esant išskirtinėms aplinkybėms, jos netaikyti.“

teisės išreikalauti daikto iš sąžiningo įgijėjo⁴¹. Tuo tarpu, pavyzdžiui, Vokietijoje toks atskiras įgijimo būdas tiesiogiai įvardijamas įstatymuose (BGB 932 str.⁴²). Tokį atskirą nuosavybės teisės įgijimo būdą formuluoja ir DCFR.

DCFR VIII. – 3:101 straipsnyje aptariamai sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo atvejai, kai daiktą perleidžia asmuo, neturintis teisės arba įgaliojimų perleisti nuosavybės teisės⁴³. Tokiais atvejais, taikant principus „*nemo dat quod non habet*“ arba „*nemo plus iuris transferre potest quam ipse habet*“, nuosavybės teisės perleidimas *stricto sensu* neįvyktų, tačiau šio straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtinama taisyklė, pagal kurią įgijėjas gali įgyti nuosavybės teisę, jeigu daiktą įgyja sąžiningai ir išpildomos kitos reikiamos sąlygos, DCFR komentaruose pabrėžiant, kad tokiu atveju pradi-

⁴¹ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 106.

⁴² BGB 932 str. Good faith acquisition from a person not entitled

(1) As a result of a disposal carried out under section 929, the acquirer becomes the owner even if the thing does not belong to the alienor, unless the acquirer is not in good faith at the time when under these provisions he would acquire ownership. In the case of section 929 sentence 2, however, this applies only if the acquirer had obtained possession from the alienor.

(2) The acquirer is not in good faith if he is aware, or as a result of gross negligence he is not aware, that the thing does not belong to the alienor.

⁴³ DCFR VIII. – 3:101: Good faith acquisition through a person without right or authority to transfer ownership

(1) Where the person purporting to transfer the ownership (the transferor) has no right or authority to transfer ownership of the goods, the transferee nevertheless acquires and the former owner loses ownership provided that:

(a) the requirements set out in VIII. – 2:101 (Requirements for the transfer of ownership in general) paragraphs (1)(a), (1)(b), (1)(d), (2) and (3) are fulfilled;

(b) the requirement of delivery or an equivalent to delivery as set out in VIII. – 2:101 (Requirements for the transfer of ownership in general) paragraph (1)(e) is fulfilled;

(c) the transferee acquires the goods for value; and

(d) the transferee neither knew nor could reasonably be expected to know that the transferor had no right or authority to transfer ownership of the goods at the time ownership would pass under VIII. – 2:101 (Requirements for the transfer of ownership in general). The facts from which it follows that the transferee could not reasonably be expected to know of the transferor's lack of right or authority have to be proved by the transferee.

(2) Good faith acquisition in the sense of paragraph (1) does not take place with regard to stolen goods, unless the transferee acquired the goods from a transferor acting in the ordinary course of business. Good faith acquisition of stolen cultural objects in the sense of VIII. – 4:102 (Cultural objects) is impossible.

(3) Where the transferee is already in possession of the goods, good faith acquisition will take place only if the transferee obtained possession from the transferor.

nio savininko teisė pasibaigia (išnyksta)⁴⁴. DCFR VIII. – 3:101 straipsnis apima situacijas: a) kai pradinis savininkas kilnojamąjį daiktą pameta ar toks daiktas iš jo yra pavagiamas arba kai pradinis savininkas daiktą patiki pagal sutartį (pvz., pasaugos, nuomos, įkeitimo ir pan.) asmeniui, kuris šį daiktą perleidžia trečiajam asmeniui; b) kai yra sudaryta pradinio savininko ir pirmojo įgijėjo sutartis, kurios pagrindu nuosavybės teisė būtų galėjusi pereiti, tačiau dėl tam tikrų priežasčių toks perleidimas neįvyksta – prie tokių situacijų priskiriami atvejai, kai pradinė sutartis yra negaliojanti nuo pat pradžių (*invalid from the beginning*) arba pripažįstama negaliojančia retroaktyviai (*avoided with retroactive effect*) (DCFR VIII. – 2:202 str. 1 ir 2 d.), neatsižvelgiant į tai, ar nuginčijimas (*avoidance*) įvyksta prieš perduodant daiktą trečiajam asmeniui, ar jau jį perdavus⁴⁵.

Lietuvos civilinės teisės doktrinoje taip pat jau buvo svarstyta, ar nuosavybės teisė gali būti perleidžiama remiantis negaliojančiu sandoriu, ir formuluotas teiginys, kad nuosavybės teisė „sugebėjo“ pereiti, nors, taikant *nemo dat* principą, negalėjo būti perleista⁴⁶. Reikėtų patikslinti šią nuomonę, ją išgryninant ir siejant su kitų autorių doktrinoje išsakytomis mintimis, kad sąžiningas įgijimas yra savarankiškas nuosavybės teisės įgijimo būdas. K. Laurinavičiaus teigimu, doktrinoje nepabrėžiama, ar tais atvejais, kai daikto negalima išreikalauti, įgijėjas įgyja nuosavybės teisę į daiktą (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas tik pabrėžia, kad savininko ir sąžiningo įgijėjo statusas yra nevienodas⁴⁷), ir daro išvadą, kad reikėtų pripažinti, jog asmuo, sąžiningai įgijęs daiktą, kai šio daikto negalima išreikalauti (yra įvykdytos CK 4.96 str. nurodytos sąlygos), turėtų būti laikomas daikto savininku, nes priešingu atveju apyvartoje būtų daiktų, kurie formaliai turėtų vieną savininką, bet iš tikrųjų būtų valdomi ir perleidžiami trečiųjų asmenų⁴⁸. Klausimą, kam priklauso nuosavybės teisė,

⁴⁴ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods, *supra* note 13, p. 4824.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 4825.

⁴⁶ Dambrauskaitė, A., *supra* note 12, p. 241.

⁴⁷ Pagrindiniai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo argumentai: pradinis savininkas ir daikto įgijėjas nėra lygiaverčiai savininkai. Įgyjant be savininko valios, daikto įgijimas pats savaime nereiškia ir nuosavybės teisės į tą daiktą atsiradimo, t. y. asmuo, įgijęs daiktą (įgijėjas), netampa to daikto savininku, o tik tampa faktiniu šio daikto valdytoju (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas).

⁴⁸ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 109.

kai daiktas įgyjamas ne iš savininko, o savininkui vindikuoti daikto neleidižia CK 4.96 straipsnio 1, 2 ir 4 dalys, į kurių aiškaus atsakymo nepateikia nei CK, nei teismų praktika, yra nagrinėjęs ir R. Birštonas. Šio autoriaus nuomone, „nuoseklus *nemo dat* principo laikymasis verstų daryti išvadą, kad sąžiningas įgijėjas nuosavybės teisės neįgijo <...> pradinį savininką tektų laikyti tebeturinčiu nuosavybės teise, kurios, tačiau, jis negali įgyvendinti; o sąžiningą įgijėją – tik valdytoju, kuris, tačiau, faktiškai gali įgyvendinti visas arba didelę dalį savininko teisių, o nuosavybės teisė būtų įgyjama, matyt, tik įgyjamąsios senaties būdu. Akivaizdu, kad tai gremėzdžiška teisinė konstrukcija, kuri neatitinka nei civilinės apyvartos poreikių, nei realaus gyvenimo“⁴⁹. R. Birštono nuomone, „vienareikšmiškai reikia pritarti Lietuvos doktrinoje jau anksčiau pareikštai nuomonei, kad sąžiningas įgijėjas iš karto įgyja⁵⁰ nuosavybės teisę – tai savarankiškas nuosavybės teisės įgijimo pagrindas“⁵¹.

Analizuojant, ar sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo būdas gali būti laikomas išvestiniu, ar pirminiu nuosavybės teisės įgijimo būdu, atsižvelgtina į K. Laurinavičiaus nuomonę: „Jeigu asmuo nuosavybės teisės neįgijo, jis negali perleisti daugiau teisių nei pats turi, vadinasi, kitas asmuo tada nuosavybės teisės iš jo negali įgyti. <...> Šis principas taikomas išvestiniams nuosavybės teisės įgijimo pagrindams. Atskirais atvejais, siekiant apsaugoti civilinės apyvartos dalyvių interesus, įstatymai numato galimybę nuosavybei atsirasti, nors perleidžiantis asmuo tokios teisės ir neturi, jeigu įvykdomos įstatyme numatytos sąlygos“⁵². Manytume, kad šiame kontekste ne veltui vartojamas žodis „atsirasti“, o ne „įgyti“, nes sąžiningas įgijimas laikomas ne išvestiniu nuosavybės teisės įgijimo būdu, o pirminiu⁵³ – sąžiningas įgijėjas laikomas teise įgijusiu ne sandorio pagrindu ir ne iš sandorio šalies, o įstatymo (arba tam tikrų juridinių faktų sudė-

⁴⁹ Birštonas, R., *supra* note 6, p. 554.

⁵⁰ Tik kyla klausimas, ką šis autorius turi omenyje, teigdamas, kad nuosavybės teisė įgyjama „iš karto“. Pavyzdžiui, K. Laurinavičius, teigdamas „iš karto“, turi omenyje „pasibaigus laiko tarpui, per kurį savininkas turi teisę išsireikalauti daiktą“.

⁵¹ Birštonas, R., *op. cit.*, p. 554.

⁵² Baranauskas, E. *et al. Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010, p. 95–96.

⁵³ *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods. *supra* note 13, p. 4825. Lietuvos teisės moksle teigiama, kad „jeigu įgyjant jau egzistuojantį objektą įgijėjo teisės atsiranda nepriklausomai nuo buvusio savininko teisių apimties, toks įgijimo būdas vadinamas pirminiu“ (Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 96).

ties) pagrindu. Kokių pagrindų sąžiningas asmuo įgyja nuosavybės teisę? K. Laurinavičiaus nuomone, tais atvejais, kai ginami sąžiningų trečiųjų asmenų interesai, galima teigti, kad tam tikrų veiksmų, faktų sudėtis yra pagrindas įgyti nuosavybės teisę⁵⁴. Šis autorius pabrėžia, kad, priešingai nei įgyjamosios senaties atveju, sąžiningas daikto įgijėjas turėtų būti laikomas įgijusiu nuosavybės teisę iš karto (nuo momento, kai pradinis savininkas praranda teisę susigrąžinti daiktą), nes atsirado juridiniai faktai, kuriais remiantis neginamos pradinio savininko teisės ir suteikiamas pirmumas sąžiningo įgijėjo teisėms – leidimas įgyti nuosavybės teisę sąžiningai įgyjant daiktą sietinas su teisėtais lūkesčiais ir teisingumo principu⁵⁵. Kauzaliname modelyje sąžiningas nuosavybės teisės įgijimas (arba *bona fides* įgijimas) padeda apsaugoti trečiuosius asmenis. Taip pat svarbu pabrėžti, kad sąžiningas įgijimas reikalingas civilinės apyvartos dalyvių interesams, t. y. apyvartai, kuri suprantama kaip dinaminis, o ne statiškas reiškiny, apsaugoti.

Kitaip sąžiningo įgijimo klausimas sprendžiamas valstybėse, kuriose įtvirtintas nuosavybės teisės perleidimo modelis įvardijamas kaip abstraktaus perleidimo sistema (*abstract transfer system*). Aiškiausias tokio modelio pavyzdys – Vokietijos teisė. Prievolinei sutarčiai nesuteikiama perleidžiamoji galia – teisinė pasekmė, t. y. nuosavybės teisės perleidimas turi remtis kita (atskira) sutartimi.

M.-R. McGuire nurodo, kad Vokietijoje nuosavybės teisės perleidimas (*transfer of title*) yra daiktinės sutarties, o ne sutarties, kuria sukuriamą prievolę perleisti nuosavybės teisę, pasekmė – ši prievolinė sutartis, kaip teisinio sandorio pagrindimas, yra praradusi titulo (nuosavybės teisės) perleidimo reikšmę: pagrindas (*cause in law*), kaip perleidimo ekonominė priežastis, yra tik *underlying rationale of the transfer*, bet tai nėra galiojimo reikalavimas. Iš to išplaukia, kad prievolinės sutarties negaliojimas neturi įtakos daiktinės sutarties galiojimui ir nedaro negaliojančio nuosavybės teisės perleidimo⁵⁶. Manytume, svarbu pabrėžti, jog prievolinė sutartis yra praradusi būtent nuosavybės teisės perleidimo (*transfer*

⁵⁴ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 110.

⁵⁵ *Ibid.*, Study Group, p. 83, 93.

⁵⁶ McGuire, M.-R. National Report on the Transfer of Movables in Germany. In *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Volume 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011, p. 72.

of title) reikšmę, tačiau tuo nesiekiami pasakyti, kad prievolinė sutartis apskritai ne(be) turi jokios teisinės reikšmės. Ir tai puikiausiai atskleidžia M.-R. McGuire pateikiamas pavyzdys⁵⁷:

A perduoda daiktą B ir jam jį perduoda, B šį daiktą perleidžia neatlygintinai (padovanoja) C. Po kurio laiko A išsiaiškina, kad jo ir B sudaryta pirkimo–pardavimo sutartis dėl formalaus trūkumo (formos reikalavimų pažeidimo) yra niekinė (*void*). Kadangi prievolinė sutartis tarp A ir B yra niekinė, galiojančiam titulo perleidimui trūksta galiojančio *pagrindo* (*valid cause as its justification*). B laikomas nepagrįstai praturtėjusiu (*unjustly enriched*) ir jam kyla pareiga iš naujo perleisti daiktą (*retransfer the asset*) pagal BGB § 812 I. Tačiau B negali iš naujo perleisti daikto A, nes jis nuosavybės teisę į tą daiktą jau yra perleidęs C. Tokiu atveju pareiga iš naujo perleisti daiktą pakeičiama pareiga perduoti tai, ką B gavo perleidęs daiktą. Tačiau šiuo atveju B nėra nieko gavęs (nes daiktą padovanojo). Tuomet A negali iš B reikalauti nei iš naujo perleisti daiktą, nei grąžinti tai, ką jis gavo perleidęs daiktą. C, kuris įgijo daiktą neatlygintinai, nesuteikiama apsauga (kaip ir B) ir remiantis BGB § 822 C turi perleisti daiktą A.

K. Laurinavičius yra išreiškęs mintį, kad ir Lietuvoje „yra galimybė atskirai vertinti sandorio ir nuosavybės teisės perdavimo negaliojimą. Pavyzdžiui, perduodant nekilnojamuosius daiktus taikomos specialios taisyklės <...>, pagal kurias tokio daikto perdavimas įforminamas sudarant priėmimo–perdavimo aktą ar kitą sutartyje numatytą dokumentą. Kadangi šalių sudarytas dokumentas išreiškia šalių valią (vienos šalies valią perduoti nuosavybės teisę, o kitos – ją priimti), toks dokumentas galėtų būti vertinamas nesiejant jo su pirkimo–pardavimo sutarties galiojimu. Atskiras dokumentas šalių susitarimu gali būti sudaromas įforminant ir kilnojamųjų daiktų perdavimą, tuo atskirai išreiškiant šalių valią dėl daikto perdavimo“⁵⁸. Taigi šis autorius iš esmės kalba apie vokiškąjį modelį, tačiau kyla klausimas, ar tikrai Lietuvos teisinėje sistemoje egzistuoja prielaidos, kurios leistų funkcionuoti vokiškajam modeliui. Doktrinoje buvo išreikšta nuomonė, kad CK 6.398 straipsnyje nurodytas priėmi-

⁵⁷ McGuire, M.-R. National Report on the Transfer of Movables in Germany. In *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Volume 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011, p. 75.

⁵⁸ Laurinavičius, K., *supra* note 7, p. 128.

mo–perdavimo aktas (kaip iš sutarties kylančios prievolės perduoti daiktą įvykdymas) nelaikytinas savarankišku daiktiniu teisiniu sandoriu⁵⁹ (juo įforminamas fizinis veiksmas – daikto perdavimas), kad perdavimas – tai veiksmas, kuris reikalingas tam, kad būtų įvykdyta sutartis ar kitas sandoris, t. y. vykdymo veiksmas, o ne savarankiška sutartis⁶⁰. Be to, mūsų manymu, į Lietuvos teisę nebuvo perkeltas atskyrimo ir abstrakcijos principai, atvirkščiai – buvo bandoma įdiegti kauzalinį nuosavybės teisės perleidimo modelį. Tai pažymima ir V. Mikelėno nacionalinėje ataskaitoje, kuri buvo pateikta rengiant DCFR. V. Mikelėno nuomone, pagal CK 4.47 straipsnį nuosavybės teisės perleidimas turi būti paremtas aiškiu teisiniu ir galiojančiu pagrindu (*clear legal and valid basis*), tokio pagrindo nebuvimas (pvz., sutarties pripažinimas negaliojančia) lemia perleidimo negaliojimą ir remiantis tuo daroma išvada, kad Lietuvos teisėje aiškiai įtvirtinta kauzalinė perleidimo sistema⁶¹. Sutikdami su šio autoriaus nuomone dėl kauzalinės sistemos įtvirtinimo, vis dėlto galėtume diskutuoti dėl šios nuomonės pagrindimo vien CK 4.47 straipsniu. CK 4.47 straipsnyje nurodyta, kad nuosavybės teisė gali būti įgyjama pagal sandorius, paveldėjimu ir kitais įstatymo nustatytais pagrindais. Tačiau šioje normoje nėra pabrėžiama, kad būtinas galiojantis nuosavybės teisės perleidimo pagrindas – tokia norma yra įtvirtinta, pavyzdžiui, Olandijos CK, kurio 3:84 straipsnio 1 dalis numato, kad nuosavybės teisės perleidimas (šalia daikto perdavimo) turi turėti *galiojančią* pagrindą (oland. *titel*, lot. *causa*)⁶². Tuo tarpu, pavyzdžiui, Vokietijos teisinėje sistemoje, vien ta aplinkybė, kad vienas įprasčiausių nuosavybės teisės įgijimo pagrindų taip pat, matyt, yra įgijimas pagal sandorius, vis dėlto dar nereiškia, kad nuosavybės teisė negalėtų būti įgyjama, nors prievolinė sutartis (arba sandoris) negalioja. Taikant atskyrimo ir abstrakcijos principus Vokietijos teisėje pripažįstamos situacijos, kai nuosavybės teisės perleidimas įvyksta nepaisant prievolinės sutarties negaliojimo. Tad manytume, kad vien CK 4.47 straipsnis

⁵⁹ Dambrauskaitė, A., *supra* note 11: 42.

⁶⁰ Mikelėnas, V., *supra* note 16, p. 365.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Article 3:84(1) *Transfer of property requires delivery pursuant to a valid title by the person who has the right to dispose of the property* (The Civil Code of the Netherlands. By H.C.S. Warendorf, R. Thomas, I. Curry-Sumner. Wolters Kluwer, 2009, p. 460; *Selected National, European and International Provisions from Public and Private Law. The Maastricht Collection*. Edited by P. Kiiver and N. Kornet. Amsterdam: Europa Law Publishing, 2008, p. 253).

dar nepadedą atsakyti į klausimą, ar Lietuvoje pasirinktas kauzalinis, ar abstraktus nuosavybės teisės perleidimo modelis. Tokią išvadą būtų galima daryti tik atsižvelgiant į kitas aplinkybes, jų visetą⁶³. O pripažinus egzistuojant kauzalinį modelį darytina išvada, kad trečiasis asmuo, įgydamas daiktą iš asmens, kurio įgijimo pagrindas pripažintas negaliojančiu, nuosavybės teisę į tokį daiktą gali įgyti sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo būdu kaip savarankišku nuosavybės teisės atsiradimo pagrindu.

Apibendrinimas

Sąžiningo nuosavybės teisės įgijimo tema tapo ypač aktuali pastaraisiais metais – Lietuvoje dėl problematikos naujumo, Europoje – dėl privatinės teisės vienodinimo darbų. Tema plačiai nagrinėta teoriniu lygmeniu europinėje privatinės teisės doktrinoje. Lietuvos civilinės teisės doktrinoje ši diskusija dėl sąžiningo įgijimo taip pat yra prasidėjusi, aiškiai apčiuopiant šio klausimo praktinę reikšmę. Reikia manyti, kad ir teismų praktikoje bus atidžiau analizuojamas ir aptariamasis daiktinis negaliojimo poveikis. Anksčiau ar vėliau iškils klausimas dėl restitucijos skolininko, privalančio restitucijos tvarka grąžinti daiktą, buvusį pripažinto negaliojančiu sandorio dalyku, nemokumo ir reikės atsakyti į klausimą, ar tas daiktas gali būti laikomas priklausančiu restitucijos skolininkui (ar tai yra jo turto, į kurį gali būti nukreipiami kreditorių reikalavimai, dalis), ar vis dėlto turėtume laikyti, kad tikrasis daikto savininkas yra išsaugojęs nuosavybės teisę ir dėl to tas daiktas gali (ir turi) būti išskirtas iš bankrutuojančio restitucijos skolininko turto masės (t. y. savininkui suteikiama teisė vindikuoti daiktą iš bankrutuojančio restitucijos skolininko).

⁶³ CK 4.48 straipsnio 1 dalis nustato, kad perduoti nuosavybės teisę gali pats savininkas arba jo įgaliotas asmuo. CK 4.48 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad perdavimo būdu naujasis savininkas įgyja į perduotą daiktą (turtą) tiek teisių ir pareigų, kiek jų turėjo buvęs daikto (turto) savininkas, jeigu įstatymas ar sutartis nenustato kitaip (tokia formuluo­­tė atspindi *nemo dat* taisyklės esmę). Derinant šias taisykles su CK 1.95 straipsnio 1 dalyje įtvirtintu sandorių pripažinimo negaliojančiais grįžtamosios galios principu bei CK 1.80 straipsnio 4 dalyje nustatyta taisykle, manytina, kad Lietuvoje pripažįstamas kauzalinis modelis, o tai reiškia, jog turime pripažinti, kad, pavyzdžiui, negaliojant pirkimo–pardavimo sutarčiai, nuosavybės teisės perleidimas yra negaliojantis ir pirkėjas, pats neįgijęs nuosavybės teisės, negalėjo jos perleisti trečiajam asmeniui ir kad pradinis savininkas, atgavęs savininko statusą, gali vindikuoti daiktą iš trečiojo asmens (Dambrauskaitė, A., *supra* note 11: 42).

Sąžiningas nuosavybės teisės įgijimas kaip *sui generis* įgijimo būdas priskirtinas prie pirminių nuosavybės teisės įgijimo pagrindų. Kausalinio nuosavybės teisės perleidimo modelio valstybėse, įskaitant ir Lietuvą, pripažinus negaliojančia sutartį, kuria remiantis buvo siekiama perleisti nuosavybės teisę, susiklosto situacija, kai trečiasis asmuo (sąžiningas įgijėjas) daiktą įgyja iš asmens, neturinčio teisės perleisti nuosavybės teisės. Tad trečiasis asmuo nuosavybės teisę įgyja ne prievolinės sutarties (sandorio), o juridinių faktų sudėties (arba įstatymo) pagrindu.

LITERATŪRA

1. Altgen, Ch. The Acquisition of GmbH Shares in Good Faith. *German Law Journal*. 2008, 09 (09): 1141–1154.
2. Baranauskas, E. *et al. Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010.
3. Baranauskas, E. Kai kurios įkeitimo teisinio reguliavimo problemos. *Jurisprudencija*. 1999, 14 (6): 23–34.
4. Baranauskas, E. Įkeitimo teisinė prigimtis. *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16): 127–132.
5. Baranauskas, E. Įmonės įkeitimas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 124–127.
6. Birštonas, R. *Valdymas ir nuosavybės teisė. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: MRU, 2013, p. 529–556.
7. Cirtautienė, S.; Vasarienė, D. Social Purpose of Private Property. *Jurisprudencija*. 2009, 4 (118): 105–122.
8. Dambrauskaitė, A. *Sandorių negaliojimo teisinės pasekmės*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2009.
9. Dambrauskaitė, A. Sandorių pripažinimo negaliojančiais daiktiniai teisiniai aspektai. *Justitia*. 2008, 4 (70): 36–44.
10. Gilmore, G. The Commercial Doctrine of Good Faith Acquisition. *The Yale Law Journal*. 1954 63 (8): 1057–1122. <http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2679>.
11. Kadner Graziano, T. *Comparative Contract Law. Cases, Materials and Exercises*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan, 2009.
12. Merryman, J. H. *The Good Faith Acquisition of Stolen Art*. Stanford Law School. Research Paper No. 1025515. <<http://ssrn.com/abstract=1025515>>.
13. Laurinavičius, K. Nuosavybės teisės įgijimas ir praradimas. In Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010, p. 95–130.
14. Mikelėnas, V. Vindikacija ir jos taikymas. *Justitia*. 2005, 1 (55): 2–13.
15. Mikelėnas, V. National Report on the Transfer of Movables in Lithuania. In *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Vol. 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011, p. 333–407.

16. *National Reports on the Transfer of Movables in Europe*. Edited by W. Faber / B. Lurger. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011. Vol. 1: Austria, Estonia, Italy, Slovenia; Vol. 2: England and Wales, Ireland, Scotland, Cyprus; Vol. 3: Germany, Greece, Lithuania, Hungary; Vol. 4: France, Belgium, Bulgaria, Poland, Portugal; Vol. 5: Sweden, Norway and Denmark, Finland, Spain; Vol. 6: The Netherlands, Switzerland, Czech Republic, Slovakia, Malta, Latvia.
17. Nekrošius, V. Valdymo atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai Lietuvos civilinėje teisėje. *Justitia*. 2004, 6 (54): 12–17.
18. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Jurisprudencija*. 2002, 28 (20): 69–79.
19. Pakalniškis, V. Valdymas ir valdymo gynimas Lietuvos Respublikos Civiliniame kodekse. *Jurisprudencija*. 2004, 54 (46): 29–40.
20. Pakalniškis, V. The doctrine of property law and the Civil Code of the Republic of Lithuania. *Jurisprudence*. 2004, 50 (42): 55–65.
21. Pakalniškis, V. Roman Doctrine of Possession in Contemporary Lithuanian Civil Law. *Orbis Ivris Romani. Journal of Ancient Law Studies*. Trnavy, 2005, 10: 167–182.
22. Pakalniškis, V. Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje. *Jurisprudencija*. 2005, 71 (63): 76–85.
23. Pakalniškis, V.; Žilys, J. The problem of the Institute of Property and the restitution of property rights in constitutional jurisprudence of Lithuania. Some issues of genesis. *Įpašums, tã apgrūtinãjumi: problẽmas, risinãjumi, iespẽjas: rakstu krãjums*. Riga: Biznesa augstskola Turība, 2006, p. 43–52.
24. Pakalniškis, V.; Cirtautienė, S. Atidalijimo iš bendrosios dalinės nuosavybės įgyvendinimo problemos Lietuvos teismų praktikoje. *Jurisprudencija*. 2009, 2 (116): 277–294.
25. Pakalniškis, V. Nuosavybės teisės gynimas. In Baranauskas E. *et al. Daiktinė teisė*. Vilnius: MRU, 2010, p. 186–191.
26. Petrauskaitė, D. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Ketvirtoji knyga. Daiktinė teisė. *Justitia*. 2004, 1 (49): 35–45; 2 (50): 10–25; 3 (51): 12–21; 4 (52): 10–20; 5 (53): 10–20.
27. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition. Vol. 5. Book VIII. Acquisition and loss of ownership of goods. Prepared by Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Ch. Von Bar and E. Clive. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2011.
28. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Outline Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke. Munich: Sellier. European Law Publishers, 2009.

29. Sakavičius, J. Turto patikėjimo teisė ir jos ypatumai Lietuvos civilinėje teisėje. *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3 (3): 1095–1110.
30. Sakavičius, J. Kai kurie daiktinės ir prievolinės teisės santykio probleminiai aspektai. *Jurisprudencija*. 2008, 5 (107): 42–49.
31. Salomons, A. F. *The Purpose and Coherence of the rules on Good Faith Acquisition and Acquisitive Prescription in the European Draft Common Frame of Reference. A tale of two gatekeepers*. Centre for the Study of European Contract Law Working Paper Series No. 2011/01. <<http://ssrn.com/abstract=1749484>>.
32. Salomons, A. F. *How to Draft New Rules on the Bona Fide Acquisition of Movables for Europe? Some Remarks on Method and Content*. Centre for the Study of European Contract Law Working Paper Series No. 2007/02. <<http://ssrn.com/abstract=979458>>.
33. Smaliukas, A. et al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Ke tvirtoji knyga. Daiktinė teisė. XI skyrius Hipoteka*. Vilnius: Justitia, 2013.
34. Smaliukas, A. Istorinė kilnojamojo turto įkeitimo teisės analizė – klasikinis ir tradicinis modeliai. *Teisė*. 2002, 45: 124–138.
35. Smaliukas, A. Lyginamoji įkeitimo teisės reformos analizė: modernaus įkeitimo sampratos problemos. *Teisė*. 2003, 46: 117–138.
36. Smaliukas, A. Universalus įkeitimas: lyginamoji analizė. *Teisė*. 2003, 47: 164–186.
37. *Selected National, European and International Provisions from Public and Private Law. The Maastricht Collection*. Edited by P. Kiiver and N. Kornet. Amsterdam: Europa Law Publishing, 2008.
38. *The Civil Code of the Netherlands*. By H. C. S. Warendorf, R. Thomas, I. Curry-Sumner. Wolters Kluwer, 2009.
39. UNIDROIT 1975 – Etude XLV – Doc. 58. *Projet de convention portant loi uniforme sur l'acquisition de bonne foi d'objets mobiliers corporels*. Publié dans la Revue de droit uniforme, 1975, I <<http://www.unidroit.org/french/documents/1975/etude45/s-45-58-f.pdf>>.
40. Van Liet, L. *Acquisition and Loss of Ownership of Goods – Book VIII of the Draft Common Frame of Reference*. Maastricht European Private Law Institute. Working Paper No. 2011/25. June 2011. <<http://www.ssrn.com>>. <<http://ssrn.com/abstract=1856004>>.
41. Vasarienė, D. Viešojo nuosavybė: valstybės biudžeto lėšų formavimas ir paskirstymas in Viešosios teisės raida: *de jure* ir *de facto* problematika. Vilnius: Leidykla MES, 2013, p. 426–443.
42. Vasarienė, D.; Cirtautienė, S. Prigimtinės teisės į privačią nuosavybę apsauga Lietuvoje. *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2010, p. 457–471.

43. Vasarienė, D.; Žukauskas, P. Nuosavybės paėmimas visuomenės poreikiams. In *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: MRU, 2013, p. 579–613.
44. *Vokietijos civilinis kodeksas BGB* <http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p3622>.
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-294/2007.
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-583/2008.
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-227/2007.
48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas.

VIENAŠALIŠKAS SUTARTIES NUTRAUKIMAS: PAPILDOMAS TERMINAS SUTARČIAI ĮVYKDYTI IR ESMINIS SUTARTIES PAŽEIDIMAS

Tomas Chochrin

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Civilinės justicijos instituto lektorius

Įvadas

Rengiantis Lietuvos stojimui į Europos Sąjungą buvo įgyvendinama ne viena reforma. Pokyčiai turėjo įtakos ir privatinei teisei, t. y. buvo parengtas naujas Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas¹ (toliau – CK), kuris pakeitė 1964 m. tarybinį Civilinį kodeksą. Šią reformą galima pavadinti gana radikalia, nes vos per kelerius metus kodekso kūrėjų darbo grupei teko parengti visiškai naują kodifikuotą privatinės teisės įstatymo projektą ir pateikti jį priimti Seimui. Tai galima pavadinti nepavydėtina užduotimi, kuri pareikalavo per tokį trumpą laiką parengti modernią, šiuolaikinės komercinės teisės ypatumus atitinkančią teisinio reguliavimo priemonę.

Viena iš svarbiausių užduočių rengiant naują CK buvo sukurti bendrųjų sutarčių teisės nuostatus, kurių tarybiniame Civiliniame kodekse išvis nebuvo, jame egzistavo tik atskirų sutarčių rūšių nuostatos. Šiai užduočiai įgyvendinti kodekso kūrėjai, ko gero, pasirinko vieną iš racionaliausių sprendimų. Kodekso oficialiajame komentare rašoma², jog CK šeštosios knygos II dalis (CK 6.154–6.228 str.) parengta pagal Tarptautinio privatinės teisės unifikavimo instituto (toliau – UNIDROIT) parengtus ir 1994 m. paskelbtus tarptautinių komercinių sutarčių principus (toliau –

¹ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

² Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių Teisė*. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 191.

UNIDROIT principai³) ir Europos sutarčių teisės komisijos parengtus Europos sutarčių teisės principus⁴ (toliau – PECL principai). Iš tiesų, jeigu nuosekliai lygintume UNIDROIT principų 1994 m. redakciją ir naujojo CK šeštosios knygos II dalį, prieitume prie išvados, kad jos beveik sutampa. Tai reiškia, jog kodekso kūrėjai pasirinko perkėlimo metodą (angl. *transplantation method*), kuriuo iš esmės perkėlė UNIDROIT principus į naująjį CK. Tokį metodą galime pavadinti racionaliū ir veiksmingū, nes per minėtą vos keleriū metų laikotarpį vargu ar įmanoma sukurti ką nors geresnio nei ši unifikuotos sutarčių teisės sistemos priemonė. Pažymėtina, jog viena iš priežasčių, kaip nurodoma UNIDROIT principų preambulės 6 dalyje⁵, dėl kurios ir buvo sukurti šie principai, buvo ta, kad jie būtų kaip pavyzdys atskirū valstybiū įstatymū leidėjams, t. y. jau tada teigta, kad kai kurios valstybės neturi sutarčių teisės tradicijos ir jų sutarčių teisės institutai nėra pakankamai išsivystę. Taigi galima daryti išvadą, jog mūsų kodekso kūrėjai, perkeldami UNIDROIT principus į mūsų CK, panaudojo juos pagal vieną iš jų tikslinių paskirčių. Taip pat pasakytina, kad PECL principai tiesiogiai nebuvo naudojami kuriant CK, nes, kaip savo disertacijoje teigia S. Drazdauskas, PECL principai ir turiniu, ir struktūra yra labai panašūs į UNIDROIT principus, nors kartais prioritetą teikia šiek tiek kitokiems sprendimams, tačiau nežymūs šių dviejū dokumentū skirtumai nekelia dideliū problemū⁶. Trumpai tariant, nebuvo prasmės du kartus perkelti iš esmės analogiško reguliavimo priemoniū.

Svarbu, jog UNIDROIT principū perkėlimas nevyko išimtinai perkeliant dokumento tekstą į naująjį CK. Šeštosios knygos antroje dalyje atsirado ir visiškai naujų, UNIDROIT principuose neegzistuojančių nuostatū, taip pat kai kurios perkeltū principū nuostatos buvo modifikuotos. Tam tikras modifikacijas neretai būna sunku paaiškinti, nes atrodo, kad jos griaua pamatines UNIDROIT principū kūrėjų idėjas.

³ *Principles of International Commercial Contracts*. Rome: UNIDROIT, 1994 [žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltext-english.pdf>>

⁴ Lando, O.; Beale, H. *The Principles Of European Contract Law. Parts I and II*. Prepared by the Commission on Contract Law. The Hague: Kluwer Law International, 2000.

⁵ *Supra* note 3, p. 1–6.

⁶ Drazdauskas, S. *Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei*. Socialinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 9–10.

Šio straipsnio autorius savo tyrimo objektu pasirinko vienašališko sutarties nutraukimo būdus. Tikslas – išnagrinėti, kokią įtaką CK turi esminio sutarties pažeidimo ir papildomo termino sutarčiai įvykdyti doktrinos. Siekiama atkleisti šių doktrinų atsiradimo raidą, paskirtį, tarpusavio santykį, jų išorinę ir vidinę raiškos formą ne tik mūsų CK, UNIDROIT ir PECL principuose, bet ir kituose sutarčių teisės šaltiniuose bei kitų valstybių nacionalinės teisės tradicijose.

1. Papildomo termino sutarčiai įvykdyti ir esminio sutarties pažeidimo raida

Istoriškai papildomo termino sutarčiai įvykdyti ir esminio sutarties pažeidimo⁷ doktrinos vystėsi skirtingose teisės sistemose. Jos neturi nei senų romėnų, nei kanonų teisės ištakų. Papildomas terminas sutarčiai įvykdyti pirmiausia yra germaniškosios privatinės teisės rezultatas, nors skirtingų jo formų pasitaikė ir kitose nacionalinėse teisės sistemose. Įstatymu įtvirtinta jo išraiškos forma yra Vokietijos civiliniame kodekse⁸ (toliau – BGB), o esminio sutarties pažeidimo doktrina pirmiausia vystėsi bendrosios teisės sistemoje, t. y. Anglijos Lordų Rūmų kuriamais precedentais, kuriais dažniausiai buvo sprendžiami tarptautinės prekybos klausimai. Abiejų šių doktrinų atsiradimo prielaida – objektyvi komercinių sutartinių santykių tikrovė, kuri padiktavo, kad sutartys ne visada gali būti tinkamai ir laiku įvykdytos. Galimi atvejai, kai kreditorius praranda interesą gauti sutarties įvykdymą, pavyzdžiui, skolininkui vėluojant arba jeigu, kreditoriaus turimais duomenimis, mažai tikėtina, kad skolininkas įvykdys sutartį, sutartis įvykdoma pažeidžiant jos sąlygas ir taip kreditoriui negaunant to, ko jis tikisi iš sutarties. Tokiais atvejais gali būti ekonomiškai naudingiau vienašališkai nutraukti sutartį, taip apsaugant nuo galimai ateityje kilsiančių

⁷ Esminis sutarties pažeidimas (angl. *fundamental breach*) skirtingose teisės šaltiniuose dar būna vadinamas esminiu sutarties neįvykdymu (angl. *fundamental non-performance*). Dėl aiškumo, kadangi CK įtvirtinta esminio sutarties pažeidimo sąvoka, šio tyrimo autorius vartos būtent ją, vertindamas esminį sutarties pažeidimą ir esminį sutarties neįvykdymą kaip grynai sinonimines sąvokas.

⁸ Bürgerliches Gesetzbuch pradėtas kurti 1881 m., o įsigaliojo 1900 m. sausio 1 d. Papildomas terminas sutarčiai įvykdyti buvo įtvirtintas BGB 326 straipsnyje iki 2002 m. Vokietijos civilinio kodekso reformos.

nuostolių, nei laukti, kol sutartis bus įvykdyta pavėluotai arba ištaisyta, jei buvo įvykdyta netinkamai. Siekdamas to paties rezultato – vienašališkai nutraukti sutartinius santykius – skirtingos sistemos prie jo priėjo skirtingais būdais. Vokiečių teisės sistemoje rastas sprendimas prieš nutraukiant sutartį sutarties neįvykdančiai šaliai beveik visada suteikti papildomą terminą, t. y. paskutinę galimybę įvykdyti sutartį (vok. *Nachfrist*), o anglų teisės sistemoje – sutartį galima nutraukti iš karto įvykus esminiam sutarties pažeidimui (esant esminio sutarties pažeidimo sąlygoms), tačiau taip pat egzistavo ir atveju, kai sutartis galėjo būti nutraukta ir nustačius papildomą terminą, kai sutarties neįvykdymas siejamas būtent su termino ją įvykdyti praleidimu. Toliau šias doktrinas ir aptarsime.

Esminio sutarties pažeidimo doktrinos užuomazgų galime rasti XVIII a. pradžios Anglijos teismų sprendimuose. *Ritchie v. Atkinson*⁹ byloje, kurioje nagrinėtas klausimas dėl mažos dalies kanapių krovinio praradimo, lordas Mansfleidas, remdamasis senesniais precedentais dėl vergų pardavimo¹⁰, analogiškai išaiškino, jog kaip dėl vieno vergo trūkumo negalima nutraukti sutarties, kuria nustatytas didelio skaičius vergų perdavimas, taip dėl mažos dalies krovinio trūkumo negali būti nutraukta sutartis dėl viso krovinio atgabenimo. Prieita prie išvados, kad jeigu pažeidimas yra toks, jog nėra visiškai nukrypstama nuo to, dėl ko šalys susitarė, toks pažeidimas nėra fundamentalus, t. y. pateisinantis visos sutarties sužlugdymą.

Tolesnėje teismų praktikoje nuosekliai plėtota ši doktrina, pavyzdžiui, *Tarrabochia v. Hickie*¹¹ byloje, remiantis lordo Ellenborough'o išaiškinimu byloje *Davidson v. Gwynne*¹², nurodoma, kad tik tuomet, kai sutarties neįvykdymas paveikia sutarties esmę (angl. *the root of the contract*), sutartį galima nutraukti, tačiau jeigu dėl sutarties pažeidimo kilusiai žalai pašalinti pakankama gynybos priemonė yra nuostolių atlyginimas, sutarties nutraukti negalima.

Byloje *Freeman v. Taylor*¹³ buvo konstatuota, kad norint nustatyti, ar sutartis buvo nutraukta teisėtai, reikia teigiamai atsakyti į klausimą, ar realaus sutarties įvykdymo nukrypimas nuo to, dėl ko sutartimi savo valią

⁹ *Ritchie v Atkinson* (1808) 10 East 295.

¹⁰ *Boone v Eyre* (1779), 1 H. Bl 273.

¹¹ *Tarrabochia v Hickie* (1856) 1 H & N 183.

¹² *Davidson v Gwynne* [1810] EngR 263; (1810) 12 East 381.

¹³ *Freeman v. Taylor* [1846] 8 Bingham 124.

išreiškė šalys, yra tokios apimties, kad kreditorius negautų tos naudos, dėl kurios sudarė sutartį.

Viena iš svarbiausių bylų, susijusių su esminio sutarties pažeidimo doktrinos formavimu, yra laikoma 1961 m. *Hong Kong Fir Shipping v. Kawasaki Kisen Kaisha*¹⁴. Joje spręstas klausimas, ar laivo tinkamumas plaukti jūra (angl. *seaworthiness*) yra esminė užsakomojo reiso (angl. *charter-party*) sutarties sąlyga. Iki šios bylos anglų sutarčių teisėje egzistavo problema, jog sutartį buvo galima nutraukti tik dėl vadinamųjų esminių sutarties sąlygų (angl. *conditions*) ir nebuvo galima dėl vadinamųjų neesminių (angl. *warranties*). Problema buvo ta, kad tam tikros sąlygos sutartyse *expressis verbis* turėjo būti įvardijamos kaip esminės arba esminėmis laikytos anksčiau teismo precedentų, priešingu atveju jos tokiomis nebuvo laikytos. Būtent šioje byloje galutinai pereita prie vertinamųjų sutarties pažeidimo kriterijų. Kaip teigia kai kurie sutarčių teisės specialistai¹⁵, šiuo sprendimu buvo sukurtos tarpinės (angl. *intermediate terms*) sutarties sąlygos. Argumentuodamas šį teismo sprendimą, lordas Diplockas teigė, kad sudarydamas sutartį žmogus negali objektyviai numatyti visų sąlygų, kurioms esant išdėstytoms sutartyje galima ją nutraukti. Todėl jis pasiūlė taikyti išvestinį testą iš senesnių precedentų, kurio esmė yra atsakymas į klausimą, ar dėl tam tikro įvykio (*dėl kurio nutraukta sutartis* – aut. pastaba) nukentėjusi šalis negauna to, ką tikėjosi gauti sudarydama sutartį. Šis testas leido atsakyti griežto skirstymo į esmines ir neesmines sąlygas. Taigi galima teigti, kad priėmus šį sprendimą ne dėl visų esminių sąlygų pažeidimo galima nutraukti sutartį, taip pat gali būti atvejų, kai sutartis gali būti nutraukta dėl neesminių sąlygų pažeidimo, jeigu jas pažeidžiant nukentėjusi šalis negaus to, ko tikėjosi iš sutarties.

Atkreiptinas dėmesys, kad aptartose bylose dar nevertojama sąvoka „esminis sutarties pažeidimas“, t. y. pirmiausia atrandami jo kriterijai. Pirmasis šaltinis, kuriame autoriui pavyko rasti pavartotą šią sąvoką (angl. *fundamental breach*), yra *Suisse Atlantique Societe d'Armement SA v. NV Rotterdamsche Kolen Centrale*¹⁶ byla. Joje lordas Reidas, motyvuodamas sprendimą, nurodė, kad sąvoka „esminis sutarties pažeidimas“ yra nauja,

¹⁴ *Hong Kong Fir Shipping Co Ltd v. Kawasaki Kisen Kaisha Ltd* [1962] 2 QB 26.

¹⁵ Carter, J. W.; Tolhurst, G. J.; Peden, E. Developing the Intermediate Term Concept. *Journal of Contract Law*. 2006, p. 268–286.

¹⁶ *Suisse Atlantique Societe d'Armement SA v. NV Rotterdamsche Kolen Centrale* [1967] 1 AC 361.

tačiau ji nereiškia nieko kito kaip tik gerai žinomą sutarties pažeidimą, leidžiantį nukentėjusiai šaliai nutraukti sutartį. Kaip teigia E. G. McKendrickas¹⁷, sąvoka „esminis sutarties pažeidimas“ reiškia tokį atvejį, dėl kurio šalys susitarė sutartyje arba dėl kurio galima pagal teisę spręsti, jog jis yra susijęs su sutarties esme (angl. *the root of the contract*), todėl toks pažeidimas nukentėjusiai šaliai suteikia teisę **iš karto nutraukti sutartį**.

Remiantis minėtais teismų precedentais suformuluota taisyklė, leidžianti iš karto nutraukti sutartį. Tai reiškia, jog esminis sutarties pažeidimas įtvirtina idėją, kad jam įvykus nukentėjusiai sutarties šaliai sutarties įvykdymas tampa nebeaktualus, nes ji nebegaus to, ko tikėjosi sudarydama sutartį. Šis pažeidimas yra toks svarbus, kad pagal teisę yra pateisinamas sutarties nutraukimas. Jį galima pavadinti *pacta sunt servanda* ir *favor contractus* principų išimtimi. Kaip teisingai nurodė lordas Wilberforce'as¹⁸, esminis sutarties pažeidimas teismų praktikoje naudotas: 1) siekiant nutraukti sutartis, kurių įvykdymas yra visiškai kitoks negu šalių susitarimas; 2) kai sutarties pažeidimas yra daug svarbesnis negu tas, kuris nukentėjusiai šaliai suteikia teisę reikalauti tik nuostolių atlyginimo.

Anglijos teisėje susiformavo labai svarbi taisyklė, nustatanti, kad jeigu nukentėjusi sutarties šalis turi teisę pasirinkti sutarties vykdymo pratęsimą arba sutarties nutraukimą dėl esminio pažeidimo ir jeigu ji pasirenka toliau laikyti sutartį galiojančia, laikoma, kad ji patvirtino sutartį.¹⁹ Anglai šį veiksmažodį vadina „sutarties patvirtinimu“ (angl. *affirmation of a contract*). Norint taikyti sutarties patvirtinimą, reikia atkreipti dėmesį į keletą svarbių veiksnių. Pirma, nukentėjusi šalis turi suvokti esminio sutarties pažeidimo faktą ir, antra, ji turi žinoti savo teisę pasirinkti vieną iš dviejų alternatyvų: nutraukti sutartį arba ją patvirtinti.²⁰ Sutarties patvirtinimas gali būti aiškiai išreikštas arba numanomas. Patvirtinimas bus numanomas, jeigu nukentėjusi šalis, suvokdama, kad esminis sutarties pažeidimas įvyko, ir žinodama savo teisę rinktis, padarydama aiškų, nedviprasmišką veiksmą, leis kitai sutarties šaliai priėti prie išvados, jog ji ketina tęsti sutartinius santykius, nepaisydama esminio sutarties pažeidimo, ir nepasi-

¹⁷ Beale, H. *et al. Chitty on contracts. General principles*. Vol 1. London: Sweet and Maxwell, 2004 p. 807–810.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, p. 1366–1369.

²⁰ *Ibid.*

naudos savo teise iš karto vienašališkai nutraukti sutartį.²¹ Vienoje iš bylų išgryninta dar viena taisyklė, nurodanti, kad jeigu egzistuoja aplinkybės, leidžiančios vienašališkai nutraukti sutartį, tai nukentėjusi šalis turi per protingą terminą apsispręsti, ar pasinaudos šia teise. Pernelyg delsdama, ji rizikuoja, jog pagal teisę bus laikoma, kad sutartis buvo patvirtinta. Kartu ji praras teisę vienašališkai nutraukti sutartį. Įprastai tai tokie atvejai, kai sutartį pažeidusi šalis toliau vykdytų sutartį (pvz., iki pranešimo, kad sutartis nutraukiama, pateiks pavėluotą sutarties įvykdymą) ir tokiu atveju nukentėjusi šalis praras teisę vienašališkai nutraukti sutartį.²² Pats nutraukimo terminas, įvykus iš esminiam sutarties pažeidimui, yra vertinamojo pobūdžio – jis priklauso nuo faktinių aplinkybių. Svarbiausia, kad nebūtų per ilgai delsiama, nes delsimas gali būti laikomas sutarties patvirtinimu. Kol nukentėjusi šalis aiškiai neišreiškia savo valios nutraukti sutartį, laikoma, kad sutartis nėra nutraukta ir yra toliau vykdytina.

Galima daryti išvadą, jog aptartų precedentų ir teisės doktrinos pagrindu yra suformuluota šiuolaikinė esminio sutarties pažeidimo samprata, kuri įtvirtinta ir *soft law* priemonėse, ir Lietuvos Respublikos CK.

Pereinant prie papildomo termino sutarčiai įvykdyti, kaip sutarties nutraukimo pagrindo, pažymėtina, kad jis nėra išimtinai germaniškos privatinės teisės tradicijos prigimties. Jis buvo žinomas ir Anglijoje²³. Šio straipsnio autorius mano, kad papildomas terminas sutarčiai įvykdyti pirmiausia siejamas su Vokietijos sutarčių teise dėl kelių priežasčių: 1) jis buvo įtvirtintas kodifikuoto įstatymo lygmeniu BGB 326 straipsnyje; 2) 1980 m. Jungtinių Tautų prekybos teisės komisijos Vienos konvencijos dėl tarptautinių pirkimo–pardavimo sutarčių²⁴ (toliau – CISG konvencija) rengėjai ir UNIDROIT principų kūrėjai²⁵, grįsdami papildomo termino

²¹ Beale, H., *supra* note 17, p. 1366–1369.

²² Stocznia Gdanska SA v Latvian Shipping Company (No 2), [2002] EWCA Civ. 889 per Rix LJ at para 87.

²³ Treitel, G. H. *The law of contract*. London : Thomson/ Sweet & Maxwell, 2003, p. 740–45.

²⁴ United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Vienna, 1980, [Žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/V1056997-CISG-e-book.pdf>>.

²⁵ J. Honnold'as, kuris yra vadinamas „CISG tėvu“, komentuoamas *Nachfrist* įgyvendinimą CISG, nurodo, kad šios konvencijos nuostatos, kuriomis suteikiamas papildomas terminas sutarčiai įvykdyti, buvo įkvėptos vokiečių BGB 326 straipsnyje įtvirtintos idėjos. Šaltinis: Kimbel, E. P. *Nachfrist* Notice and Avoidance under the CISG. *Journal of Law and Commerce*.1999, p. 301–331.

sutarčiai įvykdyti taisyklių šiuose dokumentuose atsiradimą, nurodo minėtą BGB 326 straipsnį. Pasak jų, šios taisyklės buvo įkvėptos *Nachfrist* doktrinos²⁶; ir 3) tai buvo vienintelė bendroji taisyklė, įtvirtinta BGB iki 2002 m. sausio 1 d. įvykusios prievolių teisės reformos, leidžianti vienašališkai nutraukti sutartį.

BGB 326 straipsnio 1 dalyje *Nachfrist* taisyklės esmė: jeigu dvišalės sutarties atveju viena iš sutarties šalių vėluoja įvykdyti sutartį, kita šalis privalo suteikti jai protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, nurodydama, jog neįvykdžius įsipareigojimų iki papildomo termino pabaigos, sutartis bus nutraukta. Šia taisykle siekiama suteikti skolininkui paskutinę galimybę įvykdyti sutartį.

Pažymėtina, jog papildomo termino sutarčiai įvykdyti taisyklė ir lingvistiškai, ir teismų praktikoje buvo siejama išimtinai su termino praleidimu, t. y. ji netaikyta kitokiems sutarties pažeidimams, o tai galėtume vertinti kaip labai svarbų ribojimą vienašališkai nutraukti sutartį.

Pagrindinis klausimas, į kurį reikia atsakyti ketinant nutraukti sutartinius santykius pasibaigus nustatytam papildomam sutarties įvykdymo terminui, yra papildomo termino trukmė. Reikia nustatyti, ar papildomas terminas buvo protingas. Termino trukmė priklauso nuo faktinių aplinkybių. H. Beale'as, rašydamas apie *Nachfrist* trukmę, kaip pavyzdį pateikia vieną bylą, kurios faktinės aplinkybės buvo tokios²⁷: buvo sutaryta žemės sklypo pirkimo–pardavimo sutartis (vertė 300 tūkst. DM.), pagal kurią dalis kainos (100 tūkst. DM.) turėjo būti sumokėta iki sausio 27 d., o likusi sutarties suma turėjo būti sumokėta iki vasario 15 d. Sausio 29 d. pirkėjas tos kainos dalies vis dar nebuvo sumokėjęs. Tą pačią dieną pardavėjas pranešimu nustatė papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, jis baigsis vasario 4 d. Šiame pranešime taip pat buvo nurodyta, jog nesumokėjęs šios kainos dalies iki papildomo termino pabaigos, pardavėjas atsisakys priimti pavėluotą įvykdymą. Pirkėjas per papildomą terminą neįvykdė sutartinių įsipareigojimų, todėl vasario 11 d. pardavėjas nutraukė sutartį. Aptariamoms

²⁶ Citata iš oficialios 2010 m. UNIDROIT principų redakcijos (ARTICLE 7.1.5 „Additional period for performance“): „This Article deals with the situation where one party performs late and the other party is willing to give extra time for performance. It is inspired by the German concept of *Nachfrist* although similar results are obtained by different conceptual means in other legal systems.“

²⁷ Beale, H. *et al. Cases, Materials and Text on Contract Law*. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002, p. 752–754.

bylos ypatybė ta, kad pirkėjas dėl šios sutarties finansavimo susitarė su savo gyvybės draudimo bendrove, kuri jo gyvybės draudimo sumą turėjo pervesti žemės sklypo pardavėjui. Mokėjimas vėlavo todėl, kad draudimo bendrovės darbuotojas, kuris buvo atsakingas už mokėjimo įsakymo išdavimą, buvo nepasiekiamas iki vasario 7 d., t. y. trimis dienomis ilgiau, negu pardavėjo nustatytas papildomas terminas sutarčiai įvykdyti. Pirkėjas, nors ir praleido papildomą terminą, vasario 9 d. pervedė 289 tūkst. DM į pardavėjo sąskaitą, o pinigai pardavėją pasiekė vasario 10 dieną. Minėta, pardavėjas, vadovaudamasis tuo, kad pirkėjas nesilaikė *Nachfrist*, nutraukė sutartį. Teismas nusprendė, kad toks sutarties nutraukimas nustatytus papildomą terminą, atsižvelgiant į sutartinių santykių specifika, buvo neteisėtas, nes terminas nebuvo protingas. Teismas konstatavo, jog jeigu nustatytas *Nachfrist* yra per trumpas, tai kreditorius gali nutraukti sutartį pasibaigus protingam terminui. Koks terminas yra protingas, reikia spręsti objektyviai, ir nesvarbu, kad kreditorius ieško būdų, kaip „pabėgti“ iš sutartinių santykių dėl kitų priežasčių. Tai labai svarbus argumentas, nes jis rodo, jog tam tikras nukrypimas nuo sutarties vykdymo negali būti naudojamas kaip pasiteisinimas tam, kad būtų galima atsisakyti sutarties.

Minėta, kad *Nachfrist* doktrinos analogija egzistuoja ir Anglijos teiseje. H. Beale'as, lygindamas vokiečių ir anglų papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, teigia²⁸, jog šis atsiradęs iš specifinių žemės sklypo pirkimo–pardavimo santykių, tačiau dabar Lordų Rūmuose tapo bendrąja taisykle, taikoma visais atvejais, kai sutarties įvykdymo termino praleidimas nėra esminė sutarties sąlyga (angl. *time is of the essence*). Savo sprendimuose²⁹ Lordų Rūmai ne kartą yra citavę Anglijos sutarčių teisės doktriną³⁰: „Šiuolaikinė sutarčių teisė pripažįsta, kad sutartyje nustatytas terminas ją įvykdyti nėra esminė sutarties sąlyga, nebent: 1) šalys aiškiai sutartyje nustatė, kad sutarties įvykdymo termino reikia griežtai laikytis; arba 2) sutarties prigimtis ir ją supančios aplinkybės lemia, kad sutarties įvykdymo terminas turėtų būti laikomas esminiu; arba 3) sutarties šalis, nukenčianti nuo nepateisinamo kitos šalies sutarties pažeidimo (*termino sutartį įvykdyti praleidimo* – aut. pastaba), įteikia sutartį pažeidusiai šaliai pranešimą, kuriuo nustato papildomą terminą įvykdyti sutartį, taip šį papildomai

²⁸ Beale, H., *et al. supra* note. 28, p. 755.

²⁹ *United Scientific Holdings Ltd v. Burnley Borough Council* ([1978] A.C. 904, HL

³⁰ *Hasbury's Laws of England*, 4th ed., Vol. 9. London: Butterworth, 1997 p. 481.

nustatytą terminą sutarčiai įvykdyti padarydama esmine sutarties sąlyga.“ Taigi galime daryti išvadą, kad anglai gali nutraukti sutartis naudodami dvi priemones: esminį sutarties pažeidimą, kuris leidžia jam egzistuojant iš karto nutraukti sutartį, ir papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, kuris leidžia, vienai šaliai nepateisinamai nevykdant sutartinių įsipareigojimų laiku, nustačius papildomą terminą, kartu jį padaryti esmine sutarties sąlyga, o šio termino nesilaikant nutraukti sutartį.

Ar esant tokiai padėčiai, kai anglai turi dvi priemones vienašališkai nutraukti sutartį, o vokiečiai tik *Nachfrist*, galima laikyti, kad anglai pranašesni už vokiečius? Manytina, taip. Nors vokiečiai neturėjo grynos esminio pažeidimo sampratos, formuodami pačią *Nachfrist* doktriną aiškindami BGB 326 straipsnio 2 dalį, teismų praktikoje sukūrė tokią taisyklę: jeigu sutarties pažeidimas yra toks svarbus, kad iš nukentėjusios sutarties šalies nebegalima protingai tikėtis, jog ji toliau laikysis sutarties, ji gali nutraukti sutartį nepateikdama pranešimo, kuris nustato papildomą terminą sutarčiai įvykdyti³¹. Šią teismų praktiką sukurtą taisyklę galima iliustruoti vienu gana senu 1953 m. lapkričio 13 d. precedentu. *Faktinė situacija*: buvo sudaryta GENCON formos³² laivo užsakomojo reiso sutartis, pagal kurią viena iš šalių įsipareigojo atplukdyti ir pakrauti laivą Niujorko uoste 1950 m. rugsėjo 5 d., tačiau laivas neatplukdytas į uostą iki rugsėjo 11 d., o rugsėjo 12 d. kreditorius pareikalavo, kad skolininkas pakrautų laivą arba pateiktų banko garantiją. Skolininkas nepateikė banko garantijos nurodydamas, kad laivą pakraus C Sh. Co bendrovė, kuri kreditoriumi paaikškino, jog ji neturi jokių įsipareigojimų pakrauti laivą. Atsižvelgęs į šias aplinkybes, kreditorius pranešė skolininkui, kad nutraukia laivo užsakomojo reiso sutartį (*nepateikdamas papildomo termino įvykdyti sutartį* – aut. pastaba), ir teisme pareikalavo atlyginti nuostolius. Vokietijos aukščiausiasis teismas, atsižvelgdamas į tai, kad pažeidimas svarbus, nusprendė, jog kreditorius teisėtai nutraukė sutartį. Teismas pažymėjo, kad „pagal bylos aplinkybes, atsižvelgiant į sutarties šalių interesus, sutarties pažeidimas yra toks fundamentalus (išskirta aut.), kad iš nukentėjusios sutarties

³¹ Beale, H., *et al. supra* note. 28, p. 761–765.

³² GENCON frachtavimo forma pasižymi tuo, kad frachtas priklauso nuo to, kaip greitai ir koks kiekis krovinių yra atgabenamas. Todėl egzistuoja esminis interesas sutartu laiku atgabenti visą krovinį.

šalies negalima reikalauti laikytis sutarties, o papildomo termino sutarčiai įvykdyti nustatymas nebūtų protingas.³³

Šis sprendimas rodo, kad vokiečiai, net ir neturėdami esminio sutarties pažeidimo sampratos, bandė jos ieškoti aiškindami civilinį kodeksą. Tačiau net ir toks išaiškinimas, kuris iš pažiūros labai panašus į esminį sutarties pažeidimą (sprendime vartojama fundamentalaus sutarties pažeidimo sąvoka), turi vieną svarbų skiriamąjį bruožą – jis vėlgi, nenukrypstant nuo *Nachfrist* sampratos, taikytas tik tais atvejais, kai buvo praleidžiamas sutarties įvykdymo terminas.

Praėjus šiek tiek daugiau negu šimtui metų nuo BGB įsigaliojimo, 2002 m. sausio 1 d. įsigaliojo nauja BGB redakcija, kuria reformuota prievolių teisė, o permainos turėjo įtakos ir *Nachfrist*³⁴. Kaip teigia O. Lando³⁵, naujoji BGB redakcija įtvirtino reguliavimą, kuris kai kuriais aspektais atitinka UNIDROIT ir PECL principų idėjas. Naujoje BGB redakcijoje patobulinta *Nachfrist* taisyklė įtvirtinta 323 straipsnyje. Ji nuo šiol leidžia, nenustačius papildomo termino, nutraukti sutartį ne tik tuo atveju, kai pradinė sutartis buvo pažeista praleidžiant jos įvykdymo terminą, bet ir tuomet, kai sutarties įvykdymas turi kitokių trūkumų, nesusijusių su termino praleidimu. Taip Vokietijos įstatymų leidėjas aiškiai nurodė, kad po šios reformos *Nachfrist* taikytinas ir visiems kitiems, su sutarties esme susijusiems įvykdymo pažeidimams.

H. Beale'as, komentuodamas vokiečių prievolių teisės reformą, pažymi, kad naujos redakcijos BGB 323 straipsnio 2 dalyje iš esmės įtvirtinta klasikinė esminio sutarties pažeidimo samprata, nors ji taip *expressis verbis* nėra pavadinama³⁶. Norma suteikia teisę nutraukti sutartį nenustatant papildomo termino ją įvykdyti esant šioms situacijoms: 1) skolininkas savo veiksmais aiškiai parodo, kad atsisako vykdyti sutartinius įsipareigojimus; 2) skolininkas laiku neįvykdo savo sutartinių įsipareigojimų, o kreditorius

³³ Beale, H. *et al. Cases, Materials and Text on Contract Law*. Second ed. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010, p. 940–943.

³⁴ Zimmermann, R. Remedies for Non-Performance. The revised German law of obligations, viewed against the background of the Principles of European Contract Law. *Edinburgh Law Review*. 2002, 6, p. 271–314.

³⁵ Hardkamp, A. *et al. Towards a European Civil Code*. 4th Edition, Kluwer Law International, 2010, p. 694.

³⁶ Beale, H. Remedies for breach of contract in the light of the recent changes to German Law, English Law and the DCFR. In *Obligationenrecht im 21. Jahrhundert*. Ed. Blaurock, U., Hager, G., 2010, p. 115–146.

savo interesą gauti sutarties įvykdymą sieja su tiksliai nustatytu sutarties įvykdymo laiku; 3) egzistuojant ypatingoms aplinkybėms, pasvėrus abiejų šalių interesus, yra pateisinama sutartį nutraukti nenustačius papildomo termino. Analogišką išvadą pateikia ir Bendros principų sistemos projekto (*Draft Common Frame of Reference*, toliau – DCFR) autoriai³⁷.

Aptarus esminio sutarties pažeidimo ir papildomo termino sutarčiai įvykdyti doktrinų istorinę raidą, galima padaryti išvadą, kad sistema, kuri turi šias abi vienašališko nutraukimo priemones, yra pranašesnė už tą, kurioje egzistuoja tik viena iš jų. Vokietijos pavyzdys parodo, kad vien riboto *Nachfrist*, kuris skirtas tik tiems atvejams, kai praleidžiamas sutarties įvykdymo terminas, šiuolaikinėje sutarčių teisėje neužtenka, todėl reformavus Civilinį kodeksą tame pačiame *Nachfrist* įtvirtinančiame straipsnyje atsirado papildomos specialios taisyklės, kurios yra labai panašios į klasikinę esminio sutarties pažeidimo doktriną.

2. Papildomo termino sutarčiai įvykdyti ir esminio sutarties pažeidimo doktrinų įgyvendinimas šiuolaikinėje sutarčių teisėje

Tarptautiniu lygmeniu *Nachfrist* ir esminio sutarties pažeidimo doktrinos pirmą kartą įgyvendintos 1980 m. CISG konvencijoje. Esminio sutarties pažeidimo doktrina įtvirtinta 25 straipsnyje, kuris nustato, kad vienos iš sutarties šalių pažeidimas yra esminis, jeigu jo padariniai yra tokie, kad kita šalis negauna to, ko iš esmės tikėjosi sudarydama sutartį³⁸. CISG 49 straipsnio 1 dalies (a) punktas³⁹ tokiu atveju suteikia teisę pirkėjui nutraukti sutar-

³⁷ DCFR.: „Under the new GERMAN law a fundamental breach in the sense of CC § 323(2) no. 3 relieves the creditor from the need to give the debtor a *Nachfrist* and the additional requirements under CC § 323(5) as to the weight of the breach normally do not apply then but restrict only termination in the case of a *Nachfrist*.“ P. 880.

³⁸ 25 str.: „A breach of contract committed by one of the parties is fundamental if it results in such detriment to the other party as substantially to deprive him of what he is entitled to expect under the contract, unless the party in breach did not foresee and a reasonable person of the same kind in the same circumstances would not have foreseen such a result.“

³⁹ 49 str.: „(1) The buyer may declare the contract avoided:
(a) if the failure by the seller to perform any of his obligations under the contract or this Convention amounts to a fundamental breach of contract.“

tį. Analogiška (CISG 64 str. 1 d. (a) p.)⁴⁰ nuostata suteikia teisę pardavėjui nutraukti sutartį, jeigu pirkėjas neįvykdo savo įsipareigojimų ir tai yra esminis sutarties pažeidimas. Papildomas terminas sutarčiai įvykdyti pirkėjui ir pardavėjui atitinkamai įtvirtintas 47 straipsnio 1 dalyje ir 63 straipsnio 1 dalyje, o 49 straipsnio 1 dalies (b) punkte ir 64 str. 1 d. (b) punkte⁴¹ įtvirtinta teisė nutraukti sutartį, jeigu suteikus papildomą terminą sutartis vis dar nėra tinkamai įvykdyta. Kaip matome, CISG konvencijoje esminis sutarties pažeidimas ir *Nachfrist* yra du savarankiški sutarties nutraukimo pagrindai.

Gali kilti klausimas, kodėl CISG konvencijos kūrėjai įtvirtino šias abi priemones. Manytina, jog tai yra nulemta kelių priežasčių. Pirma, įvykus neseminiam sutarties pažeidimui nebūtų protinga leisti iš karto nutraukti sutartį, todėl papildomu terminu skolininkui suteikiama paskutinė galimybė įvykdyti sutartį, o esminis sutarties pažeidimas kreditoriui yra toks žalingas, jog pateisina sutarties nutraukimą tik jam įvykus. Antra, sutarties pažeidimas, jam įvykus, nukentėjusios šalies yra vertinamas subjektyviai ir ne visada yra aišku, ar sutarties pažeidimas yra esminis. Sprendžiant *Nachfrist* ir esminio sutarties pažeidimo santykį CISG kontekste, pažymima, kad *Nachfrist* yra švelnesnio pobūdžio priemonė, t. y. ji taikytina tais atvejais, kai kreditorius nukenčia nuo sutarties pažeidimo, bet nėra tikras, ar, vadovaudamasis esminio sutarties pažeidimo samprata, gali iš karto nutraukti sutartį. Tokioje situacijoje ir gelbsti *Nachfrist*, nes suteikęs protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, t. y. paskutinę galimybę skolininkui pasitaisyti, kreditorius gali būti tikras, jog, šiam terminui suėjus ir skolininkui neįvykdžius sutarties, jis drąsiai gali nutraukti sutartį. Paprastai tariant, suteikda-

⁴⁰ 64 str.: „1) The seller may declare the contract avoided:(a) if the failure by the buyer to perform any of his obligations under the contract or this Convention amounts to a fundamental breach of contract.“

⁴¹ 47 str.: „(1) The buyer may fix an additional period of time of reasonable length for performance by the seller of his obligations.;

Article 63 (1) The seller may fix an additional period of time of reasonable length for performance by the buyer of his obligations.;

Article 49(1) The buyer may declare the contract avoided: (b) in case of non-delivery, if the seller does not deliver the goods within the additional period of time fixed by the buyer in accordance with paragraph (1) of article 47 or declares that he will not deliver within the period so fixed.;

Article 64 (1) The seller may declare the contract avoided: b) if the buyer does not, within the additional period of time fixed by the seller in accordance with paragraph (1) of article 63, perform his obligation to pay the price or take delivery of the goods, or if he declares that he will not do so within the period so fixed.“

mas papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, kreditorius apsisaugo nuo galimų neteisėto sutarties nutraukimo padarinių, kurie pasireiškėtų, jeigu jis iš karto, vadovaudamasis esminio sutarties pažeidimo doktrina, nutrauktų sutartį, o teismas priimtų sprendimą, jog esminio sutarties pažeidimo nebuvo.

Grįžtant prie minėtos pirmosios priežasties, kodėl CISG pasirinkta įgyvendinti abu šiuos būdus, galima pasakyti, kad šie sutarties nutraukimo būdai savotiškai saugo sutartinius santykius. Tai pasireiškia tuo, kad sutarties nutraukimas galimas tik esant labai svarbioms priežastims, t. y. esminiam sutarties pažeidimui, kai šalis negauna to, ko tikisi iš sutarties, o jeigu neaišku, ar pažeidimas yra esminis, sutartį galima nutraukti tik nustačius protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Tai reiškia, kad sutarties šalims esant sąžiningoms egzistuoja didelė tikimybė, jog nukentėjusi šalis nenutrauks sutarties be pagrindo, nes rizikuoja prisiimti neteisėto nutraukimo padarinius, arba suteiks protingą papildomą terminą, per kurį skolininkas, suteikęs jam paskutinę galimybę, įvykdys savo įsipareigojimus.

Lingvistiškai ir sistemiškai labai panašios taisyklės į CISG konvencijos nuostatas, siekiant tų pačių tikslų, įtvirtintos ir modernioje *soft law* priemonėse. Atitinkamai *Nachfrist* įtvirtintas UNIDROIT principų 7.1.5 straipsnyje⁴², PECL principų 8:106 straipsnyje⁴³, DCFR III.–3:503 straipsnyje⁴⁴, o esminis sutarties pažeidimas – UNIDROIT principų 7.3.1 straipsnyje⁴⁵, PECL

---

⁴² ARTICLE 7.1.5 (Additional period for performance) (1) In a case of non-performance the aggrieved party may by notice to the other party allow an additional period of time for performance.

⁴³ Article 8:106 (ex art. 3.106) – Notice Fixing Additional Period for Performance (1) In any case of non-performance the aggrieved party may by notice to the other party allow an additional period of time for performance.

⁴⁴ III.–3:503: Termination after notice fixing additional time for performance (1) A creditor may terminate in a case of delay in performance of a contractual obligation which is not in itself fundamental if the creditor gives a notice fixing an additional period of time of reasonable length for performance and the debtor does not perform within that period.

⁴⁵ ARTICLE 7.3.1 (Right to terminate the contract) (1) A party may terminate the contract where the failure of the other party to perform an obligation under the contract amounts to a fundamental non-performance.

principų 8:103 straipsnyje⁴⁶, DCFR III.–3:502 straipsnyje⁴⁷. Tai reiškia, kad šiuolaikinė sutarčių teisė neįsivaizduojama be šių abiejų doktrinų.

Kai kurie mokslininkai, lygindami šiuos teisės šaltinius, kritikuoja *Nachfrist* instituto įgyvendinimą teigdami, kad buvo nukrypta nuo tradicinės vokiškosios sampratos⁴⁸. Jie kaip trūkumą įžvelgia tai, kad vokiškasis *Nachfrist* buvo privalomas, t. y. kreditorius, norėdamas nutraukti sutartį arba reikalauti atlyginti nuostolius, pirmiausia visada privalėjo suteikti papildomą terminą (paskutinę galimybę) sutarčiai įvykdyti, tačiau UNIDROIT, PECL, CISG ir DCFR nustato, jog kreditorius „gali“, o ne „privalo“ nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Tokia kritika nėra pagrįsta, nes jos pagrindas yra nesistemiškas požiūris į *Nachfrist* doktriną. Ankstesnėje straipsnio dalyje pažymėta, jog Vokietijos civilinis kodeksas neturėjo esminio pažeidimo sampratos, todėl norint nutraukti sutartį arba reikalauti atlyginti nuostolius visada reikėjo pasinaudoti *Nachfrist*. Minėta, kad nagrinėjamuose keturiuose teisės šaltiniuose, be *Nachfrist*, yra ir esminio sutarties pažeidimo doktrina, o tai reiškia, kad *Nachfrist* privalu taikyti visais sutarties pažeidimų atvejais, kai praleidžiamas sutarties įvykdymo terminas padarytų neįmanomą esminio sutarties pažeidimo taikymą, kai termino praleidimas galėtų būti kvalifikuojamas kaip esminis sutarties pažeidimas. Todėl šio straipsnio autorius nesutinka su tokia kitų mokslininkų kritika, nes gali būti, kad skolininkui praleidus sutarties įvykdymo terminą (įvykdymo termino praleidimas yra bene dažniausias sutarties pažeidimas), kreditorius visiškai praras interesą gauti sutarties įvykdymą. Būtent dėl šios priežasties, derinant nagrinėjamas doktrinas, minėtų teisės šaltinių kūrėjai nustatė neprivalomą *Nachfrist*, t. y. teisę, o ne pareigą nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Nukentėjusiajai sutarties šaliai palikta pačiai įvertinti, ar termino praleidimas yra esminis,

⁴⁶ Article 8:103 (ex art. 3.103) – Fundamental Non-Performance. A non-performance of an obligation is fundamental to the contract if:

- (a) strict compliance with the obligation is of the essence of the contract; or
- (b) the non-performance substantially deprives the aggrieved party of what it was entitled to expect under the contract, unless the other party did not foresee and could not reasonably have foreseen that result;

⁴⁷ III.–3:502: Termination for fundamental non-performance (1) A creditor may terminate if the debtor's non-performance of a contractual obligation is fundamental.

⁴⁸ DiPalma, M. *Nachfrist* under National Law, the CISG, and the UNIDROIT and European Principles: A Comparison. *International Contract Adviser (Kluwer)*. Vol. 5, No. 1 (Winter 1999).

ar jis nėra esminis sutarties pažeidimas, todėl tokiu atveju derėtų nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti.

Derėtų laikytis nuostatos, kad nors *Nachfrist* ir esminis sutarties pažeidimas yra savarankiški vienašališko sutarties nutraukimo būdai, tačiau UNIDROIT ir PECL principuose, DCFR, CISG konvencijoje egzistuoja sisteminis jų reguliavimo ryšys ir jie papildo vienas kitą. Tai reiškia, kad juos ne visada galima aiškinti izoliuotai. Sutarčių teisės doktrinoje teisingai nurodoma, kad *Nachfrist* pagrindinis tikslas yra tas, kad kreditorius negalėtų nutraukti sutarties vien dėl to, jog skolininkas vėluoja ją įvykdyti, o galimybė nutraukti sutartį iš karto, įvykus sutarties pažeidimui, pateisinama tik vadovaujantis esminio sutarties pažeidimo doktrina⁴⁹.

3. *Nachfrist* ir esminis sutarties pažeidimas Lietuvos sutarčių teisėje

CK šeštosios knygos II dalies XVIII skyrius reglamentuoja sutarčių pabaigą. CK 6.217 ir 6.219 straipsniai nustato sutarties nutraukimo pagrindus, o CK 6.218 straipsnis – nutraukimo tvarką. Nustatyti esminį sutarties pažeidimą ir jo kriterijus nesunku – jis įtvirtintas CK 6.217 straipsnio 1 dalyje, kuri nustato, kad šalis gali nutraukti sutartį, jeigu kita šalis sutarties neįvykdo ar netinkamai įvykdo ir jeigu tai yra esminis sutarties pažeidimas, o šio pažeidimo vertinamieji kriterijai įtvirtinti to paties straipsnio 2 dalyje. *Nachfrist* įtvirtintas CK 6.209 straipsnyje. Įžangoje minėta, jog bendrosios sutarčių teisės nuostatos perkeltos į Lietuvos civilinį kodeksą iš UNIDROIT principų, todėl atitinkamai CK 6.217 straipsnis tiek, kiek jame įtvirtinta esminio sutarties pažeidimo samprata, yra UNIDROIT principų 7.3.1 straipsnio atspindys, o CK 6.209 straipsnis yra identiška 7.1.5 straipsnio kopija.

Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad mūsų CK įtvirtintas *Nachfrist* ir esminio sutarties pažeidimo sampratas, kaip įstatymo nustatytus vienašališko sutarties nutraukimo būdus, reikia aiškinti UNIDROIT princi-

⁴⁹ Chengwei, L. *Remedies for non-performance Perspective from CISG, UNIDROIT Principles & PECL*. UNCITRAL, 2003 para. 4.2.2 [žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei.html>>.

puose įtvirtintų šių doktrinų kontekste, taip pat remtis analogiškas idėjas įtvirtinančiais CISG, PECL ir DCFR teisės šaltiniais.

3.1. Tinkamo vienašališko sutarties nutraukimo pagrindo pasirinkimo problema

Minėta, kad *Nachfrist* ir esminis sutarties pažeidimas yra savarankiškai taikomi, nors ir tarpusavyje susiję vienašališko sutarties nutraukimo pagrindai. Taigi kyla klausimas, kokiais kriterijais vadovaujantis reikia nuspręsti, kuriuo iš šių dviejų pagrindų naudotis, siekiant apginti pažeistas teises teisėtai vienašališkai nutraukiant sutartį? Pažymėtina, kad pati *Nachfrist* idėja suponuoja, jog tai yra „lengviau“ taikomas sutarties nutraukimo būdas. Taip yra todėl, kad siekiant vienašališkai nutraukti sutartį *Nachfrist* ir esminio sutarties pažeidimo atvejais įrodinėjamos skirtingos aplinkybės. Norint nutraukti sutartį dėl esminio sutarties pažeidimo reikia vadovautis esminio sutarties pažeidimo samprata ir pavyzdiniu kriterijų sąrašu, t. y. reikia būti įsitikinusi, jog priklausomai nuo situacijos, egzistuoja viena ar kelios aplinkybės, įtvirtintos CK 6.217 straipsnio 2 dalies 1–5 punktuose. Tai reiškia, kad nukentėjusi sutarties šalis, subjektyviai vertindama, turi būti įsitikinusi, jog jos įsitikinimas, kad ji negavo to, ko tikėjosi iš sutarties, sutaps su teismo vertinimu, jeigu kita šalis kreiptusi į teismą, bandydama pripažinti vienašališką sutarties nutraukimą dėl esminio sutarties pažeidimo nepagrįstu ir neteisėtu. Kadangi šiuolaikiniai komerciniai sutartiniai santykiai būna unikalūs ir neretai labai sudėtingi, priėti prie vienareikšmiškos išvados, kad sutarties pažeidimas buvo esminis, gali būti sunku. *Nachfrist* atveju reikia tik būti įsitikinusi, jog papildomas terminas sutarčiai įvykdyti buvo protingas, t. y. reikia skolininkui suteikti adekvačią paskutinę galimybę įvykdyti sutartį (CK 6.209 str. 3 d.⁵⁰). Tokiu atveju įrodyti, kad nustatytas papildomas terminas sutarčiai įvykdyti yra protingas, turėtų būti gerokai lengviau, negu įrodyti esminio sutarties pažeidimo kriterijus.

⁵⁰ CK 6.209 str.: „3. Jeigu termino praleidimas nėra esminis sutarties pažeidimas ir nukentėjusi šalis nustatė protingą papildomą terminą, tai pasibaigus šiam terminui ji gali sutartį nutraukti. Jeigu papildomas terminas nustatytas neprotingai trumpas, tai jis turi būti atitinkamai pailgintas.“

Kitas klausimas – kaip nuspręsti, kokios trukmės papildomas terminas yra protingas. Akivaizdu, kad protingo termino sąvoka yra vertinama. DCFR autoriai, komentuodami papildomo termino trukmę, pasinaudodami PECL principų komentaru, nurodo, kad vertinant, ar nustatytas terminas yra protingas, reikia atsižvelgti į šiuos kriterijus⁵¹: patį sutartyje nustatytą terminą, t. y. jeigu sutarties įvykdymo terminas buvo trumpas, tai papildomas terminas sutarčiai įvykdyti irgi gali būti trumpas; atsižvelgtina į tai, kaip kreditoriui skubiai reikia, kad sutartis būtų įvykdyta; svarbi pati neįvykdyta sutartinė prievolė, t. y. tai, kas turėjo būti perduota sutartimi (prekės, paslaugos), tai reiškia, kad jeigu įvykdyti sutartį sunku, atitinkamai papildomas terminas turėtų būti ilgesnis; taip pat atsižvelgtina į priežastį, kodėl pažeista sutartis, pavyzdžiui, jeigu sutarties neįvykdymas nulemtas blogo oro, tai turėtų būti suteikiamas ilgesnis papildomas terminas nei tuo atveju, jeigu skolininkas tiesiog pamiršo įvykdyti sutartį. Svarbu paminėti, jog reikėtų įtikinti teismą, kad skolininkui buvo suteikta adekvati paskutinė galimybė įvykdyti sutartį.

Nukentėjusioji sutarties šalis, rinkdamasi vieną iš šių įstatymo nustatytų sutarties nutraukimo būdų, taip pat turi pasverti, ar ji nori, kad sutartis būtų įvykdyta, ar pavėluotas sutarties įvykdymas reiškia, kad ji negaus to, ko tikėjosi iš sutarties. Esant pastarajai situacijai papildomo termino nustatymas neturi jokios prasmės. Galima panagrinėti kelis pavyzdžius, kurie padės suprasti, kada kreditorius visiškai praranda interesą gauti pavėluotą sutarties įvykdymą ir kada pavėluotas įvykdymas neturėtų tokių padarinių:

A pavyzdys. Verslininkas iš Lietuvos (pirkėjas), norėdamas pardavinėti fejerverkus šventiniu laikotarpiu, sudarė fejerverkų pirkimo–pardavimo sutartį su Kinijos verslininku (pardavėjas). Sutartyje numatyta, kad pardavėjas pristatys fejerverkus į Klaipėdos jūrų uostą iki gruodžio 1 dienos. Lapkričio 29 d. Lietuvos verslininkas sužinojo, kad laivas su fejerverkais dar nėra išplaukęs iš Šanchajaus uosto.

B pavyzdys. Verslininkas iš Lietuvos (pirkėjas), užsiimantis tarpminiu keleivių vežimu maršrutu Vilnius–Klaipėda, su Vokietijos versli-

⁵¹ Von Bar, C. et al. *Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Edited by Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group). 2009, p. 883.

ninku (pardavėjas) sudarė keleivinio autobuso, kurio vertė 500 tūkst. Lt, pirkimo–pardavimo sutartį. Sutartyje buvo nustatyta, kad autobusas bus pristatytas į Vilnių gruodžio 1 dieną. Sutartyje nustatytą įvykdymo dieną autobusas neatvažiavo į Vilnių, tą pačią dieną Vokietijos verslininkas pranešė kontrahentui iš Lietuvos, kad dėl tam tikrų autobuso techninių trūkumų negalės autobuso pristatyti maždaug tris savaites.⁵²

A pavyzdyje, akivaizdu, kad turėdamas tokią informaciją verslininkas iš Lietuvos praranda bet koki interesą pavėluotu sutarties įvykdymu, nes nėra objektyviai įmanoma, kad laivas iš Šanchajaus į Klaipėdą atplauktų per porą dienų. Realiai krovininis laivas tokio atstumo gali neįveikti ir per vieną mėnesį. Šventinis laikotarpis, kai Lietuvoje įprastai prekiaujama fejerverkais, trunka maždaug visą gruodį, iki naujametinės nakties. Įsivaizduokime – net laivui atplaukus gruodžio 28 d., verslininkas iš Lietuvos objektyviai negalės parduoti užsisakytų fejerverkų. Todėl galima daryti išvadą, kad šiuo atveju nėra jokios prasmės suteikti papildomą sutarties įvykdymo terminą, nes vadovaujantis CK 6.217 straipsnio 2 dalies 1–2 punktais verslininkas iš Lietuvos negauna to, ko tikėjosi iš sutarties, ir pagal sutarties esmę griežtas sutarties sąlygų laikymasis (pristatymo termino) turi esminę reikšmę.

B pavyzdyje – priešinga situacija, nes autobusas yra didelės vertės (500 tūkst. Lt.), o atsižvelgiant į jo paskirtį – vežti keleivius tarpmiestiniais maršrutais, akivaizdu, kad kelias savaites pavėluotai pristatytas autobusas neturės esminės reikšmės, nes pati autobuso vertė negali atsipirkti per tokį trumpą laiką. Taip pat negalima teigti, kad verslininkas iš Lietuvos negaus to, ko tikėjosi iš sutarties. Todėl tokiu atveju būtų racionalu nustatyti protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, nes esminio sutarties pažeidimo susiklosčius tokiai situacijai negali būti.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad *Nachfrist* taikytinas tuomet, kai sutarties pažeidimas nėra esminis. Tokia nuostata atitinka ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką. Teismas, aiškindamas vienašališko sutarties nutraukimo pagrindus, nurodo⁵³: „Sutartis gali būti nutraukta, esant

⁵² Straipsnio autorius šiuos pavyzdžius paėmė iš prof. Dr. E. Baranausko sutarčių teisės dalyko paskaitų, skaitytų 2013 m. rudens semestru, Mykolo Romerio universitete.

⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013.

esminiam jos pažeidimui, kuris nustatomas atsižvelgiant į CK 6.217 str. 2 d. nurodytas aplinkybes; jei sutarties pažeidimas pasireiškia termino praleidimu ir toks pažeidimas nėra esminis sutarties pažeidimas pagal CK 6.217 str. 2 d. nustatytus kriterijus, nukentėjusi šalis gali nutraukti sutartį, prieš tai nustačiusi papildomą protingą terminą neįvykdytai sutarčiai įvykdyti (CK 6.209 straipsnis).“

3.2. CK 6.209 straipsnio 3 dalies ir 6.217 straipsnio 3 dalies santykis

CK 6.217 straipsnio 3 dalis nurodo, kad „kai sutarties įvykdymo terminas praleistas, nukentėjusi šalis gali nutraukti sutartį, jeigu kita šalis neįvykdo sutarties per papildomai nustatytą terminą“, o CK 6.209 straipsnio 3 dalis teigia, kad „jeigu termino praleidimas nėra esminis sutarties pažeidimas ir nukentėjusi šalis nustatė protingą papildomą terminą, tai pasibaigus šiam terminui ji gali sutartį nutraukti.“ Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šios dvi nuostatos reglamentuoja analogišką situaciją. Tai patvirtintų ir Lietuvos Aukščiausio Teismo praktika, nes ne vienoje byloje teismas, aiškindamas sutarties nutraukimo pagrindus dėl neesminio pažeidimo, nurodo būtent šias dvi normas⁵⁴. Manytina, kad šios dvi normos susietos ne visai preciziškai.

CK 6.217 straipsnio 3 dalis yra perkelta iš UNIDROIT principų 7.3.1 straipsnio 3 dalies⁵⁵, kuri nukreipia į šių principų 7.1.5 straipsnį, t. y. į *Nachfrist*. Tačiau, atidžiai išnagrinėjus oficialų UNIDROIT principų komentarą, pažymėtina, jog į *Nachfrist* minėta principų nuostata nukreipia ne kaip į nutraukimo pagrindą dėl neesminio sutarties pažeidimo, o kaip į

⁵⁴ Citata iš Lietuvos Aukščiausio Teismo praktikos: „Jei sutarties pažeidimas pasireiškia termino praleidimu ir toks pažeidimas nėra esminis sutarties pažeidimas pagal CK 6.217 straipsnio 2 dalyje nustatytus kriterijus, nukentėjusi šalis gali nutraukti sutartį, prieš tai nustačiusi papildomą protingą terminą neįvykdytai sutarčiai įvykdyti (**CK 6.209 straipsnis, 6.217 straipsnio 3 dalis**) (išskirta aut.)“. Ši motyvacija atkartojama ne vienoje teismo nutartyje, pvz.: Lietuvos Aukščiausio Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013; Lietuvos Aukščiausio Teismo 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis Nr. 3K-3-599/2012; Lietuvos Aukščiausio Teismo 2012 m. birželio 26 d. nutartis Nr. 3K-7-306/2012 ir kt.

⁵⁵ 7.3.1 (3) In the case of delay the aggrieved party may also terminate the contract if the other party fails to perform before the time allowed it under Article 7.1.5 has expired.

sutarties nutraukimo procedūrą. Tai reiškia, kad sutarties nutraukimo pagrindas šiuo atveju – esminis sutarties pažeidimas, tiesiog šioje situacijoje naudojama *Nachfrist* įtvirtinta procedūra. Komentaro autoriai teigia⁵⁶, kad šiuo atveju, kai sutarties įvykdymo termino praleidimas buvo esminis sutarties pažeidimas, tai ir sutarties nutraukimo pagrindas suteikus papildomą terminą vis tiek išlieka esminis sutarties pažeidimas. Manytina, kad praktikoje gali pasitaikyti būtent tokių atvejų, kai kreditorius, įvertinęs praleistą sutarties įvykdymo terminą, subjektyviai vertina, kad toks termino praleidimas yra esminis sutarties pažeidimas, tačiau vis tiek nori gauti įvykdymą. Tokią padėtį gali lemti objektyvios priežastys, pavyzdžiui: rinkoje nėra tokių prekių arba nėra subjektų, teikiančių analogiškas paslaugas, arba kainų skirtumai tokie dideli, kad kreditorius būtų linkęs toleruoti net esminį sutarties pažeidimą ir pan.

Esant tokiai dvilypei padėčiai, kurioje nutraukimo pagrindas – esminis sutarties pažeidimas, o naudojama *Nachfrist* procedūra, kyla klausimas, ką reikia nurodyti pranešime, kuris suteikia papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Tokiu atveju pranešime reikėtų nurodyti ne tik konkrečiai apibrėžtą papildomą terminą, bet ir tai, jog kreditorius įvertino pradinį sutarties pažeidimą kaip esminį. Tai parodytų skolininkui, jog kreditorius iš karto galėjo nutraukti sutartį, tačiau, nepaisydamas esminio sutarties pažeidimo, vis dar nori gauti sutarties įvykdymą ir suteikia paskutinę galimybę skolininkui įvykdyti sutartį. Pažymėtina, kad tokia situacija šiek tiek prieštarauja esminio pažeidimo doktrinos sampratai, nes esminis pažeidimas kyla iš maksimos, jog: „Kreditorius negauna to, ko tikėjosi sudarydamas sutartį.“ Tačiau šių dviejų taisyklių (CK 6.217 str. 3 d. ir CK 6.209 str. 3 d.) sąveika kyla iš minėtų praktinių sumetimų, dėl kurių kreditorius pateisina esminį pažeidimą ir vis tiek suteikia paskutinę galimybę įvykdyti sutartį.

Kitas klausimas, į kurį reikėtų atsakyti, ar tuo atveju, kai sutartis vienašališkai nutraukiama dėl esminio pažeidimo naudojant *Nachfrist*, kilus ginčui reikia įrodinėti esminio sutarties pažeidimo aplinkybes. Viena-reikšmiško atsakymo nėra. Šiuo atveju galimos dvi situacijos: 1) jeigu kyla teisminis ginčas, kreditorius pirmiausia gali įrodinėti, kad suteikė protingą papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, t. y. adekvačią paskutinę galimybę;

⁵⁶ *Principles of International Commercial Contracts*. Rome: UNIDROIT, 2010, p. 231–232 [žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>>.

2) jeigu skolininkui pavyks įrodyti teismui, kad papildomas terminas nebuvo protingas, kreditoriui tektų įrodinėti, jog pradinis pažeidimas, kuris buvo iki suteikiant papildomą terminą, buvo esminis sutarties pažeidimas.

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darytina išvada, jog CK 6.209 straipsnio 3 dalis ir 6.217 straipsnio 3 dalis nereglamentuoja tapačių situacijų, tiesiog CK 6.217 straipsnio 3 dalies nutraukimo pagrindas yra esminis sutarties pažeidimas, nors šiuo atveju taikoma CK 6.209 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta procedūra, kurios pagrindas įprastai yra neesminis sutarties pažeidimas. Esmė ta, kad net ir esant tokiam pažeidimui, kuris galėtų būti vertinamas kaip esminis, kreditorius vis tiek nori, kad sutartis būtų įvykdyta, ir taip suteikia paskutinę galimybę skolininkui įvykdyti sutartinius įsipareigojimus.

3.3. Ar papildomas terminas sutarčiai įvykdyti gali būti suteiktas tik tuo atveju, kai sutartis pažeidžiama praleidžiant jos įvykdymo terminą?

Vertinant tik sisteminiu ir lingvistiniu metodais CK 6.209 straipsnį, į šį klausimą būtų galima atsakyti labai paprastai nurodant, kad papildomą terminą sutarčiai įvykdyti galima suteikti tik tuomet, kai sutartis pažeista praleidžiant jos įvykdymo terminą. CK 6.209 straipsnio 3 dalis aiškiai nurodo: „**Jeigu termino praleidimas** (išskirta aut.) nėra esminis sutarties pažeidimas ir nukentėjusi šalis nustatė protingą papildomą terminą, tai pasibaigus šiam terminui ji gali sutartį nutraukti.“ Pažymėtina, kad ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šios CK nuostatos taikymą sieja tik su termino praleidimu⁵⁷. Minėta, jog CK 6.209 straipsnis perkeltas iš 7.1.5 straipsnio⁵⁸, kuris visiškai nepakeistas, tiesiog yra išverstas į lietuvių kalbą. Paskaičius oficialų UNIDROIT principų komentarą, kuriame aiškinama ši nuostata, nurodoma, jog pagal šią taisyklę pavėluotas sutarties

⁵⁷ *Supra* note 55.

⁵⁸ (1) „In a case of non-performance the aggrieved party may by notice to the other party allow an additional period of time for performance.

(3) **Where in a case of delay in performance** (išskirta aut.) which is not fundamental the aggrieved party has given notice allowing an additional period of time of reasonable length, it may terminate the contract at the end of that period. If the additional period allowed is not of reasonable length it shall be extended to a reasonable length. The aggrieved party may in its notice provide that if the other party fails to perform within the period allowed by the notice the contract shall automatically terminate.“

įvykdymas labai skiriasi nuo kitokio netinkamo sutarties įvykdymo. Tai pasireiškia tuo, kad pavėluoto įvykdymo, kitaip nei kitokio tipo netinkamo įvykdymo, nebegalima ištaisyti, nes terminas jau būna praėjęs. Vis dėlto pasitaiko atvejų, kai kreditoriui gali būti geriau gauti pavėluotą įvykdymą, negu jo visai negauti⁵⁹. Analogiškai ir PECL principuose, ir DCFR *Nachfrist* siejamas su sutarties neįvykdymu, pasireiškiančiu termino praleidimu.

Tačiau, nagrinėjant CISG konvencijos nuostatas, galima prieiti prie išvados, jog joje įtvirtinta *Nachfrist* idėja šiek tiek skiriasi nuo ankstesnėje pastraipoje nagrinėtų *soft law* priemonių. CISG konvencijos 47 straipsnio 1 dalis nurodo, jog: „Pirkėjas gali nustatyti protingą papildomą terminą pardavėjui įvykdyti savo prievolės.“⁶⁰ Ši nuostata, priešingai nei analogiškos *Nachfrist* įtvirtinančios nuostatos UNIDROIT, PECL principuose ir DCFR, eksplicitiškai nesieja papildomo termino sutarčiai įvykdyti su pažeidimu, kuris pasireiškia termino praleidimu. Konvencijoje vartojama sąvoka „prievolės“ neišskiriant jų pobūdžio. CISG konvencijos 49 straipsnis nustato, kada pirkėjas gali nutraukti sutartį. Šio straipsnio 1 d. (b) punktas nustato įprastinį nutraukimo atvejį pagal *Nachfrist*, pasireiškiantį būtent termino praleidimu, t. y. kai pardavėjas vis tiek nepristato prekių, nors pirkėjas buvo nustatęs papildomą terminą joms pristatyti⁶¹. Atkreiptinas dėmesys į to paties straipsnio 2 dalies (b) punkto (ii) papunktį, nurodantį, jog: „tais atvejais, kai pardavėjas pristato prekes, pirkėjas praranda teisę nutraukti sutartį, išskyrus tuos atvejus, kai sutarties pažeidimas pasireiškia kitokiu būdu negu termino praleidimas, suėjus 47 straipsnio 1 dalyje įtvirtintam papildomam terminui.“⁶² Analogiška teisė vienašališkai nutraukti sutartį pasibaigus papildomam terminui už bet kokią kitą pažeidimą, nesusijusį su pinigų sumokėjimo pavėlavimu, įtvirtinama pardavėjui CISG

⁵⁹ *Supra* note 58, p. 231–232.

⁶⁰ Article 47: „(1) The buyer may fix an additional period of time of reasonable length for performance by the seller of his obligations.“

⁶¹ Article 49 (1) The buyer may declare the contract avoided:
(b) in case of non-delivery, if the seller does not deliver the goods within the additional period of time fixed by the buyer in accordance with paragraph (1) of article 47 or declares that he will not deliver within the period so fixed.

⁶² Article 49 (2) However, in cases where the seller has delivered the goods, the buyer loses the right to declare the contract avoided unless he does so: b) in respect of any breach other than late delivery, within a reasonable time: (ii) after the expiration of any additional period of time fixed by the buyer in accordance with paragraph (1) of article 47, or after the seller has declared that he will not perform his obligations within such an additional period

konvencijos 64 straipsnio 2 d. (p) (ii) papunktyje.⁶³ J. C. Duncanas pateikia tokius pavyzdžius, kai *Nachfrist* gali būti nustatytas pagal CISG konvenciją: 1) pirkėjas pardavėjui, kai pristatytos prekės neatitinka kiekio, kokybės reikalavimų, gali nustatyti papildomą terminą tam, kad prekės būtų sutaisytos; tam, kad pardavėjas pristatytų visą reikiamą dokumentaciją; tam, kad tinkamai surinktų prekes naudoti pagal paskirtį ir kt.; 2) pardavėjas pirkėjui tam, kad atliktų bet kokius veiksmus, kurie yra būtini, kad prekės būtų tinkamai pristatytos, priimtos, kaina sumokėta⁶⁴. Taigi darytina išvada, jog CISG konvencijoje įtvirtina *Nachfrist* doktrina yra universalesnė negu LR CK, UNIDROIT, PECL principuose, DCFR, nes ji leidžia nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti ne tik kai sutarties pažeidimas pasireiškia termino praleidimu, bet ir esant kitokio tipo pažeidimams.

Derėtų atkreipti dėmesį į pirmame šio straipsnio skyriuje išdėstytus argumentus, kuriais paaiškinta, kaip, įvykus Vokietijos prievolių teisės reformai, buvo pakeistas *Nachfrist* reguliavimas. Kaip teigė O. Lando, vokiečiams nebeatrodė pakankama tai, kad nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti būtų galima tik tais atvejais, kai praleistas jos įvykdymo terminas, todėl *Nachfrist* taikymas išplėstas apimant ir kitus galimus sutarties pažeidimus, kurie nesusiję su įvykdymo termino praleidimu⁶⁵.

Nors mūsų kodekso kūrėjai tinkamai įgyvendino CK 6.209 straipsnį ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šią nuostatą aiškina pagal UNIDROIT principų įtvirtintą idėją, šio straipsnio autorius mano, jog būtų protinga šią CK normą aiškinti plečiamai, *contra legem*, t. y. nesiejant galimybės suteikti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti tik tuo atveju, kai pradinis sutarties pažeidimas pasireiškia termino praleidimu. Visų pirma, papildomo termino nustatymas saugo ne tik kreditoriaus interesus, bet ir pačius sutartinius santykius, o kartu ir skolininko interesus, suteikiant jam dar

⁶³ Article 64 (2) However, in cases where the buyer has paid the price, the seller loses the right to declare the contract avoided unless he does so: b) in respect of any breach other than late performance by the buyer, within a reasonable time: (ii) after the expiration of any additional period of time fixed by the seller in accordance with paragraph (1) of article 63, or after the buyer has declared that he will not perform his obligations within such an additional period.

⁶⁴ Duncan, J. C. *Nachfrist* Was Ist? Thinking Globally and Acting Locally: Considering Time Extension Principles of the U.N. Convention on Contracts for the International Sale of Goods in Revising the Uniform Commercial Code. *Brigham Young University Law review*. 2000. p. 7.

⁶⁵ Hardkamp, A. *et al. Supra* note 36.

vieną galimybę tinkamai įvykdyti sutartį. Antra, esminio sutarties pažeidimo atvejai gali būti įvairūs, jie nei CISG konvencijoje, nei nagrinėtose *soft law* priemonėse, nei doktrinoje nėra siejami tik su termino įvykdyti sutartį praleidimu. Susidaro tokia padėtis, kai esant neesminiam sutarties pažeidimui sutartį būtų galima nutraukti tik tuo atveju, jeigu tas pažeidimas pasireiškia termino sutarčiai įvykdyti praleidimu. Bet kokiais kitais neesminių pažeidimų atvejais papildomo termino negalima suteikti, vadinasi, negalima kalbėti ir apie vienašališko sutarties nutraukimo galimybę. Trečia, neatrodo, kad termino sutartį įvykdyti praleidimas, kuris yra neesminis pažeidimas, kuo nors ypač skiriasi nuo kitų neesminių sutarties pažeidimų. Ketvirta, protingas papildomas terminas, suteiktas praleidus sutarties įvykdymo terminą, skatina skolininką įvykdyti sutartį, nes priešingu atveju nukentėjusi sutarties šalis įgyja teisę vienašališkai nutraukti sutartį. Galimybė nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti esant ir kitiems sutarties pažeidimams atliktų skolininką skatinančiąją ir drausminančiąją funkcijas. Penkta, toks esminio sutarties pažeidimo ir papildomo termino sutarčiai įvykdyti santykis, koks dabar įtvirtintas CK, suteikia „pilkąją terpę“ skolininkui piktnaudžiauti, kai jo padarytas sutarties pažeidimas nepasireiškia termino sutarčiai įvykdyti praleidimu. Jeigu jis yra neesminis, tai kreditorius neturi teisės nutraukti sutarties, nes įstatymas nenumato galimybės nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Galima teigti, jog kai neesminis sutarties pažeidimas pasireiškia ne termino sutarčiai įvykdyti praleidimu, tokiu atveju, neleidžiant nustatyti *Nachfrist*, įstatymas prioritetą suteikia sutartį pažeidžiančios, o ne nukentėjusios šalies interesams, nes skolininkas nerizikuoja, kad jo padarytas sutarties pažeidimas gali sukelti sutarties nutraukimo teisinius padarinius.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima teigti, kad šiuo metu ir įstatymas, ir jį aiškinantys teismai CK 6.209 straipsnyje įtvirtintą teisę suteikti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti sieja tik su tokiu neesminiu sutarties pažeidimu, kuris pasireiškia sutarties termino įvykdymo praleidimu. Manytina, toks *Nachfrist* taikymas, nors ir nėra klaidingas, tačiau yra ribotas, nes ir reformuotas Vokietijos civilinis kodeksas, ir CISG konvencija leidžia nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti ir tais atvejais, kai sutarties pažeidimas nepasireiškia sutarties įvykdymo termino praleidimu. Manytina, teismai galėtų CK 6.209 straipsnį aiškinti plečiamai, t. y. taikydami ir kitokio tipo sutarties pažeidimams, bet kartu išlaikydami ir pačią papildomo termino sutarčiai įvykdyti idėją.

3.4. Pranešimas apie sutarties nutraukimą dėl esminio sutarties pažeidimo ir jo santykis su pranešimu apie papildomo termino sutarčiai įvykdyti nustatymą

CK 6.218 straipsnio 1 dalis nurodo, kad: „šio kodekso 6.217 straipsnyje numatytais pagrindais nukentėjusi šalis gali sutartį nutraukti vienašališkai, nesikreipdama į teismą. Apie sutarties nutraukimą privaloma iš anksto pranešti kitai šaliai per sutartyje nustatytą terminą, o jeigu sutartyje toks terminas nenurodytas, – prieš trisdešimt dienų.“ Ši nuostata į CK perkelta iš UNIDROIT principų 7.3.2 straipsnio. Problema ta, kad UNIDROIT principuose nėra nustatytas konkretus terminas, per kurį reikia pranešti sutartį pažeidusiai šaliai, kad sutartis nutraukiama. Mūsų CK nurodo, kad pranešimas turi būti įteikiamas per: 1) sutartyje numatytą terminą; arba 2) jeigu nėra sutartinio termino, tai prieš trisdešimt dienų. Kyla klausimas, ką reiškia šis terminas ir kokių tikslu jis nustatomas. CK komentaras nepateikia aiškaus atsakymo, jame tiesiog nurodoma UNIDROIT principų idėja, kad „šalių bendradarbiavimo principas reikalauja, kad nukentėjusioji šalis, nusprendusi pasinaudoti teise vienašališkai atsisakyti sutarties, privalo iš anksto informuoti apie tai kitą šalį. Kadangi tokiais atvejais kreiptis į teismą nereikia, teisė nutraukti sutartį įgyvendinama pranešant apie sutarties nutraukimą kitai šaliai. Tokia nuostata leidžia sutartį pažeidusiai šaliai iš anksto sužinoti nukentėjusios šalies poziciją ir išvengti papildomų nuostolių, kurių gali atsirasti dėl to, kad nėra aišku, ar bus reikalaujama įvykdyti sutartį ir ar pavėluotas įvykdymas bus priimtas“⁶⁶.

Kai kurie mokslininkai, bandydami paaiškinti šio termino prasmę, sieja jį su *Nachfrist* doktrina. Pavyzdžiui, S. Drazdauskas savo disertacijoje rašo⁶⁷: „Lietuvos civilinio kodekso 6.218 str. 1 d. buvo įtvirtintas reikalavimas pranešti kitai šaliai apie sutarties nutraukimą prieš trisdešimt dienų (arba kitokį sutartyje numatytą terminą). Tokia taisyklė iš esmės atitinka vokiškąją *Nachfrist* doktriną, pagal kurią šalis, ketinanti nutraukti sutartį, turi pranešti apie tai kitai šaliai, šitaip suteikiant galimybę ištaisyti sutarties įvykdymo trūkumus. Kaip minėta, šio reikalavimo buvo atsisakyta tiek CISG konvencijoje, tiek UNIDROIT principuose, paliekant šaliai

⁶⁶ Mikelėnas, V., *supra* note 23, p. 294–295.

⁶⁷ Drazdauskas, S., *supra* note 6, p. 277–279.

teisę (bet ne pareigą) nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Papildomo termino nustatymas yra būtina sąlyga sutarčiai nutraukti tik jeigu sutarties pažeidimas nėra esminis. Nors Civilinio kodekso 6.218 str. 1 d. numatytas pranešimas apie sutarties nutraukimą nėra prilyginamas papildomo termino nustatymui, tačiau šalis, gavusi tokį pranešimą turi teisę pasinaudoti galimybe ištaisyti sutarties įvykdymo trūkumus, todėl iš esmės tai labai artima papildomo termino nustatymui.“ R. Balčikonis šią normą savo disertacijoje aiškina taip: „Aptariamą kodekso straipsnį galima lyginti su Vokietijos teisės *Nachfrist* terminu, nes įspėti apie nutraukimą yra privaloma. Toks įspėjimas kartu reiškia tai, kad nustatomas papildomas terminas sutarčiai įvykdyti. CK 6.218 str. 1 d. konkuruoja su CK 6.209 str., nes pirmasis nustato pareigą nustatyti papildomą terminą, o antrasis – tik teisę. Atsakymą randame sulyginę CK 6.218 str. su UNIDROIT principų 7.3.2, kurį, kaip sakoma Kodekso komentare, šis straipsnis pakartoja. Paradoksalu, bet UNIDROIT principų 7.3.2 str. tokios pareigos nenustato. Jis jos nenustato todėl, kad principuose atsisakyta *Nachfrist* instituto, tai yra atsisakyta pareigos privalomai nustatyti papildomą terminą. Teisę nustatyti papildomą terminą įtvirtina principų 7.1.5 str., kurį pakartoja CK 6.209 str. Todėl sistemiškai aiškindami CK 6.209 ir 6.218 straipsnius darome išvadą, kad kodeksas privalomai reikalauja nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, o tai reiškia, kad sutartyje nustatomas terminas pranešti kitai šaliai apie sutarties nutraukimą (CK 6.218 str. 1 d.) visada turi būti protingas.“⁶⁸

Šio straipsnio autorius negali sutikti su tokiais mokslininkų CK 6.218 straipsnio 1 dalies paaiškinimais. Jau anksčiau atskleistas *Nachfrist* ir esminio sutarties pažeidimo santykis, taip pat įrodyta, jog UNIDROIT principų kūrėjai *Nachfrist* doktrinos nėra atsisakę – ji įtvirtinta principų 7.1.5 straipsnyje. Jau minėta, kad ši *Nachfrist* doktrina skiriasi nuo originalios vokiškosios tuo, jog pagal BGB 326 straipsnį (iki 2002 m. reformos), norint nutraukti sutartį dėl vykdymo pažeidimo, privaloma suteikti papildomą terminą jai įvykdyti. Taip pat minėta, kad BGB nebuvo „tikrosios“ esminio sutarties pažeidimo sampratos. Tai reiškia, kad iki reformos vienintelis būdas nutraukti sutartį buvo procedūra, kai kreditorius privalėjo suteikti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti.

⁶⁸ Balčikonis, R. *Sutarčių vykdymo teisinės problemos: esminis sutarties pažeidimas*. Socialinių mokslų daktaro disertacija. Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 127

Taip pat šiame straipsnyje buvo pateiktas Vokietijos aukščiausiojo teismo precedentas⁶⁹, kuriame buvo nukrypta nuo bendrosios *Nachfrist* taisyklės ir nurodyta, jog kartais nustatyti *Nachfrist* būtų beprasmiška. Šiuolaikiniai sutarčių teisės šaltiniai: CISG konvencija, PECL principai, DCFR, o kartu ir UNIDROIT principai įtvirtina du būdus (be šalių sutartinių būdų) vienašališkai nutraukti sutartis, t. y. po suteikto papildomo termino sutarčiai įvykdyti (kuris, kaip aiškiai nurodoma tuose šaltiniuose, yra įkvėptas būtent *Nachfrist* doktrinos) ir po esminio sutarties pažeidimo.

Kaip aiškiai nurodo pati CK 6.218 straipsnio 1 dalis – ji taikoma tik sutarčiai nutraukti pagal CK 6.217 straipsnį, t. y. nutraukti iš esmės dėl esminio sutarties pažeidimo. Šiame straipsnyje jau buvo pagrįsta, kad papildomas terminas sutarčiai įvykdyti (*Nachfrist*) ir esminis sutarties pažeidimas – savarankiški, nors ir vienas su kitu susiję, sutarties nutraukimo pagrindai. Toks CK 6.218 straipsnyje nustatyto sutartinio arba įstatymo nustatyto 30 dienų termino aiškinimas, neva jis reiškia, kad per tą terminą suteikiamas papildomas terminas sutarčiai įvykdyti, prieštarauja esminio sutarties pažeidimo pačiai pagrindinei idėjai, t. y. **jog įvykus esminiam sutarties pažeidimui kreditorius negauna to, ko tikėjosi sudarydamas sutartį, todėl praranda bet kokią interesą gauti sutarties įvykdymą ir turi teisę iš karto nutraukti sutartį.** Todėl įstatyme įtvirtintas trisdešimties dienų terminas paneigia pačią sutarties nutraukimo dėl esminio sutarties pažeidimo prasmę.

Minėta, kad dabartinė BGB 323 straipsnio redakcija nustato specialias taisykles, kurios tam tikrais atvejais pateisina *Nachfrist* procedūros nesilaikymą – taip *de facto* įtvirtinama klasikinė esminio sutarties pažeidimo idėja, nors ji taip nėra vadinama. Tokį teisinį reguliavimą vokiečiai pagrindė suprasdami, jog tam tikrais atvejais nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti ir taip suteikti skolininkui paskutinę galimybę įvykdyti sutartinius įsipareigojimus nebelieka jokios prasmės, nes kreditorius praranda interesą gauti tai, ko tikėjosi sudarydamas sutartį.

Painiai į lietuvių kalbą išversta CK 6.218 straipsnio 2 dalis⁷⁰ yra perkelta iš UNIDROIT principų 7.3.2 straipsnio 2 dalies, kuri reiškia ne ką

⁶⁹ Beale, H. *et al.*, *supra* note 34.

⁷⁰ 6.218 straipsnis. Pranešimas apie sutarties nutraukimą: „2. Kai sutartį iš esmės pažeidusi šalis iki sutarties nutraukimo buvo pasiūliusi ją įvykdyti, tačiau šis pasiūlymas buvo pareiškta pavėluotai arba dėl kitų priežasčių neatitinka sutarties reikalavimų, nukentėjusi

kitą, kaip tik nukentėjusiosios šalies pareigą per protingą terminą apsispręsti, ar ji įgyvendins savo teisę nutraukti sutartį. Jeigu šalis, turinti teisę nutraukti sutartį, šia teise nepasinaudoja per protingą terminą, ji netenka galimybės pasinaudoti šiuo teisių gynimo būdu. Tokia pati taisyklė įtvirtinta PECL principuose, kuriuose jos lingvistinė forma daug aiškesnė: „Nukentėjusioji šalis praranda teisę vienašališkai nutraukti sutartį, jeigu ji per protingą terminą nuo sužinojimo apie esminį sutarties pažeidimą nepraneša kitai šaliai apie sutarties nutraukimą.“⁷¹ Galima teigti, kad šios taisyklės įgyvendina Anglijos Lordų Rūmų precedentuose suformuotą sutarties patvirtinimo taisyklę (angl. *affirmation of a contract*).

Labai svarbu skirti galimus sutarties nutraukimo pagrindus. Papildomas terminas sutarčiai įvykdyti (*Nachfrist*) taikomas tada, kai sutarties pažeidimas nėra esminis (vienintelė išimtis – CK 6.209 str. 3 d. ir 6.217 str. 3 d. sisteminis taikymas), nes tada kreditorius dar nėra praradęs intereso gauti sutarties įvykdymą. Taip suteikiama paskutinė galimybė skolininkui įvykdyti sutartį. Esminis sutarties pažeidimas reiškia, kad kreditorius praranda bet kokią interesą gauti sutarties įvykdymą, nes jis jau nebegaus to, ką tikėjosi gauti sudarydamas sutartį, todėl apie privalomą papildomą įstatymo (ar sutarties) numatytą 30 dienų terminą negalima kalbėti. Kodekso kūrėjai, CK 6.218 straipsnio 1 dalyje numatydami terminą, kurio nebuvo originalioje perkeltų UNIDROIT principų 1994 m. redakcijoje, paneigia esminio sutarties pažeidimo doktrinos tikslus ir prasmę.

Taip pat labai svarbu pažymėti, kad CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtinto pranešimo negalima aiškinti sistemiškai su CK 6.209 straipsniu, kaip tai daro Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė kolegija⁷². UNIDROIT principų 7.3.2 straipsnio nuostata nenustato

---

šalis praranda teisę vienašališkai nutraukti sutartį, jeigu ji per protingą terminą nepraneša kitai šaliai apie sutarties nutraukimą po to, kai ji sužinojo ar turėjo sužinoti apie pasiūlymą įvykdyti sutartį, arba toks pasiūlymas neatitinka tinkamo sutarties įvykdymo.“

⁷¹ Article 9:303: Notice of Termination: „(2) The aggrieved party loses its right to terminate the contract unless it gives notice within a reasonable time after it has or ought to have become aware of the non-performance.“

⁷² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-508/2013: „Vertindama kasacinio skundo argumentus išplėstinė teisėjų kolegija konstatuoja, kad nėra pagrindo pripažinti, jog kreditoriaus 2012 m. balandžio 25 d. raštu nustatytas papildomas terminas buvo neprotingas. Pažymėtina, kad Sutartis buvo nutraukta 2012 m. birželio 5 d., taigi skolininkai, nurodytą raštą gavę 2012 m. gegužės 5 d., disponavo 30 dienų papildomu terminu. Pripažinti, kad toks papildomas terminas

pranešimo, kad sutartis nutraukiama, termino, ji antroje dalyje tiesiog nurodo vertinamąjį „protingą terminą“. Ta pati protingo termino sąvoka vartojama ir UNIDROIT principuose, ir CK 6.209 straipsnio 3 dalyje. Akivaizdu, kad, nustatant papildomą sutarties įvykdymo ir pranešimo, jog sutartis nutraukiama dėl esminio sutarties pažeidimo, terminus, vartojama sąvoka „protingas terminas“ turi visiškai skirtingą prasmę. *Nachfrist* atveju papildomas protingas terminas turi būti toks, kad leistų sutarties terminą praleidusiai šaliai ištaisyti šį trūkumą, t. y. atsižvelgiant į faktinę situaciją terminas turi būti pakankamos trukmės, kad realiai būtų įmanoma įvykdyti sutartį. Taip pat pažymėtina, kad *Nachfrist* atveju papildomas terminas – „šventas“, t. y. jo metu negalima imti ir nutraukti sutarties dėl esminio sutarties pažeidimo (CK 6.209 str. 2 d.). UNIDROIT principų 7.3.2 straipsnyje įtvirtintas „protingas terminas“ reiškia, kad kreditorius, subjektyviai įvertindamas, kad skolininkas iš esmės pažeidė sutartį, turi kiek įmanoma greičiau apsispręsti, ar nutraukti sutartį ir nedelsiant pranešti apie tai skolininkui, kad šis galėtų kiek įmanoma sumažinti galimai kilsiančių nuostolių galimybę, jeigu ketins įvykdyti sutartį, o kreditorius atsisakys tokio įvykdymo. Šiuo atveju, kreditoriui delsiant, t. y. kiek įmanoma greičiau nepranešant skolininkui, kad sutartis nutraukiama, skolininkas gali pradėti vykdyti sutartį arba tęsti jos vykdymą. Kreditorius tokiu atveju praras teisę vienašališkai nutraukti sutartį pagal UNIDROIT principų 7.3.2 straipsnio 2 dalį. Minėta, kad taip įgyvendinama sutarties patvirtinimo idėja. Tokia pati taisyklė, draudžianti delsti pateikti skolininkui pranešimą, kad sutartis vienašališkai nutraukiama dėl esminio sutarties pažeidimo, įtvirtinta DCFR III.–3:508⁷³.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą terminą aiškina kaip imperatyvą⁷⁴, taip pat, pasak teismo, šis terminas ša-

---

nustatytas kreditoriui elgiantis nesąžiningai, piktnaudžiaujant savo teise, pagrindo nėra. Pažymėtina, kad CK 6.218 straipsnio, reglamentuojančio pranešimą apie sutarties nutraukimą, 1 dalyje nustatytas analogiškos trukmės terminas.“

⁷³ III.–3:508: Loss of right to terminate: „(1) If performance has been tendered late or a tendered performance otherwise does not conform to the contract the creditor loses the right to terminate under this Section unless notice of termination is given within a reasonable time.“

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis Nr. 3K-3-241/2009: „CK 6.218 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad apie sutarties nutraukimą privaloma iš anksto pranešti kitai šaliai per sutartyje nustatytą terminą, o jei toks terminas nenurodytas, – prieš trisdešimt dienų. Taigi, įstatymo imperatyviai reikalaujama, kad antrajai sutarties šaliai privalo būti iš anksto pranešta apie numatomą sutarties nutraukimą. Pabrėžtina,

lių susitarimu negali būti pašalintas. Šiuo išaiškinimu nederėtų vadovautis, nes jis paneigia esminio sutarties pažeidimo prasmę. Žinant, kaip sunkiai įstatymo leidėjas linkęs keisti kodeksų nuostatas, ko gero, būtent Lietuvos Aukščiausiajam Teismui teks pareiga kūrybiškai išaiškinti CK 6.218 straipsnio 1 dalį nurodant, kad joje įtvirtintas terminas neturi jokios prasmės, nėra imperatyvus ir prieštarauja esminio sutarties pažeidimo doktrinos prasmei.

Griežtas šio išankstinio pranešimo dėl sutarties nutraukimo laikymasis riboja kreditoriaus galimybes patenkinti savo poreikius, dėl kurių ir buvo sudaryta sutartis, nes iš karto nutraukus sutartį kreditorius galėtų ieškoti alternatyvos rinkoje sudaryti pakeičiančiąją sutartį (CK 6. 258 str. 5 d.), nebijo-damas, kad pakeistos pirminės sutarties pažeidėjas sutartį įvykdys pavėluotai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad įvykus esminiam sutarties pažeidimui, t. y. kreditoriui suvokus, jog skolininkas iš esmės pažeidė sutartį, sutartiniai santykiai nutrūksta nuo to momento, kai kreditorius tinkamai pranešimu informuoja skolininką, kad nutraukia sutartį dėl esminio pažeidimo. Įstatymas nedetalizuoja pranešimo formos, todėl jis gali būti bet kokios formos, svarbu tik kad pasiektų skolininką ir jis būtų tinkamai informuotas apie sutarties nutraukimo faktą (CK 6.166 str.). Pažymėtina, jog šis terminas sukelia problemų ir naujausioje Lietuvos sutarčių teisės mokslininkų doktrinoje. S. Selelionytė-Drukteinienė, nagrinėdama sutarties nutraukimo padarinius, rašo: „Pagal CK 6.218 str. 1 d. apie sutarties nutraukimą būtina informuoti mažiausiai prieš 30 dienų. Kyla klausimas, kaip reikėtų elgtis su tęstinės ir dalios sutarties įvykdy-mu, gautu po sutarties pažeidimo tačiau, iki jos nutraukimo. <...> Kyla klausimas, ar CK 6.222 str. 2 d. neužkerta kelio galimybei per restituciją koreguoti šalių nelygybę, atsiradusią po tęstinės ir dalios sutarties pažeidi-mo, tačiau iki jos nutraukimo.“⁷⁵ Šie probleminiai klausimai mokslininkės keliami būtent dėl įstatyme nustatyto 30 dienų termino. Minėta, kad sutartis nutrūksta, kai kreditorius tinkamai praneša skolininkui apie esminį

---

kad pareiga pranešti apie sutarties nutraukimą yra nustatyta antrosios sutarties šalies naudai. CK 6.218 straipsnyje nedetalizuota pranešimo įteikimo būdų ir tvarkos bei imperatyviai nenumatyta termino, prieš kurį antroji šalis privalo būti išpėta, todėl dėl šių klausimų šalys gali susitarti sutartyje. Tačiau šalių susitarimu negali būti pašalintas CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas imperatyvas, jog antrajai sutarties šaliai privaloma iš anksto pranešti apie sutarties nutraukimą (CK 6.157 straipsnio 1 dalis).“

⁷⁵ Ambrasienė D. et al. *Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva Europiniame kontekste*. Vilnius: Justitia, 2013, p. 345–348.

sutarties pažeidimą, o ne pasibaigus įstatymo numatytam 30 dienų terminui. Toks įstatymo imperatyvas visiškai nelogiškas ir prieštarauja esminio sutarties pažeidimo doktrinos pamatinei idėjai. Įstatymas negali įpareigoti nukentėjusiąją šalį priimti pavėluotą įvykdymą po esminio sutarties pažeidimo, nes jau egzistuojant esminio sutarties pažeidimo aplinkybėms kreditorius negauna ir nebegaus to, ko tikisi iš sutarties. Sutarties įvykdymo priėmimas po esminio sutarties pažeidimo reiškia, kad nukentėjusi dėl pažeidimo sutarties šalis patvirtina sutartį.

Apibendrinant pažymėtina, kad CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas privalomas terminas (įstatymo numatytas 30 dienų arba kitokios trukmės sutartinis) iš anksto pranešti, kad sutartis nutraukiama, vertintinas kaip įstatymo leidėjo (kodekso kūrėjų) darbo brokas, kuris paneigia pačią vienašališko sutarties nutraukimo dėl esminio pažeidimo prasmę. Jis negali būti vertinamas kaip papildomo termino sutarčiai įvykdyti (*Nachfrist*) išraiškos forma. Pranešimo, kad sutartis vienašališkai nutraukiama, tinkamas įteikimas kitai šaliai vertintinas kaip juridinis faktas (vienašalis sandoris), nuo kurio momento sutartis laikytina nutraukta.

IŠVADOS

1. Esminis sutarties pažeidimas ir papildomas terminas sutarčiai įvykdyti (*Nachfrist*) yra savarankiškos, nors ir tarpusavyje susijusios priemonės, būdingos šiuolaikinei sutarčių teisei – CISG konvencijai, PECL, UNIDROIT principams, DCFR.
2. Šiuolaikinėje sutarčių teisėje papildomas terminas sutarčiai įvykdyti taikomas neesminių sutarties pažeidimų atvejais (CK 6.209 str. 3 d.), o esminio sutarties pažeidimo doktrina taikoma tuomet, kai nukentėjusi sutarties šalis negauna to, ko tikėjosi gauti iš sutarties (CK 6.217 str. 2 d.).
3. Papildomo termino sutarčiai įvykdyti pagrindinis tikslas – suteikti paskutinę galimybę skolininkui įvykdyti sutartį, o to skolininkui nepadarus galima vienašališkai nutraukti sutartį.
4. Esminio sutarties pažeidimo doktrinos tikslas – suteikti kreditoriui galimybę iš karto nutraukti sutartį, kai tolesnis sutarties vykdymas praranda bet kokią prasmę.

5. Siekiant vienašališkai nutraukti sutartį, lengviau suteikti protingą papildomą terminą skolininkui įvykdyti sutartį, negu įrodyti, kad termino praleidimas yra esminis sutarties pažeidimas.
6. Jeigu, esant sutarties pažeidimui, pasireiškiančiam sutarties įvykdymo termino praleidimu, kreditorius vis dar nori, kad sutartis būtų įvykdyta, tikslinga nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti. Net ir tuo atveju, kai termino praleidimą kreditorius vertina kaip esminį sutarties pažeidimą, jis, norėdamas gauti sutarties įvykdymą, gali nustatyti papildomą terminą sutarčiai įvykdyti taikydamas *Nachfrist* procedūrą, nors sutarties nutraukimo pagrindas yra pradinis (esminis) pažeidimas. Suteikdamas papildomą terminą sutarčiai įvykdyti, kreditorius pranešime turėtų nurodyti, jog šis terminas suteikiamas neatsižvelgiant į įvykusį esminį sutarties pažeidimą.
7. Vadovaujantis CK 6.209 straipsnio 3 dalimi, taip pat UNIDROIT, PECL principais, DCFR papildomas terminas sutarčiai įvykdyti gali būti taikomas tik tada, kai sutartis pažeidžiama praleidžiant įvykdymo terminą. Pagal CISG konvenciją ir reformuotą Vokietijos BGB papildomo termino suteikimo galimybė nesiejama tik su termino įvykdyti sutarčiai praleidimu, jį galima suteikti ir esant kitokio tipo sutarties pažeidimams.
8. Papildomo termino suteikimo galimybė tik tuo atveju, kai sutartis pažeidžiama praleidžiant įvykdymo terminą, vertintina kaip pernelyg ribojanti kreditoriaus galimybes gauti tinkamą sutarties įvykdymą, labiau sauganti sutartį pažeidusios šalies negu nukentėjusios šalies interesus.
9. CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas sutartinis arba įstatymo numatytas trisdešimties dienų terminas iš anksto pranešti, kad sutartis nutraukiama, negali būti vertinamas kaip vokiškos *Nachfrist* doktrinos įgyvendinimas. Šioje normoje įtvirtintas terminas prieštarauja pačiai esminio sutarties pažeidimo doktrinos prasmei, taip pat yra vertintinas kaip įstatymo leidėjo brokas, todėl neturėtų būti taikomas praktikoje.
10. CK 6.218 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas terminas šalintinas iš kodekso. CK 6.218 straipsnio 1 dalis turėtų būti sistemiškai aiškintina su šio straipsnio 2 dalimi, kuri turėtų reikšti kaip nustatanti kreditoriaus pareigą per protingą terminą (kiek įmanoma grei-

čiau) apsispręsti, ar jis įgyvendins savo teisę nutraukti sutartį. Jeigu šalis, turinti teisę nutraukti sutartį, šia teise nepasinaudoja per protingą terminą, ji netenka galimybės vienašališkai nutraukti sutartį dėl esminio sutarties pažeidimo.

11. Sutarties nutraukimo momentas dėl esminio sutarties pažeidimo turi būti siejamas su tuo momentu, kai skolininką pasiekia kreditoriaus pranešimas, kad sutartis nutraukiama.

LITERATŪRA

1. Ambrasienė, D. et al. *Lyginamoji sutarčių teisė: Lietuva Europiniame kontekste*. Vilnius: Justitia, 2013.
2. Beale, H. et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2002.
3. Beale, H. et al. *Cases, Materials and Text on Contract Law*. Second ed. Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010.
4. Beale, H. et al. *Chitty on contracts. General principles*. Vol. 1. London: Sweet and Maxwell, 2004.
5. Beale, H. *Remedies for breach of contract in the light of the recent changes to German Law, English Law and the DCFR*. In: Blaurock, 2010.
6. Balčikonis, R. *Sutarčių vykdymo teisinės problemos: esminis sutarties pažeidimas*. Socialinių mokslų daktaro disertacija. Lietuvos teisės universitetas, 2004.
7. Von Bar, C. et al. *Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Edited by Study Group on a European Civil Code, Research Group on the Existing EC Private Law (Acquis Group). 2009.
8. Carter, J. W.; Tolhurst, G. J.; Peden, E. Developing the Intermediate Term Concept. *Journal of Contract Law*. 2006.
9. Chengwei, L. *Remedies for non-performance Perspective from CISG, UNIDROIT Principles & PECL*. UNCITRAL, 2003 [žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/chengwei.html>>.
10. DiPalma, M. Nachfrist under National Law, the CISG, and the UNIDROIT and European Principles: A Comparison. *International Contract Adviser (Kluwer)*, 5 (1) (Winter 1999).
11. Drazdauskas, S. *Bendrosios sutarčių teisės vienodinimo įtaka Lietuvos sutarčių teisei*. Socialinių mokslų daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
12. Duncan, J. C. Nachfrist Was Ist? Thinking Globally and Acting Locally: Considering Time Extension Principles of the U. N. Convention on Contracts

- for the International Sale of Goods in Revising the Uniform Commercial Code. *Brigham Young University Law review*. 2000.
13. *Hasbury's Laws of England*, 4th ed., Vol. 9. London: Butterworth, 1997.
  14. Hardkamp, A. *et al. Towards a European Civil Code*. 4th Edition, Kluwer Law International, 2010.
  15. Kimbel, E. P. Nachfrist Notice and Avoidance under the CISG. *Journal of Law and Commerce*. 1999.
  16. Lando, O.; Beale, H. *The Principles Of European Contract Law. Parts I and II. Prepared by the Commission on Contract Law*. The Hague: Kluwer Law International, 2000.
  17. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
  18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-241/2009.
  19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-599/2012.
  20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-306/2012.
  21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-508/2013.
  22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013.
  23. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Ritchie v Atkinson* (1808) 10 East 295.
  24. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Boone v Eyre* (1779), 1 H. Bl 273.
  25. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Tarrabochia v Hickie* (1856) 1 H & N 183.
  26. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Davidson v Gwynne* [1810] EngR 263; (1810) 12 East 381.
  27. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Freeman v. Taylor* [1846] 8 Bingham 124.
  28. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Hong Kong Fir Shipping Co Ltd v. Kawasaki Kisen Kaisha Ltd* [1962] 2 QB 26.
  29. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Suisse Atlantique Societe d'Armement SA v. NV Rotterdamsche Kolen Centrale* [1967] 1 AC 361.
  30. Lordų Rūmų sprendimas byloje *Stocznia Gdanska SA v Latvian Shipping Company (No 2)*, [2002] EWCA Civ. 889 per Rix LJ at para 87.
  31. Mikelėnas, V. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Šeštoji knyga. Prievolių Teisė*. Pirmas tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
  32. *Principles of International Commercial Contracts*. Rome: UNIDROIT, 1994 [žiūrėta 2014-01-22]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles1994/1994fulltext-english.pdf>>.

33. *Principles of International Commercial Contracts*. Rome: UNIDROIT, 2010 [žiūrēta 2014-01-22]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf>>.
34. Treitel, G. H. *The law of contract*. London: Thomson / Sweet & Maxwell, 2003.
35. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Vienna, 1980 [žiūrēta 2014-01-22]. <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/sales/cisg/V1056997-CISG-e-book.pdf>>;
36. Zimmermann, R. Remedies for Non-Performance. The revised German law of obligations, viewed against the background of the Principles of European Contract Law. *Edinburgh Law Review*. 2002.

SUTARTIES PAKEITIMAS DĖL NACIONALINIŲ IR PASAULINIŲ MASTŲ VYKUSIOS EKONOMINĖS KRIZĖS APLINKYBIŲ

Dr. Paulius Zapolskis

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto

Verslo teisės katedros lektorius

Įvadas

Atgavusios nepriklausomybę Lietuvos ekonomika nuolat sąveikauja su užsienio valstybių finansų rinkomis ir yra veikiamą šiose valstybėse vykstančių ekonominių procesų. Dėl šios priežasties pasauliniu arba regioniniu mastu vykstantys ekonomikos nuosmukiai daro neigiamą įtaką ir Lietuvos ekonominei padėčiai, kuri savo ruožtu neretai lemia sutartinių įsipareigojimų nevykdymą ir ginčų sprendimą teismuose. Iki 2007 m. prasidėjusios pasaulinės finansų krizės, Lietuvos Respublikos teismuose ekonominės krizės klausimai buvo nagrinėjami labai fragmentiškai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad 1999 m. pabaigoje Lietuvoje buvo susiklosčiusi itin sunki ekonominė ir finansinė padėtis, dideliu mastu nulemta Rusijoje kilusios ekonominės ir finansinės krizės, kiti išorės veiksniai, kurie labai neigiamai paveikė įvairių valstybių, taip pat ir Lietuvos, ekonominę ir finansinę sistemą¹. Aiškindamasis, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatyme nustatytos galimybės mažinti teisėjo darbo užmokestį ir kitas socialines garantijas neprieštaruoja Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kad Teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) nuostata „kai iš esmės pablogėja valstybės ekonominė ir finansinė būklė“ aiškintina kaip reiškianti esminį valstybės ekonominės ir finansinės būklės pakitimą, kai dėl ypatingų aplinkybių (ekonominės krizės, gaivalinės nelaimės ir kt.) valstybėje susiklosto itin sunki ekonominė, finansinė padėtis².

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas.

² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.

2007 m. prasidėjusi³ krizė finansų rinkose sukėlė pasaulinę ekonomikos recesiją ir turėjo įtakos daugeliui verslo sektorių. Ekonomikos nuosmukis sukėlė didelių finansinių sunkumų verslininkams ir vartotojams, kurie iki krizės pradžios sudarė ilgalaikes sutartis ir grindė jas optimistišėmis rinkos prognozėmis. Todėl natūralu, kad verslininkai ieškojo galimybių pakeisti šias sutartis ir pritaikyti jas prie pasikeitusių aplinkybių. Nepavykus deryboms, ginčai neretai persikeldavo į teismą. Apžvelgus Lietuvos Respublikos teismų nutartis, kuriose buvo sprendžiami sutarties pakeitimo ir nutraukimo klausimai dėl ekonominės krizės sukeltų padarinių, konstatuotina, kad daugiausia ginčų nagrinėta kreditavimo ir nuomos teisinių santykių srityse. Teismai taip pat nagrinėjo bylas, susijusias su lizingo, pirkimo–pardavimo, laidavimo ir kitomis sutartimis.

Pažymėtina, kad vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką formuojantis Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) ekonominės krizės aplinkybėmis pirmą kartą pasirėmė 2009 m. gegužės 29 d. nutartyje⁴, kurioje pažymėjo, kad „tai yra objektyvus, nuo šalių valios nepriklausantis veiksnys, kurį nulėmė valstybėje vykstantys ekonominiai procesai“⁵. Tuo tarpu iš esmės pasikeitusių aplinkybių instituto turinį LAT pirmą kartą atskleidė 2011 m. gegužės 31 d. nutartyje⁶, kurioje taip pat pirmą kartą motyvuotai pritarė sutarties keitimui dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių, nulemtų ekonominės krizės.

³ Dėl tikslios 2007 m. pasaulinės finansų krizės pradžios ir pabaigos nėra tiksliai sutariama. Daugelis šaltinių krizės pradžią sieja su 2007 m. kilusiomis problemomis nekilnojamojo turto paskolų rinkoje, pavyzdžiui, žr.: The origins of the financial crisis. Crash course. *The Economist* [interaktyvus]. 7 September 2013 [žiūrėta 2014-01-28]. <<http://www.economist.com/news/schoolsbrief/21584534-effects-financial-crisis-are-still-being-felt-five-years-article>>. Neabejotina, kad žvelgiant retrospektyviai tam tikrų krizės užuomazgų galima pastebėti ir anksčiau. Žr.: *Key dates of the financial crisis (since December 2005)* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-28]. <<http://www.ecb.europa.eu/ecb/html/crisis.en.html>>.

⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2009. Šioje šeimos teisinių santykių byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad dėl neišvengiamo ir spartaus kainų kritimo nekilnojamojo turto rinkoje per 2008–2009 m. laikotarpį keturių kambarių buto Vilniuje piniginė vertė gerokai sumažėjo.

⁵ *Ibid.*

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

Šiame straipsnyje autorius glaustai aptaria ir įvertina 2007–2013 m. teismų praktikos⁷ tendencijas keičiant sutartis dėl ekonominės krizės aplinkybių. Straipsnio autorius prieina išvadą, kad Lietuvos teismų praktika šiuo klausimu yra vis dar besiformuojanti.

1. Pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo sąlygos ekonominės krizės kontekste

Lietuvos Respublikos teismuose sutarčių pakeitimo ir nutraukimo dėl ekonominės krizės aplinkybių klausimai dažniausiai sprendžiami vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso⁸ (toliau – CK) 6.204 straipsniu. Šis straipsnis, kaip ir daugelis kitų Lietuvos bendrosios sutarčių teisės taisyklių, yra perimtas⁹ iš UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų¹⁰. 1964 m. Civilinis kodeksas¹¹ taip pat įtvirtino pasikeitusių aplinkybių taisyklę, tačiau šiame kodekse neįmanomumo (nenugalimos jėgos) ir pasikeitusių aplinkybių institutai buvo iš esmės reguliuojami to paties straipsnio (177 str. 2 d.), o teismai nesistengė šių institutų atriboti¹².

⁷ Rengiant straipsnį buvo peržiūrėtos 2007–2013 m. apygardos teismų, Lietuvos apeliacinio teismo bei Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimai ir nutartys, susijusios su Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.204 straipsnio taikymu ekonominės krizės kontekste. Dėl ribotos straipsnio apimties išsami bylų analizė nebus pateikiama, autorius apsiribos tik svarbesniais teismų praktikos pavyzdžiais.

⁸ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

⁹ Baranauskas, E.; Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118): 210.

¹⁰ *Principles of International Commercial Contracts*. International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT) [interaktyvus]. Rome, 2010 [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/blackletter2010-english.pdf>>.

¹¹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo“ (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo“). *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

¹² Toks reguliavimas ir teismų pateikiamas aiškinimas vertintinas neįgiamai, nes neįmanomumo ir pasikeitusių aplinkybių institutai tradiciškai lemia skirtingas teises pasekmes, todėl šios teisinės pasekmės ir jų procedūriniai niuansai (sutarties persiderėjimo pareiga, sutarties vykdymo sustabdymas, sutarties adaptavimo ypatumai) turėtų būti aptariamai atskirai. Taip pat pažymėtina, kad 1964 m. Civilinio kodekso 177 straipsnio 2 dalis nepakankamai išsamiai nenumatė pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo sąlygas: iš esmės įtvirtintas tik įvykių nenumatomumo reikalavimas, o rizikos prisiėmimo, kontrolės ir kiti kriterijai nenustatyti.

CK 6.204 straipsnyje įtvirtintos pasikeitusių aplinkybių taisyklės yra specialiosios taisyklės bendrųjų sutarties pakeitimo taisyklių atžvilgiu¹³ (CK 6.223 str. 2 d. 2 p.). CK taip pat nustato tam tikras specialiąsias pasikeitusių aplinkybių taisykles, kurias įtvirtina atskiras sutarčių rūšis reglamentuojančios normos. Pavyzdžiui, CK 6.685 straipsnio 2 dalis numato rangovo teisę reikalauti perskaičiuoti sutarties kainą, jeigu dėl ne nuo jo priklausančių aplinkybių faktiška statybos darbų kaina padidėjo daugiau kaip penkiolika procentų. Paminėtina ir CK 6.1010 straipsnio 2 dalis, numatanti draudiko teisę kreiptis į teismą dėl draudimo sutarties nutraukimo ar pakeitimo iš esmės pasikeitus aplinkybėms.

Pagrindinė pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo sąlyga yra sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimas (sutarties vykdymo suvaržymas) dėl objektyvių aplinkybių. Tokių aplinkybių (įvykių) įvairovė gali būti labai didelė: žaliavos ir darbo jėgos pabrangimas, darbo jėgos trūkumas, gamtinės katastrofos, nenumatytas mokesčių ir rinkliavų padidinimas, importo ir eksporto apribojimai, infliacija, prekybos sankcijos, embargai, valiutų kursų svyravimai, valiutų keitimo apribojimai, drastiškas rinkos dalies ir / arba paklausos sumažėjimas, šalies politinis nestabilumas ir kt.¹⁴ Krizės finansų rinkose taip pat neabejotinai priskiriamos įvykiams, teoriškai galintiems nulemti esminį sutartinių prievolių pasikeitimą. LAT yra ne kartą pabrėžęs, kad pasauliniu ir nacionaliniu mastu vykstanti krizė (t. y. pats krizės egzistavimo faktas) yra visiems žinoma aplinkybė, kurios nereikia įrodinėti¹⁵.

Papildomos CK įtvirtintos pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo sąlygos, perimtos iš UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų, yra tokios: a) aplinkybės atsiranda arba nukentėjusiai šaliai tampa žinomos sudarius sutartį; b) aplinkybių nukentėjusi šalis sutarties sudarymo metu negalėjo protingai numatyti; c) aplinkybių nukentėjusi šalis negali kontroliuoti; d) nukentėjusi šalis nebuvo prisiėmusi tų aplinkybių atsiradimo rizikos. Toliau straipsnyje bus aptariamos konkrečios instituto taikymo sąlygos ekonominės krizės bylų kontekste.

¹³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2009.

¹⁴ Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 99.

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2010; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

1.1. Pagrindinė sąlyga – sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimas dėl ekonominės krizės aplinkybių

Esminė taisyklė sprendžiant visas pasikeitusių aplinkybių bylas yra ta, kad sutarties vykdymo metu atsitikęs nenumatytas įvykis arba įvykiai patys savaime nenulemia faktinės situacijos juridinio kvalifikavimo¹⁶. Dėl šios priežasties net ir itin drastiškai pasauliniu mastu pasireiškusio ekonominė krizė savaime nereiškia, kad galima konstatuoti sutarties vykdymo suvaržymą konkrečios sutarties atžvilgiu. LAT šiuo atveju yra suformavęs teisingas instituto aiškinimo taisykles, kurios numato, kad ekonominės krizė situacija *per se* nereiškia sutartinių prievolių pusiausvyros pažeidimo, tačiau ji nepripažintina ir absoliučiu pagrindu, dėl kurio reikalavimai pripažinti jos įtaką sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimui visais atvejais turėtų būti atmetami¹⁷. Taigi LAT laikosi nuostatos, kad visais atvejais būtina įvertinti ekonominės krizės įtaką **konkrečiai** sutarčiai ir kiekvienoje byloje individualiai vertinti, kaip padidėjo įvykdymo kaina arba kaip sumažėjo gaunamas įvykdymas. Tokiai nuostatai galima pritarti ir kartu pridurti, kad nagrinėjant šios kategorijos bylas būtina tinkamai įvertinti visas sutarties sudarymo ir vykdymo aplinkybes, sutarties trukmę, tikslus ir pobūdį, rizikos laipsnį, šalių patirtį ir ekonominę padėtį, šalių ankstesnio bendradarbiavimo ypatumus, finansines galimybes, taip pat turėtų būti įvertinamas ne tik nukentėjusios šalies sutarties vykdymo suvaržymas, bet ir kitos šalies priešpriešinio įvykdymo galimybės ir kt.¹⁸

Nagrinėjant pasikeitusių aplinkybių bylas dažniausiai sutartinių prievolių pasikeitimo laipsnį bandoma įvertinti skaitine išraiška. Nustatyti, koks konkrečiai sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimas (kiekybine prasme) yra pakankamas pripažinti šalies teisę į sutarties adaptavimą / nutraukimą, yra viena didžiausių problemų, su kuria susiduria tokias bylas nagrinėjantys praktikai. Užsienio šalių teismų ir arbitražų praktikoje mažesnis nei 50 proc. kainos padidėjimas paprastai nesuteikdavo šaliai teisės

¹⁶ Girsberger, D; Zapolskis, P. Fundamental Alteration of the Contractual Equilibrium under Hardship Exemption. *Jurisprudence*. 2012, 19 (1): 123.

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013. Taip pat žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

¹⁸ Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 107–108.

į atleidimą nuo sutarties vykdymo ar sutarties pakeitimą¹⁹, o doktrinoje siūloma, kad ekonominių krizių atvejais reikalaujama pusiausvyros pasikeitimo riba turi būti mažiausiai 100 proc.²⁰. Gana griežtai praktikoje yra vertinamos ir valstybių ekonominės krizės. Pavyzdžiui, Indonezijos ekonominė krizė, pasiekusi savo apogėjų 1998–1999 m., kai Indonezijos ekonomika „susitraukė“ maždaug 15 proc., buvo prarasta 5 milijonai darbo vietų, Indonezijos rupijos vertė sumažėjo 80 proc., o infliacija peržengė 75 proc. ribą, nebuvo pripažinta pakankamai ekstremalia, kad atitiktų pasikeitusių aplinkybių sampratą²¹. Taip pat paminėtina ir Argentinos ekonominė krizė, kai 2002 m. bendrasis Argentinos vidaus produktas sumažėjo 10,9 proc., infliacija šoktelėjo iki 25,9 proc., o Argentinos pesas dolerio atžvilgiu neteko daugiau nei dviejų trečdalių savo vertės²². Panašiai griežta ir tarptautinio komercinio arbitražo praktika Meksikos 1994–1997 m. finansų krizės, Rusijos 1998 m. ekonominės krizės, Turkijos 2000 m. ekonominės krizės ir kitų krizių atžvilgiu – arbitrai beveik visose bylose atmetė šalių argumentus dėl sutarties pakeitimo ar nutraukimo pasikeitusių aplinkybių instituto pagrindu²³. Šiek tiek lankstesnė praktika tarptautinių investicinių ginčų bylose, kuriose fiksuojami keli atvejai, kai arbitrai pripažino sutarties vykdymo suvaržymą dėl ekonominės krizės aplinkybių²⁴.

¹⁹ Girsberger, D.; Zapolskis, P. Fundamental Alteration of the Contractual Equilibrium under Hardship Exemption. *Jurisprudence*. 2012, 19 (1): 126.

²⁰ Geisinger, E. The Impact of Force Majeure and Hardship on Sales Contracts and Long-Term Supply Agreements. *Experts in Commercial Arbitration 2009* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014-01-26]. <<http://www.expertguides.com/default.asp?Page=10&GuideID=214&CountryID=60>>.

²¹ *Himpurna California Energy Ltd. v. PT. (Persero) Perusahaan Listrik Negara*. *Yearbook Commercial Arbitration*. 2000, XXV: 13–108. Taip pat žr. Fucci, F. R. Hardship and Changed Circumstances as Grounds for Adjustment or Non-Performance of Contracts. Practical Considerations in International Infrastructure Investment and Finance. *American Bar Association, Section of International Law, Spring Meeting* [interaktyvus]. 2006, par. II.B [žiūrėta 2014-01-29]. <<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/fucci.html>>.

²² *CMS Gas Transmission Company v. The Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/01/8, Award of 2005-12-05 [2005] [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-29]. <http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=showDoc&docId=DC504_En&caseId=C4>, par. 355. Taip pat žr.: Brunner, C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles. Exemption for Non-Performance in International Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009, p. 441–445.

²³ Scherer, M. Economic or Financial Crises as a Defence in Commercial and Investment Arbitration. *Czech Yearbook of International Law*, 2010, p. 228.

²⁴ *Ibid.*, p. 229–235.

Papildoma problema nagrinėjant iš esmės pasikeitusių aplinkybių bylas ekonominių krizių atvejais yra ta, kad šiose bylose neretai sunku nustatyti tiesioginį sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimą. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, rangos sutarčių atveju, rangovui dėl netikėtai pakilusių medžiagų kainų nėra labai sunku gana tiksliai apskaičiuoti padidėjusią rangos sutarties įvykdymo kainą. Tačiau, kaip jau minėta, Lietuvos Respublikos teismuose daugiausia bylų nagrinėta dėl kreditavimo ir nuomos sutarčių pakeitimo, kuriose įrodyti sutarties įvykdymo suvaržymą yra sunkiau.

Nuomos teisinių santykių atveju dėl ekonomikos nuosmukio rinkoje sumažėjo nuomos kainos, todėl nuomininkai (ypač komerciniai subjektai, kurių apyvarta dėl ekonominės krizės sumažėjo, o finansinė būklė pablogėjo) neretai siekia persiderėti iki ekonominės krizės sudarytas sutartis ir sumažinti nuomos kainą. Griežtąja prasme tokios situacijos neatitinka pasikeitusių aplinkybių situaciją kvalifikuojančių formuluočių „padidėja įvykdymo kaina“ arba „sumažėja gaunamas įvykdymas“ (UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų ir CK 6.204 straipsnio prasme), nes ir nuomotojo, ir nuomininko teisių ir pareigų apimtis tiesiogine prasme nesikeičia: nuomininkas vis dar moka tą patį nuomos mokesį, o nuomotojas nuomoja tą patį objektą, kurio fizinės savybės nepasikeitė. Tačiau nekyla abejonų, kad nuomininkas patiria finansinius praradimus, kurių dydis išskirtiniais atvejais gali labai padidėti, todėl derėtų svarstyti pasikeitusių aplinkybių nuostatų taikymo galimybę. Nuomininko atveju praradimus sudaro sutartyje sulygtos nuomos kainos ir tos kainos, kurią nuomininkas galėtų mokėti trečiajai šaliai, jei išsinuomotų patalpas ar žemę pasikeitusiomis rinkos sąlygomis, skirtumas. Tokie nuomininko nuostoliai teisiškai galėtų būti kvalifikuojami kaip gaunamo įvykdymo vertės sumažėjimas²⁵. LAT savo precedentinėje 2011 m. gegužės 31 d. nutartyje byloje *UAB „Europa Group“ v. UAB „Kleta“* nuomininko nuostolius apibūdino kaip atvejį, kai mokėdamas tam tikrą sumą už kvadratinį metrą nuomininkas gauna šios kainos neatitinkančias patalpas, t. y. gauna tik tokias, kurių reali kvadratinio metro kaina yra mažesnė²⁶. Tokiai argumentacijai iš esmės pritartina, tačiau pats LAT sprendimas pritarti sutarties pakeitimui dar bus aptartas šio straipsnio 2 dalyje.

²⁵ Girsberger, D; Zapolskis, P. Fundamental Alteration of the Contractual Equilibrium under Hardship Exemption. *Jurisprudence*. 2012, 19 (1): 133.

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

Kreditavimo ir lizingo sutarčių atveju vienas iš galimų sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimo įrodinėjimo būdų yra palūkanų padidėjimo įrodinėjimas, kuris teoriškai galėtų būti aiškinamas kaip sutarties įvykdymo kainos padidėjimas. Palūkanų padidėjimas, kaip teorinis sutarties vykdymo suvaržymo pagrindas, pripažįstamas ir Lietuvos teismų praktikoje²⁷. Tačiau padėtis yra sudėtingesnė, jeigu palūkanos nepadidėjusios arba jos padidėjusios neesmingai, tačiau dėl ekonominės krizės komplikuojasi skolininko finansinė būklė. Šiuo atveju negalima būtų sutikti su Lietuvos apeliacinio teismo, kuris lizingo byloje nurodė, jog CK 6.204 straipsnyje įtvirtinta teisės norma skirta „tiems atvejams, kai vykdant sutartį iš esmės pasikeičia šalių teisės ir pareigos, o ne jų finansinė padėtis“²⁸, nuomone. Lietuvos apeliacinis teismas šioje byloje sutiko su pirmosios instancijos teismo pozicija, kad ieškovo teisių ir pareigų apimtis pagal lizingo sutartis nepasikeitė, o pasikeitė tik ieškovo finansinės galimybės vykdyti prisiimtus įsipareigojimus, tačiau tai nelaikytina sutarties vykdymo suvaržymu CK 6.204 straipsnio prasme. Sutikus su tokia Lietuvos apeliacinio teismo argumentacija, pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo apimtis gali būti nepagrįstai susiaurinta. Iliustracijai pasitelkime kitą pavyzdį: įmonė įsipareigoja pristatyti į užsienio valstybę tam tikrą kiekį naftos, tačiau dėl netikėtai kilusių politinių neramumų, kurie nebuvo numatomi ir nė viena šalis nebuvo prisiėmusi tokių neramumų atsiradimo rizikos, yra uždaromi visi jūros keliai ir naftą tenka tiekti sausuma, o dėl to gali smarkiai padidėti transportavimo išlaidos. Tokiu atveju teoriškai būtų galima teigti, kad šalių teisių ir pareigų apimtis nepasikeitė – tiekėjas vis dar turi pristatyti tą patį sutartą kiekį naftos, o pirkėjas turi pareigą priimti naftą ir sumokėti sutartyje nustatytą kainą. Laikantis nuostatos, kad iš esmės pasikeitusių aplinkybių institutas gali būti taikomas tik tiesioginio teisių ir pareigų pasikeitimo atvejais, kyla klausimas, ar institutas apskritai galėtų būti taikomas fiksuotos kainos ir kitų fiksuotų įsipareigojimų atvejais. Tokiu atveju kreditavimo byloje, nenustačius įmokų arba palūkanų padidėjimo, visi kredito gavėjų ieškiniai dėl sutarties pakeitimo ar nutrau-

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013; Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-951/2013.

²⁸ Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-971/2013.

kimo CK 6.204 straipsnio pagrindu turėtų būti atmetami. Šio straipsnio autoriaus nuomone, sutarties vykdymo kainos padidėjimas arba gaunamo įvykdymo sumažėjimas gali būti ir tiesioginis, ir netiesioginis²⁹. Tai reiškia, kad tam tikrais atvejais būtina vertinti, kaip padidėjo skolininko prievolės įvykdymo išlaidos, t. y. reikia palyginti, kaip pasikeitė jo galimybės vykdyti sutartį prieš ekonominę krizę ir po ekonominės krizės. Šiuo atveju turi būti vertinamos skolininko galimybės vykdyti *konkrečią* kreditavimo ar lizingo sutartį, kartu įvertinant ir pablogėjusią skolininko finansinę būklę dėl ekonominės krizės padarinių. Nėra abejonės, kad šalies finansinės padėties pablogėjimas ir sutarties vykdymo išlaidų padidėjimas neturėtų būti pagrindas kiekvienu atveju koreguoti sutartį, nes pasikeitusių aplinkybių institutas skirtas tik išskirtiniams, drastiškiems, ekscesyvaus sutarties vykdymo suvaržymo klausimams spręsti. Konstatuotina, kad Lietuvos teismų praktika šiais klausimais yra vis dar besiformuojanti: nors tam tikros tendencijos sprendžiant tokias bylas yra aiškios, tikėtina, kad teismų pateikiama argumentacija ateityje dar bus plečiama ir tikslinama.

1.2. Papildomos pasikeitusių aplinkybių instituto taikymo sąlygos

Kaip jau minėta, CK 6.204 straipsnis įtvirtina keturias papildomas sąlygas, kurias kumuliatyviai turi įrodyti institutu siekianti pasiremti šalis. Toliau glaustai aptariama kiekviena instituto taikymo sąlyga ekonominės krizės bylų kontekste:

- a) **įvykių atsiradimo laiko sąlyga** – šiuo atveju šalis turi įrodyti, kad ekonominės krizės aplinkybės prasidėjo arba tapo šaliai žinomos sudarius sutartį. Ši sąlyga praktikoje gali sukelti problemų, nes, visų pirma, gana sunku nustatyti tikslų krizės pradžios momentą. Pavyzdžiui, jei sutartis buvo sudaryta 2007 m. viduryje arba antrroje pusėje, gali kilti klausimas, ar tokią sutartį galima traktuoti kaip sudarytą iki ekonominės krizės, ar krizės metu, nes jau buvo

²⁹ Tokios nuostatos jau laikosi ir Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Žr.: Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-623/2013.

gana aiškūs krizės pradžios ženklai, tačiau krizės pikas nebuvo pasiektas;

- b) **įvykių numatomumo sąlyga** – nagrinėjant, ar šalis galėjo numatyti ekonominę krizę, reikia pasitelkti protingo asmens (*bonus pater familias*) standartą. Remiantis protingo asmens standartu tam tikrais atvejais gali būti daroma išvada, kad šalys, nors ir neaptarė sutartyje ar derybose ekonominės krizės rizikos, turėjo numatyti tokią šios krizės atsiradimo riziką atsižvelgiant į šalies patirtį, padėtį rinkoje, organizacinę struktūrą ir kt. Teisminių ginčų dėl krizės numatymo metu gali būti pasitelkiamos ekspertų (ekonomistų, finansininkų, bankininkų ir kt.) išvados bei kitos įrodinėjimo priemonės. Neatmestina galimybė, kad patyręs ir į ekonomines prognozes bei tyrimus investuojantis rinkos dalyvis šią finansų krizę turėjo galimybę numatyti gerokai anksčiau, nei ji tapo numatoma smulkiam rinkos dalyviui³⁰. Taigi manytina, kad reikalaujamas elgesio standartas turi būti adekvatus sutarties rūšiai, veiklos rizikos laipsniui, verslo apimčiai ir verslininko patirčiai. Didelėms ir daugelyje valstybių veikiančioms bendrovėms, koncernams, tinklams neabejotinai turėtų būti taikomi didesni reikalavimai t. y. vertinama, ar sutarties sudarymo metu šalis dėjo pakankamai protingų pastangų tirti rinką ir numatyti galimus jos pokyčius³¹. Tai turėtų labai atidžiai vertinti teismai, nagrinėdami šios kategorijos bylas: automatiškai traktuoti, kad ekonominė krizė negalėjo būti numatyta, būtų pernelyg skubota išvada;
- c) **kontrolės sąlyga** – ši sąlyga paprastai yra naudojama siekiant patikrinti, ar pasikeitusių aplinkybių institutu besiremianti šalis nėra pati atsakinga už tai, kad atsirado tam tikras įvykis. Beveik nėra abejonių, kad pasaulinės ekonominės krizės sąlygomis joks konkretus subjektas negalėtų būti įvardytas kaip atsakingas už sukeltą krizę, tačiau, šio straipsnio autoriaus nuomone, kontrolės sąlygą reikėtų aiškinti plačiau: pasikeitusių aplinkybių institutu siekiantis pasinaudoti skolininkas turi įrodyti, kad neturėjo galimybių *kontroliuoti* jo atžvilgiu jau pasireiškusios eko-

³⁰ Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 129.

³¹ *Ibid.*

nominės krizės padarinių. LAT taip pat yra pažymėjęs, kad šalis negali remtis aplinkybėmis, kurios atsirado dėl jos kaltės arba kurioms ji galėjo sukliudyti³². Pavyzdžiui, gamintojas, negalėdamas parduoti savo produkcijos dėl sumažėjusios paklausos ir todėl negalintis atsiskaityti su žaliavos tiekėjais, turi ieškoti galimybių parduoti produkciją užsienio rinkose, išskyrus atvejus, kai tai nulemtų itin dideles išlaidas. Kadangi ekonominė krizė nevienodai paveikia įvairius verslo sektorius, tai galimybė įveikti (kontroliuoti) krizės padarinius kiekvienoje byloje nustatyti ir vertinti individualiai;

- d) **rizikos prisiėmimo sąlyga** – ekonominės krizės riziką šalis gali prisiimti remdamasi sutartiniais nuostatais arba įvertinusi visas sutarties vykdymo aplinkybes ir sutarties vykdymo kontekstą. Pažymėtina, kad įvairių adaptacinių išlygų ir kainos perskaičiavimo mechanizmų įtraukimas į sutartį savaime nereiškia, kad šalis praranda galimybę remtis CK 6.204 straipsniu, tačiau tokių sąlygų buvimas daugeliu atvejų rodo, kad šalys suprato, numatė ir prisiėmė dalį sutarties vykdymo rizikos (užsienio teismų ir arbitrų pozicija tokiais atvejais dažniausiai būna griežta³³). Tokios praktikos turėtų laikytis ir Lietuvos Respublikos teismai. Pažymėtina, kad LAT laikosi iš esmės teisingos praktikos, jog jei sutartyse nėra nei tiesiogiai nurodyta, nei gali būti numanoma, kad atsakovas prisiima esminio visuotinio kainų pasikeitimo ir ekonominės krizės riziką, tai ekonominės krizės padariniai tenka abiem sutarties šalims³⁴.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2013.

³³ Zaccaria, E. C. The Effects of Changed Circumstances in International Commercial Trade. *International Trade & Business Law Review*. 2005, 9: 160; Crystal, N. M.; Crystal, F. G. Contract Enforceability During Economic Crisis: Legal Principles and Drafting Solutions. *Global Jurist*. 2010, 10 (3): 3; Brunner, C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles. Exemption for Non-Performance in International Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009, p. 441.

³⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-623/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

Aptarę bendrąsias instituto taikymo sąlygas, glaustai apžvelgsime sutarčių keitimo praktiką Lietuvos Respublikos teismuose.

2. Sutarčių pakeitimas ir nutraukimas dėl ekonominės krizės aplinkybių

Peržiūrėjus Lietuvos Respublikos teismų 2007–2013 m. bylas dėl sutarties pakeitimo, pažymėtina, kad bendra tendencija yra tokia, jog šalių ieškiniai, kuriais siekiama pakeisti sutartis dėl ekonominės krizės nulemtu sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimo, yra atmetami. Dažniausiai pasitaikantys ieškiniai teismuose yra kreditavimo sutarčių nutraukimo ginčijimas ir prašymas pakeisti kreditavimo sutartis, pratęsiant kredito grąžinimo terminus bei naujai išdėstant kredito grąžinimo bei paskolų mokėjimo grafikus. Pažymėtina, kad šiose bylose neretai kyla sutarties pakeitimą ir vienašališką sutarties nutraukimą reglamentuojančių teisės normų konkurencija, nes viena šalis nori pakeisti sutartį dėl iš esmės pasikeitusių aplinkybių (ekonominės krizės), o kita šalis nori šią sutartį nutraukti, nes dažniausiai skolininkas jau būna pradėjęs mokėjimą ir kitaip neįvykdęs sutarties, todėl kreditorius nebeturi intereso vykdyti sutartį. Šiuo klausimu LAT yra suformavęs ganėtinai aiškias taisykles – sutarties keitimo ir sutarties nutraukimo konkurencija turi būti sprendžiama sutarties keitimo naudai, siekiant sutartį išsaugoti ir leidžiant sutartį peržiūrėti, nebent ir pakeitus sutartį jos vykdymas sutarties šaliai būtų per sunkus, o kreditorius nebeturėtų intereso įvykdyti sutartį ir siekti jos rezultato³⁵. Kai yra pareikštas reikalavimas pakeisti sutarties sąlygas remiantis CK 6.204 straipsniu, pirmiausia turi būti sprendžiama, ar nėra jo taikymo sąlygų, ir tik tada, kai nustatoma, kad šioje normoje nustatyto sutarties keitimo pagrindo nėra, sprendžiama dėl vienašalio sutarties nutraukimo pagal CK 6.217 straipsnio nuostatas³⁶. Toks teismų *favor contractus* principo pripažinimas ir sutarties nutraukimo kaip *ultima ratio* priemonės aiškinimas atitinka UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principų rengėjų nuomonę – vykdymo

³⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-306/2012.

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-206/2012; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013.

suvaržymą jie supranta kaip institutą, kurio paskirtis yra išsaugoti šalių sutartinius santykius³⁷. Vis dėlto daugeliu atvejų šalių bandymai pakeisti sutartį remiantis CK 6.204 straipsniu yra atmetami neįrodžius esminio sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimo arba neišpildžius instituto taikymo sąlygų. Šio straipsnio autorius tokią teismų praktiką vertina kaip pagrįstą, nes *pacta sunt servanda* principas turi išlikti pamatiniu sutarčių teisės principu, o pasikeitusių aplinkybių institutas neturi būti naudojamas siekiant sušvelninti nenusisėkusio verslo ekonominius padarinius. Nukrypimai nuo griežto *pacta sunt servanda* principo laikymosi turėtų būti leidžiami tik tais atvejais, kai tai yra būtina siekiant užkirsti kelią itin nesąžiningoms ir neteisingsoms pasikeitusių aplinkybių pasekmėms³⁸. Bet kokių atveju, keisdami sutartis, teismai turi laikytis ypatingo atidumo standartų, ypač sudėtingose, specifinių žinių reikalaujančiose sutartyse, kurių specifika dažnai geriausiai išmano pačios sutarties šalys³⁹.

Nors teismų pozicija gana griežta, pažymėtina, kad bylų, kuriose teismai koregavo sutartis dėl ekonominės krizės aplinkybių, taip pat yra, daugiausia nuomos teisinių santykių srityje. Pavyzdžiui, teismai yra pritarę nuomos mokesčio dydžio sumažinimui⁴⁰; taip pat sutarties nutraukimui CK 6.204 straipsnio pagrindu, kai nuomininkas dėl ekonominės krizės negalėjo nuomotis patalpų, o nuomotojas neatsakė į pasiūlymą dėl sutarties keitimo⁴¹. Vienoje byloje teismas nustatė, kad dėl ekonominės krizės labai sumažėjo prekybos centro nuomininko lankytojų srautas. Konstatavęs iš esmės sumažėjusį gaunamą įvykdymą, teismas šiuo atveju pritarė darbo laiko nuomojamose patalpose sutrumpinimui (atkreiptinas dėme-

³⁷ Bonell, M. J. *An International Restatement of Contract Law. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*. Third Edition. Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2005, p. 102–126.

³⁸ Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 22.

³⁹ Uribe, R. M. *The Effect of a Change of Circumstances on the Binding Force of Contracts: Comparative Perspectives*. Cambridge: Intersentia, 2011, p. 247.

⁴⁰ Pavyzdžiui, žr.: Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-359-186/2008.

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

sys, kad šiuo atveju ieškovas neprašė sumažinti patalpų nuomos mokesčio, o tik sutrumpinti darbo laiką)⁴².

Atskirai aptartina precedentinė LAT 2011 m. gegužės 31 d. nutartis byloje UAB „Europa Group“ v. UAB „Kleta“⁴³. Šioje byloje šalys 2002 m. rugsėjo 1 d. sudarė negyvenamųjų patalpų nuomos sutartį, pagal kurią ieškovas įsipareigojo atsakovui kas mėnesį mokėti 53 Lt už kvadratinį metrą nuomos mokesį, pridėdamas 18 proc. PVM; 2004 m. gruodžio 31 d. sutartis buvo pakeista ir nustatytas 50 Lt už kvadratinį metrą mokesis, o pati sutartis pratęsta iki 2019 m. gruodžio 31 d. 2009 m. nuomininkas kreipėsi į teismą, prašydamas atkurti šalių sutartinių prievolių pusiausvyrą ir pakeisti šalių suldytą nuomos kainą, t. y. sumažinti ją iki 33 Lt, pridėdamas PVM už vieną kvadratinį metrą. Ieškovas nurodė, kad šalys, sudarydamos sutartį (2002 m.) ir vėliau ją papildydamos (2004 m.), negalėjo numatyti, kad 2008 m. prasidės plataus masto ekonomikos nuosmukis, dėl kurio ieškovo veikla tapo nuostolinga. Ieškovas taip pat nurodė, kad nekilnojamojo turto, skirto komercinei veiklai, kvadratinio metro nuomos kaina ieškinio pateikimo metu buvo 20–40 Lt, todėl jis nepagrįstai moka atsakovui 30–40 proc. didesnę kainą. Klaipėdos apygardos teismas šį ieškinį tenkino visiškai, o Lietuvos apeliacinis teismas UAB „Kleta“ apeliacinių skundą atmetė. LAT iš esmės sutiko su žemesniųjų teismų išvadomis; pritarė, kad ieškovas, nuomodamas patalpas ir mokėdamas 50 Lt už kvadratinį metrą, gauna šios kainos neatitinkančias patalpas, t. y. tik tokias, kurių kvadratinis metras kainuoja 33 Lt. Remdamasi šiomis aplinkybėmis, LAT teisėjų kolegija nurodė, kad „ieškovui sumažėjo iš nuomos sutarties gaunamas įvykdymas, atitinkamai jam iš esmės tapo sudėtingiau vykdyti pagal sutartį prisiimtus įsipareigojimus – mokėti nustatytą (50 Lt už kvadratinį metrą) kainą“⁴⁴. Nors iš esmės LAT teisingai priskyrė nuomininko praradimus gaunamo įvykdymo sumažėjimo kategorijai, ši LAT nutartis yra kritikuotina sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimo požiūriu: aplinkybių pasikeitimo skaitinė išraiška (ieškovas nurodė, kad dėl ekonominės krizės jis moka atsakovui 30–40 proc. didesnę nei rinkos nuomos kainą) neatitinka užsienio praktikos sutarties vykdymo suvaržymo bylo-

⁴² Vilniaus apygardos teismo 2012 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1027-302/2012.

⁴³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

⁴⁴ *Ibid.*

se, nes toks sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimas nesiekia net 50 proc., palyginti su pradine prievolių pusiausvyra, ir yra nepakankamas, kad galėtų būti pripažintas esminiu. Papildomai pažymėtina, kad ieškovas šioje byloje apskritai nepateikė įrodymų, rodančių, kaip konkrečiai dėl ekonominės krizės pasikeitė nuomininko finansinė padėtis, taip pat byloje nebuvo pateikti įrodymai, kad, nepritaikius sutarties, nuomininko įmonei grėstų bankrotas⁴⁵.

Nors LAT ganėtinai lanksčiai aiškino pasikeitusių aplinkybių institutą 2011 m. gegužės 31 d. nutartyje byloje UAB „Europa Group“ v. UAB „Kleta“, nepanašu, kad toks santykinai lankstus aiškinimas taptų tendencija. 2013 m. pabaigoje priimtos LAT nutartys dėl kreditavimo⁴⁶ ir lizingo⁴⁷ sutarčių pakeitimo rodo, kad LAT gana restriktyviai vertina pasikeitusių aplinkybių instituto taikymą bei nustato gana griežtus reikalavimus sutarties vykdymo suvaržymui įrodinėti. Tikėtina, kad tokios teismų praktikos tendencijos išliks ir ateityje.

Išvados

1. Vertinant sutartinių įsipareigojimų vykdymą ekonominės krizės kontekste, būtina kiekvieną atvejį nagrinėti atskirai. Tik sistemiškai ir kompleksiškai išnagrinėjus visas sutarties sudarymo ir vykdymo aplinkybes, įmanoma nustatyti, ar konkrečios sutarties atžvilgiu konstatuotinas sutarties vykdymo suvaržymas.
2. Sutartinių prievolių pusiausvyros pasikeitimo įrodinėjimas ekonominės krizės bylose neretai gali būti komplikuoatas, nes ne visada galima nustatyti tiesiogiai padidėjusią sutarties įvykdymo kainą arba iš esmės sumažėjusį gaunamą įvykdymą, todėl tam tikrais atvejais būtina vertinti ir netiesioginių sutarties vykdymo suvaržymą.

⁴⁵ Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 113.

⁴⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013.

⁴⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-623/2013.

3. Vyraujanti tendencija Lietuvos Respublikos teismuose yra ta, kad teismai atsisako pripažinti sutarties vykdymo suvaržymą dėl ekonominės krizės aplinkybių ir tai atitinka tarptautinę praktiką. Kartu galima teigti, kad argumentacijos prasme Lietuvos teismų praktika yra vis dar besiformuojanti.

LITERATŪRA

1. Baranauskas, E.; Zapolskis P. The Effect of Change in Circumstances on the Performance of Contract. *Jurisprudence*. 2009, 4 (118): 197–216.
2. Bonell, M. J. *An International Restatement of Contract Law. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts*. Third Edition. Ardsley, New York: Transnational Publishers, 2005.
3. Brunner, C. *Force Majeure and Hardship under General Contract Principles. Exemption for Non-Performance in International Arbitration*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2009.
4. *CMS Gas Transmission Company v. The Argentine Republic*, ICSID Case No. ARB/01/8, Award of 2005-12-05 [2005] [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-29]. <http://icsid.worldbank.org/ICSID/FrontServlet?requestType=CasesRH&actionVal=showDoc&docId=DC504_En&caseId=C4>.
5. Crystal, N. M.; Crystal, F. G. Contract Enforceability During Economic Crisis: Legal Principles and Drafting Solutions. *Global Jurist*. 2010, 10 (3): 1–29.
6. Fucci, F. R. Hardship and Changed Circumstances as Grounds for Adjustment or Non-Performance of Contracts. Practical Considerations in International Infrastructure Investment and Finance. *American Bar Association, Section of International Law, Spring Meeting* [interaktyvus]. 2006, par. II.B [žiūrėta 2014-01-29]. <<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/biblio/fucci.html>>.
7. Geisinger, E. The Impact of Force Majeure and Hardship on Sales Contracts and Long-Term Supply Agreements. *Experts in Commercial Arbitration 2009* [interaktyvus]. 2009 [žiūrėta 2014-01-26]. <<http://www.expertguides.com/default.asp?Page=10&GuideID=214&CountryID=60>>.
8. Girsberger, D.; Zapolskis, P. Fundamental Alteration of the Contractual Equilibrium under Hardship Exemption. *Jurisprudence*. 2012, 19 (1): 121–141.
9. *Himpurna California Energy Ltd. v. PT. (Persero) Perusahaan Listrik Negara*. *Yearbook Commercial Arbitration*. 2000, XXV: 13–108.
10. *Key dates of the financial crisis (since December 2005)* [interaktyvus], [žiūrėta 2014-01-28] <<http://www.ecb.europa.eu/ecb/html/crisis.en.html>>.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. gegužės 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-255/2009.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. birželio 18 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-274/2009.

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2010.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-306/2012.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. balandžio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-240/2013.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. birželio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-349/2013.
19. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-951/2013.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013.
21. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. lapkričio 14 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-971/2013.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. gruodžio 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-623/2013.
23. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas.
26. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo“ (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo“). *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.
27. *Principles of International Commercial Contracts*. International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT), [interaktyvus]. Rome, 2010 [žiūrėta 2014-01-31]. <<http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/blackletter2010-english.pdf>>.
28. Scherer, M. Economic or Financial Crises as a Defence in Commercial and Investment Arbitration. *Czech Yearbook of International Law*. 2010, p. 219–237.
29. The origins of the financial crisis. Crash course. *The Economist* [interaktyvus]. 7 September 2013 [žiūrėta 2014-01-28]. <<http://www.economist.com/news/schoolsbrief/21584534-effects-financial-crisis-are-still-being-felt-five-years-article>>.
30. Uribe, R. M. *The Effect of a Change of Circumstances on the Binding Force of Contracts: Comparative Perspectives*. Cambridge: Intersentia, 2011.

31. Vilniaus apygardos teismo 2008 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-359-186/2008.
32. Vilniaus apygardos teismo 2012 m. balandžio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-1027-302/2012.
33. Zaccaria, E. C. The Effects of Changed Circumstances in International Commercial Trade. *International Trade & Business Law Review*. 2005, 9: 135–182.
34. Zapolskis, P. *Aplinkybių pasikeitimo įtaka sutarties vykdymui*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.

AKTUALŪS FINANSINĖS NUOMOS (LIZINGO) INSTITUTO TAIKYMO KLAUSIMAI

Janina Stripeikienė

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėja

Dr. Laurynas Didžiulis

advokatas

Įvadas

Straipsnį finansinės nuomos (lizingo) tema paskatino parašyti tai, kad teisinėje bendruomenėje iki šiol netyla teorinės ir praktinės diskusijos dėl tinkamo šio instituto normų aiškinimo ir taikymo teismų praktikoje, ypač dėl lizingo dalyko ir kitų atribojimo nuo panašių sutarčių kriterijų. Nors dėmesio lizingo santykių teisei analizei yra skiriama, įskaitant ir teismų praktiką, tačiau galima abejoti tuo, ar Lietuvoje buvo visiškai pasiektas lizingo instituto teisinis aiškumas ir teorinis „grynumas“. Iš dalies šie neaiškumai yra įstatymo leidėjo juridinės technikos rezultatas, iš dalies jie paskatinti to, kad teisės doktrinos atstovai į lizingą žvelgia skirtingų privatinės teisės tradicijų (mokyklų) akimis. Todėl šio straipsnio tikslas – išnagrinėti susidariusią lizingo esmės ir atribojimo problematiką Lietuvos teisėje, pažvelgti į lizingo santykius lyginamuoju ir funkcinio požiūriu, taip pat ir iš ES tarptautinės privatinės teisės perspektyvos bei pateikti argumentuotus teorinius ir praktinius pasiūlymus, kaip aiškinti ir taikyti lizingo institutą. Kartu pažymėtina, kad bendrieji lizingo klausimai Lietuvos teisės doktrinoje išties rezultatyviai išnagrinėti prof. V. Mizaro¹, todėl čia bus aptariami ne visi jie, bet tik keli svarbiausi, kurie šiandien kelia didžiausias teorines ir praktines lizingo instituto aiškinimo problemas.

---

¹ Mizaras, V. Lizingo sutarties sampratos aiškinimas pagal Civilinį kodeksą. *Justitia*. 2003, 1-2 (43-44): 3-15.

1. Lizingo sąvokos aiškinimas

Finansinis lizingas (angl. *financial leasing*) – tai sandoris, kuriuo siekiama finansuoti skolininko (lizingo davėjo) naudojimąsi lizingo dalyku, kuris jam perduodamas nuomos pagrindais, kreditoriaus (lizingo davėjo) interesų apsaugai panaudojant nuosavybės teisę į lizingo dalyką kaip užtikrinimo priemonę. Šis sandoris paprastai yra trišalis (nors gali būti dvišalis), jam būdingas teisinės nuosavybės (*dominium directum*) ir ekonominės nuosavybės (*dominium utile*) į daiktą dualizmas, apibrėžta vidinė finansavimo struktūra ir logika, todėl tai nėra įprastinės nuomos santykiai. Būtent finansavimo elementas ir su tuo susijusi sudėtinga sandorio struktūra, skirta ši finansavimą teikiančio asmens interesams kiek įmanoma apsaugoti, skiria finansinę nuomą nuo įprastinės nuomos sutarčių. Nuomos elementas savo ruožtu taip pat svarbus veiksnys atribojant lizingo santykius nuo kitų sutarčių, pavyzdžiui, pirkimo–pardavimo sutarties, nes šis elementas susieja lizingo santykių trukmę su daikto ekonominio tarnavimo laikotarpiu. Tačiau verslo praktikoje klasikinį finansinį lizingą derinant su kitų sutarčių elementais, visų pirma, su pirkimo–pardavimo sutarties, teisinio santykio struktūra esmingai pakinta ir sukelia šalių interesų pusiausvyros problemas. Deja, kaip matysime toliau, teismams ne visuomet pavyksta perkvalifikuoti šiuos santykius ir atkurti šalių interesų pusiausvyrą.

Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso² (toliau – CK) šeštosios knygos XXX skyrius, reglamentuojantis lizingo sutartį, paremtas daugiausia 1988 m. Otavos konvencijos dėl tarptautinio finansinio lizingo nuostatomis³ (toliau – Otavos konvencija), tačiau Lietuvos teisėje yra ir svarbių ypatumų, šiek tiek komplikuojančių tinkamą šio instituto normų taikymą. Pagal CK 6.567 straipsnio 1 dalyje pateiktą lizingo (finansinės nuomos) sutarties sampratą, lizingu laikoma sutartis, kurios viena šalis (lizingo davėjas) įsipareigoja įgyti nuosavybės teise iš trečiojo asmens kitos šalies (lizingo gavėjo) nurodytą daiktą ir perduoti jį lizingo gavėjui valdyti bei naudoti verslo tikslais už užmokestį numatant sąlygą, kad sumokėjus visą lizingo sutartyje numatytą kainą daiktas pereis lizingo gavėjui nuosavybės teise, jeigu sutartis nenumato ko kita. Šio skyriaus normos *mutatis mu-*

² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.

³ UNIDROIT konvencija dėl tarptautinio finansinio lizingo. Otava, 1988.

tandis taikomos ir tais atvejais, kai lizingo davėjas yra nuomojamo turto savininkas. Nagrinėjant šią sąvoką, į akis krinta tai, kad įstatymo leidėjo požiūriu būdingas lizingo elementas yra nuosavybės teisės perleidimas lizingo gavėjui sutarties pabaigoje. Tuo tarpu Otavos konvencijoje daikto nuosavybės teisės perleidimas nurodomas ne kaip būdingas lizingo požymis, o kaip speciali galimybė (opcija), kurios buvimas ar nebuvimas neriboja šios konvencijos taikymo: „Konvencija taikoma, nepriklausomai nuo to, ar nuomininkas turi arba vėliau įgyja galimybę nusipirkti įrenginį“ (Otavos konvencijos 1 str. 3 d.). UNIDROIT 2008 m. pavyzdinio lizingo įstatymo⁴ 2 straipsnyje apibrėžiant finansinio lizingo sąvoką, be kita ko, nurodoma, kad „finansinis lizingas apima lizingą, su galimybe arba be galimybės įsigyti visą ar dalį turto“. Kaip matyti, UNIDROIT pavyzdinis lizingo įstatymas, kaip ir Otavos konvencija, nuosavybės perleidimą numato tik kaip galimybę, bet ne esminę sąlygą. CK 6.567 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos lizingo sąvoka yra problemiška, nes ji inkorporuoja nuosavybės perleidimo elementą, todėl „išblukina“ nuomos bruožus esant lizingo santykiams ir sudaro sunkumų atribojant lizingą nuo pirkimo–pardavimo išsimokėtinai (CK 6.411 str.) ir išperkamosios nuomos (CK 6.503 str.) sutarčių.⁵ Be to, tokia sąvoka tarsi rodo, kad svarbiausia lizingo santykių srityje – ne finansuoti lizingo gavėją naudojimosi daiktu laikotarpiu, o išsipirkti daikto nuosavybę. Atsižvelgiant į tai, galima vienareikšmiai sutikti su V. Mizaru, teigiančiu, kad, aiškinant CK 6.567 straipsnio 1 dalį, nuosavybės perleidimo nereikėtų laikyti esmine lizingo sutarties sąlyga.⁶ Tam pritariama ir Lietuvos teismų praktikoje.⁷

⁴ UNIDROIT pavyzdinis lizingo įstatymas. Roma, 2008.

⁵ Pažymėtina, kad Anglijos teisės doktrinoje, ne tik lizingas, bet ir pirkimo–pardavimo išsimokėtinai bei išperkamosios nuomos sutartys pagrįstai laikomos finansavimo sandoriais. Žr.: Beale, H. *et al. Chitty on contracts. 2: Specific contracts*. 28 ed. Sweet and Maxwell, 1999, p. 718–769.

⁶ Mizaras, V. *Lizingo sutarties sampratos aiškinimas pagal Civilinį kodeksą*. Justitia. 2003, 1-2 (43-44):_5.

⁷ Antai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nurodė: „Iš lizingo sutarties apibrėžties CK 6.567 straipsnio 1 dalyje matyti, kad daikto nuosavybės teisės perėjimas iš lizingo davėjo lizingo gavėjui, tinkamai įvykdžiusiam sutartį, nėra būtinas lizingo sutarties požymis, t. y. šaly gali susitarti, kad daikto nuosavybės teisė pereis lizingo gavėjui šiam sumokėjus visas įmokas pagal sutartį, tačiau gali susitarti ir kitaip, pavyzdžiui, kad lizingo gavėjas, tinkamai įvykdamas lizingo sutartį, įgis teisę nusipirkti iš lizingo davėjo daiktą už likutinę vertę, arba kad daikto nuosavybės teisė liks lizingo davėjui ir pan.“ Žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-472/2012.

2. Lizingo atribojimas nuo konkuruojančių sutarčių

Sklandų lizingo santykių kvalifikavimą pagal Lietuvos teisę komplikuoja tai, kad CK reglamentuojamos lizingo, pirkimo–pardavimo išsimokėtinai ir išperkamosios nuomos sąvokos turinio požiūriu suformuluotos itin panašiai. Antai CK 6.503 straipsnio 1 dalis nustato, kad nuomos sutartis gali numatyti, jog išnuomotas daiktas pereina nuomininkui nuosavybės teise pasibaigus nuomos sutarties terminui arba iki šio pabaigos, jeigu nuomininkas sumoka visą sutartyje numatytą kainą (išperkamoji nuoma). Pagal daiktų pirkimo–pardavimo išsimokėtinai (kreditin) sutartį pardavėjui išlieka nuosavybės teisė į parduodamus daiktus tol, kol pirkėjas nesumoka visos sutartyje numatytos kainos, jeigu sutartyje nenumatyta kitaip (CK 6.411 str. 1 d.). Kaip šias sutartis atriboti vieną nuo kitos?

Lizingo ir išperkamosios nuomos santykių Lietuvos teisėje nagrinėjęs V. Mizaras nurodo, kad lizingas ir išperkamoji nuoma turėtų būti laikomi visiškai skirtingais sandoriais. Pagrindinis šių sutarčių atribojimo kriterijus yra sutarties tikslas. Lizingo sutarties atveju lizingo gavėjo tikslas yra turėti teisę valdyti ir naudoti (ekspluatuoti) daiktą už atlyginimą, o išperkamosios nuomos atveju vyrauja nuomininko interesas įgyti nuosavybės teisę į nuomojamą daiktą, kuris būna žinomas jau nuomos sutarties sudarymo pradžioje (nors gali būti dėl to susitarta ir vėliau). Kita vertus, išperkamosios nuomos atveju nuomininko mokamas nuomos mokestis yra mokamas kaip pardavimo kainos mokėjimai (t. y. įskaitomi į daikto pardavimo kainą), turint tikslą įgyti nuosavybės teisę, o lizingo atveju mokėjimai mokami už daikto naudojimo perleidimą ir to daikto valdymo bei naudojimo (ekonominio daikto turėjimo) užtikrinimo finansavimą. V. Mizaro teigimu, išperkamąją nuomą nuo lizingo skiria ir kiti jau minėti požymiai, kurie būdingi lizingui (finansinei nuomai), ypač tokie kaip nuomotojo finansinio intereso nebuvimas ir kt.⁸ Šis aiškinimas iš esmės teigia, kad išperkamosios nuomos tikslas – perleisti nuosavybę, o finansinės nuomos – finansuoti naudojimąsi. Pažymėtina, kad panašiai, t. y. kaip civilinė sutartis, kurioje vyrauja nuosavybės perleidimo tikslas, išperkamoji nuoma aiškinama Olandijos teisėje – joje lizingo santykiai gali būti organizuojami kaip paprasta nuoma arba kaip išperkamoji nuoma.

⁸ Mizaras, V. Lizingo sutarties sampratos aiškinimas pagal Civilinį kodeksą. *Justitia*. 2003, 1-2 (43-44): 7-8.

Išperkamoji nuoma (ol. *huurkoop*) Olandijoje laikomas pirkimas–pardavimas išsimokėtinai, pagal kurį nuosavybės teisė į prekes išlaikoma tol, kol pirkėjas neįvykdo visų savo prievolių. Jei lizingo sutartyje aiškiai vyraus nuosavybės perleidimo siekis, tokia sutartis bus kvalifikuojama kaip lizingas, vykdomas išperkamosios nuomos pagrindu. Jei ne, bus taikomos paprastos nuomos sutarties nuostatos.⁹ Vokietijos teisinėje praktikoje išperkamoji nuoma taip pat priskiriama prie pirkimo–pardavimo sutarčių grupės, kurios atirbojamos nuo finansinio lizingo taip, kad pastaruoju atveju nuomininkas tampa daikto ekonominiu savininku¹⁰. Taigi Vokietijos ir Olandijos šaltiniuose išperkamoji nuoma minima kaip pirkimo–pardavimo išsimokėtinai rūšis ir atirbojama nuo nuomos. Tokia aiškinimo kryptis gal ir galėtų tikti Lietuvos teisei, tačiau problema ta, kad, kaip minima, Lietuvoje konkuruoja ne dvi, o trys panašios sutartys, todėl atirbojus lizingą nuo išperkamosios nuomos pagal nuosavybės perleidimo elementą tampa beveik neįmanoma atriboti išperkamosios nuomos nuo pirkimo–pardavimo išsimokėtinai.

Tuo tarpu bendrosios teisės valstybėse išperkamoji nuoma – *hire-purchase* ir Prancūzijoje esantis jos atitikmuo *credit-bail* suprantamas kaip nuoma su galimybe jos pabaigoje pasinaudoti teise įsigyti nuosavybę. Čia yra tik pirkėjo opcija, o ne pareiga pirkti, be to, kainą sudaro nuomos kaina.¹¹ Remiantis šiuo požyriū, lizingas nuo išperkamosios nuomos paprastai atirbojamas šiais požymiais: pirma, lizingas yra tik komercinė sutartis, o išperkamoji nuoma nebūtinai; antra, lizingo atveju nuosavybė paprastai nepereina gavėjui, o išperkamosios nuomos atveju suteikiama teisė ją įsi-

⁹ Faber, D.; Schuijling, B. Financial Leasing and Its Unification by Unidroit. *Electronic Journal of Comparative Law*. 2010, 14.3: 4–6.

¹⁰ <http://www.deutsche-leasing.com/leasing_law.html>. Apie lizingo santykius Vokietijos teisėje plačiau žr.: Heermann, P. W. The Structure of Lessees' and Lessors' Remedies Regarding Finance Leases of Equipment and Personal Property under United States and German Law. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 1993, 15 (307): 346–351; Markesinis, B.; Unberath, H. *The German law of contract: a comparative treatise*. Oxford: Hart, 2006, p. 151.

¹¹ Apie išperkamoją nuomą Anglijos ir Prancūzijos teisėje plačiau žr.: Boobyer, Cr. *Leasing and Asset Finance – The Comprehensive Guide for Practitioners*. Euromoney Books, 2003, p. 198–199; Beale, H. et al. *Chitty on contracts*. 2: *Specific contracts*. 28 ed. Sweet and Maxwell, 1999, p. 718–719; Saidova, S. Security interests under the UNIDROIT Convention on International Interests in Mobile Equipment 2001. Doctoral thesis. University of Nottingham, 2012, p. 34.

gyti; trečia, lizingo atveju mokama tik už naudojamą daiktą, o išperkamosios nuomos atveju mokama daikto kaina¹². Savo ruožtu išperkamoji nuoma skiriasi nuo pirkimo–pardavimo išsimokėtinai (angl. *conditional sale*) tuo, kad išperkamosios nuomos sutartyje numatyta tik opcija įgyti nuosavybę, bet ne pareiga. Analogiško nuomos ir pirkimo–pardavimo išsimokėtinai atribojimo laikomasi ir Europos civilinės teisės metmenyse (DCFR) bei ES tarptautinėje privatinės teisės doktrinoje. Antai DCFR IV. B. – 1:101 straipsnio 3 dalyje nurodyta, kad nuomos sutartį reglamentuojantis skyrius netaikomas sutartims, kuriose šalys susitarė dėl nuosavybės perleidimo pasibaigus naudojimosi laikotarpiui, net jei šalys tai pavadino nuomos sutartimi. Tačiau to paties straipsnio 4 dalis nurodo, kad šio skyriaus taikymas nėra ribojamas, jei sutartis sudaroma finansavimo tikslais ar nuomininkas turi opciją tapti daikto savininku.¹³ Šios normos komentare nurodoma, kad nors skyrius reglamentuoja finansinį lizingą, tačiau jis netaikomas sutartims, kurių tikslas – perleisti nuosavybę, nes prioritetas reglamentuojant šias sutartis teikiamas pirkimo–pardavimo institutui.¹⁴ ES privatinės teisės, kuri tradiciškai gvildena civilinio teisinio kvalifikavimo klausimus, doktrinoje pirkimas–pardavimas nuo nuomos atribojamas dar griežčiau – kadangi nuosavybės perleidimas yra esminis kvalifikuojantis elementas, Reglamento „Briuselis I“ taikymo tikslais lizingo sutartis priskiriama nuomos sutartims. Tačiau jei šalis pasinaudoja lizingo sutartyje numatyta opcija įgyti nuosavybę, sutartis turi būti perkvalifikuojama į pirkimą–pardavimą.¹⁵

Iš šios lyginamosios apžvalgos matyti, kad, nors Europos privatinėje teisėje galime aptikti ne vieną galimą požiūrį į konkuruojančių sutarčių rūšių kvalifikavimą, tačiau panašu, jog vyrauja požiūris, kuris išperkamoją nuomą laiko labai panašia į lizingą ir, kitaip nei Olandijos ar Vokietijos teisė, priskiria nuomos sutartims. Pagrindinis atribojimo akcentas čia de-

¹² Rani, R. Lease financing, hire-purchase and factoring. I. *Entrepreneurship and Small business Coursebook*. University of Delhi, 2011, p. 233; Saidova, S. Security interests under the UNIDROIT Convention on International Interests in Mobile Equipment 2001. Doctoral thesis. University of Nottingham, 2012, p. 35.

¹³ Von Bar, Ch.; Clive, E. et al. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full ed. Sellier, 2009.

¹⁴ Lilleholt, K. et al. *Lease of Goods. Principles of European law*. Sellier, 2008, p. 110.

¹⁵ Magnus, U.; Mankowski, P. *Brussels I Regulation*. Walter de Gruyter, 2007, p. 125; Stone, P. *EU Private International Law*. 2 ed. Edward Elgar Pub., 2011, p. 85.

damas ne tarp išperkamosios nuomos ir lizingo santykio, bet tarp nuomos, įskaitant ir finansinę, atribojimo nuo pirkimo–pardavimo išsimokėtinai, taigi dėl nuomos atribojimo nuo pirkimo–pardavimo. Iš tiesų pagal šią logiką nurodytų institutų atribojimas tampa gana paprastas ir aiškus – taip pat ir Lietuvos teisėje. Atsižvelgiant į tai, pasakytinos šios pastabos.

Visų pirma, LR CK 6.503 straipsnio formuluotė, kurioje kalbama ne apie automatišką nuosavybės perleidimą, o apie teisę įsigyti nuomos objektą, labai panaši į angliškąją išperkamosios nuomos sampratą, be to, sisteminiu požiūriu yra CK šeštosios knygos XXVIII skyriuje, reglamentuojančiame nuomos santykius, todėl panašu, kad Lietuvos teisei labiau tiktų Anglijoje ir Prancūzijoje vyraujantis aiškinimas, išperkamąją nuomą laikant labiau nuoma nei pirkimu–pardavimu, o nuosavybės perleidimas nebūtų laikomas esminiu šios sutarties požymiu.

Antra, sutartys, kurių pagrindinis tikslas yra perleisti nuosavybę, neturi būti kvalifikuojamos nei finansine, nei kitokia nuoma, nes nuoma yra atlygintinio naudojimosi santykiai, o nuosavybės perleidimas yra pirkimo–pardavimo esminis bruožas. Šis aiškinimas būdingas daugeliui jurisdikcijų ir tarptautiniams dokumentams, tačiau, deja, ne Lietuvos verslo praktikai. Todėl kvalifikuojant lietuviškas „lizingo sutartis“ visų pirma būtina išspręsti klausimą – ar tai nuoma, ar pirkimas–pardavimas išsimokėtinai. Jei sutartis atitinka pirkimo–pardavimo išsimokėtinai požymius, sutarčiai taikytini CK 6.411–416 straipsniai ir tik subsidiariai gali būti taikomos išperkamosios nuomos, o per tai – kitos bendrosios nuomos nuostatos. Kaip tinkamai atriboti?

Manytume, tikslingiausia būtų nagrinėti, koks yra pagrindinis sutarties tikslas, t. y. kas vyrauja – nuosavybės (pirkimo) ar nuomos (naudojimosi) elementai. Jei į nuompinigius įskaičiuojama daikto kaina (ir dėl to bendros įmokos labai padidėja), gavėjui pradeda vyrauti ne naudojimosi, o nuosavybės interesas, o davėjo funkcija transformuojasi iš finansavimo už daikto naudojimą į pirkėjo komercinį kreditavimą. Todėl vyravimas nustatytinas pagal įmokų dydžius (ar apima tik naudojimąsi, ar ir pirkimo kainą, be to, ar nuosavybės dalis nustelbia naudojimosi dalį), sutarties terminą (jei terminas trumpas, tikėtina, kad vyrauja nuosavybė). Tačiau praktikoje dažniausiai jau pati būsimos nuosavybės perleidimo sąlyga (ne vien tik opcija) reikš, kad į „nuompinigius“ įskaičiuota daikto kaina, todėl lems nuosavybės vyravimo ir pirkimo–pardavimo kvalifikavimo pre-

zumpciją. Atsižvelgiant į tai, galima suformuluoti pirkimo–pardavimo išsimokėtinai ir finansinės nuomos **atribojimo principą**: kuo konkrečioje sutartyje labiau matyti nuosavybės perleidimo tikslas, tuo ji arčiau pirkimo–pardavimo kvalifikavimo, ir atvirkščiai – kuo sutartyje labiau matyti gryno naudojimosi be nuosavybės perleidimo tikslas – tuo arčiau klasikinio finansinio lizingo.

Trečia, jei vis dėlto konstatuojama, kad sutartyje vyrauja nuomos elementai, turėtų būti vertinama, ar konkreti sutartis yra išperkamoji nuoma, ar finansinė nuoma. Kaip jas atriboti? Manytume negalima nepastebėti aki-vaizdžių šių institutų panašumų, ypač atribojant juos nuo pirkimo–pardavimo sutarčių. Kita vertus, nėra jokio reikalo išperkamoją nuomą atriboti nuo lizingo kaip nors kitaip nei per bendrosios ir specialiosios normos santykį, t. y. **lizingą reikėtų laikyti išperkamosios nuomos porūšiu arba specialiąja (finansine) išperkamoją nuoma**. Net iš CK rengimo grupės vadovo prof. V. Mikelėno kalbos Seime galima susidaryti nuomonę, kad, kodekso autorių manymu, lizingas yra specialiosios normos kitų CK nuostatų atžvilgiu. Jo teigimu, kai vartotojas sudaro „lizingo“ sutartį, taikytinos kitos CK normos, bet ne lizingas.¹⁶ Taigi jei konkrečiu atveju sutartis negali būti laikoma lizingu, pavyzdžiui, dėl to, kad ji nekomercinė¹⁷ ar neatitinka dalykas (pvz., žemės sklypas),¹⁸ tačiau atitinka bendruosius išperkamosios nuomos požymius, tokiais atvejais turi būti taikomos bendrosios išperkamosios nuomos nuostatos. Lizingo sutartis turėtų būti kvalifikuojama tada, kai išperkamosios nuomos santykiai bus komerciniai, paprastai trišaliai, ir dalykas atitiks įstatymo reikalavimą. Jei sutartyje būtų nenumatyta opcijos išpirkti daiktą sutarties pabaigoje, ji neturėtų būti laikoma išperkamoją nuoma, bet gali

¹⁶ Iš CK rengimo grupės vadovo prof. V. Mikelėno kalbos 2000 m. liepos 18 d. Seimo posėdyje svarstant CK priėmimo klausimą: „Gerbiamieji Seimo nariai, norėčiau nuraminti jus dėl sudarytų lizingo sutarčių galiojimo, nes įgyvendinimo įstatymo 48 straipsnio 1 dalis sako, kad lizingo sutartys, kurios buvo sudarytos iki kodekso įsigaliojimo, ir toliau galios, o sandoriai, kurie bus sudaromi įsigaliojus kodeksui, jeigu pirkėjas bus vartotojas, jau turės būti sudaromi laikantis kodekse numatytų normų, ginančių vartotojų interesus, tačiau ir toliau fiziniai asmenys galės pirkti automobilius ar kitokius daiktus išsimokėtinai, kredituojant lizingo kompanijoms. Kitaip tariant, lizingo veikla nenutrūks, tiktai mes tą sandorį vadinsim vartotojo kreditu, o ne lizingu, nes lizingas, dar kartą pakartosiu, ką sakė ponas V. Pakalniškis, yra investicinė arba komercinė sutartis.“ Žr. www.lrs.lt

¹⁷ Šiuo aspektu žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-61/2013.

¹⁸ Šiuo aspektu žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 29 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2013.

būti laikoma lizingu arba paprastąja nuoma (CK 6.477 str.), nes ši opcija yra labiau bendrosios išperkamosios nuomos bruožas.

3. Teisinio perkvalifikavimo praktinė reikšmė

Būtų galima manyti, kad pedantiškas lizingo, išperkamosios nuomos ir pirkimo–pardavimo išsimokėtinai sąvokų gvildenimas ir smulkinimasis yra tik bereikšmis teoretizavimas, jei ne finansavimo sandorių ir šių sandorių turinį aiškinančių teismų praktika, kuri kaip tik ir atskleidė įstatymo leidėjo paliktas teisinio kvalifikavimo pinkles.

Finansavimo sandorių praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kai išperkamosios nuomos ar finansinės nuomos (lizingo) sutartimi pavadinamas sandoris, kurio terminas, palyginti su daikto amortizacijos laikotarpiu, yra itin trumpas, nuomininko (gavėjo) tikslas įgyti nuosavybės teisę į nuomąjamą daiktą, o jo mokamos įmokos, nors ir vadinamos nuompinigiais, tiek viršija šio daikto nuomos kainą, kad prilygsta periodiniams mokėjimams už daikto kainą. Žinoma, būtų galima teigti, kad sutarties laisvės principas (CK 6.156 str.) šalims leidžia sudaryti tokias sutartis ir jas pavadinti finansine, arba išperkamąja, nuoma. Tačiau praktinė su tuo susijusi problema yra ta, kad jei nuomininkas (gavėjas) susiduria su finansiniais sunkumais ir nebegali tinkamai vykdyti sutarties, nuomotojas (davėjas), nutraukęs sutartį remdamasis CK 6.256 straipsnio 2 dalimi, 6.479 straipsnio 1 dalies 3 punktu, 6.499 straipsniu arba 6.574 straipsniu, gali ne tik susigražinti daiktą iš nuomininko valdymo, bet ir pasilikti „nuompinigius“, kurie atskirais atvejais sudaro didelę dalį daikto rinkos kainos, taip pat pareikalauti negautų pajamų. Nuomininkui (gavėjui) nelieka nei daikto, nei „nuompinigių“, kurie yra ne kas kita kaip faktiškai sumokėtos kainos už daikto įsigijimą dalis, be to, papildomai gali būti reikalaujama nuostolių atlyginimo. Štai čia šalių autonomija jau turi ribas, nes *de facto* susidaro esminė šalių nelygybė, kuri lemia poreikį teismui pasinaudoti Konstitucijos 109 straipsnio suteiktomis galiomis ir perkvalifikuoti šalių santykį taip, kad, neatsižvelgiant į formalų sutarties pavadinimą, šalių sutarčiai būtų taikomos jos turinį adekvačiai reguliuojančios įstatymo nuostatos.¹⁹ Perkvalifi-

¹⁹ Apie teismo teisę kvalifikuoti teisinius santykius žr. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų kolegijos 2001 m. sausio 24 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2001; 2008 m. kovo 26 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008; 2008 m. birželio 25 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 3K-3-338/2008; kt.

kavimo tikslas – atkurti šalių interesų pusiausvyrą ir apsaugoti skolininko (nuomininko, gavėjo) interesus. Tinkamiausia išeitis nurodytų sandorių atveju – perkvalifikuoti sandorius į pirkimą–pardavimą išsimokėtinai, o tai savo ruožtu padeda spręsti nurodytas šalių interesų pusiausvyros problemas. Antai pagal pirkimą–pardavimą išsimokėtinai reglamentuojančio CK 6.414 straipsnio 1 dalį, „kai pirkėjas nesilaiko sutartyje nustatytų periodinių įmokų mokėjimo terminų, o nuosavybės teisė į daiktą išlieka pardavėjui, pardavėjas turi teisę pareikalauti sumokėti visą kainą iš karto arba atsiimti parduotą daiktą. Jeigu sutartyje nenumatyta kas kita, iš atsiėmusio daiktą pardavėjo pirkėjas turi teisę reikalauti grąžinti savo įmokas. Kai pirkėjas yra sumokėjęs daugiau kaip pusę daiktų kainos, pardavėjas neturi teisės reikalauti grąžinti daiktus, jeigu sutartis nenumato ko kita. Iš grąžintinų įmokų atskaitomos sutartyje numatyto daikto nusidėvėjimo ir naudojimosi daiktu išlaidos.“ Kaip matyti, šios nuostatos puikiai tinka suderinti šalių interesams, tačiau problema gali būti šių normų dispozityvumas, nes CK 6.414 straipsnio 1 dalyje nuolat pabrėžiama „jeigu sutartis nenumato ko kita“. Kita vertus, *favor contractus* principo kontekste kur kas geresnė teisinės praktikos išeitis būtų perkvalifikuoti tokias finansinės ar išperkamosios „nuomos“ sutartis į pirkimą–pardavimą išsimokėtinai, ignoruojant CK 6.414 straipsnio 1 dalies dispozityvumą, nei pripažinti tokias sutartis negaliojančiomis remiantis esmine šalių nelygybe (CK 6.228 str.) nuomos santykiuose. Pastarasis variantas, atsižvelgiant į vienašališkų sutarties nuostatų nulemtą ir faktiškai susiklosčiusią esminę šalių nelygybę, nebūtų visiškai be pagrindo, todėl jau geriau rinktis nedestruktyvią perkvalifikavimo alternatyvą.

Lietuvos teismų praktika jau turi tokių sandorių aiškinimo patirties ir galėtų būti vertintina kaip palyginti pažangi, turint omenyje tas siauras ir aptakias kvalifikavimo ribas, į kurias ją įspraudė įstatymo leidėjas, reglamentuodamas atskiras sutarčių rūšis, tačiau vis dėlto pastabų jos atžvilgiu gali būti pasakyta.

Štai vienoje Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. nagrinėtoje byloje ieškovas reikalavo iš atsakovo nepagrįsto praturtėjimo atsakovui vienašališkai nutraukus vykdytą lizingo sutartį ir perėmė prekybos centrą (pirkimo kaina 3 600 000 Lt, vertė lizingo sutarties nutraukimo dieną – 6 080 000 Lt), taip pat per beveik dvejus metus gavo iš ieškovo 810 308 Lt įmokų pagal sutartį. Ieškovo teigimu, atsakovas nepagrįstai praturtėjo

šiomis sumomis. Pirmosios instancijos teismas priteisė dalį daikto rinkos kainos padidėjimo, tačiau atsisakė priteisti 810 308 Lt įmokų pagal sutartį, remdamasis tuo, kad pagal sutartį šie mokėjimai lieka lizingo davėjui. Apeliacinės instancijos teismas ieškinį atmetė, o kasacinis teismas tam pritarė, nurodydamas, kad šiuo atveju taikytinos, visų pirma, restitucijos, bet ne nepagrįsto praturtėjimo normos.²⁰ Kaip matyti, tokia teismų pozicija nesuteikė realių galimybių lizingo gavėjui susigražinti už daiktą sumokėtų įmokų, nes restitucija, tradicine jos forma, šiuo atveju mažai kuo naudinga.

Panaši problema kilo kitoje tais pačiais metais nagrinėtoje byloje, kurios šalys buvo sudariusios sandėlių pardavimo išsinuomojant (angl. *sale and lease back*) sutartį. Pagal ją lizingo davėjas įsipareigojo nupirkti iš lizingo gavėjo sandėlius ir perduoti turtą lizingo gavėjui valdyti bei juo naudotis, o lizingo gavėjas – mokėti sutartyje nustatytas įmokas ir vykdyti kitas prievolės. Taip pat šalys sudarė nekilnojamojo turto pirkimo–pardavimo sutartį (toliau – Pirkimo–pardavimo sutartis), kuria lizingo gavėjas pardavė, o davėjas nupirko sandėlius ir perdavė juos gavėjui valdyti bei jais naudotis. Turtas turėjo būti išpirktas per kiek daugiau nei penkerius metus, šalių susitarimu jis buvo įkainotas 8 766 220 Lt. Ieškoviui pradėjus vėluoti mokėti atsakovui lizingo įmokas, šis vienašališkai nutraukė beveik trejų metų trukmės lizingo sutartį dėl esminio jos pažeidimo ir atsiėmė turtą. Ieškovas prašė pripažinti nuosavybės teisę į 61/100 dalį turto. Tokia dalis apskaičiuota įvertinus sutarčių sudarymo metu nustatytą turto vertę (8 766 220 Lt) bei ieškovo iki lizingo sutarties nutraukimo sumokėtas turto išpirkimo įmokas (1 836 834,07 Lt) ir pirmąją įmoką (3 579 220 Lt). Pirmosios instancijos teismas ieškinį atmetė, apeliacinės instancijos teismas tam pritarė, o kasacinis teismas, panaikinęs sprendimą ir nutartį, bylą grąžino nagrinėti pirmosios instancijos teismui, nurodydamas, kad „*tais atvejais, kai lizingo sutartyje šalys susitarė ne tik dėl daikto valdymo bei naudojimo, bet ir dėl jo nuosavybės teisės perėjimo, vienašalė restitucija, nutraukus tokią lizingo sutartį, gali būti netaikoma, o taikoma dvišalė restitucija vadovaujantis CK 6.222 straipsniu. (...) Taigi CK 6.222 straipsnio norma suteikia teisę lizingo gavėjui, kuris mokėjo įmokas pagal lizingo sutartį išpirkdamas daiktą nuosavybėn, reikalauti iš lizingo davėjo grąžinti*

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-99/2012.

šias įmokas po to, kai jis grąžino lizingo davėjui lizingo dalyką. (...) Lizingo davėjo nuostoliai turi būti apskaičiuojami atsižvelgiant į tai, kad, nutraukus lizingo sutartį, jis savo nuosavybėje pasilieka lizingo dalyką. (...) Byloje turi būti nustatyta lizingo įmokų sandara ir išsiaiškinta, kokią įmokų dalį sudarė turto išpirkimo įmokos ir kiek šių įmokų lizingo gavėjas yra sumokėjęs iki lizingo sutarties nutraukimo. Jeigu būtų konstatuota, kad lizingo gavėjo sumokėtų įmokų suma ir lizingo davėjo susigrąžinto turto vertė viršija lizingo davėjo patirtus nuostolius, tai sutarties sąlyga, kurioje nustatyta lizingo davėjo teisė negrąžinti lizingo gavėjui turto išpirkimo įmokų, turi būti visiškai ar iš dalies netaikoma, o turto išpirkimo įmokos ar jų dalis, likusi išskaičius lizingo davėjo nuostolius, grąžinta lizingo gavėjui restitucijos pagrindu.²¹ Kaip matyti, nors ir neperkvalifikavo šalių santykių, kasacinis teismas šioje byloje ėmėsi taisyti sutarties iškreiptą šalių interesų pusiausvyrą, bandydamas išplėsti restitucijos apimtį.

Kitoje „lizingo“ byloje kasacinio teismo praktika kryptingai evoliucionavo toliau ir galima sakyti pasiekė naują kokybinį lygį. Šioje byloje bankrutuojanti įmonė kreipėsi į teismą ir prašė pripažinti negaliojančia šalių 2006 m. gruodžio 18 d. sudarytą žemės išperkamosios nuomos sutartį, pagal kurią lizingo bendrovė (atsakovas) įsipareigojo įsigyti įmonei (ieškovui) nuosavybės teise priklausiusį 34,8907 ha ploto žemės sklypą už 4 950 000 Lt ir jį išnuomoti įmonei, taikyti restituciją ir priteisti iš lizingo bendrovės 2 105 944,86 Lt sumokėtų įmokų. Ieškovo teigimu, iš sutarties turinio matyti, kad šalys sudarė lizingo (finansinės nuomos) sutartį, kuri nebuvo įregistruota Sutarčių registre, todėl atsakovas jos negali panaudoti prieš trečiuosius asmenis. Sutartis pripažintina niekiniu sandoriu, nes žemė negali būti lizingo sutarties dalykas (CK 6.568 str. 1 d.), be to, ginčo sutartis turėjo būti sudaryta notarine forma (CK 1.74 str., 1.93 str. 3 d.). Pirmosios instancijos teismas ieškinį atmetė, šalių santykius kvalifikuodamas išperkamąja nuoma, tačiau apeliacinės instancijos teismas ieškinį tenkino iš dalies sutartį pripažinęs negaliojančia, bet netaikydamas restitucijos, nes, teismo nuomone, perdavus ieškovui šią pinigų sumą, atsakovui nebūtų atlyginta už ieškovo naudojimąsi atsakovo žemės sklypu. Kasacinis teismas panaikino šią nutartį ir paliko galioti pirmosios instancijos teismo sprendimą, konstatuodamas, kad „iš pateiktos ginčo šalių sudarytų tarpu-

²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-154/2013.

savio sutarčių analizės akivaizdu, kad šalys siekė perleisti ginčo žemę nuosavybės teise, detaliai aptarė mokėjimo tvarką, nuosavybės perėjimo momentą ir sąlygas, galimą žemės išankstinį išpirkimą. Taigi dominavo žemės prikimo–pardavimo santykiai. Tai patvirtina ir išperkamosios nuomos sutartimi patvirtintas mokėjimų grafikas – sąskaita, kuriame išskirtos atskirai grafos: neapmokėta vertė, suma vertei dengti ir palūkanos. Pagal mokėjimų grafiką akivaizdu, kad per 36 mėnesių laikotarpį ieškovas įsipareigojo sumokėti atsakovui 4 950 000 Lt žemės vertei dengti ir 535 107,33 Lt palūkanų. Žemės nuoma (kaip tokia) apskritai nebuvo numatyta. Esant tokioms bylose nustatytoms aplinkybėms, teisėjų kolegija neturi pagrindo sutikti su apeliacinės instancijos teismo išvada, kad ginčo šalys sudarė lizingo sutartį“. Apibūdinęs bylos faktines aplinkybes kasacinis teismas pateikė fundamentalų išaiškinimą: „Sutartys, kurių pagrindinis tikslas yra perleisti nuosavybę (kaip ir šiuo atveju), negali būti kvalifikuojamos nei finansine, nei kitokia nuoma, nes nuoma yra atlygintinio naudojimosi santykiai, o nuosavybės perleidimas yra pirkimo–pardavimo esminis bruožas (požymis). Dėl to kvalifikuojant sutartį svarbu išsiaiškinti, koks yra pagrindinis sutarties tikslas, t. y. kas dominuoja – nuosavybės (pirkimo) ar nuomos (naudojimosi) elementai. Jeigu į nuompinigius įskaičiuojama daikto (žemės) kaina ir dėl to bendros įmokos gerokai padidėja, gavėjui pradeda dominuoti ne naudojimosi, o nuosavybės interesas, o davėjo funkcija transformuojasi iš finansavimo už daikto naudojimą į pirkėjo kreditavimą, ką ir numato CK 6.411 straipsnis, apibrėžiantis pirkimą–pardavimą išsimokėtinai.“ Būtų galima teigti, kad šia nutartimi kasacinis teismas pagaliau išsprendė nuo pat CK įsigaliojimo teismų ir teisės doktrinos spręstą „lizingo“ sutarčių kvalifikavimo rebusą²² ir pagaliau logiškai, paprastai bei aiškiai atribojo konkuruojančias sutarčių rūšis. Toks atribojimas leidžia taikyti šalių santykių turinį atitinkančias pirkimo–pardavimo išsimokėtinai instituto nuostatas ir pagal tai nustatyti, kam turi atitekti nuosavybės teisė į daiktą po sutarties nutraukimo, taip pat ar šalių santykių srityje turi būti taikytina restitucija,

²² Pažymėtina, kad lizingo sutarčių kvalifikavimas praktikoje kelia rūpesčių ne tik Lietuvai, kuri atkūrusi nepriklausomybę naujai reglamentavo civilinius santykius, bet ir tokioms solidžias teises tradicijas turinčioms jurisdikcijoms kaip Vokietija. Apie tai žr.: Heermann, P. W. The Structure of Lessees' and Lessors' Remedies Regarding Finance Leases of Equipment and Personal Property under United States and German Law. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*. 1993, 15 (307): 349.

kuri leistų gražinti pirkėjui (nuomininkui) sumokėtų įmokų, kurios faktiškai yra už daikto perleidimą sumokėta kaina, dalį.

Tačiau paskesnė teismų praktika parodė, kad kasacinio teismo nuostata lizingo kvalifikavimo klausimu dar nėra galutinai nusistovėjusi ir aiški. Antai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija nagrinėjo bylą, kurios faktinės aplinkybės labai panašios į anksčiau aprašytos bylos aplinkybes: bankrutuojančios įmonės administratorius prašė pripažinti niekine šios įmonės ir lizingo bendrovės sudarytą žemės sklypo išperkamosios nuomos sutartį ir taikyti restituciją, įpareigojant atsakovą gražinti ieškovui 607 431,36 Lt, sumokėtus vykdant šią sutartį. Ieškovas nurodė, kad ginčijama sutartis prieštarauja imperatyviosioms įstatymo nuostatoms, nes, nors ir įvardyta kaip išperkamosios nuomos, iš tikrųjų yra lizingo sutartis, kurios dalykas negali būti žemės sklypas. Pagal šią sutartį ieškovas įsipareigojo per trejus metus sumokėti atsakovui 413 382,76 EUR žemės sklypo įsigijimo vertės bei 41 106,57 EUR palūkanų, iš viso – 454 489,33 EUR (1 569 260,76 Lt). Pirmosios instancijos teismas ieškinį tenkino, o apeliacinės instancijos teismas tam pritarė, tačiau kasacinis teismas ieškinį atmetė, nurodydamas, kad „šalių santykių kvalifikavimas kaip lizingo santykių remiantis vien tuo, jog sutarties sąlygos panašios į lizingo, ir neatsižvelgiant į kitas aplinkybes, ignoruojant šalių valią bei sutarties sudarymo tikslus, reikštų neproporcingą kišimąsi į šalių sutarties laisvės principą. (...) Lizingo požymių turinti sutartis, kurios dalykas yra žemės sklypas, negali būti kvalifikuojama kaip lizingo sutartis, tačiau jos pagrindinės sąlygos – daikto valdymas ir naudojimas už atlyginimą, įsigijimas nuosavybėn ir pan. – įstatymo nėra draudžiamos ir gali būti net keletu įvairių sutarčių rūšių kvalifikuojamais požymiais. Tokiu atveju, atsižvelgiant į konkrečioje sutartyje šalių nustatytas sąlygas, sutarties pobūdį, tikslą, jos elementų tarpusavio ryšį ir dominuojančius bruožus, sutartis gali būti kvalifikuojama vadovaujantis giminingų sutarčių teisės institutų normomis, pvz., kaip išperkamosios nuomos, pirkimo–pardavimo išsimokėtinai“. Tokiam aiškinimui teoriniu požiūriu, žinoma, gali būti pritarta, tačiau atkreiptinas dėmesys į toliau pateiktą išplėstinės teisėjų kolegijos teisinį kvalifikavimą: „*Nagrinėjamoje byloje ginčijama šalių sutartis, kurios pagrindinius bruožus – nuomos ir pirkimo–pardavimo – iš esmės jungia CK glaustai įtvirtintas išperkamosios nuomos institutas, kvalifikuotina kaip savo požymiais artima išperkamosios nuo-*

mos sutarčiai, tačiau atskiroms jos sąlygoms, atsižvelgiant į jų pobūdį, gali būti taikomos ir kitų sutarčių teisės institutų, taip pat bendrosios sutarčių teisės normos (CK 6.156 straipsnio 3 dalis).(...) nustatyta, kad sutarties sąlygos ir tikslai, jos sudarymu ir vykdymu siekiami padariniai atitiko tikrąją šalių valią.²³ Taigi įmonės finansavimo schemos elementu esančią sutartį, kurios paskirtis, kaip aiškiai rodo faktinės aplinkybės, buvo perleisti nuosavybės teisę, turint galimybę valdyti ir naudotis perduotu daiktu ir išsimokant už daikto kainą daliniais mokėjimais (angl. *instalments*), kasacinis teismas kvalifikavo kaip nuomos. Ši kasacinio teismo praktikos kaita rodo, kad iki šiol teismai dar neturi iki galo nusistovėjusios pozicijos ir galbūt dar bando ieškoti optimalios išeities nelengvame lizingo teisinio kvalifikavimo rebuse. Teismų praktikai renkantis, kuria kryptimi toliau derėtų eiti, norėtume atkreipti dėmesį, kad nei pagal Anglijos ar Prancūzijos privatinę teisę, nei pagal DCFR, nei tuo labiau pagal ES tarptautinės privatinės teisės normas sutartis nebūtų kvalifikuojama kaip (išperkamoji) nuoma, jei joje numatyta išankstinė nuomininko pareiga, bet ne teisė (galimybė) įsigyti daiktą savo nuosavybėn. Tokia sutartis būtų kvalifikuojama pirkimu–pardavimu, nors ir išsimokėtinai. Pasukti šia Europos privatinėje teisėje vyraujančia bei turinio požiūriu aiškia kvalifikavimo linija ir linkime tolesnei Lietuvos finansavimo sandorių bei teismų praktikai.

Išvados

Finansavimo elementas ir su tuo susijusi sudėtinga sandorio struktūra, skirta kiek įmanoma apsaugoti šį finansavimą teikiančio asmens interesams, skiria finansinę nuomą nuo įprastinių nuomos rūšių. Tačiau finansavimo sandorių praktikoje paplitęs lizingo sutarties nuostatų taikymas panašioms civiliniams santykiams reglamentuoti, kiek įmanoma apsaugant finansuotoją, tam tikrais atvejais gali būti neadekvatus pagal prigimtį kitokiems šalių santykiams, todėl gali iškreipti šalių interesų pusiausvyrą ir sukurti esminę šalių nelygybę. Į šią faktinę tikrovę turėtų reaguoti teismai, kurių pareiga perkvalifikuoti šalių santykius taip, kad jų atžvilgiu būtų taikomos šiems santykiams specialiai skirtos sutarčių teisės

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2013.

normos ir sutartyje būtų atkurta šalių interesų pusiausvyra. Kvalifikuojant į lizingą panašius sandorius, visų pirma, turi būti atskiriama, ar pagrindinis sutarties tikslas yra *nuosavybės teisės perleidimas*, naudojantis šia nuosavybe ir sumokant jos kainą dalimis, ar pagrindinis tikslas yra *naudojimosi daiktu suteikimas (finansavimas)*, o nuosavybės perleidimas sutarties pabaigoje yra tik papildoma ir neesminė galimybė, taigi tik šalutinis sutarties elementas. Jei sutartyje vyrauja nuosavybės perleidimo elementai, ji neturi būti laikoma nei finansine, nei kitokia išperkamoja nuoma. Jei sutartyje vyrauja naudojimosi daiktu elementas ir ji atitinka specialiuosius finansinės nuomos požymius, tokius kaip tinkamas dalykas, komerciniai subjektai ir kt., sutartis kvalifikuojama kaip finansinis lizingas, nes finansinis lizingas iš esmės yra finansinė išperkamoji nuoma, taigi išperkamosios nuomos porūšis. Jei sutartis neatitinka specialiųjų lizingo požymių, pavyzdžiui, dėl to kad ji yra vartojimo sutartis, ši sutartis gali būti kvalifikuojama tiesiog kaip išperkamoji nuoma.

LITERATŪRA

1. Beale, H. *et al. Chitty on contracts. 2: Specific contracts.* 28 ed. Sweet and Maxwell, 1999.
2. Boobyer, Ch. *Leasing and Asset Finance – The Comprehensive Guide for Practitioners.* Euromoney Books, 2003.
3. Faber, D.; Schuijling, B. Financial Leasing and Its Unification by Unidroit. *Electronic Journal of Comparative Law.* 2010, 14.3.
4. Heermann, P. W. The Structure of Lessees' and Lessors' Remedies Regarding Finance Leases of Equipment and Personal Property under United States and German Law. *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review.* 1993, 15: 307.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. kovo 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-166/2008.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. birželio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-338/2008.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. kovo 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-99/2012.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. lapkričio 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-472/2012.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. sausio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-154/2013

10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 12 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-61/2013.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. kovo 29 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-7-2/2013.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2001 m. sausio 24 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-101/2001.
13. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262.
14. Lilleholt, K. *et al. Lease of Goods. Principles of European law*. Sellier, 2008.
15. Magnus, U.; Mankowski, P. *Brussels I Regulation*. Walter de Gruyter, 2007.
16. Markesinis, B.; Unberath, H. *The German law of contract: a comparative treatise*. Oxford: Hart, 2006.
17. Mizaras, V. Lizingo sutarties sampratos aiškinimas pagal Civilinį kodeksą. *Justitia*. 2003, 1-2 (43-44).
18. Rani, R. Lease financing, hire-purchase and factoring. In *Entrepreneurship and Small business Coursebook*. University of Delhi, 2011.
19. Saidova, S. *Security interests under the UNIDROIT Convention on International Interests in Mobile Equipment 2001. Doctoral thesis. University of Nottingham, 2012.*
20. Stone, P. *EU Private International Law*. 2 ed. Edward Elgar Pub., 2011.
21. UNIDROIT konvencija dėl tarptautinio finansinio lizingo. Otava, 1988.
22. UNIDROIT pavyzdinis lizingo įstatymas. Roma, 2008.
23. Von Bar, Ch.; Clive, E. *et al. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full ed., Sellier, 2009.

KŪRINIŲ PANAUDOJIMO MOKYMO TIKSLAMS PROBLEMOS LIETUVOJE

Dr. Jūratė Usonienė

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto profesorė

Įvadas

Autorių turtinių teisių apribojimų teisinio reguliavimo ir taikymo problemos yra tokios pat senos kaip ir pačių autorių teisių problemos. Nors autorių turtinių teisių apribojimų instituto paskirtis yra suderinti teisių turėtojų ir saugomų objektų naudotojų interesus taip, kad šie turėtų galimybę visuomenės intereso požiūriu svarbiausiais atvejais pasinaudoti saugomais objektais be teisių turėtojų leidimo, ir turtinių teisių apribojimų teisinis reglamentavimas, ir praktinis jo įgyvendinimas yra vienas sudėtingiausių autorių teisės klausimų. Vieno iš su šiuo klausimu susijusio aspekto analizės imtis paskatino 2011 m. atlikti Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimai¹ (toliau – 2011 m. ATGTĮ pakeitimai), kuriais, be kitų nuostatų, buvo pakeistas kūrinių panaudojimas mokymo tikslams. Straipsnyje siekiama išnagrinėti šio turtinių teisių apribojimo teisinio reglamentavimo naujoves Lietuvoje, nustatant naujo teisinio reguliavimo sisteminių suderinamumą su tarptautinės, Europos Sąjungos ir nacionalinės teisės normomis bei atsakant į klausimą, ar esamas teisinis reguliavimas pajėgus užtikrinti tikslus, kurių buvo siekta. Straipsnio naujumą ir aktualumą lemia tai, kad, kaip minėta, kūrinių panaudojimo mokymo tikslais teisinis reguliavimas neseniai buvo pakeistas siekiant jį patobulinti ir išspręsti tam tikras praktikoje egzistuojančias problemas, o naujo teisinio reguliavimo komentarų ir analizių kol kas nėra.

¹ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 39, 58, 75 straipsnių ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 201 straipsniu ir 1, 2 priedais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-177.

Efektyvus mokymo procesas yra kūrybingumo, dinamikos, inovacijų, improvizavimo reikalaujanti veikla. Mokymo procesas, dėl kurio neretai gimsta kūrybinės veiklos rezultatas (paskaita, mokymo priemonė), tiesiogiai susijęs su saugomų objektų panaudojimu. Kadangi mokymas, arba plačiau – švietimas, yra veikla, kurios vykdymas siejamas su bendro visai visuomenei reikšmingo poreikio tenkinimu, galimybė apriboti autoriaus turtinę teisę atgaminti kūrinių siekiant šio tikslo buvo pripažinta Berno konvencijoje dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos² (toliau – Berno konvencija) 1948 m. Briuselio peržiūros metu ir iš dalies pakeista 1967 m. Stokholmo peržiūros metu³. Europos Sąjungos teisės plotmėje išimtis, susijusi su kūrinių panaudojimu mokymo tikslais, numatyta 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo⁴ (toliau – Informacinės visuomenės direktyva) 5 straipsnyje, kuriame teigiama, kad valstybės narės gali nustatyti atgaminimo ir viešo paskelbimo teisių išimtis arba apribojimus, jei kūrinys naudojamas vien iliustracijos tikslais mokomajame arba mokslo tiriamajame darbe, jei nurodomas šaltinis, įskaitant autoriaus vardą, išskyrus atvejus, kai to padaryti neįmanoma, ir tiek, kiek tai pateisina nekomerciniai tikslai. Daugelyje valstybių yra numatyti apribojimai, susiję su kūrinių panaudojimu mokymo tikslams⁵.

Lietuvoje kūrinių panaudojimas mokymo tikslams buvo numatytas jau pradinėje Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo redakcijoje⁶, vėliau apribojimo formuluotė keletą kartų keista⁷. Iš esmės galima būtų teigti, kad kūrinių panaudojimą mokymo tikslams mėginta plėsti, atsižvelgiant į Informacinės visuomenės direktyvos rei-

² *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-988.

³ Šiuo metu galiojančios Berno konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad Sąjungos šalių įstatymai ir egzistuojantys specialūs susitarimai ar susitarimai, kurie bus sudaryti ateityje, gali leisti panaudoti literatūros ar meno kūrinius tikslą pateisinančiu mastu kaip iliustracijas leidiniuose, televizijos ir radijo laidose, garso ar vaizdo įrašuose mokymo tikslams su sąlyga, kad toks panaudojimas būtų suderinamas su gerais papročiais.

⁴ OL L 167, 2001, p. 10–19.

⁵ Tokie apribojimai numatyti, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Belgijoje, Vokietijoje, Šveicarijoje, Nyderlanduose.

⁶ *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 50-1598.

⁷ Įstatymo 22 straipsnis buvo keistas 2003 m., žr.: *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 28-1125; 2006 m., žr.: *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 116-4400.

kalavimus ir praktikoje atsirandančius kūrinių panaudojimo poreikius. Iki 2011 m. pakeitimų galiojęs Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo (toliau – ATGTĮ) 22 straipsnis numatė tokius kūrinių panaudojimo mokymo ir mokslinių tyrimų tikslams atvejus: 1) kūrinių panaudojimas kaip pavyzdžių (1 p.), 2) kūrinių panaudojimas žmonėms, turintiems klausos ar regos negalią (2 p.), 3) kūrinių panaudojimas padarant juos viešai prieinamus bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose, archyvuose, esant ribotai prieigai (3 p.). 2011 m. padarytais pakeitimais iš dalies pakeista straipsnio konstrukcija: išimtis, skirta negalią turintiems žmonėms, perkelta į atskirą straipsnį (25 str.)⁸, kūrinių panaudojimas kaip pavyzdžių papildytas mokymosi pasiekimams įvertinti sukurtų kūrinių panaudojimu (22 str. 1 d. 2 p. kūrinių panaudojimo papildymas išimtimi, susijusia su kūrinių panaudojimu mokyklų koncertuose ir parodose (22 str. 1 d. 4 p.), ir galiausiai pakeistas kūrinių viešo paskelbimo esant ribotai prieigai teisinis reglamentavimas (22 str. 1 d. 3 p.). Tiesiogiai su kūrinių panaudojimu mokymo tikslams susiję kūrinių panaudojimas kaip pavyzdžių, mokymosi pasiekimams įvertinti sukurtų kūrinių panaudojimas bei kūrinių panaudojimas mokyklų koncertuose ir parodose. Kiti 22 straipsnyje numatyti atvejai yra labiau susiję su asmeninėmis studijomis ir moksliniais tyrimais, todėl išsamiau šiame straipsnyje nagrinėjami nebus.

1. Bendros sąlygos, taikomos visais autorių turtinių teisių apribojimo mokymo tikslams atvejais

Atitiktis trijų pakopų testo reikalavimams. Kaip numatyta ATGTĮ 19 straipsnio 1 dalyje, apriboti turtines teises leidžiama specialiais šio įstatymo numatytais atvejais; turtinių teisių apribojimas neturi prieštarauti įprastiniam kūrinio naudojimui ir nepagrįstai pažeisti teisėtą autoriaus arba kito autorių teisių subjekto interesų. Tai – vadinamasis trijų pakopų testas, kuris taikomas visiems autorių turtinių teisių apribojimams. Testas kildinamas iš Berno konvencijos, kurios tekste jis atsirado Stokholmo peržiūros metu 1967 m. ir buvo taikomas atgaminimo teisei (9 str. 2 d.). Vėliau testas buvo įtvirtintas PINO autorių teisių sutarties⁹ 10 straipsnyje

⁸ Dėl ribotos straipsnio apimties šis apribojimas plačiau nebus nagrinėjamas.

⁹ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos autorių teisių sutarties ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 32-1056.

ir TRIPS sutarties¹⁰ 13 straipsnyje. Europos Sąjungos teisėje trijų pakopų testas, kaip universali autorių turtinių teisių apribojimams taikoma taisyklė, įtvirtintas Informacinės visuomenės direktyvos 5 straipsnio 5 dalyje. Kadangi trijų pakopų testas, jo evoliucija ir aiškinimas yra atskiro nagrinėjimo reikalaujantis dalykas, šiame kontekste norėtusi apsisistoti tik ties keliais su šios taisyklės taikymu susijusiais aspektais. Nors, kaip žinoma, trijų pakopų testą pirmiausia turi taikyti įstatymų leidėjas, formuluojantis autorių turtinių teisių apribojimus, šiandien daugmaž bendrai sutariama dėl to, kad šis testas turi būti taikomas ir nagrinėjant konkrečią kūrinių panaudojimo situaciją, o tokiais atvejais pagrindinis vaidmuo dažniausiai tenka teismui. Vis dėlto pati šios taisyklės prigimtis ir atsiradimo aplinkybės rodo, kad ji atsirado ne kaip kriterijus nustatyti, ar tam tikrą kūrinių panaudojimo būdą turi išimtinai kontroliuoti teisės turėtojas, o kaip sąmoningai plataus diplomatinio kompromiso išdava¹¹, nes pagrindinė šios taisyklės paskirtis buvo numatyti gaires įstatymų leidėjams formuluojant autorių teisių apribojimus, kartu tarptautinio reglamentavimo srityje tam tikra prasme sisteminant atskirose valstybėse egzistuojančias apribojimų taisykles¹². Būtent dėl šios priežasties perkelti tokio turinio taisyklę iš teisėkūros į teisės taikymo lygmenį yra problemiška, o testo sąlygos aiškinamos įvairiai ir doktrinoje, ir praktikoje. Kalbant apie konkrečias kūrinių panaudojimo mokymo tikslams situacijas, trijų pakopų testo įtvirtinimas ATGTĮ 19 straipsnyje reiškia, kad, nagrinėdamas konkretaus kūrinių panaudojimo situaciją, kūrinių naudotojas arba konflikto atveju teismas turi patikrinti ne tik ar kūrinių panaudojimas atitinka konkrečias ATGTĮ 22 straipsnyje numatytas sąlygas, bet ir ar jis atitinka trijų pakopų testo reikalavimus. Tai reiškia, kad konkreti kūrinių panaudojimo situacija turi būti „perfiltruota“ per daugiasluoksnį vertinamųjų sąlygų filtrą.

¹⁰ Lietuvos Respublikos bendrojo susitarimo dėl muitų tarifų ir prekybos (GATT 1947), Baigiamojo dokumento, išreiškiančio daugiašalių derybų dėl prekybos Urugvajaus raudono rezultatus, Sutarties dėl civilinės aviacijos orlaivių prekybos, Lietuvos prisijungimo prie Marakešo sutarties, įsteigiančios Pasaulio prekybos organizaciją, protokolo, Lietuvos Respublikos ir Jungtinių Meksikos Valstijų supratimo memorandumo dėl geografinių nuorodų apsaugos ir darbo grupės dėl Lietuvos stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją ataskaitos ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 46-1619.

¹¹ Koelman, K. J. *Fixing the three-step test*. E.I.P.R. 2006, 28 (8): 407–412.

¹² Geiger, Ch. *From Berne to national law, via the Copyright Directive: the dangerous mutations of the three-step test*, E.I.P.R. 2007, 29 (12), 486–491.

Nekomerciniai kūrinio panaudojimo tikslai. Visais trimis nagrinėjamaiais kūrinų panaudojimo atvejais keliamas reikalavimas, kad kūrinys būtų panaudotas nekomerciniais tikslais. Universalus nekomercinių tikslų reikalavimas visais kūrinų panaudojimo mokymo tikslams atvejais taip pat atsirado dėl 2011 m. pakeitimo¹³. Šis reikalavimas siejamas su trečiuoju trijų pakopų testo reikalavimu nepagrįstai nepažeisti teisių turėtojo teisių¹⁴. Kaip nurodyta ATGTĮ 19 straipsnio 2 dalyje, nustatant, ar kūrinys, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objektas buvo panaudotas nekomerciniais tikslais, turi būti atsižvelgiama į naudojimo paskirtį. Kūrinio, gretutinių teisių ar *sui generis* teisių objekto naudotojo teisinė forma, organizacinė struktūra ir finansavimo būdas šiuo atveju nėra lemiami veiksniai. Ši nuostata yra perimta iš Informacinės visuomenės direktyvos 42 konstatuojamosios dalies, be to, kaip nurodoma, ši nuostata atspindi Berno konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje numatytą gerų papročių taisyklę¹⁵. Tai reiškia, kad esminę reikšmę nustatant nekomercinius tikslus turi kūrinio panaudojimo nekomercinis tikslas. Nekomercinis tikslas suprantamas kaip tiesioginės ir netiesioginės komercinės ar ekonominės naudos negavimas¹⁶. Tiesioginė nauda paprastai siejama su pelno gavimu, o netiesioginė – su kitokia ekonomine, komercine nauda (reklama, lankytojų pritraukimu, reputacijos formavimu). Nekomerciniai tikslai nagrinėjamoju atveju iš esmės pasireiškia tuo, kad iš mokymo veiklos, kurioje naudojami kūriniai, pelno nesiekama. Mokymo paslaugos atlygintinumas savaime nereiškia komercinių tikslų, jei atlyginimu siekiama ne pelno, o kompensuoti mokymo paslaugos teikimo išlaidas. Atsižvelgiant į tai, galiojantis teisinis reguliavimas leidžia saugomus objektus panaudoti ne tik valstybinėms, savivaldybių įsteigtoms mokymo ir ugdymo įstaigoms, bet ir privačioms mokykloms, taip pat kai kuriais atvejais – ne mokymo įstaigoms

¹³ Kalbant apie kūrinų kaip pavyzdžio panaudojimą, reikalavimas, kad tokiu panaudojimu nebūtų siekiama komercinių tikslų, atsirado priėmus 2006 m. ATGTĮ redakciją.

¹⁴ Žr. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 39, 58, 75 straipsnių ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 201 straipsniu ir 1, 2 priedais įstatymo projekto aiškinamąjį raštą [interaktyvusis], [žiūrėta 2014-02-07]. <www.lrs.lt> (toliau – aiškinamasis raštas). Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad vien nekomerciniai kūrinio panaudojimo tikslai savaime nereiškia, kad kūrinio panaudojimas pasinaudojant išimtimi yra galimas.

¹⁵ Mizaras, V. *Autorių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 605.

¹⁶ *European Copyright Law. A Commentary*. Ed. Walter, M., von Lewinski, S. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1041.

(apie tai žr. toliau) bei ugdymo įstaigoms, jei mokymo veiklos tikslas nėra komercinis.

Naudojamo šaltinio ir autoriaus vardo nurodymas, jei įmanoma. ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalyje reikalaujama, kad naudojant kūrinių būdų nurodomas naudojamas šaltinis ir autoriaus vardas, jei įmanoma. Šis reikalavimas yra siejamas su neturtinėmis autorių teisėmis, kurioms autorių turtinių teisių apribojimai nėra taikomi. Taigi, esant techninėms, fizinėms galimybėms, naudojant kūrinius turi būti nurodytas šaltinis, iš kurio paimtas kūrinys, ir autoriaus vardas, pavardė ar pseudonimas.

2. Konkretūs kūrinių panaudojimo mokymo tikslams atvejai

Pavyzdžių naudojimas mokymo tikslams. Iliustracijų panaudojimas mokymo tikslams yra autorių turtinių teisių apribojimas, kurį tiesiogiai numato Berno konvencija (10 str. 2 d.). Analogišką apribojimą, taikomą atgaminimo ir viešo paskelbimo teisėms, numato Informacinės visuomenės direkyvos 5 straipsnio 3 dalies a punktas. ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatyta, kad leidžiama kaip pavyzdį nekomerciniais mokymo ir mokslinių tyrimų tikslais atgaminti, viešai paskelbti ir viešai rodyti nedidelius teisėtai išleistus ar viešai paskelbtus kūrinius bei trumpas teisėtai išleistų ar viešai paskelbtų kūrinių ištraukas ir originalo kalba, ir išverstus į kitą kalbą, kiek tai susiję su mokymo programomis ir neviršija mokymui ar moksliniam tyrimui reikalingo masto¹⁷. Šis apribojimas orientuotas į dvejopą panaudojimo atvejų tipologiją: pirma, galimybę mokymo procesui rengti tinkamus leidinius (literatūros, audiovizualinius, muzikinius), juos publikuoti ir viešai skelbti; antra, galimybę naudoti kūrinius tiesiogiai mokymo įstaigų veikloje.

Lietuviškojo apribojimo formuluotė gana liberali dviem aspektais. Pirma, ji leidžia kūrinius naudoti iš esmės visais šiandien technologiškai įmanomais būdais. Pirmiausia leidžiama kūrinių atgaminti. Atgaminti reiškia padaryti kopiją bet kuriuo būdu ir bet kuria forma, įskaitant elektroninę formą. Ši nuostata ypač svarbi kalbant apie galimybę panaudoti

¹⁷ Lyginant su anksčiau galiojusiu šio kūrinių panaudojimo būdo teisiniu reglamentavimu, 2011 m. pataisomis praplėstas galimas kūrinių panaudojimo būdų sąrašas: be anksčiau leisto atgaminimo, dabartinė redakcija leidžia viešą paskelbimą ir viešą rodyimą.

kūrinius mokomųjų leidinių leidybai, taip pat leidžia atgaminti kūrinius tiesiogiai institucijų mokymo veikloje, pavyzdžiui, pagaminti dalomąją medžiagą. Be to, leidžiama kūrinį viešai paskelbti. Tai leidžia skelbti kūrinius internete, kita vertus, viešo paskelbimo būdu auditorijai gali būti rodomos televizijos transliacijos, leidžiamos radijo laidos. Šie panaudojimo būdai leidžia mokymo procese naudoti šiuolaikines technologijas ir pritaikyti studijas nuotoliniam mokymui. Įstatymas taip pat leidžia viešą kūrinių rodymą. Viešas kūrinių rodymas, kaip žinoma, yra dailės kūrinių panaudojimo būdas. Kalbant apie antrąjį nuostatos liberalumo aspektą, įstatymas leidžia naudoti kūrinius originalo kalba ir išverstus į kitą kalbą. Ši nuostata labai svarbi plečiant kitomis kalbomis paskelbtų kūrinių prieinamumą mokymo tikslams.

Nagrinėjamosiose nuostatose taip pat numatyti keli kokybinio ir kiekybinio pobūdžio apribojimai. 22 straipsnio 1 dalis leidžia panaudoti kūrinį kaip pavyzdį mokymo tikslais. Kaip minėta, mokymas gali būti susijęs su dvejopa veikla – mokymo institucijų mokymo veikla ir kitų subjektų veikla, skirta mokymui, pavyzdžiui, leidyba. Kalbant apie pirmą veiklos kategoriją, mokymo tikslai aiškinami gana plačiai, kaip apimantys visų lygių mokymą, t. y. mokymą švietimo ir kitose mokyklinėse bei universitetinėse įsteigtose, viešosiose ir privačiose mokyklose¹⁸. Šiuo atveju didžiausią reikšmę turi pačios veiklos mokomasis pobūdis, o ne tai, kas tokia veikla – viešieji ar privatūs subjektai – užsiima. Kita vertus, mokymo veikla gali būti labai įvairi, o daugiausia klausimų kelia neformalizuotos mokymo ir ugdymo formos, pavyzdžiui, ikimokyklinis ugdymas, neformalusis švietimas (dailės, muzikos ir pan. mokyklos), suaugusiųjų švietimas. Todėl priimant 2011 m. įstatymo pataisas buvo mėginama siūlyti apibrėžti mokymo sąvoką siauriau, nei mokymas arba švietimas suprantami plačiaja prasme, teigiant, kad jis neturėtų apimti tokių neformaliojo švietimo sričių kaip kvalifikacijos tobulinimas, papildomos kompetencijos įgijimas ir kitas panašaus pobūdžio neformalusis švietimas (ypač suaugusiųjų)¹⁹. Taigi mokymą autorių teisių ir gretutinių teisių ribojimo kontekste buvo siūloma apibrėžti kaip formalųjį švietimą (kaip jis suprantamas Švietimo įstatyme)²⁰. Vis dėlto mokymo tikslų definicijos įstatyme neatsirado, to-

¹⁸ *Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinio apsaugos komentaras*. Vilnius, 2001, p. 64.

¹⁹ Žr. aiškinamąjį raštą.

²⁰ Žr. aiškinamąjį raštą.

dėl mokymo tikslus reikėtų aiškinti atsižvelgiant į kitų įstatymų sąvokas ir autorių teisės doktriną. Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme²¹ vartojama ne mokymo, o švietimo ir ugdymo sąvokos. Švietimas apibrėžtas kaip ugdymas ir išsilavinimo teikimas, savišvieta; taip pat mokinių, jų tėvų (globėjų, rūpintojų), švietimo įstaigų, mokytojų ir kitų švietimo teikėjų, švietimo pagalbos specialistų veiklų visuma. Ugdymas – tai dvasinių, intelektinių, fizinių asmens galių auginimas bendraujant ir mokant. Formalusis švietimas – švietimas, vykdomas pagal Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka patvirtintas ir įregistruotas švietimo programas, kurias baigus įgyjamas pradinis, pagrindinis, vidurinis arba aukštasis išsilavinimas ir (ar) kvalifikacija arba pripažįstama kompetencija, reikalinga įstatymų reglamentuojamam darbui ar funkcijai atlikti. Kaip minėta, aiškinamajame rašte buvo siūlyta mokymo tikslus susieti tik su formalioju švietimu. Vis dėlto toks aiškinimas, mūsų nuomone, pernelyg siauras ir paliekantis už apribojimo taikymo ribų labai reikšmingas neformaliojo švietimo veiklas, ypač vaikų ir jaunimo neformalųjį švietimą. Neformalusis, arba pasirenkamasis, vaikų ugdymas skirstomas į formalųjį švietimą papildantį ugdymą, kurio paskirtis – pagal ilgalaikes programas sistemiskai plėsti tam tikros srities žinias, stiprinti gebėjimus ir įgūdžius bei suteikti asmeniui papildomų dalykinių ir bendrųjų kompetencijų (Neformaliojo vaikų švietimo koncepcijos²² 12 punktas). Pavyzdžiui, tokiomis veiklomis užsiima savivaldybių įsteigtos muzikos, dailės, menų mokyklos, kurios, kaip pelno nesiekiančios švietimo, vaikų ugdymo institucijos, teikia neformalųjį išsilavinimą. Tokių mokyklų atveju mokymas vyksta pagal patvirtintas programas, o mokyklų veiklos valstybinę priežiūrą (valstybinės švietimo politikos vykdymą) atlieka Švietimo ir mokslo ministerija. Neformalusis švietimas taip pat apima neformalųjį vaikų ugdymą, kurio paskirtis – ugdyti vaiko gyvenimo įgūdžius, asmenines, socialines ir kitas bendrąsias kompetencijas. Atsižvelgiant į neformaliojo švietimo reikšmę, būtų sunku pagrįsti, kodėl kūrinių naudoti vykdant šias veiklas, remiantis apribojimu mokymo tikslams, turėtų būti neleidžiama. Antrasis klausimas yra susijęs su neformalioju suaugusiųjų mokymu. Ši mokymo veikla yra įvairaus pobūdžio, o pasižymi ji tuo, kad baigusiam neišduodamas

²¹ *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.

²² 2005 m. gruodžio 30 d. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-2695 „Dėl neformaliojo vaikų švietimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 4-115.

valstybės pripažįstamas dokumentas, patvirtinantis išsilavinimo, tam tikros jo pakopos ar atskiro reglamentuoto modulio baigimą arba kvalifikacijos įgijimą²³. Berno konvencijos komentatoriai nurodo, kad mokymas ne institucijose, pavyzdžiui, apskritai visuomenės nariams siūlomas mokymas, kurio neapima institucinis mokymas, nepriskirtinas šio apribojimo taikymo sričiai. Tai reiškia, kad suaugusiųjų mokymas apimtų tik tą mokymą, kurį siūlo formalios mokymo institucijos²⁴. Tokios pat nuomonės laikomasi ir aiškinanti Informacinės visuomenės direktyvos turinį²⁵. Todėl mokymo tikslus reikėtų sieti su mokymo institucijų veikla. Aiškinant mokymo tikslus, kurių gali siekti mokymo veikla neužsiimančios institucijos, pažymėtina, kad linkstama prie to, jog apribojimo negalima naudoti apskritai švietimo veikloje, skirtoje plačiajai visuomenei (mokymas pagal mokomąsias transliuojamas programas)²⁶. Todėl ir kūrinių panaudojimas, remiantis nagrinėjamu apribojimu, mokomųjų leidinių leidyboje gali būti tik labai ribotas: tokių leidinių platinimas turi būti aiškiai ribojamas konkrečių mokymo institucijų²⁷.

Be reikalavimo naudoti kūrinius mokymo tikslams, ATGTĮ įtvirtinti dar du kiekybiniai apribojimai. Pirma, įstatymas leidžia panaudoti tik nedidelius teisėtai išleistus ar viešai paskelbtus kūrinius arba kitus saugomus objektus ir trumpas teisėtai išleistų ar viešai paskelbtų saugomų objektų ištraukas. Prie nedidelės apimties kūrinių paprastai priskiriami straipsniai periodiniuose leidiniuose arba interneto svetainėse, eilėraščiai, dainos ir pan. Jei kūrinys yra didelės apimties, leidžiamos kūrinio trumpos ištraukos, o ištraukos trumpumas nustatomas atsižvelgiant į konkrečią situaciją – paties kūrinio apimtį, kūrinio panaudojimo kontekstą. Lietuviškasis apribojimas yra labiau suvaržytas nei leidžia Berno konvencija (Berno konvencijoje buvęs leidimas naudoti kūrinių ištraukas panaikintas Stokholmo konferencijos metu²⁸) ir Informacinės visuomenės direktyvos

²³ Lietuvos Respublikos Suaugusiųjų neformalaus švietimo įstatymo (*Valstybės žinios*, 1998, Nr. 66-1909) 2 straipsnio 1 dalis.

²⁴ Žr.: Ricketson, S. *International copyright and neighbouring rights: the Berne Convention and beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 792–793.

²⁵ *European Copyright Law. A Commentary*. Ed. Walter M., von Lewinski S. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1043.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ Plačiau žr.: Mizaras, V. *Autorių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 604.

²⁸ *Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinio apsaugos komentaras*. Vilnius, 2001.

5 straipsnio 3 dalies a punktas. Maža to, kad nuostatai labai trūksta apibrėžtumo, visiškai dėl neaiškių priežasčių neleidžiama panaudoti dailės kūrinius, fotografijas, nes nesuprantama, kokiais kriterijais remiantis įmanoma nustatyti, ar dailės kūrinys yra didelės apimties, o šios kategorijos kūrinių ištraukų naudojimas dažniausiai neturi prasmės. Antrasis apribojimas reikalauja, kad kūrinio panaudojimas būtų susijęs su mokymo programomis ir neviršytų mokymui reikalingo masto, t. y., be to, kad bendrai reikalaujama kūrinius naudoti nekomerciniams mokymo tikslams, kūrinio panaudojimas turi būti susijęs su mokymo programomis ir neviršyti mokymui reikalingo masto. Sąsajos su mokymo programomis reikalavimas yra tiesiogiai susijęs su mokymo tikslų reikalavimu ir laikytinas pertekliniu. Reikalavimas neviršyti mokymui reikalingo masto yra perimtas iš Berno konvencijos ir Informacinės visuomenės direktyvos. Tačiau ir Berno konvencija, ir Informacinės visuomenės direktyva, kaip minėta, leidžia panaudoti visą kūrinį. Dėl šios priežasties, siekiant riboti kūrinio panaudojimą apimties prasme, Konvencijoje reikalaujama, kad panaudojimas neviršytų mokymui reikalingo masto (laikoma, kad mokymui dažniausiai užtenka panaudoti kūrinio ištrauką). Kadangi mūsų įstatymas neleidžia panaudoti viso kūrinio, ši sąlyga taip pat laikytina pertekline.

Vertinant kūrinio panaudojimo atitiktį aptartam teisiniui reguliavimui turi būti įvertintas ir konkrečios situacijos suderinamumas su trijų pakopų testo reikalavimais. Taigi papildomai turi būti įvertinta, ar kūrinio panaudojimas neprieštarauja įprastam jo naudojimui, iš esmės nustatant, ar panaudojus kūrinį mokymo tikslams kaip iliustraciją autorius išlaikys galimybę toliau kūrinį įprastai naudoti. Klasikinis pavyzdys yra mokymo tikslams sukurtų kūrinių naudojimas remiantis šia išimtimi. Kadangi vadovėlio ar kitokios mokymo priemonės paskirtis yra jo naudojimas mokymo tikslams, atgaminant, viešai skelbiant vadovėlių ištraukas mokymo veikloje, autoriaus teisė atgauti, viešai skelbti ir platinti kūrinį gali likti be turinio. Todėl apibendrintai galima teigti, kad mokymui skirtų leidinių ar paskelbtos medžiagos naudojimas remiantis šiuo apribojimu yra neleidžiamas. Kita vertus, kūrinių panaudojimas mokymo tikslams gali nepagrįstai pažeisti autoriaus interesus, t. y. dėl tokio panaudojimo autorius gali netekti reikšmingos dalies pajamų. Įvertinę kūrinių apribojimo mokymo tikslams galimą ekonominį poveikį, kai kurių valstybių, pavyz-

džiui, Prancūzijos, įstatymai numatė kompensacinį atlyginimą už kūrinių panaudojimą mokymo tikslams²⁹.

Antrasis su pavyzdžių naudojimu mokymo tikslams susijęs atvejis numatytas ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 2 punkte, kuriame teigiama, kad leidžiama kaip pavyzdį nekomerciniais tikslais atgaminti, viešai paskelbti ir viešai rodyti mokinių mokymosi pasiekimams vertinti sukurtus kūrinius, kiek tai susiję su mokymo ir pedagogų kvalifikacijos tobulinimo programomis ir neviršija mokymui ar pedagogų kvalifikacijos tobulinimui reikalingo masto. Ši nuostata atsirado 2011 m. pakeitus įstatymą, o jos atsiradimas siejamas su galimybe panaudoti mokinių kūrinius, sukurtus laikant egzaminus. Mat praktikoje buvo kilęs klausimas, ar per egzaminus sukurtus mokinių rašinius galima atgaminti ir viešai skelbti be jų autorių sutikimo. Kadangi mokinių rašiniai autorių teisės požiūriu yra saugomi objektai, buvo bandymų uždrausti tokius kūrinius panaudoti vėliau. Siekiant išvengti tokių situacijų ateityje, nuspręsta papildyti įstatymą ir numatyti apribojimą.

Remiantis šia nuostata leidžiama panaudoti tik tam tikros rūšies kūrinius – mokinių mokymosi pasiekimams vertinti sukurtus kūrinius. Vis dėlto, nors tikėtina, kad formuluojant nuostatą buvo galvota apie mokinių kūrinius, mūsų manymu, ši sąvoka apima dvejopo pobūdžio kūrinius: pirma, pačių mokinių kūrinius, sukurtus mokymosi pasiekimams vertinti, – rašinius, projektus, referatus, piešinius, tapybos, skulptūros darbus ir pan., antra, kūrinius, kuriuos naudojant vertinami mokinių pasiekimai, – uždavinius, testus, situacijas ir pan.³⁰. Įstatymas šiuo atveju tiesiogiai neriboja kūrinių panaudojimo apimties – gali būti panaudotas ir visas kūrinys, ir dalis kūrinio. Įstatymas leidžia kūrinius atgaminti, viešai skelbti ir viešai rodyti. Todėl leidžiama kūrinius atgaminti laikant egzaminą auditorijoje, dalomojoje medžiagoje, skaidrėse, viešai paskelbti internete rengiant nuotolinius mokymus ir pan. Be nekomercinių tikslų, įstatymas numato dvi papildomas sąlygas: įstatymas leidžia tik tokį panaudojimą, kuris susijęs su mokymo ir pedagogų kvalifikacijos tobulinimo programomis ir neviršija mokymui ar pedagogų kvalifikacijos tobulinimui reikalingo masto. Tai reiškia, kad kūrinius naudoti leidžiama tik veiklose, susijusio-

²⁹ Žr. Prancūzijos Intelektinės nuosavybės kodekso L. 122-5 str. 3 dalies e punktą.

³⁰ Kalbant apie pastarąją kūrinių kategoriją, tikėtina, kad jų panaudojimas neatitiks antrosios trijų pakopų testo sąlygos, nes prieštarauja įprastam kūrinių panaudojimui.

se su mokymusi ar kvalifikacijos kėlimu pagal programas. Antra, kūrinių panaudojimas neturi viršyti mokymui ar pedagogų kvalifikacijos tobulinimui reikalingo masto. Šis reikalavimas sietinas su leidimu panaudoti visą kūrinį, todėl kaskart turi būti įvertinta, ar siekiant minėtų tikslų turi būti panaudotas visas kūrinys, ar užtenka jo ištraukos. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šioje nuostatoje įstatymų leidėjas nekalba apie kūrinio panaudojimą mokymo tikslams, nurodydamas tik nekomercinius tikslus. Tikėtina, kad tokia formuluotė susijusi su tuo, jog siekta platesnio tikslo požiūriu apribojimo – ne tik mokymo, bet ir pedagogų kvalifikacijos tobulinimo tikslo, kurio, kaip nagrinėta anksčiau, mokymo tikslas neapima.

Nagrinėjant šią nuostatą kyla dvejopų abejonių: pirma, ar tokios išimties reikėjo, antra, ar toks teisinis reguliavimas apskritai galimas. Iš principo būdas individualias ir net nelabai tipiškas situacijas reguliuoti įstatymu yra ydingas. Situaciją, susijusią su mokinių darbų panaudojimu, galima buvo išspręsti ne teisinio reguliavimo būdu, o teisės taikymo lygmeniu, pavyzdžiui, mokykloms sutartyse su mokiniais nustatant mokinių darbų panaudojimo sąlygas. Be to, šia nuostata leidžiama naudoti neišleistus ir nepaskelbtus kūrinius, o toks teisinis reguliavimas problemiškas jo suderinamumo su trijų pakopų testo reikalavimais požiūriu. Mat jeigu naudojamas kūrinys, dėl kurio naudojimo autorius nėra apsisprendęs, sunku nustatyti, ar toks kūrinio naudojimas neprieštarauja jo įprastam naudojimui, nes neaišku, kaip autorius ketina kūrinį naudoti ir ar tai nepagrįstai nepažeis teisių subjekto interesų. Kita vertus, labai tikėtina, kad būtent nepaviešinto kūrinio naudojimas, kol pats autorius nenusprendžia, išleisti jį ar paskelbti, nepagrįstai pažeidžia autoriaus ar jo teisių perėmėjo teises³¹. Toks pažeidimas pirmiausia gali būti siejamas su autoriaus asmeninėmis neturtinėmis teisėmis. Nors Lietuvoje autoriaus teisė paskelbti kūrinį nėra laikoma asmenine neturtine teise, naudojant nepaviešintą kūrinį susiduriama su kitų asmeninių neturtinių teisių – teisės į autoriaus vardą ir teisės į kūrinio neliečiamybę – įgyvendinimu. Tais atvejais, kai autoriaus paskelbia kūrinį pats, jis informuoja visuomenę, kaip naudosis savo teise į vardą (tikras vardas, pseudonimas, anoniminis paskelbimas), kita vertus, jis skelbia kūrinį tokį, dėl kurio galutinės formos jis nusprendžia. Atsižvelgiant į tai, kad ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalyje reikalaujama nurodyti autoriaus vardą ir šaltinį, nepaskelbtų

³¹ Plačiau žr.: Ricketson, S. *International copyright and neighbouring rights: the Berne Convention and beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 778.

kūrinių atveju kūrinio panaudojimas, pavyzdžiui, klaidoms nagrinėti, gali tiesiogiai prieštarauti autoriaus teisei į vardą arba net į privatumą, nes taip naudojant kūrinį gali būti diskredituojama autoriaus reputacija. Kita vertus, autoriui nepriimtinas kūrinio naudojimas kontekste (pvz., šiurkščių stiliaus klaidų analizės) gali pažeisti jo teisę į kūrinio neliečiamybę. Kitas aspektas yra nuostatos suderinamumas su Informacinės visuomenės direktyva, pagal kurią mokymas, kaip minėta, aiškinamas, laikantis Berno konvencijos aiškinimo³², apima mokymo institucijų teikiamą visų lygių mokymą, tačiau neapima suaugusiųjų kvalifikacijos kėlimo, jei tai nėra mokymas, kurį siūlo formalios mokymo institucijos³³.

Viešas kūrinių atlikimas ir rodymas koncertuose ir parodose. ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 4 punkte numatyta, kad leidžiama nekomerciniais tikslais viešai atlikti ir viešai rodyti kūrinį formaliojo ir neformaliojo švietimo mokyklų ir ikimokyklinio ugdymo mokyklų (lopšelių, lopšelių-darželių, darželių, specialiųjų poreikių vaikų ikimokykliniam ugdymui skirtų lopšelių, lopšelių-darželių ir darželių) koncertuose, parodose, kurie yra šių įstaigų vykdomo ugdymo proceso dalis. Nuostata taip pat atsirado atlikus 2011 m. pakeitimų³⁴ ir sprendžiant praktikoje kilusį konfliktą, kai kolektyvinio administravimo organizacija pareikalavo autorinio atlyginimo už viešai atliktus kūrinius rengiant mokinių viešą pasirodymą valstybinės šventės metu. Kaip nurodoma aiškinamajame rašte, „(į)gyvendinus siūlomus pakeitimus būtų užtikrinta, kad minėtos įstaigos gali nekomerciniais tikslais organizuoti koncertus bei parodas be teisių turėtojų leidimo ir nemokėdamos autorinio atlyginimo“³⁵. Įstatymas šiuo atveju leidžia panaudoti bet kokius kūrinius neribodamas jų panaudojimo apimties. Leidžiami du kūrinių panaudojimo būdai: viešai atlikti ir viešai rodyti³⁶. Viešai atliekami literatūros, poezijos, dramos, muzikos kūriniai, viešai rodomi dailės kūriniai, todėl naudodamosi šia išimtimi mokyklos ir ikimokyklinio

³² Žr.: *European Copyright Law. A Commentary*. Ed. Walter M., von Lewinski S. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 1045.

³³ Žr.: Ricketson, S. *International copyright and neighbouring rights: the Berne Convention and beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 793.

³⁴ Toks panaudojimo būdas nėra numatytas nei autorių teisių tarptautiniuose aktuose, nei Informacinės visuomenės direktyvoje.

³⁵ Žr. aiškinamąjį raštą.

³⁶ Šios dvi teisės nepriskiriamos Informacinės visuomenės direktyvos reguliavimo sričiai, nors yra nuomonių, kad viešo atlikimo teisės apribojimas, nustatytas įsigaliojus direktyvai, gali jai prieštarauti. Žr.: Mizaras, V. *Autorių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2008, p. 611.

ugdymo įstaigos gali rengti parodas eksponuodamos savo mokinių ir, pavyzdžiui, buvusių mokinių darbus. Įstatymas numato, kad kūriniai gali būti naudojami formaliojo ir neformaliojo švietimo mokyklų ir ikimokyklinio ugdymo mokyklų (lopšelių, lopšelių-darželių, darželių, specialiųjų poreikių vaikų ikimokyklinio ugdymo lopšelių, lopšelių-darželių ir darželių) koncertuose, parodose. Formuluoant gali būti aiškinama dvejopai: arba kaip reiškianti, kad įvardyti renginiai gali vykti tik minėtų įstaigų patalpose, arba kaip reiškianti, kad koncertų ir parodų organizatoriai turi būti čia įvardytos įstaigos, o pati renginių vieta gali būti įvairi, pavyzdžiui, miesto aikštės, salės ar pan. Vis dėlto pastaruoju atveju, kalbant apie viešo atlikimo teisę, gali kilti neatitikties trijų pakopų testo reikalavimams problema: toks panaudojimas gali prieštarauti įprastam kūrinių panaudojimui arba nepagrįstai pažeisti autorių teises. Įstatymas įtvirtina kūrinių panaudojimą ribojančią sąlygą: koncertai ir parodos turi būti įstaigų vykdomo ugdymo proceso dalis. Atsižvelgiant į švietimo veiklą reglamentuojančius aktus, ugdymas suprantamas gana plačiai – tai ir formalusis ugdymas arba švietimas (pradinis, pagrindinis, vidurinis, aukštasis), ir neformalusis ugdymas. Svarbu ir tai, kad formaliojo švietimo įstaigos bei vykdomos formaliojo ugdymo veiklos dažnai užsiima ir neformaliu ugdymu (įvairūs būreliai mokyklose). Taigi neformalusis ugdymas gali apimti pačias įvairiausias veiklas, įskaitant pramogines, todėl reikalavimas sieti kūrinių panaudojimą su įstaigų vykdomu ugdymo procesu yra menkai ribojantis.

Kalbant apie nuostatos tikslumą, reikėtų pasakyti, kad kai kuriose valstybėse panašus apribojimas yra numatytas (tiesa, siauresnės apimties) atlikimo teisei³⁷, abejonių kelia, ar tikslinga apriboti viešo rodymo teisę, ypač atsižvelgiant į ATGTĮ 33 straipsnyje numatytą apribojimą, pagal kurį be kūrinių autoriaus ar kito šio kūrinių autorių teisių subjekto leidimo ir be autorinio atlyginimo, tačiau nurodžius, jei tai įmanoma, autoriaus vardą leidžiama nekomerciniais tikslais viešai rodyti dailės kūrinių originalą ar jo kopiją, kai kūrinys yra parduotas ar kitu būdu nuosavybės teisės jį perduotos kitam fiziniam arba juridiniam asmeniui ir kai autorius ar jo teisių perėmėjas žino arba turi pagrindą žinoti, kad toks viešas kūrinių rodymas (paroda) yra įsigijusio kūrinių fizinio arba juridinio asmens įprastinės veiklos dalis. Kadangi dažniausiai mokinių dailės kūrinių materialios

³⁷ Vokietija (Autorių teisių įstatymo 52 str. 1 d.), Belgija (Autorių teisių įstatymo 22 str. 1 d. 3 p.).

kopijos priklauso mokykloms, ši išimtis galėtų būti sėkmingai taikoma ir mokinių darbams rodyti. Kita vertus, viešo rodymo teisės apribojimai, numatyti Lietuvos teisėje, yra pernelyg plataus turinio ir sunkiai suderinami su trijų pakopų testo reikalavimais. Todėl apskritai reikėtų svarstyti, ar tokią išimtinę teisę autoriams tikslinga numatyti³⁸, o tada ją apriboti daugybiniais apribojimais.

Išvados

Vertinant pasikeitusio teisinio reguliavimo turinį, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 1 punkte numatyto apribojimo atveju reikėtų atsisakyti kūrinių panaudojimo ribojimo nedideliu kūriniu arba trumpa jo ištrauka, o ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 2 punkte numatytas apribojimas kelia abejonių dėl jo atitikties trijų pakopų testo reikalavimams. ATGTĮ 22 straipsnio 1 dalies 3 punkte numčius dar vieną viešo rodymo teisės apribojimą, svarstytinas klausimas, ar apskritai viešo rodymo teisė turi išlikti kaip išimtinė teisė Lietuvos teisėje. Apibendrinant Lietuvoje galiojančią teisinį reguliavimą, galima daryti išvadą, kad nors autorių turtinių teisių apribojimai mokymo tikslams iš esmės leidžia mokymo procese panaudoti kūrinius šiuolaikinius poreikius atitinkančiais būdais, apribojimų teisiniam reguliavimui Lietuvoje labai trūksta konkretumo, naudojamos perteklinės kūrinių panaudojimą ribojančios sąlygos, vartojama pernelyg daug vertinamųjų sąvokų. Toks teisinis reguliavimas menkai užtikrina teisinį saugumą naudojantis kūrinių mokymo procese, todėl tikslas užtikrinti teisių turėtojų ir kūrinių naudotojų interesų pusiausvyrą nepasiekiamas.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 39, 58, 75 straipsnių ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 201 straipsniu ir 1, 2 priedais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 6-177.
2. Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. *Valstybės žinios*.

³⁸ Reikalavimo autoriams numatyti teisę viešai rodyti kūrinius neįtvirtina nei tarptautiniai autorių teisės aktai, nei Europos Sąjungos teisė.

- 1995, Nr. 40-988.
3. Europos Parlamento ir Tarybos 2001 m. gegužės 22 d. direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo. OL L 167, 2001, p. 10–19.
  4. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 50-1598.
  5. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos autorių teisių sutarties ratifikavimo“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 32-1056.
  6. Lietuvos Respublikos bendrojo susitarimo dėl muitų tarifų ir prekybos (GATT 1947), Baigiamojo dokumento, išreiškiančio daugiašalių derybų dėl prekybos Urugvajaus raundo rezultatus, Sutarties dėl civilinės aviacijos orlaivių prekybos, Lietuvos prisijungimo prie Marakešo sutarties, įsteigiančios Pasaulio prekybos organizaciją, protokolo, Lietuvos Respublikos ir Jungtinių Meksikos Valstijų supratimo memorandumo dėl geografinių nuorodų apsaugos ir darbo grupės dėl Lietuvos stojimo į Pasaulio prekybos organizaciją ataskaitos ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 46-1619.
  7. Lietuvos Respublikos suaugusiųjų neformalaus švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 66-1909.
  8. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. 23-593.
  9. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas Nr. ISAK-2695 „Dėl neformaliojo vaikų švietimo koncepcijos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 4-115.
  10. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 33, 39, 58, 75 straipsnių ir įstatymo priedo pakeitimo ir papildymo ir įstatymo papildymo 201 straipsniu ir 1, 2 priedais įstatymo projekto aiškinamasis raštas [interaktyvusis], [žiūrėta 2014-02-07]. <www.lrs.lt>.
  11. *Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinio apsaugos komentaras*. Vilnius, 2001.
  12. *European Copyright Law. A Commentary*. Ed. Walter M., von Lewinski S. Oxford: Oxford University Press, 2010.
  13. Geiger, Ch. *From Berne to national law, via the Copyright Directive: the dangerous mutations of the three-step test*. *E.I.P.R.* 2007, 29 (12): 486–491.
  14. Koelman, K. J. *Fixing the three-step test*. *E.I.P.R.* 2006, 28 (8): 407–412.
  15. Mizaras, V. *Autorių teisė*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2008.
  16. Ricketson, S. *International copyright and neighbouring rights: the Berne Convention and beyond*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

YPATINGOSIOS TEISENOS SAMPRATA

Inga Žemkauskienė

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto

Civilinės justicijos instituto lektorė

Įvadas

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK)¹ 1 straipsnyje įtvirtinta, kokių klausimų (bylų) nagrinėjimo tvarką nustato šis kodeksas. Tuo iš esmės apibrėžiamas ir civilinio proceso teisės reguliavimo dalykas, nes CPK yra pagrindinis civilinio proceso teisės šaltinis. Minėtame CPK straipsnyje numatyta, kad CPK nustato civilinių, darbo, šeimos, intelektinės nuosavybės, konkurencijos, bankroto, restruktūrizavimo, viešųjų pirkimų bylų ir kitų bylų dėl privatinų teisinių santykių bei ypatingosios teisėnų bylų nagrinėjimo ir sprendimų priėmimo bei vykdymo, prašymų dėl užsienio teismų sprendimų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje tvarką, taip pat skundų dėl Lietuvos Respublikos teritorijoje veikiančio arbitražo sprendimų nagrinėjimo tvarką. Kaip atskirą bylų, nagrinėjamų pagal CPK taisyklės su tame pačiame kodekse bei kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose numatytais išimtimis, kategoriją iš kitų bylų tarpo įstatymo leidėjas yra išskyręs ypatingosios teisėnų bylas. CPK V dalis skirta ypatingajai teisei reglamentuoti. Šios CPK dalies normos nustato ginčo teisėnų normų, pagal kurias ir yra nagrinėjamos ypatingosios teisėnų bylos, išimtis. Tačiau ypatingosios teisėnų sampratos įstatymų leidėjas nepateikia. Įstatyme taip pat nepateikta ir bylų (klausimų) priskyrimo ypatingajai teisei kriterijų. Tokia nuostata yra visiškai suprantama – tai teisės mokslo sritis. Mokslinės literatūros ypatingosios teisėnų tema lietuvių kalba nėra daug. Be to, bendrosios teisės tradicijos valstybėse tokios teisėnų atitikmens nėra. Tai dar labiau apriboja mokslinės literatūros šaltinius užsienio kalba, kuriais būtų galima remtis gvildenant pasirinktą temą. Vis dėlto

¹ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 1 str. 1d. (2002-02-28 Nr. IX-743).

rusų, austrų, vokiečių, taip pat lietuvių teisės mokslininkai yra nagrinėję ypatingosios teisenos prigimties, jos esmės, atribojimo nuo ginčo teisenos klausimus. Lietuvoje, be profesoriaus J. Žeruolio², ypatingosios teisenos klausimus analizavo profesorius V. Nekrošius³. Straipsnyje bus remiamasi šių ir kitų mokslininkų darbais mėginant apibūdinti ypatingosios teisenos sampratą bei išnagrinėti bendruosius ypatingosios teisenos klausimus.

1. Ypatingosios teisenos etimologija

Ypatingas reiškia „tam tikras, nepaprastas, savotiškas, skirtingas“⁴, teisena – tai speciali civilinių bylų nagrinėjimo tvarka, taikoma vienodos teisinės prigimties civilinių bylų visumai.⁵

Taigi pats ypatingosios teisenos pavadinimas leidžia teigti, kad tai nėra visų, bet tik tam tikrų, išskirtinių, bylų nagrinėjimo tvarka. Iš ypatingosios teisenos pavadinimo be išsamios šios teisenos prigimties analizės negalime iš karto nustatyti, kokio pobūdžio bylos nagrinėjamos šia teise, kuo jos ypatingos ir t. t. Ar iš tiesų galime teigti, kad ypatingosios teisenos bylos yra „vienodos teisinės prigimties bylos“, kaip kad teisena apibūdinama civilinio proceso teisės vadovėliuose⁶? Taigi žodžių junginys „ypatingoji teisena“ neatskleidžia nei ypatingosios teisenos prigimties, nei jos esmės, nei turinio. Sąvoka „ypatingoji teisena“ Lietuvos civilinio proceso teisėje pradėta vartoti XX a., Lietuvoje įsigaliojus Lietuvos TSR civilinio proceso kodeksui. Analogiškas terminas šiai teisei apibūdinti buvo vartojamas ir TSRS civilinio proceso teisėje – rus. *osoboje proizvodstvo*.

Jau romėnų teisėje tokio pobūdžio teisena egzistavo ir ji vadinosi savanoriškoji teisena (lot. *jurisdictio voluntaria*). Vakarų Europos valstybės, veikiamos romėnų teisės, perėmė šios teisenos pavadinimą. „Vokietijoje ir Italijoje ypatingoji teisena vadinama „savanoriška teisena“ (vok. – *freiwil-*

² Žeruolis, J. *Tarybinio civilinio proceso esmė*. Vilnius: Mintis, 1969.

³ Nekrošius, V. Ypatingoji teisena civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškiniu teise ir reforma (lyginamoji analizė). *Teisė*. 1999, 33 (3).

⁴ <<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

⁵ Laužikas, E.; Mikelėnas V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. T.1 Vilnius: Justitia, 2003, p. 50.

⁶ *Ibid.*; Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 78.

lige Gerichtsbarkeit; ital. – *jurisdizione voluntaria*), Prancūzijoje – „išimtinė teisena“ (pranc. – *jurisdiction gracieuse*), Bulgarijoje – „apsauginė teisena“ (bulg. – *ochranitelni proizvodstva*), Lenkijoje – „neprocesinė teisena“ (lenk. – *postępowanie nieprocesowe*). Tik Anglijoje ir JAV šių bylų nagrinėjimo tvarka neturi specialaus pavadinimo.⁷ Tarpukario Lietuvoje buvo minima „apsaugos bylų teisena“.

Kadangi ypatingoji teisena, kaip savita civilinio proceso forma, turi tik jai būdingą ypatingą procesinę prigimtį, tai tik per šios prigimties analizę galima mėginti suformuluoti ypatingosios teisenos apibrėžimą.

2. Ypatingoji teisena – ne ginčo teisena

Kaip vienas pagrindinių ir skiriamųjų ypatingosios teisenos ypatumų civilinio proceso teisės doktrinoje yra minimas šios teisenos ne ginčo pobūdis. Ilgą laiką civilinio proceso teisės doktrinoje vyravo dalyko koncepcija, kuriai pagrįsti vienas iš žymiausių Lietuvos teisės mokslininkų profesorius J. Žeruolis skyrė daug dėmesio. Dalyko koncepcija turi senas tradicijas, siekiančias romėnų teisę. Šios koncepcijos esmė ta, kad vienintelis kriterijus, atibojantis ypatingą teisena nuo ieškinio (ginčo) teisenos, – tai ypatingosios teisenos ne ginčo dalykas.⁸

2.1. *Iurisdictio voluntaria* romėnų teisėje

Romėnų teisėje savanoriškoji teisena pasižymėjo supaprastintu procesu, nes jame nebuvo sprendžiamas ginčas dėl teisės. Lotyniškas terminas „*iurisdictio*“ bendriausia prasme verstinas kaip „proceso organizavimas“. Etimologiškai *ius* ir *dicere* – „teisė pasakyti, nuspręsti“ – tai susiję su magistrato įgalinimais teisiųjų ginčų nagrinėjimo srityje. *Iurisdictio* buvo dalijama į *contentiosa* (ginčo teisena) ir *voluntaria* (savanoriškoji teisena). Ir vienu, ir kitu atveju procese dalyvaudavo magistratas (pretorius). Legisakciniame ir formuliniame romėnų procese teisena buvo dviejų stadijų – *in iure* ir *in iudicium*. Ginčo teiseioje pirmoji stadija vykdavo

⁷ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1997, p. 174–175.

⁸ Žeruolis, J. *Tarybinio civilinio proceso esmė*. Vilnius: Mintis, 1969, p. 179.

pas pretorių, kuris iš esmės išspėsdavo bylos iškėlimo klausimą („duosiu ieškinį arba atsisakysiu jį duoti“), o antrojoje stadijoje bylą nagrinėdavo šalių pasirinktas privatus teisėjas (kaip nešališkas arbitras), kuris tirdavo įrodymus, juos vertindavo ir priimdavo sprendimą. Tuo tarpu *iusdictio voluntaria* iš esmės apsiribodavo tik minėta pirmąja stadija *in iure*, kuri vykdavo pas pretorių. Ši – ne ginčo – teisena iš esmės buvo naudojama kaip vieša sandorių sudarymo forma. Šiandien geriausiai suvokiamas tokio proceso pavyzdys yra *in iure cessio*. Tai vienas iš formalių Romos piliečių teisės (lot. *ius civile*) reglamentuojamų nuosavybės teisės perleidimo / įgijimo būdų. Šis būdas (be *mancipacijos*) buvo naudojamas mancipuojamųjų daiktų (lot. *res mancipi*), pavyzdžiui, vergų, Italijos teritorijoje esančių žemės sklypų nuosavybės teisės perleidimo sandoriams sudaryti. *In iure cessio* tam tikra prasme gali būti lyginama su šiuolaikine notarine sandorių sudarymo forma. Pirmą, sandorį sudarant dalyvaudavo valstybės įgaliotas asmuo (pretorius). Antra, ši forma buvo nustatyta svarbiausių civilinės apyvartos objektų perleidimo / įgijimo sandoriams sudaryti (nekilnojamas daiktas – Italijos teritorijos žemė galėjo būti perleidžiama šitos procesinės cesijos būdu). *In iure cessio* procedūra – tai iš esmės vindikacinis procesas, kurio metu nuosavybę perleidžiantis ir įgyjantis asmuo atvykdavo pas pretorių. Įgyjantysis asmuo reiškė reikalavimą, t. y. teigė, kad ginčo objektas (perleidžiamas daiktas) yra jo nuosavybė pagal kvirittų (Romos piliečių) teisę, o daikto perleidėjas nuo tokio pareiškimo nesigindavo (tylėdavo). Taip įvykdavo lot. *confessio in iure* – ieškinio pripažinimas – ir procesas pasibaigdavo, nepereidamas į nagrinėjimo iš esmės stadiją, kaip ginčo teisejoje. Pretorius ginčo dalyką priteisdavo ieškovui (įgijėjui). Iš esmės analogiškas procesas vyko ir asmeninių teisių srityje – išlaisvinant vergus. Viena iš vergo paleidimo į laisvę – lot. *manumissio* – formų buvo lot. *manumissio vindicta*. Tai irgi ne ginčo teisena, kurioje dalyvaudavo vergo šeimininkas (tariamasis atsakovas) ir laisvės gynėjas (lot. *adsertor libertatis*). Pastarasis pretoriaus akivaizdoje *vindicta* (specialia procese naudota lazda, iš kurios kyla ir civilinėje teisėje vartojamas vindikacijos terminas) liesdavo vergą ir sakydavo, kad jis yra laisvas žmogus. Šeimininkas tylėdavo, taip pripažindamas ieškinį, o pretorius priimdavo nutarimą laikyti vergą laisvuoju (lot. *addictio in libertatem* – laisvės priteisimas). Taigi šiame procese taip pat nebūdavo jokio ginčo – tiesiog taip būdavo įforminamas manumisijos sandoris, kuris savo prigimtimi yra

vienašalis (priklauso tik nuo šeimininko išreikštos valios. Na, o minėtu atveju ta valia pasireiškė būtent tylėjimu). Be aptartų klausimų, *iurisdictio voluntaria* tvarka Senovės Romoje spręsti tokie klausimai kaip lot. *alieni iuris* – asmens įvaikinimas (triskart mancipuojant sūnų, o kitus *alieni iuris* asmenis – vieną kartą); lot. *tutor dativus* – globėjo skyrimas⁹. Minėti pavyzdžiai sudaro prielaidas teigti, kad ypatingosios teisenos prigimtis yra aiški ne ginčo teisenos. Šios teisenos metu ginčas dėl teisės paprasčiausiai objektyviai negalėdavo kilti, nes šalys procesą pradėdavo savanoriškai, iš anksto žinodamos savo nuostatą spęstinu klausimu. Be to, ši trumpa istorinė apžvalga pagrindžia ir tam tikrų sričių, tokių kaip globa, įvaikinimas, priskyrimą „klasikinėms“ ypatingosios teisenos sritims. Tačiau tai, kad senovės Romoje ši teiseną buvo ne ginčo teiseną, visiškai nereiškia, kad ji per tūkstančius metų tokia turi ir išlikti. Teisinis visuomeninių santykių reguliavimas yra veikiamas įvairių socialinių ir ekonominių veiksmų, todėl kiekvienu atveju nagrinėjant vieną ar kitą teisinio reguliavimo sritį yra svarbu turėti omenyje istorinį, politinį, ekonominį ir socialinį jos reglamentavimo kontekstą.

2.2. Ypatingosios teisenos reglamentavimas Lietuvoje

Ypatingosios teisenos, kaip ne ginčo teisenos, koncepcija labiausiai buvo išplėtotą Tarybų Sąjungos mokslininkų. Šia kaip vienintele koncepcija buvo grindžiamas ir ypatingosios teisenos reglamentavimas Lietuvoje. 1964 m. Lietuvos civilinio proceso kodekso 271 straipsnio trečiojoje dalyje buvo įtvirtinta nuostata, kad jeigu nagrinėjant bylą ypatingąja teiseną kyla ginčas dėl teisės, nagrinėtinas ieškinio teiseną, teismas pareiškimą palieka nenagrinėtą ir išaiškina suinteresuotiems asmenims, jog jie turi teisę pareikšti ieškinį bendraisiais pagrindais.¹⁰ Tačiau, prisimenant tarybinio civilinio proceso principus ir tarybiniam civiliniam procesui keliamą tikslą – nustatyti objektyvią tiesą, aktyviai dalyvaujant teismui, abejotina, ar ypatingosios teisenos, kaip ne ginčo teisenos, koncepcija – tai romėnų teisės įtaka tarybiniam civiliniam procesui. Kaip minėta, vienas iš esmi-

⁹ Święcicka, P *Rzymskie prawo prywatne*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business, 2011, p. 383–386.

¹⁰ Respublikos civilinio proceso kodeksas, 1964 m. liepos 7 d. (1964-07-10. Vyriausybės žinios. 1964, Nr. 19-139).

nių tarybinio civilinio proceso principų – nustatyti objektyvią tiesą. Šio principo veikimas buvo užtikrintas teisės normomis, kurios reglamentavo civilinį procesą taip, kad įrodymai būtų renkami taip ir tokie, kad tiesiogiai arba netiesiogiai nustatytos aplinkybės atitiktų tiesą. Dispozityvumo ir rungimosi principai galėjo būti įgyvendinami tik taip, kad jie atitiktų socializmo interesus, priešingu atveju valstybė (atlikdama teismo vaidmenį) „galėjo įsikišti ir sureguliuoti santykius taip, kad jie atitiktų valstybinę ir visuomeninę santvarką“¹¹. Teismas turėjo plačius valdingus įgaliojimus įrodinėjimo procese. Jeigu byloje neužtekdavo įrodymų sprendimui priimti, teismas būdavo įpareigojamas išsiaiškinti visas aplinkybes ir surinkti (išreikalauti) reikiamus įrodymus. Rungimosi principas viename tarybinių vadovėlių¹² apibūdinamas kaip „būdas nustatyti materialiąją tiesą, rungiantis faktiškai lygiateisėms šalims, aktyviai dalyvaujant teismui“¹³. Tokiomis sąlygomis, kai ieškinio (ginčo) teisena buvo pagrįsta tais pačiais principais, kurie šiuolaikiniam, taip pat Vakarų Europos valstybių civiliniam procesui būdingi tik ypatingosios teisenos bylose, natūralu, kad tarybinių laikų civilinio proceso teisės mokslui nebuvo kito pasirinkimo, kaip tik mėginti atriboti ieškinio (ginčo) teiseną nuo ypatingosios teisenos, vadovaujantis formaliais kriterijais, t. y. „nustatant neperžengiamą sieną tarp jų“¹³, įvedus esminį atribojimo kriterijų – ginčo dėl teisės nebuvimą – ir uždraudus teismui ypatingosios teisenos tvarka nagrinėti ypatingosios teisenos tvarka nagrinėjamoje byloje kilusį ginčą dėl teisės. Toks teisinis reguliavimas galiojo ne tik Tarybų Sąjungoje, bet ir Lietuvoje iki pat 2003 metų. Ginčo dėl teisės nebuvimo kriterijaus absoliutinimas kelia abejonių dar ir dėl to, kad tarybinėje civilinėje teisėje, neegzistuojant privačiai nuosavybei, abejotina, ar apskritai realus ginčas dėl teisės (privačios subjektinės teisės įgyvendinimo) galėjo kilti. Kad tarp ypatingosios teisenos bylų buvo (ir yra) bylos, kuriose objektyviai egzistuoja ginčo (skirtingų interesų) buvimo tikimybė, neneigė profesorius J. Žeruolis, minėtas ypatingosios teisenos, kaip ne ginčo teisenos, koncepcijos šalininkas. Akivaizdus tokio atvejo pavyzdys – asmens pripažinimo neveiksniu ar ribotai veiksniumi bylos. Šiose bylose egzistuoja du subjektai,

¹¹ Аргунов, В. В. Развитие особого производства, Вестник Московского университета, Сер. Право. 2011, 1: 73–86

¹² Гражданский процесс. Учебник. Под ред. С. Н. Абрамова. М., 1948, p. 49–50.

¹³ Боннер, А. Т. О характере дел особого производства. Актуальные проблемы гражданского права и процесса. с. 259.

kurių interesai gali skirtis – asmuo, kuris prašo kitą asmenį pripažinti neveiksniu ar ribotai veiksniumi, ir asmuo, kurio veiksnumą norima apriboti arba iš viso panaikinti. Tokiais atvejais profesorius J. Žeruolis teigia, kad asmuo, prieštaraujantis jo veiksnumo apribojimui, turėtų kreiptis į teisumą su ieškiniu ir ieškinio tvarka ginti savo teisę.¹⁴ Su tokia nuostata būtų galima sutikti turint omenyje anksčiau aptartus tarybinio civilinio proceso principus ir inkvizicinį proceso modelį, galiojusį ir tarybinės ieškinio teisenos bylose. Tačiau, vertinant padėtį šiuolaikiniame civiliniame procesui keliamų tikslų kontekste, tai nebūtų tinkama išeitis. Visų pirma, ginčo teisenos bylose galiojantis dispozityvumo principas neleistų teisėjui būti tokiam aktyviam, kaip teisėjas turi teisę būti aktyvus ypatingosios teisenos bylose (dalyvaudamas įrodymų rinkimo procese, padėdamas įgyvendinti asmenų procesines teises ir pan.), antra, nukentėtų proceso ekonomiskumas ir koncentruotumas. Kita vertus, reikėtų sutikti su profesoriumi J. Žeruoliu ir diskutuoti su profesoriumi V. Nekrošiumi, kai kalbama apie juridinę reikšmę turinčių faktų nustatymo bylose kylančius ginčus dėl teisės. Atsižvelgiant į tai, kad galiojančiame CPK ypatingoji teiseną grindžiama inkviziciniu civilinio proceso modeliu, abejotinas besąlygiškas bylų dėl turinčių juridinę reikšmę faktų nustatymo nagrinėjimas ypatingąja teiseną. Neretai teismų praktikoje pasitaiko, kad teismui nustatinėjant juridinę reikšmę turintį faktą, susijusį su nuosavybės teisės į daiktą nustatymu, kyla ginčas dėl teisės. Tokiu atveju pagal galiojančio CPK nuostatas šis ginčas turi būti nagrinėjamas ypatingąja teiseną, nors ir kyla iš privačių teisinių santykių, pagrįstų dispozityvumu ir šalių lygybe. Pagal formaliąją CPK raidę toks ginčas turėtų būti nagrinėjamas, vadovaujantis jau ne dispozityvumo ir rungimosi, o imperatyvumo principu. Abejotina, ar akivaizdus privatus pobūdžio ginčas, kilęs bylą nagrinėjant ypatingąja teiseną, turėtų būti nagrinėjamas vadovaujantis tokiomis pačiomis taisyklėmis kaip ir tos bylos, kuriose nėra iš privatinųjų teisinių santykių kylančio ginčo. Manytina, kad, kilus ginčui dėl nuosavybės teisės, juridinę reikšmę turintis faktas turėtų būti nustatomas, vadovaujantis ginčo teisenos taisyklėmis. Tokiu atveju jau būtų teismo pareiga nustatyti, kuria teiseną konkretus klausimas turėtų būti nagrinėjamas. Teismų praktikoje taip pat pasitaiko atvejų, kai asmens teismui pareikšti reikalavimai yra mišraus pobūdžio, t. y. dalis reikalavimų nagrinėtini ginčo teiseną, o kita

¹⁴ Žeruolis, J. *Tarybinio civilinio proceso esmė*. Vilnius: Mintis, 1969, p. 190.

dalį – ypatingąją. Tokiu atveju ir teisės teorijoje, ir teismų praktikoje pripažįstama, kad ginčo teisenai, kaip pagrindinei civilinio proceso teisenai, turi būti taikomas prioritetas (ginčo teisenos prioriteto principas) ir ginčo bei ypatingosios teisenos klausimai turi būti išnagrinėti viename procese, tačiau užtikrinant ypatingosios teisenos atitinkamų principų ir taisyklių taikymą ypatingosios teisenos reikalavimui išspręsti. Taip pat yra teismo pareiga nuspręsti, kokia teiseną turi būti nagrinėjamas asmens pateiktas pareiškimas, jei reikalavimas pateikiamas ieškinio forma, nors savo esme yra priskirtinas ypatingajai teisenai, arba asmuo teikia reikalavimą, nurodydamas jį nagrinėti ypatingosios teisenos tvarka, nors reikalavimas yra nagrinėtinas ginčo teiseną. CPK 328 straipsnis draudžia iš esmės teisėtą ir pagrįstą teismo sprendimą ar nutartį naikinti vien formaliais pagrindais. Susiformavo tokia teismų praktika, kad bylos išnagrinėjimas ne ta teiseną savaime nėra besąlygiškas pagrindas naikinti teismo sprendimą. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, jog neprotinga naikinti materialiąją teisine prasme teisėtą teismo sprendimą vien dėl to, kad byla išnagrinėta ne ta teiseną, jeigu, išnagrinėjus bylą kita teiseną, rezultatas išliktų toks pat.¹⁵ Šis teismų praktikos pavyzdys tik pagrindžia poreikį ir galimybę socialiniame civiliniame procese teisėjui būti aktyviam, sprendžiant, kokia procesine tvarka (teiseną) turi būti nagrinėjami pareiškėjų formuluojami reikalavimai.

3. Tikslingumo ir viešojo intereso reikšmė reglamentuojant ypatingąją teiseną

Austrijoje, Vokietijoje ypatingosios teisenos reglamentavimo istorija siekia dar XVIII amžių, šių valstybių teisė nebuvo taip veikiami ideologijos kaip Rusijos (Tarybų Sąjungos) teisė, todėl šių valstybių civilinio proceso teisės doktrinoje nemažai dėmesio skirta ypatingosios teisenos analizei ir ji reikšminga tyrimui savo įvairiapusiškumu. Būtent iš germaniškosios ypatingosios teisenos koncepcijos buvo semtasi idėjų, reformuojant Lietu-

¹⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo CBS teisėjų kolegijos 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje J. K. v. Vilniaus apskrities VMI (bylos Nr. 3K-3-419/2005 m., kat. 22.1; 30.3; 30.8); LAT CBS teisėjų kolegijos 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje byloje pagal pareiškėjo UAB „Omnilel“ pareiškimą (bylos Nr. 3K-3-304/2006 m., kat. 99.5; 114.3; 128.1).

vos ypatingą teisną.¹⁶ Vokietijos mokslininkai ginčo dėl teisės nebuvimo, kaip lemiančio ypatingosios teisenos bruožo, sureikšminti nėra linkę. Iš tiesų, sutinkama, kad ginčo dėl teisės nebuvimas yra vienas iš ypatingosios teisenos bylų ypatumų, tačiau ne lemiamas. Vokiečių mokslininkai pabrėžia kitus – tikslingumo ir įstatymo leidėjo apsisprendimo – kriterijus vieną ar kitą klausimą nagrinėti ypatingą teisną. Šia teisena ir bus nagrinėjama byla, nesvarbu, ar joje kils ginčas dėl teisės.¹⁷

Rusijoje taip pat yra mokslininkų, kurie inicijuoja mokslinę diskusiją, paremtą kitų valstybių mokslininkų idėjomis, t. y. vokiečių mokslininkų W. Brehmo, J. Barmanno, taip pat ir lietuvių profesoriaus V. Nekrošiaus, kad bylos priskiriamos ypatingajai teisei, vadovaujantis tikslingumo (padidėjusio viešojo intereso buvimo) kriterijumi, ir kad ginčo dėl teisės nebuvimas nėra lemiamas ypatingosios teisenos bruožas bei atribojimo nuo ginčo (ieškinio) teisenos kriterijus.¹⁸ Ieškant naujų ginčo ir ypatingosios teisenos sąveikos bruožų, teisės moksle įsigali nuomonė, kad ypatingosios teisenos bylos turi daugiau skirtumų nei panašumų. Rusų mokslininko V. V. Blažejevo nuomone¹⁹, ypatingosios teisenos bylos turi tik vienintelį jas jungiantį požymį – tai, kad „kiekvienos iš jų nagrinėjimo

¹⁶ <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=152966&p_tr2=2>. << ...Projekto rengimo darbo grupei priimtina pasirodė germaniškoji ypatingosios teisenos koncepcija, kurioje ginčo dėl teisės buvimas ar nebuvimas nevaizduoja beveik jokio vaidmens. Byla, jeigu ji yra priskirtina ypatingosios teisenos veiklos sričiai, čia bus išnagrinėta neatsižvelgiant į tai, ar yra ginčas dėl teisės, ar ne. Taigi, kuria iš teisenų turi būti nagrinėjama byla, lemia ne ginčo dėl teisės buvimas ar nebuvimas, o konkrečios bylos pobūdis. Pripažįstama, kad ypatingosios teisenos bylos iš esmės nėra „grynai teisminės“. Atvirkščiai, savo prigimtimi tai klausimai, kurie galėtų būti sprendžiami vykdomosios valdžios (pvz., asmens pripažinimas nežinia kur esančiu), tačiau perduotas teismams. Tai lemia kitokį teismo elgesį procese. Šiuo atveju teismas elgiasi iš esmės kaip vykdomosios valdžios atstovas, kuriam yra pateikiamas paklausimas, – išnagrinėja visas, jo nuomone, esmines aplinkybes ir atsako į pateiktą klausimą. Todėl klasikinių civilinio proceso principų (dispozityvumo, rungtyniškumo ir pan.) taikymas ypatingojoje teisei yra iš esmės apribotas. Teismas, neapsiribodamas byloje pateikta medžiaga ir neatsižvelgdamas į ginčą dėl teisės buvimą, išsiaiškina visas, jo nuomone, esmines bylos aplinkybes ir atsako į pateiktą klausimą. Ši ypatingosios teisenos koncepcija ir yra įgyvendinta pateiktame Civilinio proceso kodekso projekte...>>

¹⁷ Keidel, T.; Kuntze, J.; Winkler, K. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*, p. 55.

¹⁸ Аргунов, В. В. Развитие особого производства, *Вестник Московского университета*, Сер. Право. 2011, 1: 73–86.

¹⁹ Блажеев, В. В. О существовании особых производств в арбитражном процессе. Актуальные проблемы гражданского права и процесса: мат-лы межд. науч.-практ. конф. Под ред. Д. Х. Валеева, М. Ю. Чельшева. М., 2006, с. 251–252.

tvarka savotiškai skiriasi nuo ieškininės teisenos“. Jo teigimu, šiuolaikiniame civiliniame procese nėra bendros ypatingosios teisenos, egzistuoja tik „ypatingosios teisenos, kurios nustato specifinę įvairių kategorijų bylų nagrinėjimo tvarką, iš esmės besiskiriančią nuo ieškinio tvarka nagrinėjamų civilinių teisinių ginčų“²⁰. Su tokia nuomone sutinka ir kiti autoriai²¹.

Vokietijos mokslininkai, nagrinėdami bendruosius savanoriškosios teisenos aspektus, daro taip pat panašią išvadą, kad šiai teisei apibūdinti nėra bendro kriterijaus ir „negali būti konstatuota, jog ginčas dėl teisės savanoriškoje teisei yra išimtis, o savanoriškumas – tai taisyklė“²². Profesorius Vl. Mačys taip pat nesiryžo ypatingosios teisenos apibūdinti vienu sakiniu, teigdamas, kad „apsaugos bylų yra labai daug; apibrėžti vienu kuriuo sakiniu jų ypatumai negalima, nes jos yra įvairios ir turi tik bendrą vardą“²³. Šios aptartos autorių nuomonės tampa svarbios diskutuojant straipsnio pradžioj iškeltu klausimu, ar iš tiesų teisei – tai vienodos teisinės prigimties bylų nagrinėjimo tvarka.

Profesorius Vl. Mačys, nagrinėdamas apsaugos bylas, nurodo, kad ginčo teisenos pagrindinis ypatumas yra tas, jog ginčo teisenos pagrindas – dvišalė teisei – vieno asmens pretenzija (ieškinys) kitam asmeniui. „Apsaugos bylų sprendimo tvarka tarpais panėši į ginčo bylų sprendimo tvarką, tarpais skiriasi nuo jos. Kai kuriose apsaugos bylose dalyvauja tik vienas asmuo, kitose du ir keli asmenys.“ Pirmajai bylų rūšiai profesorius Vl. Mačys priskiria įpėdinių turto apsaugos bylas, paveldėjimo teisių (įpėdinystės teisių) pripažinimą, vaikų įteisinimą (įvaikinimą) ir nurodo, kad tais atvejais, kai keli įpėdiniai yra pateikę skirtingus prašymus pripažinti jiems paveldėjimo teises, tai vieno įpėdinio prašymas paneigia arba susiaurina kitų įpėdinių teises. Tokiais atvejais „apsaugos byla nevirsta ginčo

²⁰ Блажеев, В. В. О существовании особых производств в арбитражном процессе. Актуальные проблемы гражданского права и процесса: мат-лы межд. науч.-практ. конф. Под ред. Д. Х. Валеева, М. Ю. Чельшева. М., 2006, с. 251–252.

²¹ Треушников, М. К.; Малешин, Д. Я. Новый гражданский процессуальный кодекс России 2002 г.: некоторые социокультурные особенности. Вестник Моск. ун-та. Сер. Право. 2004, 4: 54–60.

²² Habscheid, W. J. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*. C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung. München, 1983, p. 19.

²³ Mačys, Vl. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Akcinės bendrovės „Varpas“ spaustuvė, p. 365.

byla, nes čia esti tik teisių konkuravimas.²⁴ Antrajai bylų rūšiai profesorius Vl. Mačys priskiria tas bylas, kurios „prašytojas kreipia savo reikalavimą į kitą asmenį arba į kitus asmenis“. Tai bylos dėl asmens pripažinimo nežinia kur esančiu, dėl paveldėto turto padalinimo, dėl turto dalies atskyrimo našlei (našliui). Šių bylų profesorius Vl. Mačys, nors jos „stovi jau arti ginčo bylų“, ginčo byloms nepriskiria, nes tie galimai priešingus interesus turintys asmenys nėra pažeidę pareiškėjo teisių ir dažnai net neturi tikslo jas pažeisti ar ginčyti. Tačiau tokioms byloms nagrinėti yra suteikiamas „didesnis ginčo bylų sprendimo tvarkos plotas“ – galioja šalių lygybės principas, bylinėjimosi išlaidų atlyginimo pareiga. Iš profesoriaus Vl. Mačio paskaitų galima susidaryti įspūdį, kad jis ginčo nebuvimo, kaip pagrindinio ypatingosios teisenos bruožo, nepabrėžė ir anksčiau minėtais pavyzdžiais iliustravo galimų ginčų ypatingosios teisenos bylose pavyzdžius bei jų sprendimo būdus. Vis dėlto profesorius Vl. Mačys kartu nurodo, kad apsaugos bylų sprendimo tvarka turi tikslą patikrinti ir apsaugoti neginčijamas teises. Tačiau tais atvejais, kai dėl kai kurių teisių kyla ginčas, šis ginčas turi būti nagrinėjamas ginčo teiseną ir tik tada pripažintinos apsaugos tvarka teisės peržiūrimo ir galutinai pripažįstamos.²⁵

Carinės Rusijos civilinio proceso teisėje ginčo buvimas ar nebuvimas atribojant ginčo teiseną nuo apsauginės teisenos taip pat neturėjo lemiamos reikšmės. Pagrindinis kriterijus buvo konkrečios bylos (konkretaus materialinio teisinio santykio) pobūdis, atmetantis galimybę tokią bylą nagrinėti ginčo teisenos tvarka. Ypatingąją teiseną nagrinėjamų bylų pobūdis pasižymi padidintu viešu interesu ir glaudžiai susijęs su socialine valstybės funkcija.²⁶ Esant tam tikriems teisiniams santykiams padidėjęs valstybės (viešas) interesas egzistuoja ir jis įgyvendinamas per atitinkamas valstybės institucijas – šiuo atveju teismus, nagrinėjančius ypatingosios teisenos bylas. Vakarų Europos teisės mokslininkai istoriškai pagrindė ir išplėtojo tikslingumo (pozityvistinę) teoriją ypatingosios teisenos bylose, išgrynindami „tipinių“ ypatingosios teisenos bylų, kurias savanoriškai teisenai buvo priskyre romėnų teisininkai, sąrašą. Vokiečių mokslininko

²⁴ Mačys, Vl. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Akcinės bendrovės „Varpas“ spaustuvė, p. 366.

²⁵ *Ibid.*, p. 365.

²⁶ Аргунов, В. В. Развитие особого производства, *Вестник Московского университета*, Сер. Право. 2011, 1: 73–86.

J. Barmano nuomone²⁷, klasikinės savanoriškosios teisenos bylos – tai šeimos bylos, kuriose sprendžiami vaikų ir tėvų tarpusavio teisiniai santykiai, paveldėjimo bylos, globos ir rūpybos klausimai, įvaikinimo bylos, taip pat bylos, susijusios su asmens teisiniu statusu (asmens pripažinimas emancipuotu, asmens pripažinimas nežinia kur esančiu ir pan.), santykiams vystantis prisidėjo dar ir vadinamosios sąrašo bylos, kurioms priskiriami klausimai, susiję su civilinės būklės aktų registravimo, įrašų atkūrimo, šaukiamoji teiseną, dėl parleisto įstatymų nustatyto termino atnaujinimo. Vokietijos teisėje linkstama ypatingajai teisei vis daugiau priskirti „netipinių bylų“, kurios savo teisine prigimtimi visiškai nesiskiria nuo ginčo teiseną nagrinėtinų bylų, t. y. bylos dėl ginčų, kylančių dėl privatinų teisių santykių ar viešųjų teisių santykių. Tai vokiečių mokslininkas J. Barmanas aiškina tuo, kad Vokietijos civilinis procesas pagrįstas per daug liberaliomis nuostatomis, o tam tikrose bylose teismo vaidmuo turi būti padidėjęs ir apribota privati iniciatyva. Šie pokyčiai atskleidžia bendrą civilinio proceso socializaciją, kuri vykdoma ne keičiant ginčo teisenos normas, o papildant ypatingosios teisenos įstatymus, sukuriant įstatymo nustatytą pagrindą vienus ar kitus klausimus (ginčo) nagrinėti ypatingąja teisei.²⁸ Panašios tendencijos pastebimos ir reglamentuojant Lietuvos ypatingąją teiseną, kai ypatingosios teisenos bylų sąrašas yra keičiamas, dažniausiai pildomas, atsižvelgiant į valstybėje iškilusius poreikius.

Istoriškai vertinant šią teiseną kaip ne ginčo teiseną, iš tiesų būtų galima teigti, kad ypatingosios teisenos bylų bendra teisinė prigimtis – bylų ne ginčo pobūdis. Tačiau ypatingajai teisei evoliucionuojant, o jos teisinį reglamentavimą veikiant ekonominiams socialiniams veiksniams taip, kad įstatymų leidėjas šiai teisei priskiria klausimus, kurie pagal savo pobūdį nenagrinėtini ginčo teisei, vadovaujantis tikslingumo kriterijumi, būtų sunku nustatyti bendrą bylų dėl įvaikinimo ir bylų dėl daiktinių teisių ar dėl hipotekos teisių santykių arba bylų dėl notarų, antstolių veiksmų teisinę prigimtį. Todėl teigti, kad ypatingoji teiseną – tai vienodos teisinės prigimties bylų nagrinėjimo tvarka, nebūtų visiškai tikslu. Ir iš tiesų reiktų sutikti su tų autorių nuomone, jog ypatingoji teiseną – tai specifinė

²⁷ Barmann, J. *Freiwillige Gerichtsbarkeit und Notarrecht*. Berlin, 1968, p. 18.

²⁸ Brehm, W. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*. Stuttgart, 2009, p. 58–59.

įvairių (o ne vienodos teisinės prigimties, kaip kartais apibūdinama)²⁹ kategorijų bylų nagrinėjimo tvarka, iš esmės besiskirianti nuo ginčo teiseną nagrinėjamų iš privatinų teisinių santykių kylančių ginčų³⁰.

4. Ypatingąja teiseną nagrinėtinos bylos Lietuvoje

Siekiant užtikrinti civilinio proceso koncentruotumą ir operatyvumą bei tinkamą viešojo intereso įgyvendinimą, nuo 2003 m. sausio 1 d. galiojančiame CPK ypatingosios teisenos institutas buvo reformuotas, panaikinant teismui draudimą nagrinėti ypatingosios teisenos byloje kilusį ginčą dėl teisės. CPK 443 straipsnio 7 dalyje nustatyta, jog teismas turi išnagrinėti civilinę bylą ypatingąja teiseną, neatsižvelgdamas į tai, ar nagrinėjimo metu kyla ginčas dėl teisės. Toks nustatytas ypatingosios teisenos reguliavimas nebuvo nulemtas noro reglamentuoti šią teiseną iš principo kitaip, nei buvo tarybiniame civiliniame procese. Tokią būtinybę lėmė visų pirma moderniam civiliniam procesui keliami operatyvumo ir koncentruotumo tikslai bei civilinio proceso kodekso rengėjų mokslininkų suvokimas, pagrįstas ilgalaikės Vakarų teisės mokslo tradicijos, taip pat ir nepriklausomoje Lietuvoje galiojusios idėjos, jog ypatingoji teiseną nėra tik ne ginčo teiseną.

Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse (442 str.), kaip ir kitų valstybių įstatymuose, bylų nagrinėjimas ypatingąja teiseną grindžiamas „sąrašo“ principu. Ypatingąja teiseną teismas nagrinėja bylas:

1) dėl juridinę reikšmę turinčių faktų nustatymo; 2) dėl fizinio asmens paskelbimo mirusiu ar nežinia kur esančiu; 3) dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniu ir nepilnamečio pripažinimo veiksniu (emancipuotu); 4) dėl įvaikinimo; 5) dėl globos ir rūpybos; 6) dėl antstolių ir notarų veiksmų apskundimo; 7) dėl civilinės būklės aktų registravimo, įrašų atkūrimo, pakeitimo, papildymo, ištaisymo ar anulavimo; 8) dėl teisių pagal prarastus pareikštinius vertybinius dokumentus atkūrimo (šaukiamoji teiseną); 9) dėl daiktinių teisių, išskyrus bylas, nagrinėjamas pagal ginčo teisenos taisykles; 10) dėl šeimos teisinių santy-

²⁹ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. T.1. Vilnius: Justitia, 2003, p. 50.

³⁰ Habscheid, W. J. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*. C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung. München, 1983, p. 22.

kių, išskyrus bylas, nagrinėjamas ginčo teisenos tvarka pagal šio kodekso IV dalies XIX skyrių; 11) dėl hipotekos (kilnojamojo turto įkeitimo) teisinių santykių; 12) dėl prarastos teismo ar vykdomosios bylos atkūrimo; 13) dėl praleisto įstatymų nustatyto termino atnaujinimo; 14) dėl teismo leidimų išdavimo, pareiškimų ar faktų patvirtinimo, turto administravimo, paveldėjimo procedūrų taikymo, taip pat kitas bylas, kurios pagal Civilinį kodeksą ir kitus įstatymus nagrinėjamos supaprastinto proceso tvarka.

Tai nėra baigtinis (išsamus) bylų sąrašas, tačiau jame aiškiai numatyta, kad kitos bylos, kurios galėtų būti nagrinėjamos ypatingąja teiseną, turi atitikti dvi sąlygas: *pirma*, tai tik tos bylos, kurios nurodytos Civiliniame kodekse ir kituose įstatymuose, ir, *antra*, atitinkamame įstatyme turi būti nustatyta, kad šios bylos nagrinėjamos supaprastinto proceso tvarka.

Civilinio proceso teisės teorijoje vyrauja nuomonė, kad ypatingosios teisenos bylos nėra grynai teisminės, nes jas galėtų nagrinėti ir kitos valstybės valdžios institucijos. Kai kuriose užsienio valstybėse ypatingąja teiseną pripažįstama ir kitų institucijų veikla, susijusi su subjektyvių teisių apsauga. Pavyzdžiui, Bulgarijoje, Vokietijoje, Vengrijoje ypatingosios teisenos taisyklių privalo laikytis notarai ir konsulai, atlikdami savo funkcijas.³¹ Teismų kontrolei jos perduotos dėl savo ypatingos svarbos – faktų, kuriuos teismas nustato ar patvirtina šiose bylose, pagrindu atsiranda, pasikeičia ar nutrūksta atitinkami teisiniai santykiai. Valstybė tokių teisinių santykių būklės konstatavimą, atsižvelgdama į jų svarbą ir siekdama užkirsti kelią bet kokiam piktnaudžiavimui, paveda teismui, kartu tarsi suteikdama šiai funkcijai didesnę svarbą, kitaip tariant, prilygindama ją teisingumo aktui.³² Pačių bylų pobūdžio nulemtas padidėjęs viešasis interesas lemia, kad šias bylas turi nagrinėti tik nepriklausomos institucijos, turinčios tam visus įgaliojimus. Be to, manoma, jog teismo procesas labiau pritaikytas neakivaizdiems faktams nustatyti, nes tie faktai, kuriuos nustatyti įstatymo leidėjas priskiria teismo kompetencijai, yra ypač svarbūs, o teismo sprendimas yra patikimesnis dokumentas nei kitų institucijų aktai.

Kaip minėta, ypatingąja teiseną nagrinėjamos bylos, kuriose paprastai nėra ginčo dėl teisės, kuriose asmenys siekia įgyvendinti tam tikras subjektyvias materialiąsias teises arba apsaugoti jas. Teismo pagrindinė funkcija

³¹ Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1995, p. 163.

³² Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009, p. 597.

tokiose bylose yra ne išspręsti iš privatinųjų teisinių santykių kilusį ginčą, o užtikrinti subjektinių materialiujų teisių įgyvendinimą arba apsaugą, patikrinant, ar konkrečiu atveju yra įstatymo nustatytos sąlygos priimti vienokį ar kitokį sprendimą.³³ Kaip, pavyzdžiui, bylos dėl valdymo fakto patvirtinimo (CPK 524–537 str.), bylos dėl nepilnamečių asmenų globos ar rūpybos (CPK 505–509 str.), bylos dėl juridinę reikšmę turinčių faktų nustatymo (CPK 444–448 str.) ir kt. Teismas, nagrinėdamas bylas ypatingąja teiseną, priimamu sprendimu tarsi „apsaugo“ asmens subjektinę teisę, užtikrindamas jos tinkamą įgyvendinimą įstatymų nustatyta tvarka. Pavyzdžiui, tik teismas kompetentingas nustatyti giminystės santykių faktą (CPK 444 str. 2 d. 1 p.). Šį faktą nustatyti svarbu, padedant asmeniui įgyvendinti paveldėjimo teisę ir pan. Tik teismas ypatingąja teiseną sprendžia su asmens veiksmu susijusius klausimus, pripažindamas asmenį veiksniu (emancipuotu), ribotai veiksniu ar neveiksniu (CPK 462–479 str.) ir t. t. Tam tikrais klausimais egzistuojantis padidėjęs viešasis interesas lemia ir specifinių tokių klausimų sprendimo taisyklių, kaip antai tam tikroje byloje teisėjas turėtų vadovautis ne dispozityvumo, o tardomojo proceso principu, kad turėtų teisę, neatsižvelgdamas į vieno ar kito asmens valią, pradėti bylą ir kiek galima greičiau ją išnagrinėti ir pagaliau kad nebūtų saistomas tik bylos dalyvių argumentų. Tokiais atvejais įstatymų leidėjas nustato tokias bylas nagrinėti ypatingąja teiseną.

Taigi galima teigti, kad lemiamą reikšmę, priskiriant bylas ypatingajai teisei, turi:

Pirma, pačių bylų pobūdis. Faktai, kuriuos nustato ir patvirtina teismas, nagrinėdamas šias bylas, yra ypač svarbūs, nes jie lemia teisinių santykių atsiradimą, pasikeitimą ar pasibaigimą, t. y. siekiama sukurti sąlygas tinkamai įgyvendinti materialiąją teisę (teismas netiesiogiai dalyvauja sudarant tam tikrus sandorius: pvz., teismo leidimo atskiriems veiksams atlikti išdavimas; veiksmo nepilnamečiam asmeniui suteikimas, veiksmo apribojimas ar atėmimas ir pan.). Šiose bylose, be privataus intereso, egzistuoja dar ir viešasis interesas, kad nepriklausoma institucija, turinti tam visus įgaliojimus, kruopščiai patikrintų, ar egzistuoja sąlygos ir faktai, kuriais remiantis turės būti priimamas sprendimas.

³³ Nekrošius, V. Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškiniu teiseną ir reforma (lyginamoji analizė). *Teisė*. 1999, 33 (3): 48.

Antra, tikslingumas. Įstatymo leidėjo siekis užtikrinti geresnę asmenų privačių interesų apsaugą (globos ar rūpybos nustatymas neveiksniams ar ribotai veiksniams pilnamečiams asmenims, asmens pripažinimas mirusiu).

Apibendrinant anksčiau išdėstytas nuomones, apibūdinti ypatingąją teiseną kaip ne ginčo teiseną būtų nevisiškai tikslu, todėl sąvoka „ypatingoji teiseną“, pritariant prof. V. Nekrošiaus nuomonei, vis dėlto labiau tinka šios teisenos esmei atskleisti, yra „pakankamai turininga“³⁴, leidžianti konstatuoti, kad tai yra speciali tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo tvarka.

5. Ypatingosios teisenos principai ir procesiniai ypatumai

Kaip minėta, kadangi ypatingosios teisenos specifiką lemia pačių bylų pobūdis ir jo nulemtas padidėjęs viešasis interesas šiose specifinėse bylose, todėl ypatingosios teisenos ir ginčo teisenos skirtumai yra dideli ir sudaro ypatingosios teisenos kaip savarankiškos teisenos specifiką.

Visų pirma – tai specifiniai ypatingosios teisenos principai, kurie, priešingai nei ginčo teisenos byloje galiojantys principai, nėra aiškiai įtvirtinti įstatyme. Šių principų formulavimas ir jų turinio atskleidimas yra civilinio proceso teisės doktrinos sritis, o įstatyme jie įgyvendinami per specifinį reglamentavimą – tam tikras specialiąsias teisės normas.

CPK nustatytas inkvizicinis (tardomasis) ypatingosios teisenos bylų nagrinėjimo modelis. Šis modelis grindžiamas *oficialumo*, *tardomojo proceso*, *riboto viešumo (uždarumo)*, *riboto betarpiškumo*, *rašytinio proceso principais*.

Oficialumo principas. Priešingai nei ginčo teisenos bylose, kuriose galioja dispozityvumo principas, ypatingosios teisenos bylose įtvirtinamas *oficialumo principas*. Šio principo veikimas pasireiškia tuo, kad procesas ypatingosios teisenos bylose gali būti pradedamas ne tik suinteresuoto asmens pareiškimu pagrindu, bet ir teismo iniciatyva. CPK 505 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta teismo pareiga priėmus sprendimą pripažinti pilnamečių asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniu, savo iniciatyva pradėti bylos dėl globos ar rūpybos šiam asmeniui nustatymo, globėjo ar rūpintojo paskyrimo nagrinėjimą, o CPK 459 straipsnio 1 dalyje numatyta teismo teisė atnau-

³⁴ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. T. 2. Vilnius: Justitia, 2005, p. 374.

jinti bylos, kurioje nuspręsta fizinį asmenį paskelbti mirusiu ar pripažinti nežinia kur esančiu, nagrinėjimą savo iniciatyva. Oficialumo principas teismą įpareigoja būti ypač aktyvų procese ir suteikia ne tik teisę imtis tam tikrų veiksmų savo iniciatyva (CPK 570 str. 1 d. nustatyta teismo teisė savo iniciatyva atkurti prarastą teismo ar vykdomąją bylą), bet ir pareigas savo iniciatyva atlikti tam tikrus veiksmus (CPK 505 str. 2 d. įtvirtinta teismo pareiga, pripažinus pilnametį asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniumi, jeigu šis asmuo yra gydymo, auklėjimo ar globos ir rūpybos institucijoje, savo iniciatyva nustatyti šiam asmeniui globą ar rūpybą). Oficialumo principas tik išimtiniais atvejais yra ribojamas.

Tardomojo (inkviziciniu) proceso principas. Tardomojo (inkviziciniu) principas įtvirtintas CPK 443 straipsnio 8 dalyje, kurioje nustatyta, kad teismas, nagrinėjantis bylą ypatingąja teiseną, turi imtis visų būtinų priemonių, kad būtų visapusiškai išaiškintos bylos aplinkybės. Tardomasis (inkviziciniu) principas įgyvendinamas per konkrečių pareigų ir teisių imtis aktyvių veiksmų teismui nustatymą, kurios turi būti įgyvendintos jau nuo pat civilinės bylos iškėlimo momento. Teismas privalo nustatyti ir įtraukti dalyvauti byloje visus ja suinteresuotus asmenis, pasiūlyti byloje dalyvaujantiems asmenims pateikti papildomus įrodymus ir nustatyti terminą jiems pateikti, o kai yra būtina – išreikalauti atitinkamus įrodymus, turinčius reikšmės bylai teisingai išnagrinėti. Atsižvelgdamas į konkrečių bylų specifiką, įstatymo leidėjas formuluoja teismui konkrečias pareigas, kurių įgyvendinimas užtikrintų visapusišką bylos aplinkybių ištyrimą. Teismas privalo, neatsižvelgdamas į šalių elgesį, patikrinti visas, jo nuomone, reikšmingas bylos aplinkybes. Pavyzdžiui, CPK 483 straipsnyje numatyta teismo, nagrinėjančio įvaikinimo bylą, pareiga išreikalauti atitinkamus duomenis apie įvaikinamojo vaiko kilmę, raidą, sveikatos būklę ir šeimą. Kai kuriose ypatingosios teisenos bylose teismas įpareigojamas užtikrinti, kad teismo priimtas sprendimas būtų tinkamai įgyvendinamas. Pavyzdžiui, CPK 506 straipsnio 1 dalyje nustatyta teismo pareiga, priėmus sprendimą pripažinti pilnametį asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniumi, tą pačią dieną nutartimi pavesti globos ir rūpybos institucijai per dešimt dienų pateikti teismui duomenis, būtinus bylai dėl globos ar rūpybos nustatymo, globėjo ar rūpintojo paskyrimo neveiksniui ar ribotai veiksniumi asmeniui išnagrinėti.

Tardomojo (inkviziciniu) principo reikšmingumą ir būtinumą ypatingosios teisenos byloje paaikškina germaniškosios koncepcijos atstovai, teigdami, jog rungimosi ir dispozityvumo principai priverstų teisėją kaptuliuoti šalių atžvilgiu, o viešojo intereso įgyvendinti, galima sakyti, būtų neįmanoma³⁵. Nagrinėdamas bylą ypatingąja teiseną, teismas privalo patikrinti visas aplinkybes, galinčias turėti įtakos sprendimui. Teismas, neapsiribodamas byloje pateikta medžiaga ir neatsižvelgdamas į ginčo dėl teisės buvimą, išsiaiškina visas, jo nuomone, esmines bylos aplinkybes.

Tardomasis (inkvizicinis) principas draudžia teismui priimti sprendimą už akių. Toks draudimas įtvirtintas CPK 443 straipsnio 9 dalyje. Teismas privalo atsižvelgti į dalyvaujančio byloje asmens pateiktus įrodymus, nesvarbu, dalyvauja jis nagrinėjant bylą ar ne. Nagrinėdami, kaip šis reikalavimas įgyvendinamas praktikoje, germaniškosios doktrinos atstovai iškelia dviejų ypatingosios teisenos uždavinių – tam tikrų teisės normų įgyvendinimo užtikrinimo ir proceso koncentruotumo – kolizijos problemą. Vienas iš CPK projekto rengimo darbo grupės narių prof. V. Nekrošius neabejoja, kad draudimas priimti sprendimą už akių sudaro sąlygas vilkinti procesą, tačiau pabrėžia, kad negalima neatsižvelgti ir į kitą uždavinį, kuriam ypatingoji teiseną ir yra sukurta – užtikrinti teisės įgyvendinimą³⁶. Todėl kaip šios kolizijos sprendimo priemonę siūlo prisiminti dar kitą ypatingosios teisenos bruožą – šalių instituto nebuvimą. Tai yra vienašalė teiseną, todėl teismas, neatvykus vienam dalyvaujančiam byloje asmeniui (aišku, jeigu jo dalyvavimas nėra privalomas įstatymų nustatyta tvarka), remdamasis visais byloje surinktais įrodymais, taip pat ir neatvykusio asmens pateiktais, nagrinėja bylą atvykusio kito byloje dalyvaujančio asmens atžvilgiu. Toks kompromisas (kurio doktrininis pagrindas yra Austrijos profesoriaus H. W. Faschingo pasiūlymas)³⁷ įtvirtintas CPK 443 straipsnio 5 dalies nuostatoje, numatančioje, kad dalyvaujančių asmenų neatvykimas į teismo posėdį netrukdo teismui išnagrinėti bylą, išskyrus tuos atvejus, kai įstatymas numato privalomą dalyvaujančių asmenų dalyvavimą teismo posėdyje (CPK 477 str. 3 d. įtvirtintas privalomas

³⁵ Nekrošius, V. Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškiniu teiseną ir reforma (lyginamoji analizė). *Teisė*. 1999, 33 (3).

³⁶ Nekrošius, V. Ypatingoji teiseną civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškiniu teiseną ir reforma (lyginamoji analizė). *Teisė*. 1999, 33 (3).

³⁷ Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. T. 2. Vilnius: Justitia, 2005, p. 378.

visų byloje dalyvaujančių asmenų dalyvavimas byloje dėl nepilnamečio pripažinimo veiksniu arba CPK 484 str. 4 d. nustatyta, kad byla dėl įvaikinimo nagrinėjama būtinai dalyvaujant pareiškėjams, valstybinės įvaikinimo institucijos atstovui, valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovui, kurie dėl įvaikinimo pateikia išvadą teisme).

Rašytinio proceso principas. Ginčo teisenos bylose galiojančio žodinio proceso principo galiojimas ypatingosios teisenos bylose yra apribotas. CPK 443 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta bendra norma, nustatanti, kad ypatingosios teisenos bylos nagrinėjamos rašytinio proceso tvarka, išskyrus atvejus, kai kodeksas numato žodinį bylos nagrinėjimą. Žodinio proceso forma yra nagrinėjamos bylos dėl fizinio asmens paskelbimo mirusiu (CPK 452 str. 1 d.), bylų dėl asmens pripažinimo neveiksniu (CPK 467 str. 1 d.), nepilnamečio pripažinimo veiksniu (CPK 477 str. 1 d.) ir kai kuriose kitose bylose. CPK 443 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta teismo teisė nuspręsti, kada konkreti byla bus nagrinėjama žodinio nagrinėjimo forma. Ir rašytinė, ir žodinė ypatingosios teisenos bylų nagrinėjimo forma užtikrina asmens teisės būti išklausytam tinkamą įgyvendinimą.

Ribotas viešumo principas. Lyginant su anksčiau galiojusio Lietuvos civilinio proceso kodekso ypatingosios teisenos bylų reglamentavimu, ypatingosios teisenos bylos, kaip ir ginčo bylos, buvo nagrinėjamos viešai, išskyrus numatytus išimtinius atvejus. Galiojančio CPK 484 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta imperatyvi nuostata, nustatanti, kad įvaikinimo bylos būtų nagrinėjamos uždarame teismo posėdyje. Tai leidžia teigti, jog padidėjęs viešasis interesas, kad būtų užtikinta asmeninių privatinųjų teisių ir interesų apsauga tokio pobūdžio bylose kaip įvaikinimo bylos, lemia viešumo principo ribojimą ypatingosios teisenos bylose.

Neformalaus proceso principas. Aptarti ypatingosios teisenos principai lemia aktyvų teismo (teisėjo) vaidmenį procese. Šių principų įtvirtinimas sudaro sąlygas įgyvendinti neformalų procesą. Įstatymų leidėjas suteikia teisėjui diskreciją pačiam nuspręsti, kokią pasirinkti bylos nagrinėjimo formą (žodinę ar rašytinę), teisėjo nesaisto dalyvaujančių byloje asmenų pateikti įrodymai, jis turi teisę ir pareigą pats rinkti įrodymus, kartu padidinama teisėjo atsakomybė už bylos baigtį. Šiuo atveju teismo elgesys iš esmės bus kaip vykdomosios valdžios atstovo, nagrinėjančio visas, jo nuomone, svarbias bylos aplinkybes ir atsakančio į iškeltus klausimus. Ši teismui numatyta funkcija ypatingosios teisenos bylose ir paaiškina klasi-

kinių civilinio proceso principų (dispozityvumo, rungimosi, žodiškumo ir pan.) taikymo ypatingosios teisenos bylose ribojimą.

Išvados

Taigi, apibendrinant tai, kas išdėstyta, darytinos šios išvados:

- 1) nors ypatingoji teiseną istoriškai yra ne ginčo prigimties, ginčo dėl teisės nebuvimas nebėra lemiamas bylų priskyrimo ypatingajai teisei kriterijus;
- 2) lemiamą reikšmę, priskiriant bylas ypatingajai teisei, turi pačių bylų pobūdis (padidėjęs viešasis interesas) bei tikslingumas (įstatymo leidėjo siekis užtikrinti geresnę asmenų privačių interesų apsaugą);
- 3) dėl skirtingų klausimų ypatingajai teisei priskyrimo ypatingosios teisenos sampratos dalykine (materialiąja) prasme negalima suformuluoti;
- 4) formaliąją prasme ypatingoji teiseną – tai specifinė įvairių kategorijų bylų nagrinėjimo tvarka, iš esmės besiskirianti nuo ginčo teiseną nagrinėjamų iš privatinų teisiųjų santykių kylančių ginčų;
- 5) CPK nustatytas ypatingosios teisenos reglamentavimas atitinka šiuolaikiniam civiliniam procesui keliamus tikslus, užtikrinamas viešojo intereso įgyvendinimas bei operatyvus procesas.

LITERATŪRA

1. Barmann, J. *Freiwillige Gerichtsbarkeit und Notarrecht*. Berlin, 1968.
2. Brehm, W. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*. Stuttgart, 2009.
3. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. I tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
4. Driukas, A.; Valančius, V. *Civilinis procesas: teorija ir praktika*. IV tomas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009.
5. Habscheid, W. J. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*. C. H. Beck's Verlagsbuchhandlung Munchen, 1983.
6. Keidel, T.; Kuntze, J.; Winkler, K. *Freiwillige Gerichtsbarkeit*.
7. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. *Civilinio proceso teisė*. T.I. Vilnius: Justitia, 2003.
8. Mačys, Vl. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Akcinės bendrovės „Varpas“ spaustuvė, Teisių fakulteto leidinys.

9. Mikelėnas, V. *Civilinis procesas*. II dalis. Vilnius: Justitia, 1997.
10. Święcicka, P. *Rzyskie prawo prywatne*. Warszawa: Lex a Wolters Kluwer business, 2011.
11. Žeruolis, J. *Tarybinio civilinio proceso esmė*. Vilnius: Mintis, 1969.
12. Nekrošius, V. Ypatingoji teisena civiliniame procese – prigimtis, esmė, santykis su ieškinine teisena ir reforma (lyginamoji analizė). *Teisė*. 1999, 33 (3).
13. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 1 str. 1 d. (2002-02-28 Nr. IX-743).
14. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, 1964 m. liepos 7 d. (1964-07-10, *Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19 -139).
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. rugsėjo 21 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-419/2005.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. balandžio 26 d. nutartis civilinėje Nr. 3K-3-304/2006.
17. Аргунов, В. В. Развитие особого производства. *Вестник Московского университета, Сер. Право*. 2011, 1.
18. Блажеев, В. В. О существовании особых производств в арбитражном процессе. *Актуальные проблемы гражданского права и процесса: материалы междунауч.-практ. конф. Под ред. Д. Х. Валеева, М. Ю. Чельшева*. М., 2006.
19. Боннер, А. Т. О характере дел особого производства. *Актуальные проблемы гражданского права и процесса*.
20. Гражданский процесс. Учебник. Под ред. С. Н. Абрамова. М., 1948.
21. Треушников, М. К.; Малешин, Д. Я. *Новый гражданский процессуальный кодекс России 2002 г.: некоторые социокультурные особенности*. *Вестник Моск. ун-та. Сер. Право*. 2004. No. 4.

SPRENDIMAS UŽ AKIŲ LIETUVOS CIVILINIAME PROCESĖ – KELIAI IR KLYSTKELIAI

Prof. habil. dr. Vytautas Nekrošius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Privatinės teisės katedros
Civilinio proceso ir romėnų teisės institutas

Sprendimo priėmimo už akių institutas atsirado jau senovės romėnų formuliariniame procese, kai esant tam tikroms sąlygoms teisėjas turėjo teisę priimti sprendimą byloje, nedalyvaujant vienai iš šalių. Jeigu į bylos nagrinėjimą neatvykdavo ieškovas, atsakovas turėjo teisę reikalauti, kad teismas atsisakytų tenkinti pareikštą ieškinį. Jeigu neatvykdavo atsakovas, teismas išklausedavo ieškovo ir priimdavo sprendimą už akių. Sprendimas už akių galėjo būti priimamas tik tokiu atveju, jeigu atsakovas neatvykdavo į teismo posėdį be svarbių priežasčių. Be to, atsakovas turėjo teisę per tam tikrą terminą po sprendimo už akių priėmimo prašyti teismą atnaujinti procesą, nurodydamas svarbias jo neatvykimo į teismo posėdį pasekmes.¹ Sprendimo už akių institutas nuo romėnų teisės laikų nuėjo gana ilgą istorinės raidos etapą, jisai tobulėjo, tačiau šio instituto esmė visada išliko ta pati – būti viena veiksmingiausių prevencijos priemonių kovojant su proceso vilkinimu.

Tam tikrą šio instituto užuomazgą randame jau LDK I Statute, kurio VI skyriaus 16 straipsnyje sakoma, kad „jei kas dėl savo tėvonijos ar dėl palikimo, ar dėl kurios paveldimos nuosavybės pirmu ir kitu šaukimu būtų pašauktas, tai su trečiu šaukimu turi būti duotas diečkus, o ne stotų ir su diečkumi, tai skundėjui turi būti suteikiamas įvesdinimas į tąjį dvarą, dėl kurio skundėsi ir į teismą šaukė“². Taigi, jeigu atsakovas kelis kartus neatvykdavo į teismą be svarbios priežasties, šis tiesiog tenkindavo pareikštą ieškinį. Sprendimo už akių institutas buvo žinomas ir tarpukario Lietuvoje. Prof. V. Mačys rašė, kad „bylai greičiau pavaryti įstatymai ir

¹ Салогубова, Е. В. Римский гражданский процесс. Москва, 1997, с. 61.

² Lietuvos Statutas. *The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529.* Vilnius: Grafija, 2002, p. 171.

leidžia spręsti ją už atsakovo akių. Šią priemonę manoma priversti atsakovą stoti arba pateikti paaiškinimą ir apsaugoti atsakovą nuo ieškovo pikto darbo.³

Reikia sutikti su prof. F. Bauro išsakyta mintimi, jog nė vienas modernus civilinio proceso kodeksas, nesvarbu, koku liberaliojo ar socialinio civilinio proceso modeliu jisai vadovaujasi, negali šiandieną apsieiti be sprendimo už akių instituto⁴. Tai vienintelė veiksminga ir civilinio proceso mokslo, ir praktikos sukurta kovos su šalies piktnaudžiovimu neatvykstant į teismo posėdį ir taip vilkinant procesą priemonė. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime⁵ viena-reikšmiškai pripažįsta šiuos tikslus, teigdamas, kad „civilinis procesas turi būti įstatymu reglamentuojamas taip, kad nebūtų sudaryta prielaidų vilkinti bylos nagrinėjimą, sprendimų priėmimą ir vykdymą, būtų užkirstas kelias civilinio proceso dalyviams piktnaudžiauti procesinėmis ar kitomis teisėmis, nebūtų pažeistos inter alia proceso šalies, sąžiningai dalyvaujančios nagrinėjant civilinę bylą, teisės. Sprendimo už akių priėmimu kaip tik ir siekiama, be kitų tikslų, užkirsti kelią civilinio proceso vilkinimui ir neleisti proceso šalims piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis“. Sprendimo už akių instituto reikalingumu bei jam keliamų tikslų svarbumu neabejojama ir teismų praktikoje. Čia pripažįstama, kad „sprendimo už akių instituto tikslas – išplėsti asmenų subjektyvių teisių teisminės gynybos ir dispozityvumo principo ribas, taip pat užkirsti kelią galimam piktnaudžiovimui procesinėmis teisėmis bei nustatyti šalies pasyvaus elgesio civiliniame procese padarinius. Tuo siekiama skatinti šalis rūpintis proceso eiga, greitu ir ekonomišku bylos išnagrinėjimu, laiku ir rūpestingai pateikti savo poziciją teismui, sąžiningai naudotis procesinėmis teisėmis, nevilkinti proceso.“⁶

Sprendimo už akių institutas yra tiesiogiai susijęs su asmens teisės būti išklaustyta tinkamu įgyvendinimu, nes juo remiantis atsakoma į klausimą, o kas gi atsitinka tais atvejais, kai ginčo šalis nepasinaudoja savo teise būti išklaudyta bei su šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu. Kita vertus, sprendimo už akių sukeltos teisinės pasekmės neturėtų

³ Mačys, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924, p. 287.

⁴ Baur, F. Die Rechtsbehelfe gegen Versäumungsurteils im deutschen und im oesterreichischen Zivilprozess. In *Festgabe fuer H. W. Fasching zum 70 Geburtstag*. Hrsg.: Jelinek, W.; Boehm, P.; Konecny, A.; Buchegger, W. Wien, 1993, p. 488.

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.

⁶ Lietuvos Apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2631/2013.

atsirasti tuomet, kai šalis negalėjo dėl objektyvių priežasčių įgyvendinti jai priklausančios teisės būti išklaudyta. Taigi teisė būti išklaudyta negali reikšti vien tik formalios galimybės, atvirkščiai – ir įstatymas, ir pati proceso vedimo forma turi užtikrinti šaliai realią galimybę pareikšti savo nuomonę ginčytiniais klausimais byloje. Tačiau įstatymų leidėjas negali numatyti visų gyvenimo situacijų, todėl, kurdamas atitinkamas normas, orientuojasi į „vidutinį žmogų“ ir į „įprastą“ proceso eigą. Kalbant apie sprendimo už akių institutą pažymėtina, kad dėl minėtų priežasčių gali atsitikti taip, jog neigiamos pasekmės konkrečiu atveju atsiras ne tik asmeniui, kuris sąmoningai nesinaudoja teise būti išklaudytas bei neįgyvendina proceso skatinimo pareigos ir taip siekia vilkinti procesą, bet taip pat ir visiems tiems asmenims, kurie norėtų šia teise pasinaudoti, tačiau dėl kokių nors nuo jų nepriklausančių priežasčių negali to padaryti. Šiais atvejais įstatymų leidėjas privalo užtikrinti tokiems asmenims galimybę pasinaudoti savo teise būti išklaudytiems. Būtent sprendžiant šią problemą ir yra daugiausia skirtumų atskirų valstybių civilinio proceso kodeksuose.

Iki 2003 m. galiojęs 1964 m. Lietuvos civilinio proceso kodeksas⁷ nenumatė galimybės priimti sprendimą už akių. Tai, kad sovietinis Civilinio proceso kodeksas nenumatė sprendimo už akių instituto, buvo visiškai logiška tarybinio civilinio proceso koncepcijos pasekmė. Sovietiniame procese vyravo „visagalis“ teismas, kuriam įstatymas numatė absoliučią pareigą nustatyti objektyvią tiesą byloje. Tai reiškė, kad bylą nagrinėjantis teismas nebuvo apribotas šalių nustatytų ginčo ribų, galėjo nevaržomai rinkti įrodymus savo iniciatyva ir pan. Tad, kadangi šalių autonomija bei dispozityvumas ir rungtinėjimas tarybiniame civiliniame procese buvo iš esmės tik deklaracijos, jokio poreikio įtvirtinti sprendimą už akių nebuvo. Lietuvai iškovojus nepriklausomybę ir iš esmės pakeitus ir politinę, ir ekonominę santvarką, padėtis iš esmės pasikeitė. Kadangi padėtis keitėsi labai greitai, greita ir chaotiška iš pradžių buvo ir įstatymų leidyba. 1964 m. Civilinio proceso kodeksas, iš jo išbraukus teismo galias, staiga tapo vienu iš liberaliausių Europoje, suteikiantis neribotas galias šalims disponuoti, o neretai ir piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis. Tad vėl gana chaotiškai buvo pradėta keisti Civilinio proceso kodeksą, siekiant

⁷ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas (patvirtintas 1964 m. liepos 7 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso tvirtinimo“). *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.

vienaip ar kitaip spręsti vis aktualesne tampančią šalių piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis problema. Šis chaotiškumas nieko gero nedavė. Civilinio proceso kodekso 181 straipsnyje numatytos šalių neatvykimo pasekmės buvo tokios komplikuotos, jog protingai jomis vadovautis buvo gana sunku. Pagaliau, net ir bandant jas taikyti, dažniausiai buvo susiduriama ne su proceso pagreitinimu, o su jo prailginimu, nes neatvykusioji šalis dėl neaiškių normų galėjo gana plačiai naudotis teismų sprendimų bei nutarčių kontrolės formų paslaugomis. Numatyta galimybė tam tikrais atvejais atsakovo neatvykimą traktuoti kaip pareikšto ieškinio pripažinimą visiškai neatitiko įstatymo leidėjo pareigos derinti šalies neatvykimo pasekmes su asmens teise būti išklausytam bei būtinumu priimti galimai teisingą sprendimą byloje. Naujajame Lietuvos civilinio proceso kodekse⁸ (toliau – CPK) jau buvo numatytas sprendimo už akių institutas. Kad geriau suvoktume jo prasmę bei esmę, pirmiausia panagrinėsime tam tikrus bendruosius šio instituto bruožus.

Sprendimo už akių rūšys. Teorijoje paprastai yra skiriamos dvi šių sprendimų rūšys: priimami nepateikus laiku atsiliepimo į pareikštą ieškinį ir priimami neatvykus į teismo posėdį.⁹ Tad visais atvejais sprendimo už akių priėmimo sąlyga yra tokia pati – tam tikro procesinio veiksmo neatlikimas ar neatvykimas į teismo posėdį. Šio sprendimo priėmimo priežastis taip pat yra aiški – įstatymo leidėjo noras užtikrinti proceso koncentruotumą, užkirsti kelią nesąžiningai šaliai vilkinti procesą bei skatinti ginčo šalis aktyviai įgyvendinti joms priklausančią proceso skatinimo pareigą.

Sprendimo už akių priėmimo sąlygos. Paprastai teismas neturi teisės priimti šio sprendimo savo iniciatyva. Atsižvelgiant į dispozityvumo principo turinį, būtina jo priėmimo sąlyga yra atvykusios šalies prašymas priimti sprendimą už akių pasyviosios šalies atžvilgiu. Esant tokiam prašymui, sprendimas už akių gali būti priimamas tik tuomet, jeigu neatvykusiai ar procesinio dokumento nepateikusiai šaliai yra tinkamai pranešta apie teismo posėdžio laiką ir vietą ar būtinumą pateikti savo nuomonę raštu, bet ji nepateikė savo pasyvumą pateisinančių priežasčių arba teis-

⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir gyvendinimo įstatymu). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

⁹ Rechberger, W. H.; Simotta, D. A. *Zivilprozessrecht Erkenntnisverfahren*. Wien, 2003, p. 388.

mas jas pripažino nesvarbiomis. Įstatymai nenumato išsamaus „svarbių neatvykimo priežasčių“ sąrašo, paprastai šio klausimo sprendimo galimybę palikdami bylą nagrinėjančiam teismui. Kai kur yra pateikiamas pavyzdinis tokių priežasčių sąrašas. Pavyzdžiui, Estijos civilinio proceso kodekso 206 straipsnis numato, jog įstatymo nustatytos kliūtys yra liga, bendri transporto sutrikimai, dėl kurių asmuo negalėjo atvykti į teismą ar pateikti teismui rašytinio paaiškinimo arba įvykdyti kitų jam priklausančių procesinių pareigų. Byloje dalyvaujančio asmens prašymu teismas turi teisę įstatymo nustatytomis pripažinti bet kurias kitas priežastis.

Dažnai įstatymai numato atskiras bylų kategorijas, kuriose apskritai negali būti priimamas sprendimas už akių. Paprastai tai bylos, kuriose egzistuoja tam tikras padidėjęs viešas interesas (darbo ginčai, šeimos ginčai, bylos dėl vaikų teisių apsaugos ir pan.).

Subjektai, kurių atžvilgiu gali būti priimtas sprendimas už akių. Sprendimas už akių gali būti priimtas tik neatvykusios ar atitinkamo procesinio dokumento nepateikusios šalies atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, jog trečiasis asmuo, pareiškiantis savarankiškus reikalavimus, turi visas ieškovo teises ir pareigas, sprendimas už akių gali būti priimtas ir jo atžvilgiu. Daugeliu atveju sprendimas už akių gali būti priimtas ir neatvykusio ar procesinio dokumento nepateikusio ieškovo ir atsakovo atžvilgiu. Kai kuriose valstybėse (pvz., Rusijoje, tarpukario Lietuvoje) jį galima priimti tik neatvykusio atsakovo atžvilgiu (šis apribojimas paaiškinamas tam tikra romėnų civilinio proceso, kuriame ši išlyga egzistavo, recepcija).

Pagrindai, kuriais vadovaujasi teismas priimdamas sprendimą. Kitaip nei vykstant normaliam bylos nagrinėjimui, teismas, priimdamas sprendimą už akių, paprastai patikrina tik pateikto ieškinio teisinį pagrįstumą, išsamiai netirdamas įrodymų (formalus įrodymų vertinimas). Kitaip tariant, teismas tik patikrina, ar ieškovo reikalavimas yra pagrįstas tam tikromis ieškinio pareiškime nurodytomis aplinkybėmis. Visais atvejais vadovaujamosi tik atvykusios šalies pateikta medžiaga. Tam tikrų ypatybių galime rasti tuomet, kai sprendimas už akių yra priimamas prieš neatvykusį ieškovą. Pavyzdžiui, Estijos civilinio proceso kodekso 201 straipsnio ketvirtojoje dalyje yra numatoma, jog tokiais atvejais teismas tiesiog netenkina pareikšto ieškinio, išskyrus atvejus, kai atsakovas jį pripažįsta. Tokia pati taisyklė yra numatyta ir Švedijos PĮ 44 skyriaus 8 straipsnyje. Tačiau čia yra dar viena papildoma sąlyga, jog teismas turi teisę tenkinti ieškinį taip pat ir tais atvejais, kai jis jam atrodo tikėtinais pagrįstas.

Vokietijos civilinio proceso kodekso 330 straipsnyje šia prasme nėra visiškai jokių išimčių. Jame yra numatoma, jog atsakovo prašymu tokiais atvejais pareikštas ieškinys yra tiesiog netenkinamas. Ši norma jokia būdu nedaro neįmanomo ieškinio pripažinimo – tiesiog atsakovas, pripažindamas ieškinį, neprašys priimti sprendimo už akių. Dėl šių priešasčių nesinorėtų sutikti su prof. V. Mikelėno nuomone, jog „nagrinėdamas bylą už akių, t. y. tik pagal vienos iš šalių pateiktą medžiagą, teismas privalo įsitikinti tiek teisiniu, tiek ir faktiniu tos medžiagos pagrįstumu“¹⁰. Kaip jau yra minėta, absoliučioje daugumoje valstybių yra atliekamas formalus įrodymų vertinimas. Jeigu teismas vertina ir teisinį, ir faktinį bylos medžiagos pagrįstumą, viena vertus, tai reiškia būtinumą tirti pateiktus įrodymus, o kartu lyg ir teismo pareigą nustatyti materialią tiesą byloje. Kita vertus, paprastai tokiais atvejais yra vertinama visa (o ne tik atvykusios šalies) bylos medžiaga ir yra kalbama apie „netikrą“ sprendimą už akių (jisai iš dalies egzistavo tarpukario Lietuvos civilinės teisenos įstatyme, egzistuoja galiojančiame Lenkijos, Austrijos, Rusijos CPK), kuris taip pat tam tikrais atvejais yra įmanomas.¹¹ Tai jog teismas vertina tik teisinį bylos medžiagos pagrįstumą lemia kelios priežastys:

- a) sprendimas už akių yra priemonė, taikytina šaliai, nevykdančiai jai priklausančios pareigos rūpintis proceso skatinimu. Kaip ir teismo teisė atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus, sprendimo už akių priėmimo galimybė nėra teisinė sankcija neatvykusiai šaliai, o tiesiog galima tolesnė proceso eiga savo procesinėmis galimybėmis nepasinaudojusios šalies atžvilgiu, garantuojanti proceso koncentruotumo principo įgyvendinimą;
- b) sprendimas už akių yra proceso koncentruotumą užtikrinanti priemonė. Bylos faktinės medžiagos pagrįstumo vertinimas sukeltų būtinumą tirti byloje pateiktus įrodymus. Taip būtų pažeigtas šis sprendimui už akių keliamas tikslas;
- c) sprendimui už akių nėra keliamas materialios tiesos nustatymo tikslas – tai procesinio pobūdžio pasekmė už tai, kad šalis nevykdo proceso skatinimo pareigos, tai daugiau proceso koncentruotumą nei bylos išnagrinėjimą iš esmės užtikrinanti priemonė. Iš principo jisai yra grindžiamas prielaida, jog atvykusios šalies reikalavimai yra pagrįsti (aišku, jeigu pats ieškinys yra teisiškai pagrįstas).

¹⁰ Mikelėnas, V. Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau. *Justitia*. 1998, 6: 10.

¹¹ Rechberger, W. H.; Simotta, D. A., *op. cit.*, p. 389.

Sprendimo už akių apskundimas. Paprastai yra numatoma sąlyga, jog šalis, prieš kurią yra priimtas užakinis sprendimas, neturi teisės jo skųsti nei apeliacine, nei kasacine tvarka (Vokietijos CPK 513 str., Austrijos CPK 397 a); Estijos CPK 205 str.; Švedijos PĮ 49 skyriaus 1 str.; Lenkijos CPK 344 str.). Šis apribojimas yra ne tiek proceso koncentruotumą, kiek jo logiškumą užtikrinanti priemonė. Sunku būtų įsivaizduoti, kaip galėtų atrodyti apeliacinis skundas dėl už akių priimto sprendimo, jeigu jį priėmęs teismas net netiria įrodymų. Vieninteliais tokio apeliacinio skundo motyvais galėtų būti šalies teiginiai, jog teismas iš viso neturėjo teisės priimti tokio sprendimo, t. y. kad šaliai nebuvo galimybių pasinaudoti teise būti išklaustyti. Tačiau šioms motyvams pareikšti paprastai yra numatomos specialios procesinės priemonės, kurių pagrįstumą sprendžia ne apeliacinės instancijos, o užakinių sprendimų priėmęs teismas. Apeliacinio skundo padavimo ribojimas turi įtakos tik tai šaliai, prieš kurią yra priimtas užakinis sprendimas. Tai reiškia, jog šalis, kuri prašė priimti sprendimą už akių, turi teisę pateikti apeliaciją. Tokia padėtis nėra prieštaringa, nes šalis gali ginčyti teismo atliktą teisinį ieškinio pagrįstumo vertinimą. Dėl nurodytų priežasčių gana keistai gali iš pirmo žvilgsnio atrodyti tarpukario Lietuvos civilinės teisenos įstatymo 154 straipsnio nuostata, jog ir ieškovas, ir atsakovas gali paduoti apeliacinį skundą dėl sprendimo už akių. Tačiau ir ši nuostata nebuvo visiškai nelogiška, nes šiame procese sprendimas už akių buvo priimamas šiek tiek kitaip. Teismas privalėjo atlikti ir teisinės, ir faktinės bylos medžiagos pagrįstumo kontrolę. Tai lėmė ieškovo pateiktų byloje įrodymų tyrimo būtinumą. Šiuo atveju apeliaciniame skunde buvo galima ginčyti tai, kaip pirmosios instancijos teismas šiuos įrodymus įvertino.

Kaip minėjome, apeliacinio skundo negalimumas jokiū būdu neįreiškia, jog šalis praranda bet kokias galimybes pakeisti užakinių sprendimą. Čia ypač svarbu yra tinkamai suderinti teisės būti išklausytam principą su neatvykimo pasekmėmis ir sudaryti teismui galimybę atnaujinti procesą, jeigu yra pateikiamos svarbios įstatyme numatytos priežastys. Užsienio valstybių civilinio proceso kodeksuose nurodytos dvejopos proceso atnaujinimo priemonės – tai prašymas dėl proceso atnaujinimo ir prieštaravimas. Kartais šios dvi priemonės yra sujungiamos į vieną (Rusijos CPK 213¹¹ str.). Prašyme dėl proceso atnaujinimo šalis nurodo, jos nuomone, svarbias aplinkybes, dėl kurių ji negalėjo atvykti laiku į teismo posėdį. Prieštaravime yra nurodomi įrodymai bei aplinkybės, neigiančios

atvykusios šalies, kurios naudai yra priimtas užakinis sprendimas, reikalavimų pagrįstumą. Įvairiose valstybėse šiomis priemonėmis yra leidžiama naudotis nevienodai. Pavyzdžiui, Austrijos CPK 379 a) straipsnis numato abi galimybes, o Estijos CPK 203 straipsnis numato tik galimybę pateikti prašymą dėl proceso atnaujinimo. Gana įdomi ir pažangi šioje srityje mums atrodo visiškai nauja Rusijos patirtis, kurios CPK 213¹¹ straipsnyje yra sujungiami abu šie prašymai, numatant, jog procesas yra atnaujinamas tik jeigu šalis pateikia teismui svarbias neatvykimo į teismo posėdį priežastis, apie kurių buvimą ji negalėjo pranešti iki posėdžio, ir jeigu jos pateikti įrodymai gali turėti įtakos užakinio sprendimo turinio pasikeitimui. Gali kilti klausimas, ar nėra šiuo atveju pažeidžiama šalies teisė būti išklaustyti? Mūsų nuomone, į šį klausimą reikėtų atsakyti neigiamai, nes šaliai yra suteikiama galimybė pateikti savo argumentuotą nuomonę raštu. Kita vertus, proceso atnaujinimas vien tik tuo formaliu pagrindu, jog šalis neatvyko į posėdį dėl svarbių priežasčių, kartu žinant, jog jos turimi įrodymai nepakeis priimto užakinio sprendimo turinio, neturi jokios prasmės ir reiškia tik bereikalingą bylos nagrinėjimo pratęsimą.

Galimybė keisti ieškinio dalyką ar pagrindą. Visose mūsų aptariamosiose valstybėse galioja taisyklė be išimčių, jog tais atvejais, kai į teismo posėdį atvykusi šalis prašo priimti sprendimą už akių, šis sprendimas yra priimamas pagal tą procesinę medžiagą, kurios turinys yra žinomas neatvykusiai šaliai. Taigi nei ieškinio dalyko, nei pagrindo keisti šiuo atveju neįmanoma. Jeigu ginčo šalis nori pasinaudoti šia teise, teismas atsisako priimti sprendimą už akių ir atideda bylos nagrinėjimą. Šis apribojimas grindžiamas proceso šalių teise į atitinkamą procesinę informaciją. Gali būti, jog šalis sutinka su pareikštu ieškiniu ir nematydama prasmės gintis sąmoningai savo neatvykimu sudaro sąlygas priimti sprendimą už akių. Pakeitus ieškinio dalyką ar pagrindą ir informavus apie tai atsakovą, iš esmės gali pasikeisti ir jo nuostata. Kol teismas jos nežino, apie jokią sprendimo už akių priėmimą negali būti ir kalbos.

Sprendimas už akių naujajame Lietuvos CPK. Rengiant naująjį Lietuvos CPK darbo grupėje (kurioje teko garbė dalyvauti ir šio straipsnio autoriui) dėl sprendimo už akių instituto reikalingumo jokių didelių ginčų nekilo. Tačiau kai pradėta svarstyti, kokį modelį (tikrojo ar netikrojo sprendimo už akių) reikėtų pasirinkti, diskusijos užvirė tikrai karštos. Prieš „tikrąjį“ sprendimą už akių nusistatę darbo grupėje dalyvavę teisė-

jai savo nuomonę motyvavo tuo, jog neišivaizduojama, kaip teisėjas galės nevertinti byloje esančios šalies pateiktų įrodymų vien todėl, kad ši šalis neatvyko į posėdį. Tokią nuostatą, be jokios abejonės, galima suprasti, tačiau, kita vertus, tokio sprendimo priėmimo procedūra numato ir galimybę atnaujinti procesą. Be to, būtent „tikrasis“ sprendimas už akių turėtų gana įtakingamai motyvuoti šalį nevilkinti proceso. Deja, tuo metu darbo grupei nepavyko pasiekti bendro sutarimo šiuo klausimu. Būtent dėl šios priežasties naujajame CPK įtvirtintas sprendimo už akių institutas pasirodė esąs kaip toje lietuviškoje pasakoje – „pusiau luptas, pusiau skustas“. Galime sakyti, kad dar kartą sugalvojome „lietuvišką dviratį“, kuris, kaip ir turėjo būti, lūkesčių nepateisino. Savo esme normos, reguliavusios šį institutą, atitiko „tikrojo“ sprendimo už akių modelį – teismas šį sprendimą galėjo priimti viso proceso metu, neatsižvelgdamas į tai, pateikė ar ne pasyvioji šalis savo įrodymus; priimdamas sprendimą už akių, teismas privalėjo atlikti tik formalųjų aktyviosios įrodymų vertinimą (t. y. atsakyti sau hipotetiškai į klausimą, ar būtų pagrindas tenkinti pareikštą ieškinį, jeigu pateikti įrodymai pasitvirtintų). CPK 288 straipsnio 4 dalis numatė gana griežtas pareiškimo dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo tenkinimo sąlygas (pasyvioji šalis privalėjo įtikinti teismą ne tik tuo, kad jo pasyvumo priežastys buvo svarbios, bet ir tuo, kad pateikti ar esantys byloje įrodymai gali pakeisti sprendimo turinį). Pagaliau CPK 289 straipsnis numatė, kad teismui priėmus pakartotinį sprendimą už akių, negali būti paduodamas prašymas dėl šio sprendimo peržiūrėjimo. Tad kur buvo paslėpta esminė problema, iki šios dienos kelianti ne mažai diskusijų, kaip suderinti šio instituto efektyvumą ir kitų šalių procesinių garantijų įgyvendinimą? Kaip jau buvo minėta, esant „tikrojo“ sprendimo už akių modeliui, teismas atlieka tik aktyviosios šalies pateiktų įrodymų formalųjų vertinimą. Dėl šio principo darbo grupei nepavyko sutarti. Todėl įstatyme buvo įtvirtinta kompromisinė formuluotė, pagal kurią buvo palikta formalusis įrodymo vertinimo sąvoka, tačiau šiuo būdu turėjo būti vertinami visi sprendimo priėmimo metu byloje esantys įrodymai (CPK 285 str. 2 d.). Ir nors ši formuluotė turėjo būti naudojama tik išimtiniais atvejais, kai yra akivaizdžiai neteisinga nevertinti pasyviosios šalies pateiktų įrodymų, tačiau anksčiau ar vėliau ji negalėjo nesukelti problemų. Noro švelninti šio instituto nuostatas negalėjo nesukelti ir gana griežtos (jau minėtos) sprendimo peržiūrėjimo sąlygos, draudimas jį skusti pasyviajai šaliai ir panašūs dalykai. Tad

visiškai logiška, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo kontrolei buvo pateiktos normos, reguliuojančios sprendimo už akių institutą. Jau minėtas Konstitucinio Teismo nutarimas buvo paskelbtas 2006 m. rugsėjo 21 d. Jame aptarti trys klausimai: dėl formalaus įrodymų vertinimo, draudimo pasyviajai šaliai apskusti sprendimą už akių apeliacine tvarka ir dėl draudimo kreiptis dėl pakartotinio sprendimo už akių peržiūrėjimo.

Nagrinėdamas formalaus įrodymų vertinimo konstitucingumą, Teismas konstatavo, kad formalaus įrodymų vertinimo sąvokos „negalima aiškinti kaip reiškiančios, esą teismas neprivalo visapusiškai iširti byloje pateiktų įrodymų, gali juos tirti paviršutiniškai, neįsigilinęs. Šios nuostatos negalima aiškinti ir kaip įpareigojančios teismą priimti sprendimą už akių net ir tuo atveju, kai, jo manymu, byloje pateiktų įrodymų nepakanka teisingam sprendimui byloje priimti. Net ir tuo atveju, kai yra visos CPK numatytos sąlygos sprendimui už akių priimti, teismas, vadovaudamasis *inter alia* teisingumo, protingumo principais, turi įgaliojimus nuspręsti, ar priimti sprendimą už akių, ar tokio sprendimo nepriimti. Šitaip suprantama formalaus įrodymų vertinimo sąvoka neprieštarauja Konstitucijai ir joje įtvirtintai konstitucinei teisei į tinkamą teismo procesą“. Kaip matyti iš formalaus įrodymų vertinimo sąvokos aiškinimo, Konstitucinis Teismas juo akivaizdžiai žengė link „netikrojo“ sprendimo už akių įtvirtinimo Lietuvoje. Deja, Teismas sprendimą už akių sulyginu su paprastu galutiniu sprendimu. Tai iš principo neatitinka šio sprendimo esmės. Galima buvo tiesiog liberalizuoti galimybę peržiūrėti patį sprendimą už akių ir jokios problemos dėl asmens teisės į tinkamą teismo procesą nebūtų likę. Kadangi Konstitucinis Teismas pasirinko kitą koncepciją, tapo akivaizdu, jog teks peržiūrėti buvusį šio instituto reguliavimą CPK.

Vertindamas draudimą pasyviajai šaliai skusti sprendimą už akių apeliacine tvarka, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „yra galimi tam tikri už akių priimto sprendimo peržiūrėjimo ribojimai. Tokie ribojimai gali būti pateisinami, kai proceso šalis savo valia nusišalina nuo dalyvavimo civiliniame procese ir kai teismui, sprendžiančiam, ar peržiūrėti už akių priimtą sprendimą, nėra pateikiami įrodymai, patvirtinantys, kad teismo priimtas sprendimas yra akivaizdžiai neteisingas. Todėl CPK 288 str. 4 d. ta apimtimi, kuria teismui neleidžiama už akių priimtų sprendimų peržiūrėti ir tokiais atvejais, kai jam yra pateikiami tokie įrodymai, kurie patvirtina, kad tas sprendimas buvo akivaizdžiai neteisingas, kad

juo buvo akivaizdžiai pažeistos asmens teisės, prieštarauja Konstitucijos 109 straipsniui, konstituciniams teisinės valstybės ir teisingumo principams“. Tad Teismas, nors ir pripažino, kad draudimas pasyviajai šaliai skūsti sprendimą apeliacine tvarka neprieštarauja Konstitucijai, tačiau nuosekliai laikydamasis jau įvardytos savo koncepcijos įpareigojo įstatymų leidėją liberalizuoti sprendimo peržiūrėjimo pagrindus. Konstitucinis Teismas nieko nepasakė dėl bylą nagrinėjančio teismo teisės atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus. Tad į klausimą, ar sprendimą už akių priėmęs teismas galės atsisakyti priimti tam tikrus įrodymus kaip pavėluotus, matydamas, kad šalis sąmoningai vilkina bylos nagrinėjimą, privalės atsakyti įstatymų leidėjas. Kita vertus, žvelgiant į bendrą Teismo motyvaciją, galima daryti išvadą, kad sprendimo už akių įstatymo numatytas reguliavimas turėtų būti toks, kuris neleistų teismui atsisakyti priimti naujų įrodymų kaip sprendimo už akių peržiūrėjimo pagrindo, jeigu jie įrodo akivaizdų sprendimo neteisėtumą ir nepagrįstumą.

Iš esmės analogiškais jau įvardytiems motyvams Konstitucinis Teismas pripažino antikonstituciniu CPK 289 straipsnio 2 dalyje esantį draudimą paduoti pareiškimą dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo. Deja, šiuo atveju Konstitucinis Teismas neįsigilino į pakartotinio sprendimo už akių esmę. Egzistavęs šio sprendimo peržiūrėjimo ribojimas buvo grindžiamas keliomis priežastimis:

- priimant pakartotinį sprendimą už akių, pasyvioji šalis jau turėjo galimybę ir pareigą nurodyti visus svarbius bylai įrodymus sprendžiant pirmojo sprendimo už akių peržiūrėjimo klausimą;
- pasyvioji šalis be jokių svarbių priežasčių neatvyko į pirmąjį po bylos atnaujinimo paskelbtą teismo posėdį. Tai savo ruožtu negali būti vertinama kitaip, kaip tik sąmoningu proceso vilkinimu;
- net ir esant draudimui prašyti sprendimą peržiūrėti, pasyviajai šaliai išlikdavo prašymo dėl proceso atnaujinimo pateikimo galimybė.

Tenka konstatuoti, kad neįsigilinimas į pakartotinio sprendimo už akių esmę sunaikino šį gerai kitų valstybių teisinėse sistemose žinomą institutą.

Tad, kaip jau minėta, Konstituciniam Teismui 2006 m. rugsėjo 21 d. priėmus nutarimą, tapo būtina taisyti galiojančią CPK. Šios pataisos turėjo būti susijusios ir su sprendimo už akių reguliavimo peržiūra. Atitinkami CPK pakeitimai Lietuvos Respublikos Seimo buvo priimti 2011 m.

birželio 21 d.¹² Pažymėtina, kad naujasis reguliavimas ne tik netapo aiškesnis, bet dar labiau sujaukė padėtį ir atitolino sprendimo už akių institutą nuo jam keliamų tikslų. Siekiant geriau suvokti šiuo metu esančio reguliavimo priežastis, būtina žvilgterti į projektą, kurį darbo grupė (jai vadovavo šio straipsnio autorius) pateikė Seimui. Atsižvelgiant į jau minėtą Konstitucinio Teismo nutarimą, CPK pakeitimų projekto rengėjai nusprendė įtvirtinti „tikrąjį“ ir „netikrąjį“ sprendimą už akių. Tikrasis sprendimas už akių turėjo būti priimamas, jeigu byloje yra tik aktyviosios šalies įrodymai, t. y. iš esmės tada, jeigu atsakovas nepateikė atsiliepimo į ieškinį (šiuo atveju teismas turėjo atlikti formalų aktyviosios šalies pateiktų įrodymų vertinimą). Netikrasis sprendimas už akių turėjo būti priimtas visais kitais atvejais, t. y. kai neatvykusi į teismo posėdį ar nepateikusi parengiamojo procesinio dokumento šalis teismui jau yra pateikusi tam tikrus įrodymus (šiuo atveju teismas privalėjo įvertinti visus byloje esančius įrodymus ir jais remdamasis priimti sprendimą už akių). Seime po ilgų diskusijų buvo nuspręsta nieko nekeisti, tačiau braukant siūlomas naujoves kai kurios iš jų liko. Dėl to kilo dar didesnis chaosas. Trumpai aptarsime šiuo metu esantį reguliavimą.

Su akivaizdžiomis problemomis susiduriame aiškindami CPK 285 straipsnio 1 ir 2 dalies nuostatas, reguliuojančias teismo teisę priimti sprendimą už akių. Minėto straipsnio 1 dalyje teigiama, kad sprendimas už akių gali būti priimamas ir tada, kai šalis be svarbių priežasčių neatvyksta į teismo posėdį, ir tada, kai nepateikia atsiliepimo į ieškinį ar parengiamojo procesinio dokumento. Akivaizdu, kad vadovaujantis šia nuostata sprendimas už akių, esant įstatyme numatytoms sąlygoms, gali būti priimtas viso proceso pirmosios instancijos teisme metu. Tuo tarpu to paties straipsnio 2 dalyje jau yra teigiama, kad sprendimas už akių priimamas tik tais atvejais, kai byloje yra pateikti tik vienos iš šalių įrodymai. Tai reiškia, kad sprendimas už akių gali būti priimtas tik jeigu atsakovas nepateikė atsiliepimo į pareikštą ieškinį, nes jeigu atsiliepimas yra pareikštas, kartu su juo turi būti pateikti ir šalies poziciją pagrindžiantys įrodymai. Akivaizdų pirmosios ir antrosios to paties straipsnio dalių prieštaravimą lėmė ta aplinkybė, kad 2 dalies nuostata buvo skirta skiriamajai ribai tarp tikrojo ir netikrojo sprendimo už akių nubrėžti. Kaip jau minėta, Seime netikrojo sprendimo už akių

¹² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valsitybės žinios*. 2011, Nr. 85-4126.

buvo atsisakyta, o skiriamoji riba – palikta. Egzistuojantis prieštaravimas teismų praktikoje buvo išspręstas CPK 285 straipsnio 2 dalies naudai.¹³ Tai savo ruožtu labai susiaurino sprendimo už akių priėmimo galimybę ir kartu susilpnino ir bylą nagrinėjančio teismo, ir sąžiningos šalies galimybes užkirsti kelią sąmoningam proceso vilkinimui.

Kitas svarbus pokytis – tai galimybės peržiūrėti sprendimą už akių liberalizavimas. Šiuo metu galiojančio CPK 288 straipsnio 4 dalyje numatyta, kad pareiškimas dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo yra tenkinamas, jeigu teismas konstatuoja, kad šalies pareiškime nurodyti įrodymai gali turėti įtakos priimto sprendimo už akių teisėtumui ir pagrįstumui arba kad sprendimas už akių negalėjo būti priimtas (pvz., šaliai buvo netinkamai pranešta apie būtinybę pateikti atsiliepinimą į ieškinį; šalis atsiliepimo nepateikė dėl priežasčių, kurias teismas pripažino nesvarbiomis ir pan.). Atkreiptinas dėmesys, kad iki pakeitimų galiojusi šios dalies redakcija buvo daug griežtesnė ir numatė, kad pareiškimas dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo turėjo būti tenkinamas tik tuo atveju, jeigu teismas konstatuodavo, jog šalis neatvyko į teismo posėdį be svarbių priežasčių ir jos pareiškime nurodyti įrodymai gali turėti įtakos priimto sprendimo už akių teisėtumui ir pagrįstumui. Kaip jau buvo minėta, sprendimo už akių peržiūrėjimo sąlygų tikslinimo būtinumą pirmiausia lėmė Konstitucinio Teismo suformuota doktrina, tačiau ar naujoji liberali tvarka nėra „lazdos perlenkimas į kitą pusę“, dėl kurios sprendimas už akių taps priemone, padedančia vilkinti, o ne skatinti procesą. Siekdamas išvengti nurodytų pavojų, įstatymų leidėjas ėmėsi tam tikrų saugumo priemonių – numatė kelis galimus saugiklius. Pirma, CPK 287 straipsnio 3 dalyje numatyta, kad kartu su pareiškimu turi būti pateikti visi su byla susiję šalies turimi įrodymai. Ši nuostata turėtų užtikrinti bylos medžiagos išsamumą, kai bus peržiūrėtas sprendimas už akių. Ir, antra, CPK 288 straipsnio 7 dalyje numatyta, kad teismui nustačius, jog šalies pasyvumo priežastys buvo nesvarbios, iš priešingos šalies negali būti priteistas žyminis mokestis už pareiškimo padavimą, o šalis, dėl kurios buvo priimtas sprendimas už akių, gali gauti tik 50 proc. bylinėjimosi išlaidų atlyginimo. Be to, teismas pasyviajai šaliai taip pat gali skirti baudą iki 1 000 Lt. Šiuo reguliavimu siekiama finansinio pobūdžio priemonėmis atgrasinti šalį nuo piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis.

¹³ Vilniaus apygardos teismo 2013 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1203-603/2013.

Vis dėlto mums atrodo, kad šios priemonės gali būti tik pagalbinės, nes jeigu šalies pagrindinis tikslas bus kiek įmanoma užvilkti galutinio sprendimo priėmimą, tai tokio pobūdžio ekonominės priemonės tikrai netaps kliūtimi, užkertančia šaliai kelią piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis. Tuo tarpu atitinkamų kliūčių peržiūrėti sprendimą už akių buvimas gali tapti gana veiksminga priemone sąmoningai vilkinant procesą. Kalbant apie minėtą CPK 287 straipsnio 3 dalies įpareigojimą šaliai pateikti visus su byla susijusius turimus įrodymus, būtina pasakyti, jog pati nuostata yra iš esmės teisinga ir užtikrinanti proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principų įgyvendinimą. Kitas klausimas, kad jos įgyvendinimas yra tiesiogiai susijęs su CPK 181 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta teismo teise atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus. Peržiūrėjus sprendimą už akių ir atnaujinus bylos nagrinėjimą, vėlesnis įrodymų pateikimas turėtų būti galimas tik tokiu atveju, jeigu šalis dėl objektyvių priežasčių prašymo dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo pateikimo metu nežinojo, kad toks įrodymas egzistuoja. Tačiau žinant, kaip vangiai teismai taiko CPK 181 straipsnio 2 dalies nuostatą, labai abejotina, ar bus imamasi atitinkamų priemonių nurodytose situacijose, o tai reiškia ne ką kitą, kaip CPK 287 straipsnio 3 dalies nuostatos deklaratyvumą bei netaikymą teismų praktikoje. Prie sprendimo už akių instituto tikslų įgyvendinimo neprisideda ir ta aplinkybė, kad beveik neliko pakartotinio sprendimo už akių.

Kaip jau minėta, nuo 2011 m. spalio 1 d., kai įsigaliojo atitinkamos CPK pataisos, sprendimas už akių gali būti priimtas tik tuo atveju, jeigu atsakovas nepateikia atsiliepimo į ieškinį. Tad natūraliai kyla klausimas, kaip teismas turėtų elgtis tais atvejais, kai šalis nepateikia kito parengiamąjo procesinio dokumento arba, pavyzdžiui, neatvyksta į parengiamąjį ar kitą teismo posėdį? CPK 285 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad jeigu byloje yra pateikti abiejų šalių įrodymai, teismas nagrinėja bylą pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles. Tai reiškia, kad teismas privalo taikyti CPK 246 straipsnyje numatytas šalių neatvykimo į teismo posėdį pasekmes (nurodytame straipsnyje numatyta, kad teismas gali priimti sprendimą už akių, nors iš tikrųjų jisai to padaryti negali. Nagrinėti bylą šaliai nedalyvaujant teismas galės tik jeigu pripažins, kad esamų įrodymų užtenka tam, kad būtų atskleistos esminės bylos aplinkybės). Taigi bylą nagrinėjančiam teismui yra taikoma pareiga imtis įstatyme numatytų priemonių, kad būtų iširtos bei išsiaiškintos esminės bylos aplinkybės. Tai reiškia, kad, be svar-

bių priešasčių į teismo posėdį šaliai neatvykus, teismas nebūtinai galės nagrinėti bylą jai nedalyvaujant. Taigi nuostata, kad, šaliai neatvykus į posėdį, teismas nagrinėja bylą vadovaudamasis bendrosiomis ginčo teisenos taisyklėmis, sukuria palankias sąlygas procesą vilkinti.

Išvados ir rekomendacijos

Iš pateiktų argumentų matyti, kad esamas sprendimo už akių instituto reglamentavimas neatitinka jam keliamų tikslų. Todėl visiškai akivaizdu, kad įstatymų leidėjas turės imtis priemonių šiai padėčiai taisyti. Tolesnė sprendimo už akių reforma galėtų būti vykdoma šiomis kryptimis:

1. atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo doktriną, turi būti pereita prie „netikrojo“ sprendimo už akių instituto. Sprendimas už akių atliekant formalųjį aktyviosios šalies įrodymų vertinimą galėtų būti priimamas tik tuo atveju, jeigu atsakovas nepateikia atsiliepiamo į ieškinį;
2. priimdamas sprendimą už akių vėliau (neatvykus šaliai į teismo posėdį arba nepateikus parengiamojo procesinio dokumento), teismas turėtų vertinti tik byloje esančius įrodymus ir išimtinai jais remdamasis priimti sprendimą. Taigi šiuo atveju tik ribotai veiktų teismo išaiškinimo pareiga;
3. sprendžiant klausimą dėl sprendimo už akių peržiūrėjimo, teismui turėtų būti suteikta galimybė atsisakyti priimti šalies pateikiamus įrodymus, jeigu jisai konstatuoja sąmoningą šalies pareigos rūpin-tis proceso skatinimu pažeidimą. Šiuo metu numatytos finansinės sankcijos turėtų vaidinti tik papildomą drausminamąjį vaidmenį.

Nurodytomis kryptimis tobulinamas sprendimo už akių institutas atitiktų ir šiam institutui keliamus tikslus, ir Konstitucinio Teismo suformuluotos doktrinos pagrindinius principus.

LITERATŪRA

1. Baur, F. Die Rechtsbehelfe gegen Versäumungsurteils im deutschen und im oesterreichischen Zivilprozess. I. *Festgabe fuer H. W. Fasching zum 70 Geburtstag*, Hrsg.: Jelinek, W.; Boehm, P.; Konecny, A.; Buchegger, W. Wien, 1993.

2. Lietuvos apeliacinio teismo 2013 m. gruodžio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-2631/2013.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarimas.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (patvirtintas 2002 m. vasario 28 d. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, išgaliojimo ir gyvendinimo įstatymu). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 85-4126.
6. *Lietuvos Statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529*. Vilnius: Grafija, 2002.
7. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinis kodeksas (patvirtintas 1964 m. liepos 7 d. įstatymu „Dėl Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos civilinio kodekso tvirtinimo“). *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1964, Nr. 19-138.
8. Mačys, V. *Civilinio proceso paskaitos*. Kaunas: Teisių fakulteto leidinys, 1924.
9. Mikelėnas, V. Quo vadis? Arba eksperimentuojama toliau. *Justitia*. 1998, 6: 9–13.
10. Rechberger, W. H.; Simotta, D. A. *Zivilprozessrecht Erkenntnisverfahren*. Wien, 2003.
11. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. spalio 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1203-603/2013.
12. Салогубова, Е. В. *Римский гражданский процесс*. Москва, 1997.

KAI KURIE FIZINIŲ ASMENŲ BANKROTO (SKOLŲ RESTRUKTŪRIZAVIMO) PROCESO YPATUMAI

Dr. Darius Bolzanas

Mykolo Romerio universiteto

Teisės fakulteto Civilinės justicijos instituto lektorius

Įvadas

Šiame straipsnyje nagrinėjamos ne tiek teorinės, kiek praktinės problemos, susijusios su proceso teisės normų taikymu fizinių asmenų bankroto procedūrų įgyvendinimo Lietuvos Respublikoje metu. Fizinių asmenų bankroto procese taikytinas procesinio pobūdžio normas autorius teisiškai interpretuoja neatsietai nuo bankroto, kaip socialinio reiškinių, prigimties bei esmės.

1. Fizinio asmenų bankrotas – tai jo skolų restruktūrizavimas dėl nemokumo

Dėl objektyvių ir (ar) subjektyvių priežasčių asmeniui nebegalint (tinamai) vykdyti skolinių įsipareigojimų kyla klausimas dėl jo nemokumo. Asmens (ne)mokumą konstatuoti patikėta teisminei valdžiai, kuri tai atlieka vadinamosios asmens bankroto procedūros metu. Siekiant atskleisti tokios procedūros metu teismo nagrinėjamų procesinio pobūdžio klausimų ypatumus, neišvengiamai būtina panagrinti socialinio reiškinių, kurio metu ir sprendžiami asmens teisiniai reikalavimai, prigimtį bei esmę.

Fizinio asmens bankrotas, kaip socialinis teisinis reiškinys, žinomas jau XII lentelių įstatyme. Antai III lentelė iš esmės skirta reglamentuoti klausimams, susijusiems su skolininku, negalinčiu vykdyti turtinių prievolių pagal magistrato (pretoriaus) ar teismo sprendimą¹. Šioje lentelėje

¹ Vėlyvis, St.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentarai*. Vilnius: TIC, 2007, p. 41–43.

numatyta, kad „jeigu skolininkas (*confessi*) pirmoje proceso stadijoje *in iure* pripažino ieškovo reikalavimą magistrato (pretoriaus) akivaizdoje arba iš skolininko priteista teismo sprendimu antrojoje proceso stadijoje (*iudicati*), jis turi per 30 dienų įvykdyti ieškovo reikalavimą arba sumokėti priteistą sumą“ (1 dalis). Skolininkui neįvykdžius šių reikalavimų per nurodytą terminą, jo atžvilgiu galėjo būti atliekami priverstinio vykdymo veiksmai. Ieškovas, tapęs išieškotoju, formalizuotos procedūros metu galėjo pasiimti ieškovą savo valdžion ir vestis pas magistratą. Tuomet skolininkas jau turėjo sumokėti išieškotojui dvigubai didesnę sumą, nei iš jo priteista (*duplum*), arba už skolininką dar buvo galima laiduoti (*vindex*). Tačiau jeigu tas, iš kurio priteista, neįvykdo sprendimo arba magistrato akivaizdoje už jį niekas nelaiduoja, jį ieškovas turėjo vestis su savimi ir surišti pančiais, arba grandinėmis 15 svarų svorio, ne lengvesnėmis (3 dalis). Taigi laisvės netekęs skolininkas galėjo būti laikomas sukaustytas 60 dienų. Per tą laiką tris turgadienius jis buvo vedamas į tautos susirinkimo vietą pas pretorių ir skelbiama iš jo priteistoji suma. Po trečiojo turgadienio skolininką bausdavo mirties bausme arba parduodavo svetimiešiams (5 dalis)². Šiose pirmojo surašyto romėnų teisės šaltinio nuostatose nėra minima bankroto sąvoka, kuri atsirado viduramžiais dabartinės Italijos teritorijoje, tačiau situacija, kai valstybinė valdžia iš esmės konstatuoja fizinio asmens nesugebėjimą vykdyti turtinių prievolių (nemokumą), yra labai panaši į šiuolaikinėje teisėje įtvirtintą procedūrą, kurios metu nustatomas asmens nemokumas. Tiesa, valstybių vaidmuo visuomeniniame gyvenime yra iš esmės pakitęs. Todėl šiais skirtingais laikmečiais iš esmės skiriasi padariniai, kurie galimi konstatavus asmens nemokumą. Anais laikais nemokiam asmeniui taikytos kūno bausmės, kurias vykdė pats kreditorius, o šiuolaikinėse demokratija grindžiamose visuomenėse asmeniui sudaromos sąlygos po vadinamosios bankroto procedūros „sugrįžti“ į visuomenę be tam tikrų turtinių įsipareigojimų, jeigu jis įvykdė nustatytus reikalavimus, t. y. jį reabilituoti, o ne pašalinti iš visuomenės.

Žmogaus teisių evoliucija neišvengiamai lėmė vertybių persikirstymą ir pamatinių moralės nuostatų, grindžiamų žmonių pagarba vienas kitam, lygybe, lygiateisiškumu, įtvirtinimą teisėje, o vėliau ir jų visuotinį pripažinimą. XX a. antroje pusėje įsiviešpatavus teisei, valstybė tapo pagrindiniu svertu, įsipareigojusių tarptautinei bendruomenei gerbti žmogaus

² Vėlyvis, St.; Jonaitis, M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. Vilnius: TIC, 2007, p. 41–43.

teisės ir laisvės, jas užtikrinti bei tinkamai ginti pažeidimų atveju. Valstybei, kaip politinei organizacijai, tapus žmogaus tarnu, neišvengiamai evoliucionavo žmogaus teisės ir laisvės, išsiplėtė jų ribos. Šiuolaikinės valstybės, kaip politinės organizacijos, visų pirma, yra saistomos aukščiausios teisės reikalavimų ir turi funkcionuoti taip, kad sudarytų tinkamas prielaidas bei sąlygas užtikrinti asmenims pakankamą (teisinį) saugumą bei svarbiausią vertybę, neatsiejamą nuo asmens, – jo orumą. Būtent tinkama žmogaus orumo teisinė apsauga ir yra ta vertybė, kurią skolininkas vadinamosios bankroto procedūros metu ir siekia teismine tvarka ginti tam, kad būtų restruktūrizuotos jo skolos. Teisinė valstybė dėl asmens turtinės padėties pablogėjimo turi našta sudaryti realias sąlygas asmeniui išvengti padėties, kai jo orumas dėl jam nebepekeliamų turtinių prievolių kreditoriams tapo iš esmės pažeistas ar itin sumenkintas. Dėl fizinių asmenų bankroto teisės dėsningos raidos skolininkams taikoma atleidimo (nuo dalies) skolų procedūra šiuo metu labiau siejama nebe su pačiu bankrotu ir skolininkų pasmerkimu, o su jų rehabilitavimu, vadinamąja jų naująja pradžia (angl. *fresh start*)³, kuri ir kildinama iš kiekvieno asmens prigimtinės teisės jaustis oriai. Būtent dėl to šiuolaikinę procedūrą, kurios metu asmuo siekia (dalis) restruktūrizuoti skolas, tiksliau būtų vadinti ne jo bankrotu, o skolų restruktūrizavimu dėl nemokumo.

Toliau straipsnyje kaip fizinio asmens bankroto sąvokos sinonimas yra vartojama fizinio asmens skolų restruktūrizavimo dėl nemokumo sąvoka ir nagrinėjami šios procedūros procesiniai ypatumai, kurie yra neatsiejami nuo pačios instituto prigimties bei paskirties.

Pažymėtina, kad Lietuvos teismų praktikoje visiškai pagrįstai nurodoma, jog sprendžiant su fizinių asmenų bankrotu susijusius klausimus Įmonių bankroto įstatymo⁴ (toliau – ĮBĮ) normos pagal analogiją netaikomos, nes remiantis bendra taisykle išimtis nustatančios teisės normos negali būti taikomos pagal analogiją. Kasacinio teismo teisėjų kolegija yra nurodžiusi, jog ir ĮBĮ, ir Įmonių restruktūrizavimo įstatymo⁵ (toliau – ĮRĮ) nuostatos yra specialiosios normos, kuriomis reglamentuojami juridinių asmenų

³ Apie fizinio asmens bankroto sampratą bei koncepciją plačiau žr.: Gruodytė, E.; Kiršienė, J. Application of „Fresh start“ Doctrine for Individual Debtors in Lithuania: EU and US perspective“. *Inzinerine Ekonomika – Engineering Economics*. 2010, 21 (2): 263–273.

⁴ Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 31-1010.

⁵ Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1012.

bankroto ir restruktūrizavimo procesai (ĮBĮ 1 str. 1 d.; ĮRĮ 1 str. 1 d.), todėl šių įstatymo normų pagal analogiją negalima būtų taikyti su fizinio asmens bankrotu susijusiems klausimams⁶. Kita vertus, teismams nėra draudžiama teismų procesiniuose sprendimuose pateiktus teisės taikymo išaiškinimus naudoti ne kaip teisminių precedentą, o kaip kitą teisės šaltinį be nuorodos į konkrečius procesinius sprendimus.

2. Sąžiningumo prezumpcijos taikymas Lietuvos fizinių asmenų skolų restruktūrizavimo procese

Fizinių asmenų bankroto (skolų restruktūrizavimo) procedūra turi būti sureguliuota taip, kad ji po kelerių metų nepasikartotų ir fizinis asmuo pakartotinai nebankrutuotų, taip pat kad nebūtų piktnaudžiaujama šiuo institutu. Išnagrinėjus nuo 2013 m. kovo 1 d.⁷ Lietuvoje įsigaliojusias Fizinių asmenų bankroto įstatymo (toliau – Įstatymas) nuostatas, matyti, kad santykinai galima išskirti kelis fizinio asmens bankroto procedūrų etapus – bankroto bylos iškėlimo; kreditorinių reikalavimų tvirtinimo; plano svarstymo bei tvirtinimo; plano įgyvendinimo. Pagal esamą teisinį reglamentavimą iš esmės galima aptikti du reabilitacijos modelius: Šiaurės šalių, kuriame ypatingas dėmesys skiriamas skolininko sąžiningumui (angl. *good faith*), taip pat vokišką-austrišką – jame išskirtinis dėmesys teikiamas mokėjimo planui ir jo vykdymui.

Įstatymo 1 straipsnio 1 dalyje nustatyta, jog juo siekiama sudaryti sąlygas atkurti *tik sąžiningų* asmenų mokumą. Ši principinė norma ir vienas iš įstatymo tikslų nėra tik deklaratyvus teiginys, o nuosekliai atsispindi visame Įstatyme. Sąžiningumas, kaip pamatinė teisinė vertybė, yra neat-siejamas nuo asmens galimumo dalyvauti savo skolų restruktūrizavimo procese, siekiant sušvelninti turtinę padėtį susitariant su kreditoriais. Nesąžiningas asmuo dalyvauti savo skolų restruktūrizavimo procese ir šių skolų dalį „nurašyti“ sąžiningų kreditorių „sąskaita“ negali. Priešingas teisės

⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-39/2013.

⁷ Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 57-2823

aiškinimas neatitiktų teisingumo principo, nes nepagrįstai pažeistų Įstatymo tikslą – siekti *teisingos* skolininko ir kreditorių interesų pusiausvyros.

Šiame etape, kaip ir visuose kituose civiliniuose proceso etapuose, iš esmės galioja bendra įrodinėjimo naštos paskirstymo taisyklė. Pagal ją kiekviena šalis turi įrodyti aplinkybes, kuriomis grindžia savo reikalavimus ar atskirtimus į juos (Civilinio proceso kodekso⁸ (toliau – CPK) 12, 178 str.). Fizinis asmuo bankroto proceso metu siekia įgyti bankrutuojančio asmens teisinį statusą ir bankroto procese išvengti dalies skolų sugražinimo kreditoriams, t. y. siekia asmeninės naudos. Tai reiškia, kad jis nėra atleistas nuo šios įrodinėjimo naštos ir *viso proceso metu* turi įrodinėti savo sąžiningumą, t. y. šalinti bet kokias abejones dėl jo galimo nesąžiningumo. Tiesa, teismas civilinės bylos iškėlimo stadijoje netikrina ir negali tikrinti asmens (ne)sąžiningumo aspekto, nes tai susiję su subjektinės teisės turiniu. Tačiau ir iki bankroto proceso pradžios, ir bankroto proceso metu atsiradę teisiniai faktai, patvirtinantys asmens nesąžiningumą, yra pagrindas užbaigti bankroto procesą skolininko nenaudai. Sąžiningumo kriterijus teisiškai reikšmingas vertinant priežastis, dėl kurių galimai atsirado asmens nemokumas, nes nesąžiningi asmens veiksmai ar neveikimas per trejus metus iki pareiškimo iškelti jam bankroto bylą priėmimo, lėmę asmens nemokumą, yra pagrindas teismui atsisakyti iškelti bankroto bylą (Įstatymo 5 str. 8 d. 2 p.)⁹. Jeigu asmuo (pareiškėjas) nesąžiningumą patvirtinančios aplinkybės paaiškėja po bankroto bylos jam iškėlimo, teismas turi bankroto bylą nutraukti (Įstatymo 10 str. 1 d. 3, 6 p.). Teismas visais atvejais turi nustatyti priežastinį ryšį tarp asmens nesąžiningą (ne)veikimą patvirtinančių aplinkybių ir nemokumo atsiradimo, mokumo atkūrimo ar dėl šių aplinkybių negalėjimo tinkamai įvykdyti plano, arba kreditorių interesų pakenkimo. Antai vien teisinis faktas, jog yra įsiteisėjęs teismo sprendimas civilinėje byloje pagal jam pareikštą *actio Pauliana*, kuriuo konstatuotas skolininko nesąžiningumas, nėra pakankamas pagrindas daryti išvadą, jog teismas turi atsisakyti kelti tokiam asmeniui bankroto bylą. Todėl tai gali tapti įrodinėtinomis aplinkybėmis sprendžiant pareiškimo dėl asmens pripažinimo bankrutuojančiu pagrįstumo klausimą. Teismų praktikoje

⁸ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 6-1340.

⁹ Taip pat žr. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. lapkričio 5 d. nutartį civilinėje byloje Nr. 2S-1628-345/2013.

pasitaikė atvejų, kai įrodinėtiniomis aplinkybėmis, patvirtinančiomis asmens nesąžiningumą, nepagrįstai pripažinta, jog pareiškėja pirminiame pareiškime nenurodė banko kaip kreditoriaus, o patikslintame pareiškime nurodė galimai mažesnę skolinio įsipareigojimo dydį¹⁰.

Vertinant pačius sąžiningumo standartus, pažymėtina, jog asmens sąžiningumo standartai galintiems bankrutuoti subjektams – vartotojui bei asmeniui, kuris verčiasi individualia ar jai prilyginta veikla, nėra ir negali būti tapatūs. Verslo subjektui ar profesionaliam paslaugų teikėjui taikomi daug didesni atidumo, rūpestingumo standartai ir nesąžiningu gali būti pripažįstamas net ir gana menkas sąmoningas bendro pobūdžio taisyklių ignoravimas. Tuo tarpu vartotojų teisių apsauga Europos Sąjungoje yra prioritetinga sritis, todėl vartotojo nesąžiningumas konstatuojamas tik tuomet, kai jis negalėtų būti nekonstatuotas.

3. Kokia teiseną turi vyrauti asmenų skolų restruktūrizavimo procese?

Pamatinis proceso teisės klausimas – jis Įstatyme nėra aiškiai išspręstas – tai tvarkos, kuria remiantis turi būti nagrinėjama fizinio asmens bankroto (skolų restruktūrizavimo) byla. Įstatyme nurodoma, jog bankroto procesas pradedamas pareiškėjo paduodamu pareiškimu (Įstatymo 4 str. 1 ir 3 d.). Tokį procesą pradedantis asmuo vadinamas pareiškėju. Susidaro įspūdis, jog tokia byla turi būti nagrinėjama ne ginčo arba vadinamąja ypatingąja teiseną, kai dalyvaujantys byloje asmenys yra pareiškėjas ir suinteresuoti asmenys. Šį įspūdį sustiprina tai, kad inicijuoti bankroto procesą sau gali tik pats asmuo. Kita vertus, Įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad tokios bylos iškeliamos ir nagrinėjamos ginčo teisenos tvarka, išskyrus Įstatymo nustatytas išimtis. Fizinė asmenų bankroto procese neabejotinai yra galimas ginčas. Ir kreditoriai, susiję su bankroto procesą sau inicijuojančiu asmeniu, ir kiti asmenys, pavyzdžiui, tokio asmens sutuoktinis, gali turėti priešingą nei pareiškėjas interesą bylos baigtimi. Įstatymas negali ignoruoti jų teisėtų interesų ir drausti jiems būti „už“ arba „prieš“ pareiškėją reikalavimą. Sykiu atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos civilinio proceso teisėje ypatingajai teisei priskiriami ne

¹⁰ Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1748-479/2013.

tik ginčo klausimai dėl teisės, kurie ir turi būti šios teisenos šerdimi pagal jos teisinę prigimtį, bet ir klausimai, dėl kurių kyla ginčas. Tiesa, šios bylos savaiame neturi visuomet vyraujančio viešojo intereso. Vadinamoji fizinio asmens bankroto byla – tai vieno sąžiningo asmens reikalavimas dėl jo skolų nurašymo vieno ar kelių kreditorių sąskaita. Vien tai, kad inicijuojamas bankroto, o ne skolos priteisimo procesas asmeniui, t. y. procesas, grindžiamas skolų kaupimu, nėra pagrindas daryti išvadą dėl viešojo intereso vyravimo bei ne ginčo pobūdžio. Todėl tokiose bylose teismas paprastai neturėtų veikti aktyviai bei taikyti tardomojo proceso principų, kaip ypatingosios teisenos atveju. Tačiau tai dar nereiškia, jog klausimą dėl asmens pripažinimo bankrutuojančiu teismai turi spręsti visiškai netaikydami bendrųjų ypatingosios teisenos normų, o vadovaudamiesi vien tik ginčo teisenos taisyklėmis.

Kita vertus, asmens skolų restruktūrizavimo byloje sprendžiami skirtingo pobūdžio klausimai – iš pradžių neturtinio pobūdžio materialusis teisinis reikalavimas dėl pripažinimo, vėliau turiniai reikalavimai dėl skolų dydžio nustatymo, galiausiai vyksta skolų sugrąžinimo procesas pagal teismo patvirtintą planą. Kadangi procesą pradėti gali tik pats asmuo, siekiantis restruktūrizuoti turimas savo skolas, ir pradiniam etape ginčo, nesant proceso šalių, nėra, iš esmės galima manyti, jog ši procedūra pradedama pagal ypatingosios teisenos taisykles, jas taikant tiek, kiek tai atitinka pačios bylos teisinę prigimtį. Tačiau vėlesniuose etapuose, pavyzdžiui, sprendžiant klausimą dėl ginčijamų kreditorių reikalavimų tvirtinimo, turi būti vadovaujama ginčo teisenos taisyklėmis.

4. Kai kurių kitų proceso normų taikymas bankroto bylos iškelimo etape

Pagal asmens pareiškimą dėl bankroto bylos jam iškelimo (pareiškimas dėl pripažinimo) yra sprendžiama, ar jo materialusis teisinis reikalavimas pagrįstas. Įstatymų leidėjas pagrįstai šiai bylų kategorijai nustato privalomą ikiteisminę tokio klausimo nagrinėjimo tvarką, nes taip sudaromos realios galimybės skolininkui ir kreditoriams išspręsti šį klausimą dar iki teismo. Teismas, patikrinęs, ar tinkamai laikytasi ikiteisminės ginčų nagrinėjimo ne teisme tvarkos, taip pat ar egzistuoja visos kitos bendrosios teisės kreip-

tis į teismą prielaidos bei specialios šios teisės įgyvendinimo sąlygos, t. y. ar: (a) nurodytos fizinio asmens nemokumą sukėlusios priežastys ir pateikti nemokumą pagrindžiantys dokumentai; b) nurodytas fizinio asmens turimo viso turto sąrašas; c) pateikta informacija apie teismuose iškeltas bylas, kuriose pareikšti turtiniai reikalavimai, nutartimi išsprendžia pareiškimo priėmimo klausimą ir rengiasi išspręsti materialaus teisinio reikalavimo klausimą.

4.1. Ikiteisminės tvarkos laikymasis

Teismų praktikoje pasitaiko atvejų, kai nepagrįstai atsakoma priimti pareiškimus motyvuojant tuo, jog pareiškėjas nesilaikė ikiteisminės nagrinėjimo klausimo tvarkos. Antai apeliacinės instancijos teismas, naikindamas žemesnės instancijos teismo nutartį, kuria atsisakyta priimti pareiškimą, nes nepateikta duomenų, kad apie inicijuojamą bankroto procedūrą informuoti vykdymo veiksmus pareiškėjo atžvilgiu atliekantys antstoliai nurodė, jog antstolio pareiga apskaičiuoti vykdymo išlaidas atsiranda tik tuomet, kai vykdymo veiksmas yra atliktas, todėl tuo konkrečiu atveju antstoliai net nebuvo kreditoriai Įstatymo prasme¹¹. Kitoje byloje apeliacinės instancijos teismas, pagal faktines aplinkybes tapačioje situacijoje priimdamas tokį pat procesinį sprendimą, pagrįstai nurodė, jog šioje proceso stadijoje teismas neturi tikrinti, ar pareiškėjas į sąrašą iš tiesų įtraukė visus kreditorius, nes kreditorių sąrašą kitame bankroto proceso etape sudaro administratorius, kuris tuomet ir gali ginčyti kreditorių reikalavimus¹². Su šiuo teisės išaiškinimu galima sutikti, nes pareiškimo priėmimo ir civilinės bylos iškėlimo stadijoje neturi būti tikrinama, ar pateikti duomenys teisingi, o klausimai, kurie turi ir gali būti išspręsti vėlesniuose proceso etapuose, juose ir turi būti sprendžiami.

¹¹ Kauno apygardos teismo 2013 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2229-259/2013.

¹² Klaipėdos apygardos teismo 2014 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-123-265/2014.

4.2. Trūkumų šalinimas pareiškimo priėmimo stadijoje

Neaiškumų iškyla ir dėl asmenų įtraukimo į procesą civilinės bylos iškėlimo stadijoje. Antai, pirmosios instancijos teismas, gavęs pareiškimą, iš pradžių viena nutartimi įpareigojo pareiškėją įtraukti į procesą asmenis, kurie kartu su skolininku yra galimi kreditoriai kito asmens atžvilgiu, o vėliau, pareiškėjai pateikus šiuos duomenis, kita nutartimi įpareigojo ją pareiškimą paduoti su savo sutuoktiniu bei pateikti santuokos liudijimą. Aukštesnės instancijos teismas iš esmės pagrįstai išaiškino, jog teisės normose įtvirtinta paties asmens teisė vienasmeniškai, t. y. neatsižvelgiant į teisinį jo statusą, paduoti pareiškimą, o santuoką patvirtinantys dokumentai gali būti išreikalauti pasirengimo stadijoje¹³. Tuo atveju, kai pareiškimą paduoda santuoką sudaręs asmuo, jo sutuoktinis pagal bendrąsias CPK nuostatas turėtų būti įtraukiamas į procesą suinteresuotu asmeniu. Tuo tarpu sutuoktiniai turi teisę kartu paduoti tiek bendrą pareiškimą dėl (šėimos) bankroto bylos iškėlimo, tiek ir kiekvienas atskirai gali paduoti po pareiškimą. Pastaruoju atveju teismas pagal CPK 136 straipsnio 4 dalį turėtų spręsti klausimą dėl bylų sujungimo. Be to, teismas paprastai neturėtų jokioje byloje, ypač tokioje, kuriai išnagrinėti nustatyti gana trumpi terminai, po kelis kartus priimti nutartis dėl skirtingų trūkumų pašalinimo, nes tai neatitinka proceso tikslų, nepagrįstai trikdo jo eigą.

4.3. Apeliacijos negalimumas dėl nutarties dalies dėl administratoriaus skyrimo

Kitas aktualus bankroto bylos iškėlimo etape sprendžiamas klausimas – administratoriaus paskyrimas. Pagrindinė įstatymų leidėjo nuostata dėl administratoriaus kandidatūros siūlymo (parinkimo) vertintina teigiamai. Administratoriaus kandidatūrą turi teisę pasiūlyti pats pareiškėjas ir tik tuo atveju, jeigu ši kandidatūra netinkama arba pareiškėjas jos nepateikia, skiriamas Įmonių bankroto valdymo departamento pagal teisės norminius aktus parinktas administratorius (Įstatymo 4 str. 5 d., 11 str. 2 d.). Kreditoriai iš esmės neturėtų dalyvauti bankroto administratoriaus paskyrimo procedūroje. Kita vertus, Įstatymo 11 straipsnio 2 dalis jiems

¹³ Kauno apygardos teismo 2013 m. spalio 17 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1776-264/2013.

suteikia teisę siūlyti administratoriaus kandidatūrą. Tačiau reikia įvertinti, jog administratoriaus paskyrimo klausimas nėra nei materialinio, nei procesinio, o procedūrinio pobūdžio. Todėl bet kuriuo atveju apeliacijos teisė dėl teismo nutarties dalies dėl administratoriaus paskyrimo kreditoriams neturėtų būti suteikta. Taip turėtų būti ir dėl to, kad fizinio asmens skolų restruktūrizavimo proceso sklandumas nemažai priklauso ir nuo pasitikėjimu grindžiamų administratoriaus ir skolininko santykių. Deja, apeliacinės instancijos teismai tokios nuomonės nesilaiko ir iš esmės išnagrinėja pirmosios instancijos teismų priimtus kreditorių atskiruosius skundus dėl nutarties dalies dėl administratoriaus paskyrimo apskundimo¹⁴. Kitas klausimas – ar apeliacijos teisė neturėtų būti suteikta pačiam pareiškėjui, jeigu teismas administratoriumi paskiria ne šio asmens, o kreditoriaus pasiūlytą asmenį pažeisdamas skyrimo procedūrą.

5. *Procesinio pobūdžio* klausimai kituose skolų restruktūrizavimo bylos etapuose

Asmeniui įgijus bankrutuojančiojo teisinį statusą kyla klausimas dėl kreditorių, kurie tam tikra prasme toliau spręš šio asmens teisinį likimą. Asmenų, kurie iki tol buvo laikomi galimais kreditoriais, piniginiai reikalavimai turės būti teismo nutartimi patvirtinti tam, kad šie asmenys galėtų įgyti visas kreditoriams Įstatymo suteiktas teises, taigi ir teisę spręsti klausimą dėl plano tvirtinimo. Planas nėra vien tik asmens finansinis dokumentas. Tai dokumentas, kuriame, remiantis paties asmens su administratoriumi ir kreditoriais suderintu būdu, nustatomos tikrosios nemokumą lėmusios priežastys, atsispindi tolesnis asmens (ne tik finansinis) gyvenimas bankroto proceso laikotarpiu (Įstatymo 7 straipsnis). Šiame etape gali iškilti aktualus proceso teisės klausimas dėl asmenų, kurie gali būti suinteresuoti svarstant bei tvirtinant planą, kaip antai asmenų, kurių reikalavimai negali būti nurašyti bankroto procese, bet kuriems gali būti aktualūs sprendžiami klausimai, susiję su jų skolininko turtine padėtimi, jos pasikeitimu dėl pasikeitusio asmens teisinio statuso. Problemų praktikoje

¹⁴ Kauno apygardos teismo 2013 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2361-230/2013; 2013 m. lapkričio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2373-260/2013; Vilniaus apygardos teismo 2013 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-892-252/2013.

gali kilti ir dėl to, kad plano keitimo taisyklės numatytos tokios pačios kaip ir tvirtinimo (o planą, matyt, reikės keisti išties neretai dėl objektyvių priežasčių). Dėl to šios procedūros užtruks. Supaprastinto bankroto proceso atveju (tikėtina, jog ateityje tokių reikalavimų tik daugės ir jie vyraus) svarstant bei tvirtinant planą galės dalyvauti ir galimi kreditoriai, o teismas viena nutartimi išspręs visus pirmuosiuose etapuose sprendžiamus klausimus – ir klausimą dėl bankroto bylos iškėlimo, ir dėl kreditorinių reikalavimų tvirtinimo, ir klausimą dėl plano tvirtinimo. Šiuo atveju procese gali iškilti klausimas dėl tokios nutarties galiojimo, jei skundžiama tik dalis procesinio sprendimo.

Neaiškumų taip pat kils ir dėl to, kokiais atvejais bankroto byla užbaigiama nutartimi, o kokiais – sprendimu. Manytina, kad bankroto byla, kaip ir kiekviena kita civilinė byla, turi būti iš esmės išsprendžiama ir užbaigiama teismo sprendimu, kurio turiniui bei apskundimo tvarkai, nagrinėjimo apeliacinės instancijos teisme tvarkai nustatyti kitokie nei nutarčiai reikalavimai.

Išvados

1. Šiuolaikinėje teisėje skolininkams – fiziniams asmenims – taikoma vadinamoji bankroto procedūra siejama ne su skolininkų pasmerkimu, o su jų reabilitavimu restruktūrizuojant skolas. Tai kildinama iš kiekvieno asmens prigimtinės teisės jaustis oriai. Todėl procedūrą, kurios metu sprendžiama dėl asmens skolų restruktūrizavimo, tiksliau būtų pavadinti asmenų skolų restruktūrizavimu dėl nemokumo.
2. Asmenų skolų restruktūrizavimu dėl nemokumo procedūra turi būti sureguliuota taip, kad būtų prieinama bei veiksminga tik sąžiningiems asmenims ir po kelerių metų nepasikartotų. Todėl teisinio reglamentavimo požiūriu veiksmingiausias bankroto procesas yra tuomet, kai daug dėmesio ir nustatant bankrotą sukėlusias priežastis, ir bankroto proceso metu yra skiriama asmens sąžiningumui nustatyti, tačiau kartu neignoruojama ir mokėjimo plano sudarymo bei jo vykdymo tinkama priežiūra. Tokiu atveju turi būti protingai derinami reabilitacijos mo-

deliai, kurie išskirtinį dėmesį skiria skolininko sąžiningumui bei mokėjimo planui ir jo vykdymui. Tai turi atsispindėti ir taikant proceso teisės normas.

3. Nors teismų praktikoje taikant procesinio pobūdžio normas dėl bankroto bylos iškėlimo fiziniams asmenims pasitaiko atvejų, kai pirminiame etape nepagrįstai sudaromos procesinės kliūtys sutuoktiniams paduoti bendrą pareiškimą, sprendžiami su bylos esme susiję klausimai, taip pat nepagrįstai suteikiama apeliacijos teisė dėl pirmosios instancijos teismo nutarties dalies, kuria paskirtas bankroto administratorius, tačiau teismų procesiniuose sprendimuose daugeliu atveju procesas netampa kliūtimi sąžiningiems asmenims siekti operatyvios skolų restruktūrizavimo procedūros Lietuvoje. Ar skolų restruktūrizavimo procedūras pavyks užbaigti tinkamai ir sklandžiai, priklausys ne tik ir ne tiek nuo to, kaip teismų praktikoje bus aiškinama asmens nesąžiningumo kategorija, kaip taikomos nuostatos dėl plano keitimo ir pan., kiek nuo to, kokios organizacinio pobūdžio priemonės pasirinktos ir kiek jos veiksmingos.

LITERATŪRA

1. Gruodytė, E.; Kiršienė, J. Application of „Fresh start. Doctrine for Individual Debtors in Lithuania: EU and US perspective“. *Inžinerine Ekonomika – Engineering Economics*. 2010, 21 (2): 263–273.
2. Kauno apygardos teismo 2013 m. spalio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2229-259/2013.
3. Kauno apygardos teismo 2013 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2361-230/2013.
4. Kauno apygardos teismo 2013 m. lapkričio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-2373-260/2013.
5. Klaipėdos apygardos teismo 2013 m. lapkričio 7 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1748-479/2013.
6. Klaipėdos apygardos teismo 2014 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-123-265/2014.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2013 m. vasario 22 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-39/2013.
8. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340.

9. Lietuvos Respublikos fizinių asmenų bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2012, Nr. 57-2823
10. Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 31-1010.
11. Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 31-1012.
12. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. lapkričio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-1628-345/2013.
13. Vilniaus apygardos teismo 2013 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2S-892-252/2013.
14. Vėlyvis, St.; Jonaitis M. *XII lentelių įstatymai ir jų komentaras*. Vilnius: TIC, 2007.

Žilys J., Sagatys G., Laurinavičius K., Čekanavičius A., Tikniūtė A., Bitė V., Petrikas A., Jurkevičius V., Birštonas R., Dambrauskaitė A., Chochrin T., Zapolskis P., Stripeikienė J., Didžiulis L., Usonienė J., Žemkauskienė I., Nekrošius V., Bolzanas D.

Pr-109 PRIVATINĖS TEISĖS DOKTRINA IR PRAKTIKA. LIBER AMICORUM VYTAUTUI PAKALNIŠKIUI. Mokslinių straipsnių rinkinys. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. 403 p.

Bibliogr.: 66–73, 91–93, 111–113, 126–127, 143–144, 171–175, 186–187, 215–216, 235–237, 256–259, 292–295, 311–313, 329–330, 345–346, 366–367, 382–383, 395–396 p.

ISBN 978-9955-19-651-8 (spausdinta versija)

ISBN 978-9955-19-650-1 (elektroninė versija)

Mokslo straipsnių rinkinys „Privatinės teisės doktrina ir praktika. Liber Amicorum Vytautui Pakalniškiui“ skiriamas pažymėti žymaus Lietuvos teisininko ir visuomenės veikėjo, Mykolo Romerio universiteto profesoriaus dr. Vytauto Pakalniškio septyniasdešimties metų jubiliejų. Atsižvelgiant į profesoriaus V. Pakalniškio mokslinių interesų sritį, rinkinį sudaro septyniolika straipsnių, nagrinėjančių aktualius doktrinos bei praktikos klausimus ir apimančių įvairias privatinės teisės sritis: civilinės teisės bendrąsias nuostatas, fizinius ir juridinius asmenis, atstovavimą, daiktinę teisę, sutarčių teisę, autorių teisę, civilinio proceso teisę bei bankroto teisę, taip pat įžanginiame straipsnyje pateikiama išsami nuosavybės santykių reguliavimo kaitos ir šios kaitos politinių bei teisinių priedaidų apžvalga pereinamuoju laikotarpiu iki Nepriklausomybės atkūrimo ir pirmaisiais Nepriklausomos Lietuvos Respublikos metais.

Leidinyje skirtas, visų pirma, teisininkams – tiek teisės mokslininkams, tiek praktikams, tiek studentams, besidomintiems civilinės teisės ir civilinio proceso teisės problemomis. Tačiau rinkinyje esantys straipsniai gali būti vertingas informacijos šaltinis ir kitų socialinių bei humanitarinių mokslų atstovams.

UDK 347(474.5)

Juozas Žilys, Gediminas Sagatys, Kęstutis Laurinavičius, Ažuolas Čekanavičius, Agnė Tikniūtė, Virginijus Bitė, Arnas Petrikas, Vaidas Jurkevičius, Ramūnas Birštonas, Asta Dambrauskaitė, Tomas Chochrin, Paulius Zapolskis, Janina Stripeikienė, Laurynas Didžiulis, Jūratė Usonienė, Inga Žemkauskienė, Vytautas Nekrošius, Darius Bolzanas

PRIVATINĖS TEISĖS DOKTRINA IR PRAKTIKA
LIBER AMICORUM VYTAUTUI PAKALNIŠKIUI

Mokslinių straipsnių rinkinys

Redaktorė *Jūratė Balčiūnienė*
Maketavo *Daiva Šepetauskaitė*

SL 585. 2014 04 23. 24,87 leidyb. apsk. l.

Tiražas 100 egz. Užsakymas 21 967.

Mykolo Romerio universitetas,

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,

Kareivių g. 13b, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitae Litera“,

Kurpių g. 5–3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt